

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu: 3. serija - vol. XLI

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **2008**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:001268>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-27**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

UDK 902/904

ISSN 0350-7165

VJESNIK

ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

3. SERIJA – VOL. XLI
2008.

VAMZ 3. SERIJA

VOL. XLI, str. 1–472

ZAGREB 2008.

Časopis koji je prethodio:

ARKIV ZA POVJEŠTNICU JUGOSLAVENSKU, I. (1852); II. (1852);
ARKIV ZA POVJEŠTNICU JUGOSLAVENSKU, III. (1854); IV. (1857); V. (1859); VI. (1863); VII. (1863); VIII. (1865); IX. (1868); X. (1869); XI. (1872); XII. (1875).

Dosadašnje serije *VJESNIKA*:

VIESTNIK NARODNOGA ZEMALJSKOGA MUZEJA U ZAGREBU, I. (1870); II. (1876).
VIESTNIK HRVATSKOGA ARKEOLOGIČKOGA DRUŠTVA, I. (1879); II. (1880); III. (1881); IV. (1882); V. (1883); VI. (1884); VII. (1885); VIII. (1886); IX. (1887); X. (1888); XI. (1889); XII. (1891); XIII. (1891); XIV. (1892);
VJESNIK HRVATSKOGA ARKEOLOŠKOGA DRUŠTVA, nova serija, I. (1895); II. (1896-8); III. (1898); IV. (1899-1900); V. (1901); VI. (1902); VII. (1903-04); VIII. (1905); IX. (1906-07); X. (1908-09); XI. (1910-1911); XII. (1912); XIII. (1913-14); XIV. (1915-19); XV. (1928); XVI. (1935); XVII. (1936); XVIII-XXI. (1937-1940); XXII-XXIII. (1941-42); XXIV-XXV (1943-44 – otisnute samo str. 1-64 + 9. T.);
VJESNIK ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU, 3. SERIJA, I. (1958); II. (1961); III. (1968); IV. (1970); V. (1971); VI-VII. (1972-73); VIII. (1974); IX. (1975); X-XI. (1977-1978); XII-XIII. (1979-80); XIV. (1981); XV. (1982); XVI-XVII. (1983-84); XVIII. (1985); XIX. (1986); XX. (1987); XXI. (1988), XXII. (1989); XXIII. (1990); XXIV-XXV. (1991-92); XXVI-XXVII. (1993-94); XXVIII-XXIX. (1995-96); XXX-XXXI. (1997-1998); XXXII-XXXIV (1999-2000); XXXIV (2001); XXXV (2002); XXXVI (2003); XXXVII (2004); XXXVIII (2005); XXXIX (2006); XL (2007).

Nakladnik:

Publisher:

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU, Trg Nikole Šubića Zrinskog 19, HR-10 000 Zagreb

Uredništvo:

Editorial Committee's Address:

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU, Trg Nikole Šubića Zrinskog 19, HR-10 000 Zagreb, P.P. 13.

Glavni i odgovorni urednik:

Chief Editor:

ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ (Zagreb)

Zamjenik glavnog urednika i tehnički urednik:

Technical Editor:

IVAN MIRNIK (Zagreb)

Međunarodni redakcijski odbor:

International Editorial Committee:

HELMUT BUSCHHAUSEN (Wien), JOHN CHAPMAN (Durham), PETER KOS (Ljubljana),
PRESTON MIRACLE (Cambridge)

Redakcijski odbor:

Editorial Committee:

JACQUELINE BALEN, IVAN RADMAN LIVAJA, KATICA SIMONI

Lektura:

SALIH ISSAC (hrvatski jezik), SONIA WILD BIČANIĆ (engleski jezik)

Prijevod:

TOMISLAV BILIĆ, NIKOLINA JOVANOVIĆ, AGNES MILOVAN, IVAN MIRNIK, BARBARA SMITH DEMO,
SONIA WILD BIČANIĆ (engleski jezik); SANJIN MIHELIĆ, IVAN MIRNIK (hrvatski jezik)

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu izlazi jednom godišnje.

IZDAVANJE ČASOPISA FINANCIRAJU: GRADSKI URED ZA KULTURU GRADA ZAGREBA, Ilica 25, 10 000 Zagreb
i MINISTARSTVO KULTURE REPUBLIKE HRVATSKE, Runjaninova 2, 10 000 Zagreb

NAKLADA 700 PRIMJERAKA

TISAK: Birotisak, Zagreb

2008.

SADRŽAJ

CONTENTS – INHALT – SOMMAIRE

IVAN MIRNIK – ANTE RENDIĆ-MIOČEVIĆ	
Valerija Damevski	9
IVAN MIRNIK	
Valerija Damevski – bibliografija	13
Izvorni znanstveni radovi:	
Original scientific/scholarly papers:	
JACQUELINE BALEN	
Apsolutni datumi sa zaštitnih istraživanja na prostoru Slavonije kao prilog pознаvanju kronologije srednjeg eneolitika	17
Absolute dates acquired from rescue excavations in Slavonia as a contribution to the Middle Eneolithic chronology	26
LIDIJA BAKARIĆ	
Kompolje grob 47 – nova interpretacija	37
Grave 47 at Kompolje – a new interpretation	51
IVANA ČUKMAN NIKOLIĆ	
Grčki terakotni votivi iz Muzeja Mimara	61
Greek terracotta votive statuettes in the Mimara Museum	73
IVAN MIRNIK	
Zemunski skupni nalaz zlatnog novca 1. st. iz 1875. god. – revizija	77
The 1875 Zemun hoard of the 1 st c. A.D. gold coins – revision	121
BORIS ILAKOVAC	
Roman aqueducts on the island of Pag	129
Rimski akvedukti na otoku Pagu	159
F. MARCO SIMÓN – ISABEL RODÁ DE LLANZA	
A Latin <i>defixio</i> (Sisak, Croatia) to the river god <i>Savus</i> mentioning <i>L. Licinius Sura, Hispanus</i>	167
Latinska <i>defixio</i> (Sisak, Hrvatska) upućena riječnom bogu Savu sa spomenom Hispanca <i>L. Licinija Sure</i>	187
MATO ILKIĆ	
Popovac – lokalitet »Tuneli«	199
Popovac – the »Tuneli« site	206

LUKA BEKIĆ – JOSIP VIŠNJIĆ

- Južni dio antičke nekropole na položaju Sv. Marko – Baška 209
 Southern part of the Roman necropolis on the Sv. Marko – Baška site 239

ANTE ŠKEGRO – MARIJA MARIĆ – MARINKA ŠIMIĆ

- Epigraphica nova pelvensia 259
 Epigraphica nova pelvensia 288

TOMISLAV BILIĆ

- Skupni nalazi novca iz Hrvatske. XVI. Skupni nalaz antoninijana iz
 Gornjeg Taborišta 289
 Coin hoards from Croatia. XVI. The hoard of antoniniani from
 Gornje Taborište 306

ROZINA PALIĆ-JELAVIĆ

- Zvono iz 1383. god. iz kapele Sv. Trojice u Grobniku. Najstarije datirano zvono
 u Zbirci zvona u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu 311
 A bell from the Holy Trinity Chapel at Grobnik. The oldest dated
 bell (1383) in the bell collection of the Zagreb Arts and Crafts Museum 330

BORIS MAŠIĆ – BUGA PANTLIK

- O nalazu novca iz groba 74 u parku Grič na zagrebačkom Gornjem gradu 331
 Coins found in Grave No. 74 in Grič Park in the Zagreb Upper Town 340

EMILIO ILIČIĆ – IVAN MIRNIK

- Povijest palače Arheološkog muzeja u Zagrebu od njegove izgradnje do
 1954. godine 343
 The history of the building of the Zagreb Archaeological Museum from
 its original construction to 1954 376

Stručni radovi**Professional papers**

ANA SOLTER – JACQUELINE BALEN

- Izrada 3D »Wire – Frame« modela na arheološkom lokalitetu Tomašanci-Palača 377
 Application of the 3D »Wire-Frame« model on the archaeological site
 Tomašanci-Palača 383

IVAN DRNIĆ – GORAN SKELAC

- Latenski nalazi s lokaliteta Ciglana – Zeleno Polje u Osijeku 385
 La Tène finds from the site of Ciglana – Zeleno Polje in Osijek 403

DUBRAVKA BALEN-LETUNIĆ – IVAN RADMAN-LIVAJA

- Izvorište arhivskih podataka: izvadci iz putnih bilježnica Josipa Brunšmida o
 rimskim nalazima s Dunavskog limesa 417
 The source of archaeological information: extracts from Josip Brunšmid's
 sketch-books with Roman finds from the Danube limes 438

TOMISLAV BILIĆ

- Zagrebačka zbirka sadrenih odljeva antičke skulpture 439
The Zagreb Greek and Roman plaster-cast collection 454

Prikazi – Reviews

- L.B. van der MEER. *Liber linteus Zagrabiensis. The Linen Book of Zagreb. A Comment on the Longest Etruscan Text.* Louvain – Dudley, M.A., 2008: Peeters (*Monographs on Antiquity*, 4) ISBN 978-90-429-2024-8. 210 pp., 28 slika u tekstu, 12 tabli. (Tomislav BILIĆ – Ivan MIRNIK). 457

- Ljubiša DOKLESTIĆ. *Stjepan Verković. Život i djelo (1821-1894).* Zagreb, 2007: Srednja Europa. 424 stranice. ISBN 978-953-6979-39-4. (Tomislav BILIĆ) 459

- Popis kratica 463

Bibliografija**ROLAND HEIDE**

- Bibliografija Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu (CD u prilogu)
Bibliography of Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (CD in attachment)

VALERIJA DAMEVSKI

Valerija Damevski

Razmjerno često svesci Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu, muzejskoga znanstveno-stručnoga godišnjaka, a tako je bilo i sa svescima istoga glasila u serijama koje su mu prethodile, bili su posvećivani pojedincima, poglavito zaslužnim stručnim djelatnicima, kao znak priznanja za njihov doprinos Muzeju što su ga ostvarili dugogodišnjim radom u toj ustanovi. U pitanju su ponajviše redoviti svesci Vjesnika, prigodno nadopunjeni odgovarajućim uvodnicima, odnosno životopisima te popisom objavljenih radova onih kojima se na takav način željelo iskazati priznanje. Generaciji istaknutih muzejskih stručnjaka koji su u zagrebačkom Arheološkome muzeju djelovali u dužem razdoblju nakon Drugoga svjetskog rata pripada i kolegica Valerija Damevski. Premda se i piscima ovog uvodnika ponekad čini da se njezin odlazak iz aktivne službe zbio nedavno, činjenice ipak govore drukčije, jer je ona već godinama u zasluženoj mirovini. Preostaje stoga prebirati po sjećanjima te se s nostalgijom prisjećati zajednički provedenih trenutaka i suradnje u ostvarivanju mnogih muzejskih projekata, gotovo

svakodnevnih druženja i prijateljskih razgovora, ali i korisnih kolegijalnih savjeta. Premda je i prije bilo mnogo prigoda za realiziranje inicijative koju sada želimo ostvariti, to činimo tek sada pa je stjecajem okolnosti ona posljednja od pripadnika malobrojne poratne generacije muzejskih stručnjaka kojoj posvećujemo svezak muzejskoga godišnjaka. Sa zadovoljstvom joj stoga posvećujemo XXXXI. svezak časopisa kojemu je tijekom mnogih godina i sama bila suradnikom, pridonoseći svojim vrijednim i zanimljivim priložima njegovu teško stečenom ugledu.

Valerija Damevski rođena je 19. IX. 1925. god. u Cerniku nadomak Gradiške i izdanak je ugledne cerničke obitelji koja je imala posjed u blizini nadaleko od poznatog franjevačkog samostana, odnosno tamošnjeg dvorca grofova Kulmer. U obližnjoj Gradiški pohađala je gimnaziju, a u istom je gradu i maturirala.

Listajući njezin razmjerno tanki dossier u pismohrani Arheološkog muzeja u Zagrebu, samo je donekle moguće naslutiti veličinu njezina doprinosa Muzeju i rezultate koje je ostvarila požrtvovnošću i svestranim radom tijekom nekoliko desetljeća provedenih u ustanovi kojoj je bila na osobiti način privržena i kojoj je podarila mnogo truda i ljubavi. Prema njezinim šturim biografskim podacima moguće je bilo doznati da je isprva, u vremenu od 1. X. 1947. do 1. X. 1950. god., radila u Poduzeću za distribuciju Kotarskog saveza poljoprivredne zadruge Nova Gradiška. S Arheološkim muzejem u Zagrebu prve je kontakte ostvarila radeći od 1952. god. kao volonter, a zatim kao honorarni preparator (četiri radna sata dnevno) u razdoblju od 2. XI. 1953. do 10. X. 1957. god. Ugovori o toj honorarnoj službi u tim, u svakom pogledu, oskudnim i teškim godinama često su produživani, uglavnom svakih šest mjeseci. U međuvremenu je upisala arheologiju te 23. VI. 1956.

god. diplomirala VI. (arheološku) grupu na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Prema ondašnjem planu studiranja od diplomskih ispita polagala je prehistoriju, slavensku arheologiju i klasičnu arheologiju, a na godišnjim ispitima kolegije kojima je naslov bio opća historija staroga vijeka, narodna historija, uvod u etnologiju, epigrafija, latinski jezik, opća pedagogija, metodika, njemački jezik te predvojnička obuka. Na njezinoj diplomi su potpisi Mate Hraste, dekana te rektora Sveučilišta Z. Bujasa. Od 1. XI. 1957. god. stalno je bila zaposlena u Arheološkome muzeju u Zagrebu, najprije kao pripravnik bibliotekar, a zatim i kao kustos. Prema opisu poslova bilo joj je povjereno *rukovođenje stručnom bibliotekom muzeja, revizija i sređivanje stanja u biblioteci, inventiranje publikacija i kartiranje, rad na administraciji oko zamjene i otpreme publikacija, suradnja na sređivanju depoa antike te učestvovanje na terenskim istraživanjima u Varaždinskim Toplicama*. U ocjeni njezina rada napisana je napomena – »Naročito se ističe«, a u formularu naslovljenom »*Personalni list*» 5. ožujka 1960. god. navedeno je – »*Učešće u NOB-i: nije učestvovala.*«

Stručni ispit za zvanje kustosa položila je 29. XII. 1960. god. pred komisijom u kojoj su bili dr. Ivan Bach, savjetnik Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu, kao predsjednik, zatim Marijana Gušić, ravnateljica Etnografskog muzeja u Zagreb i dr. Stjepan Čanađija, ravnatelj Hrvatskog narodnog zoološkog muzeja, kao članovi te Vladimir Janušić kao zapisničar. Na temelju opširno obrazložene molbe za stjecanje zvanja višeg kustosa, na sastanku komisije u kojoj su bili Ivica Degmedžić, Zdenko Vinski i Branka Vikić, održanom 31. III. 1969. god., traženi status joj je priznat te je od tog vremena djelovala s takvim zvanjem. Prema dostupnim spisima razaznaje se, također, da je uz redoviti posao muzejskoga bibliotekara vrlo mnoge poslove obavljala i u muzejskom Antičkom odjelu, posvećujući osobitu pozornost izučavanju problematike u svezi s južnoitalskom produkcijom grčkih vaza (u tom je svojstvu u suradnji s Brankom Vikić-Belančić sudjelovala u realizaciji „zagrebačkog« sveska u glasovitoj međunarodnoj seriji *Corpus vasorum antiquorum*. Stjecajem nepredviđenih okolnosti prvi svezak za područje Hrvatske nije, nažalost, objavljen, ali se u tome konačno ipak uspjelo i svezak bi, uz odgovarajuće dopune, upravo u sljedećoj godini trebao ugledati svjetlo dana. Znanja iz tih oblasti obogaćivala je povremenim studentskim boravcima u južnoj Italiji, poglavito na Siciliji, a također i u Austriji. Autor je nekoliko izložaba s tom tematikom: jedna takva izložba nosila je naziv *Slikarstvo na grčkim vazama južnoitalskih radionica*, bila je postavljena 1977. god. u Šibeniku, a vrlo opsežne izložbe sličnog sadržaja osmislila je i postavila potkraj sedamdesetih godina u Pokrajinskome muzeju u Novom Sadu i na beogradskom Sajmištu, a zatim, s naslovom *Grčke vaze*, 1981. god. i u Arheološkome muzeju Istre u Puli te nizu drugih gradskih središta u Hrvatskoj.

Uz sustavni rad na grčkim vazama iz fundusa zagrebačkog Muzeja V. Damevski je mnogo truda posvetila i proučavanju zbirke antičkog stakla u Arheološkome muzeju u Zagrebu. Osim sustavnog sređivanja antičkog stakla u muzejskom depou i njegova izlaganja u muzejskoj izložbenom postavu, prvi put je muzejsku zbirku stakla dovela u kontekst općenite problematike antičkog stakla, a osobito se to odnosilo na prostor antičke Panonije. Njezinim sustavnim radom na zbirci antičkog stakla dobiven je potpuno novi uvid u proizvodnju i trgovinu stakla u širim, globalnim okvirima, ali i u lokalnim, provincijalnim relacijama. U vezi s radom na proučavanju proizvodnje i trgovine stakla obišla je veliki broj ovdašnjih muzeja, kao i brojne muzejske ustanove u inozemstvu te joj je uspjelo prikupiti relevantnu literaturu o oblicima, tehnikama, procesima proizvodnje, radio-ničkim centrima, vezama među pojedinim radionicama, međusobnim utjecajima, uzorima te zemljopisnoj rasprostranjenosti i vremenskom determiniranju. Iz takvih njezinih aktivnosti rezultirali su, primjerice, sljedeći prilozi:

- a) Elaborat za potrebe nekadašnjeg Fonda za naučni rad SRH za razdoblje 1964–1967. god. s naslovom *Proizvodnja i trgovina rimskog stakla u južnoj Panoniji*: taj elaborat dobio je osobito povoljno mišljenje njegova službenog recenzenta, prof. dr. Mate Suića.

- b) Rad s naslovom *Mediterranska proizvodnja stakla u doba rimskog carstva, s osobitim obzirom na materijal muzejske zbirke*, namijenjen *Vjesniku AMZ-a, ser. 3 sv. V*.
- c) Rad na temi *Italiska i porajnska proizvodnja stakla*: za potrebe rada na toj temi sakupljena je relevantna građa, kao i odgovarajući komparativni materijal.

Rezultate studijskog istraživanja stakla V. Damevski je i u praksi primijenila u postavu stakla u sklopu stalne muzejske izložbe, ali i povremenih izložaba, primjerice izložba *Rimsko staklo iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu*, koja je bila priređena 1985. god. Atraktivni dio stalnog izložbenog postava u više je navrata mijenjala te ga, sukladno potrebama, nadopunjavala i osvježavala. Autorica je ili suautorica i niza drugih povremenih izložaba, od kojih bismo, osim prethodno spominjanih izložaba grčkih vaza i rimskog stakla, izdvojili i izložbu rimskog stakla postavljenu u zgradi zagrebačke Privredne banke, a također i izložbu ostvarenu u suradnji sa B. Vikić-Belančić i nizom suradnika iz drugih muzejskih odjela koja je bila naslovljena *Arheološki spomenici s područja Zagreba i bliže okolice*, koja je u izložbenim prostorima zagrebačkog Arheološkog muzeja bila postavljena tijekom jesenskih mjeseci 1980. god. Svakako treba spomenuti i njezin doprinos velikim izložbenim projektima koji su s naslovima *Tesori nazionali della Croazia. Capolavori dei Musei di Zagabria*, odnosno *Arte e cultura in Croazia. Dalle collezioni del Museo Archeologico di Zagabria*, koje su 1991. i 1993. god. bile postavljene u Arezzu i Torinu u Italiji.

Od 1953. god. sudjelovala je u terenskim istraživanjima u Varaždinskim Toplicama, a zatim i u rekognosciranju različitih područja Hrvatskog zagorja i Podravine. U dva navrata, 1955. i 1960. god., u kratkim je kampanjama sudjelovala u prethodnim istraživanjima rimskog ladanjskog kompleksa (*villa rustica*) u Benkovcu pokraj Okučana, nastavivši tijekom sedamdesetih i ranih osamdesetih godina sustavna iskopavanja istog lokaliteta, a potom i njegovu preliminarnu zaštitu. Od 1981. god. istraživala je i drugi kompleks rimske gospodarsko-ladanjske vile u blizini Okučana, u nedalekim Cagama, a tijekom mnogih godina bila je sudionikom u istraživanjima rimske Andautonije, rimskog municipija na području današnjeg sela Ščitarjevo nadomak Zagrebu, gdje je te tijesno surađivala s kolegama s muzejskog Antičkog odjela, B. Vikić-Belančić i M. Gorencom.

Valerija Damevski sudjelovala je u istraživanjima nekoliko značajnih arheoloških lokaliteta, kao jedan od sudionika ili kao voditelj radova. Osim prethodno spominjanog iskopavanja rustične vile u Benkovcu, od 1953. god. je tijekom mnogih godina, također u suradnji sa B. Vikić-Belančić i M. Gorencom, aktivno sudjelovala je u istraživanjima rimskog termalnog kompleksa u Varaždinskim Toplicama (*Aquae Iasae*), po mnogim pokazateljima najznačajnijeg arheološkog antičkog lokaliteta na području sjeverozapadne Hrvatske, a obavila je i brojna arheološka rekognosciranja u okolici Tuhovca i Novog Marofa, zatim Varaždina, Ludbrega i Koprivnice s okolnim područjima, kao i na području Virovitice, Đurđevca i dr. Radi boljeg upoznavanja arheološke građe kojom se godinama intenzivno bavila boravila je u Poljskoj i Francuskoj te u Italiji, Austriji i Mađarskoj. Kao gost tuniskog Ministarstva kulture, a u sklopu tadašnje međunarodne kulturne razmjene, zajedno sa A. Rendićem-Miočevićem boravila je u Kartagi, obišavši tom prigodom i druge značajne tuniske arheološke lokalitete te najvažnije tamošnje muzejske arheološke zbirke.

Iz njezina životopisa istaknuli bismo još da je 7. studenog 1978. god. bila promovirana u zvanje muzejskog savjetnika, a također i podatak da je 31. prosinca 1990. god. napustila aktivnu službu, otišavši u zasluženu mirovinu.

Prije nego je započela obavljanje kustoskih poslova radila je u muzejskoj biblioteci. Minucioznim i iznimno savjesnim radom na osobiti je način trajno zadužila muzejsku biblioteku, ali i Muzej koji se bibliotekom uvijek ponosio. Uz inventiranje i katalogiziranje svakog pristiglog sve-ska brinula se za razmjenu i razaslanje muzejskih izdanja i druge odgovarajuće domaće stručne literature, a osobito muzejskoga glasila, *Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu*. Svaka novo-

pristigla knjiga mogla se tada vidjeti na pisaćem stolu u biblioteci na prvom katu muzejske zgrade. Osim stručnog muzejskog osoblja najveću korist od njezina bibliotečnog rada tijekom mnogih desetljeća imali su nebrojeni studenti: za njih je uvijek nalazila dovoljno vremena i strpljivosti, brižno ih upućujući na relevantnu literaturu koja im je bila potrebna u pripremanju ispitne građe.

Ono što će trajno pamtiti svi koji su bili u prilici surađivati s Valerijom Damevski, osim opisanog stručno-znanstvenog djelovanja, svakako su njezine ljudske osobine, vrline koje je teško bilo ne zamijetiti, njezina skromnost, nenametljivost, odgovornost i požrtvornost, ali nadasve svekolika odanost ustanovi u kojoj je provela najveći dio radnog vijeka. Stoga je i zaslužila da joj sa zadovoljstvom posvetimo ovaj najnoviji svezak muzejskoga glasila, časopisa koji je pokrenut prije gotovo 140 godina, a kojemu je na različite načine pružila i značajan osobni doprinos.

BIBLIOGRAFIJA

- ČEČUK, B. 1984 – Damevski, Valerija. *Likovna enciklopedija Jugoslavije*, I. Zagreb, 1984: 290.
- MAROVIĆ, M. 1988 – Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (Bibliografija 3. serije Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu). *VAMZ*, 21/1988: 136.
- STIPČEVIĆ, A. Bibliografija antičke arheologije u Jugoslaviji, I-II. *PosIzdCBI*, 26, 7/1, 1977; 260-262, 972.
- STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, A. Damevski, Valerija. *Hrvatski biografski leksikon*, 3. Zagreb, 1993: 197-198
- VALENTIĆ, F. 2006 – Damevski, Valerija. *Novogradiški biografski leksikon*. Nova Gradiška, 2006: 47.

Ivan MIRNIK – Ante RENDIĆ-MIOČEVIĆ

VALERIJA DAMEVSKI – BIBLIOGRAFIJA RADOVA

1970.

- Andautonija, Šćitarjevo – antičko naselje. [Résumé:] Andautonia. Šćitarjevo, en Croatie. *AP*, 12/1970: 143–137, 215 + T. 42.

1971.

- Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu. I. dio. Summary: Red-figured Vases from the Apulian Workshops in the Archaeological Museum in Zagreb. *VAMZ*, 3.s., 5/1971: 75–96 + 16 T.

1973.

- Aquae Iasae, Varaždinske Toplice, istraživački i konzervatorsko-restauratorski radovi u 1973. godini. R.S. de Croatie. *AP*, 15/1973: 81–82, 193, + T. 52–54. * Koautor: Marcel GORENC. 239–251 + 16 T.
- Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu. II. dio. Summary: Red-figured Vases from the Apulian Workshops in the Archaeological Museum in Zagreb. *VAMZ*, 3.s., 6-7/1972–73: 239–251 + 16 T.

1974.

- Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu – III dio. [Summary:] Red-figured Vases from the Apulian Workshops in the Archaeological Museum in Zagreb. *VAMZ*, 3.s., 8/1974: 83–118 + 32 T.

1976.

- Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Summary: Red-figured vases from Apulian workshops in the Archaeological Museum in Zagreb. *Katalozi Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 1. Zagreb, 1976.
- Varaždinske Toplice – zaštitni radovi. [Résumé:] Varaždinske Toplice – Aquae Iassae – (R.S. de Croatie). *AP*, 18/1976: 72–76, 202 + T. 26–27. * Koautor: Marcel GORENC.
- Benkovac kod Okučana, Nova Gradiška – rimska ladanjska vila. [Résumé:] Benkovac – Okučani (R.S. de Croatie). *AP*, 18/1976: 79–81, 202 + T. 29–31. * Koautor: Marcel GORENC.
- Pregled tipova staklenog posuđa iz italskih, galskih, mediteranskih porajnskih radionica na području Hrvatske u doba rimskog carstva. Summary: A survey of the types of glass vessels from Italic, Gallic, Mediterranean, and Rhenich (sic!) workshops on the territory of Croatia during the Roman Empire. *Antičko steklo v Jugoslaviji. Ancient Glass in Yugoslavia. Materijali* 11, 1976 (= *AVest*, 25/1974): 62–87.

1977.

- *Slikarstvo na grčkim vazama južnoitalskih radionica*. Katalog izložbe. Šibenik, 1977.
- Aquae Iasae – Varaždinske Toplice, nastavak istraživačkih i zaštitnih radova. [Résumé:] Aquae Iassae – Varaždinske Toplice en Slavonie. R.S. de Croatie. *AP*, 19/1977: 72–74 + T. 46–47. * Koautor: Marcel GORENC.

1978.

- Benkovac kod Okučana – rimska ladanjska vila, nastavak istraživačkih i zaštitnih radova. [Résumé:] Benkovac près d'Okučani (R.S. de Croatie). *AP*, 20/1978: 80–82, 107 +T. 46–47. * Koautor: Marcel GORENC.
- Istraživanja u Benkovcu kod Okučana 1976. godine. *VAMZ*, 3.s., 10–11/1977–78: 263–264.
- »Oblici i boje – antičko staklo iz fundusa muzeja.« *VAMZ*, 3.s., 10–11/1977–78: 267

1980.

- Andautonia – Šćitarjevo. [Résumé:] Andautonia (sic!), Šćitarjevo (RS de Croatie). *AP*, 21/1980: 90–94, 255 +T. 58–59. * Koautori: Marcel GORENC, Branka VIKIĆ-BELANČIĆ.
- Benkovac kod Okučana – rimska ladanjska vila. [Résumé:] Bukovac (sic!) Okučani (RS de Croatie). *AP*, 21/1980: 98–101, 255 +T. 46–47. * Koautor: Marcel GORENC. 203–231 + 19 T. *Koautor: Branka VIKIĆ-BELANČIĆ.
- Istraživanja i zaštitni radovi u Var. Toplicama od 1977–1979. g. *VAMZ*, 3.s., 12–13/1979–80: 233–235. *Koautor: Branka VIKIĆ-BELANČIĆ.
- Istraživanja u Benkovcu kod Okučana 1978–1979. g. *VAMZ*, 3.s., 12–13/1979–80: 236–238.

1981.

- *Grčke vaze. Katalog izložbe.* Pula, 1981.
- Arheološki nalazi teatarskog obilježja s područja Južne Panonije. Summary: Archaeological finds of theatrical character from Southern Pannonia. *Antički teatar na tlu Jugoslavije. Théâtre antique sur le sol de la Yougoslavie.* Novi Sad, 1981: 251–261 + 2 T.
- Andautonia, Šćitarjevo. [Résumé:] Šćitarjevo, l'antique Andautonia (RS de Croatie). *AP*, 22/1981: 66–69, 225 +T. 49. * Koautori: Marcel GORENC, Branka VIKIĆ-BELANČIĆ.
- Benkovac kod Okučana – rimska ladanjska vila. [Résumé:] Benkovac près de Okučani (RS de Croatie). *AP*, 22/1981: 80–83, 224 +T. 57–58. * Koautor: Marcel GORENC.
- Istraživanja u Benkovcu kod Okučana 1980. god. *VAMZ*, 3.s., 14/1981: 137–138.
- »Arheološki spomenici s područja Zagreba i bliže okolice«. *VAMZ*, 3.s., 14/1981: 139–140.

1982.

- Benkovac i Cage kod Okučana – rimska vila. [Résumé:] Benkovac près de Okučane (sic!) (R.S. de Croatie). *AP*, 23/1982: 84–87, 187 +T. 38–39. * Koautor: Marcel GORENC.
- *VAMZ*, 3.s., 15/2 97–148 + 16 T. *Koautor: Branka VIKIĆ-BELANČIĆ.
- Benkovac, Cage. *VAMZ*, 3.s., 15/1982: 267–268.
- »Antički teatar na tlu Jugoslavije«. *VAMZ*, 3.s., 15/1982: 275–276.
- Varaždinske Toplice. *VAMZ*, 3.s., 15/1982: 305–306.
- Grčke vaze. *VAMZ*, 3.s., 15/1982: 309–310.

1984.

- Rimska ladanjska vila u Benkovcu kod Okučana. *Četvrti znanstveni sabor Slavonije i Baranje. Zbornik radova*, I. Osijek, 1984: 101–115. * Koautor: Marcel GORENC
- Benkovac istraživanja 1982/1983. god. Cage. *VAMZ*, 3.s., 16/1984: 301–303.

1985.

- *Rimsko staklo iz zbirke Arheol. muzeja u Zagrebu. Katalog izložbe.* Zagreb, 1985.

1986.

- Antičko ladanje i rimske vile u Benkovcu i Cagama. *Antičko ladanje i rimske vile u Benkovcu i Cagama*. (Katalog izložbe.) Nova Gradiška, (1986): 4–11: Zavičajni muzej Nova Gradiška. *
Koautor: Marcel GORENC

1988.

- Cage 1984–1986. *VAMZ*, 3.s., 21/1988: 158.

1991.

- Sezione greco-romana. *Tesori nazionali della Croazia. Capolavori dei Musei di Zagabria. Arheološki muzej*. Arezzo – Basilica inferiore di San Francesco 7 Settembre – 20 Ottobre 1991. Arezzo 1991: Centro Affari e Promozioni: 133, 143, 144, 147, 148–151, br. 113–116, 151, 153, 162, 165–172, 177–178.

1993.

- Sezione greco-romana. *Arte e cultura in Croazia. Dalle collezioni del Museo Archeologico di Zagabria. Torino – Museo di Antichità, 18 Marzo – 9 Maggio 1993*. Torino, 1993: 133, 143, 144, 147, 148–151, br. 113–116, 151, 153, 162, 165–172, 177–178.
- Antička zbirka. *Arheološki muzej u Zagrebu. Izbor iz fundusa*. Torino/ Roma 1993: 133, 143, 144, 147, 148–151, br. 113–116, 151, 153, 162, 165–172, 177–178.

1994.

- Cernički kraj u prapovijesti. *Sedam stoljeća Cernika. Zbornik radova*, I. Cernik, 1994: 7–12.

2009.

- Grčke i južnoitalske vaze iz Arheološkog muzeja u Zagrebu / Vases grecs et italiotes du Musée Archéologique de Zagreb. *Musei Archaeologici Zagrabienensis Catalogi et Monographiae*, 3, 2006, Zagreb 2009. Koautor: Branko VIKIĆ-BELANČIĆ. U suradnji s: Alexandra KARDIANOU.
- *Corpus vasorum antiquorum. Croatie. Vases grecs et italiotes. Zagreb Musée Archéologique*. Fascicule 1. Zagreb, 2008: Union Académique Internationale (Paris) – Musée Archéologique de Zagreb.*
Koautor: Branka VIKIĆ-BELANČIĆ. U suradnji s: Alexandra KARDIANOU. (u tisku)

JACQUELINE BALEN

*Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR – 10000 ZAGREB
e-mail: jbalen@amz.hr*

APSOLUTNI DATUMI SA ZAŠTITNIH ISTRAŽIVANJA
NA PROSTORU SLAVONIJE KAO PRILOG POZNAVANJU
KRONOLOGIJE SREDNJEG ENEOLITIKA

**UDK 902.6:903 »636« (497.5)
Izvorni znanstveni rad**

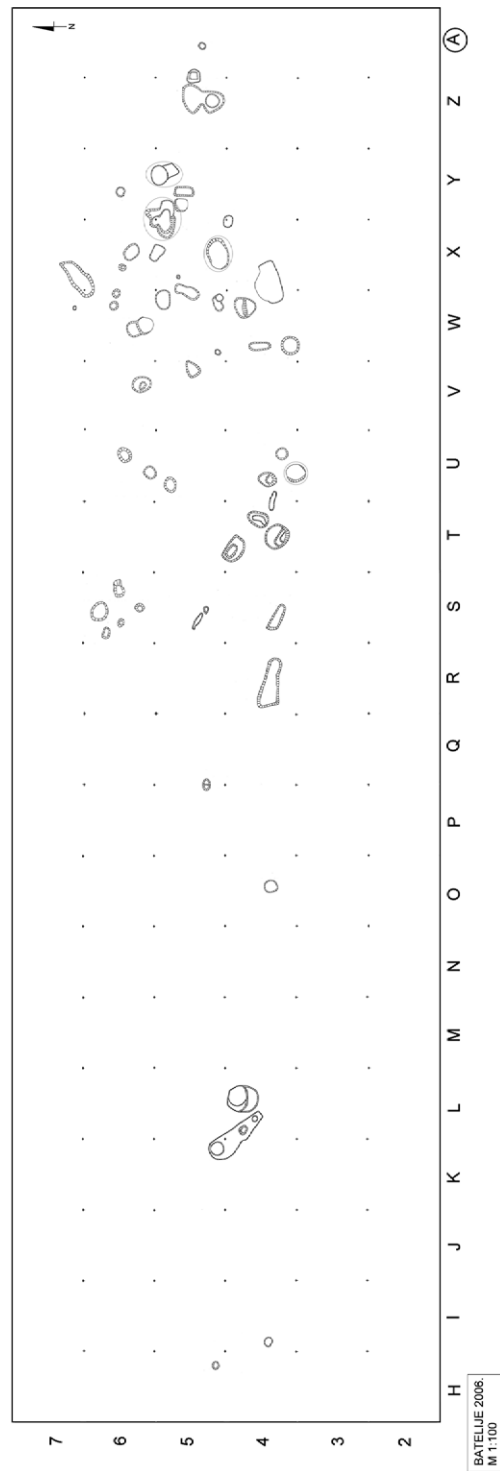
Rad donosi 14C datume i rezultate tipološke analize nalaza s lokaliteta Batelije i Korija kod Virovitice te 14C datume iz razdoblja srednjeg eneolitika s nekoliko lokaliteta u istočnoj Slavoniji istraživanih na trasi autoceste Beli Manastir – Osijek – Svilaj.

*Ključne riječi: eneolitik, lasinjska kultura, Retz-Gajary kultura, C14 datumi
Key words: Eneolithic, Lasinja culture, Retz-Gajary culture, C-14 dates*

Tijekom 2005. i manjim dijelom 2006. godine provedena su zaštitna arheološka istraživanja na trasi zapadne obilaznice grada Virovitice (Zapadna virovitička obilaznica 2007. god.). Na dionici dugoj 9060 metara istraživanja su vodile tri institucije: Institut za arheologiju u Zagrebu, Arheološki muzej u Zagrebu i Gradski muzej Virovitica. Ukupno je istraženo osam lokaliteta koji pripadaju razdoblju pretpovijesti, antike i srednjega vijeka. Na dva su nalazišta, Batelije i Korija, istraženi rubni dijelovi manjih naselja koja se prema nalazima mogu svrstati u eneolitičko razdoblje.

Lokalitet Batelije smješten je u nizinskom području između zapadnog ulaza u grad Viroviticu i sela Korija, sjeverno od Podravske magistrale (BALEN 2006: 103–104). Na temelju zaštitnih arheoloških istraživanja na nalazištu Batelije možemo govoriti o postojanju manjeg pretpovijesnog naselja. Trasa obilaznice zahvatila je tek manji, rubni (sjeveroistočni) dio naselja. Kako je riječ o jednoslojnom nalazištu čiji je kulturni sloj, ukoliko ga je uopće i bilo, uništen intenzivnom poljoprivrednom obradom, pronađeni su samo ukopani objekti (njih 57) među kojima su izdvojene jame, kanali i stupovi (slika 1). Neke od pojava manjih i plitkih nepravilnih ovalnih i kružnih oblika, bez nalaza u zapunama, vjerojatno se mogu tumačiti kao ostaci nekih recentnih pojava, a vjerojatno i od rasta raslinja i drveća.

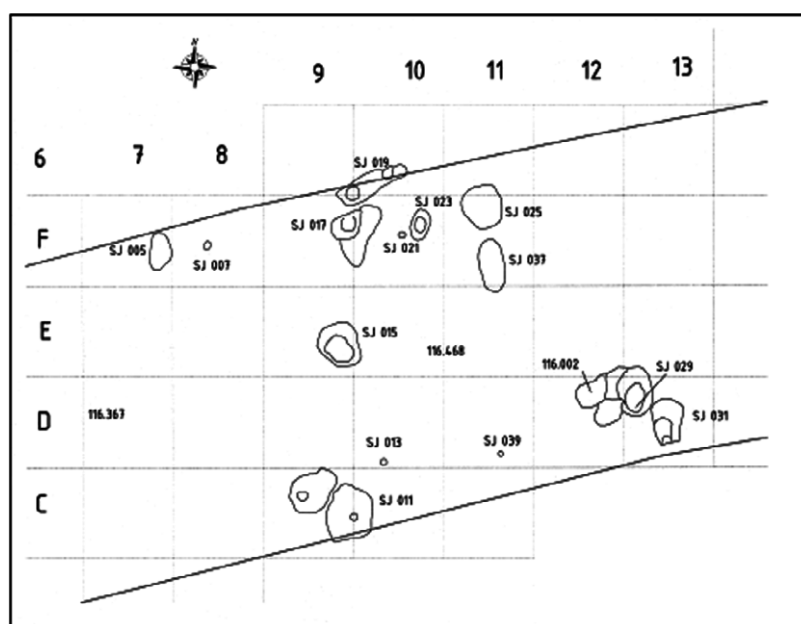
Lokalitet Korija smješten je na poljoprivrednom području sjeverno od magistralne ceste Virovitica – Koprivnica, a udaljen je oko 3,5 km od središta grada Virovitice. Nalazi se u ravnici, na

Slika 1 – situacijski plan lokaliteta Batelije (izradila A. Solter).

Figure 1 – situation scheme of the Batelije site (by A. Solter).

tek blago povišenom položaju, prosječne nadmorske visine 116,70 m (TKALČEC 2006:52–54).¹ Pretpovijesno naselje na lokalitetu Koriya vjerojatno se pružalo uzdužno u smjeru SZ-JI, a trasa buduće obilaznice je zahvatila tek njegov manji dio (slika 2). Na osnovi konfiguracije terena te naplavinjskih slojeva, možemo naslutiti kako se u pretpovijesti naselje formiralo na nešto povišenoj gredi između dviju depresija i uz vodotok koji je u vrijeme egzistencije pretpovijesnog naselja vjerojatno tekao duž zapadnije osi naselja, možda dijelom na položaju današnjeg reguliranog kanala. Među desetak većih objekata (nepravilnih oblika, dimenzija do 3 × 2,5 m) i četiri manja (vjerojatno ostataka stupova ili nekih manjih ukopa) tek su tri objekta obilovala keramičkim materijalom, a u ostalima pronađeni su tek sporadični nalazi keramike i lijepa.

Slika 2 – situacijski plan lokaliteta Koriya (preuzeto iz TKALČEC 2006: sl. 1).

Figure 2 – situation scheme of the Koriya site (from TKALČEC 2006: fig. 1).

Prilikom istraživanja na osnovi pronađene keramičke građe ni na jednom među navedenim lokalitetima nije se mogla točno determinirati njihova kulturna pripadnost. Naime, keramika je uglavnom grube fakure, s dosta primjese pijeska u sastavu, površina je uglavnom mat, prevlaka lošije kvalitete, a oblici i ukrasi koji prevladavaju karakteristični su kako za kasni neolitik, tako i za eneolitičko razdoblje, odnosno za sopotsku i lasinjsku kulturu kako su lokaliteti i bili preliminarno atribuirani.

U pronađenome materijalu prevladavaju lonci S-profilirana (T. 2:1–4, T. 3:1,3, T. 5:2; T. 6:6,11, T. 7:3) ili zaobljena tijela (T. 1:4, T. 2:5, T. 3:2). Uz najčešći ukras plastične trake, koja je neraščlanjena – jedno rebro (T. 1:3,5, T. 2:4,5, T. 4:7, T. 5:2, T. 7:2) ili raščlanjena – dva rebra (T. 1:2) te postavljena ili pod samim rubom ili na tijelu posude s otiscima prsta, nokta, nekog tupog

¹ Zahvaljujem kolegici T. Tkalčec iz Instituta za arheologiju u Zagrebu na ustupljenoj građi za objavu.

predmeta ili ukrasom izvedenim kraćim zarezima, na posudama zapažamo i niz različitih funkcionalno-dekorativnih elemenata među kojima treba izdvojiti česte primjere vertikalnih trakastih ručki (T. 1:7, T. 3:8–10, T. 6:5,10), ušica postavljenih pod rub ili na trbuhu posude (T. 5:2), te okruglih ili bradavičastih (T. 2:1, T. 3:7, T. 6:7) izbočina na tijelu posuda. Valja naglasiti da oblici kao što su primjerice zdjele na visokoj šupljoj nozi (na nalazištu Batelije pronađen je samo jedan ulomak noge posude, vidi T.1:4), vrčevi ili žlice s tuljcem za nasad kao i različiti motivi izvedeni urezivanjem i ubadanjem, te plastične jezičaste aplikacije, tj. elementi karakteristični za lasinjsku keramografiju, nisu zastupljeni na oba navedena nalazišta. Ukras raščlanjenog plastičnog rebra (T.1:2) karakterističan je za kulturu s brazdastim urezivanjem, odnosno retz-gajarsku kulturu

Lab. Number	Context & Material	δ 13 C	Date (BP)	Calibrated age range
Tomašanci – Palača				
Beta 238075	sample 102 (charcoal), unit 231	–25.0	4840±40	3700–3630 cal BC
Beta 245707	sample 685 (charcoal), unit 1746	–26.5	5210±40	4050–3950 cal BC
Beta 252269	sample 496 (charcoal), unit 1481	–24.3	5400±40	4340–4230 cal BC
Beta 252273	sample 679 (charcoal), unit 1487	–24.4	5360±50	4330–4040 cal BC
Beta 252277	sample 446 (charcoal), unit 918	–24.7	5420±40	4340–4230 cal BC
Jurjevac – Stara Vodenica				
Beta 246768	sample 146 (charcoal), unit 121	–25.5	5200±40	4050–3960 cal BC
Beta 246771	sample 14 (charcoal), unit 200	–25.2	5160±40	4040–3940 cal BC
Beta 246778	sample 113 (tooth), unit 327	–21.2	5210±40	4140 cal BC
Beta 246781	sample 62 (charcoal), unit 401	–25.8	5230±40	4220–4200 cal BC
Beta 246776	sample 101 (charcoal), unit 275	–25.0	5240±40	4230–4200 cal BC
Beta 246777	sample 122 (bone), unit 289	–19.8	5330±50	4320–4040 cal BC
Đakovački Selci – Pajtenica				
Beta 227927	sample 31 (charcoal), unit 26	–26.2	5350±40	4320–4290 cal BC
Beta 227929	sample 20 (charcoal), unit 88	–25.8	5270±40	4230–3980 cal BC
Beta 227930	sample 108 (charcoal), unit 38	–25.1	5450±40	4350–4240 cal BC
Beta 227933	sample 164 (charcoal), unit 68	–24.1	5330±40	4320–4290 cal BC
Beta 227934	sample 182 (bone), unit 158	–20.5	4840±40	3770–3640 cal BC
Beta 227935	sample 111 (charcoal), unit 80	–23.9	5210±40	4220–4200 cal BC
Beta 227936	sample 225 (bone), unit 217	–20.7	4970±40	3960–3710 cal BC
Beta 227937	sample 214 (charcoal), unit 185	–25.8	5220±40	4140 cal BC
Virovitica – Batelije				
Beta 226740	sample 33 (charcoal), unit 100	–24.9	4670±80	3640–3330 cal BC
Beta 226741	sample 34 (charcoal), unit 104	–24.8	4810±60	3700–3510 cal BC
Bata 226742	sample 26 (charcoal), unit 88	–24.3	4620±40	3510–3350 cal BC
Virovitica – Korija				
KIA 28660	sample 2 (charcoal), unit 28	–24.2	4855±30	3702–3633 cal BC
KIA 28661	sample 9 (charcoal), unit 10	–27.9	4835±35	3671–3624 cal BC

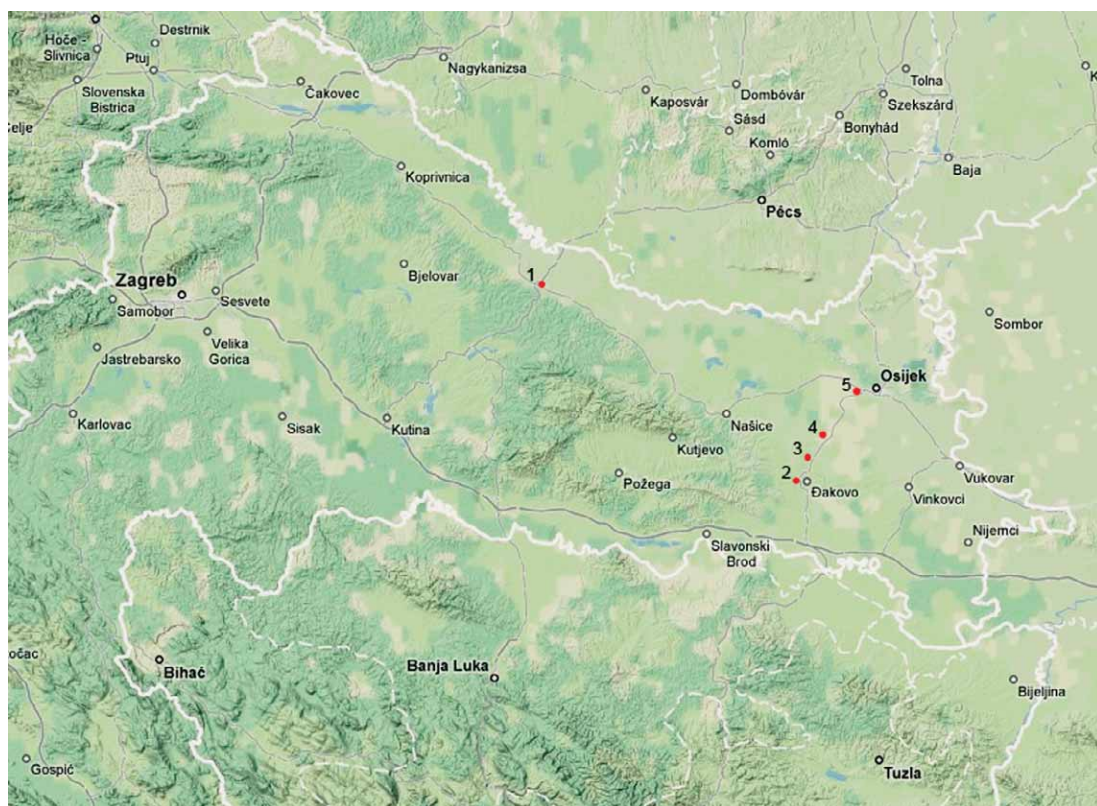
Slika 3 – tabela s apsolutnim datumima.

Figure 3 – Table containing absolute dates.

(VELUŠČEK 2004: sl. 4.2.16: O18, sl. 5.3.1: 6,7, sl. 5.3.3: 12, sl. 5.3.5:3, sl. 5.3.13:2) kao i boleraz grupu badenske kulture (navodimo samo neke primjere: PARZINGER 1984: T.3:5,6; MARKOVIĆ 1994: 101; TASIĆ 2001: Abb.1:7–11).

Datumi dobiveni za nalazište Korija datirali su naselje u razdoblje od oko 3700. do 3600. god. pr. Kr., a gotovo slična je datacija nalazišta Batelije (3700–3400. god. pr. Kr.), udaljenog svega 400 metara istočnije od Korije (slika 3).

Tipološke odlike dijela građe, kao i slična datacija povezuje ova dva lokaliteta u okolici Virovitice s lokalitetom Čakovec – Gornji Pustakovec. Lokalitet Čakovec – Gornji Pustakovec istražio je L. Bekić prilikom izvođenja radova na trasi autoceste Zagreb – Goričan, te ga kronološki odredio kao naselje pripadnika lasinjske kulture. Dobiveni C-14 datumi su 3569+/-48 calBC i 3461+/-63 calBC (BEKIĆ 2006: 184). Na nalazištu su pronađeni neki karakteristični lasinjski oblici, kao što su posude na nozi, vrčevi, zdjele s različitim plastičnim aplikacijama, žlice s tuljcem za nasad i sl. (BEKIĆ 2006: 185,186, T.1–6). Ipak, na nalazištu je ponađen i dio materijala koji, kao što to i sam autor navodi, pokazuje određenu sličnost s nalazima badenske kulture, a riječ je o

Slika 4 – položaj nalazišta spominjanih u tekstu: 1 – Virovitica (lokaliteti Batelije i Korija); 2 – Selci Đakovački – Pajtenica; 3 – Tomašanci – Palača; 4 – Jurjevac – Stara Vodenica; 5 – Josipovac – Gravinjak.

Figure 4 – location of sites discussed in the text: 1 – Virovitica (sites of Batelije and Korija); 2 – Selci Đakovački – Pajtenica 3 – Tomašanci – Palača 4 – Jurjevac – Stara Vodenica 5 – Josipovac – Gravinjak.

ulomcima lonaca ukrašenim plastičnim trakama ispunjenim s dva reda uboda (BEKIĆ 2006: 186, T.1:1,4). Upravo nam taj materijal pruža najviše analogija s materijalom na nalazištu Batelije.

Iako materijal s lokaliteta u okolici Čakovca pokazuje velike sličnosti s materijalom sa ostalih lasinjskih nalazišta, dobiveni datumi nešto su niži od većine C-14 datuma dobivenih sa ostalih lasinjskih nalazišta na prostoru prostiranja lasinjske kulture koji ju smještaju u razdoblje od cca 4300 do 3900 god. pr. Kr. (RUTTKAY 1996; SOMOGYI 2000: 6; GUŠTIN 2005: 17, fig. 4). Već od cca 3900 pa do 3500 god. pr. Kr. izdvojeni su nalazi tzv. kulture keramike s brazdastim urezivanjem, odnosno retz-gajarske kulture (VELUŠČEK 2004: 290–295; ŠAVEL-GUŠTIN 2006, 208), a sa središnjeeuropskog prostora Boleraz grupa datirana je već od cca 3600 god. pr. Kr. (STADLER et al. 2001: 544; WILD et al. 2001: 1057–1064).

Za prostor sjeverne Hrvatske navedena apsolutna i relativna kronološka slika još nije posve dovoljno sistematizirana. Naime, za sada nije posve riješen odnos između lasinjske i retz-gajarske kulture, kao ni kulturna pripadnost nekih lokaliteta jednoj ili drugoj kulturi. Kao ključno postavljaju se pitanje lokaliteta Pepelane kod Virovitice, čijom bi se potpunom objavom vjerojatno došlo do odgovora na navedena problemska pitanja (TEŽAK-GREGL 2007:39–40).

Ipak, dio odgovora mogu nam dati i rezultati novih zaštitnih arheoloških istraživanja koja su proteklih nekoliko godina vođena na trasi autoceste Beli Manastir-Osijek-Svilaj. S obzirom da je riječ o tek nedavno istraženim lokalitetima čija je obrada još u tijeku, na ovome mjestu osvrnuli bismo se samo na dobivene 14C datume za razdoblje srednjega eneolitika. Na nalazištima Pajtenica kod Đakovačkih Selaca, Palača uz cestu koja iz Tomašanaca vodi prema Gorjanima te Stara Vodenica u blizini sela Jurjevac Punitovački istražena su naselja pripadnika lasinjske kulture apsolutno-kronološki datirana u rasponu od 4350 do 3640 god. pr. Kr. što je potvrđeno serijama od 18 datuma. Trebamo naglasiti da je 17 datuma u rasponu od 4350 do 3900. god. pr. Kr., a samo je jedan datum s lokaliteta Pajtenica nešto mlađi (3770–3640. god. pr. Kr.; vidi slika 3: Beta 227934). Nažalost, u zapuni objekta, koji je tako nisko datiran, evidentni su samo ulomci keramike grube fature, nedovoljne za kulturnu atribuciju.

Sličan datum dobiven je i na lokalitetu Palača, gdje je osim lasinjskog ustanovljeno postojanje nekoliko pretpovijesnih naselja – iz razdoblja kamenog, bakrenog te ranog brončanog doba. Lokalitet u Tomašancima proteže se na površini od 64.000 m² te obuhvaća plato grede, njezinu sjevernu padinu te se nastavlja dalje u ravno, nizinsko, močvarno područje. Na nizinskom dijelu lokaliteta izdvojen je objekt SJ 231 232. Riječ je o objektu dimenzija 4,8 × 3,10 metara koji se pruža u smjeru SZ-JI i sastoji se od nekoliko jamskih prostora, dubine i do 1,20 metara. Zapuna jame datirana je u 3700–3630 god. pr. Kr. (slika 3: Beta 238075). U zapuni objekta pronađena je šalica zaobljena tijela i cilindričnog vrata s trakastom ručkom koja blago nadvisuje rub (vis. 9,5 cm, ϕ otvora 8,1 cm). Šalica je u potpunosti ukrašena; ukras je izveden u vidu uskih polja, odnosno horizontalnih ili vertikalnih traka koje su ispunjene žigasanjem (slika 5).

I po stratigrafskim pokazateljima (jama je naime udaljena od dijela terena gdje je ustanovljeno lasinjsko naselje), a također i po materijalu te dobivenim datumima, možemo govoriti da je na lokalitetu Palača ustanovljeno postojanje dvaju srednjeneolitičkih naselja: starijeg, datiranog oko 4300 – 3900. god. pr. Kr. i nešto mlađeg, datiranog oko 3700–3600. god. pr. Kr.

Iako još preliminarni, rezultati tek dovršenih istraživanja dobivenih s prostora istočne Hrvatske potvrđuju tako postojanje jedne srednjeneolitičke pojave čiji se materijal izdvaja iz standardne lasinjske produkcije te najviše analogija ima s keramikom kulture s brazdastim urezivanjem, odnosno s retz-gajarskom kulturom, a iskazuje se i po mlađim datumima od onih lasinjske kulture, kao što je to potvrđeno i na prostoru Slovenije, Mađarske i Austrije (KALICZ 1995: 47, abb. 2; RACZKY 1995: 60, fig. 1; VELUŠČEK 2004: 260–261, T. 5.3.1; HORVÁTH-SIMON 2003: 124–138). Peri-

Slika 5 – (fotografija I. Krajcar)

Figure 5

odizacija srednjeg eneolitika i njenog prijelaza na kasni na prostoru sjeverne Hrvatske temeljena na novim C-14 datumima lasinjsku bi kulturu smjestila u razdoblje između 4300. i 3800. god. pr. Kr., kada slijedi retz-gajarska kultura (3800. – 3500. god. pr. Kr.) te naposljetku i badenska (od 3500. god. pr. Kr.).² Naravno, u ovoj gruboj podjeli treba uzeti u obzir i jedan period preklapanja, odnosno djelomičnog paralelnog trajanja kasne lasinjske i retz-gajarske, kao i retz-gajarske i boleraz faze badenske kulture (VELUŠČEK 2004: 260–262, BRNIĆ 2008: 73).

Sukladno sa svim navedenim trebalo bi gledati i na nalaze s lokaliteta Batelije i Korija u okolici Virovitice, koji iako bez tipičnih ukrasa, na osnovi datuma te nekih sličnosti u ukrašavanju grube keramike (npr. dvostruke plastične trake) više analogija imaju s retz-gajarskom kulturom ili čak boleraz grupom nego s lasinjskom kulturom. Ipak, pitanje točne determinacije moramo nažalost ostaviti otvoreno sve dok ne budemo raspolagali s većim brojem objavljene građe s različitih lokaliteta potkrijepljene stratigrafskim podacima te apsolutnim datumima.

LITERATURA

BALEN, J. 2006 – Virovitica – Batelije. In: J. MESIĆ (ed.). *HAG*, 3/2006 (2007): 103–104.

BEKIĆ, L. 2006 – *Zaštitna arheologija u okolici Varaždina – Arheološka istraživanja na autocesti Zagreb-Goričan i njezinim prilaznim cestama [Rescue Archaeology in the Varaždin Environs – Archaeological Research on the Zagreb Goričan Highway and its Access Roads]*. Zagreb, 2006.

² Datumi badenske kulture potvrđeni su nam također na istraživanjima vođenim na trasi autoceste Beli Manastir – Osijek – Svilaj. Na lokalitetu Gravinjak smještenom na ravničarskom tlu Josipovačkog polja, nekoliko kilometara

jugozapadno od Josipovca istraženo je naselje pripadnika badenske kulture datirano već od 3500 god. pr. Kr. (MIHELIĆ 2008).

- BRNIĆ, Ž. 2008 – Prapovijesni keramički nalazi s utvrde Čanjevo [Prehistoric ceramic finds from Čanjevo fort]. In: L. BEKIĆ (ed.). *Utvrdna Čanjevo – istraživanja 2003–2007. [Fort Čanjevo – researches 2003–2007]*. Visoko, 2008: 71–95.
- GUŠTIN, M. 2005 – Savska skupina lengyelske kulture [The Sava Group of the Lengyel Culture]. In: M. GUŠTIN (ed.). *Prvi poljodjelci: savska skupina lengyelske kulture [First Farmers: The Sava Group of the Lengyel Culture]*. Koper, 2005: 7–22; *Založba Annales*.
- HORVÁTH, L. A. – K. H. SIMON 2003 – Das Neolithikum und die Kupferzeit in Südwesttransdanubien. *InvPHung*, 8, 2003.
- KALICZ, N. 1995 – Die Balaton-Lasinja-Kultur in der Kupferzeit Südost-und Mitteleuropas. Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. *InvPHung*, 7, 1995: 37–49.
- MARKOVIĆ, Z. 1994 – *Sjeverna Hrvatska od neolita do brončanog doba [Zusammenfassung: Nordkroatien vom Neolithikum bis zur Anfang der Bronzezeit]*. Koprivnica, 1994.
- MIHELIĆ, S. 2008 – Josipovac – Gravinjak. Poster na izložbi *Tekuća arheološka istraživanja u Hrvatskoj*. Zagreb, 2008: Arheološki muzej u Zagrebu.
- SOMOGYI, K. A. 2000 – Balaton-Lasinja-kultúra leletanyaga Somogy megyében. *ComArHung*, 2000: 5–48.
- STADLER, P. et al. 2001 – STADLER, P. – S. DRAXLER – H. FRIESINGER – W. KUTSCHERA – A. PRILLER – W. ROM – P. STEIRER – E.M. WILD. Absolute Chronology for Early Civilisations in Austria and Central Europe using ¹⁴C Dating with Accelerator Mass Spectrometry with special Results for the Absolute Chronology of the Baden Culture. In: P. ROMAN – S. DIAMANDI (ed.). *Studia Danubiana. Series Symposia II. Symposium Cernavoda III – Boleráz*. Bucuresti, 2001: 541–562.
- PARZINGER, H. 1984 – Die Stellung der Uferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer. *AVes*, 53/1984: 13–75.
- RACZKY, P. 1995 – New data on the absolute chronology of the Copper Age in the Carpathian Basin. *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens. InvPHung*, 7, 1995: 51–60.
- RUTTKAY, E. 1996 – Zur Chronologie der Kanzianiberg-Lasinja Grupe. *Archaeologie Österreich*, 7/2, 1996: 43–48.
- ŠAVEL, I. – M. GUŠTIN, 2006 – Kultura keramike z brazdastim vrezom v prekmurju [The Pottery with Furrowed Incisions Culture in Prekmurje]. In: A. TOMAŽ (ed.). *Od Sopota do Lengyela: prispevki o kamenodobnih in bakrenodobnih kulturah med Savo in Donavo [Between Sopot and Lengyel: Contributions to Stone Age and Copper Age Cultures between the Sava and the Danube]*. Koper, 2006: 203–210.
- TASIĆ, N. 2001 – Die Cernavoda III-Boleráz-Kultur im westlichen Teil der Jugoslawischen Donau-niederung. In: P. ROMAN – S. DIAMANDI (ed.). *Studia Danubiana. Series Symposia II. Symposium Cernavoda III – Boleráz*. Bucuresti, 2001: 342–357.
- TEŽAK-GREGL, T. 2007 – Ponovo o lasinjskoj bočici iz Vrlovke [Another look at a Lasinja Culture Bottle from Vrlovka]. *Prilozi*, 24/2007: 35–40.
- TKALČEC, T. 2006. – Virovitica – Korija, zaštitna arheološka istraživanja 2005. [Summary: Virovitica – Korija, Rescue Archaeological Excavation 2005]. *AnnInstArchZag*, 2/2006: 52–54.

VELUŠČEK, A. 2004 – Hočevarica – eneolitsko kolišče na Ljubljanskem barju [Hočevarica – an eneolithic pile dwelling in the Ljubljansko barje]. *OpInstArSlov*, 8, 2004.

WILD, E.M. et al. 2001 – WILD, E.M. – P. STADLER, – M. BONDAR – S. DRAXLER – H. FRIESINGER – W. KUTSCHERA – A. PRILLER – W. ROM, – E. RUTTKAY – P. STEIER. New Chronological Frame for the Young Neolithic Baden Culture in Central Europe (4th millennium BC). *Radiocarbon*, 43/2001, 2B: 1057–1064.

Zapadna Virovitička obilaznica, zaštitna arheološka istraživanja 2005./2006. godine. Katalog izložbe. D. SABOLIĆ (ed.). Virovitica, 2007: Gradski muzej Virovitica.

**TABLE (NACRTALA M. GALIĆ):
PLATES (DRAWN BY M. GALIĆ)**

Tabla 1 – lokalitet Batelije, keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 31 (SJ 31 32, □ U 3,4).
Plate 1 – site: Batelije, ceramic finds from the stratigraphic unit 31 (SU 31 32, □ U 3,4).

Tabla 2 – lokalitet Batelije, 1–3 keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 85 (zapuna u SJ 80 81, □ X,Y 5,6); 4 – keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 88 (SJ 88 89, □ X 4,5); 5 – keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 100 (SJ 100 101, □ Y 5,6).

Plate 2 – site: Batelije, 1–3 ceramic finds from the stratigraphic unit 85 (fill into SU 80 81, □ X,Y 5,6), 4 – ceramic finds from the stratigraphic unit 88 (SU 88 89, □ X 4,5), 5 – ceramic finds from the stratigraphic unit 100 (SU 100 101, □ Y 5,6).

Tabla 3 – lokalitet Batelije, keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 88 (SJ 88 89, □ X 4,5).
Plate 3 – site: Batelije, ceramic finds from the stratigraphic unit 88 (SU 88 89, □ X 4,5).

Tabla 4 – lokalitet Batelije, keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 88 (SJ 88 89, □ X 4,5).
Plate 4 – site: Batelije, ceramic finds from the stratigraphic unit 88 (SU 88 89, □ X 4,5).

Tabla 5 – lokalitet Batelije, 1 – keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 85 (zapuna u SJ 80 81, □ X,Y 5,6); 2 – keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 100 (SJ 100 101, □ Y 5,6)

Plate 5: site: Batelije, 1–ceramic finds from the stratigraphic unit 85 (fill into SU 80 81, □ X,Y 5,6), 2 – ceramic finds from the stratigraphic unit 100 (SU 100 101 □ Y 5,6)

Tabla 6 – lokalitet Batelije, keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 100 (SJ 100 101, □ Y 5,6)
Plate 6 – site: Batelije, ceramic finds from the stratigraphic unit 100 (SU 100 101, □ Y 5,6)

Tabla 7 – lokalitet Korija: 1 – keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 10 (SJ 010 011, □ C 9,10); 2,4 – keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 8 (SJ 008 009, □ C 9); 3 – keramički nalazi iz stratigrafske jedinice 28 (SJ 028 029, □ D,E 12,13).

Plate 7 – site: Korija, 1–ceramic finds from the stratigraphic unit 10 (SU 010 011, □ C 9,10), 2, 4 – ceramic finds from the stratigraphic unit 8 (SU 008 009, □ C 9), 3 – ceramic finds from the stratigraphic unit 28 (SU 028 029, □ D,E 12,13).

ABSOLUTE DATES ACQUIRED FROM RESCUE EXCAVATIONS IN SLAVONIJA AS A CONTRIBUTION TO MIDDLE ENEOLITHIC CHRONOLOGY

During 2005 and a lesser part of 2006 rescue archaeological excavations were conducted on the path of the western bypass of Virovitica (Western Virovitica bypass 2007). Three institutions conducted the excavations on a 9060 meters long section: the Institute of archaeology in Zagreb, the Archaeological museum in Zagreb, and Virovitica city museum. A total of eight sites were excavated, ranging from the Prehistory, Antiquity and the Middle Ages. Peripheral sections of lesser settlements that could be attributed to the Eneolithic, according to the actual finds, were recognized on two of the sites, Batelije and Korija.

The Batelije site is situated in a lowland area between the western entrance to Virovitica and the village of Korija, north of the Podravska main road (BALEN 2006: 103–104). The salvage archaeological excavations on the Batelije site suggest the existence of a smaller Prehistoric settlement. The bypass only touched a smaller, peripheral (north-eastern) part of the settlement. As this is a single-layered site with a cultural layer – if any – destroyed in intensive agriculture, only dug-in objects were recovered (numbering 57 in total), among which pits, canals and post-holes were sorted out (Fig 1). Some of the smaller, shallow irregular elliptical and circular formations, without any finds in their fillings, could probably be interpreted as remains of some recent phenomena, and probably also represent traces of the growth of trees and other vegetation.

The Korija site is situated on the agricultural area north of the Virovitica – Koprivnica road, some 3,5 km from the centre of Virovitica. It is situated in a plain, on a mildly elevated position, of average altitude of 116,70 m (TKALČEC 2006: 52–54). Prehistoric settlements on the Korija site were probably stretched out in an elongated NW-SE line, and the path of the future bypass covers only its lesser part (Fig 2). Based on the ground configuration and alluvial deposits, we can see that the Prehistoric settlement was formed on a somewhat elevated ridge between two depressions along the stream, which probably flowed on a westerly axis of the settlement while and perhaps functioned in part on the position of the modern regulated canal. Out of some ten larger structures (of irregular form, dimensions up to 3 × 2,5 m) and four smaller (probably remains of posts or some smaller dug-outs), three structures abounded in ceramic material, while only sporadic ceramic objects and house daub were recovered from the others.

No affiliation to any culture was possible during the excavations on any of these sites, based on the recovered ceramic objects. The texture of the ceramics was in the main rough, with a significant admixture of sand; its surface was in the main matt, its coating of a lower quality, in form and predominating ornament they are characteristic of both the Late Neolithic and Eneolithic, that is, for the Sopot and Lasinja cultures – exactly conforming to the preliminary affiliation of the sites.

In the materials, recovered S-profile (Pl. 2:1–4, Pl. 3:1,3, Pl. 5:2; Pl. 6:6,11, Pl. 7:3) or rounded body pots (Pl. 1:4, Pl. 2:5, Pl. 3:2) predominate. Beside the most frequent ornament in the form of a plastic band, non-apportioned – one rib (Pl. 1:3,5, Pl. 2:4,5, Pl. 4:7, Pl. 5:2, Pl. 7:2) or apportioned – two ribs (Pl. 1:2), placed under the very rim or on the body of a vessel using fingers, nails, blunt objects or an ornament made with shorter incisions can be found, according to the number of different functional-decorative elements on the vessels. Among them, is the frequent occurrences of vertical banded handles (Pl. 1:7, Pl. 3:8–10, Pl. 6:5,10), loops placed under the rim or on the body of a vessel (Pl. 5:2), and round or nipple-formed (Pl. 2:1, Pl. 3:7, Pl. 6:7) bulges on the body of a vessel should be emphasized. It is worth further emphasizing that the forms such as bowls on a high hollow foot (only one example of a bowl's foot was recovered from the Batelije site, see Pl. 1:4), jars or spoons with the hafting cone, as well as various motifs made with incision and

punctuating and plastic tongue-like attachments, that is, elements characteristic for the Lasinja ceramic repertoire, were not recovered from any of the two sites. On the other hand, the ornament in the form of an apportioned plastic rib (Pl. 1:2), characteristic of the Retz-Gajary culture (VELUŠČEK 2004: fig. 4.2.16: O18, sl. 5.3.1: 6,7, fig. 5.3.3: 12, fig. 5.3.5:3, fig. 5.3.13:2), as well as for the Boleraz group of the Baden culture (to mention a few examples: PARZINGER 1984: Pl. 3:5,6; MARKOVIĆ 1994: 101; TASIĆ 2001: Abb. 1:7–11), were found in abundant numbers.

Dates acquired for the Koriya site have placed its existence between c. 3700 and 3600 BC, very similar to the nearby Batelije site (3700–3400 BC), only some 400 meters east of Koriya (Fig 3).

Typological characteristics of part of the material, as well as similar dates, associate these two sites in the surroundings of Virovitica with the site of Čakovec – Gornji Pustakovec. This site was excavated by L. Bekić during the construction of the Zagreb – Goriča highway, and he determined it chronologically as a Lasinja-culture settlement. Acquired C-14 dates were 3569+/-48 calBC and 3461+/-63 calBC (BEKIĆ 2006: 184). Although, part of the material recovered from this site shows certain similarities with the Baden-culture, as noticed by the author; to be more precise, we are concerned with fragments of pots ornamented with plastic bands filled with two rows of punctuations (BEKIĆ 2006: 186. Pl. 1:1,4). This material offers us the largest number of analogies with the material from the Batelije site.

Although the material from the site in the vicinity of Čakovec shows obvious similarities with the material from other Lasinja sites, the acquired dates are somewhat lower than that the majority of C-14 dates acquired from other Lasinja sites on the territory of the Lasinja culture, which places it chronologically from c. 4300 to 3900 BC (RUTTKAY 1996; SOMOGYI 2000: 6; GUŠTIN 2005: 17, fig. 4). Objects of the so-called culture with furrow-incised ware, that is, the Retz-Gajary culture, are recognizable already from c. 3900 to 3500 BC (VELUŠČEK 2004: 290–295; ŠAVEL-GUŠTIN 2006, 208; BRNIĆ 2008: 73), while the Central European Boleraz group already dates from c. 3600 BC (STADLER et al. 2001: 544; WILD et al. 2001: 1057–1064).

The given absolute and relative chronology has not yet been adequately systematized for the area of Northern Croatia. Thus, for now it is not possible to resolve in total the relations between the Lasinja and Retz-Gajary cultures, nor the cultural affiliation of certain sites, whether they belong to one or the other. The key question seems to be associated with the site of Pepelane near Virovitica, and the publishing of the material from this site would probably offer an answer to these problematic questions (TEŽAK-GREGL 2007: 39–40).

Yet a part of the answer may be provided with the results of new archaeological salvage excavations that were conducted in the last few years on the path of the Beli Manastir-Osijek-Svilaj highway. Since these are only recently excavated sites, with analyses still in progress, we will mention here only the acquired C-14 dates for the Middle Enolithic period. Lasinja-culture settlements were excavated on the Pajtenica near Đakovački Selci, Palača beside the road from Tomašanci towards Gorjani, and Stara Vodenica near the village of Jurjevac Punitovački sites, C-14 dated from 4350 to 3640 BC, confirmed by a series of 18 dates. We felt obliged to emphasize that 17 of those dates fall between 4350 and 3900 BC, while a single date from the Pajtenica site is somewhat newer (3770–3640 BC, see Fig 3: Beta 227934). Unfortunately, only fragments of a rough texture ceramics were recovered from the filling of the newest structure, not enough to determine its culture affiliation.

A similar date was acquired from the Palača site. There, the existence of a different Pre-historic settlements, besides Lasinja, from the Late Stone, Copper and Early Bronze Age was recognized. The Tomašanci site spreads over 64.000 m² and encompasses the northern slope of the ridge

plateau, and continues to the flat, lowland, marshy area. In the lowland part of the site a structure SU 231 232 is singled out. It is a structure with a dimensions of $4,8 \times 3,10$ meters, stretching in a NW-SE direction and composed out of a few pit areas, up to 1,20 meters deep. The filling of the pit is dated to 3700–3630 BC (Fig 3: Beta 238075). In it a cup with rounded body and a cylindrical neck with a banded handle that mildly surmounts the rim was found. It is completely ornamented; the ornament is formed of narrow fields, that is, horizontal or vertical bands that are filled with stamping (Fig. 5).

Both the stratigraphic pointers (the pit is situated somewhat further away from the part of the site with the Lasinja settlement) and the material, as well as the acquired dates, allow us to claim that two Middle Eneolithic settlements existed on the Palača site: an earlier one, dated in c. 4300–3900 BC and a later one, dated in c. 3700–3600 BC.

Although only preliminary, the results of the recently completed excavations in Eastern Croatia corroborate the existence of a Middle Eneolithic phenomenon whose material may be singled out from the standard Lasinja production and shows most numerous analogies with the culture with the furrow-incised ware, that is, with the Retz-Gajary culture. It is further singled out by somewhat later dates than that of the Lasinja culture, which is supported with finds from Slovenia, Hungary and Austria (KALICZ 1995: 47, Fig. 2; RACZKY 1995: 60, Fig. 1; VELUŠČEK 2004: 260–261, Pl. 5.3.1; HORVÁTH-SIMON 2003: 124–138). The periodization of the Middle Eneolithic and the transition from the Middle to Late Eneolithic in the territory of Northern Croatia, based on new C-14 dates, would place the Lasinja culture between 4300 and 3800 BC, followed by the Retz-Gajary culture (3800–3500 BC), and the Baden culture (from 3500 BC onwards).³ Of course, this rough periodization should presuppose a period of overlap, that is, a partial synchronous existence of Lasinja and Retz-Gajary, as well as Retz-Gajary and an early phase of Baden culture (VELUŠČEK 2004: 260–262; BRNIĆ 2008: 73).

The finds from the Batelije and Koriža sites in the surroundings of Virovitica should be analyzed in concordance with all these facts. Although lacking the characteristic ornaments, based on the relevant dates and certain similarities in ornamentations of the coarse ware (such as the double plastic band), they have more in common with the Retz-Gajary or Boleraz group than with the Lasinja culture. The answer to the question of a precise affiliation should be postponed until we have more published material from various sites, supported by the stratigraphic data and absolute dates.

Rukopis primljen: 14.XI.2008.

Rukopis prihvaćen: 20.XI.2008.

³ Baden-culture dates were confirmed by the excavations conducted on the path of the Beli Manastir – Osijek – Svilaj highway. On the Gravinjak site, situated on a low-

land territory of the Josipovac field, a few kilometers south-west from Josipovac, a Baden-culture settlement was excavated, dated in 3500 BC (MIHELIC 2008).

T.1

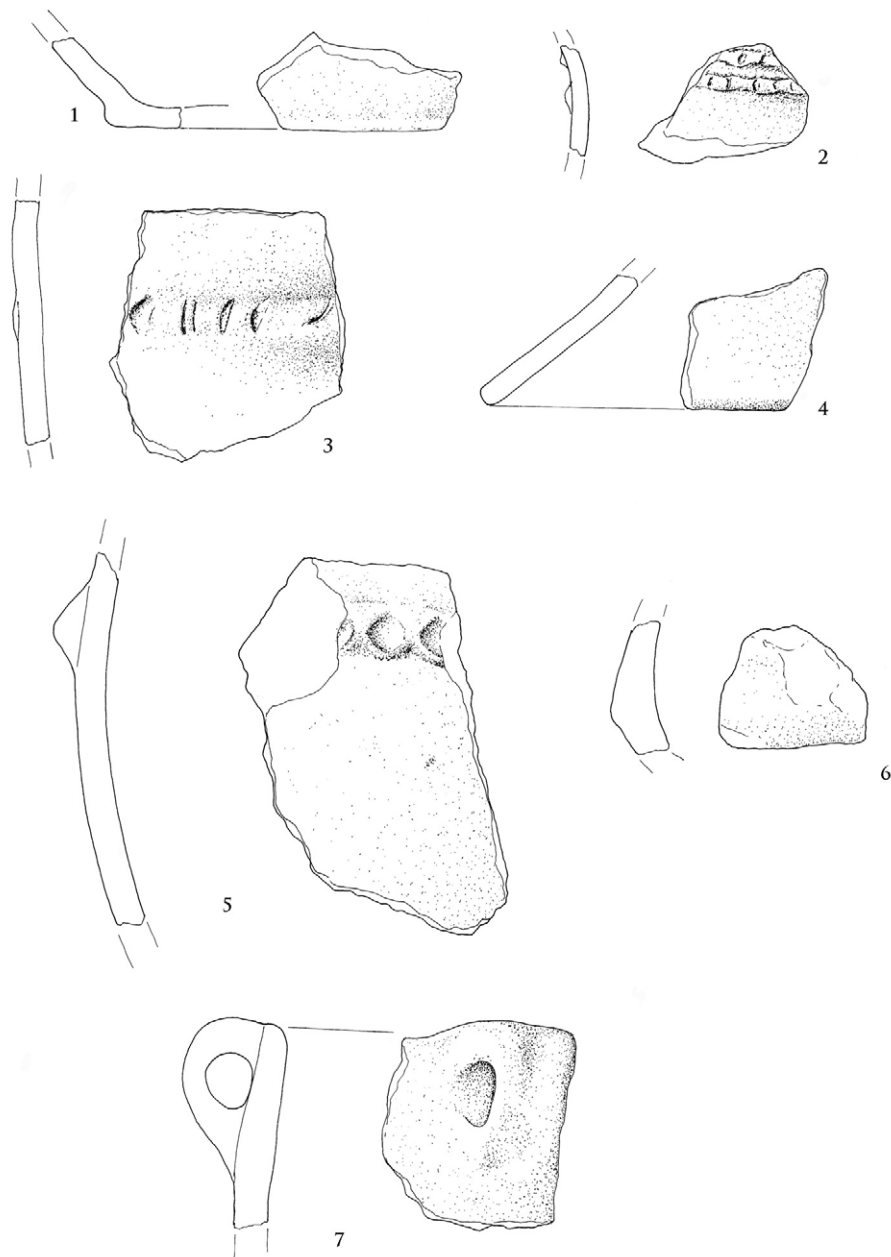

Tabla 1
Plate 1

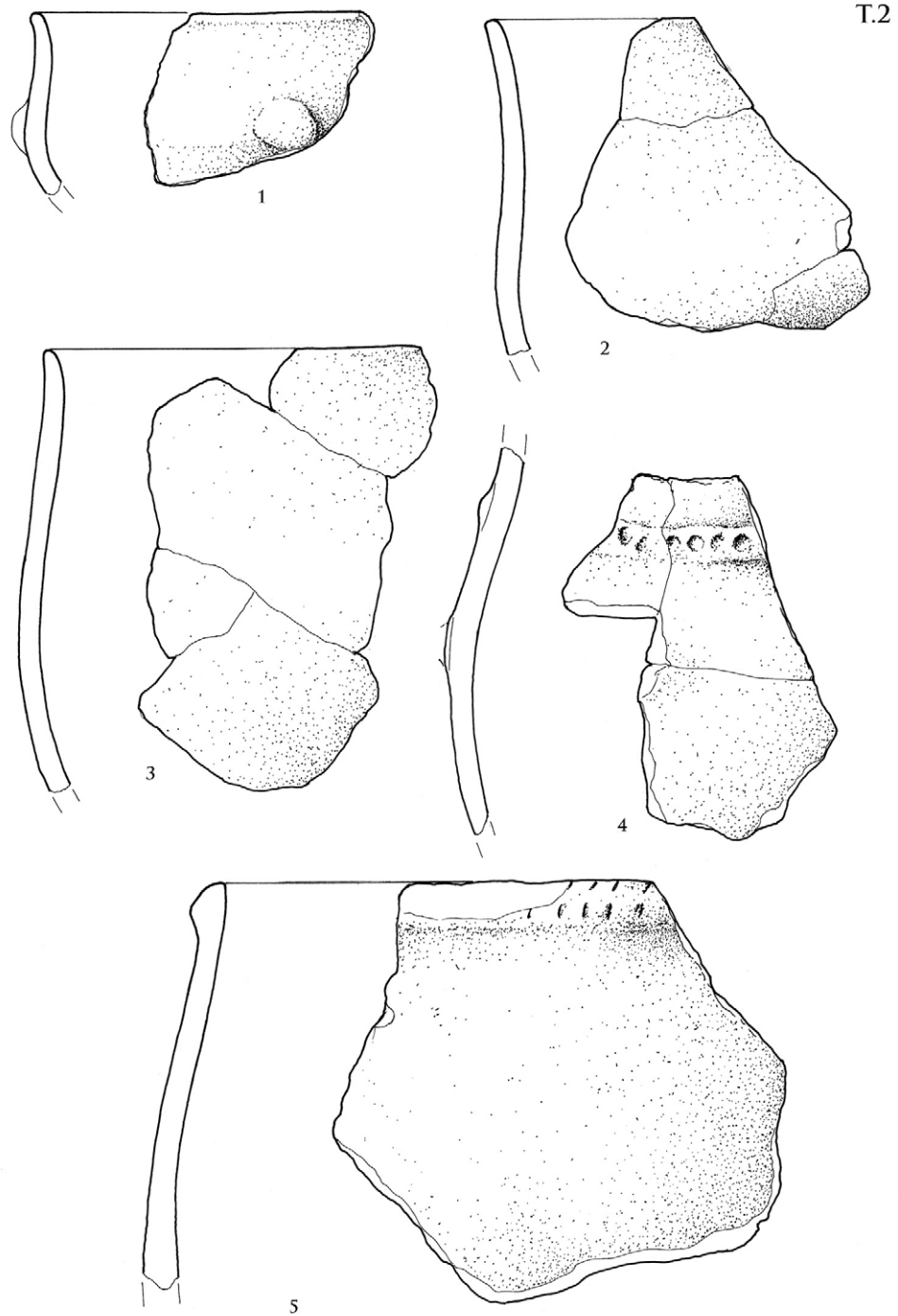

Tabla 2
Plate 2

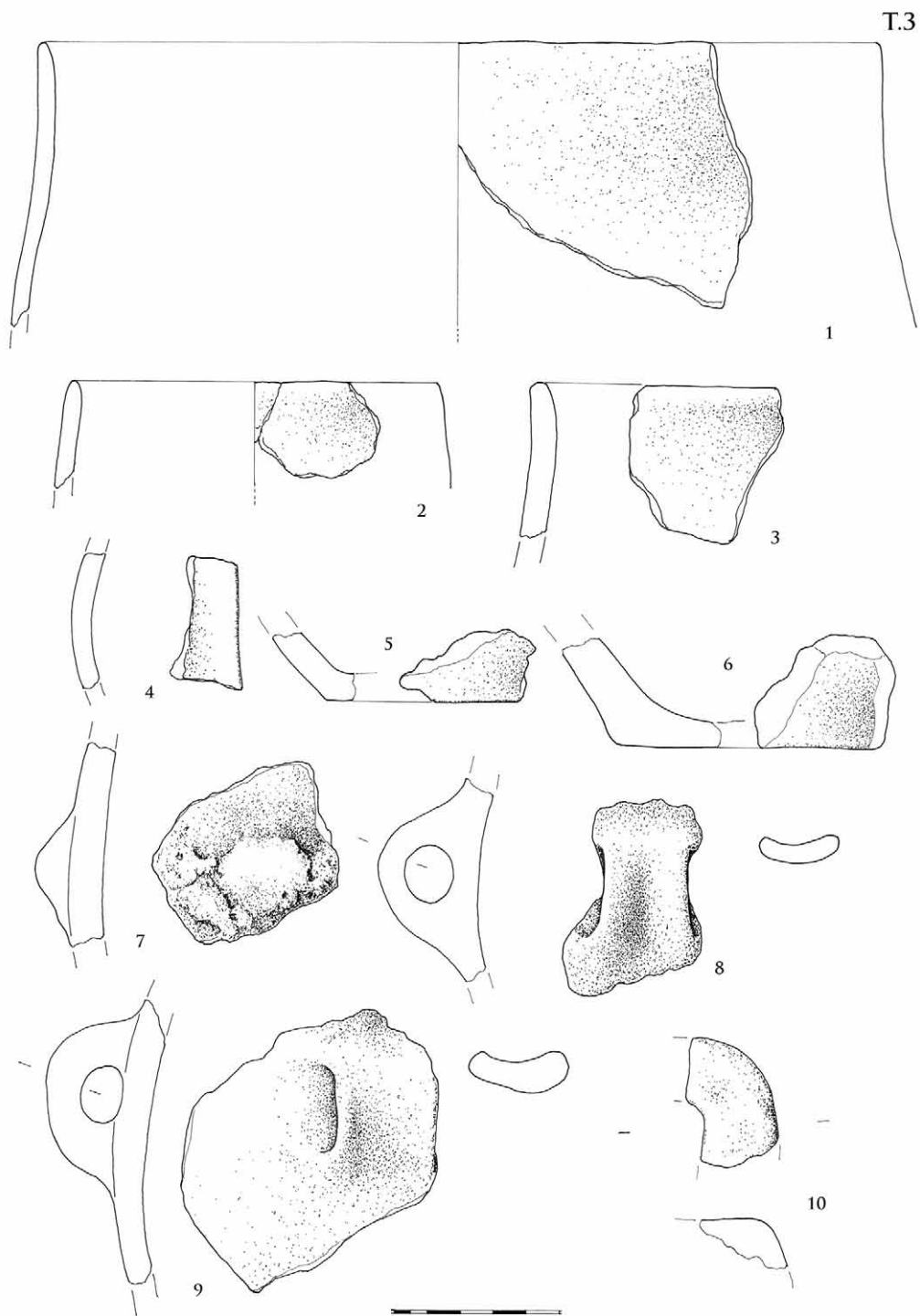

Tabla 3
Plate 3

T.4

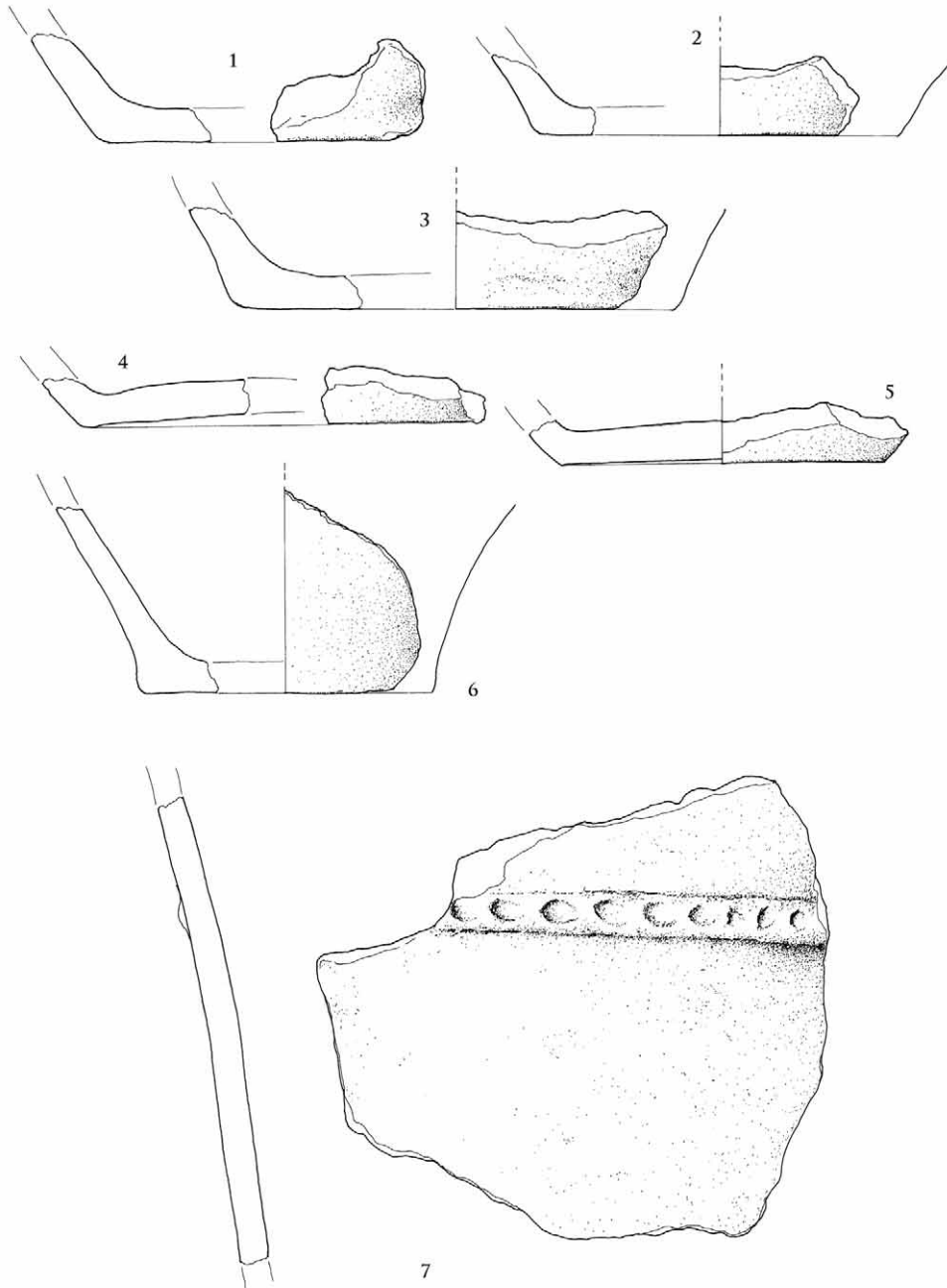

Tabla 4
Plate 4

T.5

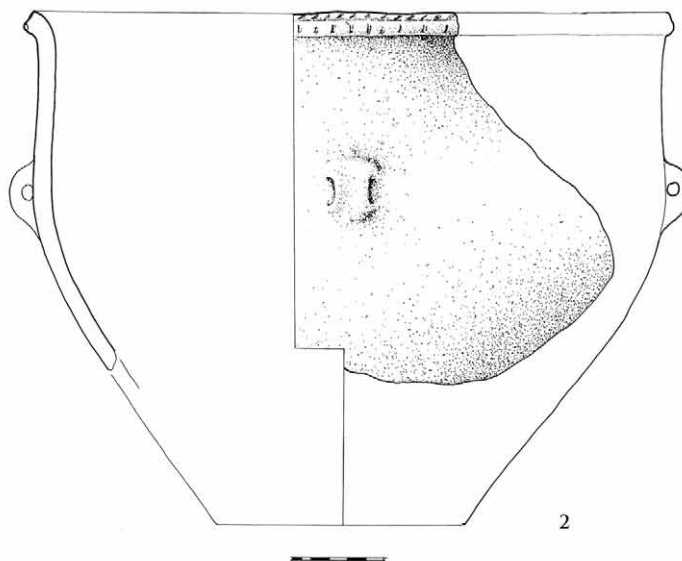
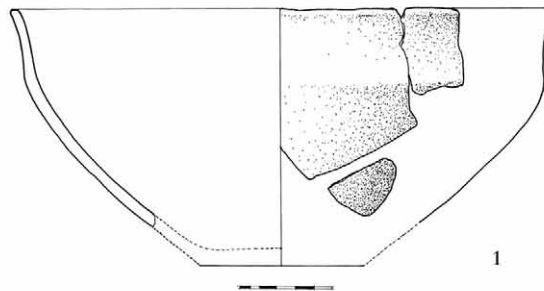

Tabla 5
Plate 5

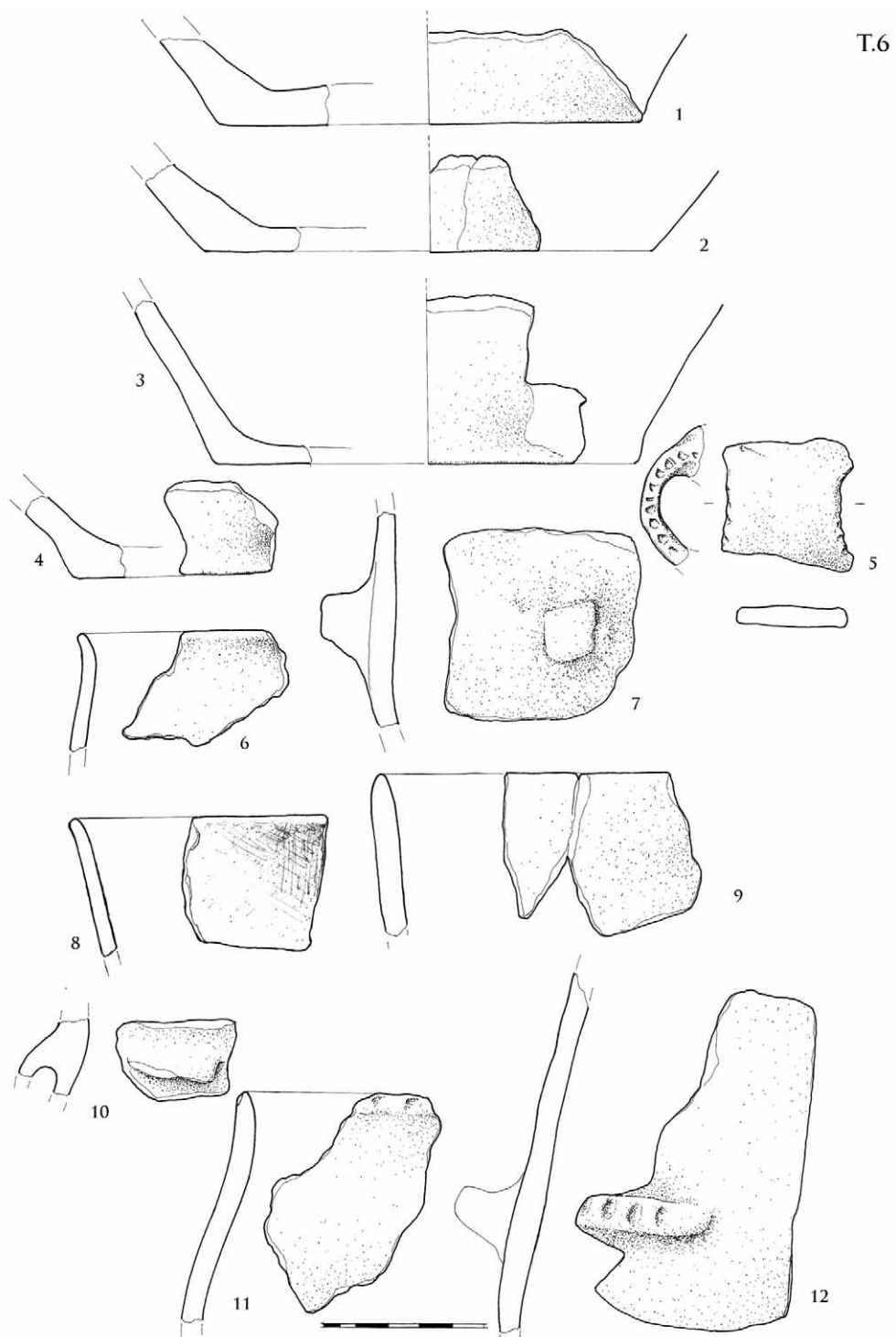

Tabla 6
Plate 6

T.7

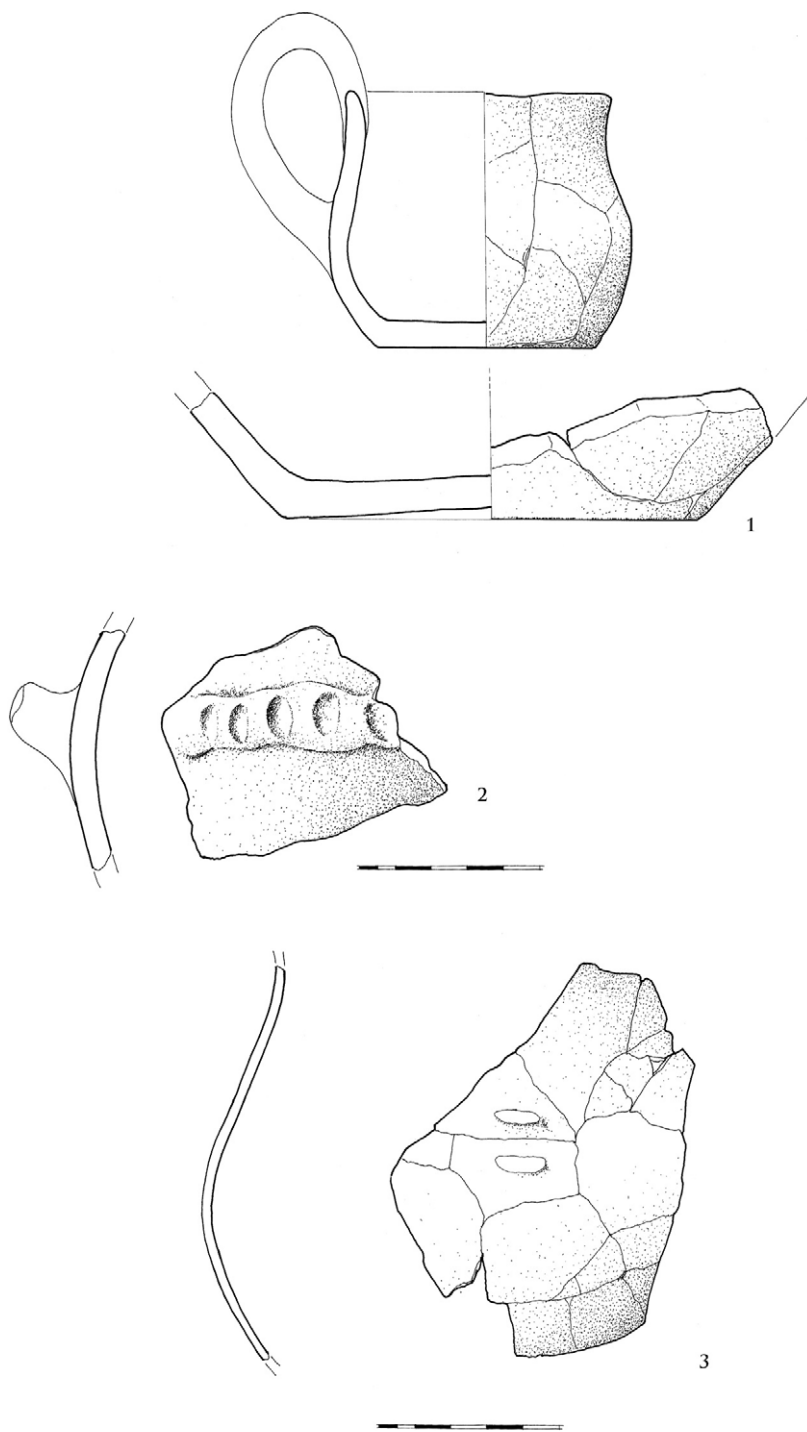

Tabla 7
Plate 7

LIDIJA BAKARIĆ

Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
Hr – 10000 Zagreb
lbakaric@amz.hr

KOMPOLJE GROB 47 – NOVA INTERPRETACIJA

UDK 903.5:73.023.5 »63« (36:497.5)
Izvorni znanstveni rad

U radu se obrađuje grobna oprema iz Kompolja, grob 47, pronađen 1956. godine. Grobne priloge čine dvije fibule s nekoliko zrna jantara na luku i privjescima, veće jajoliko zrno jantara s fibule, brojna zrna jantara raznog oblika i veličine, među kojima su najznačajnija tri izrađena u obliku ženskih glava, zrno u obliku ljudske figure, zrno u obličju ptice, te zrno koje izgleda kao započeti, a nedovršeni rad. Smatramo da figuralno obrađena zrna prikazuju likove iz mitološke priče o Faetontu, sinu boga Helija.

Ključne riječi: Kompolje grob 47, jantar, Faetont, Kikno, Helijade, sunčeve šljokice, labud, solarni simbol, Japodi
Key words: Kompolje Grave 47, amber, Phaeton, Cygnus/Kyknos, Heliades, sun spangles, swan, solar symbol, Iapods

Znameniti grob 47 pronađen je 1956. godine prilikom revizijskih iskopavanja velike japodske nekropole u Kompolju pokraj Otočca. Grobni prilozi obuhvaćali su dvije fibule s nekoliko zrna jantara na luku i privjescima (sl. 10, 11), veće jajoliko zrno jantara s fibule (sl. 8a, 8b), brojna zrna jantara raznog oblika i veličine (sl. 9), među kojima su najznačajnija tri izrađena u obliku ženskih glava (sl. 3, 4, 5), zrno u obliku ljudske figure (sl. 6), zrno u obličju ptice (sl. 7), te zrno koje izgleda kao započeti, a nedovršeni rad (sl. 2) (DRECHSLER-BIŽIĆ 1959: 265; 1961: 102).

Obje brončane lučne fibule su s tri petlje, koje su po tri puta spiralno savijene, a na luku je pet, odnosno šest okruglastih zrna jantara. Na igle su ovješeni brončani privjesci. Privjesak prve fibule sastoji se od trapezoidne pločice, gornji krajevi koje završavaju produžecima u obliku vrata i glave zmije. Na pločicu su lančićima ovješeni trapezoidni privjesci, ukrašeni koncentričnim krugovima ili su na rubovima urezane sitne linije (sl. 10). Privjesak druge fibule sastoji se od veće ploče rađene na proboj, a na gornjoj lijevoj strani je produžetak s prikazom ljudske glave. Na donju stranu zakovicama su pribijene dvije bule (sl. 11).

Ljudska glava, kao i zmijske protome svjedoče da su ti privjesci imali neko religijsko ili simbolično značenje, odnosno da je riječ o božanstvima, zaštitnicima onoga koji nosi taj nakit. Zmija ima vrlo značajnu ulogu u religiji i mitologiji većine naroda. Ona je simbol mudrosti, zla,

zdravlja, plodnosti, personifikacija duše pokojnika, čuvarica kućnog ognjišta i nadasve htonsko božanstvo (STIPČEVIĆ 1981: 48). Ljudska glava mogla bi biti povezana sa solarnim božanstvom, odnosno personifikacijom sunca (KUKOČ 1998: 15–17). Privjesak je koncipiran tako da podsjeća na »gospodaricu životinja« (*Potnia theron*), motiv koji je nastao na Orijentu, a tijekom orijentalizirajućih kulturnih strujanja dopro u Grčku i srednju Italiju, te se proširio na područje srednjih Alpa i stigao kod Japoda (EGG 1986: 73, 76). Dvije brončane bule na jednom od privjesaka sigurno su sadržavale neke stvari koje su korištene u vezi s kultovima, magijskim radnjama ili naprosto kao zaštita.

Lučne fibule s tri petlje i više zrna jantara na luku karakteristične su izrađevine japodskih radionica, a pojavile su se tijekom 6. st. pr. Kr. i trajale, s manjim modifikacijama, do kraja mlađeg željeznog doba.

Među 118 dobro očuvanih jantarnih zrna, 6 je rezbarenih, većina je okruglog, nepravilnog oblika, a jedno je u obliku kapljice, jedno četvrtasto, probušeno po sredini i kroz jedan krak, te najveće koje je duguljasto i služilo je kao razvodnik dvaju nizova (sl. 9, 1). Jedno zrno među 6 rezbarenih, koje izgleda kao započeti a nedovršeni rad, također je razvodnik dvaju nizova (sl. 2). Moguće je da je to zrno bilo namijenjeno oblikovanju, ali oblik nije izveden, te je poslužilo kao još jedno zrno – razvodnik. Među okruglim zrnima s rupom u sredini, nalazi se i jedno koje je nekada bilo probušeno pri vrhu, te se na tome mjestu prelomilo, pa je zaglađeno. To dokazuje da su pojedina zrna bila u sekundarnoj uporabi, odnosno da je majstor sakupljao potrgana zrna, zaglađio ih i ponovno upotrebljavao za izradu nakita. Vjerojatno bi se to moglo reći i za započeti rad na zrnima – razvodniku. Četvrtasto zrno s rupom u sredini i ušicom na jednom kraku izlizano je na probušenim dijelovima, te je uočljivo da je i ono bilo u upotrebi kao razvodnik.

Sva zrna jantara bila su složena u ogrlicu. Ogrlice su kompozitni ukrasi. Svako zrno u njima je zasebno, kao i samostalni dio cjeline, a majstor ima umjetničku slobodu kako će ih složiti. S obzirom na dragocjenost materijala, nije neobična sekundarna upotreba pojedinih zrna.

Ogrlica je načinjena od okruglih, nepravilno izrađenih zrna, koja ne odudaraju od tadašnjeg europskog ukusa, pa je pretpostavka da je i ona djelo domaćih majstora. S obzirom na dva veća razvodnika, bila je složena u 2 niza. Mišljenja smo da su fibule i privjesci, te i veći dio ogrlice, djelo majstora domaćih radionica (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 94; BALEN-LETUNIĆ 2004: 238–242; 2006: 57).

Veće jajoliko zrno jantara horizontalno je probušeno, a u otvoru se nalazi ostatak brončane žice, koja je pripadala fibuli. Površina zrna s obje strane je izbrazdana nepravilnim urezima (sl. 8a, 8b). Takvo zrno nije jedino u japodskoj zbirci.¹ Postoje mišljenja da su urezi slovni znakovi, naj-sličniji grčkim. S obzirom da je pismo najčešće bilo u službi kulta, mnoga su slova bila svedena na magične znakove, pa postoje mišljenja da je i u ovom slučaju riječ o pojačanoj zaštitnoj ulozi slova (BALEN-LETUNIĆ 2004: 242). Zrno s urezima nađeno je i u Jezerinama (grob VI), za koje se također pretpostavlja da su slova (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 94). Smatramo da to nisu urezani (magični) znakovi ili slova, nego je riječ o posljedici (nestručnog) zagrijavanja zrna. Da pojasnimo.

Boja većine japodskih predmeta izrađenih od jantara je narančasta do tamno crvena, koja pokatkad prelazi u tamno smeđu. Pojedini primjerci su prozirni, bez kore, mnoga zrna imaju koru, koja je pokadšto raspucana, a pojedini primjerci su tamno smeđi, gotovo crni, neprozirni. Te boje su posve različite od boja koje ima jantar svjež izvađen iz zemlje ili jantar koji donese more. Svjež jantar (većina) je limunasto žute ili narančaste boje do boje tamnog meda, te može biti neproziran,

¹ Vidi u: BAKARIĆ – KRIŽ – ŠOUFEK 2006: kat. 122, 124, 132, 133, 134, 139; slika na str. 39.

mutan ili bistar. Zbog dugog izlaganja zraku ili morskoj vodi (odnosno vremenskog perioda otkad je izvađen iz svojeg matičnog ležišta) – najmanje 50 godina – bistri jantar oksidira u tamno narančastu ili crvenu boju. Poslije mnogo dužeg vremena jantar dobiva raspucanu koru, kao što se uočava na nekim arheološkim predmetima (ROSS 1998: 16–17).

Neprozirni komadi jantara sadrže mnoštvo sitnih zračnih mjehurića (900.000 mjehurića u mm² kod jantara boje kosti –/veličina mjehurića od 0,0008–0,004 mm/; 2.500 mjehurića u mm² kod neprozirnog jantara /veličina mjehurića od 0,0025–0,012 mm/, itd.) (RICE 2006: 189). Metodom postupnoga zagrijavanja boja jantara se pročišćava. Zagrijavanjem do 180°C zračni mjehuri se spajaju i pomiču prema površini. Ako dopru do same površine, nastanu pukotine; ako ostanu ispod površine, nastanu tzv. »sunčeve šljokice« (*sun spangles* ili *Sonnen Flinten*), kapljičaste pukotine zbog kojih se svjetlost na tim mjestima drukčije lomi (ROSS 1998: 4, 16–17; GRIMALDI 1996: 13, 133). Kad jantar pronađen na arheološkim lokalitetima ima raspucanu površinu, velika je vjerojatnost da je u neko doba bio zagrijavan.²

Metodom potapanja zrna u ulje te postupnim zagrijavanjem, zračni mjehuri se ispunjavaju uljem, koje ima sličan refraktivni indeks kao i jantar, pa sunčeva svjetlost može nesmetano prolaziti kroz zrno. Tako se dobiva prozirnost zrna (bez pukotina), odnosno nesmetan prolaz svjetlosti kroz zrno. Najpodesnije je ulje od uljane repice, zbog boje slične jantaru – blijedo žuta. Ovisno o boji ulja ili uljnim dodacima, može se mijenjati i boja jantara. Da bi jantar dobio raskošnu crvenu ili smeđu, tzv. »antičku« boju, zrno je potrebno uroniti u željeznu posudu ispunjenu čistim pijeskom, te polako zagrijavati 30 do 40 sati (RICE 2006, 350). Plinije Stariji zabilježio je bistrenje jantara pomoću masti (*HN XXXVII.12*), ali nisu isključene i druge metode bistrenja ili mijenjanja boje, koje nisu zabilježili antički autori. U metodološkom smislu važno je postupno zagrijavanje i postupno hlađenje. U slučaju neadekvatne brzine, nastaju jača oštećenja.

Korištenje jantara u kombinaciji sa smolom poznato je već iz prve polovine drugoga tisućljeća prije Krista, što svjedoči privjesak u obliku sunčevog diska iz Istočne Prusije. Površina diskoidnog zrna s rupom u sredini ukrašena je zrakastim točkama, koje su ispunjene smolom. Time je postignuta različitost u lomu svjetlosti koja prolazi kroz zaglađenu površinu i udubljenja zapunjena smolom (SPEKKE 1957, Pl. 1, 1; RICE 2006: 30; LANGENHEIM 2003: 261–262). Prema tome, kombiniranje jantara s drugim, sličnim (prirodnim) materijalima, primjerice smolom, nije neuobičajeno. Bistrenje boje jantara poznato je od davnine (zabilježio je u 1. st. poslije Krista Plinije Stariji), a sunčeve šljokice (*sun spangles*), koje su posljedica zagrijavanja, vidljive su i na nekim zrnima iz Mađarske (SPRINCZ – BECK 1981: 475, Fig. 5; 482).

Prema navedenom, smatramo da urezi na jajolikom zrnu s fibule nisu namjerni, odnosno da nisu namjerno urezivani znakovi ili slova, već da su posljedica zagrijavanja zrna radi pročišćavanja (ili mijenjanja) boje.

U ovoj grobnoj opremi, kao sastavni dijelovi ogrlice, vrlo je zanimljivo pet jantarnih, figurarno oblikovanih zrna. Riječ je o tri zrna u obliku glava žena (sl. 3, 4, 5), jedno s prikazom cijele ljudske figure (sl. 6) i jedno u izgledu ptice (sl. 7). Zrna su rađena u stilu grčke arhaike, te su uvezena kao cjelina s područja italčkog tla.³ Tih pet likova izrezbarenih u jantaru, mogli bi biti junaci priče iz grčke mitologije o mladom bogu Faetontu i nastanku jantara.

U Ovidijevim *Metamorfozama* našla je mjesto i priča o Faetontu, koji nije doživio pretvorbu, ali njegove sestre i prijatelj jesu, kao i cijela Zemlja i dio ljudi na njoj (I.746–II.405). Vergilije je napisao znamenitu *Eneidu*, u kojoj se spominje sudbina Kikna, Faetontova prijatelja (X.185–193).

² Opširnije o boji, strukturi i pročišćavanju jantara vidi: RICE 2006; ROSS 1998; GRIMALDI 1996.

³ DRECHSLER 1961: 93; ČOVIĆ 1976: 162; PALA-VESTRA 1993: 26; BALEN-LETUNIĆ 2004, 238.

Euripidov *Faetont* djelomično je sačuvan, a priču spominje i u *Hipolitu*. I mnogi drugi pisci spominju priču, ili samo likove iz nje, kao i mitsku rijeku Eridan. Ukratko, priča glasi: Faetont (*sjajni*) sin je boga sunca Helija i Okeanide Klimene. Odrastao je u Etiopiji, na dvoru svoga očuha kralja Meropa i majke Klimene. Kad je stasao za ženidbu, očuh Merop mu nalazi mladenku, te ga prisiljava na ženidbu, kojoj se Faetont opire. Da bi ga spasila od dogovorene ženidbe, majka Klimena otkriva sinu da mu kralj Merop nije pravi otac, već da je njegov otac Helije, bog Sunca. Tražeći potvrdu očinstva, Faetont dolazi do Helija, koji priznaje očinstvo, a kao potvrdu te tvrdnje dopušta Faetontu da od njega traži što god hoće. Faetont pak traži da jedan dan upravlja zlatnim Sunčevim kočijama, u kojima se vozi nebeskim svodom. Nakon poduzetog nećkanja, Helije mu to dopušta. Usprkos upozorenjima da u vožnji snažno zauzdava konje i da se drži srednjeg puta, Faetont je olabavio uzde i konji su poletjeli mimo uobičajene putanje. Vatrene kola su se čas približavala nebu i pržila zvijezde, a čas se spuštala i žarila zemlju. Svi izvori na visokim brdima su usahli, rijeke su gorjele, mora se smanjivala, a u zemlji su se pojavile pukotine kroz koje je svjetlost dopirala sve do Tartara. Dok su Sunčeva kola letjela nad Afrikom, njeni stanovnici postali su crni, Libija se preobrazila u nepreglednu pustinju, a izvor rijeke Nil se sakrio. Faetont nije znao kako da zauzda konje ni kamo da ih usmjeri. Na visinama se plašio životinja u Zodijaku (Bik, Lav, Škorpion, Rak), a od pogleda na Zemlju, koja je bila u plamenu, obuzimala ga je vrtoglavica. Zažalio je što je saznao za oca i zaželio se vratiti očuhu Meropu. Da bi spasio svijet od vatre, Zeus je munjom ošinio Faetonta i on je, kao sjajna zvijezda, dok mu je plamen izgarao riđu kosu preletio preko neba i strmoglavio se u rijeku Eridan. Eridan leži na suprotnom dijelu Zemlje od njegove domovine – Etiopije. Njegovo zadimljeno tijelo našle su, i na obali rijeke Eridan sahranile, hesperske nimfe. Grob je tražila i našla majka Klimena, te je dugo plakala nad njim. Sestre Helijade – Faetusa, Lampetija i Feba (sva tri imena označavaju svjetlost), tugovale su i plakale, te se polako počele pretvarati u drveće (topole ili johe). Iz kore drveća potekle su suze, koje se u vodi polako pretvoriše u jantar. Čuvši za tragediju, kralj Kikno (grčki *Kykno* – labud) napustio je svoju zemlju Liguriju te na rijeci Eridan stao žalovati za prijateljem. Bog Apolon sažalio se nad njegovom tugom te ga pretvorio u labuda koji prekrasno pjeva, a živi na hladnim jezerima i rijekama. Kikno je kao labud doživio starost, te se pjevajući preselio na nebo, kao sazviježđe.

Faetont je umro kako na Zemlji ne bi izumro život. Hesperske nimfe postavile su natpis nad njegovim grobnim humkom s tekstom »*Pao je, ali na velikom, hrabrom djelu*«. ⁴

Cijela priča o nastanku jantara nastala je prilikom prvih trgovačkih doticaja antičkog svijeta s tom čudnom i dragocjenom fosiliziranom smolom. Trgovci su prenosili razne sirovine i robu sa sjevera na jug, i obratno, opisivali zemlje kroz koje su prolazili, te govorili o tome kakvi su običaji i navike ljudi iz dalekih krajeva. Također su prenosili i razne priče o tome odakle je jantar i kako izgleda zemlja u kojoj se pronalazi jantar.

Iz priče proistječe da je jantar, uz pomoć bogova, nastao od stvrdnutih ženskih suza, kao znak velike tuge i žalosti. Kako su Helijade kćeri boga sunca Helija, a njihove suze se pretvaraju u jantar, u jantaru je sadržana sunčeva svjetlost i toplina. Germani smatraju da je jantar materijalizirana sunčeva zraka koja je dotakla površinu vode (DOMIĆ-KUNIĆ 2005: 220). Jantar je simbol sunca u baltičkoj Europi, kao i kod Grka i Rimljana (SPEKKE 1957: 395). Da li su tri glave žena iz groba 47 prikaz Helijada, tužnih sestara, čije se suze pretvaraju u jantar?

Faetont je imao crvenu kosu, bio je mlad, po nekim procjenama imao je oko 14 godina, vrijeme kada mladići iz adolescencije prelaze u zrelost, odnosno u društvo odraslih. Njegovom mladošću opravdava se smionost u vožnji Sunčevih kola (RECKFORD 1972: 409). Pao je u rijeku

4 AHL 1982; DIGGLE 1967; KRAPPE 1942, MAS-TROCINQUE 1991: 11–55; Ov. *Met.* I.746–II.405.

Eridan, pokraj koje je sahranjen. Lokacija te mitske rijeke predmet je mnogih rasprava, još od antičkog doba, pa do danas.

Apolonije u *Argonautici* opisuje Eridan kao rijeku na kraju svijeta, na vratima noći i dijeli je na tri rukavca – jedan se ulijeva u Ocean, drugi u Jonsko more, treći u Jadransko. Eshil ju je identificirao kao Ronu, a Herodot, kao i neki drugi, kaže da je na sjeveru, ali ne vjeruje u njezino postojanje, a kasniji pisci govorili su da je to rijeka Pad.⁵ To smatra i Lukijan, navodeći da je ta rijeka poznata po Apolonovim drugovima, labudovima koji pjevaju. Međutim, na toj rijeci ima labudova, ali oni »*grakću kreštavo i jaderno*«, te se to ne može nazvati pjevanjem (Lucian. *Electr.* 4–5; prijevod BRICKO 2002: 80). Strabon navodi (V.1.9): *A ono mnogo što se napripovijedalo i nalagalo i onako treba ostaviti po strani, kao što je pripovijest o Faetontu i Helijevim kćerima što su se pretvorile u topole oko rijeke Eridana, koje nigdje na zemlji nema, a govori se da je blizu Pada, i otoci Elektride što su pred Padom i morske kokoši (labudovi) na njima: jer niti njih nema nigdje na onim mjestima* (KATIČIĆ 1995: 195).

Mitska rijeka Eridan čvrsto je povezana s jantarom i labudovima, i to onima koji pjevaju. Kikno (grč. *labud*), ligurski kralj, koji je zbog tuge za izgubljenim prijateljem pretvoren u labuda, prekrasno je pjevao. Dar pjevanja dao mu je bog Apolon (KRAPPE 1942: 353).

Ligurijska zemlja iznad Đenovskog zaljeva (Ligursko more), a Plinije govori da rijeka Pad izlazi iz dubine brda Vezula, koje je na području ligurskih Vagijena, te da su joj Grci dali ime Eridan. Faetontova kazna ju je učinila slavnom. Ušće rijeke Pad prije se zvalo Eridansko (*HN* III.117, 120). Prema tome se daje zaključiti kako je Kikno, odnosno labud, važan za rijeku Eridan, iz koje izlazi jantar. Uostalom, Teofrast je jantar nazvao *lyngurion*, koji imenom podsjeća na narod Ligurana.⁶

Iz djelomično sačuvane knjige *O Hiperborejcima* Hekateja iz Abdere saznajemo da su labudovi živjeli na određenom otoku daleko na sjeveru – Helioxoia, kod naroda koji su obožavali Apolona u okruglom hramu. Bog je običavao dolaziti na taj otok u određeno vrijeme, dajući znak da počne zbornu pjevanje za ekvinocij, kad se divlji labudovi počnu spuštati s Ripejskih planina, da bi njihovu pjesmu uskladili s ljudskim glasovima (KRAPPE 1942: 356). Apolon je zimске mjeseci provodio na otoku Delu, kod proročišta, a ljeti je na svojim labuđim kolima letio na daleki sjever, kod Hiperborejaca. Hiperborejci su mitski sretan i besmrtni narod, posve drukčiji od ostalih, koji naseljavaju područje »iza Boreja«, sjevernog vjetrova. Oni borave na granici između zemlje i neba, života i smrti. Herodot govori o legendi kako Hiperborejci šalju darove, koji su umotani u slamu, te oni prelaze iz ruke u ruku od naroda do naroda, dok ne stignu na obale Jadrana. Odande darovi putuju dalje, do Apolonovih svećenika na otoku Delu (MILIĆEVIĆ-BRADAČ 2004: 457–460). Postoje mišljenja da su pažljivo umotani darovi – jantar, odnosno da trasa koju prelaze labudovi od Hiperborejaca do Dela označava jantarski put.⁷ U Euripidovu *Faetontu* Apolonove ptice – labudovi – opisane su kako pjevaju jutarnju himnu na valovima Oceana koji opasuje Zemlju, odnosno kraj svijeta.

Dakle, u nekim djelima antičkih pisaca navedeno je da labudovi prekrasno pjevaju, a u nekim da »*grakću kreštavo i jaderno*«. Zapravo, to su dvije vrste labudova.

5 AHL 1982: 399. Mitska rijeka Eridan najčešće se identificira s rijekom Pad u sjevernoj Italiji. Sada se ne bi bavili pitanjem točne lokacije te rijeke, kao ni novim geološkim tumačenjima o postojanju takve rijeke na mjestu današnjeg Baltičkog mora.

6 MASTROCINQUE 1991: 25. Plinije Stariji, pozivajući se na Teofrasta, spominje riječ *lyncurium*, odbacujući

tumačenje da je jantar nastao od mokraće divljeg risa (PALAVESTRA – KRSTIĆ: 2006, 20; DUFFIN 2008: 11–13, 28).

7 DOMIĆ-KUNIĆ 2004: 220–221; BONFANTE 1985: 317–318. Bonfante tumači da je Herodot smatrao da Hiperborejci žive na području Ilira(?).

Labud je najkrupnija ptica među svim pticama selicama, pripada porodici guščarica, kao patke i guske. Staništa su im u hladnim krajevima sjevera Europe – Island, istočna Laponija i sjeverna Rusija, odnosno obale Sjevernog, Baltičkog i Ledenog mora. Zimi se sele na jug, u toplije krajeve sjeverne Afrike, uz kraće zadržavanje na Britanskom otočju ili u centralnoj Europi, Italiji i Grčkoj. U našim krajevima, kao i u Grčkoj i Italiji, najčešći je crvenokljuni labud *Cygnus olor*, kojeg nazivaju i šutljivi (*mute swan*). To je bijela ptica, odrasli su težine oko 8–12 kg, tijelo im je dužine oko 150 cm, s rasponom krila većim i od 210 cm. Dok pliva, drži vrat visoko u obliku slova »S« sa kljunom nagnutim prema dolje i često uzdignutih krila u obliku štita. Kljun je narančasto crvene boje s crnom grbom. Karakteristično je za njih što upareni mužjak gotovo cijeli život provede s jednom ženkom.

Žutokljuni ili pjevajući labud *Cygnus cygnus* (*whooper ili singing swan*) rijetko se viđa u našim krajevima, pokatkad ga je moguće vidjeti na Britanskom otočju, plašljiviji je od crvenokljunog. Pliva ravno uzdignutoga vrata, nikada podignutih krila. Karakteristika mu je žuti kljun bez grbe, krupan je i velik, dužina tijela iznosi 155 cm, raspon krila 215 cm. Kada se odmara na vodi, često ispušta karakterističan melankoličan zvuk što nazivamo pjevom (LONČARIĆ 2006: 40–41). Kada umire, također ispušta zvuk sličan pjevu, pa je ostala uzrečica da labud pjevanjem predviđa svoju smrt.

Labud simbolički označava cikličku godinu, zbog migracija sa sjevera na jug i obratno u točno određeno godišnje doba. Kada na Mediteranu započme proljeće, labudovi lete na sjever i ne vraćaju se prije jeseni, kada sve u prirodi počinje odumirati. Njihov život je obrnuto različit od života ljudi na Mediteranu (AHL 1982: 377).

Na Mediteranu su crvenokljuni (*Cygnus olor*, šutljivi) labudovi s vratom u obliku slova »S« poznatiji negoli rijetko viđeni žutokljuni, pjevajući, ravnoga vrata. Ali legenda, kao i razne poslovice, udomaćile su se za rijetko viđene žutokljune (*Cygnus cygnus*, pjevajuće), primjerice »labuđi pjev«. Prvi je njihov pjev opisao Eshil u *Agamemnonu* (1444), a Platon u *Fedonu* govori da labudovi najljepše pjevaju uoči svoje smrti (84e–85a). U 3. st. pr. Kr. fraza »labuđi pjev« bila je već ustaljena, te je Opijan iz Apameje (*Cyng.* 2540–50) napisao da je labud prekrasan pjevač i da može predvidjeti svoju smrt (ARNOTT 1977: 149; AHL 1982: 373). Pauzanija govori da je labud poznata ptica po glazbenoj nadarenosti: *Spominju naime da je Kyknos (labud) bio glazbeno nadaren kralj Ligurana, koji žive preko Eridana s one strane keltske zemlje. Kad je umro, kažu da ga je Apolon pretvorio u pticu* (Paus. I.30). Lukijan je na rijeci Pad susreo crvenokljune labudove, koji ne pjevaju, te ga to zbunjuje. Tamošnje stanovništvo nije nikada vidjelo žutokljune labudove, niti je čulo labuđi pjev. Apolon i Kikno povezani su pjevajućim labudovima, jantarom i obalom Sjevernog mora.⁸

U središnjoj Europi u brončanom i željeznom dobu vrlo su česti bili različiti prikazi ptica, koje tumačimo kao predmete kulta, magije ili mitologije. Pretežno se govori o pojmu ptica, barska ptica, vodena ptica, ptičje protome, najčešće patka. Motivi ptica najčešće su u vezi s krugom kao simbolom sunca s kojim obrazuju kompozicije »sunčeve lađe«. Taj motiv je posebno bio proširen na prostoru kulture polja sa žarama tijekom kasnog brončanog i starijeg željeznog doba (STIPČEVIĆ 1981: 23–29; RAUNIG 2004: 79; KUKOČ 2003: 243–246). U sjeveroistočnoj Europi vodene ptice često su prikazane kao krug, ili im je glava u obliku kruga (GIMBUTAS 1956: 189). Patke i guske također pripadaju porodici guščarica, ptica selica, koje su na Balkanskom poluotoku kao domaće životinje poznate najranije od 1000–900. g. pr. Kr. (VASIĆ, V. – R. VASIĆ 2000: 137).

8 KRAPPE 1942: 358. Da je labud povezan s lijepom muzikom, dokazuju i lire minojsko-mikenske kulture, koje su oblikovane tako da su strune nategnute između dva

nosača u obliku dugačkog vrata s glavom labuda. (VORREITER 1975: 93–97).

Prema nekim autorima prikazi barskih ptica u kneževskim grobovima mogu se shvatiti kao prenosioci pokojnikova posebnog statusa na drugi svijet (PALAVESTRA – KRSTIĆ 2006: 181). Labud nije često prikazivan, nalazimo ga u Mojsinju u Srbiji, kao brončanu figuru, s vratom u obliku slova »S«, a datiran je u 6. st. pr. Kr. (VASIĆ, V. – R. VASIĆ 2000: 137). Labud od jantara poznat je iz Falconare (Ancona), na zrnju znanom kao Afrodita i Adonis. Zrno je rezbareno tako da prikazuje muškarca i ženu koji leže. Muškarac drži malu vazru s uljem u desnoj ruci. Kod nogu žene je dijete, a na njenim ramenima odmara se ptica dugog vrata, labud, sa zakrenutim vratom, simbolom regeneracije. Kako upareni mužjak labud gotovo cijeli život prevede s jednom ženkom, on može simbolizirati vjernost i odanost. Ulomak brončane igle upućuje da je zrno pripadalo fibuli, a datirano je u 6. st. pr. Kr. (NEGRONI-CATACCHIO 1993: T. X, 1; GRIMALDI 1996: 153). Ulomak zrna jantara s prikazom labuda pronađen je i u Atenici, kao dio grobne opreme iz centralnoga groba humka I (PALAVESTRA – KRSTIĆ 2006: 181, 323, kat. 499).

Figuralno oblikovana jantarna plastika relativno je čest nalaz na području Italije, koja se po nalazima dijeli na tri područja: etrusko – latinski prostor – zemlja Picena, srednje jadransko područje i jug Italije. Jug Italije ima najviše nalaza zrna u obliku glava žena, osobito pokrajine Puglia i Basilicata (NEGRONI-CATACCHIO 1993: 191).

Zrna jantara u obliku glava žena redovito su povezana sa svijetom žena, a najčešće su nađene kao dio grobnih oprema žena. Polaganje privjesaka na sveta mjesta – npr. svetište božice Mefite u dolini Ansanto (Campanija) dokazuje njihovu religioznu svrhu. Smatra se da ta lica prikazuju lica božica koje su zadužene za zaštitu svijeta žena. Nažalost, mnogobrojnim nalazima takvih zrna ne znamo kontekst ni grobne cjeline, a izrada i izraz lica u vezi su s vizijom umjetnika, a ne s likom određene žene ili božice (LOSI – RAPOSSO – RUGGIERO 1993: 203). Glava žene desnog profila iz groba 47 gotovo je identična s glavom pronađenom u Alleriji na Korzici, datiranoj na kraj 6. st. pr. Kr., te se smatra da je rad iste radionice (PALAVESTRA 1993: 257). Korzika se nalazi u Ligurijskome moru, domovini kralja Kikna.

Postoje mišljenja da je zrno u obliku ljudske figure iz groba 47 prikaz žene (PALAVESTRA – KRSTIĆ 2006: 129; BALEN-LETUNIĆ 2006: 56). Mišljenja smo da je riječ o dječaku, prikazu mladog Faetonta, koji je prilikom pada u rijeku Eridan slomio vrat, pa mu je glava okrenuta prema dolje. Za potvrdu ovakvog mišljenja imamo razloge. Oštrije crte lica ukazuju da je riječ o muškoj osobi, odnosno o dječaku. Osim toga, frizura tog lika je vrlo zanimljiva. Naime, na velikom broju glava žena, pronađenim na području Italskog poluotoka, žene pretežno imaju kosu začešljanu od čela prema potiljku, gdje je obično skupljena i savijena. Ponekad im kosa pada sa strana lica u dugim uvojcima, a vrlo često kosu pridržavaju trakom ili kolposom, što se lako može zamijetiti i na sve tri jantarne ženske glave iz groba 47 (LOSI – RAPOSSO – RUGGIERO 1993: 203–211). Na mnogobrojnim skulpturama muškarci imaju kratko šišanu, mahom kovrčavu kosu, upravo onakvu kakva je na figuri »žene« u spomenutom grobu. Zato smo uvjereni da je riječ o prikazu dječaka, a nikako žene. Vezu sa ženskim osobinama možemo naći jedino u njegovoj ljubavnoj vezi s ligurskim kraljem Kiknom, koja je uzrok bijega od nametnute ženidbe u roditeljskom domu. Prema nekim autorima, Faetont i Kikno tipični su predstavnici homoseksualne veze prema grčkome modelu, u kojoj je jedan partner stariji i dominantan (Kikno), a drugi mlađi i potčinjen (WILLIAMS 1999: 116, 118).

Faetontova vožnja Sunčevih kola, njegov pad i smrt uzrok su mnogih promjena na Zemlji, kao i početku nastanka jantara. Helijade ga u svojoj tuzi stvaraju, a Kikno je pretvoren u labuda, jer je ta ptica simbol rijeke koja nosi jantar, simbol Sjevernog i Baltičkog mora, gdje su labuđa staništa i glavna nalazišta jantara. Pjevanje upućuje na vezu s Apolonom, za kojeg se smatra da označava put jantara od sjevera na jug. Mišljenja smo da svih 5 figuralno oblikovanih zrna prikazuju likove iz te mitološke priče, te tako daju vlasniku posebnu zaštitu, moć promjena i regeneracije, kao što mu

omogućuje i sretniji put do sjaja zvijezda. I Faetont⁹ i Kikno pretvoreni su u zvijezda, kao i rijeka Eridan, odnosno zabilježeni su za vječnost (MASTROCINQUE 1991: 16–22). Uz ovakvu mitološku priču, koja je prenesena u ogrlicu, visoki status osobe koja ju je nosila je evidentan.

Nakon analize jantarne plastike i razmatranja o podacima iz mitologije i povijesnih izvora, pristupili smo mogućoj rekonstrukciji ogrlice (sl. 12) u koju su ukomponirani svi nalazi (osim fibula) iz groba 47. Vjerujemo da je taj posao primjereno obavljen, premda se ne može isključiti i mogućnost manjih izmjena u rasporedu spomenutih zrna, jer uvijek postoji izbor raznih mogućnosti. Nadamo se ipak da je načinjena ogrlica prvobitno izgledala ovako i da je tako upotpunila rekonstrukciju sadržaja groba 47 i opravdala kako mitološke, tako i druge relevantne podatke koje do sada o jantarnim predmetima ovog dragocjenog groba nismo posjedovali u potpunosti. Osim ogrlice, grobnu su opremu činile još i tri fibule sa zrnima jantara¹⁰.

1. Zrno razvodnik (sl. 1)

vis. 4,4 cm; šir. 2,5–2 cm; deb. 1,3 cm; inv. 15444.

Trapezoidno zrno probušeno pri užem vrhu te uzdužno po sredini.

Sl. 1

Fig. 1

2. Zrno razvodnik (sl. 2)

vis. 3,6 cm; šir. 2,9–2,7 cm; deb. 0,9 cm; inv. 15437.

Trapezoidno zrno probušeno pri užem vrhu (potrgano) te uzdužno po sredini. Duža lijeva strana završava nepravilno, te se doima kao da je započeti, a nedovršeni rad.

3. Zrno – glava žene (sl. 3)

vis. 3,2 cm; šir. 2,3 cm; deb. 0,6 cm; inv. 15439.

Zrno jantara izrađeno u obliku ženske glave u profilu. Nos pravilan, a usta slabo naglašena. Oko slabo vidljivo. Preko čela prema zatiljku spušta se šira vrpca izvedena udubljenim linijama. Na licu, oko uha, pravilno je okruglo udubljenje. Na tjemenu je oštećena ušica za ovjes. Poledina zrna je zaglađena.

9 Zvijezde Auriga (Kočijaš).

10 Fotografije izradio je Igor Krajcar, crtež izradila Miljenka Galić, na čemu im se najljepše zahvaljujem.

Sl. 2
Fig. 2

Sl. 3
Fig. 3

4. Zrno – glava žene (sl. 4)

vis. 4 cm; šir. 2,3 cm; deb. 1 cm; inv. 15440.

Zrno jantara izrađeno u obliku ženske glave. Na licu se ističu velike bademaste oči naznačene s dvije udubljene linije, mali nos i usta. Iznad čela nalazi se plastična vrpca ukrašena kosim udubljenim crticama. Na tjemenu je oštećena ušica za ovjes. Poledina zrna je zaglađena, a ima dva pravilna okrugla udubljenja.

5. Zrno – glava žene (sl. 5)

vis. 3,3 cm; šir. 2 cm; deb. 0,5 cm; inv. 15441.

Zrno jantara izrađeno u obliku ženske glave u profilu. Preko čela k zatiljku spušta se šira vrpca izvedena kosim linijama. Oko je izvedeno pomoću dvije udubljene linije, nos je pravilan i ravan, a usta malo naglašena. Na tjemenu su dvije međusobno spojene rupice za ovjes. Poledina zrna je zaglađena.

Sl. 4
Fig. 4

Sl. 5
Fig. 5

6. Zrno – ljudska figura (sl. 6)

vis. 5,7 cm; šir. 1,2–2,3 cm; deb. 0,3–1,2 cm; inv. 15438.

Pločica jantara izrađena tehnikom plitkog reljefa u obliku ljudske figure. Desna je strana oštećena. Probušena je pri vrhu horizontalno i po sredini. Glava je prikazana nakrivljeno s naglašenim nosom, debelim usnama i velikim okom. Kratka kosa polukružno uokviruje čelo. Lijeva ruka od lakta do šake izviruje iz ogrtača te je horizontalno postavljena ispod lica. Šaka s prstima jasno je vidljiva. Desna ruka spušta se vertikalno prema koljenu (vrh ruke oštećen). Prsti su na šaci jedva vidljivi. Ogrtač je prikazan udubljenim paralelnim, koso postavljenim linijama, koje su u visini koljena postavljene u obrnutom smjeru, te prikazuju nabor, a pri dnu opet mijenjaju smjer i prikazuju borduru ogrtača. Ispod bordure prikazani su gležnjevi i stopala obiju bosih noga prikazanih u profilu. Poledina pločice je zaglađena.

7. Zrno – labud (sl. 7)

vis. 3 cm; šir. 3,7 cm; deb. 0,9 cm; inv. 15436.

Zrno jantara izrađeno u obličju ptice (labud). Probušeno je po sredini lijeve strane te po rubu lijeve strane odozgo do dolje. Jedna rupica nalazi se ispod kljuna. Glava ptice s kljunom smještena je bočno u gornji lijevi ugao, a dulji vrat naglašen je udubljenom linijom. Linija krila postavljena je koso od donjega lijevog ugla do pred kraj gornjega desnog ugla. Na desnoj strani udubljenim paralelnim linijama naglašena su pera krila i repa. Poledina pločice je zaglađena.

Sl. 6
Fig. 6

Sl. 7
Fig. 7

8. Zrno (sl. 8a, 8b)

vis. 5 cm; šir. 6,8 cm; deb. 2 cm; inv. 15435.

Zrno jantara ovalnog oblika. Horizontalno probušeno, a u otvoru se nalazi ostatak brončane žice, koja je pripadala fibuli. Površina zrna s obje strane je izbrazdana nepravilnim urezima.

9. Zrna koja tvore ogrlicu (sl. 9)

inv. 15444.

Niz od 112 zrna. Osim okruglih, probušenih po sredini, jedno je zrno u obliku kapljice te jedno manje četvrtasto – razvodnik.

Sl. 8a
Fig. 8a

Sl. 8b
Fig. 8b

Sl. 9
Fig. 9

10. Fibula s privjeskom (sl. 10)

bronca, jantar; fibula: duž. 8,2 cm; vis. 3,3 cm; pločica: duž. 6,6 cm; vis. 4 cm; inv. 15443.

Lučna fibula s tri petlje, koje su po tri puta savijene. Noga je polukružno savijena. Na luku je šest okruglih zrna jantara. Na iglu fibule ovješena je pektoralni ukras s privjescima. Ukas se sastoji od trapezoidne pločice, gornji krajevi koje završavaju produženim savijenim nastavcima u obliku vrata i glave zmije, koji su na kraju probušeni. Sama pločica ukrašena je po sredini valovitom linijom, a po rubovima su urezane crtice. Na sredini gornje strane je veća alka za ovjes, a na donjoj je izbušeno nekoliko rupica, na koje su ovješeni lančići. Na kraj lančića ovješena je spiralno savijena žica na kojoj visi devet trapezoidnih pločica ukrašenih koncentričnim kružićima ili su na stranicama urezane crtice.

11. Fibula s privjeskom (sl. 11)

bronca, jantar; fibula: duž. 7,8 cm; vis. 3,2 cm; prva ukrasna pločica: duž. 7,2 cm; vis. 5,4 cm; druga ukrasna pločica: duž. 4,7 cm; vis. 2,3 cm; promjer bula 4,6 cm; inv. 15442.

Lučna fibula s tri petlje, koje su po tri puta savijene. Noga je polukružno savijena. Na luku je pet okruglih zrna jantara. Na iglu fibule ovješena je pektoralni ukras s privjescima. Ukas se sastoji od

Sl. 10
Fig. 10

Sl. 11
Fig. 11

Sl. 12

Fig. 12

veće ploče rađene na proboj, koja je ukrašena valovitom linijom. Na gornjoj lijevoj strani je produžetak s prikazom ljudske glave. Oči i usta izvedeni su ubadanjem, a nos je izveden u obliku plastične linije. Na suprotnoj strani ploče vidljivi su tragovi produžetka. Po gornjoj sredini vidljivi su tragovi alke za ovjes, koja je nadomještena naknadno stavljenom alkom, provučenom kroz ažurirani otvor. Donja strana ima devet produžetaka s rupicom po sredini. O njih je ovješena manja ploča bez ukrasa, na čiju donju stranu su zakovicama pribijene dvije bule.

LITERATURA

AHL, F. 1982 – Amber, Avallon and Apollo's Singing Swan. *AJPh*, 103/1982, 4: 373–411.

ARNOTT, G.W. 1977 – Swan Songs. *GaR*, 2nd Ser., 24/1977, 2: 149–153.

BAKARIĆ, L. – B. KRIŽ – M. ŠOUFEK 2006 – *Pretpovijesni jantar i staklo iz Prozora u Lici i Novog Mesta u Dolenjskoj. Prehistoric Amber and Glass from Prozor in Lika and Novo Mesto in Dolenjska*. Zagreb, 2006.

BALEN – LETUNIĆ, D. 2004 – Japodi. The Iapodes. Die Japoden. *Ratnici na razmeđu istoka i zapada, starije željezno doba u kontinentalnoj Hrvatskoj. Warriors at the Crossroads of East and West, Krieger am Scheideweg Zwischen Ost und West*. Zagreb, 2004: 211–257.

- BALEN – LETUNIĆ, D. 2006 – Japodi. *Arheološka svjedočanstva o japodskoj kulturi u posljednjem pretpovijesnom tisućljeću*. Ogulin, 2006.
- BONFANTE, G. 1985 – The Word for Amber in Baltic, Germanic and Greek. *JBaS* 16/1985, 3 (Special Issue. Studies on Baltic Amber): 316–319.
- ČOVIĆ, B. 1976 – Od Butmira do Ilira. Sarajevo, 1976.
- DIGGLE, J. 1967 – Varia Phaethotea: Three Critical Notes. *CR*, New Ser., 17/1967, 2: 136.
- DOMIĆ-KUNIĆ, A. 2005 – The Danube region in legend – prehistorical trade across Pannonia. Sažetak: Podunavlje u legendama – prapovijesna trgovina diljem Panonije. *Illyrica Antiqua. Ob Honorem Dujе Rendić-Miočević*. Zagreb, 2005: 219–228.
- DRECHSLER- BIŽIĆ, R. 1959 – Istraživanja nekropole praistoriskih Japoda u Kompolju. Resumé: Les fouilles de la necropole Yapode à Kompolje 1955–56. *ARR*, 1, 1959: 245–280.
- DRECHSLER- BIŽIĆ, R. 1961 – Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955–1956. godine. Zusammenfassung: Ergebnisse der in den Jahren 1955/56. durchgeführten Ausgrabungen in der Japodischen Nekropole von Kompolje. *VAMZ*, 3.s., 2/1961: 67–114.
- DUFFIN, C. J. 2008 – Fossils as Drugs: pharmaceutical palaeontology. *Ferrantia* (Luxemburg), 54/2008.
- EGG, M. 1986 – Die »Herrin der Pferde« im Alpengebiet. *ArchKorr*, 16/1986, 1: 69–78.
- GIMBUTAS, M. 1956 – *The Prehistory of Eastern Europe, Part I, Mesolithic, Neolithic and Copper Age Cultures in Russia and the Baltic Area*. Harvard, 1956: American School of Prehistoric Research, Peabody Museum, Harvard University.
- GRIMALDI, D. 1996 – *Amber, Window to the Past*. New York, 1996.
- KATIČIĆ, R. 1995 – *Illyricum mythologicum*. Zagreb, 1995.
- KRAPPE, A.H. 1942 – Apollon Kykno. *CP*, 37/1942, 4: 353–370.
- KUKOČ, S. 1998 – Kontinuitet solarne simbolike kod Japoda. Summary: The continuity of solar symbolism among the Japods. *RadFilZad*, 36/23, 1998: 9–21.
- KUKOČ, S. 2003 – Ptica i konj u solarnoj dinamici svijeta. Summary: Bird and horse in solar dynamics of the world. *OpA*, 27/2003: 243–250.
- LANGENHEIM, J.H. 2003 – *Plant Resins; Chemistry, Evolution, Ecology, and Ethnobotany*. Portland – Cambridge, 2003.
- LONČARIĆ, A. Z. 2006 – Bijeli ukras naših jezera. *Hrvatske šume*, 109–110/2006: 40–41.
- LOSI M. – B. RAPOSSO – G. RUGGIERO 1993 – The production of amber female heads in pre-Roman Italy. *Amber in Archeology. Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archeology, Liblice 1990*. Praha, 1993: 203–211.
- LUKIJAN 2002 – *Djela*. Zagreb, 2002. Prevela: M. BRICKO.
- MASTROCINQUE, A. 1991 – *L'ambra e l'Eridano (Studi sula letteratura e sul commercio dell'ambra in età preromana)*. Este, 1991: Libreria Editrice Ziolo.
- MILIĆEVIĆ BRADAC, M. 2004 – *Stara Grčka: Grci na Crnome moru*. Zagreb, 2004.
- NEGRONI-CATTACCHIO, N. 1993 – The production of amber figurines in Italy from the 8th to the 4th centuries BC. *Amber in Archeology. Proceedings of the Second International Conference on Amber in Archeology, Liblice 1990*. Praha, 1993, 191–202.

- OVIDIJE 1907 – Ovidije, Publije Nason. *Metamorfoze*. Zagreb, 1907. Preveo: T. MARETIĆ.
- PALAVESTRA, A. 1993 – Aleksandar Palavestra, Praistorijski ćilibar na centralnom i zapadnom Balkanu. Summary: Prehistoric amber as a catalyst of cultures. *PosIzdSANU*, 52, 1993.
- PALAVESTRA A. – V. KRSTIĆ 2006 – Magija ćilibara. *ArhMon*, 18, 2006.
- PLATON 1996 – *Fedon*. Zagreb, 1996. Preveo: Koloman RAC.
- PLINIJE STARIJI 2004 – *Zemljopis staroga svijeta (Naturalis Historia III, IV, V i VI knjiga)*, Split, 2004. Preveo: Uroš Pasini.
- RAUNIG, B. 2004 – Umjetnost i religija prahistorijskih Japoda. Summary: Art and Religion of Prehistoric Yapodi. *DjelaCBI*, (82) 8, 2004.
- RECKFORD, J.K. 1972 – Phaethon, Hippolytus, and Aphrodite. *TAPA*, 103/1972: 405–432.
- RICE, P.C. 2006 – *Amber, The Golden Gem of the Ages*. 4th Ed. Bloomington, Indiana (USA): 2006.
- ROSS, A. 1998 – *Amber*. London, 1998.
- SPEKKE, A. 1957 – *The Ancient Amber Routes and the Geographical Discovery of the Eastern Baltic*. Chicago, 1976: Ares Publishers, Inc. (Exact Reprint of the Edition: Stockholm, 1957)
- SPRINCZ, E. – C.W. BECK 1981 – Classification of the Amber Beads of the Hungarian Bronze Age. *JFAr*, 8/1981, 4: 469–485.
- STIPČEVIĆ, A. 1981 – Aleksandar Stipčević, Kultni simboli kod Ilira. Riassunto: Simboli religiosi degli Iliri. *PosIzdCBI*, 54, 10, 1981.
- VASIĆ, V. – R. VASIĆ 2000 – The origins of some »Waterfowl cultures« on the Balkan Peninsula. *HumMed*, 1/2000: 131–138.
- VERGILIJE 2005 – Vergilije Publije Maron. *Eneida*. Zagreb, 2005. Preveo Bratoljub KLAJIĆ.
- VORREITER, L. 1975 – The Swan- Neck Lyres of Minoan-Mycenean Culture. *GSJ*, 28/1975: 93–97.
- WEBSTER, T.B.L. 1972 – Review. J. Diggle: Euripides, Phaethon. *AJPh*, 93/19724: 627–630.
- WILLIAMS, C. 1999 – *Roman Homosexuality, Ideologies of Masculinity in Classical Antiquity*. Oxford, 1999: Oxford University Press.

GRAVE 47 AT KOMPOLJE – A NEW INTERPRETATION

The famous grave 47 was discovered in 1956 during revisory excavation of the large Iapodian cemetery at Kompolje near Otočac. The grave goods consisted of two fibulae with several amber beads on the bow and pendants (fig. 10, 11), a large egg-shaped amber bead from a fibula (fig. 8a, 8b), numerous amber beads of various shapes and sizes (fig. 9), the most important of them three beads carved in the shape of a female head (fig. 3, 4, 5), a bead in the shape of a human figure (fig. 6), a bird-shaped bead (fig. 7), and a bead that looks like a started but never completed product (fig. 2) (DRECHSLER-BIŽIĆ 1959: 265; 1961: 102).

Each bronze bow fibula has three loops, each loop with three coils, and on the bow of one are strung five circular amber beads, and on the other six. Each has a bronze pendant hung from the pin. The pendant on the first fibula consists of a trapezoidal plaque whose upper section ends on each side in an elongated extension in the form of a snake's head and neck. Trapezoidal platelets are hung by chains from the plaque, decorated with concentric circles or incised tiny lines along the sides (fig.

10). The pendant of the second fibula consists of a large plaque in openwork, with a protrusion on the upper left side depicting a human head. Two bullae are riveted onto the lower side of the plaque (fig. 11).

The human head as well as the snake protomes indicate that these pendants had a religious or symbolic meaning, or that these represented deities, the protectors of the person who wore this jewelry. The snake plays a very significant role in the religion and mythology of most peoples. It is the symbol of wisdom, evil, health, fertility, the personification of the soul of the deceased, the guardian of the household hearth, and all in all a chthonic deity (STIPČEVIĆ 1981: 48). The human head could be related to a solar deity or a personification of the sun (KUKOČ 1998: 15–17). The pendant was composed in a manner reminiscent of the »Mistress of Wild Animals« (*Potnia theron*), a motif that originated in the East, and in the course of Orientalizing cultural movements reached Greece and central Italy, then spread to the central Alpine region and further to the Iapodes (EGG 1986: 73, 76). The two bronze bullae on one of the pendants certainly must have contained certain substances that were utilized in relation to cults, magic ceremonies, or simply as protection.

Three-looped bow fibulae with multiple amber beads on the bow are characteristic products of Iapodian workshops, and they appeared during the 6th century, remaining in use, with minor modifications, to the end of the Late Iron Age.

Among the 118 well preserved amber beads, 6 are carved, most are of irregular circular shape, while one is teardrop-shaped, one is square, perforated in the center and in one corner, and one is large and elongated, which served as a spacer for two strings of a necklace (fig. 9, 1). One bead among the carved examples, which appears to be a semi-finished product, also was a spacer for two strings (fig. 2). It is possible that this bead had originally been intended for further carving, but the form was not completed, so it was used as another spacer bead. The circular beads with a hole in the center include one that had once been perforated near the top and had fractured at that spot and was later smoothed over. This proves that individual beads were in secondary use, meaning that the craftsman had collected broken beads, polished them, and reused them in making jewelry. This was probably also the case with the partly worked spacer bead. The square bead with a hole in the center and a loop on one corner was worn in the perforated sections, and it is evident that it was also in use as a spacer.

All of the amber beads were strung in a necklace. Necklaces are composite forms of jewelry. Each bead in them is separate, as an independent part of the whole, and the craftsman enjoys the artistic freedom to arrange them as he wishes. Considering the preciousness of the material, the secondary use of individual amber beads is hardly unusual.

The necklace was composed of circular, irregularly worked beads, which corresponds to the European taste of the time, and it is considered to have been the work of domestic craftsmen. Given the two large spacer beads, the necklace was composed of two strings of beads. It is considered that the fibulae and pendants, and most of the necklace were all crafted in local workshops (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 94; BALEN-LETUNIĆ 2004: 238–242; 2006: 57).

A large egg-shaped bead of amber was horizontally perforated, and the remains of bronze wire that belonged to a fibula can be seen in the opening. The surface of the bead is grooved on both sides with irregular incisions (fig. 8a, 8b). Such a bead is not unique in the Iapodian collection.¹¹ It has been suggested that the incisions are lettering, closest in form to the Greek alphabet. Considering that writing was most often used for cult purposes, many letters were reduced to magical

¹¹ See: BAKARIĆ – KRIŽ – ŠOUFEK 2006: cat. 122, 124, 132, 133, 134, 139; fig. on p. 39.

symbols, and the opinion exists that in this case letters played a role of providing increased protection (BALEN-LETUNIĆ 2004: 242). Another bead with incisions was found at Jezerine (grave VI), and it is also suggested that these were letters (DRECHSLER-BIŽIĆ 1961: 94). We consider, however, that these were not incised (magical) symbols or letters, rather that they were the result of (unskilled) heating of the bead. Let us explain.

The color of the majority of the Iapodian amber objects ranges from orange to dark red, which sometimes merges into dark brown. Individual examples are transparent without a crust, many beads have a crust, which is occasionally fissured, and individual examples are dark brown, almost black, and opaque. These colors are completely different from the colors of amber mined from the earth or amber washed up from the sea. Fresh amber (most specimens) is lemon yellow or orange to a dark honey color, and it can be opaque, cloudy, or clear. After long exposure to air or seawater (and also the extent of time from when it was removed from its original deposit) – at least 50 years – clear amber oxidizes into a dark orange or red color. After a much longer time, amber acquires a cracked crust, as can be seen on some archaeological amber finds (ROSS 1998: 16–17).

Opaque pieces of amber contain innumerable minute air bubbles (900,000 bubbles per mm² in bone amber: bubble size from 0.0008–0.004 mm; 2,500 bubbles per mm² in opaque amber: bubble size from 0.0025–0.012 mm, etc.) (RICE 2006: 189). The color of amber can be clarified using a method of gradual heating. By heating amber to 180°C, the air bubbles merge and move towards the surface. If they reach the surface itself, a crack results; if they remain beneath the surface, what are known as »sun spangles« appear (Ger. *Sonnen Flinten*), discoidal fissures that make the light reflect differently (ROSS 1998: 4, 16–17; GRIMALDI 1996: 13, 133). When amber found at archaeological sites has a fissured surface, there is a great probability that at some point it had been heated.¹²

Using a method of placing amber in oil and gradually heating it, the air bubbles become filled with oil, which has a similar refractive index as amber, so that the sunlight can pass without interference through the material. In this manner a transparency is achieved (without cracks), meaning the free passage of light through the amber. The most suitable oil is rapeseed oil, because of the color similar to amber – pale yellow. Depending on the oil used or further additives, the color of amber can also be changed. To give amber a luxurious red or brown »antiqued« color, it is necessary to place the amber in an iron vessel filled with pure sand and slowly heat it for 30 to 40 hours (RICE 2006, 350). Pliny the Elder noted a process for clarifying amber by using fat (*HN XXXVI.12*), but other methods for clarifying or changing colors that were not specifically noted by ancient writers should not be excluded. In terms of the methodology, the gradual heating and gradual cooling is essential. In cases of inadequate speed, major damage occurs.

The use of amber in combination with resin was already known from as early as the first half of the second millennium BC, as is confirmed by a sun wheel from Eastern Prussia. The surface of the disc-shaped bead or pendant with a hole in the center is decorated with dots arranged in cross-like rays, which are filled with resin. This results in a variety in the refraction of the light that passes through the polished surface and the hollows filled with resin (SPEKKE 1957: Pl. 1, 1; RICE 2006: 30; LANGENHEIM 2003: 261–262). According to this find, the combination of amber with other, similar (natural) materials, such as resin, was not unusual. Clarification of the color of amber was

12 For more detail on the color, structure, and clarification of amber, see RICE 2006; ROSS 1998; GRIMALDI 1996.

known in antiquity (noted in the 1st century AD by Pliny the Elder), and sun spangles, which result from heating, are visible on certain beads from Hungary (SPRINCZ – BECK 1981: 475, Fig. 5; 482).

On the basis of the above, it is considered that the incisions on the egg-shaped bead from the fibula were not deliberately made, meaning that they were not intentionally incised symbols of letters, but rather represented the results of heating the bead to clarify (or change) the color.

A very interesting element of the grave goods, as composite parts of the necklace, consisted of five figurally formed amber beads. Three beads were in the shape of a female head (fig. 3, 4, 5), one depicted an entire human figure (fig. 6), and one had the appearance of a bird (fig. 7). The beads were manufactured in the style of the Greek Archaic, and were imported as a set from the Italic region.¹³ These five figures carved in amber could be the heroes of the story from Greek mythology about the young demi-god Phaethon and the origin of amber.

In Ovid's *Metamorphoses* a place was found for the story of Phaethon, who did not experience a transformation, but his sisters and friend did, as well as the entire Earth and some of the people on it (I.746–II.405). Virgil wrote the famous *Aeneid*, in which the fate is mentioned of Cycnus, Phaethon's friend (X.185–193). Euripides' *Phaethon* is partially preserved, and the story is also mentioned in *Hippolytus*. Many other writers also mention the story, or merely the figures from it, as well as the mythic river Eridanus. The condensed version of the tale is as follows: Phaethon (*brilliant*) was the son of the god of the sun Helios and the Oceanid Clymene. He grew up in Ethiopia, at the court of his stepfather King Merops and his mother Clymene. When he had reached the age for marriage, his father Merops found a bride for him and tried to force him into marriage, which Phaethon resisted. To save him from the agreed marriage, his mother Clymene revealed to her son that King Merops was not his father, rather his true father was Helios, the sun god. Seeking a confirmation of his paternity, Phaethon traveled to Helios, who acknowledged fatherhood, and as a confirmation of this fact allowed Phaethon to ask what he will of him. Phaethon chose the right to drive the golden chariot of the sun for one day across the vault of the heavens. After lengthy reluctance, Helios gave him permission. Despite warnings to strongly rein in the horses and to hold to a middle course, Phaethon let loose the reins and the steeds flew outside their usual course. The fiery chariot at times approached the heavens and burnt the stars, and at times descended and scorched the earth. All the springs on high mountains dried up, the rivers burnt, the sea shrunk, and cracks appeared in the earth through which light extended all the way to the Tartars. While the solar chariot flew over Africa, its inhabitants became black, Libya was turned into an endless desert, and the source of the Nile hid itself. Phaethon did not know how to restrain the horses or how to drive them. In the heights of heaven he frightened the animals of the Zodiac (Taurus, Leo, Scorpio, Cancer), and the view of the earth, which was in flames, made him dizzy. He regretted finding out about his father and wished to return to his stepfather Merops. To save the earth from the flames, Zeus struck Phaethon with a lightning bolt, and he flew like a shooting star across the sky, while the flames burnt his red hair, and plunged into the Eridanus River. The Eridanus was located in the opposite part of the Earth from his homeland of Ethiopia. His smoke-stained body was found on the banks of the Eridanus and buried by the Hesperian nymphs. His grave was sought and found by his mother Clymene, who grieved lengthily over it. His sisters the Heliades – Phaetusa, Lampetia, and Phoebe (all three names having relation to light) – grieved and wept for so long that they slowly began to be transformed into trees (poplar or alder). Tears ran from the bark of the trees, which in the water were slowly changed into amber. Hearing of the tragedy, King Cygnus (Greek *Kyknos* –

13 DRECHSLER 1961: 93; ČOVIĆ 1976: 162; PALA-VESTRA 1993: 26; BALEN-LETUNIĆ 2004, 238.

swan) left his land of Liguria and stood on the banks of the Eridanus to mourn for his friend. The god Apollo took pity on his grief, and transformed him into a swan that sung magnificently, and lived on cold lakes and rivers. Cygnus lived to a ripe old age as a swan and still singing flew into the heavens to become a constellation.

Phaethon died so that life would not die on earth. The Hesperian nymphs placed an inscription over his grave mound that read: »*He fell, but doing a great, brave thing*«. ¹⁴

The entire story about the creation of amber originated as a result of the first trade contacts of the ancient world with this odd and valuable fossilized resin. Merchants transported various raw material and goods from the north to the south and vice-versa, describing the countries they passed through, and speaking of the customs and habits of people from distant places. They also brought back various stories about where amber came from and the appearance of the lands in which amber was found.

It follows from the story that amber, with the aid of the gods, was created from hardened female tears, as a sign of great sorrow and sadness. As the Heliades were the daughters of the sun god Helios, and their tears were transformed into amber, amber contained the light and warmth of the sun. The Germans considered that amber was a materialized ray of sun that had touched the surface of water (DOMIĆ-KUNIĆ 2005: 220). Amber was a symbol of the sun in Baltic Europe, as well as among the Greeks and Romans (SPEKKE 1957: 395). Could the three heads of the women from grave 47 be depictions of the Heliades, the sorrowful sisters, whose tears were turned into amber?

Phaethon had red hair, he was young, according to some estimations around 14 years old, the age when young men passed from adolescence into maturity, into adult society. His youth excuses his audacity in driving the chariot of the sun (RECKFORD 1972: 409). He fell into the Eridanus River and was buried by it. The location of this mythic river has been the subject of many discussions, extending from antiquity to the present.

In the *Argonautica*, Apollonius described the Eridanus as a river at the end of the world, at the gates of night, and divided it into three branches – one flowing into the Ocean, the other into the Ionian Sea, and the third into the Adriatic Sea. Aeschylus identified it as the Rhone, and Herodotus, like other writers, stated that it was in the north, but did not believe in its existence, while later writers considered it to be the Po River. ¹⁵ Lucian also thought this, noting that the river was known for the associates of Apollo, swans that sing. However, there were indeed swans on that river, but they »*have a very unmelodious and feeble croak*«, which certainly cannot be called singing (Lucian. *Electr.* 4–5; trans. BRICKO 2002: 80). Strabo noted (V.1.9): »*But I must disregard most of the mythical or false stories, as, for example, the stories of Phaethon, and of the Heliades that were changed into poplar-trees near (the Eridanus that exists nowhere on earth, although it is spoken of as near the Padus), and of the Electrides Islands that lie off the Padus, and of the guinea-fowls (swans) on them; for not one of these things is in that region, either*« (KATIČIĆ 1995: 195).

The mythic river Eridanus is firmly connected with amber and swans, specifically those that sing. Cygnus (Greek *Kyknos*), the Ligurnian king, who was turned into a swan because of his grief for his lost friend, sang wonderfully. The gift of singing was granted to him by the god Apollo (KRAPPE 1942: 353).

14 AHL 1982; DIGGLE 1967; KRAPPE 1942, MASTROCINQUE 1991: 11–55; Ov. *Met.* I.746–II.405.

15 AHL 1982: 399. The mythical Eridanus River is most often identified as the Po River in northern Italy. This

article, however, is not the place for a discussion of the exact location of this river, nor of new geological interpretations about the existence of such a river at the site of the present-day Baltic Sea.

Liguria is the land above the Bay of Genoa (Ligurian Sea), and Pliny recorded that the Po River emerged from the depths of Mount Vesula, in the territory of the Ligurian Vagieni, and that the Greeks gave it the name Eridanos. The death of Phaethon made it famous. The mouth of the Po River had previously been called Eridanian (*HN* III.117, 120.) According to this it can be concluded that Cygnus, or the swan, was important for the Eridanus River, from which amber came. Furthermore, Theophrastus called amber *lyngurion*, a name reminiscent of the people called the Ligurians.¹⁶

In the partially preserved book *On the Hyperboreans* by Hecataeus of Abdera it is noted that swans lived in a certain island far to the north – Helioxoia, in the land of a people who worshipped Apollo in a circular temple. The god came to this island at regular intervals, giving the signal for choral singing to begin at the spring equinox, when wild swans descended from the Rhipaeon Mountains, joining their song harmoniously with human voices (KRAPPE 1942: 356). Apollo spent the winter months on the island of Delos, at the oracle, and in summer he would fly in his swan-drawn chariot to the far north, to the Hyperboreans. The Hyperboreans were a mythical happy and immortal people, completely different from others, who dwelled in the lands »beyond the Boreas«, the north wind. They leave at the boundary between land and sky, life, and death. Herodotus wrote of the legend of how the Hyperboreans sent gifts wrapped in straw that were passed from hand to hand and from people to people until they reached the coast of the Adriatic. The gifts then travel further, to the priests of Apollo on the island of Delos (MILIĆEVIĆ-BRADAČ 2004: 457–460). Some consider that the carefully wrapped presents were amber, and that the route taken by the swans from the Hyperboreans to Delos marked the Amber Route.¹⁷ In Euripides' *Phaethon* the birds of Apollo – swans – are described as singing the morning hymn on the waves of the Ocean that encircles the Earth, i.e. at the end of the world.

Hence, in some works by ancient writers it was noted that swans sing beautifully, and in some that they »croak unmelodiously and feebly«. In fact, these are two separate species of swans.

The swan is the largest bird among all migrating birds, and belongs to the Anatidae family, like ducks and geese. Their habitats are in the cold northern parts of Europe – Island, eastern Lapland, and northern Russia, or along the coasts of the North, Baltic, and Frozen Seas. In winter they migrate to the south, to the warmer areas of northern Africa, with brief stops in the British Isles or in central Europe, Italy, and Greece. In Croatia, like in Greece and Italy, the most common type is the red-beaked swan *Cygnus olor*, also known as the mute swan. This is a pure white bird, adults weighing 8–12 kg, with a body length of around 150 cm and a wingspread of more than 210 cm. While swimming, it holds its neck high in the shape of the letter S with its beak turned downwards, and its wings are often raised in the shape of a shield. The beak is orange-red with a black knob. It is characteristic that a male will spend its entire life with a single female.

The yellow-beaked or whooper swan *Cygnus cygnus* (also singing swan) is rarely seen in the eastern Adriatic, but can sometimes be spotted in the British Isles. It is less aggressive than the red-beaked species and swims with its head raised but never with raised wings. It is characterized by a yellow beak without a knob, and is massive and large, the body length measuring 155 cm and wingspan 215 cm. When it is resting on water, it often produces the characteristic melancholy sound that we call singing (LONČARIĆ 2006: 40–41). When it is dying, it also produces a sound similar to song, and the phrase »swan song« (for a final activity or performance) comes from this.

16 MASTROCINQUE 1991: 25. Pliny the Elder, citing Theophrastus, mentioned the word *lyncurium*, rejecting the interpretation that amber was created from the urine of wild lynxes (PALAVESTRA – KRSTIĆ: 2006, 20; DUF-FIN 2008:11–13, 28).

17 DOMIĆ-KUNIĆ 2004: 220–221; BONFANTE 1985: 317–318. Bonfante considered that Herodotus thought the Hyperboreans lived in the region of the Illyrians (?).

Swans symbolically mark the cycle of the year because of their migration from the north to the south in an exactly determined season. When spring begins in the Mediterranean, the swans fly north and do not return before the autumn, when everything in nature begins to die off. Their life is the opposite of the life of people in the Mediterranean (AHL 1982: 377).

In the Mediterranean the red-beaked swan (*Cygnus olor*, mute swan) with an S-shaped neck is more common than the rarely seen yellow-beaked singing swan with the straight neck. But legends, as well as various sayings, have taken root concerning the rarely seen yellow-beaked swans (*Cygnus cygnus*, whooper swans), such as the phrase »swan song«. Their singing was first described by Aeschylus in *Agamemnon* (1444), and Plato in *Phaedon* wrote that swans sing most beautifully just before their death (84e–85a). In the 3rd century BC, the phrase »swan song« had already become established, and Oppian of Apamea wrote (*Cyng.* 2540–50) that the swan was a wonderful singer and that it could foresee its own death (ARNOTT 1977: 149; AHL 1982: 373). Pausanias noted that the swan was a bird noted for its musical talents: *It is said that Kyknos (swan) was a musically gifted king of the Ligurians, who live across the Eridanus on the far side of the Celtic lands. When he died, it was said that Apollo turned him into a bird* (Paus. I.30). Lucian came across red-beaked swans on the Po, who do not sing, and this confused him. The inhabitants had never seen yellow-beaked swans nor heard the song of a swan. Apollo and Cygnus are connected by singing swans, amber, and the coast of the North Sea.¹⁸

Various depictions of birds were very frequent in central Europe in the Bronze and Iron Ages, which are interpreted as magical, mythological, or cult objects. This primarily refers to birds in general, or marsh birds, aquatic birds, and bird protomes, most often of ducks. Motifs of birds most often can be found together with a circle as a symbol of the sun, part of the composition of a »sun vessel«. Such a motif was particularly widespread in the Urnfield Culture area during the Late Bronze and Early Iron Age (STIPČEVIĆ 1981: 23–29; RAUNIG 2004: 79; KUKOČ 2003: 243–246). In northeastern Europe, aquatic birds are often depicted as a circle, or their heads are circular (GIMBUTAS 1956: 189). Ducks and geese also belong to the Anatidae family, all migratory birds known in the Balkan peninsula as domestic animals at the earliest around 1000–900 BC (VASIĆ, V. – R. VASIĆ 2000: 137). According to some scholars, the depiction of marsh birds in princely graves can be interpreted as the bearers of the special status of the deceased to the other world (PALAVESTRA – KRSTIĆ 2006: 181). The swan is not often depicted, but it can be found at Mojsinje in Serbia, in the form of a bronze figurine with an S-shaped neck dated to the 6th century BC (VASIĆ, V. – R. VASIĆ 2000: 137). An amber swan is known from Falconara (Ancona), on a bead known as Aphrodite and Adonis. The bead is carved to depict a reclining man and woman. The man is holding a small vase with oil in his right hand. A child is at the feet of the woman, and on her shoulders rests a bird with a long neck, a swan, with a twisted neck, a symbol of regeneration. As pairs of swans remain faithful to one another throughout their lives, the swan can also symbolize faithfulness and loyalty. A fragment of a bronze pin indicates that the bead had been a part of a fibula. The bead is dated to the 6th century BC (NEGRONI-CATACCHIO 1993: T. X, 1; GRIMALDI 1996: 153). A fragment of an amber bead with a depiction of a swan was also found at Atenica, as a part of the grave fittings from the central grave of tumulus I (PALAVESTRA – KRSTIĆ 2006: 181, 323, kat. 499).

Figurally carved amber is a relatively common find in Italy, which can be divided in terms of finds into three regions: the Etruria – Latin – Picenum area, the central Adriatic area, and southern Italy. The south of Italy has provided the greatest number of finds of beads in the shape of female heads, particularly the Puglia and Basilicata regions (NEGRONI-CATACCHIO 1993: 191).

18 KRAPPE 1942: 358. The connection of the swan to beautiful music is also proven by the lyres of the Minoan-Mycenean Culture, formed in such a manner that the

strings stretch between two arms in the shape of a long neck with the head of a swan (VORREITER 1975: 93–97).

Amber beads in the shape of female heads are usually related to the female world, and are most often found as female grave goods. The deposition of such pendants at holy sites – such as the temple of the goddess Mefite in the Ansanto valley (Campania) – shows their religious purpose. It is considered that this face depicts the face of the goddess whose role is to protect the world of women. Unfortunately, neither the context nor the grave units are known for numerous finds of such beads, and the formation and expression of the face is tied to the vision of the craftsman and not to the figure of a given woman or goddess (LOSI – RAPOSSO – RUGGIERO 1993: 203). The head of a woman in right profile from grave 47 is almost identical to a head found at Alleria on Corsica, dated to the end of the 6th century BC, and they are considered to have come from the same workshop (PALAVESTRA 1993: 257). Corsica, of course, is in the Ligurian Sea, the homeland of King Cygnus.

The bead in the form of a human figure from grave 47 has been considered to represent a woman (PALAVESTRA – KRSTIĆ 2006: 129; BALEN-LETUNIĆ 2006: 56). However, here it is suggested that this is in fact a boy, a depiction of the young Phaethon, whose neck was broken when he fell into the Eridanus, and hence his head is bent forwards. There are valid reasons for such a conjecture. The sharper lines of the face indicate that this is a male individual, a young man. Additionally, the hairstyle of this figure is very interesting. On a large number of the female heads found throughout the Italic peninsula, the women mostly have hair combed back from the forehead to the back of the head, where it was usually coiled into a bun. Sometimes their hair falls to the side of the face in long ringlets, and very frequently the hair is held in place with a band or ribbon, as can easily be noted on all three amber female heads from grave 47 (LOSI – RAPOSSO – RUGGIERO 1993: 203–211). On numerous sculpture, men have short cut, mostly curly hair, just as on the figure of the »woman« in the above grave. Hence it seems convincing that this is in fact a depiction of a boy, and certainly not a woman. The only connection with female attributes can be found in the romantic attachment of Phaethon to the Ligurnian King Cygnus, as the cause of his flight from the imposed marriage prepared for him in his royal home. According to some authors, Phaethon and Kyknos would be typical figures in a homosexual relationship according to the Greek model, where one partner would be older and dominant (Kyknos), and the other younger and subordinate (WILLIAMS 1999: 116, 118).

Phaethon's driving of the chariot of the sun, his fall and his death caused many changes on the earth. This is also marked in legend as the starting point for the creation of amber. The Heliades created amber in their grief, and Cygnus was transformed into a swan, this bird being a symbol of the river down which amber flowed, in fact a symbol of the North and Baltic Seas, the habitat of swans and the main source of amber. The cited singing would indicate a connection with Apollo, whose legends are considered to reflect the existence of an amber route from the north to the south. It is suggested that all five figurally formed beads depicted individuals from these mythological tales, and granted a special protection to their owners or bearers in terms of powers of transformation and regeneration, also enabling effective access to the brilliance of the stars. Both Phaethon¹⁹ and Cygnus were transformed into constellations, as was the Eridanus River, meaning they were recorded in eternity (MASTROCINQUE 1991: 16–22). Given such a mythological narrative, as given life by the amber necklace, the elevated status of the individual who wore it is more than evident.

After analysis of the amber carvings and consideration of the data from the mythological legends and historical sources, a possible reconstruction of the necklace has been presented (fig. 12), which encompasses all the finds from grave 47 (except for the fibulae). Hopefully, this will represent the final word on this subject, although the possibility of minor changes in the arrange-

19 The constellation of the Auriga.

ment of the above beads cannot be excluded, as the choice of various possibilities always exists. Nonetheless, it is conjectured that the composite necklace originally looked like this, and in this manner it has supplemented the reconstruction of the contents of grave 47 and explicated the mythological and other relevant data about the amber objects from this valuable grave that had not been fully available to date. In addition to the necklace, the grave goods further consisted of three fibulae with amber beads.²⁰

1. Spacer bead (fig. 1)

Ht. 4.4 cm; w. 2–2.5 cm; th. 1.3 cm; inv. no. 15444.

A trapezoidal bead pierced near the narrow tip and lengthwise through the middle.

2. Spacer bead (fig. 2)

Ht. 3.6 cm; w. 2.7–2.9 cm; th. 0.9 cm; inv. no. 15437.

A trapezoidal bead pierced near the narrow tip (broken) and lengthwise through the middle. The longer left side ends irregularly, given the impression the bead is unfinished.

3. Bead – a female head (fig. 3)

Ht. 3.2 cm; w. 2.3 cm; th. 0.6 cm; inv. no. 15439.

An amber bead in the shape of a female head in profile. The nose is straight, and the mouth is faintly outlined. The eye is barely visible. A wide ribbon formed of incised lines extends across the forehead towards the back of the head. On the face near the ear is a regular circular hollow. On the crown of the head is a damaged suspension loop. The back of the bead is smoothed.

4. Bead – a female head (fig. 4)

Ht. 4 cm; w. 2.3 cm; th. 1 cm; inv. no. 15440.

An amber bead in the shape of a female head. The large almond-shaped eyes emphasized by two deepened lines stand out, while the nose and mouth are small. Above the forehead is a relief ribbon decorated with oblique incised lines. On the crown of the head is a damaged suspension loop. The back of the bead is smoothed with two circular depressions.

5. Bead – a female head (fig. 5)

Ht. 3.3 cm; w. 2 cm; th. 0.5 cm; inv. no. 15441.

An amber bead in the shape of a female head in profile. A wide ribbon formed of oblique lines descends across the forehead towards the back of the head. The eye is formed from two incised lines, the nose is straight, and the mouth is somewhat accentuated. On the crown of the head are two connected holes for suspension. The back of the bead is smoothed.

6. Bead – a human figure (fig. 6)

Ht. 5.7 cm; w. 1.2–2.3 cm; th. 0.3–1.2 cm; inv. no. 15438.

An amber plaque in low relief in the form of a human figure. The right side is damaged. It is pierced near the top horizontally and through the middle. The head is depicted bent, with an emphasized nose, thick lips, and a large eye. The short hair frames the forehead in a semicircle. The left arm from the elbow to the hand protrudes from the cloak and is horizontally placed beneath the face. The hand with its fingers is clearly visible. The right arm hangs vertically towards the knee (the top of the arm damaged). The fingers on the hand are barely visible. The cloak is depicted with incised parallel oblique lines, placed at knee height in the opposite direction to depict folds, and again near the

²⁰ The photographs are by Igor Krajcar, and the drawings by Miljenka Galić, for which I gratefully thank them.

bottom changing direction to depict the edge of the cloak. Below the cloak edge are the bare ankles and feet shown in profile. The back of the plaque is smoothed.

7. Bead – a swan (fig. 7)

Ht. 3 cm; w. 3.7 cm; th. 0.9 cm; inv. no. 15436.

An amber bead in the shape of a bird (swan). It is pierced in the middle of the left side and along the edge of the left side from top to bottom. One small hole is located below the beak. The head of the bird with the beak is located laterally in the upper left corner, and the long neck is accentuated with an incised line. The line of the wings was placed at an angle from the lower left corner to near the end of the upper right corner. The feathers of the wings and tail are accentuated on the right side by incised parallel lines. The back of the bead is smoothed.

8. Bead (fig. 8a, 8b)

Ht. 5 cm; w. 6.8 cm; th. 2 cm; inv. no 15435.

A horizontally pierced oval amber bead. Remains of bronze wire from a fibula are located in the opening. The surface of the bead is furrowed on both sides with irregular incisions.

9. Beads composing a necklace (fig. 9)

Inv. no. 15444.

A string of 112 beads, pierced in the middle. Most are circular, with one teardrop bead and one smaller square spacer-bead.

10. Fibula with a pendant (fig. 10)

Bronze, amber; fibula: l. 8.2 cm; ht. 3.3 cm; plaque: l. 6.6 cm; ht. 4 cm; inv. no. 15443.

A bow fibula with three loops, each with three coils. The foot is bent in a semicircle. There are six circular amber beads strung on the bow. A pectoral ornament with pendants hangs from the pin of the fibula. The ornament consists of a trapezoidal plaque whose upper parts end in elongated curved extensions, perforated at the ends, in the form of the neck and head of a snake. The plaque itself is decorated in the center with a wavy line with small incised lines along the edges. In the center of the upper side is a large ring for suspension, and several holes were pierced on the lower side, with chains hung from them. A spirally coiled wire hangs from the ends of the chains, and suspended from the wire are nine trapezoidal platelets decorated with concentric circles or short incised lines along the edges.

11. Fibula with a pendant (fig. 11)

Bronze, amber; fibula: l. 7.8 cm; ht. 3.2 cm; first decorative plaque: l. 7.2 cm; ht. 5.4 cm; second decorative plaque: l. 4.7 cm; ht. 2.3 cm; diameter of the bullae 4.6 cm; inv. no. 15442.

A bow fibula with three loops, each with three coils. The foot is bent in a semicircle. There are five circular amber beads strung on the bow. A pectoral ornament with pendants hangs from the pin of the fibula. The ornament consists of a large openwork plaque decorated with a wavy line. On the upper left side is an extension with a depiction of a human head. The eyes and mouth were formed with stab marks, and the nose as a relief line. Traces of an extension are visible on the other side of the plaque. Traces of a ring for suspension are visible in the center of the upper side. The original loop was replaced by a circlet pulled through the openwork. The lower side has nine extensions, each with a hole in the middle. A small undecorated plaque with a spiral coil hangs from them, and two bullae were riveted to its lower side.

Translated by: Barbara Smith-Demo

Rukopis primljen: 3.IX.2008.
Rukopis prihvaćen: 20.IX.2008.

IVANA ČUKMAN NIKOLIĆ

Muzej Mimara
Rooseveltov trg 5
HR – 10000 Zagreb
ivana.cukman@mimara.hr

GRČKI TERAKOTNI VOTIVI IZ MUZEJA MIMARA

UDK 738.84
Izvorni znanstveni rad

Člankom je obuhvaćeno šest terakotnih statueta ili figurina (oba su izraza u paralelnoj upotrebi) iz zbirke grčke umjetnosti. Tri statuete iz kasnog arhajskog perioda prikazuju Ženu na prijestolju (ATM 273, sl. 1), Koru (ATM 272, sl. 2) i Ženu s djetetom (ATM 280, sl. 3). Helenističkom periodu, točnije stilu Tanagra, pripadaju preostale tri: Djevojka (ATM 283, sl. 4), Žena s lepezom (ATM 281, sl. 5) i Mladić (ATM 285, sl. 6). Zajednička im je osobina njihova votivna namjena pa ću osim utvrđivanja njihovih stilskih i vremenskih odrednica pojasniti i njihovu ulogu u religijskim i društvenim običajima toga vremena.

*Ključne riječi: grčke statuete, Zagreb, Muzej Mimara
Key words: Greek statuettes, Zagreb, Mimara Museum*

TIPOLOGIJA

U standardnom repertoaru keramičke proizvodnje potkraj 6. st. pr. Kr. ističu se po svojoj popularnosti dva prikaza ženskih likova – sjedeći i stojeći.

Sjedeći tip prikazuje ženu na prijestolju, naslon kojega završava polukružnim nastavcima u obliku krila; noge su joj na podlošku, a ruke položene na koljena. Kasnoarhajski primjerci toga tipa su pune figure, rađene pomoću jednostrukog kalupa i imaju ravna neobrađena leđa što je prijelazni način izrade između punih, ručno rađenih primjeraka i šupljih primjeraka rađenih pomoću kalupa. Rodski primjerci u grobovima kamirske nekropole Fikellura i atenskoj Agori upućuju na njihov nastanak oko 510. g. i trajanje do 460. g. pr. Kr. (HIGGINS 1959: 24). Taj se tip pojavljuje i u drugim zemljama grčkog svijeta, no učestalost njegove pojave u Atici, posebno Ateni, gdje su pronađene značajne količine na Akropoli i Agori, govori u prilog tome da je porijeklo tipa atičko pa se i primjerci pronađeni izvan Atike smatraju importom, a ne lokalnom imitacijom (HIGGINS 1959: cat. 655, pl.85). Taj je način izrade uskoro, pod utjecajem roskog importa šupljih statueta, već u ranom 5. st. utjecao na proizvodnju pa su statuete potpuno razvijenog stila u 5. i 4. st. bile šuplje, rađene pomoću kalupa, ručno izrađenih leđa i otvorenog donjeg dijela.

Primjerak toga tipa iz Muzeja Mimara *Žena na prijestolju* inv. br. ATM 273 (sl. 1, vis. 24,7 cm) pokazuje iste navedene odlike. Prikazuje ženu koja sjedi u dostojanstvenoj, mirnoj, gotovo

Sl. 1

Fig. 1

ukočenoj pozi; ruke stopljene s tijelom, položene su na koljena, a noge su na postolju. Odjevena je u hiton, ogrnuta himationom, prebačenim preko glave. Tri paralelna niza kovrčave kose prate liniju čela, a dva pramena padaju na ramena. Uobičajene naušnice slabo su vidljive. Glavu ukrašava *stefane*, metalni ukras za kosu u obliku polumjeseca. Izraz lica je miran; ukočenost donekle razbijaju velike bademaste oči, naglašene plastičnim trakama kapaka i obrve koje se izvijaju iz korijena dugog pravilnog nosa. Statueta je bila premazana engobom koje se tragovi sporadično vide na tijelu i licu, a zatim bojena. Tragovi crvene boje vidljivi su na ukrasu *stefane*, desnoj nozi, zatim na rubu podloška za noge, a na gornjem dijelu podloška vidi se trag smeđe boje; žuta boja pojavljuje se na kraju vrata. Ukras u obliku cvijeta otisnut je na krajevima naslona. Porijeklo statuete je nepoznato. Šuplja je, izrađena pomoću kalupa, leđa su joj ravna, rađena ručno. Dno je ostavljeno otvoreno, a nepravilna rupa na leđima posljedica je oštećenja. Glava je puna, rađena u kalupu. Glina je bez većih primjesa, crvenosmeđe boje i oker premaza. Visina statuete je uobičajena. Stilske odlike – plošno modeliranje, zatvorena forma i sumarno naglašavanje tijela – datiraju ovu statuetu u kasni arhaiski period, točnije u 500. g. pr. Kr. Način izrade te izgled gline srodan je ostalim antičkim figurama toga vremena (HIGGINS 1967: Pl. 29; 1959: cat.657, 662, Pl. 86).

Stojeći tip žene predstavlja statueta *Kore* (Muzej Mimara, inv. br. ATM 272, sl. 2, vis. 16,5 cm). Žena stoji na niskoj bazi skupljenih bosih nogu, spuštenih ruku priljubljenih uz tijelo. Odjevena je u hiton i ogrnuta himationom. Glavu ukrašava *polos*. Kosa je valovita, razdijeljena po sredini i prekriva uši. Na mirnom okruglom licu ističu se okrugle oči smještene ispod naglašanih obrva koje

Sl. 2
Fig. 2

Sl. 2a
Fig. 2a

se spajaju s korijenom nosa. Usne su male. Modeliranje je plošno, tijelo gotovo pravokutno. Prednja strana izrađena je u kalupu, na leđima su vidljivi tragovi alata. Dno je otvoreno, a na leđima je izrezana okrugla rupa za zrak, pri dnu nepravilna. Glava je puna. Boja gline je svijetlo narančasta. Uočljiva su manja oštećenja na polosu, kosi i nosu. Prema izgledu, boji gline i stilskim odlikama pripada sicilijским primjercima iz ranog 5. st. pr. Kr. (HIGGINS 1959: cat. 1090, Pl 151).

U krugu tipa žena koje sjede javlja se i prikaz žene koja u krilu drži dijete tzv. *kurotrofos*. Statueta *Žena s djetetom* (Muzej Mimara, inv. br. ATM 280, sl. 3, vis. 12,5 cm) primjer je takvog prikaza. Sjedi na tronu s naslonom koji ima nastavke u obliku krila, a odjevena je u hiton i himation. Ruke su joj priljubljene uz tijelo i oslonjene na koljena. Zaštitnički obgrljuju dijete koje sjedi u istom položaju kao i ona, donjom polovicom tijela uronjenom u majčino krilo i s rukama položenim na njezine. Taj nježan i ljupki odnos naglašen je himationom koji, prebačen preko njene glave, dopire do laktova.

Statueta je puna, rađena pomoću jednog kalupa; stražnja strana je ravna. Glina je svijetle žutosmeđe boje, s tragovima milovke crne i srebrnobijele boje te s dodatkom komadića pečene gline. Površina je pokrivena svijetlo smeđim premazom.

Prema navedenim osobinama, sastavu i boji gline, ona pripada sicilijским primjercima iz treće četvrtine 5. st. pr. Kr. Vrlo je bliska primjerku iz Selinunta, smještenom u Louvreu (MOLLARD-BESQUES 1963: inv. B 560, Pl. LII.).

Sl. 3

Fig. 3

TEHNIKE IZRADE

Način obrade gline kao i tehnologija izrade glinenih predmeta u osnovi se nije promijenio do danas te je opće poznat i opisan u mnogim radovima koji se odnose na tu problematiku. Unatoč tome, s obzirom na vrstu glinenih predmeta kojima se bavimo, potrebno je istaknuti neke činjenice. Prvi i najvažniji korak u izradi predmeta, posebno statueta, kojima koroplast mora posvetiti posebnu pažnju jest dobra priprema gline, a to znači da mora biti pročišćena, dovoljno izmiješana te podatna za obradu. Ujedno, mora sadržavati i dovoljnu količinu primjesa (od pečene gline, pijeska i sitnog šljunka) koje će spriječiti pretjerano i naglo stezanje tijekom sušenja i pečenja i kojih u glini smije biti do deset posto. Glina također mora biti porozna kako bi propustila vlagu koja se pri sušenju isparava te imati dovoljno silikatnih primjesa u pijesku kako bi pečenjem očvrstnula. Stezanje posuda prilikom sušenja jednoliko je pa ne nastaju oštećenja, no stezanje statueta, čak i kada nisu izrađivane samo modeliranjem, nejednoliko je, pa uzrokuje oštećenja. Ako glina nema sve potrebne komponente, potrebno ih je dodati bilo miješanjem nekoliko vrsta gline, bilo dodavanjem pijeska kako bi mogla početi izrada predmeta.

Antičko je vrijeme poznavalo nekoliko načina izrade terakota (MOLLARD-BESQUES 1963: 14–29; HIGGINS 1959: 3–7): ručnu izradu, izradu pomoću lončarskog kola i izradu pomoću kalupa.

Ručna izrada je do 7. st. pr. Kr. bila jedini način izrade i unatoč razvoju tehnologije nikad nije potpuno zamrla, pa je u kasnijim stoljećima služila kao dodatna tehnika. Predmeti izrađeni na taj na-

čin gotovo su uvijek grubi i djeluju nedovršeno, premda za to nema logičnog objašnjenja. Izrada na kolu također je karakteristična za raniji period – podsjećam na beotijske statuete iz 8/7. st. pr. Kr. čija su zvonolika tijela izrađena na kolu, a ostali su im dijelovi izrađeni ručno. Upotreba kalupa uočljiva je na rijetkim primjercima terakota iskopanim na Kreti u Pseiri i Festu – riton u izgledu bika i statueta bika, te statueta konja iz Jalisa na Rodu, koji pripadaju srednjominojskom i mikenskom periodu od 1500. do 1100. g. pr. Kr.; na grčkom kopnu postala je uobičajena tek od 7. st. pr. Kr. To je temeljni način izrade, zahvaljujući kojem je omasovljena proizvodnja i od vremena svog nastanka pa do danas nije pretrpjela znatnije promjene. Da bi se dobio kalup, potrebno je izraditi model – arhetip, prototip, iz kojeg se može uzeti određeni broj kalupa. Osim posebno izrađenog modela, istoj svrsi može poslužiti gotova statueta, no ako se uvode značajnije promjene i mijenja ustaljeni tip, postupak se ponavlja, tj. vraća na početak. Mali broj sačuvanih ručno izrađenih arhetipova (HIGGINS 1967: Pl. I; MOLLARD-BESQUES 1963: 21, Pl XIII 1; XXIV 2; XXXI 2) od pečene gline možda upućuje na upotrebu mnogo osjetljivijih materijala u izradi kalupa, kao što je nepečena glina, no jednako su tako mogli biti uzeti s bilo kojeg predmeta izrađenog u drugome materijalu, npr. kamenu, drvu, metalu. Postupak izrade kalupa nakon toga postaje jednostavan – koroplast oko arhetipa nanosi mokru glinu u slojevima dok ne postigne željenu debljinu. Kalup može biti jednostran, tj. otisak se uzima samo za prednju stranu, što pretpostavlja lakši postupak skidanja kalupa s predloška, i dvostran, ako je posrijedi i prednja i stražnja strana te mora biti vertikalno rezan i skinut u dva dijela. Nakon skidanja kalup se dorađuje, uklanjaju se nedostaci i eventualno dodaju detalji pa je nakon sušenja i pečenja spreman za upotrebu. Prilikom izrade statuete koroplast ispunjava kalup nanoseći slojeve mokre gline i ostavlja ih da se osuše. Vlaga isparava na dva načina – na otvorenoj strani kalupa i upijanjem u njegove porozne stijenke. Tom se prilikom otisak malo skraćuje i lako vadi iz kalupa. Puna statueta izrađena je pomoću dva kalupa – jedan za prednju, a drugi za stražnju stranu – popunjena glinom i zajedno slijepljena, a da bi se dvije polovice kasnije pravilno sljubile, kalupi su sa strane imali urezane oznake. Takav je postupak primjenjivan i za pune statuete, prednja strana kojih je izrađivana u kalupu, a stražnja ravna (ATM 280, sl. 3) kao i za izradu glava na statuetama arhajskog perioda koje su kasnije stavljane na tijela izrađena na lončarskom kolu. Statuete rađene pomoću kalupa ipak su većinom šuplje (razlozi su praktične prirode – manje materijala, brže pečenje). Mogle su biti izrađene pomoću dva kalupa, i u tom slučaju postupak se nije razlikovao od onoga za izradu punih statueta, no većinom su izrađivane tako da se pomoću kalupa izrađivala samo prednja strana, a stražnju bi stranu sačinjavala glinena traka (ATM 273, sl. 1); spoj se, ako je bilo moguće ili potrebno, s unutarnje strane ojačavao i kasnije dorađivao retušem. Bez obzira što su bile šuplje, statuete su tijekom pečenja mogle puknuti ako nisu imale dodatni otvor za zrak. On se obično nalazi na dnu, ili na stražnjoj strani statuete. Otvor na dnu može biti izveden tako da donja strana bude probušena prstom, šiljkom ili nožem te se nakon pečenja zatvara komadićem gline ili ostaje otvorena. Otvor na leđima bio je izrezivan nožem; može biti velik ili malen, pravokutan ili kvadratan, okrugao ili ovalan (ATM 272, sl. 2a; ATM 285, sl.6 a).

Statuete su prije pečenja ukrašavane nanošenjem tankog premaza (glazure) karakteristične crvene, crne ili smeđe boje dobro poznate s grčkih vaza; taj je način ukrašavanja vaza potrajao od ranog brončanog doba pa do 4. st. pr. Kr., a za statuete bio je primjenjivan do 5. st. pr. Kr.

Za premaz je služila dobro pročišćena glina, bogata željezom, razrijeđena vodom i tako nanošena na površinu. Jedno je pečenje bilo dovoljno da se statueta »ispeče« i da se u osnovi monokroman premaz pretvori u crn, crven ili smeđ; no da bi se postigla željena boja, pečenje se odvijalo u tri faze. Prva je faza bilo pečenje na temperaturi od 750–950 °C uz kisik, dakle oksidacijom. U drugoj je fazi reduciran kisik dodavanjem zelenog (neosušenog) drva ili prigušivanjem vatre što je stvaralo ugljični monoksid koji je crvenu boju željeznog oksida pretvarao u crni željezni oksid u kojem su i tijelo i premaz statuete postajali crni. U trećoj je fazi ponovno dodavan kisik koji je vraćao

crvenu boju i tijelu i površini statuete, no kako je tijelo poroznije (u prvoj fazi pečenja nanoseni se premaz na neki način »glazirao«), mijenjalo je boju mnogo brže pa se zahvaljujući spretnosti majstora, koji je u pravom trenutku znao prigušiti vatru, postizao učinak crvenog tijela i crnog premaza.

Drugi način ukrašavanja počeo se primjenjivati tijekom 7. st. pr. Kr., a njegova je primjena od 5. st. pr. Kr. postala općeprihvaćenom. Izvodi se uranjanjem prije pečenja cijele ili najčešće prednje strane statuete u kupku dobro pročišćene bijele gline pa je statueta dobivala bijeli premaz tzv. *engobu* ili *slip* (MOLLARD-BESQUES 1963: 26). Proces pečenja bio je jednostavniji i kraći jer je bila dovoljna samo jedna faza tijekom koje se postizala oksidacija. O količini željeza u glini ovisilo je koju će boju u procesu oksidacije statueta imati nakon pečenja. Ako su uvjeti pečenja bili ujednačeni, glina je poprimila boju od blijedožute preko žutosmeđe ili do smeđe, ako je proces dovoda zraka bio blago reduciran. Posljednja faza ukrašavanja bilo je bojenje nakon pečenja i hlađenja. Boje su bile na bazi tempere pa je ostalo vrlo malo primjeraka na kojima je boja sačuvana, bilo zbog vlage u zemlji, bilo zbog nepažnje tijekom čišćenja, kad je sloj boje uklonjen zajedno sa zemljom.

NAMJENA

Tisuće tih skromnih statueta pronađeno je u ostavama hramova, kućama (HIGGINS 1959: 7) i grobovima. Ta različita upotreba, uz tek pojedine primjerke s jasnim atributom (Atena, Artemida), nameće pitanje kojim su božicama i kojim pobožnostima statuete namijenjene. Ono što je očito jest to da su ženska božanstva i da su ih štovale žene, da je to štovanje zajedničko svim Grcima, no začuđuje njihova brojnost na Siciliji (ZUNZ 1971: 94).

Koga prikazuju te statuete dostojanstvenih sjedećih i stojećih matrona? Božice ili smrtnice? Da li bi se smrtna žena usudila prikazati u tako autoritativnoj pozi na tronu? Da li je, s druge strane, prikaz stojeće žene skromniji u svom stavu pa je možemo smatrati smrtnicom? Što ako ima u ruci cvijet, pticu, životinju, dijete, pliticu? Znamo li odgovor o kojoj je božici riječ ako ima na glavi *stefane* ili *polos* – neprijeporni ukras božanske majke, ali i matrone koja odaje štovanje božanstvu? Da li je žena bez darova u ruci s *polosom* na glavi smrtnica – ako je u edikuli, moramo je smatrati božicom (BATS 1996: 583, stela Kibele). Nema pouzdanih pojedinosti za i protiv, nejasna je granica koja odvaja božanski i ljudski prikaz. Sigurno je da je zavjetni dar, *agalma*, pohranjivan u hramu zato da ugodni, da njegovim polaganjem materijaliziraju molbe: mirni, sigurni uz svoju božicu i puni vjere u nju trajno prisustvuju pobožnosti prinoseći prikazanu žrtvu. Prikaz žene koji je darovan od žene može biti upućen samo onim božicama koje štite i osiguravaju onaj način života koji je vezan uz ženu i njezinu ulogu u tadašnjem društvu. Statuete s atenske Akropole, hrama Here sa Sama, Atene Lindije s Roda, napokon mnoštvo sicilijanskih i južnoitalskih statueta iz Lokrija, Medme, Gele, Selinunta, Vetulonije, Tarenta, Rima, Metaponta, bez obzira što su okrenute htoničnom kultu Demetre-Perzefone imaju zajednički nazivnik u uvijek istoj ženskoj progenitivnoj, zaštitničkoj i hraniteljskoj crti koja u orfičnosti statueta Magnae Graeciae štiti i vraća u život i nakon smrti.

Eksplisiti primjer su sjedeće statuete s djetetom u krilu, tzv. *kourotrophoi*, prikazi hraniteljice.

Osjećaj pripadnosti obitelji, bratstvu, plemenu i široj društvenoj zajednici snažno obilježava grčku kulturu, a taj sustav vrijednosti i osjećaji pojedinca odražavaju se u religijskom životu pa se osim državnih kultova štiju i njeguju i oni privatniji, plemenski i kućni, obiteljski. Odnos prema djetetu kao putu prema vječnosti kao trajnom zalogu postojanja obitelji i njezinom održanju u budućnosti visoko je vrednovan – Platon vidi celibat kao egoističan odabir nekoristan za društvo – pa je religijska praksa bogata mitovima, kultovima i ritualima posvećena zaštiti i očuvanju svih faza ljudskog razvoja, od nastanka do brige o razvoju, duhovnog odgoja u mladosti kako bi dijete dostiglo *arete* i postalo vrijedan član obitelji i društva. Stoga Hera, pokatkad i Atena, bdiju nad brakom;

Eumenide i Zeus Patroos čuvaju bračnu postelju; Ilitija nadgleda porod; Afrodita, Geja i Demetra brinu se o fizičkom i duhovnom odgoju kao kurotrofi. *Kourotrophos* je ona(j) koji(a) hrani i odgaja junake, hraniteljica junaka, označava princip hranjenja i majčinstva te ima posebne kultove, rituale i žrtve. Ona je božica majka, davateljica i zaštitnica života od rođenja do smrti i nakon nje, dobrostiva u pružanju pomoći i zadovoljenju ljudskih potreba. Ona je i sama majka – u filijalnom kultu Demetre ali i hraniteljica kao i božica zemlje Geja, majka bogova Hera, odgojiteljica djece Atena – dakle ima više lica s prevladavajućim elementom hranjenja i odgoja. Kurotrofoi mogu biti i riječne nimfe, heroine (Ifigenija). Epitet *kourotrophos* često je bez imena – kao i opće oznake kuros, kora ili heroj, podrazumijeva se iz konteksta, tj. odnosi se na lokalnu *kourotrophos* kao što je npr. u svetištu Demetre Maloforos u Selinuntu. (HADZISTELIOU PRICE 1978: 3)

Kult Božice Majke zastupljen je u većini starih religija, pa su i međusobne sličnosti logične jer nastaju bilo kao paralelan razvoj iste ideje, bilo širenjem utjecaja bliske kulture, npr. Egipat, Fenikija. Uvriježeno je i opće prihvaćeno mišljenje o orijentalnim utjecajima na grčke kultove majke, no utjecaj indoeuropskih elemenata rijetko je istican. Ideja zemlje kao majke iz Rgvede i Aveste, gdje se spominje kao »ljubazna majka zemlja«, »majka svih bogova« evidentna je i u grčkoj religiji; zajedničko je i povezivanje vode s dojenjem i plodnošću – Sarasvatī, riječna božica i heroina pročišćava i udjeljuje vitalnost, smatraju je i božicom mudrosti i obrazovanja – grčki riječni bogovi odgajaju Ifigeniju (= rađati snažne), a Atena je božica mudrosti. Vedska religija poznaje kult Majki – Mâtaras – grčke Meteres na Siciliji i Damateres na Rodu. One su »ženski preci«, više sile, prije negoli božice i na grčko su tlo došle s Ahejcima pa korijene njihova kulta treba tražiti u granicama indoeuropskog ahejskog svijeta. Štovanje Božice Majke treba svakako promatrati kao utjecaj barem tri glavne tradicije: prethelenske, minojske Ilitije (Eileithyia zaštitnica porođaja »starija od Krona«), indoeuropsko-ahejske GeMeter i istočnih kultova štovanja Ištar i Izide.

Kult *kourotrophos* bio je raširen u ranom periodu, a najstarija upotreba epitetea zabilježena je kod Homera koji Itaku naziva *agathe kourotrophos* – dobra hraniteljica (*Od*: IX.27), očigledno kao personifikaciju Geje. U Ateni kao i na cijelom području Atike je *Gaia Paidotrofos* u ulozi hraniteljice štovana kao majka heroja praoca Erihtonija te je imala apsolutno prvenstvo uzimanja *prothisie* – uvodne žrtve, prije žrtvovanja drugim bogovima,¹ što pokazuje da ima veću moć od statusa. Nema primarni službeni kult, premda je pokatkad vezan uz službeni s državnim božanstvom – božicom Atenom u Ateni i Lindu, Herom na Samu, Demetrom na Siciliji. Grci su Majku Geju često identificirali s Rejom, azijskom Kibelom i Demetrom. Način na koji će netko razumjeti složenost mnogolikog pojma koji u sebi često spaja proturječne elemente kao što su uostalom katkada nespojive karakterne odlike grčkih bogova, ili razumjeti komplicirano prožimanje monizma i mnoštva ovisi o obrazovanju pojedinca. Orfički papirus iz Soluna datiran u polovinu 4. st. pr. Kr. kaže da te stvari nisu znane mnogima (*polloi*) nego »onima koji pravilno razumiju« (HADZISTELIOU PRICE 1978: 10), koji razumiju da je Jedno Mnoštvo, da su to dva aspekta istoga.

Kourotrophos je povezana sa životom na početku, tijekom života, ali i nakon smrti štiteći dušu u drugom svijetu. Ideja da je život nastao iz zemlje i da se u nju ponovno vraća pridaje mu htonični karakter. Iz te je ideje proistekao kult Geje *kourotrophos* ali i Demetre. Moć *kourotrophe* da božanskim dojenjem mrtve pretvori u heroje dajući im posebne kvalitete – Demetra tako Trofoniju daje vidovitost, Heraklo postaje besmrtnik ne toliko zagovorom svog oca Zeusa, koliko pomoću Herina mlijeka – još je jedan oblik kurotrofne prirode. Sveti čin hranjenja, božansko posvojenje, inicijacija kao način pristupa božanskomu, utemeljeni su u eleuzinskim i kasnijim sabazijskim misterijima.

1 SOKOLOWSKI 1969: Apolonu Delfijskom 18A 25–28; Ateni Polijadi 18A 57–65; Artemidi Hekati 18B 7–13; Heri 18B 32–36; Artemidi 18F 3–4 i 18Δ 3–12.

jama, što potvrđuju literarni izvori, a ilustriraju već spomenuti južnoitalski votivi – Medma statuete iz Lokrija, središta htoničnog kulta Perzefone te hramova južne Etrurije i Lacija. Literarni su izvori »zlatni listići« pohranjeni u grobovima iz 4. st. pr. Kr. Oni izražavaju nadu u drugi život, daju upute mrtvom koje prepreke treba izbjeći. Dugo su bili pripisivani bakhičko-dionizijskom vjerovanju, ali dobivaju potvrdu otkrićem listića iz Hiponija (*Vibo Valentia*) gdje tekst u formi heksametra opisuje Had, prepreke koje čekaju dušu, odgovore koje treba dati i na kraju željeni cilj: »(...) *dat će ti da piješ iz jezera sjećanja... i uistinu kročiš dugim svetim putem s drugima* mystai kai bakhoi (*upućeni i Baku posvećeni*) *u veličanstvenom hodu*» (BURKERT 1985: VI.2.2, 293). *Mystai kai bakhoi* spominju se samo u tom listiću. Burkert smatra da je taj opis zagrobnog života zapravo ponavljanje misterija, a oblik pitanja i odgovora, lozinku »sin neba i zemlje«, koju inicirani izgovara pri ulasku u Had, iščitava kao izravni utjecaj egipatske »Knjige mrtvih«. Sjećanje i uspomene koje se potiču u svetoj inicijaciji visoko su cijenili pitagorejci. Također potkrepljuje orfički element, oslanjajući se na Herodotov opis odjeće kod Egipćana: »... *Vunena se odjeća ne nosi u svetišta, niti se u njoj sahranjuje, jer to nije dopušteno. U tome se slažu s misterijama nazvanima orfičkim i bakhičkim, a one su egipatske i pitagorovske. Naime, ni sudionicima ovih tajnih obreda nije dopušteno da budu sahranjeni u vunenoj odjeći*» (Hdt. II.81). Burkert naglašava da je Herodot taj odlomak pisao u Južnoj Italiji tridesetak godina prije nego je tekst iz Hiponija položen u grob pa se može smatrati da hiponijski tekst pripada orfičkoj tradiciji. Pitagorovsko-orfički stav da je smrt osloboditeljica ljudskog duha sputanog tijelom izriče i Solon opisujući smrt Tela Atenjanina, te braće Kleobisa i Bitona u razgovoru s Krezom o sreći (Hdt. I.30, 31). U etruščanskim, lacijskim votivnim statuetama likovi dojenčadi prikazani su u različitim veličinama i pozama pa se može pretpostaviti da prikazuju odraslu osobu-pokojnika u svom novom postojanju u podzemnom svijetu, što je također egipatska tradicija, pa te statuete mogu biti odraz nade posvećenoga, eshatološka realnost koju se nada iskusiti nakon smrti (FRIDH-HANESON 1987: 74).

Još jedno uobičajeno obilježje kurotrofe je djevičanstvo. Uobičajena je u grčkoj mitologiji ideja božanske djevice – roditelje bogova i heroja, kao i smrtnice – roditelje koja rađa heroja nakon božanskoga posjeta. Ta ideja vrijedi za djevičanski porod božice koja podiže dijete bez pomoći božanskoga oca (Hera – Tifon, Hefest) ili ima dijete sa smrtnikom ili bogom bez gubljenja djevičanstva (Atena – Hefest: Erihtonij, Demetra – Jasion: Pluton), ili božica, iako udana za boga, ima moć neprekidnog obnavljanja djevičanstva kupanjem u svetoj rijeci (Hera Parthenos) (GRAVES 1969: 12 c-6, 25 b-2, 24 a-1). Dakako, čednost tu ne treba shvatiti kao etičku normu, nema nikakve veze s moralom, ona je mistična moć koja pomoću magičnih čina ostvaruje zahtjeve povezane s plodnošću. Demetra i Perzefona emfatično su nazivane *hagne thea* (posvećeno-čista), a svećenice moraju biti djevice. Obaveza je svakoga da bude čist u doticaju s bogom ili hramom od svećenika do vjernika – pranje ruku prije libacije i žrtvovanja, katkada je propisano nošenje bijele odjeće, škropljenje izvorskom ili morskom vodom prije ulaska u hram -ikonografija djevojke hidrofore utemeljena je u takvom činu očišćenja (BURKERT 1985: II 4.2, V 2.5). Tko god i što god dolazilo u kontakt s bogom – mora biti čisto od ovozemaljskoga.

Ako kurotrofni kult nije bio dio službenog kulta, svetišta u kojima se prakticirao bila su skromna pa je svetište Kurotrofos Ge na zapadnim padinama atenske Akropole, bez obzira što je njezin kult bio važan, više oltar sa *sekosom* nego hram. Službe štovanja su se održavale na otvorenome u ranom periodu, a ako su i građene prostorije za ritualno okupljanje ili pohranu darova, onda su to bile skromne građevine. Kurotrofeje – svečanosti posvećene isključivo kultu nisu dokazane, no neke se mogu smatrati takvima, npr. kao *Tithenidia* – Artemidina svečanost u Lakoniji, ili *Kaligenija* koja se slavila na treći dan *Thesmoforije* posvećene Demetri, a bila je zapravo gozba za blagoslov djece pa su zazivani Demetra, Kora, Pluto Kaligenija, Hermes i Harite. U ceremonijama su se darivali mali kolačići od žita, smokava, meda i sezama, okruglog oblika – *monomfale* (to se pretvorilo u

običaj izrađivanja u terakoti) mnoštvo ih je iskopano u Korintu, u ostavi hrama Here Perahore u Tintu i Mikeni (HADZISTELIOU PRICE 1978: 208). Uz kult su povezane zmija – nasljeđe minojsko-mikenske božice plodnosti i ptica – inkarnacija mrtvih kod orfičara, golubica je pak simbol plodnosti. Svinje i ovce bile su uobičajen žrtveni dar u Atici. Svinja je darivana gotovo svim kurotrofima (SOKOLOWSKI 1969: 20B-14, 31, 37, 42), no poseban značaj ima kod Demetre-Perzefone (SOKOLOWSKI 1969: 20B-44), gdje je mit povezuje s otmicom Kore, Demetrine kćeri: svinjar Eubulej objavio je da se zemlja najednom rastvorila progutavši njegovo krdo svinja; zatim se uz strahovit tutanj pojavile kočije sa crnim konjima i sručiše u provaliju: *Lice onog koji je upravljao bilo je nevidljivo, a desnu je ruku obavio oko djevojke koja je zapomagala* (GRAVES 1969: 24 f-7). Također je darivan nar, simbol plodnosti i podzemlja.

HELENISTIČKI PERIOD – 330. G. PR. KR. DO 50. G. PO KR.

Tipologija, tehnike izrade

Osvajanja Aleksandra Velikog posve su promijenila okvire klasičnog grčkog svijeta i u fizičkom i u duhovnom pogledu – zemljopisne granice proširile su se na dotadašnje Perzijsko Carstvo, a novi gradovi helenističkog svijeta nisu više bili u Grčkoj već u novoosvojenom carstvu: u Aleksandriji, Antiohiji i Damasku. Nekadašnja regionalna raznolikost tipična za dotadašnju grčku umjetnost doslovno je pometena, barem što se tiče proizvodnje statueta, jednolikošću koju možemo usporediti samo s mikenskim vremenom. To je period stila Tanagra koji je, bez obzira na male razlike među radionicama nakon 200.g. pr. Kr., zadržao uniformnost do kraja perioda. Stil je dobio ime po beotijskom gradu Tanagri, koje su potajno iskapanne nekropole sedamdesetih godina 19. st. dale golemu količinu statueta nastalih između 330. i 200. g. pr.Kr. Svojom su dopadljivošću izazvale divljenje i stekle veliku popularnost te se dugo vjerovalo da je Tanagra rodonačelnik stila koji se odatle proširio helenističkim svijetom. Kasnija istraživanja pokazala su da je stil rezultat razvoja koji je započeo u ranom 4. st. pr. Kr. gotovo sigurno u Ateni i razvijao se u Beotiji i na Rodu, pod atičkim utjecajem kao i pod utjecajem Praksitela i Lisipa (HIGGINS 1967: 97).

Masovnu proizvodnju pratile su i inovacije u izradi. Umjesto upotrebe jednog kalupa uvedeno je više različitih kalupa za izradu glave, tijela i udova od kojih su onda sklapane statuete i dopunjavane ručno izrađenim detaljima, npr. za izradu Erosa ili Viktorije iz Mirine upotrijebljeno je 14 različitih kalupa, što je pridonijelo do tada neostvarivoj raznolikosti. Leđa su izrađivana u kalupu, ali s reduciranim modeliranjem, a mogla su biti izrađena i ručno (HIGGINS 1967: 99, Pl.55A, 54C).

Statuete su bile bojene živim bojama, osobito je bila omiljena ružičasta boja dobivena od broća. Repertoar prikaza uz neke novosti (tzv. genre scene) nastavio je tradiciju, ali se posve izgubila frontalnost i hijerarhičnost izraza, prikaz je postajao realističan, gotovo svakodnevan: žene, mlade djevojke, plesačice, Afrodite, Erosi, mladići, glumci, ozbiljni filozofi, ostarjeli pedagozi, stare dadijle – to su sadržaji zajednički svim radionicama te epohe.

Tipična ženska figura tanagra prikazuje ženu ili mladu djevojku u opuštenoj pozi, odjevenu u hiton i ogrnutu tijesno priljubljenim himationom. Osobita je pažnja posvećena bogatim naborima koji slijede liniju tijela. Taj ustaljeni stav tijela razbija način držanja ruku, naklona glave, nabora odjeće, ukrasa, predmeta u rukama pa se postiže raznolikost koju najbolje opisuje uzrečica da su sve tanagre sestre, ali nema blizanki.

U Mimarinoj zbirci su dvije statuete mladih žena. Statueta inv. br. ATM 283 (sl. 4, vis. 15,8 cm) prikazuje *Djevojku* koja stoji oslonjena na desnu nogu, odjevena u hiton i ogrnuta himationom koji prekriva desnu ruku savijenu u laktu i položenu prema vratu. Lijevom rukom u visini kuka drži krajeve himationa. Glava je lagano naklonjena na lijevu stranu, kosa je razdijeljena po sredini i za-

Sl. 4
Fig. 4

Sl. 5
Fig. 5

češljana u pramenove oblika dinje. Lice je okruglo, što je uobičajen način prikazivanja mladih djevojaka; usne i nos znatno su izguljeni. Obrve i zjenice su naglašene. Porijeklo je nepoznato. Ostaci engobe zamjetljivi su na himationu, a u naborima koji se od desnog boka penju prema lijevoj ruci uočljivi su ostaci boje lososova mesa. Statueta počiva na pravokutnom postamentu, rupa za zrak izvedena je na leđima. Okvirno ju možemo datirati u 3. st. pr. Kr.

Statueta inv. br. ATM 281 (sl. 5, vis. 25,8 cm) prikazuje *Ženu s lepezom* koja se oslanja na lijevu nogu, a desna joj je noga u jačem iskoraku u stranu. Odjevena je u hiton i ogrnuta himationom. Spuštenom desnom rukom drži okruglu lepezu, a lijeva je ruka savijena u laktu i pridržiava himation u visini kuka. Nabori odjeće su bogati i prate liniju tijela. Glava je nagnuta na desnu stranu, a bogata valovita kosa prekriva uši i na vratu je skupljena u čvor. Porijeklo je nepoznato. Osim engobe, uočljivi su ostaci crvene boje na cipeli i svijetlo ružičaste boje na lepezi, naborima na lijevoj ruci i u donjem dijelu himationa. Okrugla rupa za zrak načinjena je na leđima. Možemo ju datirati u 3. st. pr. Kr.

Statueta inv. br. ATM 285 (sl. 6, vis. 22,5 cm) prikazuje *Mladića*, motiv vrlo popularan potkraj 1. st. pr. Kr. i u ranom 1. st. po Kr. Odjeven je u himation, oslonjen na desnu nogu; desna ruka je spuštena niz tijelo, a lijeva položena na prsa. Glava je nagnuta na lijevu stranu. Na leđima je ostatak predmeta za koji sa sigurnošću možemo reći da je bio tobolac sa štapovima za vrstu igre nalik današnjem kriketu. Na himationu ima dosta ružičasto-ljubičaste boje karakteristične za radionicu u kojoj je nastao, a ostaci žute su na kosi i kopči koja pridržiava himation na desnom ramenu. Na stražnjoj stra-

Sl. 6
Fig. 6

Sl. 6a
Fig. 6a

Sl. 6b
Fig. 6b

ni postamenta potpis Difilou (sl. 6b) označava Difila, koroplasta koji se potpisivao punim imenom, katkada u genitivu, ili kraticom Dippi ili Di. Njegova je radionica u Mirini, značajnom središtu keramičke proizvodnje, trajala od prve polovine 1. st. pr. Kr. do polovine 1. st. po Kr. Statuetu možemo datirati u rano 1. st. Identičan primjerak, s potpisom u nominativu – Difilos i sačuvanim tobolcem sa štapovima, nalazi se u zbirci British Museuma (HIGGINS 1967: Pl. 56E inv.br.C 537).

Namjena

Pomisao da je velika upotreba statueta tako svjetovnog, svakodnevnog sadržaja u pogrebne svrhe samo znak sentimenta, želja da ugođe mrtvomu brzo uzmiče zbog načina njihova polaganja u grob, kao i zbog činjenice da su katkada namjerno razbijene – podsjećajući tako na smrću prekinuti život (BECK – MATHIEUX 2003: 186) i govori u prilog religijskoga značaja. Način polaganja u grobu govori o ritualu: uz desnu stranu glave položena je jednostavna, neobojena posuda za vodu koja je vjerojatno služila za očišćenje mrtvoga prije polaganja u grob ili prije odlaska u drugi svijet. No, značenje polaganja statueta tako da je jedna položena uz lijevu stranu glave, a dvije u visini ruku i jedne ili dvije kod nogu nije poznato. Naglašeni i vješto izraženi osjećaji, prikaz umorne starosti na stauetama pedagoga ili dadilja ili veselja na stauetama djece, ta sjetna vedrina na idealiziranim prikazima mladih žena ili djevojčica i dječaka na pragu odrastanja moraju imati značenje simbola, značenje koje ih smješta pod egidu božanskoga.

Naposljetku, znamo li odgovor na početno pitanje? Ako i znamo, on nije jedan i univerzalan, on je različit u svojim izražajima ukorijenjenima u politeizmu grčke religije i pluralizmu grčke misli.

LITERATURA

- BATS, M. 1996 – *The Greeks in Gaul and Corsica. Western Greeks*. Venezia, 1996: ed. G. PUGLIESE CARRATELLI: 577–584.
- BECK, J. – N. MATHIEUX 2003 – *Les Tanagréennes de Tanagra, Lépoque hellénistique. Tanagra, Mythe et Archéologie*. Paris, 2003: 186–192: Musée du Louvre.
- BORDA, M. – *La kourotrophos dedalica da Taranto nel Museo Civico di Trieste*. U: GUALANDI, M. L. – L. BESCHI. *Aparchai: nuove ricerche e studi sulla Magna Grecia e la Sicilia antica in onore di Paolo Enrico Arias*, I. Pisa: 1982: 85–96: Giardini,
- BURKERT, W. 1985 – *Greek Religion, Arcaic and Classical*. Oxford, 1985. Translated by J. Raffan
- BURKERT, W. 1983 – *Homo Necans, The Antropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*. Berkeley, 1983. Translated by P. Bing
- DEONNA, W. 1955 – *Deux études de symbolisme religieux*. Bruxelles, 1955: *Collection Latomus* 18
- FRIDH-HANESON, B. M. 1985 – *Votive Terracottas from Italy, Types and Problems. Gifts to the Gods*. Uppsala Symposium, Uppsala, 1985. *Acta Universitatis Upsaliensis Boreas* 15/1985: 67–75.
- FRIDH-HANESON, B. M. 1983 – *Le Manteau Symbolique, Étude sur les couples assis sous un manteau*. Stockholm, 1983. *ActaInstRomSuec*, 4, 40/1983.
- GRAVES, R. 1969 – *Grčki Mitovi*. Beograd, 1969: Nolit
- HADZISTELIOU PRICE, T. 1978 – *Kourotrophos, Cults and Representations of the Greeks Nursing Deities*. Leiden, 1978: ed. E.J.Brill.
- HERODOT – *Povijest*. Preveo i priredio: D. ŠKILJAN. Zagreb, 2000: Matica Hrvatska.
- HIGGINS, R. A. 1959 – *Catalogue of the Terracottas, Greek and Roman Antiquities*. Vol. I, II. London, 1959: British Museum.

- HIGGINS, R. A. 1967 – *Greek Terracottas*. London, 1967: Methuen & Co.
- Homer – *Odyssey*. With English translation by A.T. MURRAY, rev. by G.E. DIMOCK. Harvard, 1995: Loeb Classical Library.
- JEANMAIRE, H. 1991 – *Dionysos, Histoire du culte de Bacchus*. Paris, 1991: Ed. Payot.
- MOLLARD-BESQUES, S. 1963 – *Les Terres Cuites Grecques*. Paris, 1963: Presses Univ. de France.
- MOLLARD-BESQUES, S. 1963 – *Catalogue raisonné des figurines et reliefs*. Paris, 1963: Musée du Louvre.
- RUDHARD, J.- O. REVERDIN (eds.) 1981 – Le Sacrifice dans l'antiquité. *Entretiens sur l'Antiquité classique* (Genève), 27/1981: Fondation Hardt.
- NARDELLI, B. 1991 – Le terrecotte figurate del Museo Archeologico di Venezia provenienti da Zara. *Diadora*, 13/1991: 43–51.
- NARDELLI, B. 1999 – Terakotna plastika u Arheološkom muzeju u Splitu. *VAHD*, 92/1999: 35–123.
- NIKOLANCI, M. 1966 – Arhajski import u Dalmaciji. *VAHD*, 68/1966: 89–115.
- Pharos antički Stari Grad*. katalog izložbe, Muzejsko galerijski centar, Zagreb, prosinac 1995 – siječanj 1996.
- SANADER, M. 1997 – Zbirka starogrčke koroplastike na Brijunima. *OpA*, 21/1997: 37–66.
- SOKOLOWSKI, F. 1969 – Lois Sacrées des Cités Grecques. *École Française d'Athènes. Travaux et mémoires des anciens membres étrangers de l'École et de divers savants* (Paris), 18, 1969, I–II: Éditions E. De Boccard.
- Tanagra, Mythe et Archéologie*. Catalogue. Paris, 2003: Musée du Louvre
- The Western Greeks*. Venice, 1996: ed. G. PUGLIESE CARRATELLI.
- ZUNTZ 1971 – *Persephone, Three Essays on Religion and Thought in Magna Graecia*. Oxford, 1971: Clarendon Press.

SUMMARY

GREEK TERRACOTTA VOTIVE STATUETTES IN THE MIMARA MUSEUM

Two types of female figure were especially popular in ceramic production at the end of the sixth century BC – seated and standing.

The seated type shows a woman on a throne whose back ends in semicircular »wings«, her feet supported on a base, her hands resting on her knees.

Late-archaic pieces in the round were made with a single mould and have a flat unworked back. The type originated in Attica and the pieces found outside Attica are considered imports, not a local imitations (HIGGINS 1959: cat. 655, Pl. 85). Under the influence of the hollow statuettes imported from Rhodes, in the early fifth century BC these figures began to be made as hollow statuettes so the examples of the developed style from the fifth and fourth centuries BC are hollow, made using a mould with the back manually worked and an opening at the bottom.

An example of this type is the *Woman on a Throne* inv.br. ATM 273 (fig. 1, height 24.7 cm.). She is dressed in a *chiton* with a *himation* thrown over her head, on which she wears a *stefane*. The

statuette was coated with ceramic slip the traces of which can sporadically still be seen on the face and body, and was then painted. Traces of red paint are visible on the stefane's decorations, the right foot and the edge of the base, traces of brown can be seen on its top, and yellow appears at the bottom of the neck. The origin of the figure is unknown. It is hollow, was made using a mould and its back is flat and hand finished. The bottom is open and the irregular hole on the back is the result of damage. The head is full and was made using a mould. The clay has no significant admixtures, it is red-brown with an ochre coating. Characteristics of style – the two-dimensional modelling, closed form and summary rendering of the body date this statuette to the late archaic period, to 500 BC (3).

The standing type is represented by the statuette of *Kore* inv. no. ATM 272 (fig. 2, height 16.5 cm). She is standing on a low base, her bare feet together, her arms hanging down and joined to the body. She is dressed in a chiton and robed in a himation, with a *polos* on her head. The modelling is two-dimensional, the body almost rectangular. The front side was made with a mould, on the back traces of tools can be seen. The bottom is open, the back has an air hole, irregular at the bottom, the head is full. The clay is light orange. The colour of the clay and the style show it was a Sicilian sculpture made in the early fifth century BC (4).

The seated woman type includes figures of a woman holding a child in her lap, the so-called *kourotrophos*. The statuette *Woman and Child* inv. no. ATM 280 (fig. 3, height 12.5 cm) is one such example. She is sitting on a throne, her arms joined to her body and resting on her knees protectively embrace a child sitting in the same position, the lower part of its body immersed in its mother's lap and its hands resting on hers. The statuette is full, made from one mould; the back is flat. The clay is light yellow-brown with traces of black and silver-white talcum and with an addition of small shards of fired clay. The surface is coated in light brown. It is a Sicilian piece from the third quarter of the fifth century BC and is very similar to the statue from Selinunt kept in the Louvre (MOLLARD-BESQUES 1963: inv. B560, Pl. LII).

Considering the type of clay objects we are dealing with here we must mention some special features, although clay working and processing technologies have remained almost unchanged to the present.

In making the statutes the preparation of the clay was the most important; it had to be purified, well mixed and pliable. A sufficient amount of admixtures such as fired clay, sand and tiny pebbles were important to prevent the disproportionate and sudden contraction of the figure during the drying and firing process. The clay had to be porous to allow humidity to evaporate during drying, and have sufficient silicate admixtures to make it firm during firing. Unlike in the case of dishes, when statuettes dry the material contracts unequally so if the clay does not contain all the components necessary it can be damaged.

Terracotta was shaped in several ways in antiquity: by hand, using the pottery wheel and using moulds. Until the seventh century BC the only technique was manual work and this was retained as a supplementary technique in later centuries. The use of a pottery wheel was also characteristic of the earlier period – the bell-shaped bodies of the Boeotian statuettes from the seventh/eighth centuries BC were made on the wheel, the other parts by hand. The use of moulds did not become customary on the Greek mainland until the seventh century BC, allowing mass production and remaining largely unchanged to the present. Before firing the statuettes were decorated with a thin glaze of characteristic red, black or brown, known from Greek vases on which this manner of decoration lasted from the Bronze Age to the fourth century BC. On statuettes it was used until the fifth century BC.

After the fifth century BC the statuettes were customarily decorated by first immersing them whole, or usually the front side only, in a bath of well-purified white clay before firing so as to obtain a white coating, a so-called *engobe or slip* (MOLLARD-BESQUES 1963: p. 26). This made the

firing process simpler and shorter because only one stage was necessary during which oxidation occurred. The last stage of decoration after firing and cooling was painting with tempera-based colours and very few specimens remain on which the paint has been preserved.

Many of these humble statuettes were found in various places and thus had to be used for various purposes – in temple stores, houses, graves. Few have clear attributes (Athena, Artemis) so it is not certain which goddesses and what rituals they were intended for and who they show. Does the *stefane* or *polos* indicate a goddess or a matron venerating a goddess? The borderline separating a deity from a human figure is unclear. It is certain that a votive gift was placed in a temple to ensure, through its lasting presence and the sacrifice it represented, the fulfilment of a request. It is also certain that a woman would donate the figure of a woman only to the goddesses that protected and ensured an aspect of life connected to women and their social role. The statuettes from the Acropolis in Athens, Hera's Temple on Samos, Athena of Lindus from Rhodes, many Sicilian and south-Italic statuettes dedicated to Demeter-Persephone materialised, despite the chthonic nature of her cult, the basic female line of maternity, protection and nourishment, and the Orphic character of the *Magna Graecia* statuettes protected and brought back to life after death. Explicit examples are the statues of sitting women with a child on their lap, *kourotrophoi*, a presentation of the nourishing deity. Family, tribe and brotherhood were highly positioned in the Greek system of values. These values were symbolised by the child as a lasting pledge to the preservation of life, and religious practice was rich in myths, cults and rituals protecting all the stages of a child's development. This is why Hera, and sometimes also Athena, are the preservers of marriage; the Eumenides and Zeus Patroos guard the marital bed; Eileithyia oversees childbirth; Aphrodite, Gea and Demetra as *kourotrophoi* care for physical and spiritual education. *Kourotrophos* is the mother goddess, the giver and protector of life from birth to death and after. She is a mother herself, in the filial cult of Demeter, but also a nourisher as the earth goddess Gea, a mother of gods as Hera, an educator of children as Athena – she therefore has many faces predominant among which are nurturing and education. Besides the generally accepted view about oriental influence on Greek mother cults, Indo-European influence is no less important. The idea of the earth as mother in the Rigveda and Avesta is also evident in Greek religion. At least three main traditions should certainly be seen as influencing veneration of the Mother Goddess: the pre-Hellenistic Minoan Eileithyia (the goddess of birth »older than Kronos«), the Indo-European-Achaean GeMeter, and eastern cults venerating Ishtar and Isis. *Kourotrophos* is linked with life at its beginning, during a person's lifetime and also after death, protecting the soul in the other world. The *kourotrophic* power to turn the dead into heroes and immortals through divine nursing, through the holy act of nourishing and divine adoption, is one more form of a *kourotrophic* nature. The figures of babies on Etruscan and Latium votive statuettes are shown in various sizes and poses and they probably show an adult person – the deceased – in his/her new existence in the underworld. Thus these statuettes may show hope in the holy eschatological reality that people hoped to experience after death (FRIDH-HANESON 1987: p. 74).

Alexander the Great's conquest completely changed the framework of the classical Greek world both physically and spiritually. The geographical boundaries broadened to what had previously been the Persian Empire and the new cities of the Hellenistic world were no longer in Greece. In the case of statuette production the former regional diversity typical of Greek art disappeared completely before a uniformity that we can only compare with that in the Mycenaean world. This was the period of the Tanagra style which, despite small differences among workshops, after 200 BC retained uniformity to the end of the period. The style was named after the Boeotian town of Tanagra on whose necropolis a great number of statuettes were excavated so that experts long believed that the style was born in this town and then spread throughout the Hellenistic world. It is certain, however, that the style began in the early fourth century BC in Athens and developed in Boeotia and on Rhodes under Attic influence and also under the influence of Praxiteles and Lysippus (HIGGINS 1967: p.97).

Innovations appeared in the production of statuettes. Instead of using one mould several different moulds were introduced for making the head, body and limbs from which the statuettes were later assembled and supplemented with handmade details, which led to previously inexistent variety. The statuettes were painted in vivid colours and genre scenes appeared in addition to the traditional repertoire. The frontal and hieratic nature of presentation disappeared completely and the scenes became more realistic, almost everyday. The typical female Tanagra figure shows a woman or young girl in a relaxed pose, dressed in a chiton and with a clinging himation. The rich folds of the clothes follow the line of the body.

The Mimara Collection has two statuettes of young women. Statuette inv. no. ATM 283 (fig. 4, height 15.8 cm) shows a *Young Girl* standing with her weight supported on her right foot, dressed in a chiton and with a himation that covers her right arm bent at the elbow in the direction of her neck. With her left hand she is holding the ends of the himation at hip height. The origin is unknown. She can be tentatively dated to the third century BC.

Statuette inv. no. ATM 281 (fig. 5, height 25.8 cm) shows a *Woman with a Fan* who is resting her weight on her left foot while her right leg steps out sideways. She is dressed in a chiton and himation. In her right hand, which is hanging down, she is holding a fan, and her left arm bent at the elbow holds her himation at hip height. The origin is unknown. We can date it to the third century BC.

Statuette inv. no. ATM 285 (fig. 6, height 22.5 cm) shows a *Youth*, a very popular motif at the end of the first century BC and in the early first century. He is dressed in a himation and is supporting his weight on his right foot; his right arm is hanging down his body, and his left hand is resting on his chest. On his back are the remains of an object which was certainly a bag with clubs for a game similar to today's cricket. On the back of the stand the signature Diphilou (fig. 6b) marks Diphilos, a choroplast who signed himself with his full name, sometimes in the genitive case, or with the abbreviation Diphi or Di. We can date the statuette to the early first century. An identical one, with the signature in the nominative case, Diphilos, and a preserved bag with clubs, exists in the collection of the British Museum (HIGGINS 1967: Pl. 56E, inv.br.C 537).

The way in which these statuettes were placed in graves and the fact that they were sometimes intentionally broken, as a reminder of life interrupted by death (BECK – MATHIEUX 2003: p. 186), underlines their religious meaning. Their position in the grave indicates ritual: a simple, uncoloured dish for water that had probably been used bathe the deceased before burial was placed beside the right side of the head, but the meaning of placing the statuettes one beside the left side of the head, two at the height of the hands and one or two at the feet is not known.

The strong feelings shown on the faces of old nurses and teachers, the happy faces of the children, delight or melancholy on the faces of boys, young girls and young women must have a symbolic meaning.

Finally, even if we know the answer to the initial question it is not a single and universal answer, it differs in its expressions rooted in the polytheism of Greek religion and Greek thought.

Rukopis primljen: 2.VIII.2008.
Rukopis prihvaćen: 18.VIII.2008.

IVAN MIRNIK

Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR – 10000 Zagreb
imirnik@amz.hr

ZEMUNSKI SKUPNI NALAZ ZLATNOG NOVCA 1. ST. IZ 1875. GOD. REVIZIJA

UDK 737.122.1 (439.24) »1«
Izvorni znanstveni rad

Potkraj 1875. god. otkriveno je značajno i vrlo vrijedno blago u Zemunu. Riječ je o približno 250 primjeraka zlatnog rimskog carskog novca iz 1. st. Š. Ljubić proučio je i objelodanio 230 aureja, od kojih se danas u Arheološkome muzeju u Zagrebu čuva 85 primjeraka. Pisac pruža reviziju cjelokupnog materijala i pregled do danas objelodanjene literature. Blago je zakopano početkom Trajanove vladavine, približno 100. g. po Kr.

Ključne riječi: numizmatika, novac, aurei, Rimsko Carstvo, skupni nalaz novca, Zemun, Taurunum

Key words: numismatics, coins, aurei, Roman Empire, coin hoard, Zemun, Taurunum

Dana 16. XII. 1875. god. iskopano je jedno od najznačajnijih blaga sa zlatnim rimskim carskim novcem u ondašnjoj Trojednoj Kraljevini Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji: zemunsko blago. I novine su o tome pisale, kako u Hrvatskoj (DRAGOCJENI POKLAD 1876), tako i u Njemačkoj (*Leipziger illustrierte Zeitung*, 22.I.1876. 1699). Potankosti o tome nalazu možemo naći u izvješćima don Šime Ljubića (1876; 1876a):

»Dne 16, prosinca 1875 na zahodu sunca težak Mihalj Ivković, radeći oko ledenice u dvorištu kuće krčmarice Marije Savić iz Zemuna¹ u hrvatskoj granici, u dubljini od prilike tri metra od površja zemlje naidje na zemljani lonac, iz kojega, buduć ga krampom razbio, izadje na vidik velik broj zlatnih rimskih carskih novaca dobro uzdržanih; njekeji uprav kao stoprv kovani, malo jih gdje gdje okisenih, samo pako Neronovi, kao najstariji, ponješto porabom iztrošeni. U prvom izvješću o tom iznašašću podnešenom vis. c. k. vrhov. zapovjedništvu Granice u Zagrebu od zemunskoga gradonačelnika g. Jovanovića kazalo se je, da je bilo na kupu 250 komada; kašnje isti načelnik posla u Zagreb istomu vis. Zapovjedništvu samo 230 komada, koji su oduje dalje opisani; s čega de daje misliti da je krčmarica Savić za se pridržala 20 komada; a bez dvojbe i težak Ivković bit će si koj komad prisvojio. Od ovih zadnjih bilo jih šest u ruci gosp. Mate Ivića, odvjetnika u Zemunu, koj osobitom priaznosti časa nepočasio blagoizvolio nas o tom iznašašću obavijestiti.

¹ Iz njemačkog teksta razaznajemo da se gostionica zvala »K sedam zvijezdi« (zu den »sieben Sternen«).

Od ovih 230 komada, koji nam pred očima leže, 6 jih spada na cesara rimskog Nerona, 8 na Vespasiana, 10 na Tita, 5 na Titovu kćer Juliju, 190 na Domiciana, 10 na Domiciju Domicijanovu ženu, 3 na Nerve i 6 na Trajana.² Najstariji su dakle Neronovi, a najmlađi Trajanovi. Od ono 6 komada Neronovih nema nijednoga s izviestnim datumom. Nero nasliedi Klaudija god. 807 Rima (54 po Is.). Svih ovu 6 novaca Trajanovih spadaju na god. 851 Rima (98 po Is.), to jest na prvu godinu vladanja Trajanova. Ovo skrovište dakle zauzimalje doba od god. 54 do 98 po Is. Iz sravnjivanja ovih novaca s djelom slavno poznatoga Enrika Cohena: Description Historique des monnaies frappées sous l'empire romain, communément appellées médailles impériales (Paris 1859–1868) izlazi, da ovo 230 komada predstavlja 87 raznih vrsti; ima dakle medju njima 143 istiska. Nego se svi ovi istiski medju sobom razlikuju raznim položajem slova ili slike. Medju ono 87 raznih vrstih ima 25, koje Cohenu nisu poznate bile, te njegovo djelo popunjuju; a glede ostalih 62 ima jih nekoliciko, od kojih je samo po jedan komad poznat; dapače za neke od ovih se kaže kod Cohena: autrefois Cabinet de France (v. br. 14. 144. 170), dakle oni su ondje izčeznuli, te ovi naši bili bi kao jedini. Treba ipak primjetiti, da se tim nemisli nipošto utvrditi u obće, da ono 25 vrstih, kojih nema u Cohenu, jesu zato jedine u svijetu. Cohen nije imao prilike, da razvidi italijanske sbirke, te je sasvim vjerojatno, da našim sličnih, a od Cohena neopisanih, ima ondje i drugamo.

Svu onu 230 komada teži ukupni 1722.45 gramma; a težine novaca pojedinih vladara stoje ovako:

Od	6	komada	Nerona	7,17–7,37	gram
"	8	"	Vespasiana	7,24–7,48	"
"	10	"	Tita	7,20–7,42	"
"	5	"	Julie	7,55–7,72	"
"	190	"	Domiciana	7,25–8,02	"
"	10	"	Domicie	7,40–8,00	"
"	3	"	Nerve	7,61–7,65	"
"	5	"	Trajana	7,30–7,75	"

Njihova ukupna vrijednost materialna, ako uzmemo austrijski zlatni dukat, koj stalno teži 3.50 gram., po 5 fr. 30 nov., iznosila bi 2608 for.; nego rimsko zlato za ovo doba jest upravo najfinije vrsti. Znanstvena pako vrijednost ovih novaca po Cohenu bila bi od 19,785 franaka. Ali glede ovoga treba opaziti da smo mi za ono 25 vrstih novacah, kojih nema u Cohenu, uzeli ciene Cohenove istim opredjeljene za njim slične, kojih ima u zbirkah; no radi njihove jedinosti te dosadašnje nepoznatosti zaslužuju cienu mnogo veću.

Prvu misao, da se ovi novci nabave za zemalj. muzej u Zagrebu začeo je preuzv. gosp. bar Mollinary,³ vrh. zapovjednik voj. hrv. Granice. Isti obrati se na preuz. gosp. Ivana Mažuranića, dalm.-hrv.-slav. bana, neka izvoli učestvovati u toj nabavi. Svietli ban nezakasni časa, da prihvati tako

2 Iz ovoga vidi se, kako je zabludila Illustrirte Zeitung (Leipzig N. 1699 od 22. siečnja 1876) u svojim viestih ob ovom skrovištu pišući: »Ein Höchst interessanter Münzenfund ist bei Semlin gemacht worden. In einer Tiefe von zwei Klafter wurden 230 Stück Goldmünzen, jede zwei Dukaten schwer und darüber, aufgefunden. Diese Münzen rühren aus der Römerzeit her, und müssen nach der Meinung des Dr. Safarik die numismatische Sammlung irgend eines reichen Römers ausgemacht haben. Dieselben haben verschiedene Aufschriften und stammen von Nero, Domitian, Germanicus, Titus, Cäsar, Augustus, Vespasian, Septimius, Severus, Diocletian, Trajan, Marc Aurel, Valerian

etc.«. Njeki je u Zemunu sastavio popis od tih 230 komada, ali tolikimi pogreškami, damu se uprav diviti.

3 FML (Feldmarschall-Lieutenant – podmaršal), kasnije FZM (Feldzeugmeister – general topništva) baron Anton Ferdinand Mollinary de Monte Pastello (*Titel, 9.X.1820 – +Soavo-Castiago ili Albate/ Como, 26.X.1904), zapovjedajući general u Zagrebu i zapovjednik hrvatsko-slavonske vojne granice od 1870. do 1877. god. S tog položaja morao je otići jer je nastojao spasiti šume hrvatsko-slavonske Vojne granice i provesti željezničke pruge diljem Hrvatske. Vojničku je karijeru započeo u dobi od trinaest godina, kao kadet u pionir-

plemeniti predlog, te budu medju njimi ugovoreno u ime obijuh vlada, koje predstavljaju, da će doprinieti za iznos od 1100 dukata zlatnih, kojiko je za ono blago zahtievala njegova vlastnica Marija Savić, po razmjerju stanovnika u pokrajinskom i u vojnom području. Niti se drugako raditi moglo, gdje na čelu vlade stoje muževi, koji se broje medju prvimi obraditelji i njegovatelji znanosti i književnosti, i u kojih sve težnje jedino na to smjeraju, da iz svakoga gledišta napredak njihovoj otčinskoj obskrbi povierena naroda prospješe. Mažuranić i Mollinary u tom neučiniše drugoga, van što su sliedili obični nagon svog velikog uma i srdca; ali će narod sa zahvalnosti zabilježiti jedan veledušni čin više na velikoj knjigu vječnosti u njihovo ime.

Pošto zadnji novac zemunskoga skrovišta naime Trajanov nosi na sebi god. 98 po Is., a opet znamo da se god. 99 i 100 po Is. U onih stranah prikupljala bojna sprava za veliki rad proti Dakom, koji je započet premalićem god. 101, sasvim je istini podobno, da je zemunsko blago zakopani bilo medju god. 98 i 101, t.j. za onih priprava.» (LJUBIĆ 1876: 177–179).

Ljubićev njemački tekst, objelodanjen u posebnoj knjižici glasi (Sl. 1):

»Der zu Semlin gemachte Fund römischer Goldmünzen.

Bei Gelegenheit der am 16 December 1875 gegen Abend vorgenommenen Erweiterung der, der Maria Savić, Wirthin zu den »sieben Sternen« zu Semlin gehörigen Eisgrube ist der zu diesem Zwecke gedungene Arbeiter Michael Ivković beim Graben in einer Tiefe von ungefähr drei Meter unter der Erdoberfläche auf ein irdenes Gefäss gestossen, das er – weil er es vermöge, seine Schwere nicht beseitigen konnte – mit der Haue zerschlug und derart eine bedeutende Zahl wohlerhaltener, altrömischer Goldmünzen aus der Kaiserzeit zu Tage förderte. Das Aussehen einiger dieser Münzen war, als wären sie eben aus der Präge hervorgegangen, wenige davon waren oxydirt, blos Nero's Münzen, als die ältesten, waren durch den Gebrauch etwas abgenützt. Im ersten über diesen Fund dem k.k. General-Commando in Agram als Grenz-Landes-Verwaltungs-Behörde vom Semliner Stadtgemeinde-Vorstande Hrn. Jovanović erstatteten Berichte hiess es, dass der Münzfund aus 250 Stück bestand, während der genannten Landesbehörde später blos 230 Stücke, die weiter unten beschrieben werden, zugesendet wurden, wesshalb der Vermuthung Raum gegeben werden muss, dass die Wirthin Savić 29 Stücke sich zurückbehielt und dass sich auch ohne Zweifel der Tagwerker Ivković irgend welches angeeignet haben wird. Sechs Stücke davon befanden sich in den Händen des Herrn Advokaten Math. Ivić in Semlin, der mit besonderer Bereitwilligkeit uns unverzüglich von diesem Funde zu benachrichtigen die Güte hatte.

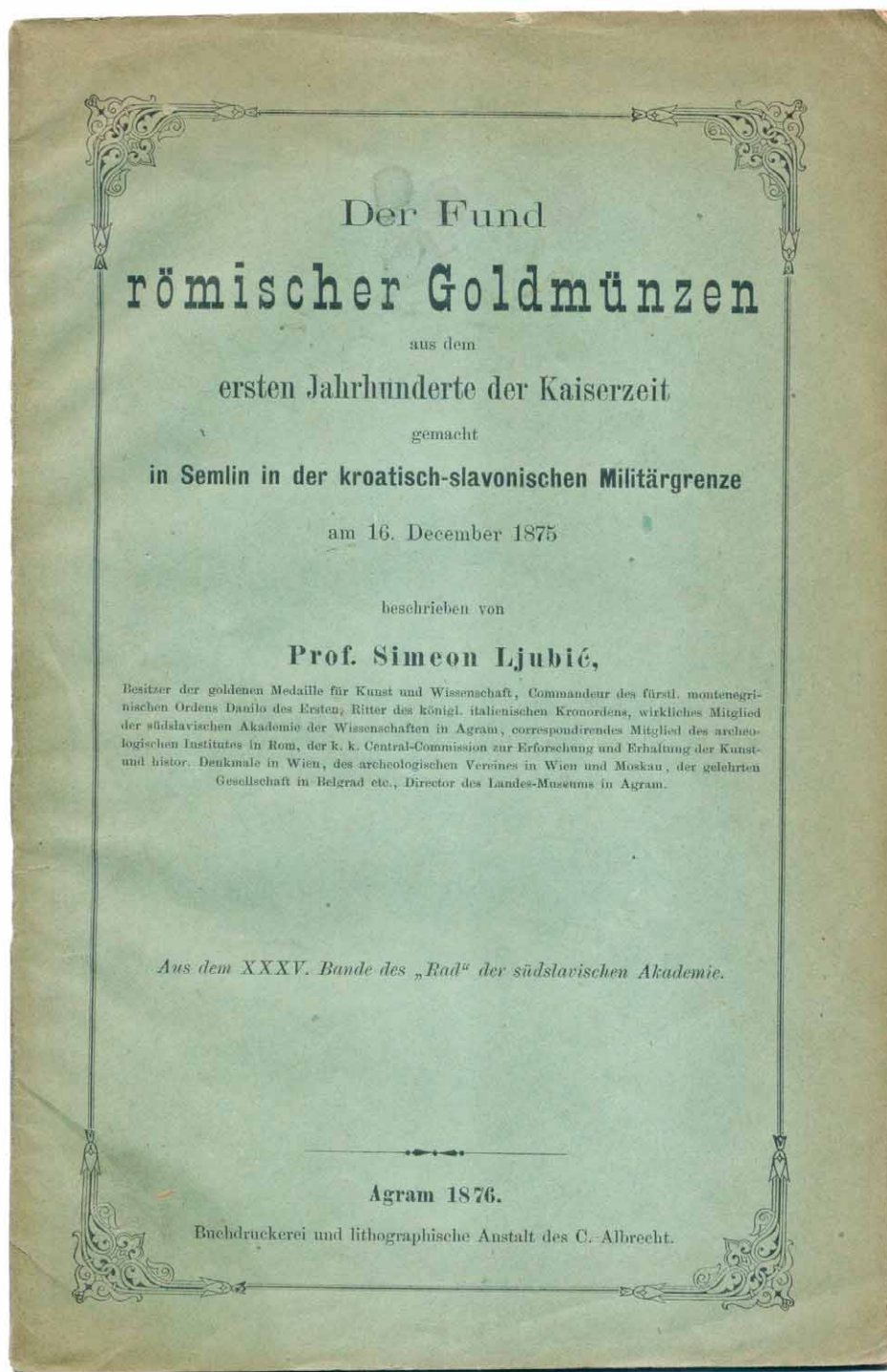
Von diesen 230 Stück, die uns vorliegen, entfallen 6 Stücke auf die römischen Kaiser Nero, 8 auf Vespasian, 10 auf Titus, 5 auf des Titus Tochter Julia 190, 190 auf Domitian, 10 auf Domitian's Gemahlin Domitia, 3 auf Nerva und 6 auf Trajan.⁴ Die ältesten Goldmünzen fallen somit auf Nero, und die jüngsten uf Trajan. Von jenen 6 Stück Münzen des Kaisers Nero trägt keines ein bestimmtes

skoj pukovniji. Unaprijeđen je za majora 1848. god. i sudjelovao je na talijanskom bojištu, gdje se odlikovao velikom hrabrošću prilikom osvajanja strmih stijena Monte Pastella. Poradi tog hrabrog čina odlikovan je Leopoldovim redom, postao vitezom, a kasnije je s Redom Željezne krune postao baronom od Monte Pastella. God. 1850. promaknut je za potpukovnika, za pukovnika, a 1865. god. za podmaršala te 1867. god. za generala topništva. Borio se i u katastrofalnoj bitci kod Königgratza (Hradec Králové) 1866. god., gdje je, usprkos vlastitim ranama, austrijske postrojbe spasio od još većih gubitaka.

4 *Über diesen Münzfund berichtete die »Illustrierte Zeitung« (Leipzig, Nr. 1699 vom 22. Jaenner 1876 folgen-*

des: »Ein höchst interessanter Münzfund ist bei Semlin gemacht worden. In einer Tefe von zwei Klafter wurden 230 Goldmünzen, jede zwei Dukaten schwer und darüber aufgefunden. Diese Münzen rühren aus der Römerzeit un müssen nach der Meinung des Dr. Šafarik die numismatische Sammlung irgend eines reichen Roemers ausgemacht haben. Dieselben haben verschiedene Aufschriften und stammen von Nero, Domitian, Germanicus, Titus, Caesar, Augustus, Vespasianus, Septimius Severus, Diocletian, Trajan, Marc Aurel, Valerian etc.«

Da diese Angaben mit unsern obigen Anführungen im Widerspruche stehen, liegt die Vermuthung nahe, dass selbe entweder in der Übereilung gemacht wurden, oder aus der Feder eines Unkundigen hervorgegangen sind.

Sl. 1
 Fig. 1

Datum. Nero folgte Claudius im Jahre 807 der Erbauung Rom's (54 n. CH.) nach. Sämmtliche sechs Münzen Trajan's fallen auf das Jahr 851 der Erbauung Roms (98 n. Ch.) nemlich auf Trajan's erstes Regierungsjahr. Es gehören sonach die Münzen dieses Fundes der Zeitperiode vom Jahre 54 bis 98 n. Chr. an. Der Vergleich dieser Münzen mit dem rühmlichst bekannten Heinrich Cohen's Werke »Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain, communément appelées médailles impériales (Paris 1859–1868) ergibt, dass diese 230 Stücke 87 verschiedene Gattungen repräsentiren und die restlichen 143 Stücke Doubletten bilden. Doch unterscheiden sich fast sämmtliche diese Doubletten mit Rücksicht auf die verschiedene Lage der Umschrift und der Bilder von einander. Unter den 87 verschiedenen Gattungen gibt es 25, die Cohen nicht bekannt waren, somit dessen Werk vervollständigen und unter den übrigen 62 Gattungen gibt es einige, von denen bloß ein Stück bekannt ist, ja von einigen wir sogar bei Cohen gesagt: »autrefois Cabinet de France« (siehe Nr. 142, 144, 170); sonach sind dort abhanden gekommen, uns sollten derart unsere Münzen Unica sein. Doch ist zu bemerken, dass man hiemit keinesfalls die Behauptung aufstellen will, als wären jene 25 Gattungen, deren bei Cohen keine Erwähnung geschieht, wahrhaftige Unica. Cohen hatte nicht Gelegenheit, die italienischen Sammlungen zu besehen und ist es höchst wahrscheinlich, dass in jenen Sammlungen und auch anderwärts unseren ähnliche und von Cohen nicht beschriebene Goldmünzen vorkommen.

Das Gesamtgewicht dieser 230 Stücke beträgt 2722.45 Gramm. Das Gewicht der Münzen einzelner Kaiser verhält sich wie folgt:

Von	6	Stücken	Nero's	7.17 bis 7.37	Gramm
"	8	"	Vespasian's	7.24 " 7.48	"
"	10	"	Titus'	7.20 " 7.42	"
"	5	"	Julia's	7.55 " 7.72	"
"	182	"	Domitian's	7.25 " 8.02	"
"	10	"	Domitian's	7.40 " 8.00	"
"	3	"	Nerva's	7.61 " 7.65	"
"	6	"	Trajan's	7.30 " 7.75	"

Der Gesamtwert des Materials würde, nehmen wir den österr. Gold-Dukaten mit dem Normalgewichte von 3.50 Gramm zu 5 fl. 30 kr. an, 2.608 fl. betragen; doch ist das römische Gold jener Zeit eben von feinsten Gattung. Der numismatische Werth dieser Goldmünzen würde sich aber nach Cohen auf 19.785 fr belaufen. Hiebei wird bemerkt, dass wir bezüglich jener 25 Münzgattungen, die bei Cohen nicht vorkommen, jene Preise annahmen, wie sie Cohen für die unseren ähnlichen und in den Münzkabinetten vorhandene Münzen feststellte; doch würden selbe da man sie bisher nicht kannte, höhere Preise verdienen.

*Der Urheber des Gedankens, dass diese Goldmünzen für das National-Landes-Museum in Agram angeschafft wurden, ist Se. Exc. der Herr Feldzeugmeister und Chef der Grenz-Landes-Verwaltungsbehörde **Br. Mollinary**. Derselbe lud Se. Excellenz den Banus von Kroatien, Slavonien und Dalmatien Herrn **Ivan Mažuranić** ein, er möge an dieser Anschaffung Theil nehmen. Se. Excellenz der Ban zögerte keinen Augenblick einen so hochherzigen Antrage beizustimmen und kamen beide Excellenzen als Chefs der beiden Landesverwaltungen überein, dass zu dem Betrage von 1.100 Gold-Dukaten welche die Eigenthümerin Marie Savić forderte, jedes der beiden Verwaltungsgebiete im Verhältnisse zur Bevölkerungszahl beitragen werde. Wahrlich konnte ein anderer Beschluss auch nicht gefasst werden, wo an der Spitze der Landesregierungen Männer stehen, die man zu den vorzüglichsten Förderern und Pflegern der Wissenschaft und Literatur zählt, und deren ganzes Streben dahin gerichtet ist den Fortschritt der ihrer väterlichen Sorgfalt anvertrauten Na-*

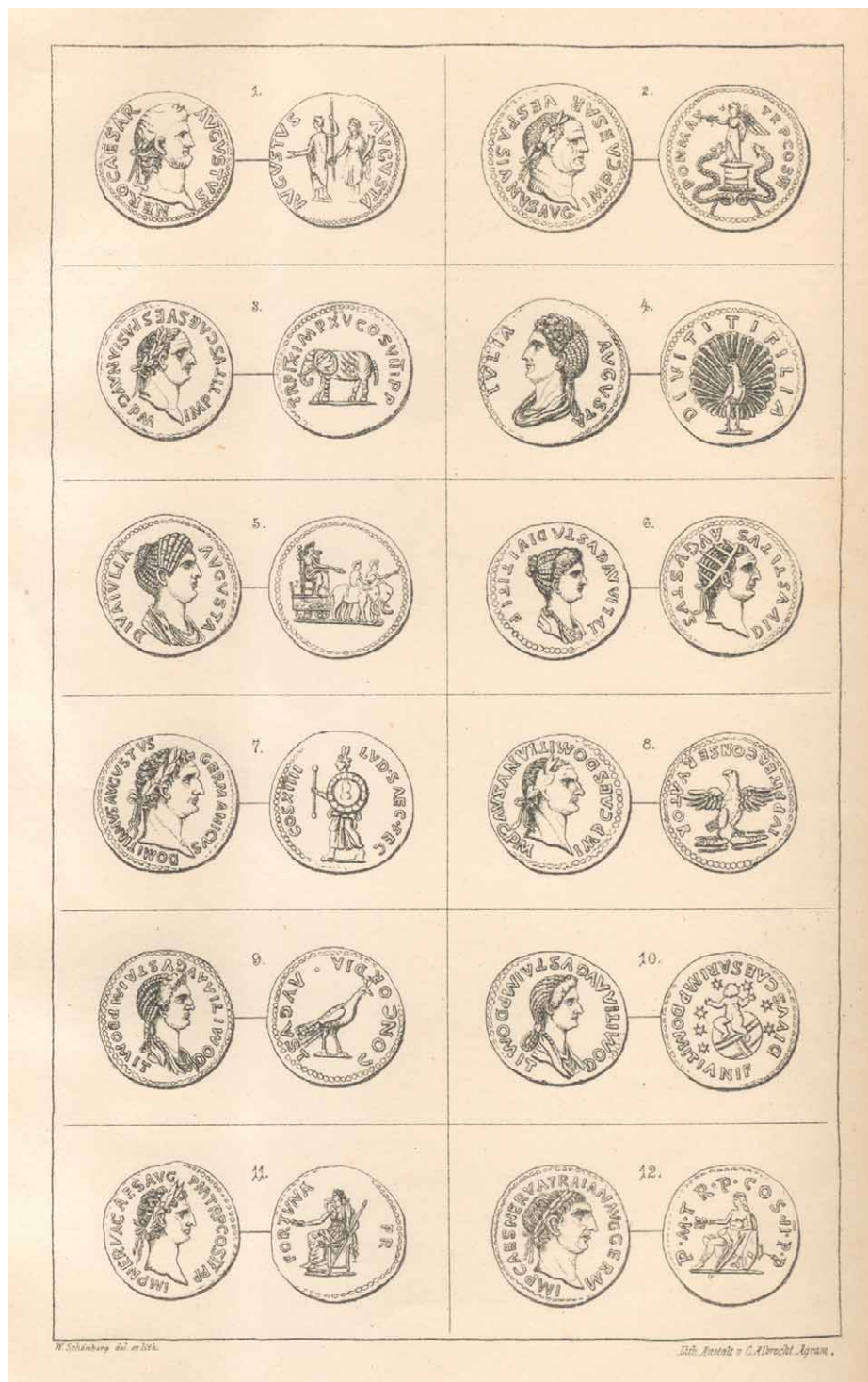
tion auf jedem Gebiete zu fördern. Mažuranić und Mollinary thaten hierbei nichts weiter, als dass sie dem Drange ihrer Hochherzigkeit und ihres erhaltenen Geistes folgten und wird bei deren Namen unsere vaterländische Clio einen edelmüthigen Akt mehr im unvergänglichen Buche der Geschichte verzeichnen.

Da das jüngste Stück des Semliner Fundes, eine Münze nemlich Trajan's das J. 98 nach Ch. trägt, und es bekannt ist, dass in den Jahren 99 und 100 nach Ch. in jenen Gegenden Heererausrüstungen zu einem grossen Feldzuge gegen die Dacier gemacht wurden, wecher auch im Frühlinge des J. 101 eröffnet wurde, ist es ganz wahrscheinlich, dass der Semliner Schatz in der Zeit von 99 auf 101, das ist während jener Rüstungen, vergraben wurde.» (LJUBIĆ 1876a: 3–6)

Š. Ljubić je zemunsko blago temeljito proučio i objelodanjivao u više navrata. Prema pismu upućenom bečkom sakupljaču Franzu Trauu razvidno je da je ostava bila deponirana u zemaljskoj blagajni do 1877. god. te da je Ljubić svoje opise pojedinih primjeraka novca morao raditi na temelju otisaka u staniolu. Prvi opisi zlatnika osnivali su se na prvome izdanju Cohenova kataloga (COHEN 1859), a oni kasniji na drugome (COHEN 1880; 1882). Tako je npr. svoje predavanje, održano na sjednici Filologičko-historičkog razreda JAZU dana 15. svibnja 1876. tiskao u Radu (LJUBIĆ 1876), ali i na njemačkom prijevodu, koji je uglavnom odgovarao hrvatskom izvorniku (LJUBIĆ 1876a), a uz tekstove priložena je i tabla sa crtežima dvanaest različitih, najrjeđih primjeraka aureja, koju je nacrtao i rezao W. Schönberg, a i ona je tiskana kod tiskara Carla Albrechta u Zagrebu (Sl. 2). Kasnije je Š. Ljubić one primjerke, koje je je zadržao u muzejskoj zbirci opisao u katalogu rimskog carskog novca, različitog od onog opisanog u Cohenovu (LJUBIĆ 1879; 1880) te u Popisu (LJUBIĆ 1890), a neki su zlatnici uključeni i na table sa crtežima (T. IV–V).

Ljubićeva objava naišla je na povoljni odjek u znanstvenome svijetu. Tako je npr. poznati slovenski povjesničar i numizmatičar, svećenik Ivan (Janez) Parapat (*Ljubljana, 9.XII.1838 – +Zagradec/ Žužemberk, 7.IX.1879) dao prikaz sveska na hrvatskome (PARAPAT 1875) i na njemačkom jeziku. Citiramo njemački tekst, objelodanjen u Leipzigu u tamošnjem numizmatičkom časopisu (a zagrebački primjerak bio je nekada vlasništvo numizmatičara, vijećnika Kraljevskog banskog stola, kapetana Ljudevita Ivkanca; *14.VII. 1837 +Zagreb, 2.VII.1892, koji je vjerojatno bio pretplaćen na nj), pod rubrikom *Literatur* (PARAPAT 1876), na koji se poziva i Mattingly (1936: xxix):

»Der vom Director des Agramer Museums in obigem Schriftchen ausführlich und wissenschaftlich besprochene Fund, von dem manches Irrthümliche in die Öffentlichkeit kam, bestand wahrscheinlich aus 250 römischen Goldmünzen, von denen 230 an das Generalcommando in Agram abgeliefert wurden, welche, zum grössten Theile herrlich erhalten, sich auf folgende Kaiser vertheilen: 6 (ohne bestimmtes Datum) auf Nero, 8 auf Vespasian, 10 auf Titus, 5 auf dessen Tochter Julia, 190 auf Domitian, 10 auf des Letzteren Gemahlin Domitia, 3 auf Nerva und 6 auf Trajan mit der Jahreszahl 851, und somit den Zeitraum 54–98 n. Chr. repräsentiren. Vertreten sind 87 verschiedene Gattungen, darunter 25 in Cohen nicht beschriebene, sowie einige sehr seltene, von denen Cohen bemerkt: »Autrefois Cabinet de France«. Im Gewichte variiren die Münzen von 7.17 bis 8.93 Gramm. Der kostbare Schatz wurde von den kroatisch-slavonischen Landesregierungen um den Preis von 1100 österr. Ducaten angekauft und bildet nun die Zierde des Agramer Museums. – Nach Vorausschickung einiger Worte über die Geschichte des alten Tauranum, des heutigen Semlin, und dessen Gegend gelangt der Herr Verf. zu dem Schlusse, dass der Fund um das Jahr 100 vergraben worden sein dürfte, als Trajan an der Donau und Save ein grosses Heer gegen die Dacier sammelte und diese im nächsten Frühjahre gänzlich schlug. Der kurzen historischen Skizze folgt die genaue Beschreibung sämmtlicher Stücke nach Cohen. Die beigegebene Tafel bietet Zeichnungen von 12 Goldmünzen, namentlich 3 Stücken Julia Augusta, und zwar eins mit ihrem Brustbilde nach links, das zweite im Rev. das Elephanten-Zweigespann (beide nicht in Cohen) und das dritte den Tituskopf

Sl. 2
Fig. 2

mit Strahlenkrone nach rechts (im Funde in 2 Exemplaren vertreten), derner 2 Domitia mit dem Pfau und auf der Weltkugel sitzender Knaben im Rev., endlich einen Nerva mit der sitzenden Fortuna. – Ausstattung und Druck des kleinen Katalogs sehr schön.

Ivan Parapat.«

God. 1877. Šime Ljubić sastavio je tablicu, kako je on smatrao, dubleta zemunskog nalaza (Sl. 3a–b) koje je, kako se čini, uz suglasnost zemaljske vlade, ponudio na prodaju, a prepisana je na matricu i umnožena te razaslana na više adresa: *Beschreibung der Goldmünzen aus dem Funde am 16. Dezember 1875 in Semlin gemacht, welche man bei der unterfertigten Direction gegen bares Geld nach dem Preise in Fanken, bei jeder Münze angeführten, bekommen kann. Classification nach Cohen »Description historique des Monnaies.« – Agram am 15 März 1877/ Die Direktion des Landes Museums/ S. Ljubić m/p.* (Opis zlatnog novca iz nalaza načinjenog u Zemunu 16. prosinca 1875. god., koje se može za gotovinu kupiti kod potpisane uprave, prema cijeni koja je u francima navedena kod svakog novca. Klasifikacija prema Cohenu »Description historique des Monnaies.« Sl. 3). U muzejskom arhivu sačuvano je više primjeraka te liste, na koje je Josip Brunšmid modrom olovkom napisao *Popis zlatnih novaca zemunskoga nahodaja, koje je Ljubić nuđao na prodaju.* Popis sadrži 44 jedinice, odnosno tipa novca, s mnogo više primjeraka zlatnika (143 komada), a njihova vrijednost iznosila je 11.735 franaka, što znači 586,75 napoleondora po 20 franaka. Sam Ljubić je blago grubo procijenio na 2608 forinti, a prema Cohenovu katalogu na 19.785 franaka. Teško da bi se danas moglo ustanoviti tko je sve od Ljubića kupio zlatnike – danas ih u zbirci ima 85 primjeraka. Iz njegova pisma Franzu Trauu u Beč od 17.III. 1877. god. razabire se da su za pojedine primjerka novca bili zainteresirani djelatnici numizmatičkih kabineta u Berlinu, Budimpešti, Münchenu i Parizu. Ni Bečki, a ni Budimpeštanski numizmatički kabinet ne posjeduje nijedan aureus iz zemunskog nalaza. Danas bi bilo vrlo teško ustanoviti kamo je veći dio tih primjeraka dospjelo, no može se pretpostaviti da je jedan od kupaca bio i veliki i strastveni numizmatičar-sakupljač Ernst Fürst (knez) zu Windischgrätz (*27.IX.1827, Winteritz/Vintírov, Češka – +Beč, 22.XI.1918; cf. *Monatssblatt der Oesterreichischen numismatischen Gesellschaft*, 14/1918, 12(343): 118–119), s kojim je Ljubić bio u pismenom doticaju. Postoje pak dokazi da je Franz Trau Stariji (*Beč, 6.IV.1842 – 31.I.1905; TRAU 1935: X), bečki patricij, carski i kraljevski dvorski nabavljač čaja te vlasnik velike numizmatičke zbirke također nabavio neke primjerke iz tog nalaza. Za razliku od oca, koji je više sabirao srednjovjekovni novac, Franz Trau se više zanimao za rimski carski novac. I s njim se Ljubić dopisivao:

*»Hochwohlgeboren Herr Fr. Trau, N.I. Wollzeile
Ljubić (Citta Vecchia, Dalmatien)*

Illustrissime Signore

L'anno scorso, cioè a 27 giugno 1876. Vossignoria mi scriveva d'essere pronto di acquistare i duplicati delle monete d'oro, che furono in dicembre 1875 rinvenute a Selmino. Le mandai il catalogo, ma non Le ho risposto, perchè fin oggi non era in caso di dirLe nulla in proposito. Dietro mia proposta i due governi uniti di Croazia e del confine militare le acquistavano, e da noi furono riposte nella cassa regia, e per descriverle ho dovuto trarne gli stagnoli. Questi ultimi giorni finalmente ne usciva la decisione, per cui venne assegnato per il museo nostro un pezzo per ogni sorte, cioè 87 pezzi da unirsi alla serie che abbiamo, e che i restanti 143 pezzi di duplicati siano venduti a chi più offre sopra i prezzi fissati da Cohen.

Le rimetto quindi oggi colla posta sotto fascia il catalogo di esse monete. In esso troverà marcati col punto rosso 87 pezzi, che restano in questo nostro museo; i non marcati, che sono 143, si

offrono in vendita a franchi o tutti insieme o singoli pezzi al maggior offerente sopra il prezzo fissato da Cohen.

Se'Ella quindi ha intenzione d'acquistarne o tutti i 143 od alcuni soltanto, abbia la bontà di farmi quanto prima conoscere il prezzo, che è disposta a fare.

Ebbi pure lettere da Pest, Monaco, Berlino e Parigi, alle quali pure in questo senso oggi rispondo. Un maggior offerente avrà tal preferenza giusta gli ordini impartitimi dal governo.

Colgo quest'occasione per rassegnare a Vossignoria la mia illimitata servitù

Agram 17 marzo 1877

*Dev.mo servitore
Prof. Simeone Ljubić
Direttore del r. Museo«*

Pismo Franza Trau-a iz Beča od 22. ožujka 1877. god. glasi:

»*Wertheater Herr!*

Ich danke Ihnen bestens für ihre gütige Mitteilung mit Worten vom 17. bezüglich der Gold Münzen, ebenso für den freundlich überlassenen Katalog, in welchem sich jedoch nur 86 statt wie in Ihrem Briefe bemerkt, 87 Stücke als für das Museum behaltene rot markiert sind. – Die Summe der verfügbaren Goldstücke wäre demnach 144, nicht wie vorgegeben 143 Stücke, oder es ist ein Stück vergessen worden.

Da nun die Meinungen nicht von gleichem Schätzungsorte sind, ist es zur Gesamtpreisbestimmung wichtig, genau die Nummern (-Anzahl) zu wissen, und bitte ich höflichst, mir ein genaues Verzeichnis anfertigen zu lassen, und wenn möglich noch Staniol-Abdrücke erzeugen zu lassen, welche ich gerne bezahlen will. Ich bitte mir zudem ich um Entschuldigung bitte Sie so sehr zu belästigen, verharre einer baldigen Antwort entgegengehend mit alle Hochachtung

FTrau

Wien, 22.März 1877

Stana fogliara«

Iz preslika dijela Ljubićeva pisma Trau-u, bez nadnevka, čitamo:

«Sono molgo obligato a Lei e vi ringrazio tanto per la Sua gentilezza che aveva colla Sua passeggiata di 17. oct. di mandarmi il catalogo per le monete d'oro, ma io trovo in questo solamente 86 pezzi marcato in vece di 87 come Lei dice, che hanno tenuto pe'l Museo, la soma dei pezzi disponibili e di vendere sono così 144 e non 143, se non fosse stato dimenticato di puntare ancora un pezzo.

Sicome le monete non sono di valore eguale, sarà molto necessario di sapere i numeri d'ogni uno per poter stimare e vi pregho molto di lasciarmi fare alle mie spese una lista precisa ed anche se possibile una copia sopeo starre fogliata (stagnjoli) e di mandarmela presto

Scusa Lei di tanti insomodi che Vi faccio per questa cosa, aspetando la Sua pregiata...«

Svojevremeno je Aleksandar Jeločnik, proučavajući skupni nalaz zlatnog novca iz Ljubljane spomenuo i zemunsko blago (JELOČNIK 1965: 130, 138), a novije vrijeme se njime, a pogotovo njegovim najvećim dijelom, a to je novac cara Domicijana, pozabavio Ian Carradice (1983: 41, 51,

Beschreibung

*Das Goldmünzengut wurde gefunden am 16. September 1875 in Semlin gemäss, wobei man
 bei der Reinigung, festgestellt, bekommen kann. Classification nach Cohen, De*

<i>Nummer</i>	<i>Gegenstand</i>	<i>Stück</i>	<i>Gewicht</i>
1	Nero Caesar Augustus - Jupiter Custos. Cohen I. 179. n. 12	1	40
2	Imp. Nero Caesar Aug. S. P. Salus. Cohen I. 183. n. 57	1	40
3	Imp. Caesar Vesp. Aug. Fortuna August. Cohen I. 280 n. 88	1	40
4	T. Caesar Vespasianus - Annona Aug. Cohen I. 342 n. 4	2	40
5	T. Caesar Imp. Vespasianus - Cos. VI. Cohen I. 344 n. 28	1	55
6	Julia Augusta Divi Tit. F. Divus Titus Augustus. Cohen I. 335 n. 1	1	1600
7	Domitianus Augustus Germanicus - Cos. VIII. Lud. Soc. Tac. Cohen I. 392 n. 40	1	100
8	Domitianus Augustus Germanicus. Cohen fisd. für nicht an	1	80
9	Imp. Caes. Divi Vesp. F. Domitian Aug. Germanicus Cos. I. Cohen III. 82 n. 9	1	60
10	Domitianus Augustus - Germanicus Cos. VIII. Cohen I. 393 n. 50	7	50
11	Domitianus Augustus - Germanicus Cos. VIII. Cohen I. 393 n. 5. aber halbes Gewicht des Imperators	2	50
12	Domitianus Augustus - Germanicus Cos. VIII. Cohen I. 394 n. 53	3	45
13	Domitianus Augustus - Germanicus Cos. VIII. Pallas auf einem Schiff, zu seinem Füssen ein Löwe. Cohen fisd. für nicht an	1	70
14	Domitianus Augustus - Germanicus Cos. IV. Cohen I. 394 n. 57. aber Domitian im Nennungsraum auf links	4	60
15	Domitianus Augustus - Germanicus Cos. IV. Cohen I. 394 n. 58	19	50
16	Domitianus Augustus - Germanicus Cos. IV. Cohen I. 394 n. 59. aber halbes Gewicht des Imperators	4	50
17	Domitianus Augustus - Germanicus Cos. IV. Cohen I. 394 n. 60	11	45
18	Domitianus Augustus - Germanicus Cos. IV. Cohen I. 395 n. 61	9	45
19	Domitianus Augustus Germanicus Cos. IV. Pallas auf einem Schiff, zu seinem Füssen ein Löwe. Cohen fisd. für nicht an	6	70
20	Domitianus Augustus Germanicus Cos. VII. Cohen I. 395 n. 62. aber Do- mitian im Nennungsraum auf links	1	60
21	Domitianus Augustus - Germanicus Cos. VII. Cohen I. 395 n. 63	2	50
22	Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. S. M. Tr. P. V. Imp. VIII. Cos. XII. Cons. Pot. S. P. Cohen I. 397 n. 73.	1	45
23	Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. Tr. P. V. Imp. II. Cos. XII. Cons. S. P. P. Cohen I. 397 n. 74.	1	50

Sl. 3
Fig. 3

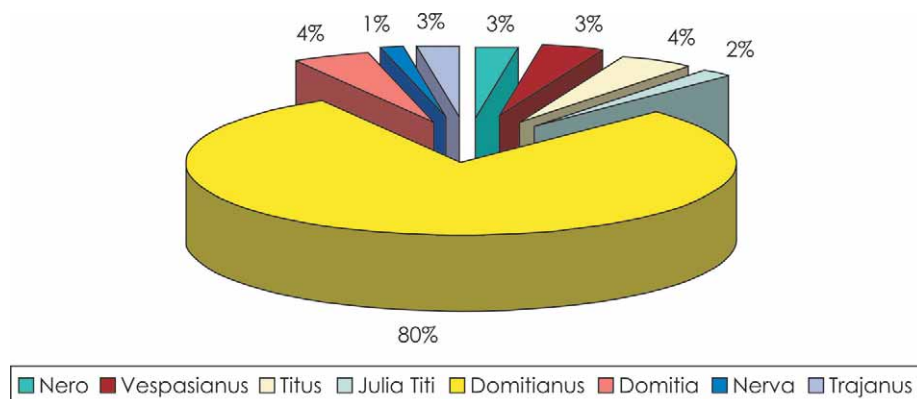
ibung
 bei der unterfertigten Eintragung, zugleich die Geltung der hierin enthaltenen
description historique des Monnaies.

	<i>Signalement</i>	<i>Stück</i>	<i>Gramm</i>
24	Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. P. M. Tr. P. V. - Imp. XII Cos. III. Lens P. P. P. Cohen I 397	2	30
25	Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. P. M. Tr. P. VI. - Imp. XIII Cos. III. Lens P. P. P. ^{n. 35} Cohen I 397 ^{Prüger}	4	60
26	Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. P. M. Tr. P. VII. - Imp. XIV Cos. III. Lens P. P. P. ^{Cohen I 397} Pallad <i>auf links im Lenge gelblich? Cohen I VII 83 n. 21 nicht für mich an</i>	1	60
27	Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. P. M. Tr. P. VIII. - Imp. XV Cos. III. Lens P. P. P. ^{84 n. 82} Cohen III	1	60
28	Imp. Caes. Domit. Aug. Germ. P. M. Tr. P. IX. - Imp. XVI Cos. III. Lens P. P. P. ^{105 n. 110} Cohen I	2	60
29	Imp. Caes. Domitianus Aug. P. M. - Iuppiter Conservator Cohen I 402 n. 180	15	30
30	Imp. Caes. Domitianus Aug. Germanic. - P. M. Tr. P. X. - Imp. XVII Cos. III. P. P. P. ³⁵ Cohen	1	60
31	Caes. Aug. P. Domit. Cos. II. - Princeps Juventut. Cohen I VII 86 n. 38 ^{nicht für mich an}	3	60
32	Imp. Caes. Domitianus Aug. P. M. - Tr. P. XI. - Cos. VIII. Des. I. P. P. ²⁵⁷ Cohen I 416 n.	3	30
33	Imp. Caes. Domitianus Aug. P. M. - Tr. P. XII. - Cos. VIII. Des. I. P. P. ^{37 n.} Cohen III	2	55
34	Imp. Caes. Domitianus Aug. P. M. - Tr. P. XIII. - Cos. VIII. Des. I. P. P. ⁴⁷ Cohen I 416 n. 255 ^{Rollin}	2	60
35	Imp. Caes. Domitianus Aug. P. M. - Tr. P. XIV. - Imp. II Cos. VIII. Des. VIII. P. P. ⁴⁸ Cohen ^{Wald}	5	55
36	Imp. Caes. Domitianus P. M. - Tr. P. XV. - Imp. I Cos. VIII. Des. VIII. P. P. ²⁵³ Cohen	5	55
37	Imp. Caes. Domitianus Aug. P. M. - Tr. P. XVI. - Imp. I Cos. VIII. Des. VIII. P. P. ⁴⁸ Cohen ^{III 42 n. 49 gestof Minerva ohne Scepter}	4	60
38	Caes. Aug. P. Domit. Cos. II. - In. ²⁷⁴ Cohen I 418 n.	1	45
39	Domitia Augusta Imp. Domit. Concordia August. Cohen I 459 n. 2	3	320
40	Domitia Aug. Imp. Domitian. Aug. Germ. Concordia August. Cohen I 459	3	320
41	Domitia Augusta Imp. Domit. Divus Caes. Imp. Domitiani P. P. ⁵ Cohen	1	180
42	Imp. Nerva Caes. Aug. P. M. Tr. P. Cos. III. P. P. Concordia Decretum. ^{459 n. 6} Cohen	1	90
43	Imp. Caes. Nerva Aug. Germ. - P. M. Tr. P. Cos. II. P. P. ¹⁵ Cohen III 182 n. 8	1	45
44	Imp. Caes. Nerva Trajan. Aug. Germ. - Pont. Max. Tr. P. Cos. II. ¹⁸⁴ Cohen	2	60

Kopiam am 15 März 1877
Die Familien des Landes Österreich
J. Lubic n. p.

a-b
 a-b

97–103–109, 181, 187, 190). U ostavi, kako je već spomenuto, zastupljeni su sljedeći carevi i carice: Nero (41–54) (6 primjeraka – 2.61%); Vespasianus (69–79) (8 primjeraka – 3.48%); Titus (79–81) (10 primjeraka – 4.35%); Julia Titi (70–91) (5 primjeraka – 2.17%); Domitianus (81–96) (182 primjerka – 79.13%); Domitia (prije 57–140), (10 primjeraka – 4.35%); Nerva (96–98) (3 primjeraka – 1.30%); te Trajanus (98–117) (6 primjeraka – 2.61%) (Sl. 4).

Sl. 4

Fig. 4

I. Carradice je zemunski skupni nalaz usporedio s još četrnaest sličnih, no ne tako važnih zlatnih nalaza u kojima je bilo Domicijanova novca (Zirkowitz, Austrija; Clunia, Španjolska, Fins d'Ancey, Francuska; Emona, Slovenija; Castagnaro, Italija; Erla, Austrija; Vidy, Švicarska; Corbridge, Velika Britanija; Liberchies, Belgija; Braga?, Portugal; Diarbekir, Turska; Villach, Austrija; Szöny, Mađarska; Cannet, Španjolska) (CARRADICE 1983: 97). Važnost zemunskog blaga je i u činjenici što novac pokriva gotovo sve godine u kojima je Domicijan kovao novac. Premda je dijelom raspršeno, iz zemunskog blaga potječe i 80% svog analiziranog materijala (CARRADICE 1983: 98–99, 103).

I. Carradice, govoreći o trećem razdoblju kovanja (85–96) smatra Domicijanove aureje najboljim voditeljem kroz težine. Teoretski oni bi morali biti sve laganiji, ovisno o vremenu provedenom u optjecaju i trošenju te bi prema tome najstariji primjerci morali biti najistrošeniji, a za razliku od njih najnoviji najmanje izlizani, a to je potvrđeno analizom težina, no tek ukoliko se sva tri razdoblja kovanja promatraju odvojeno. Najteži primjerci zlatnika pripadaju drugome razdoblju Domicijanova kovanja (82–85): naime, premda su bili u optjecaju duže vremena no oni iz trećeg razdoblja te bi morali biti istrošeniji od aureja iz trećeg perioda, ipak pokazuju veće težine, a to znači da su izvorno iskvivani prema višem težinskom standardu. Među aurejima iz trećeg razdoblja kovanja (85–96) opaža se postupni, neznatni rast težine. Najlaganiji primjerci Domicijanovih aureja datiraju iz 81. god., kad su kovani po najnižim standardima. Zemunski uzorak potvrđuju i brojni zlatnici iz drugih izvora i zbirke (CARRADICE 1983: 51). I. Carradice je na temelju zemunskog skupnog nalaza pokušao i odrediti veličinu pojedinačnih emisija od 81. do 96. god. po Kr. (CARRADICE 1983: 104–108).

Terminus post quem za skrivanje blaga u Zemunu (*Taurunum*) godina je 98–99. po Kr. (CARRADICE 1983: 97, 103), a razlogom za njegovo zakapanje bili bi upadi Dačana preko Dunava na područje Rimskoga Carstva i Trajanov Prvi dački rat, koji je započeo 101. god. po Kr.

Sl. 5

Fig. 5

(LJUBIĆ 1876: 6–10; MIRNIK 1981: 52,112). Ljubić zakapanje ostave datira između 99. i 101. god. po Kr. (LJUBIĆ 1876a: 6).

Zemunsko blago izlagano je u Italiji u dva navrata: u Arezzu 1991. god. (DUKAT – MIRNIK 1991) i u Torinu 1993. god. (DUKAT – MIRNIK 1993), gdje je zasjalo punim sjajem, a nekoliko primjeraka može se vidjeti u stalnoj izložbi numizmatike u Arheološkome muzeju u Zagrebu (DUKAT – MIRNIK 2004: 70–74).

KATALOG⁵

Zemun, 1875

LJUBIĆ 1876; 1876a; 1879: 58–59; 1880: 20–21, 45–47; 1890; MARKOVIĆ 1896; MATTINGLY 1936, xxix; JELOČNIK 1965; 130, 137; MIRNIK 1981: 52,112; DAUTOVA-RUŠEVLJANIN 1981: 63; CARRADICE 1983; AREZZO 1991: 211,35; TORINO 1993: 211,35.

⁵ Opisi prikaza na licu i naličju preuzeti su iz Brunšmidove kartoteke. Materijal je obrađen pomoću računal-

noga programa NUMIZ (Numizmatički Kabinet, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana)

Nero (54–68)				
1	Au	b.g.(64–68)	Rom RIC I(2) 44 Coh. 42	RIC 41
2	–			
3	Au	b.g.(64–68)	Rom RIC I(2) 52 Coh. 112	RIC 45
4	Au	b.g.(66–67)	Rom RIC I(2) 63 Coh. 120	RIC 46
5	Au	b.g.(66–67)	Rom RIC I(2) 66 Coh. 317	RIC 53
6	Au	b.g.(67–68)	Rom RIC I(2) 71 dif. Coh. 317	RIC 53
Vespasianus (69–79)				
7	Au	b.g.(71)	Rom Coh. 97	RIC 281
8	Au	b.g.(73)	Rom Coh. 297	RIC 63
9	–			
10	Au	b.g.(74)	Rom Coh. 174	RIC 81
11	Au	b.g.(75)	Rom Coh. 370	RIC 92
12	Au	b.g.(78–79)	Rom Coh. 27	RIC 131
13	Au	b.g.(79)	Rom Coh. 549	RIC 113
(Titus)				
14	Au	b.g.(74)	Rom Coh. 165	RIC 177a
15	Au	b.g.(75)	Rom Coh. 48	RIC 181
16	Au	b.g.(76)	Rom Coh. 53	RIC 188
17	–			
18	Au	b.g.(77–78)	Rom Coh. 64	RIC 194
19	–			
21	Au	b.g.(78–79)	Rom Coh. 16	RIC 218

	(Domitianus)			
22	–			
23	Au	b.g.(73)	Rom Coh. 608	RIC 33b
24	–			
27	Au	b.g.(74–75)	Rom Coh. 374	RIC 233
28	Au	b.g.(74–75)	Rom Coh. 46	RIC 237
29	Au	b.g.(77–78)	Rom Coh. 48	RIC 240
30	Au	b.g.(77–78)	Rom Coh. 50	RIC 241
31	Au	b.g.(79)	Rom Coh. 392	RIC 246
	Titus (79–81)			
32	Au	b.g.(80)	Rom Coh. 302	RIC 22a
33	Au	b.g.(80)	Rom Coh. 308	RIC 26a
	(Divus Vespasianus)			
34	Au	b.g.(80–81)	Rom Coh. 145	RIC 60
	Domitianus (81–96)			
35	Au	b.g.(81)	Rom Coh. 571	RIC 18
36	Au	b.g.(81)	Rom Coh. 559	RIC 22
37	–			
39	Au	b.g.(81)	Rom Coh. 603	RIC 37
40	–			
43	Au	b.g.(81)	Rom Coh. 600	RIC 38
44	–			
46	Au	b.g.(81–82)	Rom Coh. 605	RIC 36a
47	–			
52	Au	b.g.(82–83)	Rom Coh. 607	RIC 33
53	–			
58	Au	b.g.(82–83)	Rom Coh. 608	RIC 33b

59	–			
63	Au	b.g.(82–83)	Rom Coh. 609 dif	RIC 33b
64	–			
79	Au	b.g.(82–83)	Rom Coh. 319	RIC 40
80	Au	b.g.(82–83)	Rom Coh. 319 dif	RIC 40 dif
81	Au	b.g.(84)	Rom Coh 354 iza	RIC 45 dif.
82	Au	b.g.(84)	Rom Coh. 350 iza	RIC 46c
83	Au	b.g.(84)	Rom Coh. 252 iza	RIC 47/47a
84	–			
85	Au	b.g.(84)	Rom Coh. 139 iza	RIC –
86	Au	b.g.(84)	Rom Coh. 355 iza	RIC –
87	–			
88	Au	b.g.(85)	Rom Coh. 363	RIC 52
89	–			
90	Au	b.g.(85)	Rom Coh. 188	RIC 72 dif.
91	Au	b.g.(85)	Rom Coh. 190 iza	RIC –
92	–			
94	Au	b.g.(86)	Rom Coh. 195	RIC 74
95	–			
96	Au	b.g.(86)	Rom Coh. 199	RIC 77
97	Au	b.g.(86)	Rom Coh. 203	RIC 80
98	–			
100	Au	b.g.(86)	Rom Coh. 206	RIC 83
101	Au	b.g.(86)	Rom Coh. 205 iza	RIC 85 dif.
102	Au	b.g.(86)	Rom Coh. 211 iza	RIC 90
103	Au	b.g.(86)	Rom Coh. 81	RIC 202

104	Au	b.g.(86)	Rom Coh. 206 iza	RIC –
105	–			
106	Au	b.g.(86)	Rom Coh. 210 iza	RIC –
107	Au	b.g.(87)	Rom Coh. 227	RIC 91
108	Au	b.g.(87)	Rom Coh. 217 iza	RIC 92 dif.
109	–			
113	Au	b.g.(87)	Rom Coh. 220 iza	RIC –
114	Au	b.g.(88)	Rom Coh. 234 iza	RIC 107 dif.
115	–			
116	Au	b.g.(88)	Rom Coh. 232	RIC 110
117	–			
118	Au	b.g.(88)	Rom Coh. 75	RIC 119
119	Au	b.g.(88–89)	Rom Coh. 144	RIC 123
120	–			
121	Au	b.g.(88–89)	Rom Coh. 145	RIC 124
122	–			
125	Au	b.g.(88–89)	Rom Coh. 142	RIC 125
126	–			
128	Au	b.g.(88–89)	Rom Coh. 140	RIC 126
129	–			
136	Au	b.g.(88–89)	Rom Coh. 148	RIC 127
137	–			
138	Au	b.g.(88–89)	Rom Coh. 138	RIC –
139	–			
148	Au	b.g.(90–91)	Rom Coh. 152	RIC 160
149	–			
155	Au	b.g.(90–91)	Rom Coh. 153	RIC 161
156	–			

167	Au	b.g.(90–91)	Rom Coh. 151	RIC 162
168	–			
172	Au	b.g.(90–91)	Rom Coh. 150	RIC 163
173	–			
192	Au	b.g.(90–91)	Rom Coh. 156	RIC 164
193	–			
197	Au	b.g.(90–91)	Rom Coh. 154	RIC 165
198	Au	b.g.(92–94)	Rom Coh. 158	RIC 181
199	Au	b.g.(92–94)	Rom Coh. 157	RIC 183
200	–			
202	Au	b.g.(92–94)	Rom Coh. 163	RIC 184
203	–			
204	Au	b.g.(92–94)	Rom Coh. 161 iza	RIC 185a
205	Au	b.g.(95–96)	Rom Coh. 164	RIC 200
206	Au	b.g.(95–96)	Rom Coh. 169	RIC 202
		(Domitia)		
207	–			
210	Au	b.g.(82–96)	Rom Coh. 1	RIC 212
211	–			
212	Au	b.g.(82–96)	Rom Coh. 10	RIC 213
213	–			
216	Au	b.g.(90)	Rom Coh. 4	RIC 215A
		(Divus Titus/Iulia)		
217	–			
218	Au	b.g.(81–82)	Rom Coh. 1	RIC 216
		(Iulia)		
219	Au	b.g.(81–82)	Rom Coh. 6	RIC 218

220	Au	b.g.(81–82)	Rom Coh. 8	RIC 218a
221	Au	b.g.(90–96)	Rom Coh. 19	RIC 220
Nerva (96–98)				
222	Au	b.g.(96)	Rom Coh. 75	RIC 5
223	–			
224	Au	b.g.(97)	Rom Coh. 28	RIC 15
Traianus (98–117)				
225	Au	b.g.(98–99)	Rom Coh. 205	RIC 4
226	–			
227	Au	b.g.(98–99)	Rom Coh. 207	RIC 5
228	–			
230	Au	b.g.(98–99)	Rom Coh. 290	RIC 15

-
- 1 Av.: NEROCAESAR AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: AVGVSTVS AVGVSTA; August i Livia, stoje nal. On na glavi ima zrakastu krunu i u lj. žezlo, u d. pateru. Ona ima na glavi veo, u lj. cornucopiae, u d. pateru. Bk. Odlično sačuvan. Pol. kal.: 6. T.: 7.35g. Dim.: F 19mm. **538:ZAG C372**. Ljubić 1; 1890: 133,5; Cohen I: 179,3; Cohen I(2): 281,42; RIC I: 147,41; RIC I(2): 153,44; Arezzo 1991: 211,1.
- 2 Av.: NEROCAESAR AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IVPPITER CVSTOS; Juppiter sjedi nal. na prijestolju, ima u lj. žezlo, u d. munju. Bk. Vrlo lijepo sačuvan. T.: 7.24g. Ljubić 2; Cohen I: 179,12; Cohen I(2): 287,118; RIC I: 148,45; RIC I(2): 153,52; Trau 1935: 12,405?
- 3 Av.: NEROCAESAR AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IVPPITER CVSTOS; Juppiter sjedi nal. na prijestolju, ima u lj. žezlo, u d. munju. Bk. Vrlo lijepo sačuvan. Pol. kal.: 10. T.: 7.20g. Dim.: 18x19mm. **538:ZAG C390**. Ljubić 3; 1890: 134,13; Cohen I: 179,12; Cohen I(2): 287,118; RIC I: 148,45; RIC I(2): 153,52; Arezzo 1991: 211,2.
- 4 Av.: IMPNEROCAESAR AVGVSTVS; Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IVPPITER CVSTOS; Juppiter sjedi nal., ima u lj. žezlo, u d. munju. Bk. Odlično sačuvan. Pol. kal.: 5. T.: 7.35g. Dim.: 18x19mm. **538:ZAG C395**. Ljubić 4; 1890: 135,15; Cohen I: 179,14; Cohen I(2): 288,120; RIC I: 148,46; RIC I(2): 154,63; Arezzo 1991: 211,3.

- 5 Av.: IMPNEROCAESARAVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: SALVS u odr; Salus sjedi nal.; ima u lj. pateru. Bk. Odlično sačuvan.
Pol. kal.: 7. T.: 7.13g. Dim.: F 18mm. **538:ZAG C450**.
Ljubić 5; 1890: 138,43; Cohen I: 183,61; Cohen I(2): 300,317; RIC I: 148,53;
RIC I(2): 154,66; Arezzo 1991: 211,4.
- 6 Av.: IMPNEROCAESAR AVGPP. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: SALVS u odr; Salus sjedi nal.; ima u lj. pateru. Bk. Odlično sačuvan.
T.: 7.25g. Ljubić 6; Cohen I: 183,57; Cohen I(2): 300,315; RIC I: 148,54;
RIC I(2): 154,71 dif; Trau 1935: 12,413?
- 7 Av.: IMPCAESARVESPASIANVSAVGTRP. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: COS III FORTRED; Fortuna stoji nal.; ima u lj. caduceus, u d. globus. Bk.
Odlično sačuvan. Pol. kal.: 6. T.: 7.28g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C548**.
Ljubić 8; 1890: 146,27; Cohen I: 276,45; Cohen I(2): 276,45; RIC II: 48,281;
Arezzo 1991: 211,5.
- 8 Av.: IMPCAES VESPAVCEN. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: PAX AVG; Pax stoji nal.; ima u lj. koja je naslonjena na stup,
grančicu, u d. caduceus. Pred njom tronog, na kom leži neki predmet.
Bk. Odlično sačuvan. Pol. kal.: 1. T.: 7.23g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C601**.
Ljubić 12; 1890: 149,51; Cohen I: 286,143; Cohen I(2): 390,297;
RIC II: 21,63; Arezzo 1991: 211,6.
- 9 Av.: IMPCAESAR VESP AVG na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: FORTVNA AVGVSTA; Fortuna stoji nal., na ari, urešenoj girlandama;
ima u lj. cornucopiae, u d. kormilo. Bk. Odlično sačuvan.
Pol. kal.: 6. T.: 7.34g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C579**. Ljubić 11; 1890: 147,41;
Cohen I: 280,88; Cohen I(2): 380,174; RIC II: 23,81; Arezzo 1991: 211,7.
- 10 Av.: IMPCAESAR VESP AVG na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad.
Bk. Rv.: FORTVNA AVGVSTA; Fortuna stoji nal., na ari, urešenoj girlandama;
ima u lj. cornucopiae, u d. kormilo. Bk. Odlično sačuvan.
T.: 7.24g. Ljubić 10; Cohen I: 280,88; Cohen I(2): 380,174; RIC II: 23,81; Trau 1935: 17,578?
- 11 Av.: IMPCAESAR VESPASIANVSAVG na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: PONMAX TRPCOSVI; Victoria stoji nal. na žrtveniku, oko kojega su dvije zmije;
ima u lj. palmu, u d. vijenac. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.32g.
Dim.: F 21mm. **538:ZAG C619**. Ljubić 13; 1890: 151,63; Cohen I: 288,157;
Cohen I(2): 395,370; RIC II: 24,92; Arezzo 1991: 211,10.
- 12 Av.: CAESAR VESPASIANVSAVG na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: ANNONA AVG; Ženski lik, sjedi nal.; drži u d. nabore svoje haljine. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.23g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C514**.
Ljubić 7; 1890: 143,10; Cohen I: 271,3; Cohen I(2): 370,27; RIC II: 29,131;
Arezzo 1991: 211,11.
- 13 Av.: IMPCAESARVESPASIANVSAVG na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTX COSVIII; Ceres sjedi nal.; ima u lj. baklju, u d. klas i makovu glavicu. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.42g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C663**.
Ljubić 14; 1890: 154,85; Cohen I: 293,202; Cohen I(2): 410,549; RIC II: 27,113;
Arezzo 1991: 211,19.

- 14 Av.: TICAESAR IMPVESP na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: PONTIF TRPOT; Na stupu, koji je urešen girlandama, stoji Fortuna nal., ima u lj. cornucopiae, u d. kormilo. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.29g. Dim.: F 21mm. **538:ZAG C731.** Ljubić 22; 1899: 159,24; Cohen I: 349,60; Cohen I(2): 443,165; RIC II: 36,177a; Arezzo 1991: 211,8.
- 15 Av.: TCAESAR IMPVESPASIAN na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: COSIII u odsj; Bik bode nad. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.23g. Dim.: 19x21mm. **538:ZAG C720.** Ljubić 18; 1890: 157,11; Cohen I: 343,15; Cohen I(2): 433,48; RIC II: 36,181; Arezzo 1991: 211,11.
- 16 Av.: TCAESARIMP VESPASIANVS na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: COSV gore; Govedo nad. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.37g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C721.** Ljubić 19; 1890: 158,12; Cohen I: 343,18; Cohen I(2): 433,53; RIC II: 37,188; Arezzo 1991: 211,13.
- 17 Av.: TCAESARIMP VESPASIANVS na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: COSVI u odresku; Roma sjedi na hrpi štitova nad., ima u lj. koplje. Pred njom i za njom leti po jedna ptica. Do njezinih nogu vučica s blizancima. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.35g. Ljubić 21; Cohen I: 344,28; Cohen I(2): 434,64; RIC II: 37,194; Trau 1935: 19,679?
- 18 Av.: TCAESARIMP VESPASIANVS na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: COSVI u odresku; Roma sjedi na hrpi štitova nad., ima u lj. koplje. Pred njom i za njom leti po jedna ptica. Do njezinih nogu vučica s blizancima. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.29g. Dim.: 20x21mm. **538:ZAG C722.** Ljubić 20; 1890: 158,14; Cohen I: 344,28; Cohen I(2): 434,64; RIC II: 37,194; Arezzo 1991: 211,15.
- 19 Av.: TCAESAR VESPASIANVS na van. Pop.: Titova glava, s lovorvijencem, nad. Bk. Rv.: ANNONA AVG; Annona sjedi nal.; upire se ljevicom o svoj stolac, desnicom diže okrajak svoje odjeće. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.38g. Ljubić 16; Cohen I: 342,4; Cohen I(2): 430,16; Windischgrätz VI,1900: 169,792?; RIC II: 39,218.
- 20 Av.: TCAESAR VESPASIANVS na van. Pop.: Titova glava, s lovorvijencem, nad. Bk. Rv.: ANNONA AVG; Annona sjedi nal.; upire se ljevicom o svoj stolac, desnicom diže okrajak svoje odjeće. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.33g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C719.** Ljubić 15; 1890: 157,5; Cohen I: 342,4; Cohen I(2): 430,16; RIC II: 39,218; Arezzo 1991: 211,18.
- 21 Av.: TCAESAR VESPASIANVS na van. Pop.: Titova glava, s lovorvijencem, nad. Bk. Rv.: ANNONA AVG; Annona sjedi nal.; upire se ljevicom o svoj stolac, desnicom diže okrajak svoje odjeće. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.25g. Ljubić 17; Cohen I: 342,4; Cohen I(2): 430,16; RIC II: 39,218; Trau 1935: 19,675?
- 22 Av.: CAESAVGF DOMITCOSII. Pop.: Lovorom ovjenčana glava, s bradom, nad. Bk. Rv.: Domicijan, na konju, jaši nal.; u podignutoj d. drži skeptar, na kojem stoji orao. Nije bio u optjecaju. T.: 7.37g. Ljubić 211; Cohen I: 418,274; Cohen I(2): 524,663; RIC II: 41,232; Trau 1935: 22,771?

- 23 Av.: CAESAVGF DOMITCOSII. Pop.: Lovorom ovjenčana glava, s bradom, nad. Bk. Rv.: Domicijan, na konju, jaši nal.; u podignutoj d. drži skeptar, na kojem stoji orao. Nije bio u optjecaju. T.: 7.26g. Ljubić 210; Cohen I: 418,274; Cohen I(2): 524,663; RIC II: 41,232.
- 24 Av.: CAESAVGF DOMITCOSIII na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: PRINCEPS IVVENTVT; Elpis ide nal., lj. podiže haljinu, drži d. cvijet. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.41g. Dim.: F 22mm. **538:ZAG C934**. Ljubić 178; 1880: 46,21?; 1890: 177,95; Cohen I: 411,203 dif.; VII: 49, 203 ad; Cohen I(2): 503,374; RIC II: 41,233; Arezzo 1991: 211,9.
- 25 Av.: CAESARAVGF DOMITCOSIII na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: PRINCEPS IVVENTVT; Elpis ide nal., lj. podiže haljinu, drži d. cvijet. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.36g. Ljubić 176; Cohen I –; Cohen I(2): 503,374; RIC II: 41,233; Trau 1935: 21,762?
- 26 Av.: CAESARAVGF DOMITCOSIII na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: PRINCEPS IVVENTVT; Elpis ide nal., lj. podiže haljinu, drži d. cvijet. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.33g. Ljubić 177; Cohen I –; Cohen I(2): 503,374; RIC II: 41,233.
- 27 Av.: CAESARAVGF DOMITCOSIII na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: PRINCEPS IVVENTVT; Elpis ide nal., lj. podiže haljinu, drži d. cvijet. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.24g. Ljubić 179; Cohen I –; Cohen I(2): 503,374; RIC II: 41,233.
- 28 Av.: CAESARAVGF DOMITIANVS na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: COS III; Cornucopiae s plodovima. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.31g. Dim.: 20x21mm. **538:ZAG C799**. Ljubić 30; 1890: 165,5; Cohen I: 390,22; Cohen I(2): 473,46; RIC II: 42,237; Arezzo 1991: 211,14.
- 29 Av.: CAESARAVGF DOMITIANVS na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: COS V u odsj; Sarmat kleči desnim koljenom, nad.; u d. drži bojni znak. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.27g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C802**. Ljubić 32; 1890: 165,7; Cohen I: 391,26; Cohen I(2): 474,48; RIC II: 43,240; Arezzo 1991: 211,17.
- 30 Av.: CAESARAVGF DOMITIANVS na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: COSV gore; Vučica nal., doji Romula i Rema. Dolje brodić. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.27g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C805**. Ljubić 31; 1890: 165,9; Cohen I: 390,24; Cohen I(2): 474,50; RIC II: 43,241; Arezzo 1991: 211,16.
- 31 Av.: CAESARAVGF DOMITIANVSCOSVI na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: PRINCEPS IVVENTVTIS; Dvije stisnute desnice drže bojni znak, koji je zataknut u provu broda. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.34g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C938**. Ljubić 180; 1890: 177,97; Cohen I: 411,208; Cohen I(2): 504,392; RIC II: 43,246; Arezzo 211,20.

- 32 Av.: IMPTITVSCAESARVESPASIANAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: TRPIXIMPXVCOSVIIIIPP; Slon nal. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.26g. Dim.: F 19mm. **538:ZAG C765**.
Ljubić 24; Cohen I: 353,105; Cohen I(2): 454,302; RIC II: 119,22a; Arezzo 1991: 211,21.
- 33 Av.: IMPTITVSCAESVESPASIANAVGPM. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: TRPIXIMPXV COSVIIIIPP; Delfin smotan oko sidra. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 12. T.: 7.17g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C766**.
Ljubić 23; 1890: 161,41; Cohen I: 352,89; Cohen I(2): 454,308; RIC II: 119,26a; Arezzo 1991: 211,22.
- 34 Av.: DIVVSAAVGVSTVSVESPASIANVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: EXSC u odsj; Carpentum sa četiri konja, urešen reljefima, nal.; gore quadriga između dvije Viktorije. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.33g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C557**.
Ljubić 9; 1890: 146,33; Cohen I: 279,8; Cohen I(2): 378,145; RIC II: 123,60; Arezzo 1991: 211,23.
- 35 Av.: IMPCAESDOMITIANVSSVGPM. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: TRPCOSVII DESVIIIIPP; Vijenac na stolu. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.40g. Dim.: 18x20mm. **538:ZAG C1001**.
Ljubić 181; 1890: 181,129; Cohen VII suppl.: 87,44; Cohen I(2): 518,571; RIC II: 156,18; Arezzo 1991: 211,28.
- 36 Av.: IMPCAESDOMITIANVSSVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: TRPCOSVII DESVIIIIPP; Pallas ide nad., ima u lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.22g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C995**.
Ljubić 182; 1890: 181,125; Cohen I: 414,237; Cohen I(2): 517,559; RIC II: 156,22; Arezzo 1991: 211,29.
- 37 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: TRPOTIICOS – VIIIIDESXPP; Pallas stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom na zemlji štit. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.81g.
Ljubić 189; Cohen VII suppl. 87,47; Cohen I(2): 520,603; RIC II: 158,37; Trau 1935: 21,768?
- 38 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: TRPOTIICOS – VIIIIDESXPP; Pallas stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom na zemlji štit. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.69g.
Ljubić 188; Cohen VII suppl. 87,47; Cohen I(2): 520,603; RIC II: 158,37.
- 39 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: TRPOTIICOS – VIIIIDESXPP; Pallas stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom na zemlji štit. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.65g. Dim.: F 21mm. **538:ZAG C1010**.
Ljubić 187; 1890: 182,133; Cohen VII suppl. 87,47; Cohen I(2): 520,603; RIC II: 158,37; Arezzo 1991: 211,39.
- 40 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: TRPOTIICOS VIIIIDESXPP; Pallas stoji nal., ima u d. hastu s dva šiljka. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.92g.
Ljubić 186; Cohen I: 416,251; Cohen I(2): 520,600; RIC II: 158,38.

- 41 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIICOS VIIIIDESXPP; Pallas stoji nal., ima u d. hastu s dva šiljka. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.80g.
Ljubić 185; Cohen I: 416,251; Cohen I(2): 520,600; RIC II: 158,38.
- 42 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIICOS VIIIIDESXPP; Pallas stoji nal., ima u d. hastu s dva šiljka. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.76g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C1009.**
Ljubić 184; 1890: 182,132; Cohen I: 416,251; Cohen I(2): 520,600; RIC II: 158,38;
Arezzo 1991: 211,40.
- 43 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIICOS VIIIIDESXPP; Pallas stoji nal., ima u d. hastu s dva šiljka. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.52g.
Ljubić 183; Cohen I: 416,251; Cohen I(2): 520,600; RIC II: 158,38.
- 44 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van; Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIICOS VIIIIDESXPP; Pallas na brodu stoji nad., ima na lj. štit,
u uzdignutoj d. koplje. Pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.75g.
Ljubić 190; Cohen I: 416,255; Cohen I(2): 520,605; RIC II: 157,36a.
- 45 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van; Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIICOS VIIIIDESXPP; Pallas na brodu stoji nad., ima na lj. štit,
u uzdignutoj d. koplje. Pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju.
Pol. kal.: 6. T.: 7.70g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C1011.**
Ljubić 192; 1890: 182,134; Cohen I: 416,255; Cohen I(2): 520,605;
RIC II: 157,36a; Arezzo 1991: 211,38.
- 46 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van; Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIICOS VIIIIDESXPP; Pallas na brodu stoji nad., ima na lj. štit,
u uzdignutoj d. koplje. Pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.68g.
Ljubić 191; Cohen I: 416,255; Cohen I(2): 520,605; RIC II: 157,36a.
- 47 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPIICOS VIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom nal.
Na ramenu ima koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.76g.
Ljubić 193; Cohen I: 416,258; Cohen I(2): 520,607; RIC II: 57,33.
- 48 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPIICOS VIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom nal.
Na ramenu ima koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.72g.
Ljubić 195; Cohen I: 416,258; Cohen I(2): 520,607; RIC II: 157,33.
- 49 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPIICOS VIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom nal.
Na ramenu ima koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.67g.
Ljubić 198; Cohen I: 416,258; Cohen I(2): 520,607; RIC II: 157,33.
- 50 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPIICOS VIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom nal.
Na ramenu ima koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.66g.
Ljubić 194; Cohen I: 416,258; Cohen I(2): 520,607; RIC II: 157,33.

- 51 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPIICOSVIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom nal.
Na ramenu ima koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6.
T.: 7.64g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C1012.**
Ljubić 196; 1890: 182,135; Cohen I: 416,258; Cohen I(2): 520,607;
RIC II: 157,33; Arezzo 1991: 211,32.
- 52 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPIICOSVIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom nal.
Na ramenu ima koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.58g.
Ljubić 197; Cohen I: 416,258; Cohen I(2): 520,607; RIC II: 157,33.
- 53 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom, bez skepra, nal. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.76g.
Ljubić 201; Cohen I –; Cohen I(2): 520,608; RIC II: 157,33b; Trau 1935: 21,770?
- 54 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom, bez skepra, nal. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.76g.
Ljubić 202; Cohen I –; Cohen I(2): 520,608; RIC II: 157,33b.
- 55 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom, bez skepra, nal. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.75g.
Ljubić 203; Cohen I –; Cohen I(2): 520,608; RIC II: 157,33b.
- 56 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom, bez skepra, nal. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.67g.
Ljubić 199; 1880: 46,22; Cohen VII: 87,48 dif.; Cohen I(2): 520,608; RIC II: 157,33b.
- 57 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom, bez skepra, nal. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.66g.
Ljubić 200; Cohen I –; Cohen I(2): 520,608; RIC II: 157,33b.
- 58 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s nad. Bk.
Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESVIIIIPP; Poprsje Palladino s egidom, bez skepra, nal. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.50g.
Ljubić 204; Cohen I –; Cohen I(2): 520,608; RIC II: 157,33b.
- 59 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom
nad. Bk. Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESIXPP; Poprsje Palladino s egidom nal. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.92g.
Ljubić 209; Cohen I –; Cohen I(2): 520,609 dif.; RIC II: 157,33b.
- 60 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom
nad. Bk. Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESIXPP; Poprsje Palladino s egidom nal. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.88g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C1013.**
Brunšmidova opaska: jednaki su (1013, 1014). Ljubić 207; 183,137;
Cohen I –; Cohen I(2): 520,609 dif.; RIC II: 157,33b; Arezzo 1991: 211,33.

- 61 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESIXPP; Poprsje Palladino s egidom nal. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.80g.
Ljubić 206; Cohen I –; Cohen I(2): 520,609 dif.; RIC II: 157,33b.
- 62 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESIXPP; Poprsje Palladino s egidom nal. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.75g.
Ljubić 205; Cohen I –; Cohen I(2): 520,609 dif.; RIC II: 157,33b.
- 63 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: TRPOTIMPII COSVIIIIDESIXPP; Poprsje Palladino s egidom, bez koplja, nal. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 5. T.: 7.67g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C1014**. Brunšmidova opaska: jednaki su (1013, 1014). Ljubić 208; 1880: 46,23; 1890: 183,136; Cohen I: 87,49 dif.; Cohen I(2): 520,609 dif.; RIC II: 157,33b; Arezzo 1991: 211,34.
- 64 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPITERCONSERVATOR na van; Orazo s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 8.02g.
Ljubić 165; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 65 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPITERCONSERVATOR na van; Orazo s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.85g.
Ljubić 156; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 66 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPITERCONSERVATOR na van; Orazo s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.85g.
Ljubić 157; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 67 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPITERCONSERVATOR na van; Orazo s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.85g.
Ljubić 167; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 68 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPITERCONSERVATOR na van; Orazo s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.82g. Dim.: F 21mm. **538:ZAG C909**. Ljubić 164; 1890: 175,80; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40; Arezzo 1991: 211,30.
- 69 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPITERCONSERVATOR na van; Orazo s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.80g.
Ljubić 155; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 70 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPITERCONSERVATOR na van; Orazo s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.80g.
Ljubić 162; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.

- 71 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPPITERCONSERVATOR na van; Orao s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.79g.
Ljubić 160; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 72 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPPITERCONSERVATOR na van; Orao s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.79g.
Lj. 161. Ljubić 161; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 73 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPPITERCONSERVATOR na van; Orao s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.76g.
Ljubić 159; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 74 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPPITERCONSERVATOR na van; Orao s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.72g.
Ljubić 166; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 75 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPPITERCONSERVATOR na van; Orao s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.71g.
Ljubić 168; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 76 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPPITERCONSERVATOR na van; Orao s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.69g.
Ljubić 154; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 77 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPPITERCONSERVATOR na van; Orao s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.68g.
Ljubić 163; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 78 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPPITERCONSERVATOR na van; Orao s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.60g.
Ljubić 153; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40; Trau 1935: 21,761?
- 79 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk. Rv.: IVPPITERCONSERVATOR na van; Orao s raširenim krilima stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.50g.
Ljubić 157; Cohen I: 408,180; Cohen I(2): 498,319; RIC II: 158,40.
- 80 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGPM. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IVPPITERCONSERVATOR; Orao vodoravno raširenih krila, stoji na munji, en face. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.77g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C910**.
Ljubić 169; 1880: 15,16; 1890: 175,81; Cohen I: 408,180 dif.; Cohen I(2): 498,319 dif.; RIC II: 158,40 dif.; Arezzo 1991: 211,31.

- 81 Av.: IMPCAESDOMITIANVS AVGERMANIC. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s egidom, nad. Bk. Rv.: PMTRPOTIII IMPVCOSXPP; Minerva, stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.81g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C931.**
Ljubić 172; 1880: 46,17; 1890: 176,92; Cohen I: 409,189 dif. (AR);
Cohen I(2): 501,354 iza; RIC II: 159,45 dif.; Arezzo 1991: 211,45.
- 82 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGERMANIC. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s egidom, nad. Bk. Rv.: PMTRPOTIII IMPVCOSXPP; Pallas stoji nal, ima u d. hastu. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.77g. Dim.: 20x21mm. **538:ZAG C929.**
Ljubić 170; 1880: 46,17; 1890: 176,90; Cohen I –; Cohen VII, Suppl. 85,34 dif.;
Cohen I(2): 501,350 iza; RIC II: 159,46c; Arezzo 1991: 211,43.
- 83 Av.: IMPCAESDOMI TIANVSAVGERMANIC. Pop.: s plaštem, lovorom ovjenčano nal. Bk. Rv.: PMTRPOTIII IMPVCOSXPP; Pallas stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom stoji štit. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.76g. Dim.: 20x21mm. **538:ZAG C930.**
Ljubić 171; 1880: 46,18; 1890: 176,91; Cohen I: 409,187 dif.; Cohen I(2): 501,352 iza;
RIC II: 159,47/47a; Arezzo 1991: 211,44.
- 84 Av.: IMPCAESDIVI VESPFDOMITIANAVG. Pop.: s plaštem nal. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSX; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; dolje pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.62g.
Ljubić 37; Cohen VII suppl. 82,9; Cohen I(2): 482,139 iza; RIC II: 159, op.dif.
- 85 Av.: IMPCAESDIVI VESPFDOMITIANAVG. Pop.: s plaštem nal. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSX; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; dolje pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.57g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C836.**
Ljubić 38; 1890: 167,25; Cohen VII suppl. 82,9; Cohen I(2): 482,139 iza;
RIC II: 159, op. dif.; Arezzo 1991: 211,42.
- 86 Av.: IMPCAESDOMITIANAVGERMANICVS na van. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: PMTRPOTIII IMPVCOSXPP; Minerva, ide nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.81g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C932.**
Ljubić 173; 1880: 46,20; 1890: 176,93; Cohen I: 409,189 dif.; Cohen I(2): 501,355 iza;
RIC II: 159, bilj.45; Arezzo 1991: 211,46.
- 87 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGERMANIC. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: PMTRPOTIII IMPVIICOSXIPP; Minerva, ide nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.74g.
Ljubić 175; Cohen VII suppl. 85,35; Cohen I(2): 502,363; RIC II: 160,52.
- 88 Av.: IMPCAESDOMITIANVSAVGERMANIC. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: PMTRPOTIII IMPVIICOSXIPP; Minerva, ide nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.71g. Dim.: 20x22mm. **538:ZAG C933.**
Ljubić 174; 1890: 177,94; Cohen VII suppl. 85,35; Cohen I(2): 502,363; RIC II: 160,52.
- 89 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMMPMTRPV. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPVIICOSXICENSPOTPP; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.53g. Dim.: F 21mm. **538:ZAG C854.**
Ljubić 125; 1890: 170,43; Cohen I: 397,73; Cohen I(2): 488,188;
RIC II: 162,72 dif; Arezzo 1991: 212,48.

- 90 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPV. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: IMPVIIIICOSXICENSPOTPP; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom pokrhanom koplje. Nije bio u optjecaju. T.: 7.50g.
Ljubić 126; Cohen I: 397,73; Cohen I(2): 488,188; RIC II: 162,72 dif.
- 91 Av.: IMP.CAESDOMITAVGGERMP.MTRP.V. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: IMPXICOSXICENS.P.P.P.; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom pokrhanom koplje. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.53g. Dim.: 21x22mm. **538:ZAG C855**.
Ljubić 127; 1880: 20,8; 1890: 170,44; Cohen I: 397,74 dif.: VII: 83, 19 dif.;
Cohen I(2): 488,190 iza; RIC II: 162, –; Arezzo 1991: 212,49.
- 92 Av.: IMPCAESDOMITAVG GERMPMTRPV. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: IMPXICOSXII CENSPPP; Minerva stoji na brodu nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje; pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.59g.
Dim.: 21x22mm. **538:ZAG C856**.
Ljubić 148; 1890: 170,45; Cohen I: 405,146; Cohen I(2): 489,195;
RIC II: 163,74; Arezzo 1991: 212,50.
- 93 Av.: IMPCAESDOMITAVG GERMPMTRPV. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: IMPXICOSXII CENSPPP; Minerva stoji na brodu nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje; pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.55g.
Ljubić 147; Cohen I: 405,146; Cohen I(2): 489,195; RIC II: 163,74.
- 94 Av.: IMPCAESDOMITAVG GERMPMTRPV. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: IMPXICOSXII CENSPPP; Minerva stoji na brodu nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje; pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.53g.
Ljubić 149; Cohen I: 405,146; Cohen I(2): 489,195; RIC II: 163,74.
- 95 Av.: IMPCAESDOMITAVG GERMPMTRPV. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: IMPXICOSXIICENSPPP; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom pokrhanom koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.61g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C857**.
Ljubić 128; 1890: 170,46; Cohen I: 397,74; Cohen I(2): 489,199; RIC II: 163,77;
Arezzo 1991: 212,51.
- 96 Av.: IMPCAESDOMITAVG GERMPMTRPV. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: IMPXICOSXIICENSPPP; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom pokrhanom koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.51g.
Ljubić 129; Cohen I: 397,74; Cohen I(2): 489,199; RIC II: 163,77.
- 97 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRP.V. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: IMPXIICOSXII CENSPPP; Minerva na brodu, stoji nad.; ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje; pred njom dolje sova. Bk. Nije bio u optjecaju.
Pol. kal.: 6. T.: 7.55g. Dim.: F 21mm. **538:ZAG C859**.
Ljubić 150; Cohen VII, suppl. 83,20; Cohen I(2): 489,203; RIC II: 163,80; Arezzo 1991: 212,52.
- 98 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: IMPXIICOSXIICENSPPP; Germanka, sjedi na štitu plačući nad.; pod njom leži pokrhanom koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.64g.
Ljubić 130; Cohen I: 396,75; Cohen I(2): 489,206; RIC II: 164,83.
- 99 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: IMPXIICOSXIICENSPPP; Germanka, sjedi na štitu plačući nad.; pod njom leži pokrhanom koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.62g.
Ljubić 131; Cohen I: 396,75; Cohen I(2): 489,206; RIC II: 164,83.

- 100 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIICOSXIICENSPPP; Germanka, sjedi na štitu plačući nad.; pod njom leži pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.59g. Dim.: 20x21mm. **538:ZAG C861.**
Ljubić 132; 1890: 171,50; Cohen I: 397,75; Cohen I(2): 489,206; RIC II: 164,83; Arezzo 1991: 212,54.
- 101 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIICOSXII CENSPPP; Minerva na brodu, stoji nad.; ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje; dolje kod njenih nogu sova d. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.40g. Dim.: F 21mm. **538:ZAG C860.**
Ljubić 151; 1880: 45,14; 1890: 171,49; Cohen I: 405,148 dif.; Cohen I(2): 489,205 iza; RIC II: 164,85 dif.; Arezzo 1991: 212,53.
- 102 Av.: IMP.CAESDOMITAVG GERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIIIICOSXIICENSPPP; Germanka sjedi plačući na štitu nad; pod njom leži skrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.54g. Dim.: 20x21mm. **538:ZAG C864.**
Ljubić 134; 1890: 171,52; Cohen I: 397,76; Cohen I(2): 490,211; RIC II: 164,90; Arezzo 1991: 212,57.
- 103 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPV. Pop.: lovorom ovjenčana glava nad. Rv.: IMPSXIIICOSXII CENSPPP; Pallas sa šljemom, stoji nal.; drži munju i koplje; uz noge joj štit. Nije bio u optjecaju. T.: 7.53g.
Brunšmidova bilješka: »Na tom je mjestu pozlaćen srebrn novac.«
Ljubić 144; 1880: 20,12; 170,47; Cohen I: 400,105 dif (AR); Cohen I(2): 489,202; RIC II: 164,81; Trau 1935: 21,759?
- 104 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIICOSXIICENSPPP; Germanka, sjedi na štitu plačući nad.; pod njom leži pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.31g. Dim.: 20x21mm. **538:ZAG C862.**
Ljubić 133; 1880: 20,9; 1890: 171,51; Cohen I: 397,75 dif.; VII: 83,19 dif.; Cohen I(2): 489,206 iza; RIC II: 164 –; Arezzo 1991: 212,55.
- 105 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIIIICOSXII CENSPPP; Minerva stoji nal., ima u d. hastu. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.69g.
Ljubić 141; Cohen I: –; Cohen I(2): 490,210 iza; RIC II: 164 –.
- 106 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIIIICOSXII CENSPPP; Minerva stoji nal., ima u d. hastu. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.55g. Dim.: 21x22mm. **538:ZAG C863.**
Ljubić 140; 1890: 171,53; Cohen I: –; Cohen I(2): 490,210 iza; RIC II: 164,–; Arezzo 1991: 212,56.
- 107 Av.: IMPCAESDOMITAVG GERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIIIICOSXIICENSPPP; Minerva ide nad.; ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.53g. Dim.: F 21mm. **538:ZAG C867.**
Ljubić 145; 1890: 172,56; Cohen VII suppl. 84,23; Cohen I(2): 491,227; RIC II: 165,91; Arezzo 1991: 212,70.

- 108 Av.: IMP.CAESDOMITAVG GERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMP.XIIICOSXIIICENSPPP; Minerva stoji na brodu, nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. kolje; pred njom dolje sova. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.58g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C865.**
Ljubić 152; 1880: 45,15; 1890: 171,55; Cohen I: 405,152 dif.; Cohen I(2): 490,218 iza; RIC II: 165,92 dif.; Arezzo 1991: 212,58.
- 109 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIIICOSXIIICENSPPP; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom leži skrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.70g. Ljubić 137; Cohen I: –; Cohen I(2): 490,220 iza; RIC II: 165, –.
- 110 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIIICOSXIIICENSPPP; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom leži skrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.65g. Ljubić 138; Cohen I: –; Cohen I(2): 490,220 iza; RIC II: 165, –.
- 111 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIIICOSXIIICENSPPP; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom leži skrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.61g. Ljubić 135; Cohen I: –; Cohen I(2): 490,220 iza; RIC II: 165, –.
- 112 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIIICOSXIIICENSPPP; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom leži skrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.59g. Ljubić 139; Cohen I: –; Cohen I(2): 490,220 iza; RIC II: 165, –.
- 113 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk. Rv.: IMPXIIICOSXIIICENSPPP; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom leži skrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.53g. Dim.: F 21mm. **538:ZAG C866.**
Ljubić 136; 1880: 20,10–11; 1890: 171,54; Cohen I: 397,76–77 dif.; Cohen I(2): 490,220 iza; RIC II: 165, –; Arezzo 1991: 212,59.
- 114 Av.: IMPCAESDOMITAVG GERMPMTRPVI. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s egidom, nad. Bk. Rv.: IMPXIIICOSXIIICENSPPP; Minerva ide nad.; ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.51g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C870.**
Ljubić 146; 1880: 21,31; 1890: 172,58; Cohen I: 402,126 dif. (AR); Cohen I(2): 491,234 iza; RIC II: 166,107 dif.; Arezzo 1991: 212,61.
- 115 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVII. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s egidom, nad. Bk. Rv.: IMPXIIICOSXIIICENSPPP; Minerva stoji nal., ima u d. hastu. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.51g. Ljubić 143; Cohen VII suppl. 84,82; Cohen I(2): 491,232; RIC II: 167,110.
- 116 Av.: IMPCAESDOMITAVGGERMPMTRPVII. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s egidom, nad. Bk. Rv.: IMPXIIICOSXIIICENSPPP; Minerva stoji nal., ima u d. hastu. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.47g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C868.**
Ljubić 142; 1890: 172,57; Cohen VII suppl. 84,82; Cohen I(2): 491,232; RIC II: 167,110; Arezzo 1991: 212,62.

- 117 Av.: DOMITIANVSAVGVSTVS GERMANICVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: COSXIII LVDSAECFEC; Salijski svećenik ide nal.; ima u lj. štit, u d. baklju. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.61g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C807.**
Ljubić 33; 1890: 165,11; Cohen I: 392,40; Cohen I(2): 476,75; RIC II: 168,119, T.V.,81 (Rv.);
Arezzo 1991: 212,63.
- 118 Av.: DOMITIANVSAVGVSTVS GERMANICVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: COSXIII LVDSAECFEC; Salijski svećenik ide nal.; ima u lj. štit, u d. baklju. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.53g.
Ljubić 34; Cohen I: 392,40; Cohen I(2): 476,75; RIC II: 168,119.
- 119 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS COSXIII; Minerva ide nad.; ima u lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.51g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C839.**
Ljubić 54; 1890: 168,28; Cohen I: 334,55; Cohen I(2): 483,144; RIC II: 168,123;
Arezzo 1991: 212,64.
- 120 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXIII; Minerva stoji na brodu nad.; ima na lj. štit, u uzdignutoj
d. koplje; do njenih nogu sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.50g.
Ljubić 56; Cohen I: –; Cohen I(2): 483,145; RIC II: 169,124.
- 121 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXIII; Minerva stoji na brodu nad.; ima na lj. štit, u uzdignutoj
d. koplje; do njenih nogu sova. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.46g.
Dim.: F 20mm. **538:ZAG C840.**
Ljubić 55; 1879: 59,3; 1890: 168,29; Cohen I: 394,55 dif.; Cohen I(2): 483,145;
RIC II: 169,124; Arezzo 1991: 212,65.
- 122 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS COSXIII; Minerva stoji nal., ima u lj. koplje, u d. munju;
za njom štit. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.62g. Dim.: 20x21mm. **538:ZAG C838.**
Ljubić 50; 1890: 168,27; Cohen I: 394,53; Cohen I(2): 483,142; RIC II: 169,125;
Arezzo 1991: 212,66.
- 123 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS COSXIII; Minerva stoji nal., ima u lj. koplje, u d. munju;
za njom štit. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.58g.
Ljubić 51; Cohen I: 394,53; Cohen I(2): 483,142; RIC II: 169,125; Trau 1935: 21,754?
- 124 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS COSXIII; Minerva stoji nal., ima u lj. koplje, u d. munju;
za njom štit. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.53g.
Ljubić 52; Cohen I: 394,53; Cohen I(2): 483,142; RIC II: 169,125.
- 125 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS COSXIII; Minerva stoji nal., ima u lj. koplje, u d. munju;
za njom štit. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.48g.
Lj. 53. Ljubić 53; Cohen I: 394,53; Cohen I(2): 483,142; RIC II: 169,125.
- 126 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS COSXIII; Minerva stoji nal., drži u d. hastu. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.69g.
Ljubić 47; Cohen I: –; Cohen I(2): 482,140; RIC II: 169,126.

- 127 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS COSXIII; Minerva stoji nal., drži u d. hastu. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.61g.
Ljubić 49; Cohen I: –; Cohen I(2): 482,140; RIC II: 169,126.
- 128 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS COSXIII; Minerva stoji nal., drži u d. hastu. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.48g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C837**.
Ljubić 48; 1879: 59,2?; 1880: 167,26; Cohen I: 393,31 dif.; Cohen I(2): 482,140;
RIC II: 169,126; Arezzo 1991: 212,67.
- 129 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXIII; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom
skrhano koplje. Nije bio u optjecaju. T.: 7.67g.
Ljubić 42; Cohen I: 393,50; Cohen I(2): 483,148; RIC II: 169,127.
- 130 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXIII; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom
skrhano koplje. Nije bio u optjecaju. T.: 7.67g.
Ljubić 43; Cohen I: 393,50; Cohen I(2): 483,148; RIC II: 169,127.
- 131 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXIII; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom
skrhano koplje. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.63g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C841**.
Ljubić 45; 1890: 168,30; Cohen I: 393,50; Cohen I(2): 483,148; RIC II: 169,127;
Arezzo 1991: 212,68.
- 132 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXIII; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom
skrhano koplje. Nije bio u optjecaju. T.: 7.58g.
Ljubić 46; Cohen I: 393,50; Cohen I(2): 483,148; RIC II: 169,127.
- 133 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXIII; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom
skrhano koplje. Nije bio u optjecaju. T.: 7.52g.
Ljubić 40; Cohen I: 393,50; Cohen I(2): 483,148; RIC II: 169,127; Trau 1935: 21,755?
- 134 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXIII; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom
skrhano koplje. Nije bio u optjecaju. T.: 7.52g.
Ljubić 41; Cohen I: 393,50; Cohen I(2): 483,148; RIC II: 169,127.
- 135 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXIII; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom
skrhano koplje. Nije bio u optjecaju. T.: 7.50g.
Ljubić 39; Cohen I: 393,50; Cohen I(2): 483,148; RIC II: 169,127.
- 136 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXIII; Germanka sjedi plačući na štitu nad.; pod njom
skrhano koplje. Nije bio u optjecaju. T.: 7.50g.
Ljubić 44; Cohen I: 393,50; Cohen I(2): 483,148; RIC II: 169,127.

- 137 Av.: DOMITIANVS – AVGVSTVS. Pop.: Glava bez vijenca nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS gore; Domicijan na četveropregu nal., ima u lj.žezlo,
u d. grančicu. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.65g.
Ljubić 36; Cohen I: –; Cohen I(2): 482,138; RIC II: 169,128 dif.
- 138 Av.: DOMITIANVS – AVGVSTVS. Pop.: Glava bez vijenca nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS gore; Domicijan na četveropregu nal., ima u lj.žezlo,
u d. grančicu. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.49g. Dim.:
F 21mm. **538:ZAG C835**.
Ljubić 35; 1879: 58,1; 1890: 167,24, T.V,1; Cohen I: 393,44 dif.; VII: 79 ad 49;
Cohen I(2): 482,138; RIC II: 169,128 dif.; Arezzo 1991: 211,41.
- 139 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.65g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C844**.
Ljubić 100; 1890: 168,33; Cohen I: 395,61; Cohen I(2): 484,152; RIC II: 172,160;
Arezzo 1991: 212,69.
- 140 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.63g.
Ljubić 101; Cohen I: 395,61; Cohen I(2): 484,152; RIC II: 172,160.
- 141 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.62g.
Ljubić 103; Cohen I: 395,61; Cohen I(2): 484,152; RIC II: 172,160.
- 142 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.60g.
Ljubić 102; Cohen I: 395,61; Cohen I(2): 484,152; RIC II: 172,160.
- 143 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.58g.
Ljubić 104; Cohen I: 395,61; Cohen I(2): 484,152; RIC II: 172,160.
- 144 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.58g.
Ljubić 107; Cohen I: 395,61; Cohen I(2): 484,152; RIC II: 172,160.
- 145 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.57g.
Ljubić 105; Cohen I: 395,61; Cohen I(2): 484,152; RIC II: 172,160.
- 146 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.55g.
Ljubić 99; Cohen I: 395,61; Cohen I(2): 484,152; RIC II: 172,160.

- 147 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.55g.
Ljubić 106; Cohen I: 395,61; Cohen I(2): 484,152; RIC II: 172,160.
- 148 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom, nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nad., ima na lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.41g.
Ljubić 108; Cohen I: 395,61; Cohen I(2): 484,152; RIC II: 172,160.
- 149 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji na brodu nad., ima na lj. štit,
u uzdignutoj d. koplje. Pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.69g.
Ljubić 114; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,153; RIC II: 173,161.
- 150 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji na brodu nad., ima na lj. štit,
u uzdignutoj d. koplje. Pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.68g.
Ljubić 111; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,153; RIC II: 173,161.
- 151 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji na brodu nad., ima na lj. štit,
u uzdignutoj d. koplje. Pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.65g.
Ljubić 115; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,153; RIC II: 173,161.
- 152 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji na brodu nad., ima na lj. štit,
u uzdignutoj d. koplje. Pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.62g.
Ljubić 112; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,153; RIC II: 173,161.
- 153 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji na brodu nad., ima na lj. štit,
u uzdignutoj d. koplje. Pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.58g.
Ljubić 109; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,153; RIC II: 173,161.
- 154 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji na brodu nad., ima na lj. štit,
u uzdignutoj d. koplje. Pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.55g.
Ljubić 113; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,153; RIC II: 173,161.
- 155 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji na brodu nad., ima na lj. štit,
u uzdignutoj d. koplje. Pred njom sova. Bk. Nije bio u optjecaju.
Pol. kal.: 6. T.: 7.48g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C845.**
Ljubić 110; 1879: 59,6; 1890: 169,34; Cohen I: 394,61 dif.; Cohen I(2): 484,153;
RIC II: 173,161; Arezzo 1991: 212,70.
- 156 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.75g.
Ljubić 97; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162.

- 157 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.73g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C843.**
Ljubić 98; 1890: 168,32; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162;
Arezzo 1991: 212,71.
- 158 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.70g.
Ljubić 92; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162.
- 159 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.69g.
Ljubić 91; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162.
- 160 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.69g.
Ljubić 93; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162.
- 161 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.68g.
Ljubić 95; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162.
- 162 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.67g.
Ljubić 87; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162.
- 163 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.67g.
Ljubić 96; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162.
- 164 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.55g.
Ljubić 90; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162.
- 165 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.54g.
Ljubić 94; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162.
- 166 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.49g.
Ljubić 88; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162; Trau 1935: 21,756?
- 167 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. hastu, u d. munju; za njom štit. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.48g.
Ljubić 89; Cohen I: 394,60; Cohen I(2): 483,151; RIC II: 173,162.

- 168 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.67g.
Ljubić 83; Cohen I: –; Cohen I(2): 483,150; RIC II: 173,163.
- 169 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.66g.
Ljubić 84; Cohen I: –; Cohen I(2): 483,150; RIC II: 173,163.
- 170 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.61g.
Ljubić 86; Cohen I: –; Cohen I(2): 483,150; RIC II: 173,163.
- 171 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.58g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C842.**
Ljubić 85; 1879: 59,5?; 1890: 168,31; Cohen I: 394,59 dif.; Cohen I(2): 483,150;
RIC II: 173,163; Arezzo 1991: 212,72.
- 172 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Minerva stoji nal., ima u lj. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.44g.
Lj. 82. Ljubić 82; Cohen I: –; Cohen I(2): 483,150; RIC II: 173,163.
- 173 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plaćući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.77g.
Ljubić 77; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 174 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plaćući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.75g.
Ljubić 63; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 175 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plaćući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.72g. Dim.: F 19mm. **538:ZAG C847.**
Ljubić 68; 1890: 169,36; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164;
Arezzo 1991: 212,73.
- 176 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plaćući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.70g.
Ljubić 80; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 177 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plaćući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.68g.
Ljubić 70; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.

- 178 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.68g.
Ljubić 71; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 179 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.65g.
Ljubić 76; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 180 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.65g.
Ljubić 79; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 181 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.63g.
Ljubić 81; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 182 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.60g.
Ljubić 62; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164; Trau 1935: 21,758?
- 183 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.60g.
Ljubić 64; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 184 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.60g.
Ljubić 78; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 185 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.58g.
Ljubić 74; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 186 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.57g.
Ljubić 67; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 187 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.50g.
Ljubić 69; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 188 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk. Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.50g.
Ljubić 73; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.

- 189 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.50g.
Ljubić 75; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 190 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.49g.
Ljubić 65; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 191 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.48g.
Ljubić 66; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 192 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava s bradicom nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXV; Germanka plačući sjedi na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.47g.
Ljubić 72; Cohen I: 394,58; Cohen I(2): 484,156; RIC II: 173,164.
- 193 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS gore; COSXV u ex; Car u kvadrigrinal., ima u lj. žezlo, u d. grančicu. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.80g.
Ljubić 59; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,154; RIC II: 173,165.
- 194 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS gore; COSXV u ex; Car u kvadrigrinal., ima u lj. žezlo, u d. grančicu. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.71g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C846**.
Ljubić 57; 1879: 59,4; 1890: 169,35; Cohen I: 394,57 dif.; Cohen I(2): 484,154;
RIC II: 173,165; Arezzo 1991: 212,74.
- 195 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS gore; COSXV u ex; Car u kvadrigrinal., ima u lj. žezlo, u d. grančicu. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.60g.
Ljubić 61; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,154; RIC II: 173,165.
- 196 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS gore; COSXV u ex; Car u kvadrigrinal., ima u lj. žezlo, u d. grančicu. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.49g.
Ljubić 58; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,154; RIC II: 173,165.
- 197 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS gore; COSXV u ex; Car u kvadrigrinal., ima u lj. žezlo, u d. grančicu. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.47g.
Ljubić 60; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,154; RIC II: 173,165.
- 198 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXVI; Minerva ide nad.; ima u lj. štit, u uzdignutoj d. koplje. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.57g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C849**.
Ljubić 122; 1890: 169,38; Cohen VII suppl. 82,11; Cohen I(2): 484,158;
RIC II: 175,181, T.V,84 (Rv.); Arezzo 1991: 212,75.

- 199 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXVI; Minerva stoji nal., ima u d. hastu. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.69g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C848.**
Ljubić 121; 1890: 169,37; Cohen VII suppl. 82,10; Cohen I(2): 484,157;
RIC II: 175,183, T.V,85; Arezzo 1991: 212,76.
- 200 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXVI; Germanka plaćući sjedi na štitu nad.; pod njom skrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.64g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C851.**
Ljubić 119; 1890: 169,40; Cohen I: 395,63; Cohen I(2): 484,163; RIC II: 175,184;
Arezzo 1991: 212,77.
- 201 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXVI; Germanka plaćući sjedi na štitu nad.; pod njom skrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.60g.
Ljubić 118; Cohen I: 395,63; Cohen I(2): 484,163; RIC II: 175,184.
- 202 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXVI; Germanka plaćući sjedi na štitu nad.; pod njom skrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.53g.
Ljubić 120; Cohen I: 395,63; Cohen I(2): 484,163; RIC II: 175,184.
- 203 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Glava bez vijenca nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS gore; COSXVI u ex; Car u kvadrigrini nal.; u lj. ima žezlo, u d. grančicu. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.77g.
Ljubić 117; Cohen I: –; Cohen I(2): 484,161 iza; RIC II: 175,185a.
- 204 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Glava bez vijenca nad. Bk.
Rv.: GERMANICVS gore; COSXVI u ex; Car u kvadrigrini nal.; u lj. ima žezlo, u d. grančicu. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.57g. Dim.: F 21mm. **538:ZAG C850.**
Ljubić 116; 1880: 20,7; 1890: 169,39; Cohen I: 395,62 dif.; VII: 79,62 dif.;
Cohen I(2): 484,161 iza; RIC II: 175,185a; Arezzo 1991: 212,78.
- 205 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXVII; Pallas stoji nal., ima u lj. koplje, u d. munju; za njom na zemlji stoji štit. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.67g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C852.**
Ljubić 124; 1890: 170,41; Cohen VII suppl. 82,14; Cohen I(2): 484,164;
RIC II: 177,200; Arezzo 1991: 212,79.
- 206 Av.: DOMITIANVS AVGVSTVS. Pop.: Lovorom ovjenčana glava nad. Bk.
Rv.: GERMANICVSCOSXVII; Germanka sjedi plaćući na štitu nad.; pod njom pokrhanu koplje. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.56g. Dim.: F 19mm. **538:ZAG C853.**
Ljubić 123; 1890: 170,42; Cohen I: 395,65; Cohen I(2): 485,169; RIC II: 177,202;
Arezzo 1991: 212,80.
- 207 Av.: DOMITIAAVGVSTAIMPDOMIT na van. Pop.: Domicijino nad. Bk.
Rv.: CONCOR DIA AVGVVS T na van; Paun ide nad. Bk. Nije bio u optjecaju.
Pol. kal.: 6. T.: 7.94g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C1052.**
Ljubić 212; 1890: 185,1; Cohen I: 459,2; Cohen I(2): 535,1; RIC II: 179,212.

- 208 Av.: DOMITIAAVGVSTAIMPDOMIT. Pop.: Domicijino, u nabranj haljini, nad. Bk.
Rv.: CONCORDIA AVGVST; Paun nad.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.80g.
Ljubić 213; Cohen I: 459,2; Cohen I(2): 535,1; RIC II: 179,212.
- 209 Av.: DOMITIAAVGVSTAIMPDOMIT. Pop.: Domicijino, u nabranj haljini, nad. Bk.
Rv.: CONCORDIA AVGVST; Paun nad.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.77g.
Ljubić 215; Cohen I: 459,2; Cohen I(2): 535,1; RIC II: 179,212.
- 210 Av.: DOMITIAAVGVSTAIMPDOMIT. Pop.: Domicijino, u nabranj haljini, nad. Bk.
Rv.: CONCORDIA AVGVST; Paun nad.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.70g.
Ljubić 214; Cohen I: 459,2; Cohen I(2): 535,1; RIC II: 179,212.
- 211 Av.: DOMITIAAVGVSTAIMPDOMIT na van. Pop.: Domicijino nad. Bk.
Rv.: DIVVSCAESARIMPDOMITIANIF; Golo dijete s raširenim rukama, sjedi na globusu, opkoljeno sa sedam zvijezda. Bk. Nije bio u optjecaju.
Pol. kal.: 6. T.: 7.79g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C1054.**
Ljubić 221; 1890: 185,3; Cohen I: 459,6; Cohen I(2): 536,10; RIC II: 180,213.
- 212 Av.: DOMITIAAVGVSTAIMPDOMIT na van. Pop.: Domicijino nad. Bk.
Rv.: DIVVSCAESARIMPDOMITIANIF; Golo dijete s raširenim rukama, sjedi na globusu, opkoljeno sa sedam zvijezda. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.70g.
Ljubić 220; Cohen I: 459,6; Cohen I(2): 536,10; Windischgrätz VI, 1900: 80, 893?;
RIC II: 180,213.
- 213 Av.: DOMITIAAVGIMPDO MITIANAVGGERM. Pop.: Domicijino nad. Bk.
Rv.: CONCORDIA AVGVST; Paun ide nad. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.71g.
Ljubić 218; Cohen I: 459,5; Cohen I(2): 535,4; RIC II: 180,215a.
- 214 Av.: DOMITIAAVGIMPDO MITIANAVGGERM. Pop.: Domicijino nad. Bk.
Rv.: CONCORDIA AVGVST; Paun ide nad. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.68g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C1053.**
Ljubić 219; 1890: 185,2; Cohen I: 459,5; Cohen I(2): 535,4; RIC II: 180,215a;
Arezzo 1991: 211,37.
- 215 Av.: DOMITIAAVGIMPDO MITIANAVGGERM. Pop.: Domicijino nad. Bk.
Rv.: CONCORDIA AVGVST; Paun ide nad. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.53g.
Ljubić 216; Cohen I: 459,5; Cohen I(2): 535,4; RIC II: 180,215a.
- 216 Av.: DOMITIAAVGIMPDO MITIANAVGGERM. Pop.: Domicijino nad. Bk.
Rv.: CONCORDIA AVGVST; Paun ide nad. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.40g.
Lj. 217. Ljubić 217; Cohen I: 459,5; Cohen I(2): 535,4; RIC II: 180,215a.
- 217 Av.: DIVVSTITVSAVGVSTVS na van. Pop.: Glava Titova sa zrakastom krunom nad. Bk.
Rv.: IVLIAAVGVSTADIVITITIF; Poprsje Julijino nad. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.71g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C790.**
Ljubić 29; 1890: 164,1; Cohen I: 385,1; Cohen I(2): 468,1; RIC II: 181,216, T.V.,87;
Arezzo 1991: 211,27.

- 218 Av.: DIVVSTITVSAVGVSTVS na van. Pop.: Glava Titova sa zrakastom krunom nad. Bk.
Rv.: IVLIAAVGVSTADIVITITIF; Poprsje Julijino nad. Bk.
Nije bio u optjecaju. T.: 7.66g.
Ljubić 28; Cohen I: 385,1; Cohen I(2): 468,1; RIC II: 181,216.
- 219 Av.: IVLIA AVGVSTA . Pop.: Julijino nad. bK.
Rv.: DIVITITIFILIA; Paun s raširenim repom, en face. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.50g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C784.**
Ljubić 25; 1890: 163,1, T.IV,19; Cohen I: 383,3; Cohen I(2): 466,6; RIC II: 181,218;
Arezzo 1991: 211,24.
- 220 Av.: IVLIA AVGVSTA. Pop.: Julijino nad. Bk.
Rv.: DIVITITIFILIA; Paun s raširenim repom, en face. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.55g. Dim.: F 21mm. **538:ZAG C785.**
Ljubić 26; 1879:58,1; 1890: 163,2; Cohen I: 383,3 dif.; Cohen I(2): 466,8;
RIC II: 181,218a; Arezzo 1991: 211,25.
- 221 Av.: DIVAIVLIA AVGVSTA. Pop.: Julijino nad. Bk.
Rv.: Kola, koja vuku dva slona nad. Na svakom slonu jaše po jedan vodič.
Na kolima stolac, na kom sjedi Julija s grančicom u lj., a kopljem u d. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.69g. Dim.: F 20mm. **538:ZAG C789.**
Ljubić 27; 1879: 58,2; 1890: 164,5, T.IV,18; Cohen I: 384,10 dif.; Cohen I(2): 467,196;
RIC II: 181,220; Carradice 1983: T,IV,22; Arezzo 1991: 211,26.
- 222 Av.: IMPNERVACAESAVG PMTRPCOSIIPP. Pop.: glava, lovorom ovjenčana, nad. Bk.
Rv.: FORTVNA PR; Fortuna sjedi nal., u d. drži dva klasa, u lj. koso položeno žezlo. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.59g. Dim.: 18x20mm. **538:ZAG C1103.**
Ljubić 224; 1880: 120,1; Cohen I: 469,31 dif. (AR); Cohen II(2): 8,75 iza; RIC II: 223,5;
Arezzo 1991: 212,81.
- 223 Av.: IMPNERVA'CAES'AVG 'PMTRP.COSIIPP. Pop.: glava, lovorom ovjenčana, nad. Bk.
Rv.: CONCORDIA EXERCITVVM; Dvije stisnute desnice drže legijski bojni znak,
utaknut na provu broda. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.65g.
Ljubić 223; Cohen I: 468,15; Cohen II(2): 3,28; RIC II: 224,15; Trau 1935: 23,854?
- 224 Av.: IMPNERVA'CAES'AVG 'PMTRP.COSIIPP. Pop.: glava, lovorom ovjenčana, nad. Bk.
Rv.: CONCORDIA EXERCITVVM; Dvije stisnute desnice drže legijski bojni znak,
utaknut na provu broda. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.61g.
Dim.: F 20mm. **538:ZAG C1072.**
Ljubić 222; 1890: 188,18; Cohen I: 468,15; Cohen II(2): 3,28; RIC II: 224,15;
Arezzo 1991: 212,82.
- 225 Av.: IMPCAESNERVATRAIANAVGGERM. Pop.: glava, lovorom ovjenčana, nad. Bk.
Rv.: PMTRPCOSIIPP; Nal. okrenuta stojeća Fortuna s kormilom, na provi i rogom obilja. Bk.
Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.29g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C1216.**
Ljubić 225; 1890: 195,35; Cohen II: 21,115; Cohen II(2): 40,205;
RIC II: 245,4; Arezzo 1991: 212,83.
- 226 Av.: IMPCAESNERVATRAIA NAVGGERM. Pop.: glava, lovorom ovjenčana, nad. Bk.
Rv.: PMTRPCOSIIPP; Nal. okrenuta sjedeća Germanija, s uljičnom grančicom;
kraj nje tri duguljasta štita i šljem. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.75g.
Ljubić 226; Cohen VII suppl. 102,8; Cohen II(2): 40,207; RIC II: 245,5.

- 227 Av.: IMPCAESNERVATRAIA NAVGGERM. Pop.: glava, lovorom ovjenčana, nad. Bk. Rv.: PMTRPCOSIIPP; Nal. okrenuta sjedeća Germanija, s uljičnom grančicom; kraj nje tri duguljasta štita i šljem. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.45g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C1217**.
Ljubić 227; 1890: 195,32; Cohen VII suppl. 102,8; Cohen II(2): 40,207; RIC II: 245,5; Arezzo 1991: 212,84.
- 228 Av.: IMPCAESNERVATRAIANAVGGERM. Pop.: glava, lovorom ovjenčana, nad. Bk. Rv.: PONTMAXTR POTCOSII; Nal. okrenuta sjedeća Germanija, s uljičnom grančicom; sjedi na tri duguljasta štita, kraj nje šljem. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.71g. Ljubić 229; Cohen II: 30,184; Cohen II(2): 48,290; RIC II: 246,15; Trau 1935: 25,897?
- 229 Av.: IMPCAESNERVATRAIANAVGGERM. Pop.: glava, lovorom ovjenčana, nad. Bk. Rv.: PONTMAXTR POTCOSII; Nal. okrenuta sjedeća Germanija, s uljičnom grančicom; sjedi na tri duguljasta štita, kraj nje šljem. Bk. Nije bio u optjecaju. T.: 7.61g. Ljubić 228; Cohen II: 30,184; Cohen II(2): 48,290; RIC II: 246,15.
- 230 Av.: IMPCAESNERVATRAIANAVGGERM. Pop.: glava, lovorom ovjenčana, nad. Bk. Rv.: PONTMAXTR POTCOSII; Nal. okrenuta sjedeća Germanija, s uljičnom grančicom; sjedi na tri duguljasta štita, kraj nje šljem. Bk. Nije bio u optjecaju. Pol. kal.: 6. T.: 7.57g. Dim.: 19x20mm. **538:ZAG C1262**.
Ljubić 230; 1890: 198,52; Cohen II: 30,184; Cohen II(2): 48,290; RIC II: 246,15; Arezzo 1991: 212,85.

LITERATURA

- CARRADICE, I. 1983 – Coinage and Finances in the Reign of Domitian. *BAR International series*, 178, 1983.
- COHEN, H. 1859–1868 – *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*, I–VII. Paris 1859–1868. (=Coh.)
- COHEN, H. 1880–1892 – *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales²*, I–VIII. Londres 1880–1892. (=Coh.²)
- DAUTOVA-RUŠEVLJAN, V. 1981 – Ostave varvarskog, rimskog i vizantijskog novca iz Vojvodine. *Numizmatičar*, 4/1981: 60–72.
- DRAGOCJENI POKLAD 1876 – Dragocjeni poklad rimskih novaca u Sriemu. *Vienac*, 8/1876, 22: 368.
- DUKAT, Z. – I. MIRNIK 1991 – Numismatica. Medaglistica. *Tesori nazionali della Croazia. Capolavori dei Musei di Zagabria. Arheološki muzej*. Arezzo – Basilica inferiore di San Francesco 7 Settembre – 20 Ottobre 1991. Arezzo 1991: Centro Affari e Promozioni: 203–227, Nos. 305–331. (= AREZZO)
- DUKAT, Z. – I. MIRNIK 1993 – *Arte e cultura in Croazia. Dalle collezioni del Museo Archeologico di Zagabria. Torino – Museo di Antichità, 18 Marzo – 9 Maggio 1993*. Torino, 1993: 126–7, No.112.a; 203–227, Nos. 305–331. (= TORINO)
- DUKAT, Z. – I. MIRNIK 2004 – *Arheološki muzej u Zagrebu. Numizmatička zbirka. Vodič*. Zagreb, 2004.
- JELOČNIK, A. 1965 – Najdba rimskih zlatnikov iz Emone. Résumé: Trésor de monnaies d'or romaines découvert à Emona. *Situla*, 8/1965: 125–140.

- LJUBIĆ, Š. 1876 – Skrovište rimskih carskih novaca u zlatu iz prvoga stoljeća otkriveno u Zemunu 16. prosinca 1875. Čitao u sjednici filologičko-historičkog razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 14. svibnja 1876. *Rad JAZU*, 36/1876: 177–200.
- LJUBIĆ, Š. 1876a – *Der Fund römischer Goldmünzen aus dem ersten Jahrhunderte der Kaiserzeit gemacht in Semlin in der Kroatisch-slavonischen Militärgrenze am 16. December 1875 beschrieben von Prof. Simeon Ljubić, Besitzer der goldnenen Medaille für Kunst und Wissenschaft, Commandeur des fürstl. montenegrinischen Ordens Danilo des Ersten, Ritter des königl. italienischen Kronordens, wirkliches Mitglied der südslavischen Akademie der Wissenschaften in Agram, correspondiertes Mitglied des archeologischen Institutes in Rom, der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und histor. Denkmale in Wien, des archeologischen Vereines in Wien und Moskau, der gelehrten Gesellschaft in Belgrad, etc. Director des Landes-Museums in Agram. Aus dem XXXV. Bande des »Rad« der südslavischen Akademie.* Agram. 1876. Agram, 1876: C. Albrecht. 1–29+T. 1.
- LJUBIĆ, Š. 1879 – Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu kojih nema u Cohenu ili se u čem od njegovih razlikuju. *VHAD*, 1/1879: 22–24; 58–59.
- LJUBIĆ, Š. 1880 – Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu kojih nema u Cohenu ili se u čem od njegovih razlikuju. *VHAD*, 2/1880: 20–21; 45–47; 120–122.
- LJUBIĆ, Š. 1890 – *Popis Arkeologičkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu.* Odsjek II. Svezak I. *Numismatička sbirka od najstarije dobe do cara Dioklecijana.* Zagreb, 1890.
- MARKOVIĆ, P. 1896 – *Zemun od najstarijih vremena pa do danas.* Zemun, 1896.
- MATTINGLY, H. 1936 – *Coins of the Roman Empire in British Museum, III. Nerva to Hadrian.* London, 1936.
- MATTINGLY, H. – E. SYDENHAM 1968 – *The Roman Imperial Coinage, I. Augustus to Vitellius.* London, 1968. (=RIC I)
- MIRNIK, I. 1981 – Coin hoards in Yugoslavia. *BAR International Series*, 95/1981.
- PARAPAT, J. 1875 – Opis jugoslavenskih novaca prof. Šime Ljubića ravnatelja narodnoga zemaljskoga muzeja i knjižnice u Zagrebu etc. U Zagrebu 1875. Artističko-typografski Zavod Drag. Albrechta. *Viestnik*, 3/1875, 5: 78–80; 6: 94–96.
- PARAPAT, I. 1876 – *Der Fund römischer Goldmünzen aus dem ersten Jahrhunderte der Kaiserzeit, gemacht in Semlin (kroatisch-slavonische Militärgrenze) am 16. December 1875, beschrieben von Prof. Simeon Ljubić.* Agram 1876. 8°. 30 S. mit 1 Tafel Abbild. Albrecht-Fiedler'sche Buchhandlung. *Blätter für Münzfreunde* (Leipzig), 12/1876, 56, 15.XI.1876: 442–443.
- SMIČIKLAS, T. 1898 – Život i djela Šime Ljubića. Nekrolog. *Ljetopis JAZU*, 12/1897: 150–243.
- SUTHERLAND, C.H.V. – R.A.G. CARSON 1984 – *The Roman Imperial Coinage, I (revised edition) From 31 BC to AD 69.* London 1984. (=RIC I²)
- TRAU 1935 – *Sammlung Franz Trau. Münzen der römischen Kaiser.* Wien, 1935: Gilhofer & Ransburg (Wien) – Adolph Hess A.G. (Luzern).

SUMMARY

THE 1875 ZEMUN HOARD OF THE 1ST C. A.D. GOLD COINS (REVISION)

On December 16, 1875, at sunset, Mihalj Ivković, a day labourer, digging on land owned by Marija Savić for an ice hole in the courtyard of the inn »Seven Stars« in Zemun (*Taurunum*), came upon a clay pot full of Roman imperial coins. The first report mentioned some 250 aurei, but only 230 were received by the authorities. Both the commander of the Croatian-Slavonian Military Frontier, artillery general Baron Anton Mollinary de Monte Pastello and the Croatian *Ban* (viceroy) Ivan Mažuranić decided to compensate the owner of the plot, Marija Savić, for the hoard with a sum of 1100 Austrian gold florins. The hoard was brought to Zagreb and was for several years deposited at the Royal Exchequer. There it was thoroughly studied and published on several occasions by Šime Ljubić, director of the National Museum, who used the first edition of Cohen's standard work – in later publications he had at his disposal the second edition. In 1877 Ljubić set up a list of 143 aurei, which he considered as duplicates – the remainder is still in the Zagreb Cabinet – and offered them for sale. The prices were taken from Cohen's catalogue, totalling 11.735 francs, i.e. 586,75 Napoleon's d'ors of 20 francs. A letter by Ljubić shows that the museums in Berlin, Budapest, Munich and Paris were interested in acquiring some of the specimens. However, there are no gold coins from the Zemun hoard either at the Vienna or the Budapest cabinet. It seems that two great numismatists-collectors, with whom Ljubić corresponded, Prince Ernst Windischgrätz and Franz Trau bought some of the material.

Among the 230 specimens there were aurei of the following emperors and empresses: Nero (41–54) (6 specimens – 2.61%); Vespasianus (69–79) (8 specimens – 3.48%); Titus (79–81) (10 specimens – 4.35%); Julia Titi (70–91) (5 specimens – 2.17%); Domitianus (81–96), (182 specimens – 79.13%); Domitia (before 57–140), (10 specimens – 4.35%); Nerva (96–98) (3 specimens – 1.30%); and Trajanus (98–117) (6 specimens – 2.61%). All the coins were in a perfect state of conservation, except for the somewhat older specimens of Nero. The *terminus post quem* for the hoard is the year 98–99 A.D. The burial date was considered as falling between 99 and 101 AD by Ljubić, who connected it with the start of the Dacian wars by emperor Trajan.

The Zemun hoard has been studied and mentioned by several numismatists, for instance H. Mattingly, A. Jeločnik and others. More recently it was I. Carradice, whose analysis of Domitian's gold coinage was chiefly based on the Zemun material. This treasure has been on public display twice: in Arezzo in 1991 and in Turin in 1993. Several specimens can also be seen at the permanent numismatic exhibition of the Zagreb Archaeological Museum.

Rukopis primljen: 7.VIII.2008.
Rukopis prihvaćen: 18.VIII.2008.

15

16

18

20

21

24

25

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

39

42

45

51

53

60

63

68

78

80

81

82

83

85

86

88

89

91

92

95

97

100

101

102

103

133

138

139

155

157

166

171

175

182

194

198

199

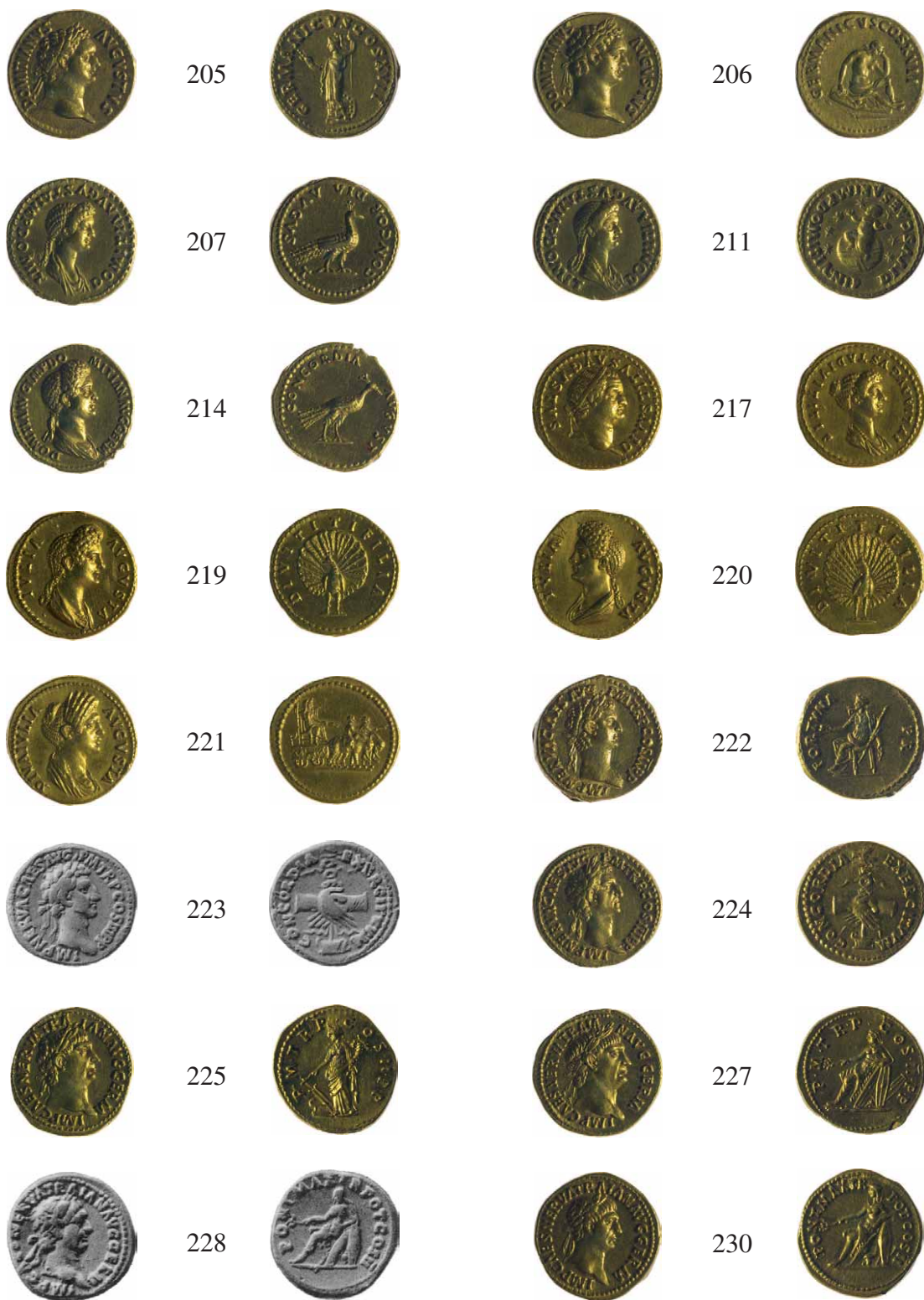

200

204

BORIS ILAKOVAC

Sv. Vinka Paulskog 7
HR-23000 ZADAR

ROMAN AQUEDUCTS ON THE ISLAND OF PAG

UDC 72.032.77:725.948 (36:497.5)
Original scholarly/scientific paper

In the time of the Roman Republic the northern and most fertile part of what was then the island of Cissa was the private agricultural latifundium considered that of the Calpurnia family. Since there was a lack of fresh, running water an aqueduct was constructed. The sudden and destructive bora in the channel below Velebit forced increasing numbers of vessels to find new bays further south. Among these was Novaljska draga which had an excellent position but no running water. To remedy this the Škopalj – Novaljska draga aqueduct was built, one of the most ambitious and expensive Roman hydraulic constructions in this part of the Adriatic. It is considered that it was built during the time of the Antonine imperial dynasty.

Key words: aqueduct, Roman period, Pag, Croatia
Ključne riječi: akvedukt, rimsko doba, Pag, Hrvatska

The island of Pag differs from all other Croatian Adriatic islands in that during Roman times two aqueducts were built on it.

ROMAN – LIBURNIAN AQUEDUCT KOLAN-CISSA ROUTE OF THE AQUEDUCT

The source of the aqueduct was 66 m above sea level (*figs 1 and 2*). In a drought, about 100 m below the source, it is possible to see the position of the narrow course of the channel which was not dug very deeply (*fig 3*). The route of the aqueduct cut across the ancient road from **Bunar** through Kaštel to Novalja ending at **Japnjača** (*fig 1: 3*). An ancient reservoir was once sited here which did not only serve as a reservoir but also allowed sediment to drain out. So that the gravitation aqueduct should maintain its calculated height from Japnjača onwards it was carried increasingly high above ground level. (*fig 4*).

The route cut across today's asphalt road and into the **Slatina** area where as much as 2 metres high remains of the substruction of the aqueduct channel are still visible (*fig 5*). After leaving Slatina the route went across **Banjadolac** (*fig 1: 7–8*). It crossed the valley with the aid of arches almost 5 metres high (*fig. 6*). From the south, but only from the south, the construction was shored up by buttresses as protection against the fierce winds of the *bora* (*fig 7*).

The route went around the **Špital** region. It now no longer took an isohyptic course and cut across **Punta Zrče** (*fig 1: 11*). Only here is the whole construction of the aqueduct preserved. As can

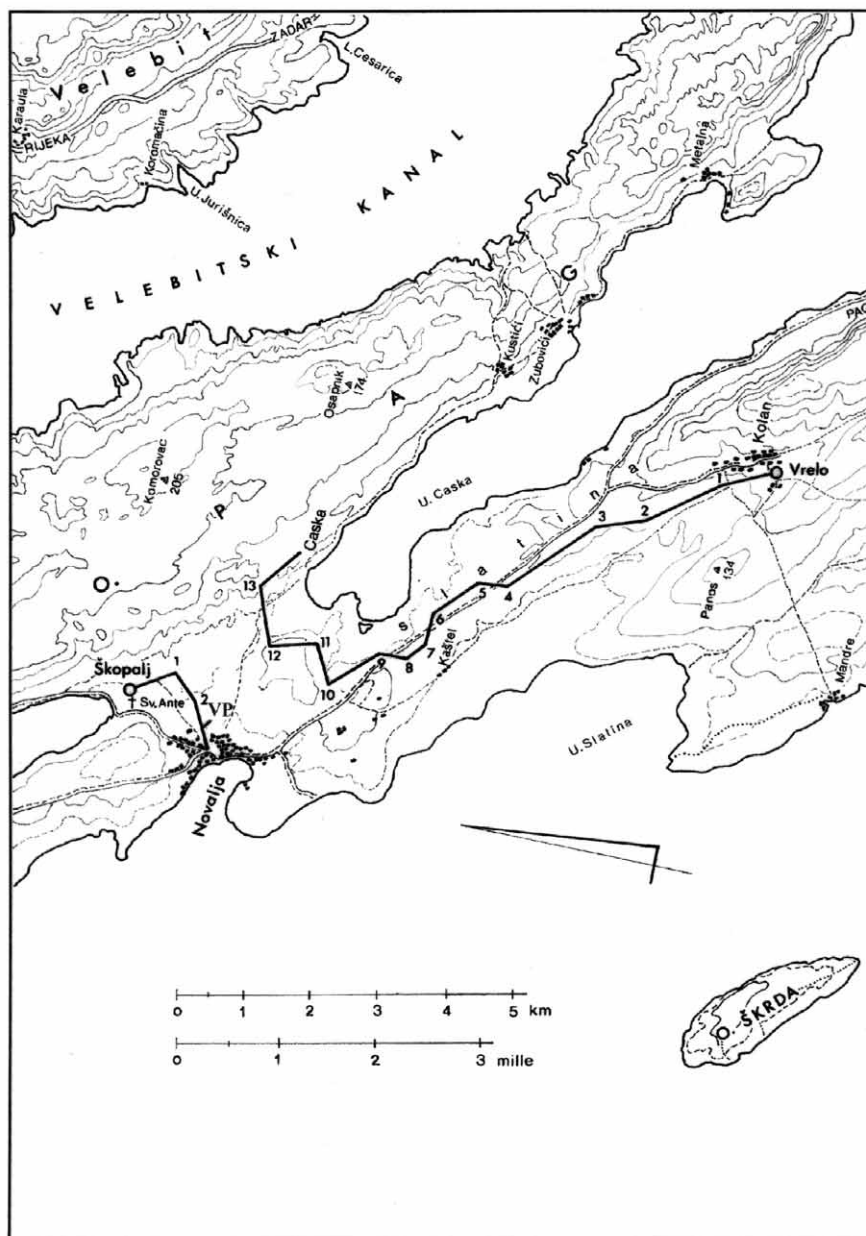

Fig 1 – The course of the aqueducts (B. Ilakovac).

Sl. 1 – Trase akvedukata (B. Ilakovac).

be seen on ground plan and cross section 1–2 on *fig 8*, after making its way through a 130 metre long cutting the first stonework path A is found with walls on either side B. The inside of the channel was covered with three layers of a special water resistant cement (*opus caementitium*). The channel was 15 cm wide (*fig 9*), and covered with Roman bricks 42.5 cm x 29.6 cm and 7.4 cm thick the cutting was at the end filled in and covered with the excavated stone.

Fig 2 – The Bunar source (B. Ilakovac).

Sl. 2 – Vrelo Bunar (B. Ilakovac).

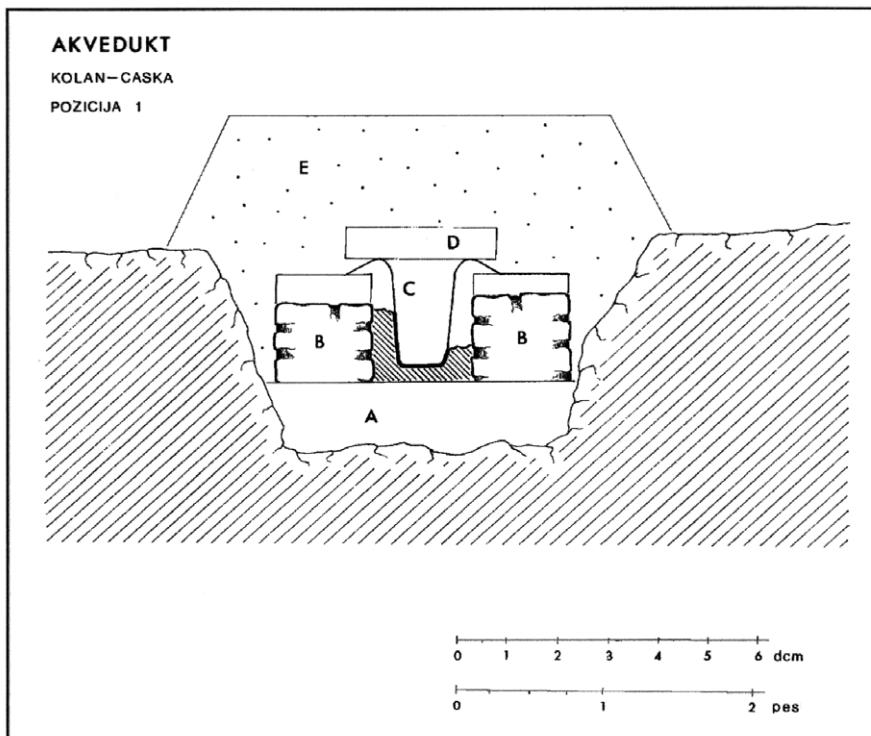

Fig 3 – Cross-section at he position 1 (B. Ilakovac).

Sl. 3 –Položaj trase 1 (B. Ilakovac).

Fig 4 – Remains of the aqueduct substruction, position 3–4 (B. Ilakovac).

Sl. 4 – Ostaci visokog nosača, položaj 3–4 (B. Ilakovac).

After the cutting at Zrče the route followed the configuration of the terrain and ended at the point marked 12 (*fig 1*). There is a watershed across Novaljsko polje, known locally as **Andelka**, which divides the north of Novaljsko polje from the Caska bay. We may suppose that the route came to this point where the valley is at its highest and narrowest point and crossing it would be most easily be possible with an expensive short lead piped siphon (*fig 1*: 12–13). Anton Šanko found here the remains of the lead piping of what had been a siphon (ILAKOVAC 1981a :278; 1978: 445; 1982: 175). From point 13 (*fig 1*) to Caska no more remnants of the aqueduct have been found except for scattered constructions for the channel beside the path from Škopalj to Caska.

CAPACITY (ILAKOVAC 1982: 96)

L (length from Bunar to point 12) = 8209 metres

H (height difference between Bunar, 66 metres, and point 12, 23.6 metres) = 42.40 metres.

I (incline of gravitational channel from Bunar to point 12)

$H / L = 42.4 \text{ m} / 8209 \text{ m} = 0.00516 = 1 / 139.6$

U (length of wet cross-section of the channel) = 0.48 m

F (surface of a section of the watercourse) = 0.041 m²

R (hydraulic radius) = $F / U = 0.041 \text{ m}^2 / 0.48 \text{ m} = 0.085 \text{ m}$

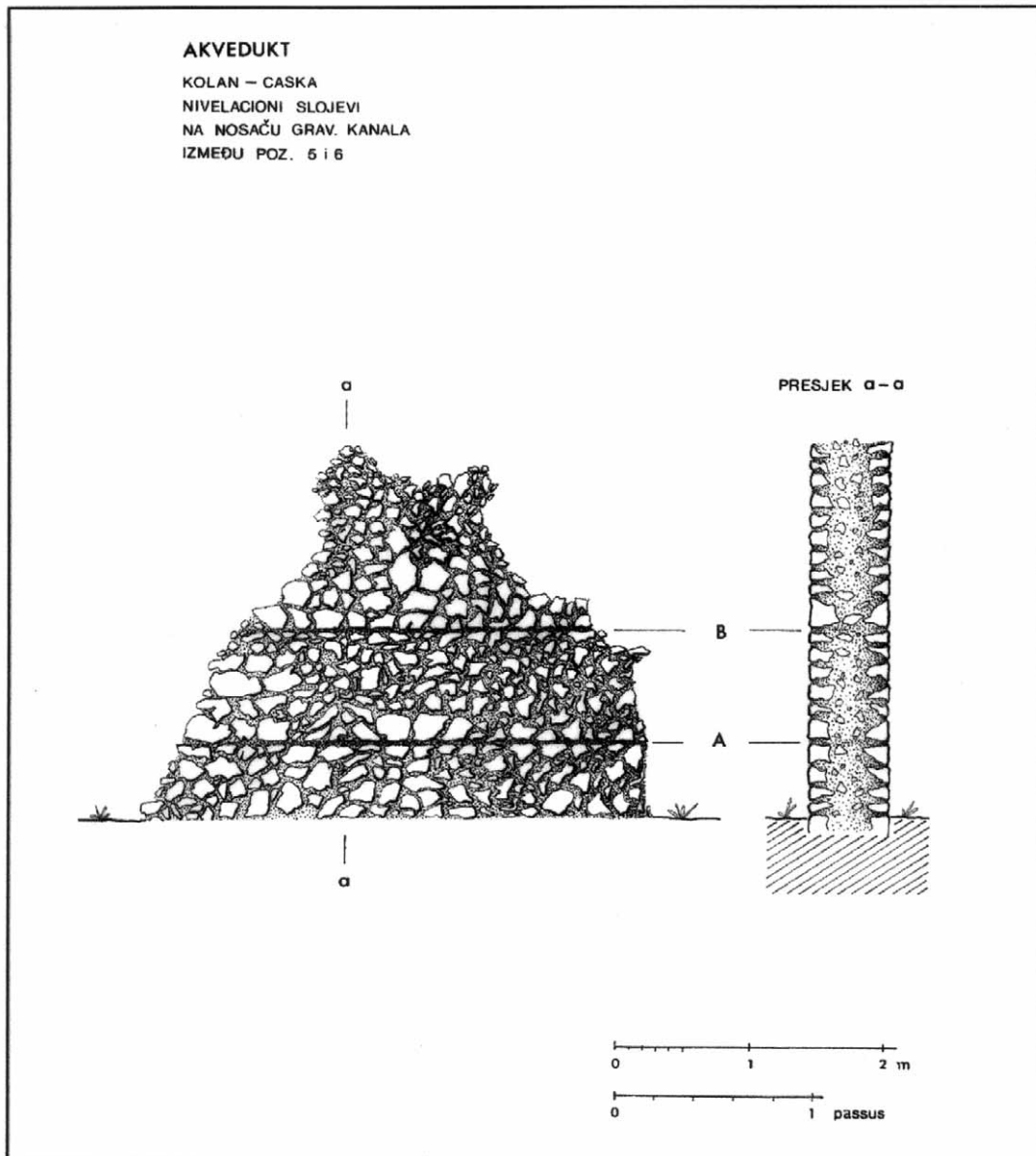

Fig 5 – Slatina, position 5–6 (B. Ilakovac).

Sl. 5 – Slatina, položaj 5–6 (B. Ilakovac).

b (coefficient of friction) = 0.35

v (speed of flow of water) = $100 \times R \times \sqrt{I} / b + \sqrt{R} = 100 \times 0.085 \times \sqrt{0.00516} / 0.36 + \sqrt{0.085} =$

$v = 0.92 \text{ m/s}$

Q (capacity) = $v \times F = 0.92 \text{ m/s} \times 0.041 \text{ m}^2 = 0.038 \text{ m}^3$

$Q = 38$ litres per second (maximum)

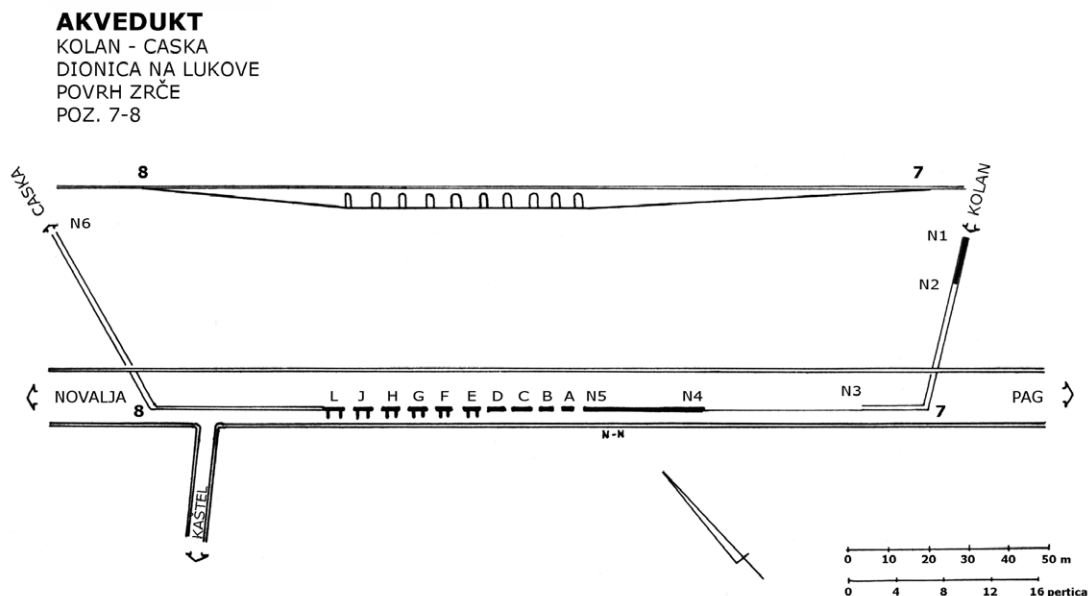

Fig 6 – Banjadolac, position 7–8 (B. Ilakovac).

Sl. 6 – Banjadolac, položaj 7–8 (B. Ilakovac).

DATING

The only evidence for dating is provided by the single find of a piece of roofing tile (*tegula*) which was built into a section of the arch construction in the Slatina region, this bears the factory mark SEX APPVLEIO C (*fig 10*). Such factory marks on the edge of tiles are found only on the oldest Roman tiles. R. Matijašić, the leading expert on Roman tiles in Croatia, does not know of any brickworks with this mark.

ROMAN AQUEDUCT ŠKOPALJ – NOVALJA

Trading vessels using the channel below Velebit were at risk from the terrible strength of the *bora* or north-westerly wind which unexpectedly swept down from Velebit. If ships were to avoid the Velebit channel, taking a route around the southern coast of Pag, bays and anchorages were needed where mariners could stock up on supplies, avoid bad weather and get drinking water.

One of these was **Novaljska draga** (Novalja Bay) which had not kept its Liburnian name. It had a number of advantages. It was protected from the east wind (*levant*), from strong southerly winds and from the *bora* from the north. It was open only to the west from which came the gentlest and most refreshing wind, the *maestral* (*fig 1*). Another advantage was that the shore was not rocky but gently shelving which meant that if need be even somewhat larger boats might be driven on shore without great damage.

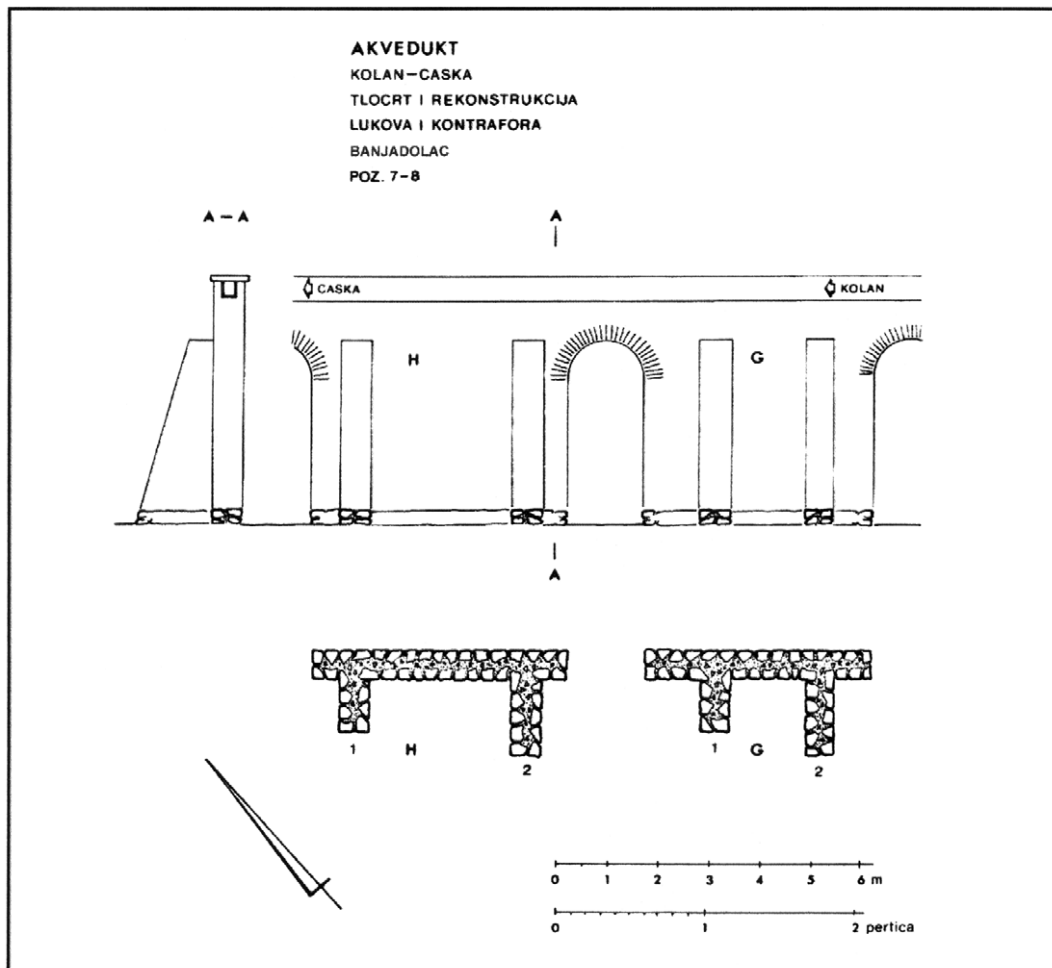

Fig 7 – Banjadolac, reconstruction (B. Ilakovac).

Sl. 7 – Banjadolac, rekonstrukcija (B. Ilakovac).

BUNAR SPRING – NOVALJSKA DRAGA

Not 12 kilometres east of Novaljska draga there is still a well known spring that has not retained its Liburnian name and is known by local people simply as **Bunar**.¹ It is 66 metres above today's sea level and between it and Novaljska draga there are no land obstacles that would require the excavation of a deep cutting, the construction of a gravitation canal on high supports or the making of a tunnel. (fig 1). These advantages would have allowed simpler, faster and cheaper construction of a new aqueduct for Novaljska draga. But there was one insurmountable obstacle. The Bunar spring was on an estate, perhaps belonging to the Calpurnii, as there is an inscription mentioning *Calpurnia L. Pisonis auguris filia* (STICOTTI 1940: 177–178; ŠONJE 1958; ŠAŠEL 1962; KURILIĆ 2004: 7). One might speculate that in early times they had built for themselves their private aquedu-

¹ The toponym *bunar* is the only word on Pag derived from Turkish (SKOK 1950:73)

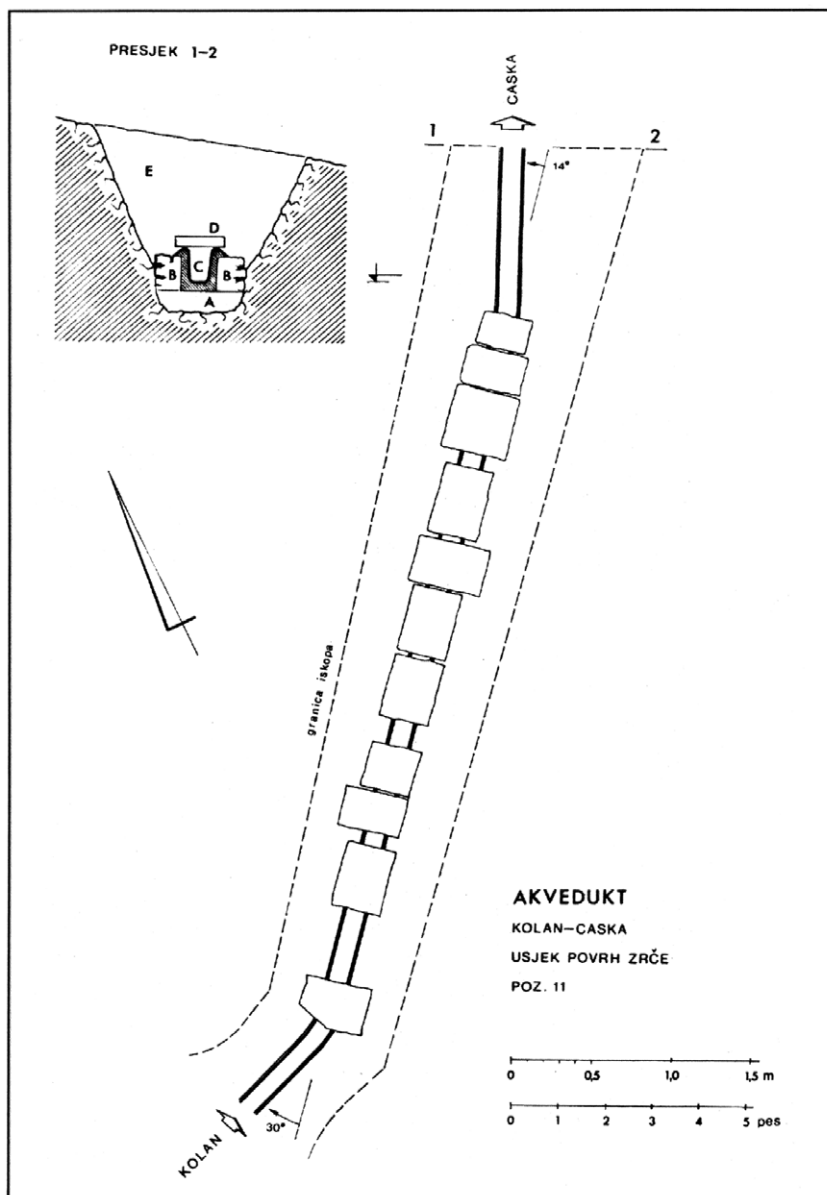

Fig 8 – Punta Zrče, position 11 (B. Ilakovac).

Sl. 8 – Punta Zrče, položaj 11 (B. Ilakovac).

ct to *Cissa*. If the Bunar spring were used to provide water for the Novaljska draga aqueduct, then the local population of *Cissa*, then the largest settlement on the island, would be left without drinking water.

During the time of the Roman Republic before the formation of Octavian's principate (27 BC) one of the richest families in Rome was the aristocratic Calpurnia family (*cf.* RE V, 1365–1408 s.v. Calpurnius; Tac. *Ann.* I.39, IV.36, 62; Suet. *Caes.* 21). The fourth wife of Gaius Iulius Caesar

Fig 9 – Punta Zrče (B. Ilakovac).

Sl. 9 – Punta Zrče (B. Ilakovac).

(100–44 BC) was Cornelia, the daughter of Lucius Piso. Gneus Calpurnius Piso, consul in 23 BC, was in opposition to Octavian, Emperor Augustus (27 BC –14 AD). He was succeeded by his son the priest (*augur*) Lucius Calpurnius Piso. The tragedy that during the time of Octavian and later overcame this once powerful patrician Roman family can be discerned in the artistically composed inscription of Calpurnia, niece of Gaius Lucius Piso and daughter of Lucius Piso (ŠONJE 1958: 311; ŠAŠEL 1963: 387; KURILIĆ 2004: 7).

ŠKOPALJ –TRINČEL BAY

The square network of stone walls that once protected the fertile, supposedly Calpurnian (STICOTTI 1940: 177–178; ŠONJE 1958; ŠAŠEL 1962) fields is best seen in the Novalja valley. There is a well known spring there called **Škopalj** which is still visible, and is only a few hundred metres from Trinčel bay (*fig 11*). If a pier had been built for ships in Trinčel bay and water brought to it from Škopalj ships moored there would have had access to plenty of fresh water, and it would have been a short aqueduct, no longer than 500 meters, and built without any construction obstacles. But Trinčel bay had one great and insurmountable drawback which prevented ships from using it. It did

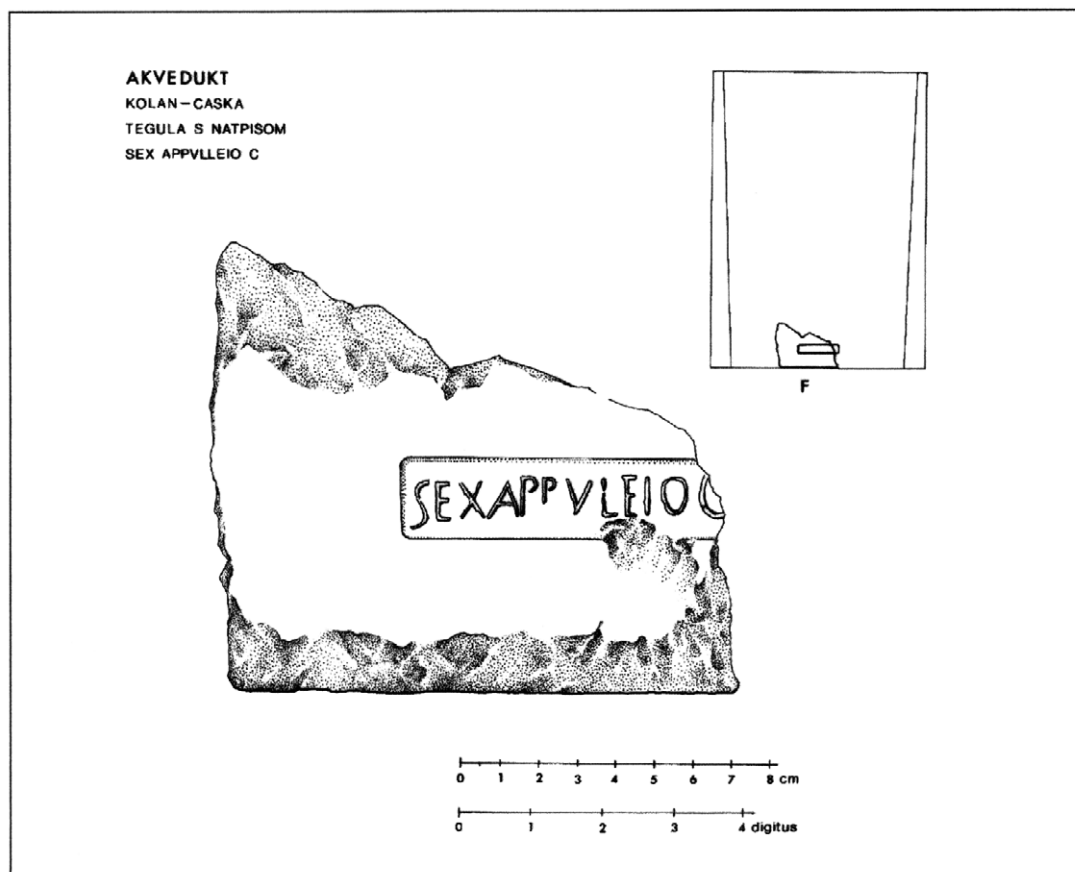

Fig 10 – The SEX APPVLEIO C stamp (B. Ilakovac).

Sl. 10 – Žig SEX APPVLEIO C (B. Ilakovac).

not escape the Velebit channel. Ships sailing from Rab (*Arba*) direct to Trinčel would have to pass along the coast of the Lun headland which would mean navigating more than 20 km open sea on the north side of Pag (*fig 11*).

The Bunar spring below Kolan was already in use but the Škopalj spring was not. However between it and Novaljska draga was the barrier of Mount **Figurica** which made a simple overland gravitational aqueduct impossible (*fig 12*). There was only one solution – to excavate a tunnel (Vitr. VIII.6.3; ASHBY 1935: 34; FAHLBUSCH 1982: 93; ILAKOVAC 1982: 12 and notes 6). But when the Roman surveyors drew up the plans for such an aqueduct they had an unpleasant surprise.

To realise it they would have to excavate a gravitational tunnel for the canal of a length of at least 1,400 metres through Figurica hill. In spite of the cost and the many construction problems that the route through Figurica hill would entail it was accepted since the cheaper and easier Škopalj – Trinčel bay alternative would not overcome the main maritime danger, the Velebit *bora*. Before any work could begin the whole route of the aqueduct from Škopalj to Novaljska draga where the main distribution point would be located had to be levelled. Because of the rocky and uneven terrain the route was divided into three sections.

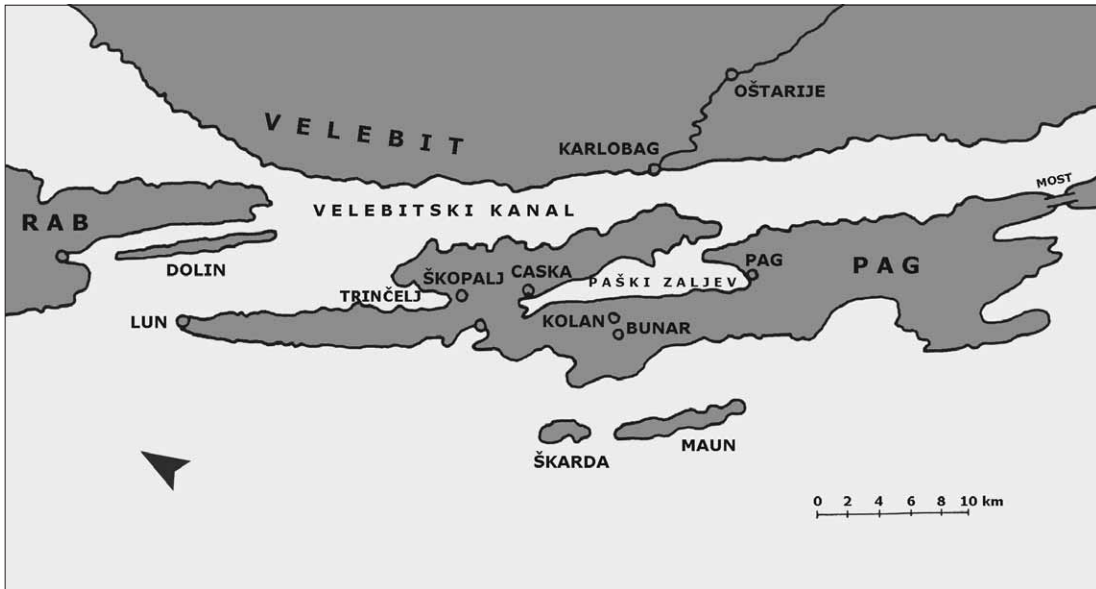

Fig 11 – The Island of Pag (B. Ilakovac).

Sl. 11 – Otok Pag (B. Ilakovac).

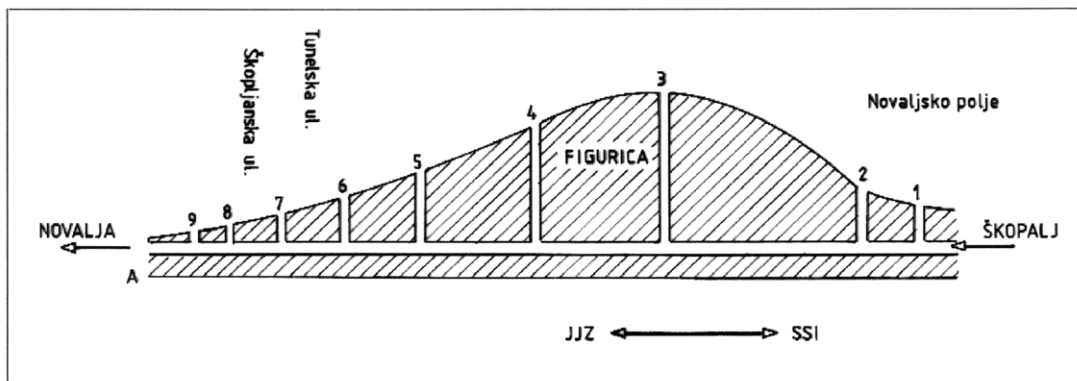

Fig 12 – Vertical cross-section through the Figurica Hill (B. Ilakovac).

Sl. 12– Vertikalni presjek brda Figurica (B. Ilakovac).

SECTION ONE – ŠKOPALJ SPRING – TUNNEL

When in 1912 the Austrian administration restored the old Roman aqueduct they came upon its source in the walled and well preserved spring of Škopalj (*caput aquae*), but we have no record of this (ILAKOVAC 1969: 275; 1982: 109, sl. 30). The Novaljska draga parish records show that only part of the overland construction was protected, between the tunnel and the spring in the direction of Baran bridge (CRNKOVIĆ 1985: 89; ILAKOVAC 1990: 201). The records also mention a water channel connection VP which came from the east from a as yet unidentified spring, VP is marked on

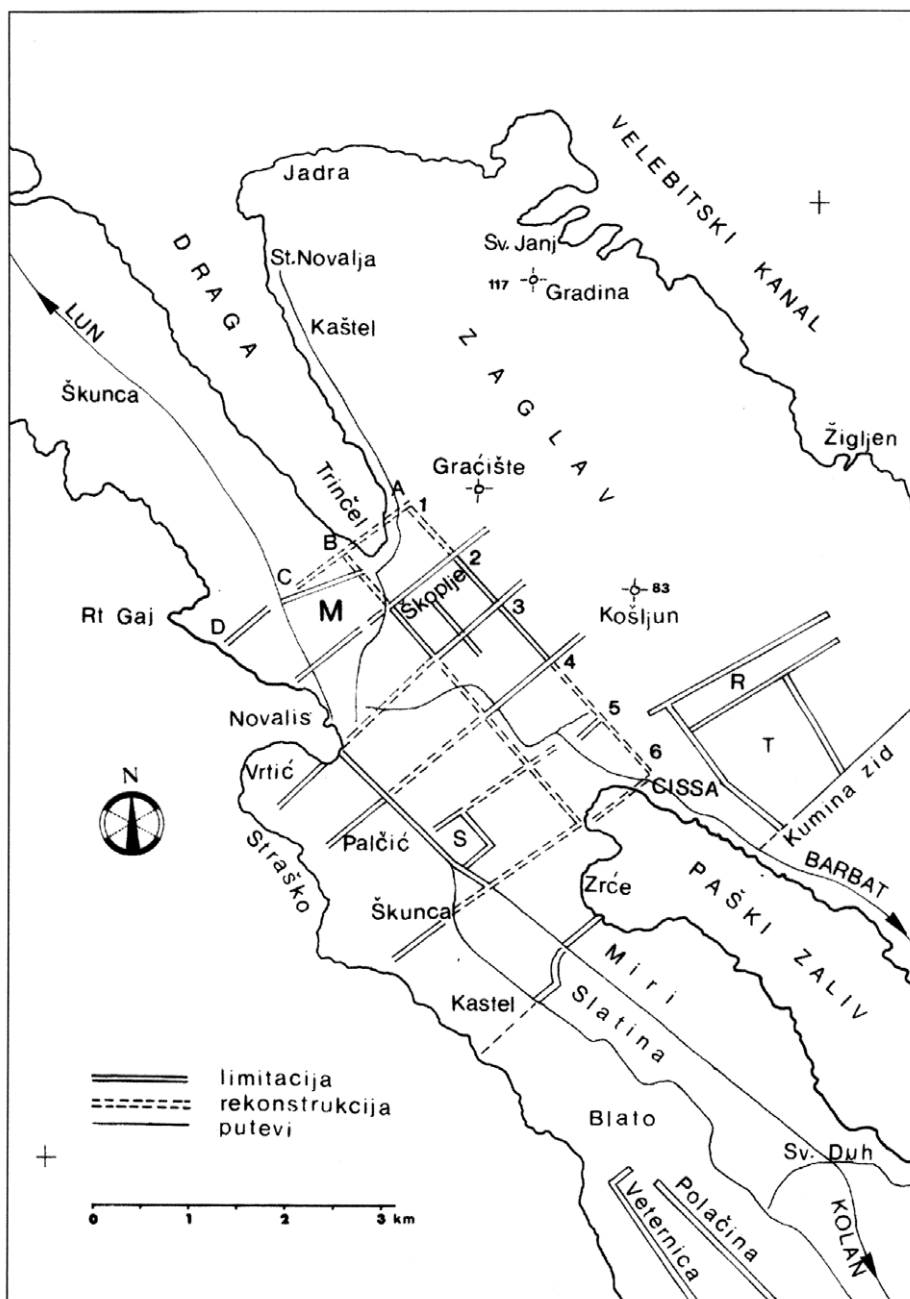

Fig 13 – Land division (B. Ilakovac).

Sl. 13 – Limitacija agera (B. Ilakovac).

fig 1. This makes it very likely that the overland construction of the new Austrian aqueduct from Škopalj to the tunnel, a length of about 700 metres, followed the route of the old Roman aqueduct. If we study the contour lines on a map we see that the route of the Roman aqueduct from Škopalj

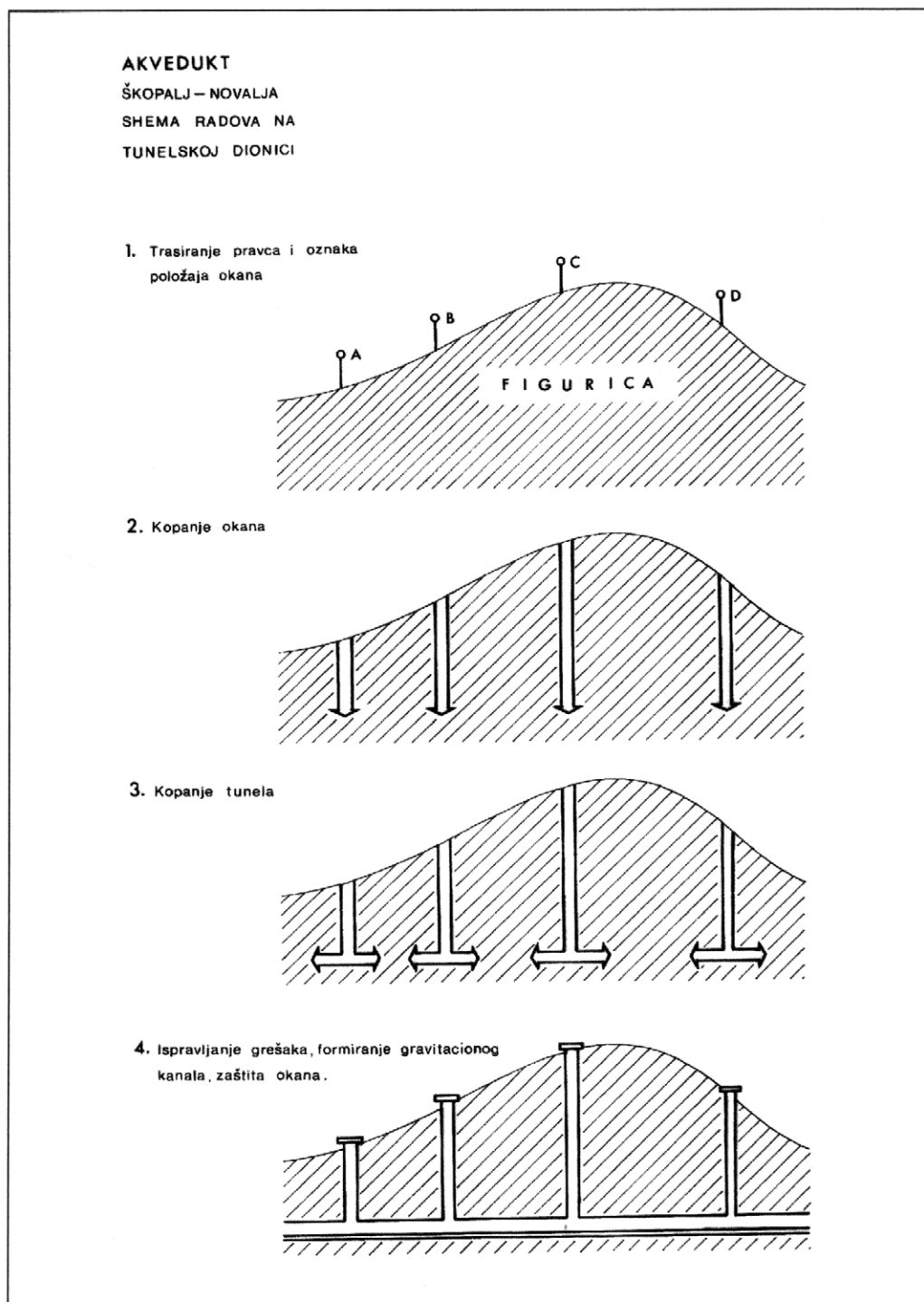

Fig 14 – The method the excavation of the tunnel (B. Ilakovac).

Sl. 14 – Način kopanja tunela (B. Ilakovac).

Fig 15 – Wall around the shaft O-7 (B. Ilakovac).

Sl. 15 – Ograđeno okno O-7 (B. Ilakovac).

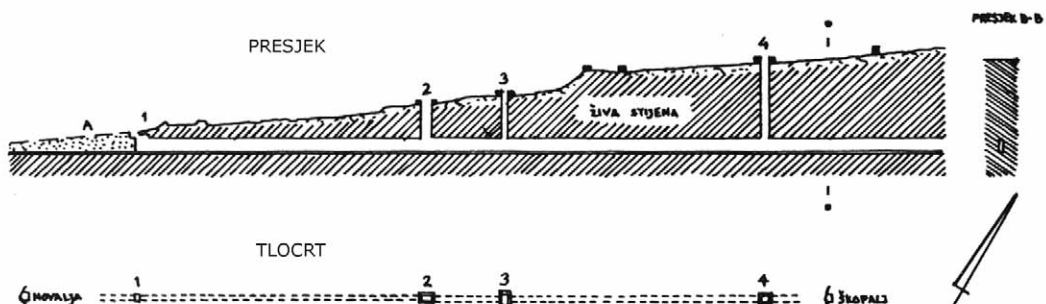
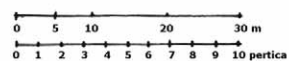
AKVEDUKTŠKOPALJ - NOVALJA
TUNELSKA DIONICA
OKNA 1-4

Fig 16 – The end of the tunnel (B. Ilakovac).

Sl. 16 – Završetak tunela (B. Ilakovac).

follows them to form a gentle curve making a detour around the Novalja valley. This is the so called »isohyptic« tracing of Roman aqueducts which avoids obstacles but means a longer aqueduct (ILAKOVAC 1982: 31).

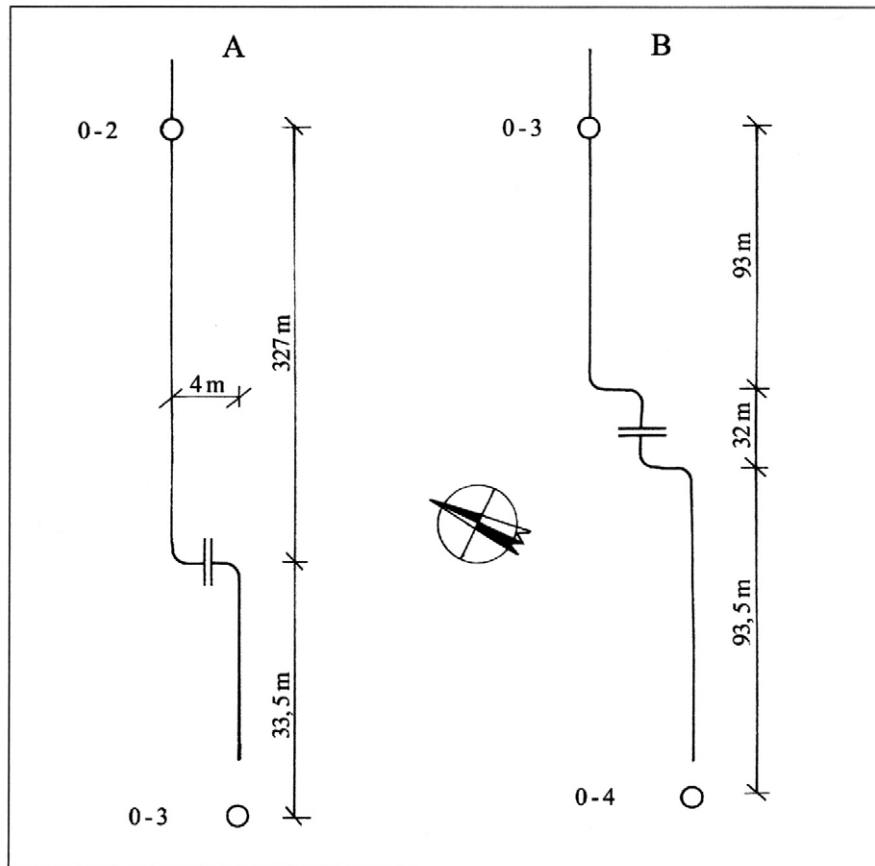

Fig 17 – Deviations during the tunnel excavation (B. Ilakovac).

Sl. 17 – Krivo kopanje tunela (B. Ilakovac).

When the first section had been completed the dam at the Škopalj spring was opened and the water allowed to flow as far as the tunnel. This was to check the first part of the construction and at the same time to gain information about the water capacity of the new aqueduct.

SECOND SECTION – THE TUNNEL

The completion of the overland construction from Škopalj to the tunnel marked the beginning and the point of greatest height of the gravitational channel in the tunnel. At that time there were no surveying instruments accurate enough to make it possible to start excavation from both ends with the certainty that they would meet in the middle, not only at the right height but in the right place. Problems of this kind had for instance already occurred with the construction of the aqueduct for the town of Samos in the sixth century BC (ILAKOVAC 1982: 12, note 6) in a length of about 1000 metres; and also with erroneous tunnelling directions in the aqueduct tunnel for the town of *Saldae* in Mauretania in the second century AD (ILAKOVAC 1982: 24) The imperial builders on the island of *Cissa* introduced the following innovation. From the end of the first section right down to Novaljska draga where the public well was to be placed, right through Mt **Figurica** nine marker points

Fig 18 – Roof-tile with the stamp AFAESONIAF.

Sl. 18 – Tegula s natpisom AFAESONIAF.

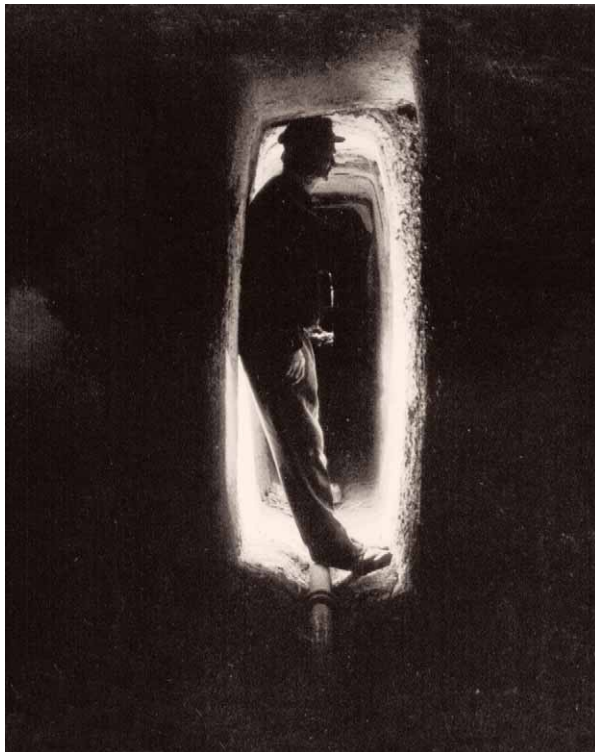

Fig 19 – Tunnel at the shaft O-8 (B. Ilakovac).

Sl. 19 – Tunel kod okna O-8 (B. Ilakovac).

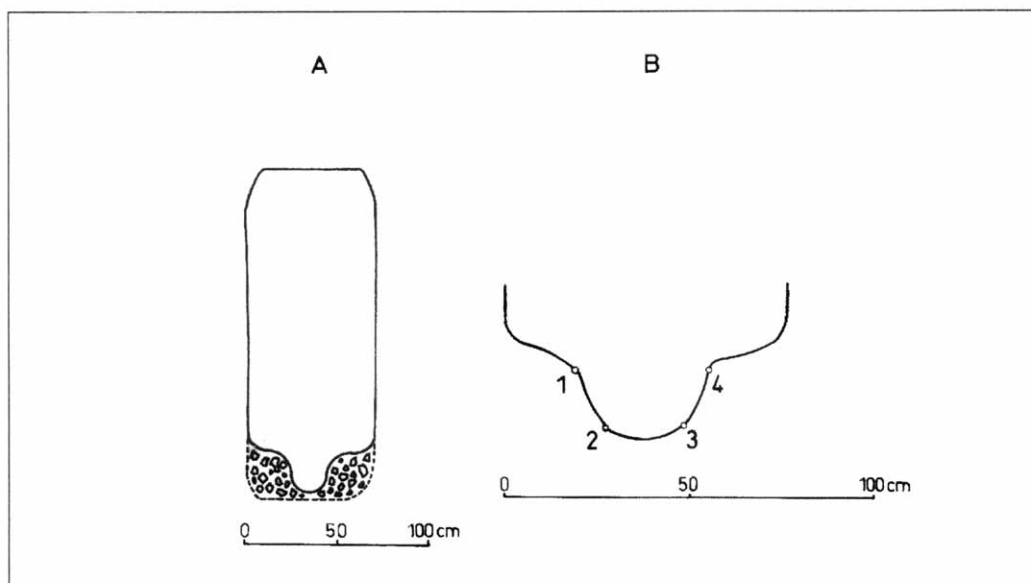

Fig 20 – Cross-section through the tunnel A and the gravitational channel B (B. Ilakovac).

Sl. 20 – Presjek tunela A i gravitacionog kanala B (B. Ilakovac).

were selected (*fig 15, 1*) to mark the position of nine shafts (*fig 12*; cf. LÓPEZ-BOADO 2004: 67). These would be the vertical points of the tunnel through Figurica and their depth and the distance between them was shown. The first shaft was found on the land of Frano Markan and was filled in. The positions of the other eight can still today be seen. Almost all the shafts were square but not all the same size. The smallest, O-6, at Gvozdenica measures 100 x 50 cm. The largest is O-3, and measures 128 x 76 cm. Only O-7 is circular and in size is 90 cm in diameter. The Austrian engineers after restoring the old Roman aqueduct built a low wall round the entrance to each shaft and covered them with stone slabs. (*fig 15*). Only shaft O-4 has no wall and was filled in.

Work began at the same time on the tunnel entrance and exit points and in excavating the tunnel from all nine shafts (*fig 14*). Each had a marker of relative height in relation to the water level at Škopalj spring. When each shaft had been excavated to the depth determined for the water level of the gravitational channel, excavation began simultaneously in two directions in all shafts (*fig 14*). This new approach required two excavators for the entrance and exit and 18 in the shafts all working simultaneously. The short distance between the shafts reduced the likelihood of excavations taking a wrong direction and also speeded up the work.

Work went fastest at the entrance and exit points for by daylight any mistake of direction was easily checked. The echo of the work of cutting through solid rock helped to roughly fix the position especially as the sections of the tunnels got closer and closer but errors of direction continually occurred. Figurica is not a compact mountain, in many places there are tectonic faults which wrongly echoed the sound of the excavators. The first serious misdirection was found immediately beyond shaft O-2 and only 36 m before shaft O-3. They were connected by excavating on both sides towards the left until they met (*fig 17A*). The point where they met is marked with two parallel lines.

The greatest misdirection came between shafts O-3 and O-4. The direction of the tunnel was changed four times at a depth of 30 m before a joining was achieved (*fig 17B*). Between shafts O-4

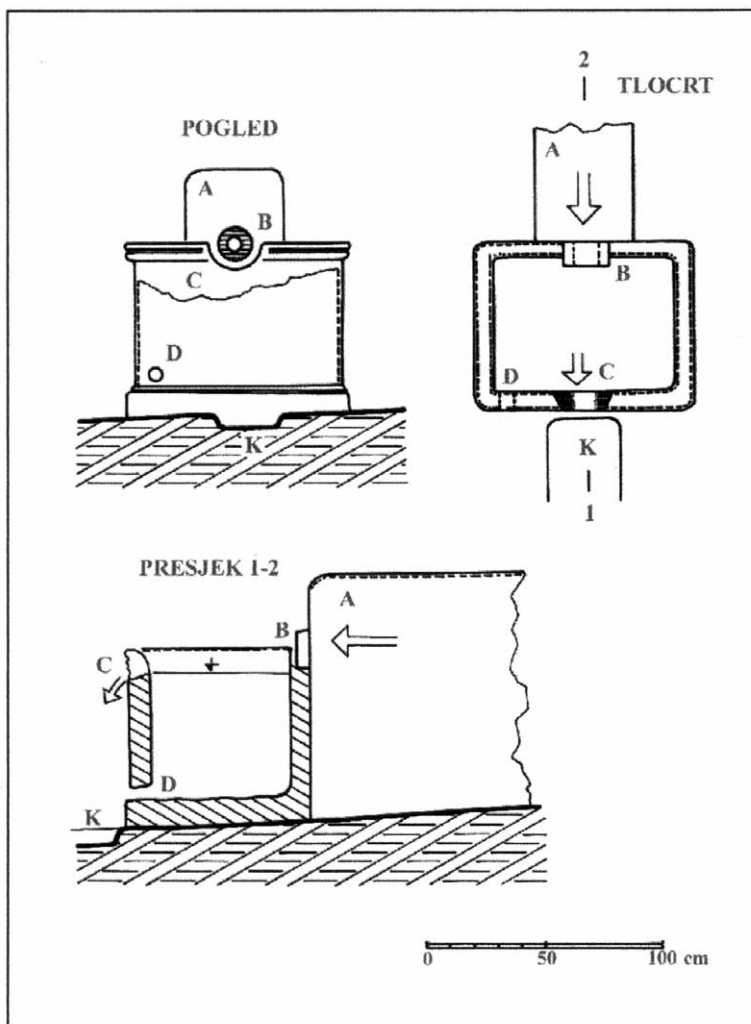

Fig 21 – The public well (lacus) (B. Ilakovac).

Sl. 21 – Javni zdenac (lacus) (B. Ilakovac).

and O-5 a large underground **cave** was discovered about 7 m long and almost 7 m high. This called for complex building techniques. First the floor of the cave had to be strengthened and sealed so that both sides could be built up and finally it had to be arched over above. This was necessary so that the friable sides of the cave did not crumble and bury the gravitational channel. Roman bricks and roof tiles (*tegulae*) were used), one of them bears the remains of the mark of the Roman brickworks AFAESONIAF (*Auli Faesoni Africani*) (fig 18).

Examining the tunnel in a very poor light vertical cuts about 70 cm long could be seen on the sides, these were the Roman builders' measurement of length. The first pair was found 58 m before shaft O-3, and the second 61 m before shaft O-5. At the exit from the tunnel on the Novalja side a circular recess about 22 cm deep was found on the bottom of the gravitational channel (a sediment drain; fig 16).

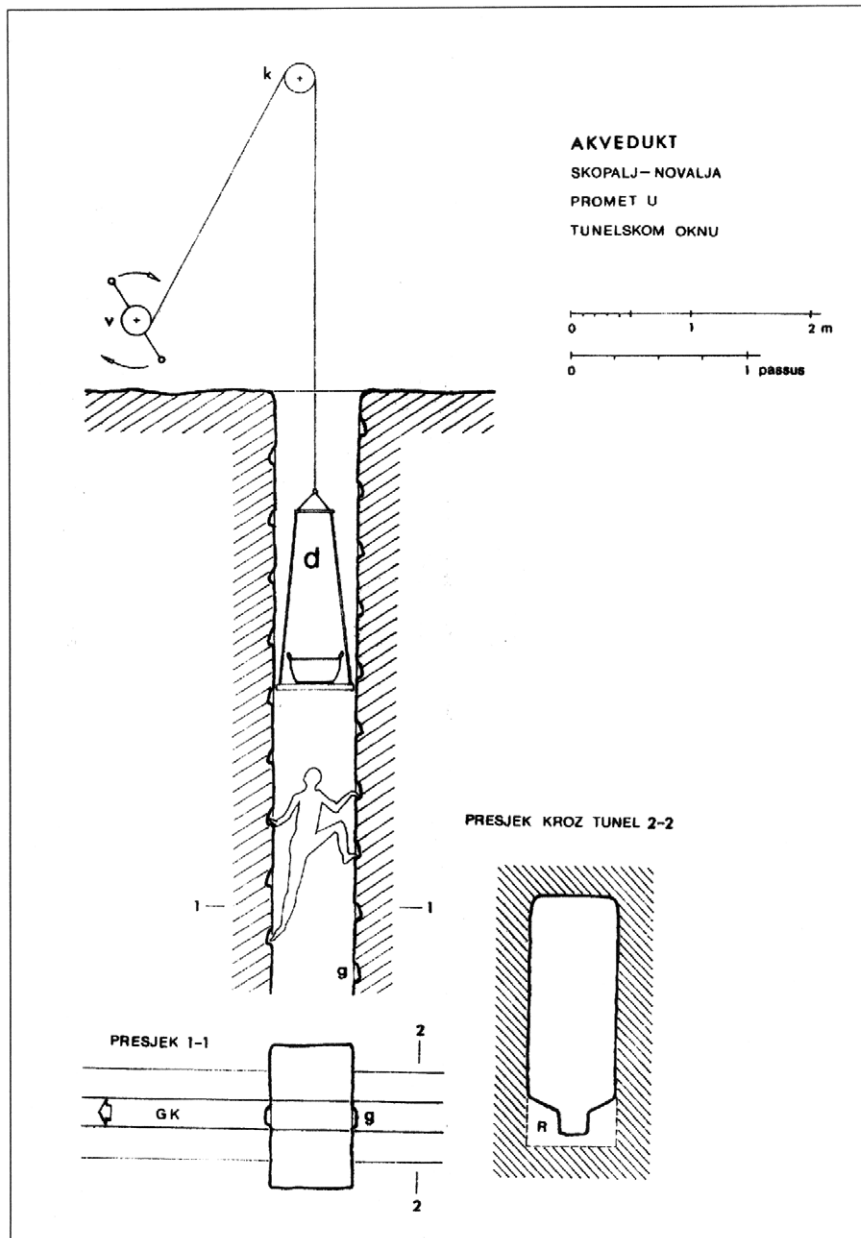

Fig 22 – Circulation in the tunnel (B. Ilakovac).

Sl. 22 – Promet u tunelu (B. Ilakovac).

The workers for excavation through bedrock were probably selected slaves and prisoners who already had experience of this kind of work. Experienced miners, who normally followed the position of the ore, during the construction of gravitational aqueducts, would have checked the position of the tunnel during excavation for it had to be controlled not only for position but for the gradient required by the plans.

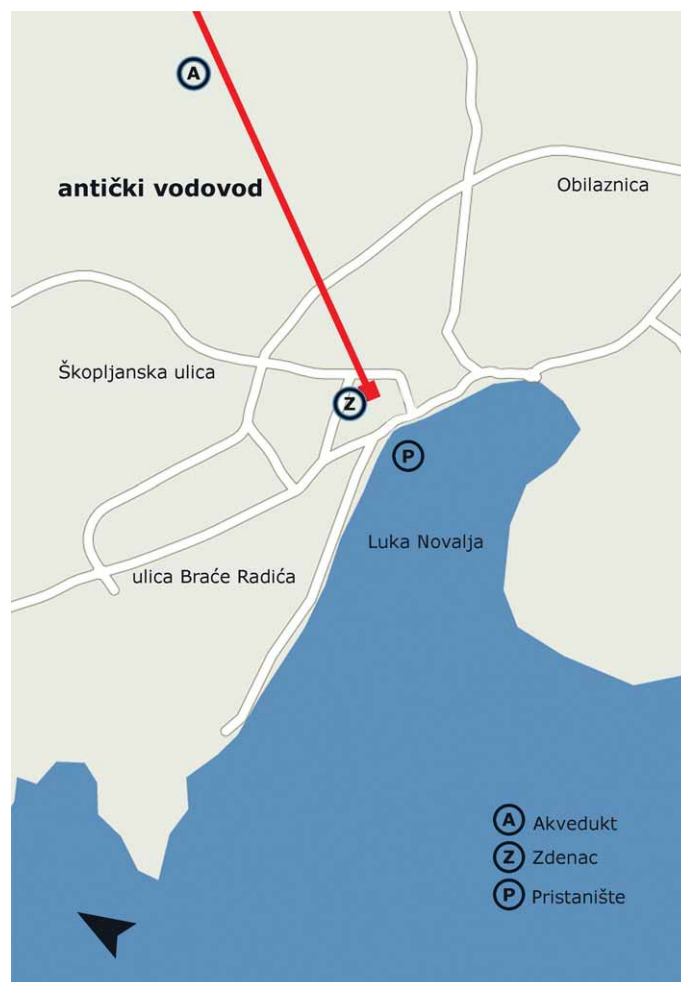

Fig 23 – Novalja port.

Sl. 23 – Luka Novalja.

When the tunnel had been roughly excavated high quality stone-masons widened and smoothed the sides of the tunnel to allow easier movement (*fig 19*). In some places there are circular marks left by some instrument used for finishing work on the sides. After this had been done a surveyor (*librator*) would establish the gradient of the tunnel base. Vitruvius records that the most reliable tool for the surface tracing of urban aqueducts was the *chorobates* (Vitr. VIII.5; ILAKOVAC 1990a: 237). This bulky instrument 6 m long and more than 3 m high was certainly not used here. Besides a plumb-line for measuring gradient the *chorobates* had a spirit-level (*libra aquaria*). The *librator* in this narrow and uncomfortable tunnel had to use a spirit-level which was light, not more than 150 cm long and about 10 cm high.

Not until the *librator* had finished the required measurements of the gravity channel from entrance to exit could the final construction of the channel begin. In order to save money on expensive water-resistant mortar a considerable amount of stone was used (*fig 20A*). First the gravity channel was roughly built. The water was allowed to flow from Škopalj through the first section as far as the

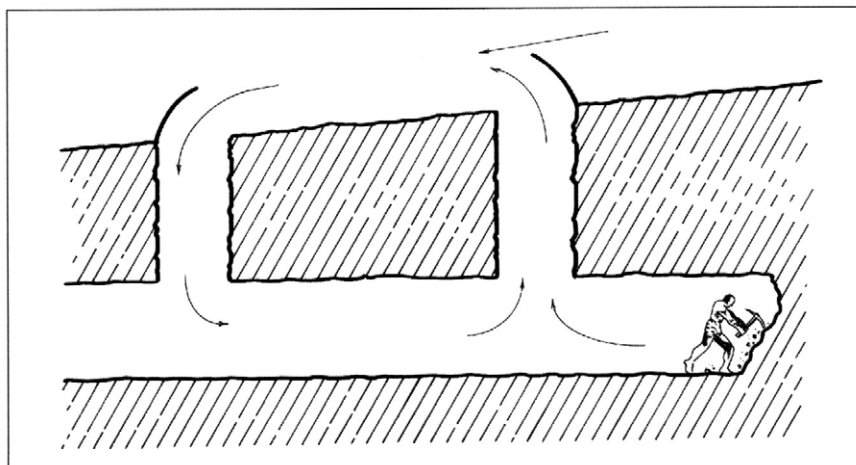

Fig 24 – The airing of the tunnel (B. Ilakovac).

Sl. 24 – Zračenje tunela (B. Ilakovac).

tunnel, then it was allowed further and to the great satisfaction of builders and workmen it emerged on the other side of Figurica. After full checking, and if necessary making corrections, the builders applied special water resistant cement (*opus signinum*) in order to complete the base of the channel.

The height of the tunnel was adapted to the height of a grown man, about 176 cm. In width it varied from about 50 to at most 68 cm. Two adults could hardly pass each other in it (*fig 19*).

THIRD SECTION: TUNNEL – PUBLIC WELL (*LACUS*)

The last 600 m long, third section was the easiest to build. At Škopalj a sluice was made to stop the flow of water and a place was selected for the final public fountain (*fig 21*) which was not put too near to the shore (marked Z on *fig 23*). It was made of local breccia stone 95.5 cm long, 77 cm wide and 74 cm high. The fountain basin had a capacity of about 300 l of water. It was discovered some way away from its original position, by Ivan Škunca, known as Šimera, when he was digging foundations for a new building (ILAKOVAC 1994: 1). The front and sides were the thickest, about 9 cm. The back was not so thick (marked A on *fig 21*) since the end of the aqueduct was built onto it. The upper accessible parts of the basin are smooth on the inside so as not to scratch the hands of those taking water. On the outside they have decorative moulding.

In the centre of the back the circular recess (marked B, *fig 21*) is shown where a ceramic pipe entered the basin carrying water from the aqueduct. On the front and most damaged side is an oval recess marked C through which excess water flowed into an open channel K. On the left side at the bottom of the front there is a circular opening D about 4 cm, which could be closed with an oiled wooden plug, when there was a lot of sediment at the bottom, as a result of a long rainy period which muddied the source water. This plug could be taken out and the well cleaned itself. It needed about 25 seconds to fill up again (see above under capacity).

According to Ivan Škunca there was a channel construction joined to the basin in the direction of the »Italian's hole« (*Talijanova buža*) which is what the local people called the aqueduct tunnel. He said it was covered by red stone slabs, he also said that about 3 metres from it there had been another smaller basin all trace of which had been lost (ILAKOVAC 1994: 3).

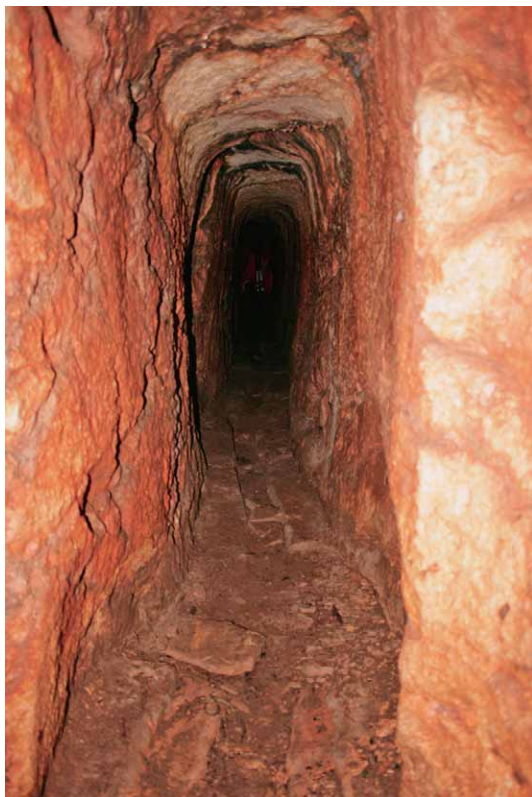

Fig 25 – View into the tunnel of the Roman aqueduct (Croatian Conservation Institute – University of Zadar, 2007).

Sl. 25 – Pogled u kanal antičkog vodovoda (Hrvatski restauratorski zavod – Sveučilište u Zadru, 2007).

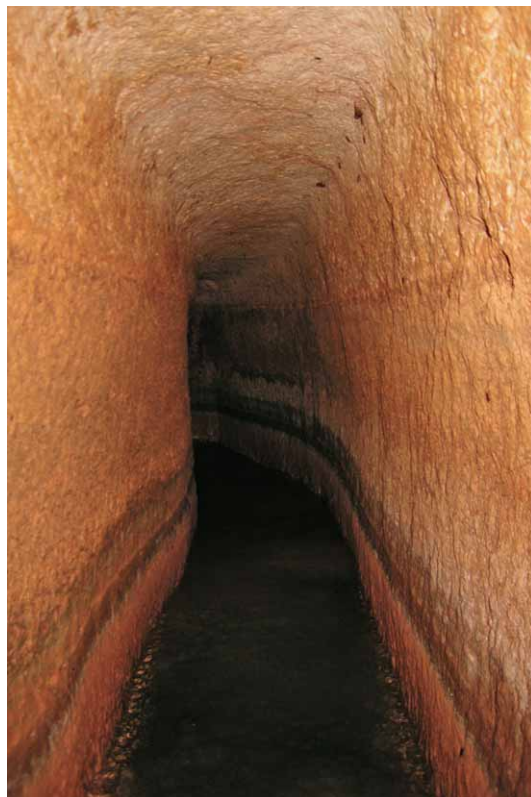

Fig 26 – View into the tunnel of the Roman aqueduct (Croatian Conservation Institute – University of Zadar, 2007).

Sl. 26 – Pogled u kanal antičkog vodovoda (Hrvatski restauratorski zavod – Sveučilište u Zadru, 2007).

When the building of the newly completed aqueduct Škopalj-Novalja was complete the entire water construction was enclosed to prevent the entrance of snakes, frogs and snails. All vertical shafts were closed and for inspection and maintenance purposes one or more places were designated which would allow entrance to the channel to carry out any necessary work.

CAPACITY

We do not have the Austrian levelling documents of 1910 which were the basis for renovation of the old Roman aqueduct. In 1948 there was fresh interest in reconstruction Austrian waterworks and a new geodetic vertical profile from Škopalj to the end of the tunnel was made. On it is noted the elevation of the bottom of the Roman gravity channel from shaft O-2 to the end of the tunnel. This is our only basis for calculating the capacity of the Roman aqueduct Škopalj – Novaljska draga (ILAKOVAC 1982: 96).

Fig 27 – View into the tunnel beyond the retention (Croatian Conservation Institute – University of Zadar, 2007).

Sl. 27 – Pregled kanala iza brana (Hrvatski restauratorski zavod – Sveučilište u Zadru, 2007).

Fig 28 – View of the tunnel of the Roman aqueduct (B. Ilakovac).

Sl. 28 – Pogled u kanal antičkog vodovoda (B. Ilakovac).

L (length of route from shaft O-2 to end of tunnel 900 m)

$L = 900 \text{ m}$

H (difference in height from the bottom of the gravitational channel) 4,88 m at shaft O-2 and 3.54 m at the end of the tunnel. Difference 1.34 m

$H = 1.34 \text{ m}$

I (incline of gravitation channel $H/L = 1,34\text{m}/900\text{m} = 0,00149 = 1/671$)

$I = 0,00149$

U (length of the water cross-section, on *fig* 21B open polygon 1–4)

$U = 0,46 \text{ m}$

F (surface of the section of the water flow, on *fig* 21B closed polygon 1–4)

$F = 0,0278 \text{ m}^2$

R (hydraulic radius) $= F/U = 0,0278 \text{ m}^2/0,46 \text{ m} = 0,0604 \text{ m}$

$R = 0,0604 \text{ m}$

b (friction coefficient) = 0,35

v (speed of flow of water) = $100 \times R \times I/b + vR = 100 \times 0,0604 \times 0,0386/0,35 + 0,0246$

v = 0,391 m/s

Q (capacity) = v x F = 0,391 m x 0,0278 m² = 0,0108 m³/s

Q = 10,8 litres/second

The survey of 1948 explains why the Austrian administration already had to place a windmill at Škopalj with a pump to bring the water up to the 22 m high water reservoir at Roman shaft O-2 (ILAKOVAC 1990: 203). In 1948 the water level at Škopalj was already 48 cm lower than the base of the gravitation channel at shaft O-2 and direct access to water by the original channel was no longer possible (Škopalj +4.40 m, bottom of gravitational channel at shaft O-2, +4.88). Such alterations to water level were often found where the rock was porous or had been subject to change of position.

In 1879 the Austrians reconstructed Diocletian's aqueduct in Split. They were not only able to use the same route but, with repairs, the same gravitational canal because the powerful headspring of the Jader river which is forced from the bedrock, had remained on the same level from Diocletian's time (BELAMARIĆ 1999: 9).

The Roman aqueduct Boljkovac–Nin is a different case. The water level was from the first too low and so strong walls were built and the level was raised to 88 cm (ILAKOVAC 1969: 258; 1982: 139).

There are no written sources to show how the many construction problems involved in a tunnel 1,400 m long were tackled. We can only surmise.

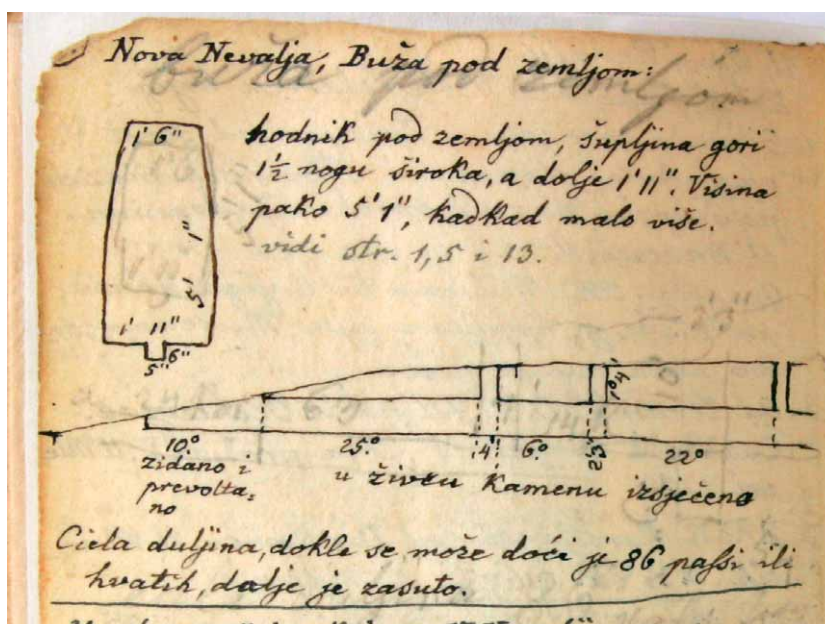

Fig 29 – Mijat Sabljjar, notes on the tunnel, sketch-book, September 1852 (Ministry of Culture, Republic of Croatia).

Sl. 29 – Mijat Sabljjar, bilješke o tunelu, putna bilježnica, rujna 1852 (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske).

TRAFFIC AND REMOVAL OF EXCAVATED MATERIAL

In shafts O-3 and O-5 the footholds for climbing up and down and manoeuvring without a pulley are still extant on both sides of the narrower part (*fig. 22*). The total volume of 9 vertical shafts and about 1,400 metres of tunnel amounts to 1,500 cubic meters of excavated stone. The excavated material could be pulled up through the shaft, as shown on *fig. 22*. Around shaft O-3, the deepest shaft of 46 meters, remains of the excavated stone are still visible. For the Novalja anchorage a new pier was needed and most of the excavated stone was used for this purpose. It was transported to the shore and used to achieve a level surface (*fig. 23*). This is why the areas round today's petrol station is strikingly level. Another part of the excavated material was used to make the new pier, shown on *fig. 23* marked P. In a similar way in the second century AD when extensive new vineyards were planted in Kumenat near Biograd na moru, stone from excavations was used to build two piers (ILAKOVAC 1992a: 282).

LIGHTING

At the entrance and exit to the tunnel daylight could be used. But as the tunnel became longer it became darker. At first the workers used lamps. Between shafts O-8 and O-9 on both sides of the tunnel can be seen natural and artificial niches for oil lamps (ILAKOVAC 1960: 141; 1973: 365; 1976: 29). That they were used for that purpose is shown by the blackened rock face above these hollows which cannot be wiped off.

VENTILATION

While the tunnel was under construction, especially in the shafts, there was a continual danger of life threatening concentrations of carbon dioxide (CO₂). Pure air is a mixture of 20.94% oxygen and 79.03% nitrogen. Stale air contains 5.6% carbon dioxide, a poisonous gas without colour, taste or smell. For workers in vertical shafts or trenches it is particularly dangerous as it is heavier than air. The dangers it presented were well known in the ancient world. Vitruvius warned that before entering underground works a lighted torch should be lowered. If it did not go out then the shaft was safe. If it did then it was dangerous (Vitr. VIII.6.13). The oil lamps already mentioned were also dangerous polluters of the air and the lungs of workers creating carbon dioxide in the tunnels and shafts.

DATING

There are no historical records of the construction of the Škopalj – Novaljska draga aqueduct. The Roman roof tile built into the tunnel with the stamp FAESONIAF (*Auli Faesoni Africani*) suggests that the aqueduct was built sometime between the end of the first century AD and the third century AD, when these brickworks were active. Besides the tile with the mark AFAESONIAF built into the vault of the tunnel, a tile with the same mark was found in the Roman channel in Novalja (GLUŠČEVIĆ 1985: 82).

Comparative evidence may support the idea of a construction date not before the second century AD. Aqueducts were not built in colonial urban centres such as **Pula** (*Pola*) (ILAKOVAC 1982: 24), **Zadar** (*Iader*) (ILAKOVAC 1982: 236) and **Solin** (*Salona*) (ILAKOVAC 1982: 27, notes 18 and 19), until the second century. Aqueducts for the two island municipal centres **Rab** (*Arba*) (ILAKOVAC 1982: 26; note 13) and **Omišalj** (*Fulfinum*) on the island of Krk (ILAKOVAC 1982: 25; note 11 i 12) were built at the end of the first and during the second century. **Podgrađe** (*Asseria*)

near Benkovac did not get running water until the end of the second century. **Nin** (*Aenona*) got water a little earlier (ILAKOVAC 1969: 289; 1982: 138).

Two aqueducts were built for military camps. **Burnum** (ILAKOVAC 1984: 44) near Ivoševci got one at the beginning of the first century, and the military camp of **Gardun** (*Tilurium*) near Sinj after 150 although the camp was located on the Cetina (ABRAMIĆ 1940: 225).

CONCLUSION

The Škopalj – Novaljska draga aqueduct was an ambitious hydraulic engineering undertaking. About 200 years later a similarly complex construction was undertaken by the Emperor Diocletian (248–305) to bring water to his Palace in Split from the 33 meter high source of the river Jadro. Of the 9 km long route of the aqueduct in the section across Ravne Njive, a 1,395 tunnel was constructed (BULIĆ 1929: 67; BELAMARIĆ 1999: 11). Vertical shafts were used for the construction of this tunnel also but they have never been either studied or documented.

One result of the aqueduct, the public well and pier was that Novaljska draga became increasingly well known as a new port even though a new and modern pier was also built at Cissa, the main settlement on the island. The Croatian word **Novalja** may have developed either from the Latin noun *novalis*, *-is*, f., meaning cleared or cultivated land (SKOK 1950: 68), or from *navale* or *navalia*, n., meaning a dockyard or slipway. Thus Novalja like Zadar is etymologically a pre-Croatian name. Not until the twelfth century is the name Novalja (*Navalla*) mentioned in the place where it is today.

The aqueduct, fountain and piers were vital for the development and future of Novalja.² It is a rare historical example of how the emergence of a new coastal settlement owed its position not only to a bay but to the availability of drinking water.

BIBLIOGRAPHY

Sources/izvori

- C. Suetonii Tranquilli *De vita caesarum libri VIII (Opera, vol. 1)*. Ed. M. Ihm, Leipzig: Teubner, 1907
 P. Cornelii Taciti *Annalium ab excessu divi Augusti libri*. Ed. C.D. Fischer, Oxford: Clarendon, 1906
 M. Vitruvii Pollionis *De architectura libri X*. Ed. F. Krohn, Leipzig: Teubner, 1912

Modern works/moderni radovi

- ABRAMIĆ, M. 1929 – Suncobran na nekim nadgrobnim spomenicima iz Dalmacije i Norika. – Ombrelle sur quelques monuments funéraires de Dalmatie et de Noricum. *VAHD*, 50/1928–1929: 30–36
 ABRAMIĆ, M. 1934 – Historijski natpis iz Garduna. – Une inscription historique de Gardun. *VAHD*, 51/1930–1934: 225–229.
Aqua romana 2004 – Aqua romana. Tècnica humana i força divina. Técnica humana y fuerza divina. Cornellà de Llobregat, 2004.
 ASHBY, T. 1935 – *The Aqueducts of Ancient Rome*. Oxford, 1935.
 BADURINA, A. 1976 – Ranokršćanski relikvijar iz Novalje. Résumé: Reliquaire paéochrétien de Novalja. *Materijali*, 12/1976: 283–295.

- BELAMARIĆ, J. 1999 – Dioklecijanov akvedukt i njegove obnove. *Dioklecijanov akvedukt*. Split, 1999: 5–27.
- Biblija*. Zagreb, 1968.
- BONEFAČIĆ, A. 2000 – Vodovod. *Rimski vodovod u Novalji*. Novalja, 2000: 29–36.
- BOŽIĆ, V. 2005 – »Talijanova Buža«. Old Roman underground aqueduct on the island Pag (Croatia). *Schriftenreihe der Frontinus-Gesellschaft* (Bonn), 26/2005: 27–38.
- BULIĆ, F. – Lj. KARAMAN, 1929 – Dioklecijanov vodovod. *Palača cara Dioklecijana u Splitu*. Zagreb, 1927: 109–114.
- BULIĆ, F. – Lj. KARAMAN, 1929 – Diokletians Aquädukt. *Kaiser Diokletians Palast*. Zagreb, 1929: 67.
- CRNKOVIĆ, N. 1985 – Novaljska župa kronika o jedinstvenom vodoopskrbnom objektu na našem tlu. Zusammenfassung. *CCP*, 9/1985: 15: 89–101.
- FADIĆ, I. 1993 – Novaljski relikvijari. Abstract: The reliquaries of Novalja. *Diadora*, 15/1991: 157–174.
- GLUŠČEVIĆ, S. 1989 – Antička keramika s otoka Paga. Summary: Roman pottery from the island of Pag. *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu, i u Hrvatskom promorju*. *IzdHAD*, 13, 1988 (1989): 73–87.
- FAHLBUCH, H. 1982 – *Vergleich antiker griechischer und römischer Wasserversorgungsanlagen*. Braunschweig, 1982. (*Mitteilungen*, Heft 73): Leichtweiss-Institut für Wasserbau der Technischen Universität Braunschweig.
- GUDELJ, Lj. 1999 – Izvješće o arheološkim istraživanjima Dioklecijanova akvedukta na Bilicama. *Dioklecijanov akvedukt*. Split, 1999: 77–85.
- HORVAT, M. 1980 – *Rimsko pravo*. Zagreb, 1980.
- ILAKOVAC, B.
- 1959. Rimski metalna svjetiljka. Zusammenfassung: Römische Metallampe. *Diadora*, 1/1959: 141–146.
 - 1969. Aquaeductus Aenonae. Summary: Aquaeductus Aenonae. *RadZad*, 16–17/1969: 265–298.
 - 1973. Brončane svjetiljke iz Arheološkog muzeja u Zadru. *RadZad*, 20/1973: 385 sqq.
 - 1974. Čuda antičke Novalje. *Glas Novalje* (Rijeka), 1, 1974: 16 sqq.
 - 1976. Brončana svjetiljka iz Suhovara kod Zadra. Zusammenfassung: Die bronzelampe aus Suhovare bei Zadar. *Diadora*, 8/1976: 29–37.
 - 1978. Nepoznati postupak izrade rimskih olovnih cijevi. *RadZad*, 25/1978: 445 sqq.
 - 1978a. Primjena interdisciplinarnih metode u istraživanju rimskih akvedukata. Zusammenfassung: Die Anwendung interdisziplinärer Methoden bei der Untersuchung römischer Aquädukte. *Materijali*, 15/1978: 111–120.
 - 1978b. »Pisani kamen«. Summary: »Pisani kamen« (»Inscribed stone»). *ŽA*, 28/1978, 1–2: 373–376.
 - 1978c. Ubekannte Funde aus Novalja (Jugoslawien). *Atti del IX Congresso internazionale di archeologia cristiana*. Roma, 1978: 333 sqq.
 - 1981. Apsidni mozaik starokršćanske bazilike u Novalji. Summary: The apse mosaic in the old-church basilica at Novalja. *Materijali*, 18/1981: 127–136.
 - 1981a. Ubekannte Herrstellungsmethode römischer Bleirohre. *Mitteilungen Leich-Weiss Institut für Wasserbau der Technischen Universität Braunschweig*, 71/1981: 278 sqq.
 - 1982. *Rimski akvedukti na području sjeverne Dalmacije*. Zagreb, 1982.

- 1984. Der römische Aquädukt Plavno Polje – Burnum. *Bericht über die Forschungen 1974 und 1974 (BURNUM II)*. Wien, 1984: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
 - 1990. Kako je otkriven i obnovljen rimski akvedukt Škopalj – Novalja. Summary: The discovery and renovation of the Roman aqueduct from Škopalj to Novalja. *Diadora*, 12/1990: 195–208.
 - 1991. Da li je rimska Kisa propala u more zbog potresa. Abstract: Was Roman *Cissa* submerged by an earthquake. *Diadora*, 13/1991: 241–250.
 - 1992. Zašto je akvedukt za rimsku Kisu (*Cissa*) na otoku Pagu sagrađen neočekivano visoko iznad mora. *RadZad*, 34/1992: 11 sqq.
 - 1992a. Hidroarheološko rekognosciranje Zadarskog i Pašmanskog kanala. Abstract: Underwater archaeological survey of the Zadar and Pašman Channels. *Diadora*, 14/1992: 279–290.
 - 1994. Javni zdenac (lacus) rimskog akvedukta Škopalj – Novalja na Pagu. *RadZad*, 36/1994: 1 sqq.
 - 1994a. Ranokršćanski relikvijari kesenske (*Cissa*) biskupije iz Novalje na otoku Pagu. Summary: Early Christian reliquaries from the *Cissa* Bishopric in Novalja on the island of Pag. *VAMZ*, 3. s., 26–27/1993–1994: 47–65.
 - 1997. Urbanizacija antičke Enone (Aenona) i rimsko пристаниште »Kremenjača«, *RadZad*, 35(22)/1997: 83 sqq.
 - 1997a. Ranokršćanski relikvijari kesenske (*Cissa*) biskupije iz Novalje na otoku Pagu. *Novalja grad*. Novalja, 1997: 13 sqq.
 - 1997b. Apsidni mozaik starokršćanske bazilike u Novalji. *Novalja grad*. Novalja, 1997: 69 sqq.
 - 1998. Tri rimska akvedukta na tlu Hrvatske koji su u uporabi. *Hrvatske vode* (Zagreb), 23/1998: 125 sqq.
 - 1998a. Limitacija agera rimske Kise (*Cissa*) na otoku Pagu. Summary: Land division of the Roman ager at *Cissa* on the island of Pag. *VAMZ*, 3.s., 30–31/1997–1998: 69–82.
 - 1999. Obnova rimskih akvedukata u Hrvatskoj u 19. stoljeću. *Dioklecijanov akvedukt*. Split, 1999: 51–57.
 - 1999a. Horobat, antička geodetska sprava. *Hrvatske vode* (Zagreb) 28/1999: 235.
 - 2002. Antički geodetski instrument groma. Summary: The ancient geodetic instrument *groma*. *VAMZ*, 3.s., 35/2002: 159–171.
- KATIĆ, M. 1999 – Salonitanski vodovod. *Dioklecijanov akvedukt*. Split, 1999: 59–63.
- KEČKEMET, D. 1999 – Obnova Dioklecijanova vodovoda. *Dioklecijanov akvedukt*. Split, 1999: 29–49.
- KIENAST, H. 1977 – Der Tunnel des Eupalios auf Samos. *Architectura* (München), 7/1977: 97–.
- KUNKERA, J. 1997 – Novalja kroz 30 stoljeća. *Novalja grad*. Novalja, 1997.
- KURILIĆ, A. 2004 – *Epigrafski spomenici na prostoru Novalje*. Novalja-Zadar, 2004.
- LÓPEZ-BOADO 2004 – LÓPEZ-BOADO, Begoña. Trazado de un acueducto romano. Traçat d'un aqueducte romà. *Aqua romana 2004 – Aqua romana. Tècnica humana i força divina. Tècnica humana y fuerza divina*. Cornellà de Llobregat, 2004: 56–69.
- MARASOVIĆ, J. – K. MARASOVIĆ – S. PEROJEVIĆ – T. RISMUNDO. Kanalizacija i vodovod Dioklecijanove palače. *Dioklecijanov akvedukt*. Split, 1999: 65–75.
- MATIJAŠIĆ, R. 1987 – La produzione ed ili commercio di tegole ad Aquileia. *AAAd*, 29/1987: 495–531.
- MATIJAŠIĆ, R. 1989 – Rimske krovne opeke s radioničkim žigovima na području sjeverne Liburnije. Riassunto: Le tegole bollate romane nel territorio della Liburnia settentrionale. *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*. *IzdHAD*, 13, 1988 (1989): 61–71.

- NIKŠIĆ, G. 1999 – Akvedukt na Bilicama. *Dioklecijanov akvedukt*. Split, 1999: 97–102.
- RADIĆ ROSSI, I. 2004 – Antički brodolom u uvali Vlaškoj Maloj. *Skriveno blago Novalje*. Zagreb, 2005: 39–58.
- RE – PAULY, Adolf Friedrich – Georg WISSOWA – Kroll. *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. (Stuttgart)
- SKOK, P. 1950 – Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Zagreb, 1950.
- Svetonije, G. T. 1978 – *Dvanaest rimskih careva*. Zagreb, 1978.
- STICOTTI, P. 1940 – Pago. *Serta Hoffilleriana* (= *VHAD*, n.s., 18–21/1937–1940:) 179–181.
- ŠAŠEL, J. 1962 – Calpurnia L. Pisonis auguris filia. Zusammenfassung. *ŽA*, 12/1962, 2: 387–390.
- ŠKUNCA, Aleksij 1989 – Pregled antike otoka Paga. Summary: Survey of the antiquity of the island of Pag. *Arheološka istraživanja na otocima Krku, Rabu i Pagu i u Hrvatskom primorju*. *IzdHAD*, 13, 1988 (1989): 23–28.
- ŠKUNCA, Aleksij 2000 – Talijanova buža. *Rimski vodovod u Novalji*. Novalja, 2000: 13–28..
- ŠKUNCA, Andrijana 2000 – Zemljovid u podzemlju. *Rimski vodovod u Novalji*. Novalja, 2000: 5–12.
- ŠKUNCA, S. J. 1997 – Problem Cisse i njezine biskupije. *Novalja grad*. Novalja, 1997: 79 sqq.
- ŠONJE, A.
- 1958. Nalaz rimskog natpisa na Caski kod Novalje na otoku Pagu. Zusammenfassung: Die Auffindung einer römischen Inschrift in Caska bei Novalja auf der Insel Pag. *ŽA*, 8/1958, 2: 311–322.
 - 1961. Nepoznati rimski natpisi iz sjevernog dijela otoka Paga. Riassunto: Le iscrizioni ignote romane provenienti dalla parte settentrionale dell' isola di Pago. *ŽA*, 11/1961: 133–139.
 - 1981. L'ubicazione delle sede del vescovo di Cessa, Vindemio. *AttiRov*, 11/1980–1981: 85–130.
 - 1981a. Kasnoantički spomenici na otoku Pagu. Zusammenfassung: Spätantike Denkmäler auf der Insel Pag. *Peristil*, 24/1981: 5–26.
- Tacit, T. C. 1990 – *Anali*. Zagreb, 1990.
- Vitruvius, M. P. 1990 – *Deset knjiga o arhitekturi*. Zagreb, 1990.

FIGURE CAPTIONS
POPIS ILUSTRACIJA

- Fig 1 – The course of the aqueducts (B. Ilakovac);
Sl. 1 – Trase akvedukata (B. Ilakovac);
- Fig 2 – The Bunar source (B. Ilakovac);
Sl. 2 – Vrelo Bunar (B. Ilakovac);
- Fig 3 – Cross-section at he position 1 (B. Ilakovac);
Sl. 3 – Položaj trase 1 (B. Ilakovac);
- Fig 4 – Remains of the aqueduct substruction, position 3–4 (B. Ilakovac);
Sl. 4 – Ostaci visokog nosača, položaj 3–4 (B. Ilakovac);
- Fig 5 – Slatina, position 5–6 (B. Ilakovac);
Sl. 5 – Slatina, položaj 5–6 (B. Ilakovac);

- Fig 6 – Banjadolac, position 7–8 (B. Ilakovac);
Sl. 6 – Banjadolac, položaj 7–8 (B. Ilakovac);
Fig 7 – Banjadolac, reconstruction (B. Ilakovac);
Sl. 7 – Banjadolac, rekonstrukcija (B. Ilakovac);
Fig 8 – Punta Zrče, position 11 (B. Ilakovac);
Sl. 8 – Punta Zrče, položaj 11 (B. Ilakovac);
Fig 9 – Punta Zrče (B. Ilakovac);
Sl. 9 – Punta Zrče (B. Ilakovac);
Fig 10 – The SEX APPVLEIO C stamp (B. Ilakovac);
Sl. 10 – Žig SEX APPVLEIO C (B. Ilakovac);
Fig 11 – The Island of Pag (B. Ilakovac);
Sl. 11 – Otok Pag (B. Ilakovac);
Fig 12 – Vertical cross-section through the Figurica Hill (B. Ilakovac);
Sl. 12 – Vertikalni presjek brda Figurica (B. Ilakovac);
Fig 13 – Land division (B. Ilakovac);
Sl. 13 – Limitacija agera (B. Ilakovac);
Fig 14 – The method the excavation of the tunnel (B. Ilakovac);
Sl. 14 – Način kopanja tunela (B. Ilakovac);
Fig 15 – Wall around the shaft O-7 (B. Ilakovac);
Sl. 15 – Ograđeno okno O-7 (B. Ilakovac);
Fig 16 – The end of the tunnel (B. Ilakovac);
Sl. 16 – Završetak tunela (B. Ilakovac);
Fig 17 – Deviations during the tunnel excavation (B. Ilakovac);
Sl. 17 – Krivo kopanje tunela (B. Ilakovac);
Fig 18 – Roof-tile with the stamp AFAESONIAF;
Sl. 18 – Tegula s natpisom AFAESONIAF;
Fig 19 – Tunnel at the shaft O-8 (B. Ilakovac);
Sl. 19 – Tunel kod okna O-8 (B. Ilakovac);
Fig 20 – Cross-section through the tunnel A and the gravitational channel B (B. Ilakovac);
Sl. 20 – Presjek tunela A i gravitacionog kanala B (B. Ilakovac);
Fig 21 – The public well (lacus) (B. Ilakovac);
Sl. 21 – Javni zdenac (lacus) (B. Ilakovac);
Fig 22 – Circulation in the tunnel (B. Ilakovac);
Sl. 22 – Promet u tunelu (B. Ilakovac);
Fig 23 – Novalja port;
Sl. 23 – Luka Novalja;
Fig 24 – The airing of the tunnel (B. Ilakovac);
Sl. 24 – Zračenje tunela (B. Ilakovac);
Fig 25 – View into the tunnel of the Roman aqueduct (Croatian Conservation Institute – University of Zadar, 2007);

Sl. 25 – Pogled u kanal antičkog vodovoda (Hrvatski restauratorski zavod – Sveučilište u Zadru, 2007);

Fig 26 – View into the tunnel of the Roman aqueduct (Croatian Conservation Institute – University of Zadar, 2007);

Sl. 26 – Pogled u kanal antičkog vodovoda (Hrvatski restauratorski zavod – Sveučilište u Zadru, 2007);

Fig 27 – View into the tunnel beyond the retention (Croatian Conservation Institute – University of Zadar, 2007);

Sl. 27 – Pregled kanala iza brana (Hrvatski restauratorski zavod – Sveučilište u Zadru, 2007);

Fig 28 – View of the tunnel of the Roman aqueduct (B. Ilakovac);

Sl. 28 – Pogled u kanal antičkog vodovoda (B. Ilakovac);

Fig 29 – Mijat Sabljar, notes on the tunnel, sketch-book, September 1852 (Ministry of Culture, Republic of Croatia);

Sl. 29 – Mijat Sabljar, bilješke o tunelu, putna bilježnica, rujna 1852 (Ministarstvo kulture Republike Hrvatske).

SAŽETAK

RIMSKI AKVEDUKTI NA OTOKU PAGU

Jedinstveni otok Pag izdvaja se među našim jadranskim otocima i po tome što su na otoku Pagu u doba antike bila sagrađena sljedeća dva akvedukta.

LIBURNJSKO-RIMSKI AKVEDUKT KOLAN – KISA (*CISSA*) TRASA AKVEDUKTA

Izvorište bivšeg akvedukta (*caput aquae*) nalazi se na 66 metara iznad mora, (sl. 1 i 2). Stotinjak metara niže izvorišta **Bunara** moguće je za vrijeme velikih suša zamijetiti položaj plitko ukopanog kanala (sl. 3). Trasa presijeca prastari put od Bunara preko Kaštela do Novalje te izbija na **Japnjaču** (sl. 3, poz. 1.) Tu se nekoć nalazio *castellum aquae* koji nije služio samo kao vodosprema, već kao i taložnica. Da bi se održala izračunata visina gravitacijskog kanala, od Japnjače je nosač gravitacijskog kanala sve viši u odnosu na tlo (sl. 4).

Trasa presijeca sadašnji asfaltni put i prolazi područjem **Slatina**, gdje su i sada vidljivi i do dva metra visoki ostaci nosača akvedukta (sl. 5). Napuštajući područje Slatina, trasa presijeca **Banjadolac** (7–8). Dolina je bila premoštena nosačem na lukove, gotovo 5 metara visokim (sl. 6). Konstrukcija je bila, ali samo s južne strane, poduprta kontraforima radi zaštite od udara silovite bure (sl. 7).

Obilazeći područje **Špital**, trasa napušta izohipsno trasiranje i presijeca **Puntu Zrče** (11). Jedino je na tome mjestu u cijelosti sačuvana čitava vodovodna konstrukcija. Kako prikazuje tlocrt i presjek 1–2 na sl. 8, nakon probijenog, 130 metara dugačkog usjeka, prvo je sagrađena zidana staza A i na njoj dva bočna zidića B. Unutarnje stijene kanala bile su premazane u tri sloja posebnom hidrauličkom žbukom (*opus caementitium*) i oblikovale su žlijeb kanala širok 15 centimetara (sl. 9). Kanal je bio pokriven rimskim ciglama veličine 42,5 cm x 29,6 cm 7,4 cm debljine i na kraju je usjek zasut i zaštićen iskopanim kamenom.

Od usjeka Zrče trasa prati terensku slojnicu i zaustavlja se na položaju onačen brojem 12. Na tom je mjestu preko Novaljskog polja vododjelnica, koju je narod nazvao **Anđelka**, koja Novaljsko polje dijeli na sjeverno prema Škoplju i južno prema uvali Caske. Lako je bilo zamijetiti da je trasa bila planski dovedena do te točke, jer je na tom dijelu dolina najviša i najuža pa je prelaz preko doline bilo moguće riješiti najkraćim i veoma skupim olovnim sifonom (12–13). Na tom je položaju Anton Šanko bio zatekao ostatak olovne cijevi nedgdašnjeg sifona. Od položaja 13 pa sve do Caske više se ne nalaze sačuvani ostaci vodovodne konstrukcije, jedino izvaljeni dijelovi zidanog nosača gravitacijskog kanala pored puta što od Škoplja vodi u Casku.

KAPACITET (ILAKOVAC 1982: 96)

L (dužina trase od Bunara do točke 12) = 8209 metara

H (visinska razlika između Bunara, 66 metara, i točke 12, 23,6 metara) = 42,40 metara.

I (strmina gravitacijskog kanala na potezu od Bunara do točke 12)

$H : L = 42,4 \text{ m} : 8209 \text{ m} = 0,00516 = 1 : 139,6$

U (dužina omočenog opsega kanala) = 0,48 m

F (površina presjeka vodenog toka) = 0,041 m²

R (hidraulični radius) = $F : U = 0,041 \text{ m}^2 : 0,48 \text{ m} = 0,085 \text{ m}$

b (koeficijent trenja) = 0,35

v (brzina vodenog toka) = $(100 \times R \times vI) : (b + vR) =$

$(100 \times 0,085 \times v0,00516) : (0,35 + v0,085) = 0,92 \text{ metra na sek.}$

Q (kapacitet) = $v \times F = 0,92 \text{ m/s} \times 0,041 \text{ m}^2 = 0,038 \text{ m}^3$

Q = 38 litara na sekundu (maksimalno)

DATIRANJE

Pretpostavljamo da je akvedukt bio sagrađen na prijelazu iz stare u novu eru. U prilog tomu je i unikatni nalaz ulomka krovne cigle (*tegula*) koji je bio uzidan u konstrukciju luka na području Slatine, a na kojem je otisak tvorničkog žiga SEX APPVLEIO C (sl. 10). Utiskivanje tvorničkog žiga uz rub tegule nalazimo samo na najstarijim rimskim tegulama. Naš uvaženi stručnjak za žigove na rimskim tegulama, R. Matijašić ne poznaje rimsku ciglanu pod tim nazivom.

RIMSKI AKVEDUKT ŠKOPALJ – NOVALJA

Zbog veće sigurnosti pomorski je promet od davnina bio usmjeren uz obalu. To staro iskustvo slijedili su i sve brojniji brodovlasnici na glavnom pomorskom putu od Ravene i Akvileje prema Istoku. Spore teretne lađe sve su češće počele ploviti podevelevitskim kanalom. Neke su zagonetno nestale i nikad nisu stigle u svoja odredišta. Neiskusni mornari i strani brodovlasnici nisu u početku pomišljali na strašan učinak neočekivane i razorne podvelebitske bure, već na poznate liburnske gusare koji su bili najvještiji u pljački stranih brodova na području Jadranskog mora. Ali je neumoljiva romanizacija i rimska ratna mornarica koja je imala svoje baze u Raveni i Mizenu već u toku 1. stoljeća poslije Krista s uspjehom suzbila liburnsko gusarenje.

Velike teretne lađe i nadalje su nestajale. Oni mornari i putnici koji su se u olujnom nevremenu uspjeli spasiti prenosili su istinu o razornom djelovanju velebitske bure ističući da je tijekom plovidbe Velebitski kanal postao grobnicom mnogim brodovima. Sve se više napuštala plovidba pod-

velebitskim kanalom. Južni plovidbeni put bio je otprije poznat, ali je povećani pomorski promet i napuštanje podvelebitskog plovnog pravca zahtijevalo otkrivanje novih uvala i draga u kojima bi posade brodova mogle nabaviti namirnice, zaštititi se od nevremena i opskrbiti pitkom vodom.

Jedna od tih bila je i **Novaljska draga** kojoj se nije sačuvalo liburnsko ime i koja je imala nekoliko prednosti. Zaštićena je od istočnog vjetrova (levant), s južne strane od valovite južine, a sa sjevera od bure. Otvorena je prema zapadu odakle dolazi najblaži i osvježavajući maestral (sl. 1). Novaljska je draga imala i tu prednost što obala nije stjenovita već blago ponire što je omogućilo da se iz nužde i s manje oštećenja mogu nasukati i veći brodovi. Stoga su u Novaljsku dragu sve češće stizale strane lađe radi noćenja ili da se sklone od nevremena. Dok je u Novaljskoj dragi bilo svega nekoliko lađa mogli su se putnici uz pomoć mještana i mornara nekako opskrbiti pitkom vodom. Strane su se lađe sve češće sidrile u Novaljskoj dragi pa su i teškoće oko opskrbe vodom postale sve veće.

VRELO BUNAR – NOVALJSKA DRAGA

Ni 12 kilometara istočno od Novaljske drage nalazi se i danas poznato izvorište kojem se nije sačuvalo liburnsko ime a danas ga mještani nazivaju **Bunar**. Prema konfiguraciji terena izvorište Bunar nalazi se 66 metara iznad sadašnje razine mora te između njega i Novaljske drage ne postoje nikakve terenske prepreke koje bi iziskivale kopanje dubokih usjeka, podizanje gravitacijskog kanala na visoke nosače ili bušenje tunela (sl. 1). Takve bi prednosti znatno pojednostavile, ubrzale i pojeftinile izgradnju novog akvedukta do Novaljske drage. Ali bila je jedna nepremostiva poteškoća, izvorište Bunar nalazilo se tada na privatnom posjedu Kalpurnija. S tog su izvora još u staro doba Kalpurnijevci izgradili svoj privatni akvedukt za liburnsko–rimsku Kisu. Ako bi se izvorište Bunar iskoristilo za izgradnju akvedukta za Novaljsku dragu, mještani liburnsko–rimske Kise, tada glavnog naselja istoimenog otoka, ostali bi bez pitke vode.

ŠKOPALJ – UVALA TRINČEL

U dolini Novaljskog polja, gdje su se i najbolje sačuvali ostaci pravokutne mreže kamenih ograda koje su štatile najplodniji dio velikog Kalpurnijeva posjeda, i sada se nalazi poznato vrelo **Škopalj**, od uvale Trinčel udaljeno svega nekoliko stotina metara (sl. 14). Ako bi se na području uvale Trinčel sagradilo pristanište za brodove i do njega dovela tekuća voda od Škoplja, bio bi to u cijelome Rimskom Carstvu najkraći, ni 500 metara dugačak akvedukt sagrađen bez ijedne terenske prepreke. Da je taj plan ostvaren, od toga bi najveću korist imala obitelj vele vlasnika Kalpurnija. Novosagrađeno pristanište za brodove bilo bi u sredini njihova najplodnijeg posjeda i nadomak Kisi (sl. 14). Kalpurnijevci ne bi trebali više zaobilazno putovati morem kroz opasan podvelebitski kanal do ulaska u Paški zaljev i dalje sve do Kise (sl. 12). Da je taj plan bio ostvaren, danas zasigurno ne bi bilo ni današnje u svijetu poznate i sve uspješnije Novalje. Ali je i uvala Trinčel imala i jednu veliku i nezaobilaznu manu tako da je skretala brodove da napuste plovidbu podvelebitskim kanalom. Da bi se iz smjera Raba (*Arba*) uplovilo u uvalu Trinčel trebalo je od paškog rta Lun uploviti u Paški kanal te preko 20 kilometara nezaštićeno ploviti uz sjevernu stranu otoka Paga do uvale Trinčel (sl. 12).

ŠKOPALJ – NOVALJSKA DRAGA

Dok je izvorište Bunar ispod Kolana bilo zauzeto, **Škopalj** je bio slobodan, ali se između vrela i Novaljske drage ispriječilo nezaobilazno brdo **Figurica**, što je omogućilo da se nadzemnim gravitacijskim kanalom dopremi tekuća voda u Novaljsku dragu (sl. 13). Za ostvarenje tog plana bilo je samo jedno rješenje – kopanje tunela. Kad su rimski geodeti (*agrimensores*) obavili premjer pretpostavljene trase budućeg akvedukta i geodetski snimili zatečeno stanje.

Za ostvarenje tog plana trebalo je kroz brdo Figuricu iskopati gravitacijski kanal (tunel) u dužini od najmanje 1400 metara. Prije svih građevinskih radova geodeti su morali izmjeriti i iznivelerati cijelu trasu budućeg akvedukta, od vrela Škopalj do odabranog položaja nadomak Novaljskoj dragi, gdje bi se trebao nalaziti javni zdenac. Zbog veoma teškog i neujednačenog terena cijela je trasa budućeg akvedukta bila podijeljena u tri dijela.

PRVA DIONICA – VRELO ŠKOPALJ – TUNEL

Kad je austrijska uprava obnavljala stari rimski akvedukt (1912. g.), morala je zateći početak rimskog akvedukta, građevinske ostatke obzidanog i zaštićenog vrela Škopalj (*caput aquae*), ali o tome nema spomena. Iz Ljetopisa Novaljske župe doznajemo da je bio zaštićen samo dio nadzemne konstrukcije od tunela prema vrelu Škopalj u pravcu Baranova mosta. Ljetopis spominje i vodovodni tunnelski priključak VP koji je dolazio sa istoka iz još neutvrđenog izvora (na sl. 1 označeno VP). Stoga je vjerovati da je nadzemna konstrukcija novog austrijskog vodovoda od Škoplja do tunela, u dužini od oko 700 metara, slijedila trasu starog rimskog akvedukta. Ako se osmatraju vodoravne slojnice na zemljovidu (izohipse), uočljivo je da trasa rimskog akvedukta od Škoplja prati visinsku slojnicu koja u blagom luku obilazi Novaljsko polje. To je tzv. »izohipsno« trasiranje rimskih akvedukata koje izbjegava terensko prepreke ali produljuje trasu akvedukta.

Kad je prva dionica do tunela bila izgrađena, na Škoplju je otvorena ustava i voda je potekla sve do tunela. Bila je to provjera ispravnosti prve dionice, ujedno i podatak o kapacitetu budućeg akvedukta.

DRUGA DIONICA – TUNEL

Završetak nadzemne izgradnje akvedukta od Škoplja do tunela odredio je početak i najvišu razinu dna gravitacijskog kanala u tunelu. U to doba još nije bilo preciznih geodetskih instrumenata pomoću kojih bi bilo moguće pouzdano probijanje tunela samo s obje vanjske strane a da se suprotni smjerovi poklope ne samo po visini već i po pravcu. Od kraja prve dionice pa sve do Novaljske drage, gdje će biti postavljen i sagrađen javni zdenac akvedukta, bile su preko brda **Figurice** postavljene označene trasirke (sl. 25). Na tom je pravcu bilo odabrano devet mjesta koja su označila položaj devet okana (odiha, zračnica, šaht; sl. 13). Vertikalni presjek kroz brdo Figuricu prikazuje njihov međusobni položaj i dubinu. Prvo i zatrpano okno O-1 nalazi se na zemljištu Frane Markana. Ostalih osam okana i sada su zamjetni na površini. Okna (*spiracula*) u poprečnom su presjeku četvrtasta ali različita. Najuže okno O-6 nalazi se na položaju Gvozdenica i u presjeku mjeri 100 cm x 50 cm. Najprostranije je okno O-3, u presjeku mjeri 128 cm x 76 cm. Samo je okno O-7 kružnog presjeka, s promjerom od oko 90 cm. Po uzoru na zatečeno stanje, austrijska je uprava, nakon što je obnovila stari rimski akvedukt, svako okno ogradila niskim zidićem i s gornje ga strane zatvorila kamenim pločama (sl. 16). Nezaštićeno je ostalo samo okno O-4 koje je sve do tunela ostalo otprije zatrpano.

Istovremeno s probijanjem tunela na ulaznom i izlaznom dijelu počelo je kopanje svih devet vertikalnih okana (sl. 15). Na rubu svakog okna bija je označena relativna visina u odnosu na razinu vode na Škoplju. Kad je okno bilo iskopano do dubine na kojoj će se nalaziti geodetski izračunata visina gravitacijskog kanala, otpočelo je istovremeno kopanje u dva suprotna smjera (sl. 15). S tim novim postupkom uz dva kopača na ulazu i izlazu iz tunela bilo je istovremeno uposleno još 18 novih radnika kopača. Poradi kratkih razmaka između okana novom su metodom smanjena krivo usmjerena kopanja, a radovi na probijanju tunela ubrzani.

Lakše je bilo napredovati na ulaznom i izlaznom dijelu tunela jer je danje svjetlo otkrivalo pogrešan smjer kopanja. Odjeci alata kojima su probijali živu stijenu pomogli su da približno odre-

de položaj i približavanje susjednog rova, ali je uvijek dolazilo do odstupanja. Brdo Figurica nije kompaktna stijena, na mnogim su mjestima u tunelu vidljiva tektonska poremećenja koja su pogrešno reflektirala zvukove kopača. Idući od okna O-2 i svega 36 m prije okna O-3 nalazi se prvo veće odstupanje. Spajanje je bilo izvedeno obostranim kopanjem ulijevo sve dok se nakon 4 m nisu spojili (sl. 18 A). Mjesto sastanka označeno je dvjema paralelnim crtama.

Najveće odstupanje od pravca nalazi se između okna O-3 i okna O-4. Na dužini od oko 30 m četiri su puta mijenjali pravac kopanja dok se konačno nisu sastali (sl. 18 B). Između okna O-4 i O-5 naišli su na veliku podzemnu **špilju** dugačku oko 7 metara i približno toliko i visoku. Na tom dijelu tunela učinjeni su i najveći građevinski radovi. Prvo je trebalo popuniti, utvrditi i zazidati donji dio špilje da bi se mogle nadozidati obje bočne strane tunela i na kraju uzidati svod. To je učinjeno da bi se na dijelu nekompaktne i zdrobljene stijene spriječilo rušenje i zatrpavanje gravitacijskog kanala. U radovima je korištena rimska opeka i krovni crijep (tegula), a na je jednoj je ostanak žiga rimske ciglane AFAESONIA (Auli Faesoni Africani; sl. 19).

Osmatrajući tunel pri veoma slabom svjetlu na bočnim su stranama 70 cm dugačke vertikalne usjekline, rimskim graditeljima oznaka dužine. Prvi se par usjeklina nalazi na 58 m prije okna O-3, a drugi 61 m prije okna O-5. Na izlasku iz tunela, na strani Novalje, u dnu gravitacijskog kanala sačuvalo se kružno udubljenje promjera svega oko 22 cm (taložnica; sl. 17).

Pri probijanju žive stijene glavnu radnu snagu vjerojatno su činili odabrani robovi i kažnjenici već otprije iskusni u rudarskim oknima. Rudari su pratili položaj rudače, a pri izgradnji vodovodnih (gravitacijskih) tunela morao se pratiti ne samo smjer već i otprije izračunat nagib gravitacijskog kanala.

Kad je tunel bio ugrubo probijen, vještici su klesari širili i dotjeravali bočne strane tunela radi udobnijeg kretanja (sl. 20). Na nekim se mjestima zapažaju kružni tragovi od alata kojima su bočne stijene bile dotjerivane klesanjem. Nakon toga bi vještak za gradnju kosih, gravitacijskih kanala (*librator*) na dnu tunela postavio oznake visina dna kanala. Vitruvije (VIII.5) spominje da je kod površinskog trasiranja gradskih akvedukata najpouzdanija geodetska sprava bio **horobat**. Taj glomazni geodetski instrument dugačak 6 i više od 3 m visok u ovom tunelu sigurno nije bio korišten. Pored viska za određivanje nagiba horobat je bio opremljen otvorenom razuljom (*libra aquaria*). Stoga se librator u tijesnom i neudobnom tunelu morao služiti razuljom koja je bila lagana, svega 150 cm dugačka i oko 10 cm visoka.

Kad je librator označio visinske položaje gravitacijskog kanala od ulaska do izlaska, moglo je početi zidanje gravitacijskog kanala u tunelu. Radi uštede na skupoj hidrauličkoj malti, kod zidanja je mnogo korišteno kamenje (sl. 21 A). Prvo je ugrubo uzidan gravitacijski kanal. Na Škoplju je otvorena ustava i voda je potekla prvom dionicom do tunela i onda na veliko zadovoljstvo graditelja i radnika izbila na suprotnoj strani brda Figurice. Nakon provjere i eventualnih korekcija zidari su posebnom hidrauličkom žbukom (*opus caementicium*) konačno oblikovali žlijeb gravitacijskog kanala u tunelu (sl. 21 B).

U poprečnom presjeku visina je tunela prilagođena visini odraslog muškarca, oko 176 cm. Širina iznosi od 50 do najviše 68 cm, jedva da se dvije odrasle osobe mogu mimoći (sl. 20).

TREĆA DIONICA: TUNEL – JAVNI ZDENAC (*LACUS*)

Oko 600 m dugačka treća dionica bila je graditeljima i najlakša. Da bi se mogla i sagraditi, na Škoplju je pomoću ustave bio prekinut dotok vode. Na odabranome mjestu, ali ne i preblizu obale, bio je postavljen javni zdenac (na sl. 24 označen slovom Z). Kako prikazuje slika 22, to je kamenica isklesana od domaće breče, dugačka 95,5 cm, široka 77 cm i 74 cm visoka. Zapremina kamenog zdenca je oko 300 l. U dislociranom položaju kamenicu je otkrio Ivan Škunca, zvan Šimera, kad je

kopao temelj za novogradnju. Najdeblje su dvije bočne strane i prednja strana, oko 9 cm. Stražnja je strana tanja jer je do nje bio dozidan završetak gravitacionog kanala akvedukta (na sl. 22 označeno slovom A). Gornje pristupne strane kamenice blago su prema unutra zaobljene da ne bi ozlijedile ruke dok se grabila voda. Sva su tri gornja ruba zdenca s vanjske strane ukrašene profilacijom.

U sredini stražnje strane sačuvalo se kružno udubljenje B, ležište za keramičku cijev kroz koju se voda iz akvedukta ulijevala u zdenac (sl. 22). Na prednjoj strani kamenice, koja je i najviše oštećena, nalazilo se i ovalno udubljenje C preko kojeg je neiskorištena voda istjecala u otvoreni kanal K. S lijeve strane dna nalazi se kružni otvor D promjera oko 4 cm, koji je bio zatvoren nauljenim drvenim čepom. Kad bi talog prekrilo dno zdenca, nakon dugotrajnih kiša koje bi zamuljile izvorsku vodu, izvadio bi se čep i očistio zdenac. Da se ponovno napuni trebalo je oko 25 sekundi (vidi ovdje pod »kapacitet«).

Prema navodu I. Škunce, na ovaj je zdenac dolazio zidani kanal od smjera Talijanove buže, kako mještani nazivaju tunelsku dionicu akvedukta, i bio je pokriven kamenim pločama crvene boje. Navodi se da je na udaljenosti od nekih 3 m bila zatečena još jedna ali manja kamenica kojoj se zagubio svaki trag.

Kad je izgradnja akvedukta bila u cijelosti dovršena prema rimskim propisima, sva je vodovodna konstrukcija bila zazidana da bi se spriječio ulazak zmija, žaba i puževa. Bila su zatvorena sva vertikalna okna, a radi pregleda i popravaka određeno je jedno ili više mjesta preko kojih je bilo moguće ući u tunel i obaviti potrebne građevinske radove. Briga oko nadzora i održavanja novosagrađenog akvedukta Škopalj – Novaljska draga bila je povjerena stručnoj osobi (*curator aquae*). Treća dionica i položaj javnog zdenca uvjetovali su i budući položaj javnog trga (*forum*) u kasnorimskoj Novalji.

KAPACITET

Ne raspoložemo s austrijskim nivelmanskim zapisnikom iz 1910. godine koji je bio osnova za izgradnju projekta za obnovu starog rimskog akvedukta. Radi kasnije obnove austrijskog vodovoda za Novalju, godine 1948. god. izrađen je novi geodetski vertikalni profil od Škoplja do kraja tunelske dionice. Na tom planu upisane su nivelete dna rimskoga gravitacijskog kanala od okna O-2 do kraja tunela, što je ovdje i jedina geodetska podloga za proračun kapaciteta rimskog akvedukta Škopalj – Novaljska draga.

L (dužina trase od okna O-2 do kraja tunela iznosi 900 m)

$L = 900 \text{ m}$

H (visinska razlika od dna gravitacijskog kanala) 4,88 m kod okna O-2 i 3,54 m na kraju tunela. Razlika je 1,34 m

$H = 1,34 \text{ m}$

I (strmina, nagib gravitacijskog kanala) $H : L = 1,34 \text{ m} : 900 \text{ m} = 0,00149 = 1 : 671$

$I = 0,00149$

U (dužina omočenog opsega, na sl. 21B otvoreni poligon 1–4)

$U = 0,46 \text{ m}$

F (površina presjeka vodenog toka, na sl. 21B zatvoreni poligon 1–4)

$F = 0,0278 \text{ m}^2$

R (hidraulični radius) $= F : U = 0,0278 \text{ m}^2 : 0,46 \text{ m} = 0,0604 \text{ m}$

$R = 0,0604 \text{ metra}$

b (koeficijent trenja) $= 0,35$

v (brzina vodenog toka) = $(100 \times R \times I) : (b + vR) =$

$(100 \times 0,0604 \times 0,0386) : (0,35 + 0,246)$

$v = 0,391$ metar na sekundu

Q (kapacitet) = $v \times F = 0,391 \text{ m} \times 0,0278 \text{ m}^2 = 0,0108 \text{ m}^3$ na sekundu

$Q = 10,8$ litara na sekundu

Nivelman Škopalj – Novalja iz 1948. godine objašnjava zašto je već austrijska uprava bila prisiljena na Škoplju postaviti vjetrenjaču koja je pomoću crpke tlačila vodu sa Škoplja u 22 m visoku vodospremu pored okna O-2. Te 1948. godine razina vode na Škoplju već je bila za 48 cm niža od dna gravitacijskog kanala kod okna O-2 pa direktno dovođenje vode jednim gravitacijskim kanalom nije više bilo moguće (Škopalj +4,40 m, dno gravitacijskog kanala kod okna O-2, +4,88). Takve su hidrološke pojave bile česte na izvorištima gdje su geološki slojevi bili rastresiti i vodopropusni.

Obnavljajući Dioklecijanov akvedukt, austrijska je uprava 1879. godine dovela vodu u Split ne samo istom rimskom trasom već pretežito istim ali obnovljenim gravitacijskim kanalom, jer je snažno vrelo Jadra koje istječe iz žive stijene ostalo na istoj nadmorskoj visini kao u doba izgradnje Dioklecijanovog akvedukta.

Poseban je slučaj s rimskim akveduktom Boljkovac – Nin. Prirodno prenisko izvorište obzidali su snažnim zidanim bedemom i na umjetan način podigli razinu vode na izvorištu za oko 88 cm.

Nema pisanih izvora koji bi objasnili kako su bile rješavane mnoge građevinske teškoće kod izgradnje oko 1400 m dugačke tunelske dionice. Ostaju nam samo pretpostavke.

PROMET I ODLAGANJE ISKOPA

U oknima O-3 i O-5 sačuvali su se **usjeci za noge** s obje uže strane okna, što je omogućilo penjanje i kretanje kroz vertikalno okno bez pomoći neke dizalice (sl. 23). Devet vertikalnih okana i oko 1400 m dugačke tunelske dionice zauzimaju prostor od oko 1500 kubičnih metara iskopanog kamena. Dio izvađenog kamena bio je izvučen kroz okno, kako prikazuje sl. 23, a glavina iskopa bila je uklonjena provizornim drvenim sanducima kroz već iskopani dio tunela. Uokolo najdubljeg, 46 m dubokog okna O-3, nalaze se s vanjske strane manji ostaci iskopanog kamena. Za opskrbu brodova u Novaljskoj dragi tekućom vodom trebalo je izgraditi i novo pristanište za brodove. Stoga je većina iskopa bila dopremljena do obale i upotrebljena za nasipavanje priobalnog dijela, da bi se izgradila za promet prikladna vodoravna površina (sl. 24). Stoga je i dio današnje Novalje uokolo benzinske crpke napadno ravan što je posljedica rimskodobnog nasipavanja. Drugi dio nasipanog kamena bio je iskorišten za izgradnju novog pristaništa (na sl. 24 označeno slovom P). Na sličan je način u 2. stoljeću poslije Krista, kad je zasađivan novi i veliki plantažni vinograd na položaju Kumenat kod Biograda na Moru, iskopani kamen iskorišten za izgradnju dvaju pristaništa.

OSVJETLJENJE

Na ulaznom i izlaznom dijelu tunela koristili su u početku danje svjetlo. Kako su probijanjem tunela napredovali, tako je tama postajala sve veća. U početku su se pomagali upaljenim svjetiljkama. Između okna O-8 i O-9 na bočnim se stijenama tunela nalaze prirodna ali i umjetno isklesana ležišta za uljanice. Da su na tim mjestima gorjele uljanice, dokazuju crni tragovi povrh tih udubina koji se ne brišu.

PROVJETRANJE

Za vrijeme provjetravanja tunela, a još više vertikalnih okana, bila je stalna i za život opasna koncentracija ugljičnog dioksida (CO₂). Udišemo čisti zrak (smjesa od 20,94 % kisika i 79,03 % dušika). Potrošeni zrak koji izdišemo sadržava oko 5,6% ugljičnog dioksida. Taj otrovni plin nema boju, miris pa ni okus. Za radnike koji rade u vertikalnim oknima i rovovima (bunari) posebno je opasan jer je teži od zraka i taloži se u najnižim djelovima smanjujući postotak kisika u zraku. Već je stari svijet poznao tu opasnu pojavu. Vitruvije upozorava da se prije ulaska u podzemne rove spusti upaljena svjetiljka. Ako se ne ugasi uvjeti za rad su povoljni; ako se ugasi, opasno je za život (Vitr. VIII.6.13). I već spomenute uljane svjetiljke a još više pluća radnika, stvarali su u tunelu i u oknima otrovni ugljični dioksid. Smišljenom ventilacijom to se moglo djelomice riješiti. Područje Novalje naglašeno je vjetrovito. Postavljanjem skošene vjetrolovke A do ulaska u okno vjetar je bio usmjeren u okno, a skošena vjetrolovka B pomogla bi pri isisavanju i boljoj ventilaciji (sl. 27).

DATIRANJE

Povijesnih podataka o izgradnji akvedukta Škopalj – Novaljska draga nema, a poredbene čijenice upućuju da nije mogao biti sagrađen prije cara Trajana (98–117. g.). Rimski krovni crijep (*tegula*) uzidan u svodu tunela s natpisom FAESONIA (Auli Faesoni Africani) ne pomaže za uže datiranje, jer je serijska proizvodnja ciglane Faesonia trajala od kraja 1. stoljeća pa sve do 3. stoljeće. Pored tegule sa žigom AFAESONIA koja je uzidana u svodu tunela, tegula s jednakim žigom otrkrivena je u rimskom kanalu u Novalji.

Kolonijalna središta Pula (*Pola*), Zadar (*Iader*) i Solin (*Salona*), dobili su svoje gradske akvedukte tek tijekom 2. stoljeća. Za dva municipalna središta na našim otocima, za Rab (*Arba*) i Omišalj (*Fulfinum*) na otoku Krku bili su sagrađeni akvedukti potkraj 1. i tijekom 2. stoljeća. Podgrađe (*Asseria*) kod Benkovca dobilo je tekuću vodu tek potkraj 2. stoljeća. Nešto je prije bio sagrađen gradski akvedukt za municipij *Aenona* (Nin).

Dva su akvedukta bila sagrađena za rimske vojne logore. *Burnum* pokraj Ivoševaca dobio je akvedukt početkom 1. stoljeća, a drugi vojni logor Gardun (*Tilurium*) pokraj Sinja dobio je tekuću vodu poslije 150. godine, iako je logor bio sagrađen na rijeci Cetini. Samo je za liburnsko–rimsku Kisu (*Caska*) bio sagrađen privatni akvedukt na prijelazu iz stare u novu eru.

OSVRT

Izgradnjom akvedukta, javnog zdenca i pristaništa ondašnja je Novaljska draga postala sve poznatija kao nova luka, a stara je Kisa kao glavno naselje istoimenog otoka dobila još jedno ali suvremeno i opskrbljeno pristanište. Od latinskih imenica *novalis*, *-is*, f., u značenju *iskrčeno i agrikultivirano zemljište*; *navales*, *-ium*, m., u značenju *pristanište i navalia*, *-ium*, m., *brodogradilište*, djelovanjem sličnozvučnosti (homofonija) tek je kasnije nastao hrvatski naziv **Novalja**. Stoga su Novalja kao i Zadar etimološki prethrvatski toponimi. Tek se u 12. stoljeću prvi put spominje ime Novalja (*Navalla*) na mjestu gdje je i danas.

Rivanj, April 26, 2005

Manuscript received: November 20, 2005

Manuscript accepted: February 28, 2006

FRANCISCO MARCO SIMÓN

*Departamento de Ciencias de la Antigüedad
Facultad de Filosofía y Letras, Universidad de Zaragoza
C/ Pedro Cerbuna, 12
E- 50009 Zaragoza
marco@unizar.es*

ISABEL RODÁ DE LLANZA

*Institut Català d'Arqueologia Clàssica
Plaça Rovellat, s/n
E- 43003 Tarragona
iroda@icac.net*

A LATIN *DEFIXIO* (SISAK, CROATIA) TO THE RIVER GOD
SAVUS MENTIONING L. LICINIUS SURA, HISPANUS*

UDC 904:73.023.2:72.014.238 (36:497.5:460)
Original scientific paper

This paper focuses on the analysis of a judicial defixio (AIJ557) found in 1912 in the River Kupa, a tributary of the Save, near Sisak (Siscia, Pannonia Superior), that invokes the river god Savus, as well as the ancient Latin goddess Tacita Muta. Among the targets, some of whom are specially stated to come from the western Mediterranean, we pay special attention to Lucius Licinius Sura, Hispanus. We also investigate the religious horizon implicit in the ritual offering, as well as the social and historical context of the information.

Keywords: Judicial defixio, Siscia, Pannonia Superior, Savus, Colapis, Tacita Muta, L. Licinius Sura.

Ključne riječi: pravna defixio, Siscia, Pannonia Superior, Savus, Colapis, Tacita Muta, L. Licinius Sura.

Among the finds made in 1912¹ in the River Kupa (ant. *Colapis*; Greek Κόλοψ –*Kolops* – Dio Cass.), a tributary of the Save, near the present-day Croatian town of Sisak (ancient *Siscia* in the Roman province of *Pannonia Superior*), there was an interesting Latin *defixio* that was deposited a

1 In fact, the *tabula* was found by a workman in the first half of 1913 in the rubble, brought to the banks of the Kupa during the extensive 1912 dredging (BRUNŠMID 1915–1919: 176).

* This study has been carried out within the framework of the HUM02283/HIST project, financed by the Ministry of Education and Science, and is the English version of a paper published in *MHNH. Revista Internacional de Investigación sobre Magia y Astrología antiguas*, vol. VIII, 2008.

short time afterwards in the Zagreb Museum, where it is currently held (inv. no. A-18001). The interest of its content and the relative lack of knowledge about it to date, together with the Hispanic connections implicit in the text, have led us to write this paper.

1. The *defixio* is made of lead, as is usual, and is inscribed on both sides; it was initially brought to light by J. Brunšmid (1915–1919), whose reading is included in *AE* 1921, and was the subject of a publication by P. Guberina (1936–37). The *defixio* was also included in the epigraphic corpus of the *Pannonia Superior* (*AIJ*, 255–257), a fact apparently unknown to E. Vetter (1960: 127), who wrote about the inscription in two articles published in 1958 and 1960, the latter based on a photo sent to him by Hoffiller². Since then it has gone almost unnoticed and, as far as we know, no detailed study of it has been made, although it has appeared in references³.

The object is 13.8 cm high and 9.8 cm wide (*AIJ* 1970: 256), and less than half a millimetre thick. It was folded several times, first in half and then again inside.

It was in considerably better condition when it was found than it is now; although it has been recently restored. The fact that it is barely legible today led us to give up trying to carry out an autopsy on it; instead, we based our study on the replicas made from the photograph supplied by Ante Rendić-Miočević, which we contrasted with the sketch and the picture given by Hoffiller and Saria (*AIJ* 1970).

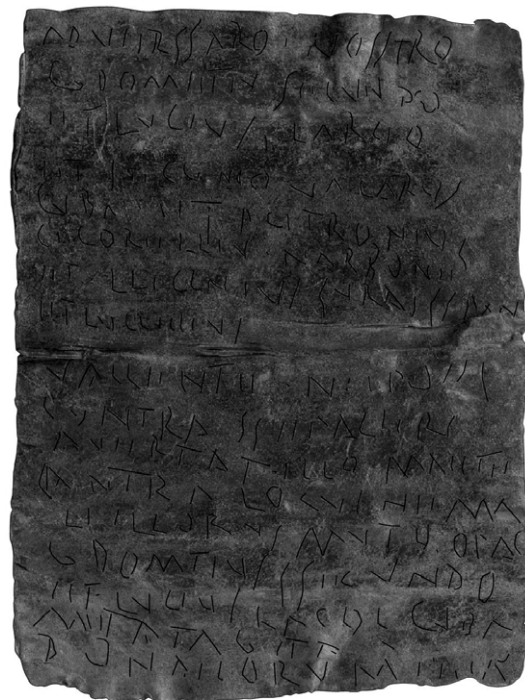
I. Interior, with a break between lines 8 and 9 (fig. 1):

ADVERSSARO.NOSSTRO
 G. DOMETIV SECUNDO
 ET. LVCIVS. LARCIO
 ET SECVNDO VACARVS
 5 CVBA. ET. P CITRONIVS
 CICORELLIV. NARBONE
 ET. L LICINIVS SVRA ISSPAN
 ET LVCCILLIVS
 VALLENTE. NE POSSI
 10 CVNTRA SSE FACERI
 AVERTAT. ILLO AMAETE
 CANTRA LOCVI NE MA
 LI ILLORVS MVTV. OFAC
 G DOMTIVS SSECVNDO
 15 ET. LVCIVS LACO L CVBA
 MVTA TAGITA [—
 [B?]ONA ILORVM [—

2 The authors would like to express their deepest gratitude to the director of the Zagreb Museum, Ante Rendić-Miočević, for the help given in the study of this piece. They would also like to thank Marjeta Šašel Kos, who sent to one of them (FMS) the articles by E. Vetter. The observations of Richard Gordon, J. Javier Iso Echegoyen and

Francisco Beltrán Lloris also contributed to improving the text, although any possible remaining errors are the exclusive responsibility of the authors.

3 BÖMER 1963: 130; *ILJ*, 6, with a reading of Pflaum; SOLIN 1968: 24; BARTOLETTI 1990: 34; *EDH*, HD027805; KROPP 2008 a, dff 8.1/1; Ead. 2008 b, 336)

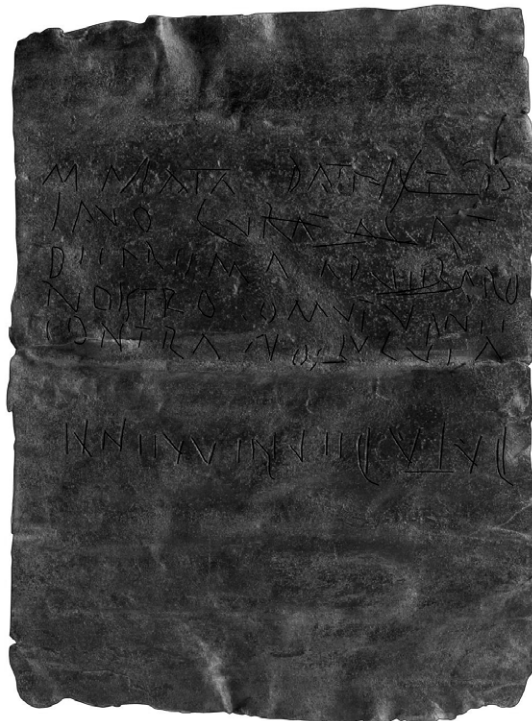
ADVIRSSARO . NOSTRO
 GDOMITIV SVLVND
 ITLVCLV / LARCIQ
 IT SVLVNDI VACORV
 VBA . IT PVTROVINI
 CILORILLIV . NARRVNI
 IT . LLICLVNI / SVLVNDI / SVLVNDI
 ITLVCLVNI /
 VALLINTU . NIPVNI
 CVNTRA SVLVNDI
 AVIRTAT-ILLO NANTU
 ANTR A LO CVNIIIMM
 LILLORV / NVTV . ORAS
 GDOMTIV / SVLVNDI
 ITLVCLV / SVLVNDI
 VITATA GITV
 D JNAILORV NIPVNI

Fig. 1. The Sisak *defixio*. Face 1 (photo: Archaeological Museum of Zagreb; sketch: Mari Cruz Sopena Vicién).

Sl. 1. Sisačka *defixio*. Strana 1 (foto: Arheološki muzej u Zagrebu; crtež: Mari Cruz Sopena Vicién).

II. Exterior (fig. 2):

DATA DEPREMENTI
 MADATA DATA ISTOS
 SAVO CVRA AGAT
 DEPREMA ADVERARO
 NOSSTRO OMVTVA NE
 CONTRA NOS LVCVIA

M MATA DATA DEPREMENTI
 IAVO CVRA AGAT
 DEPREMA ADVERARO
 NOSSTRO OMVTVA NE
 CONTRA NOS LVCVIA

IAVO CVRA AGAT
 DEPREMA ADVERARO
 NOSSTRO OMVTVA NE
 CONTRA NOS LVCVIA

Fig. 2. The Sisak *defixio*. Face 2 (photo: Archaeological Museum of Zagreb; sketch: Mari Cruz Sopena Vicién).

Sl. 2. Sisačka *defixio*. Strana 2 (foto: Arheološki muzej u Zagrebu; crtež: Mari Cruz Sopena Vicién).

Transcription:

I. Interior:

- Advers {s}ar(i)o(s). nos{s}tro(s)*
G(aius). Dom{e}<i>tiu(s) Secund{o}<us>
et. Lucius. Larci{o}<us>
et Secund{o}<us> Vacarus
- 5 *Cyba(lenses). et. P(ublius) Citronius*
Cicorelliu(s). Narbone(nsis)
et. L(ucius) Lic{c}<i>nius Sura <H>is{s}pan(us)
et Luc{c}il {l}ius
Val{l}en{te}<s>. ne possi(nt)
- 10 *{u}<o>ntra s{s}e faceri*
avertat. illo(s) am{a}<n>te(s)
c{a}<o>ntra locui ne ma-
li illor u{s}<m> mutu<m>. o(s) fac(iat)(?)
G(aius) Dom<i>tius S{s}ecund{o}<us>
- 15 *et. Lucius La(r)c(i)o L(ucii filius) Cyba(lenses)*
Muta Tagita [—
[b?]ona illorum [—

II. Exterior:

- Data depr{e}<i>menti*
ma(n)data data istos
Savo <ut> cura(m) agat
depr{e}<i>ma(t) adver(s)ar(i)o(s)
- 5 *no{s}stro(s) omutua(t) ne*
contra nos lucuia(nt)

I -3 *Lartio*, Brunšmid.- 4 *et. Secunduus Carus*, Brunšmid; *et. Secuno. Vacarus*, Guberina; *S. Sign()* *Nova*, Vetter.- 5 *Giba*, Vetter.- 7 *Liconium*, Brunšmid; *Saurus*, Veter.- 8 *Licilidius*, Vetter.- 10 *contra, me faceere*, Brunšmid; *issti faceri*, Vetter: *contra eum(?) agere<e=I>(?)*, Kropp.- 11 *illos. maete*, Brunšmid; *illo.maliti*, Guberina; *illo.magice*, Vetter.- 12 *contra*, Brunšmid.- 13 *ci.illoru*, Brunšmid; *gi.illorus*, Vetter; *mutu*, Brunšmid.- 14 *C Domtium Secundo*, Brunšmid.- 15 *Cricol Ciba*, Brunšmid.- 16 *faciat agat ut volon/ta*, Vetter; *faciat agat ut vol<u=O>n/ta/s* Kropp- 17: *tu f(ac) l(abia) n(a)e loru pruteas (=protegas)*, Brunšmid; *S Lar nae loru favela*, Guberina; *limbna, pavis-cant*, Vetter; *li<ngu=MBN>a <il>lor<m>(!)pav<e=I>sca<t>(?)*, Kropp.

II – 1 *dabis*, Vetter; *detrementi*, Brunšmid, allowed by García Ruiz (1967, 238) and interpreted as the genitive singular (=detrimenti) meaning »evil remittances«. - 2 *dat is*, Brunšmid, Kropp- 4 *de me ma*, Brunšmid, Guberina.- 5 *noistro*, Brunšmid and Guberina; *o(s) mutus*, Brunšmid; *au(t)*, Vetter; – 6 *cantra*, Guberina; *lucui a/ud(eat)*, Brunšmid. – 7 *age[re] isti*, Vetter.

Translation: »(Against) our adversaries, G. Domitius Secundus and L. Larcius and Secundus Vacarus, from Cibalae, and P. Citronius Cicorellius, from Narbo, and L. Licinius Sura, from His-

pania, and Lucilius Valens. That they cannot act against (us); that (the deity) distance them and not allow them to speak badly (of us), and that he silence them. G. Domitius Secundus and Lucius Larcus, from Cibalae, Muta Tacita... of them... (Names) given, sent, these given to the god Save that sinks, so that he can take care of our adversaries, defeat them, silence them and that they (cannot) testify against us«.

The intrinsic difficulty in dating curse tablets, when faced with a lack of a clear archaeological context (JEANNERET 1916: 234–235), often increases when, as in our case, it was not possible to carry out an autopsy (from which, as we mentioned above, it would have been difficult to obtain any results, due to the poor condition of the piece). Whereas Vetter (1960: 132) believes the *defixio* probably dates from the time of Hadrian, in the period between the enactment of the colonial statute of the town in 118 and the Marcoman wars that broke out in 167 (a period during which there was considerable immigration to the colony of *Siscia*, with business people arriving from as far away as the Tarraconensis and the south of Gallia). Bartoletti (1990: 34), however, favours a dating in the first half of the 1st century, based on palaeographic criteria from the study of the sketch made by Hoffiller and Saria. We used the same sketch in our study, but we believe this dating to be excessively early, based on the persons mentioned and the historical context of the inscription, which, as we shall see later, points to the Trajan period.

The text shows, together with the typical pleonasm (JEANNERET 1916: 238) of *defixiones* (thus *data deprementi, ma(n)data da(ta), deprema(t)*), characteristic of Vulgar Latin, with the gemination of the sibilants (*adverssaro, Isspan, Ssecundo, nosstro*), the liquids (*Cicorelliu, Vallente*) and the occlusives (*Luccillius, Vallente*). Another feature of the Latin in this *defixio* is the use of *e* in place of *i*, clearly seen in line 2 of the internal face (*Dometiu = Domitiu*) and lines 1 and 4 of the external face: *deprementi* (for *deprimenti*), *deprema* (instead of *deprima*). *Depremas* appears in two other tablets from *Hadrumetum* and *Este* (GARCÍA RUIZ 1967: 65). Likewise, there is a confusion between *o* and *a/u*: *cuntra, cantra* (= *contra*), as well as a loss of the final consonant *t* (*cura, aga, deprema*), that has disappeared from practically all Romance languages (GARCÍA RUIZ 1967: 85), except Catalan. Another characteristic feature is the use of *locui* (A l. 12) and *lucua* (B l. 6) instead of *loqui*, of *obmutuat* (B l. 5) instead of *obmutescat*, as well as the mixing of cases when consigning the name of the persons to be cursed, with nominatives alongside theoretical accusatives or datives. They are anthroponyms that are independent of the syntax, placed »en vedette« (JEANNERET 1916: 132) in the heading of the *defixio*.

The expression *muta tagita* (= *tacita*) that appears in line 16 of the obverse is repeated in an inscription from Kempten (AE 1958: 150), while in another from Clothall we read *tacita deficta* (AE 1937: 66). These expressions, aimed at silencing adversaries, are characteristic of judicial *defixiones*⁴, in which the term *adversarius* is typically used to designate the other party in the process⁵, with *inimicus* being used as an alternative⁶. Although we cannot rule out the possibility that the words *muta tagita* refer to the *nomina* of the adversaries, something that appears evident in similar

4 GAGER 1992: 116–124; Cartago –DTAud 219–20–, Susa –AE 1931, 132; VENTURA VILLANUEVA 1996: two in Cordoba.

5 Thus the Emporitans: MARCUS SIMON, e.p., or in *Nomentum* (Mentana) –DTAud. 133; Solin, *Arctos* 23 (1989) 199 ss., Frankfurt –AE 1978, 545–, *Brigantium* (Bregenz) –DTAud. 93– or the closest in Ljubljana: SOLIN 2004: 127–128.

6 As in the Frankfurt 1 tablet –AE 1978, 546– which asks that the *inimici* of Sextus be *vani* and *muti*, as in the

previous example from the same origin (see also Scholz, in Reuter and Scholz 2004, 49 ss. no. 74 a, b), in others from Kreuznach — *CIL XIII* 7553–54; *DTAud.* 96, 98–, Cartago –*DTAud.* 223, or the very interesting ones from Villepouge and Chagnon (Charente) (*CIL XIII* 11069–70; – *DTAud.* 111–112; *ILS* 8752; *ILAquit. Santones* nos. 1041, b), although there is no shortage of examples of the coexistence of both words on the same tablet (*Este*: even adding *hostis*: AE 1915, 10) or of both forms in the same place (for example, Empúries: *IRC III* 174–175).

expressions in lines 1–2 on the exterior face, we believe that in this case they refer to the ancient Latin divinity *Muta Tacita*. In that case, the defixion would not only be directed at *Savus*, but also at that ancient Latin divinity.

Another linguistic feature of the inscription is the use of the verb *avertere*, to designate (l. 11 of the interior face) the action to be suffered by the adversary. In the tablets found at Cagnon and Villepouge (Charente Inferior), in the *ager Santonum*, we can read the following: *sic illos inimicos aversos ab hoc lite esse, quomodi hic catellus aversus est ne surgere potest*, »that these enemies be »turned« in this dispute, in the same way as the turned doll (upside down) is incapable of rising« (DTAud. 111–12). Another parallel, even closer to our *defixio*, is the tablet found at *Poetovio* (Ptuj), with a similar chronology (2nd century), in which we find repeated the expression *ne possit mali facere*, which we find, with variations, in the Sisak inscription: *Paulina aversa sit / a viris ómnibus / et deficsa sit ne quid / possit mali facere. / Firminam [cl]od(as) ab om- / nibus humanis* (AE 1907, 99).

Faraone and Kropp (e.p.) have put forward a convincing argument for understanding the expression *aversum facere*, which appears (in variant spellings of *versum*: *inversum*, *perversum*, etc.) in texts from Germania, Gallia and *Noricum*, such as those of *Arae Flaviae* (Rottweil am Neckar), Mainz, Mautern, Wilten and *Poetovio* (Ptuj), as the equivalent of »kill« or »separate from life«. Without accepting this interpretation, which is documented in highly diverse tablets that record a ritual of »transferred death« (MARCO SIMÓN e.p. 2), the action of »turning the adversary upside down« in the coming trial would be synonymous with his silencing or »symbolic death«, making it impossible for him to testify against supplicant.

The terms used in the heading of the exterior face of the Sisak defixion, *data mandata* (lines 1 and 2), are a perfect match with other texts from Kreuznach (DTAud. 151 and 153), in which these terms appear together with the names of the objects of the curse (*ibid.* 153): *Nomina / data [manda-] / ta [liga]ta / ad inferos...* They are the names, therefore, given, sent and tied to the infernal gods.

2. Water was one of the most frequent places for depositing curse tablets. We only have to think of the numerous finds at Bath (TOMLIN 1988), or those recently found at the Fontana di Anna Perenna in Rome (PIRANOMONTE e.p.). It is also of paramount importance in the imagery and ritual practice of the Celts and other ancient peoples as a path to the beyond and the manifestation of the divinity. The example from Sisak, however, is the first Latin *defixio* addressed unequivocally to a river divinity found in the Latin West, in this case *Savus*, the present-day River Save, which flows into the Danube in the city of Belgrade.⁷

Two inscriptions from the *ager Emonensis* (CIL III 3896) and *Andautonia* (CIL III 4009 = AIJ 475) are dedicated to *Savo Aug(usto)*⁸. There is a shrine to the deity at Saudörfel (near *Celeia* in *Noricum*), where he was venerated together with *Adsalluta* (CIL III 5134, 5138), a probable personification of the River Saan, which flows into the Save between Saudörfel and Ratschach (DE I, 97), and also perhaps *Neptunus*. There is a *collegium navicularium* in *Emona*, which is not surprising given the navigability not only of the Save, whose waters flow through the ancient towns of *Noviodunum*, *Andautonia*, *Sirmium* and *Singidunum*, as well as *Siscia*, but also of the neighbouring rivers (*Hemona*, *Korkaras*, *Colapis*, *Valdasus*, *Urpanus*, *Bacuntius*, *Bathinus*, *Besante*, *Drinus*) (FITZ 1979), in an area rich in iron ore mines.

7 On the River *Savus*, Strab. 4, 207; 7, 314; Plin. *Nat.* 3, 128, 147–148; Ptol. 2, 16, 14; 3, 9, 1. Vid. PATSCH 1909–15. On the role of the river in Octavian's campaign of 35 BCE, Cass. Dio 19, 37, 3–5.

8 See also CIL III 5134 = 11680; CIL III 5138; CIL III 11684; AE 1934, 71 = AIJ 255; AE 1938, 152 = AIJ 27. The majority of the testimonies also include *Adsalluta*.

There are few parallels for the curse tablet that concerns us here. There is a *defixio* from Trier in which Isis is requested to send »to the river« (the Mosel) one Tiberius Claudius of Trier, a freedman of Claudius Similis⁹. There are some British *defixiones* addressed to *dominus Neptunus*¹⁰, and it is probable that the bearded divinity with the wavy locks depicted in the pediment of the temple of *Sulis Minerva* in Bath refers to a similar aquatic god (GREEN 1992: 161) to that interpreted through *Neptunus*, who, in the earliest stages of Roman religion, was linked to rivers and springs and not to the sea (OLMSTED 1994: 399, with references), as appears to be shown by the *Neptunalia* held on 23 July to exorcise the drought (Fest. 377 L; Tert. *Spect.* 6; Varr. *LL* 6, 19). Likewise, Neptune was generally considered by the ancient Celts to be the *numen praesens* of a manifestation of water (DUVAL 1976: 89–90; THEVENOT 1968: 129–131).

In order to explain why a *defixio* was deposited in a river addressed to the divinity of the same name, with a personality as genuinely indigenous as that of *Savus*, we have to look to a cosmological and ritual context that appears to characterise various western European peoples.

The deposits of arms in the rivers of the western provinces of the Empire are well known. To the finds of the Thames in London (the Battersea shield, etc.; in fact, the majority of the metal objects from the First Iron Age found in Great Britain come from rivers), we can add the swords found in certain places, particularly in Brittany (Vilaine, Loire in Nantes). Recent investigations have studied the votive deposits in the rivers and lakes of the territory of the Nervii and the Atrebatas (LEMAN-DELERIVE – WARMENBOL 2007) in the Low Countries (VAN HOOFF 2007), and a comprehensive analysis of the river finds from the Latenian period (SCHÖNFELDER 2007) underlines the predominance of arms in the Middle La Tène and the marked presence of coins in the Late La Tène (»die Zeit der Heiligtümer am Fluss«, *ibid.* 466), which continued into the Roman period. Extraordinary finds of thousands of coins have been made in Toulouse (see: BOUDARTCHOUK – GARDES 2007), as well as the find at the Loire ford at *Cenabum* of a large number of coins, some 500 small lead wheels and copper feet; these are without doubt exvotos offered to the river divinity.

Aristotle tells us that the Celts submerged newborn babies in a river (*Polit.* 7,15,2; HOFENEDER 2005: 38) mentioned as the Rhine in a poem in the »Greek Anthology« from around 200 BCE, adding, moreover, that such an action was carried out to prove their legitimacy (*Anth. Graec.* 9,125). Claudian echoes these Spartan practices when he says of the Gauls that the Rhine tests their birth (*In Ruf.* 2, 111 ss.). And it is for this reason that the Gallic chieftain Viridomarus, who would invade Italy in the 3rd century BCE, boasted about having been born from the Rhine itself (Propertius 4, 10, 40–41; HOFENEDER 2008: 129–135, with the historiographical discussion of this passage). This ritual practice, inappropriately called »Druid baptism« (ZECCHINI 1984: 19 -n. 5), is recorded by many later writers (CHEVALIER 1983: 326) and Virgil (*Aen.* 9, 603–604) refers to it for other Italian peoples, as do other authors for the Germanic peoples (BOURGEOIS 1991: 93).

9 KROPP 2008: 4.1.3./16: *Tiberium Claudium, trevirum, natione / Germanum, libertum Claudii Similis. Rogo / te, domina Isis, ut illi profluvium / mittas et quidquid in bonis / habet in morbum megarum.*

10 Thus, those of Brandon (HASSAL – TOMLIN 1993: 293–295; *AE* 1994, 1112), Caistor St. Edmund (*AE* 1982, 669; HASSAL – TOMLIN 1982: 408–409) or the estuary of the Hamble (Hampshire), in the latter with a mention of the female water deity *Niska* (*AE* 1977, 977; TOMLIN 1997: 455–457). This association of *Neptunus* with a female water divinity such as *Niska*, theonym that reappears in plural to refer to the water divinities to which the eight de-

fixions found at Amélie-les-Bains (Arles) were addressed (lastly, LAMBERT 2002: 247–250), allows us to hypothesise that the Latin theonym of the inscriptions was in reality a case of the *interpretatio* of an indigenous divinity with a personality perhaps similar to that which appears later in the Irish *Dinnsenchas* –compiled in the 12th century, such as Nechtan, spouse of *Boand*, the eponymous goddess of the River Boyne (GREEN 1992: 158, with references). A fragmentary inscription from Chesterholm, in the area of Hadrian's Wall (*RIB* 1694) has been interpreted as a dedication to *Neptunus* alone or to *Nodens Neptunus*, in the latter case in an assimilation of the deity that has its main shrine at Lydney, near the River Severn.

This extremely interesting ritual to legitimise the newborn (or, to interpret it in a different way, to ensure their resistance to the cold waters of the river) is complemented by other types of evidence, both epigraphic and iconographic, which underline the linking by the Celts of this great river to an ancestral divinity. In fact, in a shrine at Strasbourg there is an *ara* dedicated to the Father Rhine by no less a figure than C. Oppius Severus, legate of the *Legio VIII Augusta* around 130 AD: *Rheno patri Oppius Severus leg(agus) Aug(usti)* (AE 1969–70, 434). This is a form of address, that of *pater*, applied to a river that is documented in very few cases, such as that of the Tiber (WISOWA 1912: 224). Other rivers, in addition to the Rhine and the Mosel, were deified in Gallia, where temples and inscriptions have been found dedicated to the goddesses *Sequana* (Seine), *Matrona* (Marne), *Icauna* (Yonne) and *Souconna* (Saône) (IZARRA 1993: 230).

Of all the iconographic documentation, that which most interests us here is a Probus Antoninianus that depicts two river divinities with the legend *Siscia*. These are undoubtedly the *Colapis* and the *Savus* that join at the place where the town was established (VOLLKOMMER 1994: 11–12, ill. 12; DUKAT 2004–2005: 289, no. 82). There is further numismatic evidence testifying to the importance of the water divinities to the Gauls, including splendid coins minted by the *Parisii* showing a large male head, to the right, on a boat (IZARRA 1993: 120).

The Augustan poets (Verg. *Aen.* 8, 727; Ovid. *Trist.* 4, 2, 41–42) allude to *Rhenus bicornis* in an iconography characteristic of certain taumorphic fluvial depictions of Acheloos (WEISS 1988); this is how the river god is depicted in the Bonn relief (VOLLKOMMER 1994: 38, ill. 42)¹¹.

Rivers were not only used to test the legitimacy of the newborn or to toughen their resistance to cold water, but also to facilitate the final journey of the deceased. Around 1560, in terracing on the Zuiderzee in Holland, fossilised trunks containing human remains brought down by the Rhine were found; these were reminiscent of the burial canoes discovered in France, in Montseugny (Haute-Saône), Caen and Le Havre (IZARRA 1993: 229). In the excavations carried out in 2001 at Fiskerton, on the banks of the River Witham in eastern England, two large canoes interpreted as votive offerings were found, along with wooden posts related to lunar eclipses in a Latenian context, but also in association with Roman-period pottery (PARKER PEARSON et al. 2007: 443, fig. 7). Similar finds from the Late Bronze Age made at other sites, specifically in rivers such as the Save and the Drave (WIRTH 2007: 452, fig. 2), appear to indicate that water and rivers were considered as funerary areas or as the entrance to the next world.

Apart from that, and given the obviously judicial content of the text we are studying, the action of throwing the defixion into the waters of the Save could be considered as its consignment (*consecratio*) to the river divinity of the powerful enemies in the cause that was approaching.

The appeal to the ancient divinity *Muta Tacita* in the text can be fully justified for two reasons. On the one hand, it has been defended for the expressions *muta tacita* in the Kempton *defixio*, in which the Latin god was mentioned together with the Erinyes and Orcus (KROPP 2008a: dfx. 7.2/1; Ead. 2008 b, 3334). On the other hand, the invocation also makes complete sense in this context. *Tacita*, the goddess of silence, belonging to the earliest period of Roman religion¹² -tra-

11 However, not only the Rhine appears as *bicornis*: also the Eridanus (Po), according to Virgil, the Mosel according to Ausonius (*corniger Mosella*) and even the Tiber itself. It even appears obvious that the *taruos trigaranos* (the bull of the three horns), so commonly depicted on Gallic bronzes, as well as on the Parisian pillar of the Nautes, was linked to the river cults (IZARRA 1993: 232). A sarcophagus found in Lyon, dated to the first quarter of the 3rd century, in which C. Annus Flavianus, a veteran of the

Leg. XXX Vlpia was buried, shows over the inscription the figures of two river deities reclining on an aquatic urn with a palm, which, according to N. Blanc, may represent the Rhône and the Rhine (where the soldier had previously served), but are more likely to refer to the Rhône and the Saône (VOLLKOMMER 1994: 31, ill. 31).

12 See for example WISSOWA 1884–86 (1978): 975–76; TABELING 1932: 68 ss., 77 ss.; RADKE 1979: 295 ss.

dition attributes the creation of her cult to Numa (Plut. *Numa* 8, 11). Ovid (*Fast.* 2, 571–582), who identifies *Tacita* with the goddess *Muta*¹³, also held to be the mother of the *Lares compitales* (Lact. *Inst.* 1, 20, 35), indicates that during the *Feralia* –held on 21 February to mark the end of the *dies Parentales*– an old woman made *Tacita* a strange offering. Sitting on the ground in a circle of young men, she took three grains of incense with three fingers and placed them on the threshold, where a mouse had passed. Next, she tied a lead object with enchanted threads and moved seven black beans around her mouth; then she grilled the head of a fish that she had previously pierced with a bronze needle and sealed its mouth. Finally, she poured some drops of wine over the animal. The purpose of this ritual, with unmistakably magical characteristics, was to silence enemy mouths and tongues (Ovid. *Fast.* 2, 581: *hostiles linguas inimicaque ora*), making it the perfect invocation in this judicial *defixio* by the *defigens* to silence the adversaries. Everything points to a divine personality of an infernal nature, as silence reigned in the infernal kingdoms (*Manes taciti*: Ovid. *Fast.* 5, 422; 2, 609; *loca tacentia* inhabited by the *silentes* dead: Verg. *Aen.* 6, 264).

These are the essential lines of a historical context that help to explain the deposit of the *Siscia defixio* with an appeal to the river god *Savus*. We will now consider the specific historical circumstances that motivated the action and, above all, the inclusion of important figures from such distant places as Narbonne and Hispania as objects of the curse.

3. We do not know why the *defigens* carried out a *devotio hostium* to the god *Save* before the coming trial against their *adversarii*. Perhaps we have to consider that it was a group (*adversario nostro*) whose interests would have been prejudiced by the future testimony of the six persons involved. The fact that they were almost all foreigners (to *Siscia* itself) allows us to hypothesise that we are dealing with an indigenous group, whose financial interests would have been affected by the persons in question.

Siscia, Strabo's *Segestiké* (7, 313; likewise Geogr. Rav. 4, 20) was a Roman colony established at the place where the *Colapis* flows into the *Savus*, with a population of Italians, Dalmatians and immigrants from the east and west, as the targets of our inscription. The town was established as an essential communications centre between the north and south (Danube-*Adria*) and the east and west (*Illyricum*-Italy). The name *Segestica* encompasses the earliest settlers and appears in Republican-period sources, whereas that of *Siscia* is most dominant in the Imperial period. Although its linguistic assignment is not unanimously agreed by philologists, the truth is that the majority of place names with the root *Seg-* belong to the Celtic sphere, and Celtic is the cultural horizon revealed by the archaeological site of Pogorelec, with material clearly datable to the Late La Tène (ŠAŠEL 1974: 704).

The town, which had been the headquarters of Tiberius (11–9 BC, 6–9 AD) attained colonial status in Flavian times (perhaps in 71), adopting the name of the Imperial family (*Flavia*, later *Aelia* under Hadrian). It had a *tabularium provinciae*, a *beneficiarii* station, a *publicum portorium Illyrici* customs post and a naval base for the *Flavia Pannonica* fleet (ŠAŠEL 1974: 738, with references). It also had a post of the *Legio IX Hispana* until 42–43 AD, and the *defixio* appears to show evidence of trade with the west via Italy (SZILÁGYI 1979: 213), with workshops making *sigillata* and a large bronze manufacturing industry, judging by the helmets found in the River Kupa (see also »Flux«, RE III A, 361 ss.; MÓCSY 1959: 24–25, 101, 138).

The funerary inscriptions and military diplomas are evidence of a large number of Roman army auxiliary troops (*alae* and *cohortes*) stationed in Pannonia; they were recruited from the

¹³ In reality it is, according to the poet, the nymph Lara, »the chatterbox«, whose tongue Jupiter pulled out for

having revealed to Juno his love for Juturna (Ovid, *Fast.* 2, 583–616).

civitates of Save and Drave and had names such as the *Breuci*, the *Colapiani* (who lived in the Kulpa valley, near *Siscia*), *Cornacates*, *Sisciani*, *Varciani*, *Iasi* and *Latobici* (MÓCSY 1974: 51). All this is evidence that the Celtic names were clearly dominant in the north and west of Pannonia, while in the rest, the linguistic horizon appears to have been Pannonian (Illyrian); the *Varciani* would still have been Celtic (MÓCSY 1974: 60–61 and 64, fig. 11). Although the theory of contact with Hispania based on names such as *Aturo*, *Ciliunus*, *Teitia* or *Anbo* (MÓCSY 1974: 61) does not appear to be well founded, it is true that the astral iconography of the stelae in the northeast of the province (MÓCSY 1974: 62, fig. 10) shows clear similarities to analogous themes on the Hispano-Roman stelae in the north of the Iberian Peninsula (crescents, swastikas, arches and, above all, the square-shaped angular motifs, the »celestial locks«). These themes, the same as the funerary banquet, emphasise iconographic connections that appear to be unique in the western provinces of the Empire, although, far from reflecting Hispanic influences (MÓCSY 1974: 61), they probably arrived in Hispania with the *Legio VII Gemina* (in 74 AD), following their stationing in *Carnuntum* (Pannonia) in place of the *Legio XV Apollinaris*, which had been on the eastern front between 63 and 68 and which would have been responsible for introducing these themes to the area of Danube (MARCO 1978: 32).

A network of roads linked *Siscia* and *Sirmium* (Srijemska Mitrovica), *Neviodunum* (Drnovo, in Slovenia), *Andautonia* (Ščitarjevo), *Senia* (Senj, on the coast), *Emona* (Ljubljana) and *Ad Fines*, and *Siscia* appears to have played an important role in concentrating the traffic, merchandise and new products heading to Italy in a quarter circle between *Carnuntum* and *Singidunum*, from where they could easily have reached *Salonae* or *Aquileia* (ŠAŠEL 1974: 730). The prominence of the town as the centre of southern Pannonia can be seen in a symbolic universe of divinities related to commerce: *Silvanus* (*Magla*, *Domesticus*, *Silvestre*), *Mars Marmogius*, the »Illyrian« *Liber*, and also *Hercules*, *Herculenis*, *Venus* and *Ceres* (ŠAŠEL 1974: 735), with an essential directorial role up until the Marcoman invasions in the time of Marcus Aurelius.

The names of the inhabitants provide little evidence of the indigenous inhabitants, although the incidence of eastern names shows the intense commercial activity in the town, which can also be seen in the presence (documented on tombstones) of freedmen, such as an individual from *Tergeste* (Trieste) (MÓCSY 1974: 71).

Of the six people named as adversaries by the *defigente* or *defigentes*, *Lucius Larcius* and *Secundus Vacarus* are natives of *Cibalae* (the modern day Vinkovci: *It. Ant.* 261, 1; 268, 4), between the rivers Drave and Save, near *Volcae palus* (Victor, Dio Cass. 55, 32, 3), a municipality under Hadrian (*CIL* III 3267) and *colonia Aurelia C.* from the 3rd century (*CIL* VI 2833). The Narbonense *origo* of *Citronius Cicorellius* is testified to and the Hispanic origin of *Licinius Sura* is emphasised, the latter doubtlessly being related to the powerful family referred to in inscriptions found at *Barcino* and in other parts of the *Tarraconensis*.

Thus we can see that at least four of the six people mentioned are immigrants to *Siscia*. The leads us to believe that the consignors may have been natives. At first the territories of the indigenous peoples of the Middle Danube, Save and Drave would have been considered as *prata legionum* and we know that, at least in the 1st century AD, some of them maintained their own organisation under military officers (*praefecti*), such as *Antonius Naso* of the *Colopiani* from the area of *Siscia* (*CIL* III 14387; *ILS* 9199).

The transformation of the ancient settlements into towns with a privileged status would have obliged them to receive a colony of Roman veterans, which, logically, would have required a revision of the rustic property, with the best land going to the colonists, while the natives would have had to be content with the poorest land. Over time, a large amount of colonial and municipal

property began to accumulate in the hands of a group of important landowners, some of them immigrants from other areas (ROSTOVZEFF 1962: 458). This could be the historical context of the *Siscia defixio*.

4. Line 7 of the *Sisak defixio* specifically names *Lucius Licinius Sura, Hispanus*. Some years ago, this name would have been automatically identified with a close collaborator of the emperor Trajan; we know little about his private life, although we do know from the written sources that he was highly educated and erudite, as well as being enormously rich (CABALLOS 1990: I/1, 183–193).

On the other hand, the traditional attribution of the inscription on the Arch of Berà (fig. 3) to Licinius Sura, a close collaborator of Trajan, which names him as a member of the Sergia tribe, led to the mistaken supposition that, like the emperor, he was a native of *Italica*. However, X. Dupré's in-depth study (1994) clearly showed that the Arch of Berà and its inscription date from the time of Augustus and that the Lucius Licinius Sura named in it was an ancestor -grandfather or great-grandfather- of the Trajan Licinius Sura. The latter therefore was left without the only document that mentioned the Sergia tribe; now we do not even know the tribe of this influential person, unless we reconsider the interpretation of *RIT* 358, about which we will speak below.

For one reason or another, it is quite clear that the family of the Trajan Licinius Sura was not from *Italica* but from the *Tarraconensis*, where the *gens Licinia* had a long and widespread representation. In fact, there were many *Licinii* in both *Hispania citerior* and *Gallia Narbonensis*, particularly in the area of *Barcino* and its surroundings (BERNI – CARRERAS – OLESTI 2005: 168–169).

Fig. 3. Arch and inscription of Berà (Tarragona) (photo: I. Rodá).

Sl. 3. Luk i natpis iz grada Berà (Tarragona) (foto: I. Rodá).

Also, the description of *Hispanus* given in the *defixio* appears to point more towards *Hispania Citerior*. However, does it indicate which part of this province? *Licinii* abound and the *cognomen* Sura is found on various issues of coinage from *Saguntum*, *Ercavica* and, as we shall see below, from *Celsa* (BURNETT – AMANDRY – RIPOLLÈS 1992: 100, nos. 201–203, and 141, nos. 464–467).

Faced with the reliable dating of the Arch of Berà to the period of Augustus, our attention is inevitably drawn to the funerary inscription found in *Caesar Augusta* (Zaragoza) for *Hyacinthus, horrearius Surae* (BELTRÁN 1982: 56). The characteristics of the epigraph indicate that it is from the late-Augustan or Tiberian period and the shape of the stela, with a semicircular cornice and a sunken field, is similar to others found at *Celsa* (Velilla de Ebro). We also know of the *duumvirs* from this last colony of the triumviral and Augustan period, both named L. Sura (BURNETT – AMANDRY – RIPOLLÈS 1992: 111–112, nos. 263 and 271). These facts appear to point to the origin of Licinius Sura's family as the *conventus* of *Caesar Augusta* (ALFÖLDY 1977: 295), to which we could also add Marcial's reference (*Ep.* I, 49, 19–20), in which, addressing himself to Licinianus, he mentions the clement climate of the *Tarraconensis* and the *Laietania* and states »*Dum Sura laudatur tuus*«. It is possible that the family of the Trajan Sura was originally from *Celsa* and quite possibly the ancestor named on the Arch of Berà came from that colony, although perhaps the interests of the *gens* later focused more on the area of Catalonia where Sura may have been born.

This hypothesis that Licinius Sura was a native of *Celsa* is reinforced by the find in the »House of the Dolphins« in that Roman colony on the banks of the Ebro of a seal for tiles manufactured with local alabaster, with the inscription *L(ucius)*Lici(nius)*At(ticus?)* (most recently: BELTRÁN 1997: 29). Based on the archaeological context, it is dated no later than the year 54, probably during the reign of Tiberius, and the person, perhaps a freedman, has been related to the magistrates named L. Sura and to L. Licinius Sura (*PIR* 2 L 258).

Moreover there has been a considerable increase in the number of finds and epigraphic studies on the importance of the *gens Licinia* in the area of the *Tarraconense* corresponding to the present-day provinces of Tarragona and Barcelona. In fact, both the monumental inscriptions and those on the amphoras and *dolia* testify to the constant presence of *Licinii* (BERNI – CARRERAS – OLESTI 2005).

In *Barcino*, a Lucius Licinius was one of the first magistrates of the colony, according to what we can deduce from the chronology of the blocks that make up the *exedra* of Montjuïc (*IRC* IV, 62a, 138).

Likewise, the seals on amphoras manufactured in the *Laietania* region, on the coast of Barcelona, and in the area of El Vallés, on Pascual 1 and Dressel 2–4 forms, show the abundance of various *Licinii* in the Augustan and Julio-Claudian periods (BERNI – CARRERAS – OLESTI 2005: 170–179).

All this goes to paint a revealing picture of persons belonging to the local elite and of rich rural landowners who based their economy on wine production. The place name *Liciniano* and its derivatives (AEBISCHER 1926: 101–102, and 2006, 115–116; BERNI – CARRERAS – OLESTI 2005: 180–181) indicates a *fundarius* property that appears to survive today in the name of Lliçà in the county of El Vallés, although this *fundus* of a certain size would not necessarily have coincided with the limits of that municipality, but could have spread to the areas of Granollers and Llerona, the *Lauro* of the coinage and a producer of good wines (LLORENS – RIPOLLÈS 1998), where significant structures have been found (RODÁ, forthcoming a).

One of those rural landowners, who most probably had a network of freedmen, was the Lucius Licinius Sura of the Arch of Berà (fig. 3), a direct ancestor of the person of the same name who reached the highest positions in the Trajan administration.

Let's place ourselves in that period. The presence of Licinius Sura is testified to by the numerous homages in *Barcino* to his freedman and assistant, Lucius Licinius Secundus, the private individual with the largest number of honorific inscriptions in the Roman world (*IRCI*, 125 and *IRC IV*, 83–104, pp. 163–188). The series of inscriptions (fig. 4) is very uniform, carved over a short period of time, between Sura's third consulate and his death (107–108 AD). To meet the considerable demand from dedicators, the artisans took advantage of the available stock of tripartite pedestals, even adapting a moulded block originally cut as a base (*IRC IV*, 96).

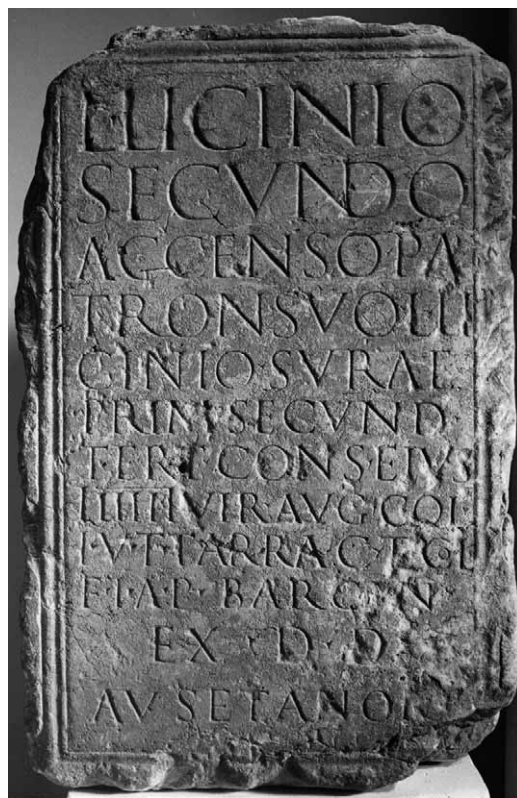

Fig. 4. Pedestal with inscription referring to L. Licinius Secundus, freedman of Licinius Sura *Barcino* (photo O. Clavell). Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona (*IRC IV*, 83).

Sl. 4. Postolje s natpisom koji se odnosi na L. Licinija Sekunda, oslobođenika Licinija Sure *Barcino* (foto: O. Clavell). Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona (*IRC IV*, 83).

This unusual series of honours in the forum of *Barcino*, which name the public or private dedicators (MELCHOR GIL 2003) without specifying in any of the cases the habitual form *LD*, was without doubt due to the key nature of Licinius Secundus in being able to access the benefits that could come from contact with Sura, whose properties and financial interests he took care of in the area.

Licinius Secundus' first position was as an Augustan *sevir* in *Tarraco* and then in *Barcino*. However, although this freedman is only honoured in *Barcino*, his patron Sura could have had monuments in this and other colonies.

The first epigraph we can look at (fig. 5) is the one that cites, in large, clear, well-carved square capitals (24.3 cm), one *L. Licinius* who would have been the dedicator of a certain public building at the beginning of the 2nd century AD, as the block belongs to an epistyle of some considerable size, belonging perhaps to a portico (*IRC IV*, 38).

Fig. 5. Epistyle with inscription from a portico or public building in *Barcino* (photo: O. Clavell). Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona (*IRC IV*, 38).

Sl. 5. Epistil s natpisom s trijema ili javne zgrade u Barcinu (foto: O. Clavell). Museu d'Arqueologia de Catalunya, Barcelona (*IRC IV*, 83).

Based on the chronology, we believe that the Lucius Licinius of this block of Montjuïc sandstone must either have been Sura, or his freedman, Secundus, who was perhaps the executor of his patron's will. Therefore, it was at first thought that this inscription could be related to that of the block containing the letters *NTO*, that possibly corresponds to the formula *ex testamento*; however, in this case the palaeography appears to take us to a date in the proto-imperial or even Augustan period (*IRC IV*, 376).

Two inscriptions are attributable to Licinius Sura. A lost epigraph from *Barcino*, known through manuscript tradition (*IRC IV*, 39; *HEp* 7, 2001, 83–84, no. 207), records the posts held by an anonymous figure who was a pontiff and a member of the *collegium* of *sodales augustales* and was honoured with the triumphal ornaments and a statue. The honours may refer to those awarded in the year 106 to commemorate the second Dacian War and to the statue that, if we accept the account of Cassius Dio (LXVIII, 15, 3), was erected in the Trajan forum. The identification of this epigraphic text as referring to Sura was picked up by E. Hübner, reiterating the opinion of B. Borghesi (*CIL* II, 4508) and coming into alignment with G. di Vita (1987: 335, n. 204), despite the drawback that none of the inscriptions that can be definitely attributed to Sura mention the *ornamenta triumphalia*.

On the other hand, a lost fragment of an inscription from *Tarraco* (*RIT* 358) could read as follows [*L. Li*]ci[ni]us, -o] / *M. f. Serg*(ia) [*Sura*, -e] / [*cos II*] *desig. II*[I] / [*orna*]menti[s] *triumphalibus*] (*IRC IV*, 106, n. 120; *HEp* 7, 2001, 337, no. 956). We are aware that this is a hypothetical restitution, but it has a certain degree of plausibility. If this hypothesis were to be correct, Licinius Sura would be reinstated into the *Sergia* tribe.

Whatever the case may be, we do know for certain that a direct ancestor of the Trajan Licinius Sura ordered the building of the Arch of Berà and that he is mentioned twenty-three times on the pedestals erected to his freedman, Licinius Secundus, as part of a process that we could summarise with the popular saying »adorar el santo por la peana« (»worship the saint through the base«).

In any case, there are also plausible indications, which we have just stated, of direct homages to Sura in *Barcino* and *Tarraco*. In the small, but very active colony of *Barcino* during the Trajan and Hadrian periods there was a concentration of the interests of the most influential senatorial families

of the time; they were represented by their freedmen who held real *de facto* positions of power. We have the evidence of Licinius Sura and his freedman and assistant, Secundus, the epigraphs of the *Minicii Natales*, father and son (*IRC* IV, 30–35) probably related to the *Licinii Silvani Graniani* of *Baetulo* (*IRC* I, 139–139; CABALLOS 1990 I/1: 180–183) and, in addition, the family saga of the *Pedanii*, the descendants of a mysterious Lucius Pedanius Secundus Julius Persicus (*IRC* IV, 37; CABALLOS 1990 I/2: 421–422; NAVARRO 2003: 674), related perhaps to Pedanius Secundus, *consul suffectus* in the year 43 AD, and to the *Pedanii Salinatores* (*IRC* IV, pp. 103–105; CABALLOS 1990 I/2: 413–421; RODÁ, forthcoming b). That led R. Syme to suggest a Hispanic and specifically a *Barcino* origin for this family (SYME 1958: 480, 599, n. 9, 785, 794, n. 15; 1981: 282).

Within this line of thought we can also place the proposal to attribute the fragmentary inscription we suggested may refer to Minicius Natal father (*IRC* IV: 31; *HEp* 7, 2001: 76–77, no. 180) that, on the other hand, F. J. Navarro (2003: *AE* 2003: 1011) interprets as a reference to Lucius Julius Ursus Servianus, who would not only have been Hispanic, as has been believed up until now (CABALLOS 1990 I/2: 386–388; CASTILLO 1982: 66), but also perhaps from *Barcino*. This would mean that the two consuls from the year 102 AD, Licinius Sura and Julius Ursus Servianus, would have had similar geographical origins.

However, although the new proposal for a reading of the text is very attractive, it finds no support in the existence in *Barcino* of a portrait that E. Albertini attributes to Julius Ursus Servianus, in his compilation of 1911–1912 (:434, no. 200, fig. 228; RODÁ 1975: 245–246, ill. V). This is a head belonging to the Barberà collection that is currently in the Archaeological Museum of Catalonia in Barcelona. Although some of the sculptures in this collection may be from the Modern Period, the one that interests us here may be ancient, although its style does not correspond to the beginning of the 2nd century AD, but apparently to an earlier time (KOPPEL – CLAVERIA 2008: photo), despite the fact that it has a certain physiognomic similarity to the Stratfield Saye House bust which contains the dedication *L. Ursum.cos III/Crescens lib* (RODÁ 1975: 246, ill. VI; OPPER 2008: 45, 219, 235, no. 155).

What is certain is that the evidence and the hypotheses begin to show a concentration in *Barcino* of the most important figures of political power in the Trajan empire.

Based on all this historical context, we believe we can link the Hispanic Sura of the *Siscia defixio* to the Trajan Sura who played an important role in the second campaign of the Dacian Wars, who was a close confidant and had the complete trust of Trajan and who even came close to being a candidate for the imperial throne, after having been a deciding factor in Nerva's choice of Trajan as his successor. In any case, the *Siscia defixio* provides very interesting information on the use of magic by certain plausibly indigenous *defigentes*, who consign, in an authentic *consecratio*, important foreign figures to exorcise the insecurity and anxiety resulting from the essential changes –not only in the economic area, but also in the perception of the world- brought about by the Roman presence in *Pannonia Superior*.

REFERENCES

- AEBISCHER, P. 1926 – Les noms de lieu en *-anum*, *-acum* et *-ascum* de la Catalogne et du Rousillon. *Études de toponymie catalane*. Barcelona, 1926. Published in Barcelona in 2006 by MARTÍ I CASTELL, J. – J. MORAN I OCERINJAUREGUI.
- AIJ* = HOFFILLER, V. – B. SARIA (eds.), 1970: *Antike Inschriften aus Jugoslawien, I, Noricum und Pannonia Superior*. Zagreb, 1938: 255–257, no. 557.

- ALBERTINI, E. 1911–1912 – Sculptures antiques du conventus Tarraconensis. *Anuari*, 4/1991–1912: 323–374.
- ALFÖLDY, G. 1977 – L'onomastique de Tarragone. *L'onomastique latine*. Paris, 1977: 293–295.
- AUPERT, P. 1992 – Les dieux guérisseurs du domaine celtique-romain. In: Chr. LANDES (ed.). *Dieux guérisseurs en Gaule romaine*. Lattes, 1992: 59–75.
- BARTOLETTI, G. 1990 – La scrittura romana nelle *tabellae defixionum* /secc. I a.C.- IV d.C. Note paleografiche. *Scrittura e civiltà* (Milano), 14/1990: 7–43.
- BELTRÁN, M.
– 1982. *La arqueología de Zaragoza. Últimas investigaciones*. Zaragoza, 1982.
– 1991. *Celsa*. Zaragoza, 1991.
– 1997. *Colonia Celsa. Velilla de Ebro*. Madrid, 1997.
- BERNI, P. – C. CARRERAS – O. OLESTI 2005 – La *gens Licinia* y el nordeste peninsular. Una aproximación al estudio de las formas de propiedad y de gestión de un rico patrimonio familiar. *AEA*, 78/2005: 167–187.
- BÖMER, F. 1963 – Untersuchungen über die Religion der Sklaven in Griechenland und Rom, IV. *AWLAG*, 10, 1963.
- BOUDARTCHOUK, J.-L. – Ph. GARDES 2007: «Lacs sacrés» et dépôts de métaux précieux en milieu humide à la fin de l'âge du fer. Approche critique à partir de l'exemple toulousain». In: Ph. BARRAL et al. (eds.). *L'âge du fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer. Actes du XXIXe colloque international de l'AFEAF Bienne (canton de Berne, Suisse), 5–8 mai 2005*. Besançon, 2007 : 473–477.
- BOURGEOIS, C. 1991. *Divona. I. Divinités et exvoto du culte gallo-romain de l'eau*, Paris, 1991.
- BOURGEOIS, C. 1992: *Divona. II. Monuments et sanctuaires de culte gallo-romain de l'eau*. Paris, 1992.
- BRUNŠMID, J. 1915–1919 – Rimsko čaranje na olovnoj pločici iz Kupe kod Siska. Bleierne römische Beschwörungstafel aus der Kupa bei Sisak. *VHAD*, n.s., 14/1915–1919: 176–185.
- BURNETT, A. – M. AMANDRY – P.P. RIPOLLÈS 1991 – *Roman Provincial Coinage*. Vol. I. *From the death of Caesar to the death of Vitellius (44 BC – AD 69)*. London – Paris, 1991.
- CABALLOS, A. 1990 – *Los senadores hispanorromanos y la romanización de Hispania (siglos I–III) I. Prosopografía*, 2 vols. Écija, 1990.
- CASTILLO, C., 1982 – Los senadores béticos. Relaciones familiares y sociales. *Tituli* (Roma), 5/1982: 566 ss.
- DION, R. 1964 – Rhenus bicornis. *REL* 42, 1964: 469–499.
- DE I = De RUGGIERO, E. 1961 – *Dizionario Epigrafico di Antichità Romana*, I A–B. Roma, 1961 (1895).
- DUKAT, Z. 2004 – Moneda de Probus. Moneda de Probo. *Aqua romana. Tècnica humana i força divina. Tècnica humana y fuerza divina*. (comis. y dir. I. RODÁ) Cornellà de Llobregat, Museu de les Aigües – Lisboa – Mérida-Madrid – Barcelona, 2004: 289. no. 82.
- DUPRÉ, X. 1994 – *L'arc romà de Berà*. Barcelona-Roma, 1994.
- DUVAL, P. M. 1976 – *Les dieux de la Gaule*. Paris, 1976.

- EDH = *Epigraphische Datenbank Heidelberg* <<http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/>>
- FARAONE, C.A. – KROPP, A. e.p. Inversion, Adversion and Perversion as Strategies in some new Latin Curse-Tablets from Mainz. In: R. GORDON – F. MARCO (eds.). *Magical Practice in the Latin West: Papers from the international conference held at the University of Zaragoza, 30th Sept. – 1st Oct. 2005*, series Religions in the Graeco-Roman World, Ed. Brill. Leiden.
- FITZ, J. 1979 – *Savus*. In: K. ZIEGLER – W. SONTHEIMER (eds.). *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, IV. München, 1979: 1576.
- GAGER, J. 1992 – *Curse tablets and Binding Spells from the Ancient World*. New York – Oxford, 1992.
- GARCÍA RUIZ, E. 1967 – Estudio lingüístico de las defixiones latinas no incluidas en el corpus de Audollent. *Emerita* (Madrid), 35/1967: 54–89; 219–248.
- GREEN, M.J. 1992 – *A Dictionary of Celtic Myth and Legend*. London, 1992.
- GUBERINA, P. 1936–1937 – *Tabella plumbea Sisciensis*. *Nastavni vjesnik* (Zagreb), 45/1036–37: 4–23.
- HASSAL, M.W.C. – R.S.O. TOMLIN 1982 – Roman Britain in 1981. *Britannia*, 13/1982: 396–406, 410.
- HASSAL, M.W.C. – R.S.O. TOMLIN 1993 – Roman Britain in 1993. *Britannia*, 25/1993: 293–297.
- HOFENEDER, A. 2005 – *Die Religion der Kelten in den antiken literarischen Zeugnissen. Band I. Von den Anfängen bis Caesar*. Wien, 2005.
- HOFENEDER, A. 2008 – *Die Religion der Kelten in den antiken literarischen Zeugnissen. Band II. Von Cicero bis Florus*. Wien, 2008.
- ILAquit. *Santones* = L. MAURIN 1994 – *Inscriptions latines d'Aquitaine (I.L.A.)*: Bordeaux, 1994: *Santons*.
- ILJ = ŠAŠEL, A. – ŠAŠEČ, J. 1963 – *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*. *Situla*, 5/1963.
- IRC I = FABRE, G. – M. MAYER – I. RODÁ 1984 – *Inscriptions romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*. Paris, 1984.
- IRC III = FABRE, G. – M. MAYER – I. RODÁ 1991 – *Inscriptions romaines de Catalogne III. Gèrone*. Paris, 1991.
- IRC IV = FABRE, G. – M. MAYER – I. RODÁ 1997 – *Inscriptions romaines de Catalogne IV. Barcino*. Paris, 1997.
- IZARRA, F. De 1993 – *Le fleuve et les homes en Gaule romaine*. Paris, 1993.
- JEANNERET, M. 1918 – *La Langue des Tablettes d'Exécration latines*. Paris/Neuchatel, 1918.
- KOPPEL, E. – M. CLAVERIA 2008 – *Esculturas de la Colección Barberá del Museu d'Arqueologia de Catalunya. VI Reunión de Escultura Romana en Hispania. Preactas*. Cuenca, 2008: 53–54. The *Actas*, in the press.
- KROPP, A. 2008a – *Defixiones. Ein aktuelles Corpus lateinischer Fluchtafeln*. Speyer, 2008.
- KROPP, A. 2008b – *Magische Sprachverwendung in vulgärlateinischen Fluchtafeln (defixions)*. Tübingen, 2008.

- LAMBERT, P.Y. 2002 – *Recueil des Inscriptions Gauloises (R.I.G.)*. Vol. II, fasc. 2. *Textes gallo-romains sur instrumentum*. Paris, 2002.
- LANDES, Chr. (ed.) 1992 – *Dieux guérisseurs en Gaule romaine*. Lattes, 1992.
- LEMAN-DELERIVE, G. – E. WARMENBOL 2007 – Dépôts et sites cultuels en contexte »humide« dans les *civitates* des Nerviens et des Atrébates. In Ph. BARRAL et al. (eds.). *L'âge du fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer. Actes du XXIXe colloque international de l'AFEAF Bienne (canton de Berne, Suisse), 5–8 mai 2005*. Besançon, 2007: 425–432.
- LLORENS, Mē del M. – RIPOLLÈS, P.P. 1998 – Les encunyacions ibèriques de Lauro. *Estudis de Granollers i del Vallès Oriental (Granollers)*, 7/1998.
- MARCO SIMÓN, F. 1978 – *Las estelas decoradas de los conventos cesaraugustano y Cluniense. Casearaugusta (Zaragoza)*, 43–44/1978.
- MARCO SIMÓN, F. forthcoming – Execrating the Roman power: three *defixiones* from Emporiae«. In: R. GORDON – F. MARCO (eds.). *Magical Practice in the Latin West: Papers from the international conference held at the University of Zaragoza, 30th Sept. – 1st Oct. 2005*. Series Religions in the Graeco-Roman World. Leiden: Ed. Brill.
- MARCO SIMÓN, F. – J.A. ABÁSULO ÁLVAREZ 1995 – Tipología e iconography en las estelas de la mitad septentrional de la Península Ibérica. In: F. BELTRÁN LLORIS (ed.). *Roma y el nacimiento de la cultura epigráfica en occidente*. Zaragoza, 1995: 327–359.
- MARCO SIMÓN, F. – I. VELÁZQUEZ SORIANO 2000 – Una nueva *defixio* aparecida en Dax (Landes). *Aquitania*, 17/2000: 261–274.
- MELCHOR GIL, E. 2003 – Indicaciones y omisiones del rango personal de los dedicantes en los homenajes estatuarios realizados en los municipios y colonias hispano-romanos. *Salduie*, 3/2003: 129–142.
- MÓCSY, A. 1974 – *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*. London & Boston, 1974.
- NAVARRO, F.J. 2003 – Un anónimo senador procedente de *Barcino*. *Vrbs Aeterna. Homenaje a la Profesora Carmen Castillo*. Pamplona, 2003: 663–677.
- OLMSTED, G. 1994 – *The Gods of the Celts and the Indo-Europeans*. Budapest, 1994.
- OPPER, T. 2008 – *Hadrian. Empire and Conflict*. Cat. expos. London, 2008: British Museum.
- PARKER PEARSON, M. – A. CHAMBERLAIN – N. FIELD – J. RYLATT 2007. Fiskerton: deposition votive et eclipses lunaires en Angleterre et sur le continent. In: Ph. BARRAL et al. (eds.). *L'âge du fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer. Actes du XXIXe colloque international de l'AFEAF Bienne (canton de Berne, Suisse), 5–8 mai 2005*. Besançon, 2007: 439–448.
- PATSCH, C. 1909–1915 (= 1977) – *Savus*. In: W.H. ROSCHER (ed.). *Ausführliches Lexikon für griechischen und römischen Mythologie*, IV, 1909–1915: 533.
- PIRANOMONTE, M. forthcoming – Religion and Magic in Rome: New discoveries in the Fons Annae Perennae. In: R. GORDON – F. MARCO SIMÓN (eds.). *Magical Practice in the Latin West: Papers from the international conference held at the University of Zaragoza, 30th Sept. – 1st Oct. 2005*. Leiden: Brill.
- RADKE, G. 1979 – *Die Götter Altitaliens*. Münster, 1979.

- REUTER, M. – M. SCHOLZ (eds.) 2004 – *Geritz und entziffert*. Stuttgart, 2004.
- RIB = COLLINGWOOD, R.G. – R.P. WRIGHT 1965 – *The Roman Inscriptions of Britain*, V. I. *Inscriptions on stone*. Oxford, 1965.
- RIT = ALFÖLDY, G. 1975 – *Die römischen Inschriften von Tarraco*. Berlin, 1975.
- RODÁ, I.
 – 1970. Lucius Licinius Secundus, liberto de Lucius Licinius Sura. *Pyrenae*, 6/1970: 167–183.
 – 1975. La gens Pedania barcelonesa. *Hispania Antiqua*, 5/1975: 223–268.
 – forthcoming a. Los talleres de la ciudad de Barcino. *X Coloquio Internacional de Arte Romano Provincial (Arles – Aix-en-Provence, 2007)*.
 – forthcoming b. Hispania en las provincias occidentales del Imperio romano. *Hispania provincia romana*, ANDREU, J. ed., UNED-ICAC.
- ROSTOVITZ, M. 1962 – *Historia social y económica del Imperio romano*, I, Madrid, 1962. (Oxford, 1957, 2nd ed.).
- ŠAŠEL, J. 1974 – Siscia. *RE Suppl.*, XIV, 1974: 702–742.
- SCHÖNFELDER, M. 2007 – Einige Überlegungen zu Flussfunden der Latènezeit. In: Ph. BARRAL et al. (eds.). *L'âge du fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer. Actes du XXIXe colloque international de l'AFEAF Bienne (canton de Berne, Suisse), 5–8 mai 2005*. Besançon, 2007: 463–472.
- SOLIN, H. 1968 – Eine Fluchtafel aus Ostia. *CHL*, 42/1968, 3: 3–31.
- SOLIN, H. 2004 – Parerga zu lateinischen Fluchtafeln. In: K. BRODERSEN – A. KROPP (eds.). *Fluchtafeln. Neue Funde und neue deutungen sum antiken Schadenzauber*. Frankfurt, 2004: 111–128.
- SYME, R. 1958 – *Tacitus*, vol. II. Oxford, 1958.
- SYME, R. 1981 – Rival cities, notably Tarraco and Barcino. *Ktéma*, 6/1981: 271–285.
- SZILÁGYI, J. 1979 – Siscia. In: K. ZIEGLER – W. SONTHEIMER – H. GÄRTNER (eds.). *Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike*, Band 5. München, 1979: 313.
- TABELING, E. 1932 – *Mater Larum. Zum Wesen der Larenreligion*. Frankfurt, 1932.
- THEVENOT, E. 1968 – *Divinités et sanctuaires de la Gaule*. Paris, 1968.
- TOMLIN, R.S.O. 1988 – The Curse Tablets. In: B. CUNLIFFE (ed.). *The Temple of Sulis Minerva at Bath*, Volume 2. *The Finds from the Sacred Spring*. Oxford, 1988: 59–269.
- TOMLIN, R.S.O. 1997 – Roman Britain in 1996. *Britannia*, 28/1997: 455–457.
- VAN HOOFF, L. 2007 – Daily rituals; deposition in the Dutch river Meuse Basin. In: Ph. BARRAL et al. (eds.). *L'âge du fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer. Actes du XXIXe colloque international de l'AFEAF Bienne (canton de Berne, Suisse), 5–8 mai 2005*. Besançon, 2007: 433–438.
- VENTURA VILLANUEVA, A. 1996 – Magia en la Córdoba romana. *Anales de Arqueología cordobesa*, 7/1996: 141–162.
- VETTER, E., 1958 – Eine lateinische Fluchtafel mit Anrufung des Wassermannes. *Glotta*, 36/1958: 304–308.

- VETTER, E., 1960 – Eine lateinische Fluchtafel mit Anrufung des Wassermannes. *Glotta*, 39/1960: 127–132.
- VITA EVRARD, G. di 1987 – Des Calvisii Rusones à Licinius Sura. *MEFRA*, 99/1987: 320–336.
- VOLLKOMER, R. 1994 – Vater Rhein und seine römischen Darstellungen. *BJ*, 194/1994: 1–42.
- WEISS, C. 1988 – Fluvii. *LIMC*, IV,1: 138–148.
- WIRTH, S. 2007 – Tombes dans l'eau? Les découvertes de casques en milieu humide. In: Ph. BARRAL et al. (eds.). *L'âge du fer dans l'arc jurassien et ses marges. Dépôts, lieux sacrés et territorialité à l'âge du Fer. Actes du XXIXe colloque international de l'AFEAF Bienne (canton de Berne, Suisse), 5–8 mai 2005*. Besançon, 2007: 449–462.
- WISSOVA, G. 1884–85 (= 1978). In: W.H. ROSCHER (ed.). *Ausführliches Lexikon für griechischen und römischen Mythologie*, I, 1. 1884–85: 975–976.
- WISSOVA, G. 1912 – *Religion und Kultus der Römer*. München, 1912.
- ZECCHINI, G. 1984 – *I druidi e l'opposizione dei celti a Roma*. Milano, 1984.

LATINSKA DEFIXIO (SISAK, HRVATSKA) UPUĆENA RIJEČNOM BOGU SAVU SA SPOMENOM HISPANCA L. LICINIJA SURE*

U članku je ocrтана analiza pravosudne *defixio* (AIJ557), pronađene 1912. god. u rijeci Kupi, pritoci Save, pokraj Siska (*Siscia, Pannonia Superior*), koja zaziva boga Sava (*Savus*), kao i antičku rimsku božicu *Tacitu Mutu*. Među prokletim osobama za neke se izrijekom spominje da potječu sa zapadnog Sredozemlja, posebna je pažnja posvećena Hispancu Luciju Liciniju Suri. Također, proučava se i religijski horizont implicitan u ritualnom daru, te društveni i povijesni kontekst informacije.

Među nalazima otkrivenima 1912. godine u rijeci Kupi (lat. *Colapis*; gr. *Kolops*), pritoci Save, pokraj današnjega hrvatskoga grada Siska (antička *Siscia* u rimskoj provinciji Gornjoj Panoniji – *Pannonia Superior*), nalazi se i zanimljiva latinska *defixio* (pločica koja sadrži kletvu) koja je ubrzo nakon toga dospjela u Arheološki muzej u Zagrebu, gdje se i danas čuva (inv. br. A-18001). Zanimljivost njezina sadržaja te činjenica da se za nju do danas razmjerno malo znade, kao i hispanke veze o kojima se govori u tekstu, razlozi su koji su nas naveli na pisanje ovog priloga.

1. *Defixio* je, kao što je i uobičajeno, olovna te nosi natpis s obje strane; prvotno ju je objelodanio J. Brunšmid (1915–1919), čije je čitanje uključeno u *AE* 1921, a bila je i predmetom objave P. Guberine (1936–1937). *Defixio* je uvrštena i u epigrafički *corpus* za Gornju Panoniju (AIJ, 255–257), što je očigledno promaklo E. Vetteru (1960: 127), koji je pisao o natpisu u dva članka objavljena 1958. i 1960. god., od kojih je potonji temeljen na fotografiji koju mu je poslao Hoffiller. Od tada je ostala gotovo nezapažena te, koliko nam je poznato, nije temeljitije obrađena, iako je bila spominjana u opaskama.¹⁴

Visina pločice iznosi 13,8 cm, širina 9,8 cm (AIJ 1970, 256), a debljina je manja od pola milimetra. Bila je nekoliko puta presavinuta, najprije po sredini te potom ponovno prema unutrašnjoj strani.

14 BÖMER 1963: 130; *ILJ*, 6, sa čitanjem Pflauma; SOLIN 1968: 24; BARTOLETTI 1990: 34; *EDH*, HD 027805; KROPP 2008 a: dfx 8.1/1; Ead. 2008 b: 336)

Pločica je bila u vidljivo boljem stanju u trenutku nalaza nego što je danas, premda je nedavno restaurirana. Kako je danas gotovo nečitljiva, odustali smo od toga da izvršimo autopsiju na njoj. Umjesto toga, svoju smo analizu temeljili na replikama izrađenima prema fotografiji koje nam je ustupio Ante Rendić-Miočević, a koje smo usporedili sa skicom i slikom dobivenima od Hoffillera i Sarije (AIJ 1970).

I. Unutrašnja strana, s prekidom između redova 8 i 9 (slika 1):

- ADVERSSARO.NOSSTRO
 G. DOMETIV SECUNDO
 ET. LVCIVS. LARCIO
 ET SECVNDO VACARVS
 5 CVBA. ET. P CITRONIVS
 CICORELLIV. NARBONE
 ET. L LICINIVS SVRA ISSPAN
 ET LVCCILLIVS
 VALLENTE. NE POSSI
 10 CVNTRA SSE FACERI
 AVERTAT. ILLO AMAETE
 CANTRA LOCVI NE MA
 LI ILLORVS MVTV. OFAC
 G DOMTIVS SSECUNDO
 15 ET. LVCIVS LACO L CVBA
 MVTA TAGITA [—
 [B?]ONA ILORVM [—

II. Vanjska strana (slika 2):

DATA DEPREMENTI
 MADATA DATA ISTOS
 SAVO CVRA AGAT
 DEPREMA ADVERARO
 NOSSTRO OMVTVA NE
 CONTRA NOS LVCVIA

Prijepis:

I. Unutrašnja strana:

- Advers {s}ar(i)o(s). nos{s}tro(s)*
G(aius). Dom{e}<i>tiu(s) Secund{o}<us>
et. Lucius. Larci{o}<us>
et Secund{o}<us> Vacarus
 5 *Cyba(lenses). et. P(ublius) Citronius*
Cicorelliu(s). Narbone(nsis)

- et. L(ucius) Lic{c}<i>nius Sura <H>is{s}pan(us)*
et Luc{c}il {l}ius
Val{l}en{te}<s>. ne possi(nt)
 10 *{u}<o>ntra s{s}e faceri*
avertat. illo(s) am{a}e<n>te(s)
c{a}<o>ntra locui ne ma-
li illor u{s}<m> mutu<m>. o(s) fac(iat)(?)
G(aius) Dom<i>tius S{s}ecund{o}<us>
 15 *et. Lucius La(r)c(i)o L(ucii filius) Cyba(lenses)*
Muta Tagita [—
[b?]ona illorum [—

II. Vanjska strana:

- Data depr{e}<i>menti*
ma(n)data data istos
Savo <ut> cura(m) agat
depr{e}<i>ma(t) adver(s)ar(i)o(s)
 5 *no{s}stro(s) omutua(t) ne*
contra nos lucuia(nt)

I -3 *Lartio*, Brunšmid.- 4 *et. Secunduus Carus*, Brunšmid; *et. Secuno. Vacarus*, Guberina; *S. Sign()* *Nova*, Vetter.- 5 *Giba*, Vetter.- 7 *Liconium*, Brunšmid; *Saurus*, Vetter.- 8 *Licilidius*, Vetter.- 10 *contra, me faceere*, Brunšmid; *issti faceri*, Vetter: *contra eum(?) agere<e=I>(?)*, Kropp.- 11 *illos. maete*, Brunšmid; *illo.maliti*, Guberina; *illo.magice*, Vetter.- 12 *contra*, Brunšmid.- 13 *ci.illoru*, Brunšmid; *gi.illorus*, Vetter; *mutu*, Brunšmid.- 14 *C Domtium Secundo*, Brunšmid.- 15 *Cricol Ciba*, Brunšmid.- 16 *faciat agat ut volon/ta*, Vetter; *faciat agat ut vol<u=O>n/ta/s* Kropp- 17: *tu f(ac) l(abia) n(a)e loru prutecas (=protegas)*, Brunšmid; *S Lar nae loru favela*, Guberina; *limbna, pavis cant*, Vetter; *li<ngu=MBN>a <il>lor<m>(!)pav<e=I>sca<t>(?)*, Kropp.

II – 1 *dabis*, Vetter; *detrementi*, Brunšmid, dopustio García Ruiz (1967, 238) te protumačio kao genitiv jednine (=detrimenti) u značenju »kletve« – 2 *dat is*, Brunšmid, Kropp- 4 *de me ma*, Brunšmid, Guberina.- 5 *noistro*, Brunšmid i Guberina; *o(s) mutus*, Brunšmid; *au(t)*, Vetter; – 6 *cantra*, Guberina; *lucui a/ud(eat)*, Brunšmid. – 7 *age[re] isti*, Vetter.

Prijevod: »(Protiv) naših protivnika, G. Domicija Sekunda i L. Lartija i Sekunda Vakara, iz Cibala, i P. Citronija Cikorelija, iz Narbone, i L. Licinija Sure, iz Hispanije, i Lucilija Valenta. Da ne mogu ništa protiv (nas) učiniti; da ih (božanstvo) udalji i da im ne dopusti (o nama) ružno govoriti te da ih ušutka. G. Domicije Sekund i Lucije Larcije, iz Cibala, Muta Tacita... od njih... (imena) data, poslata, ista predana bogu Savu koji potapa, tako da se može pobrinuti za naše protivnike, pobijediti ih, ušutkati te da oni (ne mogu) svjedočiti protiv nas.«

Poteškoće s datiranjem kletvenih pločica, kada nedostaje jasan arheološki kontekst (JEAN-NERET 1916: 234–235), nerijetko se povećavaju kada, kao u ovom slučaju, nije moguće izvršiti autopsiju (koja bi, kao što je navedeno, teško donijela bilo kakve rezultate, s obzirom na loše stanje predmeta). Vetter (1960: 132) vjeruje kako *defixio* vjerojatno potječe iz Hadrijanova vremena, iz doba između proglašenja kolonijalnog statuta grada 118. godine te Markomanskih ratova koji su

izbili 167. god. (razdoblje tijekom kojeg je imigracija u koloniju Sisciju bila znatna, s trgovcima koji su stizali iz tako dalekih krajeva kao što su *Tarraconensis* i južna Galija), a Bartoletti (1990: 34) je skloniji datiranju u prvu polovinu 1. st., prema paleografskim kriterijima na osnovi analize skice koju su sastavili Hoffiller i Saria, iste one koja je poslužila za našu studiju. Ovu dataciju smatramo pretjerano ranom s obzirom na osobe koje su spomenute te povijesni kontekst natpisa, koji upućuju, kako će se kasnije vidjeti, na Trajanovo vrijeme.

Tekst pokazuje, zajedno s tipičnim pleonazmom (Jeanneret 1916, 238) za defiksije (npr. *data deprementi, ma(n)data da(ta), deprema(t)*), karakterističnim za vulgarni latinitet, s udvajanjem sibilanata (*adverssaro, Isspan, Ssecundo, nosstro*), likvida (*Cicorelliu, Vallente*) te okluziva (*Luccillius, Vallente*). Još jedna značajka latiniteta ove defiksije je korištenje *e* umjesto *i*, što je jasno vidljivo u drugom retku unutrašnje strane (*Dometiu = Domitiu*) te prvom i četvrtom retku vanjske strane: *deprementi* (za *deprimenti*), *deprema* (umjesto *deprima*). *Depremas* se javlja na dvije druge pločice s lokaliteta *Hadrumetum* i Este (GARCÍA RUIZ 1967: 65). Jednako tako, postoji zbrka između *o* i *alu*: *cuntra, cantra* (= *contra*), a nema ni finalnog konsonanta *t* (*cura, aga, deprema*), koji je nestao iz gotovo svih romanskih jezika (GARCÍA RUIZ 1967: 85), izuzev katalonskoga. Sljedeća značajka je korištenje *locui* (A l. 12) i *lucuia* (B l. 6) umjesto *loqui*, te *obmutuat* (B l. 5) umjesto *obmutescat*, kao i miješanje padeža pri navođenju imena osoba koje se proklinju, pri čemu se nominativi pojavljuju uz teoretske akuzative i dativ. To su antroponimi koji se pojavljuju neovisno od sintakse, izdvojene (JEANNERET 1916: 132) u zaglavlju ove *defixio*.

Izraz *muta tagita* (= *tacita*), koji se pojavljuje u šesnaestom retku na poledini ponavlja se u natpisu iz Kemptena (AE 1958, 150), a u natpisu s lokaliteta Clothall čitamo *tacita deficta* (AE 1937, 66). Ovi izrazi, usmjereni na uštkavanje suparnika, karakteristični su za pravosudne defiksije,¹⁵ kod kojih se termin *adversarius* tipično upotrebljava za označavanje suprotne stranke u postupku,¹⁶ s terminom *inimicus* kao alternativom.¹⁷ Iako ne možemo isključiti mogućnost da se riječi *muta tagita* odnose na *nomina* suparnika, kao što je očigledno u sličnim izrazima u retcima 1–2 vanjske strane, smatramo da se u ovom slučaju odnose na antičko rimsko božanstvo *Muta Tacita*. U tom slučaju, defiksija ne bi bila usmjerena samo na Sava, već i na to antičko rimsko božanstvo.

Sljedeće lingvističko svojstvo natpisa je uporaba glagola *avertere*, za označavanje (r. 11 unutrašnje strane) radnje koju suparnik treba pretrpjeti. U pločicama pronađenima na lokalitetima Cagnon i Villepouge (departman Charente Inferior), u okviru *ager Santonum*, čitamo sljedeće: *sic ilos inimicos aversos ab hoc lite esse, quomodi hic catellus aversus est ne surgere potesti*, »da ovi neprijatelji budu »prevrnuti« u ovom sporu, poput ove (naglavce) prevrnutе lutke, koja se ne može uspraviti« (DTAud. 111–12). Sljedeća paralela, još i bliskija našoj *defixio*, jest pločica pronađena u Ptuju (*Poetovio*), sa sličnom datacijom (2. stoljeće), na kojoj ponovno nalazimo izraz *possit mali facere*, koji nalazimo, s varijacijama, na sisačkom natpisu: *Paulina aversa sit / a viris ómnibus / et deficsa sit ne quid / possit mali facere. / Firminam [cl]od(as) ab om- / nibus humanis* (AE 1907, 99).

15 GAGER 1992: 116–124; Cartago – DTAud 219–20–, Susa – AE 1931: 132; Ventura Villanueva 1996: dva u Córdoba

16 Na primjer, iz Empúriesa: Marcus SIMON, e.p., ili s lokaliteta *Nomentum* (Mentana) – DTAud. 133; SOLIN, *Arctos* 23/1989: 199 ss., Frankfurt – AE 1978: 545–, *Brigantium* (Bregenz) – DTAud. 93– ili najbliži u Ljubljani: SOLIN 2004: 127–128.

17 Kao na pločici Frankfurt 1 – AE 1978: 546 – gdje se traži da Sekstovi *inimici* budu *vani* i *muti*, kao i u pri-

jašnjem primjeru istog podrijetla (vidi također SCHOLZ, u: REUTER – SCHOLZ 2004: 49 ss. no. 74 a, b), u ostalima s lokaliteta Kreuznach — CIL XIII 7553–54; DTAud. 96, 98–, Cartago – DTAud. 223, ili vrlo zanimljive pločice s lokaliteta Villepouge i Chagnon (Charente) (CIL XIII 11069–70; – DTAud. 111–112; ILS 8752; ILAquit. *Santonos* nos. 1041, b), iako ne nedostaju primjeri suživota obje riječi na istoj pločici (Este: čak i uz dodatak *hostis*: AE 1915, 10) ili obaju oblika na istome mjestu (na primjer, Empúries: IRC III 174–175).

Faraone i Kropp (u tisku) predložili su uvjerljiv argument za razumijevanje izraza *aversum facere*, koji se pojavljuje (s različitim izričajem riječi *versum: inversum, perversum*, itd.) u tekstovima iz Germanije, Galije i Norika, poput onih iz *Arae Flaviae* (Rottweil am Neckar), Mainza, Mauterna, Wiltena i Ptuja (*Poetovio*), u značenju »ubiti« ili »odvojiti od života«. Bez prihvaćanja ovog tumačenja, koje je zabilježeno na vrlo raznolikim pločicama koje dokumentiraju ritual »prenesene smrti« (MARCO SIMÓN, u tisku 2), radnja »prevrtanja suparnika naglavce« u predstojećem suđenju bila bi jednoznačna njegovom uštkavanju ili »simboličkoj smrti«, sa svrhom da ga se onemogući da svjedoči protiv molitelja.

Termini iz zaglavlja vanjske strane sisačke defiksije, *data mandata* (retci 1 i 2) savršeno odgovaraju ostalim tekstovima iz Kreuznacha (*DTAud.* 151 i 153), u kojima se ovi termini pojavljuju zajedno s imenima objekata prokletstva (*ibid.* 153): *Nomina / data [manda-] / ta [liga]ta / ad inferos...* To su, dakle, imena koja su dana, poslana i vezana za božanstva podzemlja.

2. Voda je bila najčešće mjesto za polaganje pločica s prokletstvom. Dostaje prisjetiti se brojnih nalaza u Bathu (TOMLIN 1988), ili onih nedavno otkrivenih u fontani Anne Perenne u Rimu (PIRANOMONTE, u tisku). Voda je imala najveće značenje u predodžbama i ritualnim činima Kelta i drugih drevnih naroda, kao put prema onom svijetu i objavi božanstva. Primjerak iz Siska je, međutim, prva latinska *defixio* nedvojbeno upućena nekom riječnom božanstvu, otkrivena na latinskom zapadu, u ovome slučaju u rijeci *Savus*, današnjoj Savi, koja u Beogradu utječe u Dunav.¹⁸

Dva natpisa iz *ager Emonensis* (*CIL* III 3896) i Andautonije (*CIL* III 4009 = *AIJ* 475) nose posvetu *Savo Aug(usto)*.¹⁹ U mjestu Saudörfel (kraj mjesta *Celeia* u Noriku), postoji svetište tom božanstvu, gdje je štovano zajedno s *Adsallutom* (*CIL* III 5134, 5138), vjerojatnim utjelovljenjem rijeke Saan (Savinja), koja utječe u Savu između mjesta Saudörfel (Boštanj) i Ratschach (Radeče) (*DE* I, 97), kao i možda s Neptunom. U Emoni postoji *collegium navicularium*, što ne iznenađuje uzme li se u obzir plovnost ne samo Save, čije vode teku kroz drevne gradove *Neviodunum*, *Andautonia*, *Sirmium* i *Singidunum*, kao i Sisciju, već i susjednih rijeka (*Hemona*, *Korkaras*, *Colapis*, *Valdasus*, *Urpanus*, *Bacuntius*, *Bathinus*, *Besante*, *Drinus*) (FITZ 1979), u području koje je bogato rudnicima željezne rude.

Postoji nekoliko paralela za pločicu s prokletstvom kojom se ovdje bavimo. U *defixio* iz Triera traži se od Izide da »u rijeku« pošalje nekog Tiberija Klaudija iz Triera, oslobođenika Klaudija Similija.²⁰ Neke su britanske *defixio* upućene Neptunu (*dominus Neptunus*)²¹ te je vjerojatno

18 O rijeci *Savus*, Strab. 4, 207; 7, 314; Plin. *Nat.* 3, 128, 147–148; Ptol. 2, 16, 14; 3, 9, 1. Vidi: PATSCH 1909–15. O ulozu koju je rijeka imala u Oktavijanovom pohodu 35. god. pr. Kr., Cass. Dio 19, 37, 3–5.

19 Vidjeti također *CIL* III 5134 = 11680; *CIL* III 5138; *CIL* III 11684; *AE* 1934, 71 = *AIJ* 255; *AE* 1938, 152 = *AIJ* 27. Većina svjedočanstava uključuje također *Adsalluta*.

20 KROPP 2008: 4.1.3./16: *Tiberium Claudium, trevirum, natione / Germanum, libertum Claudii Similis. Rogo / te, domina Isis, ut illi profluvium / mittas et quidquid in bonis / habet in morbum megarum.*

21 Primjerice, one s lokaliteta Brandon (HASSALL – TOMLIN: 1993, 293–295; *AE* 1994, 1112), Caistor St. Edmund (*AE* 1982, 669; HASSALL – TOMLIN 1982: 408–409) ili iz estuarija rijeke Hamble (Hampshire). Na posljednjoj se spominje žensko vodeno božanstvo *Niska*

(*AE* 1977, 977; TOMLIN 1997: 455–457). Ova povezanost Neptuna sa ženskim vodenim božanstvom kao što je *Niska*, teonimom koji se ponovno pojavljuje u množini za označavanje vodenih božanstava kojima je upućeno osam defiksija pronađenih na lokalitetu Amélie-les-Bains (Arles) (posljednji rad o tome je LAMBERT 2002: 247–250), dopušta nam hipotezu da je latinski teonim na natpisima zapravo tumačenje domaćeg božanstva sa osobnošću koja možda sliči onoj koja se kasnije pojavljuje u irskim *Dinn-senchas* – sastavljenim u 12. stoljeću, kao što su Nechtan, supružnik božice pod imenom *Boand*, eponimne božice rijeke Boyne (GREEN 1992: 158, s referencama). Fragmentarni natpis iz Chesterholma, u području Hadrijanova zida (*RIB* 1964) protumačen je kao posveta Neptunu samom ili božanstvu *Nodens Neptunus*, u biti asimilaciji božanstva čije se glavno svetište nalazi u Lydneyu, pokraj rijeke Severn.

da se bradato božanstvo s valovitim uvojcima koje je prikazano na zabatu hrama *Sulis Minerva* u Bathu odnosi na vodeno božanstvo slično (GREEN 1992: 161) onome tumačenom kroz Neptuna, koji je, u najranijim razdobljima rimske religije bio povezan s rijekama i izvorima, a ne s morem (OLMSTED 1994: 399, s referencama), kao što je, čini se, pokazano *Neptunalijama* održanima 23. srpnja radi istjerivanja suše (Fest. 377 L; Tert. *Spect.* 6; Varr. *LL* 6, 19). Također, drevni Kelti su općenito smatrali Neptuna kao *numen praesens* bilo kojeg prikaza vode (DUVAL 1976: 89–90; THEVENOT 1968: 129–131).

Da bismo objasnili zašto je *defixio* bačena u rijeku upućena istoimenome božanstvu, sa osobnosti koja je tako izvorno domaća kao *Savus*, moramo obratiti pozornost na kozmološki i ritualni kontekst koji se doima karakterističnim za razne zapadnoeuropske narode.

Nalazi oružja bačenog u rijeke u zapadnim provincijama Carstva dobro su poznati. Nalazima iz Temze u Londonu (štit izvađen kod mosta Battersea, itd.; zapravo, glavnina metalnih predmeta iz prvog razdoblja željeznog doba pronađenih u Velikoj Britaniji potječe iz rijeka), možemo dodati i mačeve s nekih lokaliteta, poglavito u Bretanji (Vilaine, rijeka Loire kod Nantesa). Nedavna istraživanja proučavala su votivne depozite u rijekama i jezerima s područja Nerva i Atrebata (LEMAN-DELERIVE – WARMENBOL 2007) u Nizozemskoj (VAN HOOFF 2007), a sveobuhvatna analiza riječnih nalaza latenskog razdoblja (SCHÖNFELDER 2007) naglašava prevladavanje oružja tijekom srednjeg latena te naglašenu prisutnost novca tijekom kasnog latena (»die Zeit der Heiligtümer am Fluss«, *ibid.* 466), što je nastavljeno i u rimskom razdoblju. Izniman je nalaz tisuća komada novca otkriven u Toulouseu (vidjeti BOUDARTCHOUK – GARDES 2007), kao i nalaz iz gaza preko Loire na lokalitetu *Cenabum*, gdje je uz mnoštvo novca pronađeno i petstotinjak malenih olovnih kotačića te bakrena stopala; riječ je nesumnjivo o *ex-voto* nalazima prinesenima riječnom božanstvu.

Aristotel nam kazuje kako su Kelti znali zagnjuriti novorođenčad u rijeku (*Polit.* 7,15,2; HOFENEDER 2005: 38), koja se spominje kao Rajna u jednoj pjesmi iz »Grčke antologije« iz vremena oko 200. g. pr. Kr., te dodaje kako je to činjeno radi dokazivanja njihove legitimnosti (*Anth. Graec.* 9,125). Klaudijan se prisjeća ovih spartanskih navika kada govori o Galima da Rajna provjerava njihovo rođenje (*In Ruf.* 2, 111 ss). Upravo se stoga galski poglavica Viridomar, koji će napasti Italiju u 3. st. pr. Kr., hvalio kako je rođen iz same Rajne (Propertius 4, 10, 40–41; HOFENEDER 2008: 129–135, s historiografskom raspravom tog odjeljka). Ova ritualna praksa, neprikladno nazvana »druidsko krštenje« (ZECCHINI 1984: 19 -n. 5), zabilježena je kod mnogih kasnijih pisaca (CHEVALLIER 1983: 326), a Vergilije (*Aen.* 9, 603–604) je spominje u vezi s drugim italskim narodima, kao što to čine i drugi autori za germanske narode (BOURGEOIS 1991: 93).

Ovaj iznimno zanimljivi ritual kojim se daje legitimnost novorođenom djetetu (ili, da to protumačimo na drukčiji način, kojim se potiče otpornost na hladnu vodu rijeke) nadopunjen je drugim vrstama dokaza – kako epigrafskim, tako i ikonografskim – koji ističu, prema keltskom shvaćanju, povezanost ove velike rijeke s drevnim božanstvom. Zapravo, u svetištu u Strasbourg postoji *ara* posvećena Ocu Rajni (u hrvatskom bi to odgovaralo »Majci Rajni« *op.p.*), što je učinio nitko manje važan od C. Opija Severa, legata *Legio VIII Augusta* oko 130. godine: *Rheno patri Oppius Severus leg(agus) Aug(usti)* (*AE* 1969–70, 434). Slučajevi poput ovog, u kojem se za obraćanje rijeci rabi termin *pater*, zabilježeni su vrlo rijetko, primjerice u slučaju rijeke Tiber (WISOWA 1912: 224). U Galiji su uz Rajnu i Mosel deificirane i druge rijeke, pa su tako ondje nalaženi hramovi i natpisi posvećeni sljedećim božicama: *Sequana* (Seine), *Matrona* (Marne), *Icauna* (Yonne) te *Souconna* (Saône) (IZARRA 1993: 230).

Među ikonografskim zabilješkama ovdje nas najviše zanima Probov antoninijan koji prikazuje dva riječna božanstva uz legendu *Siscia*. To su bez sumnje *Colapis* i *Savus*, rijeke koje se

spajaju na mjestu gdje je nastao grad (VOLLKOMMER 1994: 11–12, ill. 12; DUKAT 2004–2005: 289, br. 82). Postoje i druga numizmatička svjedočanstva o važnosti vodenih božanstava za Gale, uključujući i veličanstveni novac koji su kovali *Parisii*, a koji prikazuje veliku mušku glavu, okrenutu nadesno, u čamcu (IZARRA 1993: 120).

Pjesnici Augustova doba (Verg. *Aen.* 8, 727; Ovid. *Trist.* 4, 2, 41–42) spominju *Rhenus bicornis* s ikonografijom svojstvenom nekim tauromorfnim riječnim prikazima Aheloja (WEISS 1988); taj je riječni bog tako prikazan na reljefu iz Bonna (VOLLKOMMER 1994: 38, ill. 42).²²

Rijeke nisu korištene jedino za provjeru legitimnosti novorođenčadi ili za jačanje njihove otpornosti na hladnu vodu, već i za olakšavanje posljednjeg pokojnikova putovanja. Oko 1560. godine, prilikom terasiranja na Zuiderzee u Nizozemskoj, pronađeni su fosilizirani trupci s ljudskim ukopima, koje je nanijela Rajna, a koji podsjećaju na pokope u čunovima pronađene na francuskim nalazištima Montseugny (Haute-Saône), Caen i Le Havre (IZARRA 1993: 229). U istraživanjima provedenima 2001. godine u Fiskertonu, na obalama rijeke Witham u istočnoj Engleskoj, pronađena su dva velika čuna, protumačena kao zavjetni darovi, zajedno s drvenim stupovima povezanima uz pomrčinu mjeseca u latenskom kontekstu, no jednako tako i uz keramiku rimskog vremena (PARKER PEARSON et al. 2007: 443, sl. 7). Izgleda da slični nalazi iz kasnog brončanog doba s drugih lokaliteta, osobito iz rijeka poput Save i Drave (WIRTH, 2007: 452, sl. 2), ukazuju da su vode i rijeke smatrane zagrobnim područjima, odnosno ulazima u drugi svijet.

Osim toga, uzme li se u obzir očigledno pravosudni sadržaj teksta koji proučavamo, bacanje defiksije u vode rijeke Save moglo bi se smatrati njenim posvećenjem (*consecratio*) riječnom božanstvu moćnih neprijatelja u predstojećem sporu.

Dva razloga čine zazivanje drevnog božanstva pod imenom *Muta Tacita* u tekstu potpuno razumljivim. S jedne strane, istovrsnim se slučajem smatralo i spominjanje *mute tacite* u defiksiji iz Kemptena, gdje se latinsko božanstvo spominje zajedno s Erinijama i Orkom (KROPP 2008 a: dfx. 7.2/1; *Ead.* 2008 b, 3334). S druge strane, u ovom kontekstu ovakva invokacija ima savršenog smisla. *Tacita*, božica šutnje, pripada najranijem razdoblju rimske religije – stvaranje njezina kulta tradicionalno se pripisuje Numi (Plut. *Numa* 8, 11). Ovidije (*Fast.* 2, 571–582), koji izjednačava *Tacitu* s božicom *Mutom*,²³ koju se istovremeno smatra i majkom *Lares compitales* (Lact. *Inst.* 1, 20, 35), navodi kako je tijekom *Feralia* – održanih 21. veljače u znak obilježavanja završetka *dies Parentales* – neka starica prinijela *Taciti* neobičnu žrtvu. Sjedeći na zemlji u krugu mladića, s tri je prsta uzela tri zrna tamjana i stavila ih na prag, kuda je prije toga prošao miš. Zatim je vezala olovni predmet začaranim nitima i prevrtala sedam zrna crnoga graha u ustima; potom je ispekla glavu ribe koju je prethodno probušila brončanom iglom te ribom prekrila usta. Naposljetku je izlila na životinju nekoliko kapi vina. Ovaj ritual s nesumnjivim karakteristikama čaranja imao je za svrhu ušutkati usta i jezike neprijatelja (Ovid. *Fast.* 2, 581: *hostiles linguas inimicaque ora*), što ga je činilo savršenom invokacijom za ovu sudsku defiksiju, kojom je *defigens* želio ušutkati suparnike. Sve upućuje na božansku osobnost iz podzemnog svijeta, budući da je šutnja vladala u podzemnim

22 Međutim, ne pojavljuje se jedino Rajna kao *bicornis*: jednak je slučaj s Eridanom (Po), prema Vergiliju te s rijekom Mosel prema Ausoniju (*corniger Mosella*), pa čak i sa samim Tiberom. Također se čini očiglednim da je *tauros trigaranos* (trorogi bik), tako često prikazivan na galskim broncam, kao i na pariškom stupu *Nauta (Nautae Parisiaci)*, povezan s riječnim kultovima (IZARRA 1993: 232). Na sarkofagu iz Lyona, datiranom u prvu četvrtinu 3. stoljeća, u kojem je pokopan C. Anije Flavijan, veteran

Leg. XXX Vlpia, prikazani su iznad natpisa likovi dvaju riječnih božanstava oslonjeni na vodenu žaru s palmom. Prema N. Blanc, likovi bi mogli predstavljati Rhônu i Rajnu (gdje je vojnik prethodno služio), ali je vjerojatnije da se odnose na Rhônu i Saônu (VOLLKOMMER 1994: 31, ill. 31).

23 Zapravo je, prema pjesniku, riječ o nimfi Lari, »brbljavici«, kojoj je Jupiter iščupao jezik jer je Junoni otkrila njegovu ljubav prema Juturni (Ovid. *Fast.* 2, 583–616).

kraljevstvima (*Manes taciti*: Ovid. *Fast.* 5, 422; 2, 609; *loca tacentia* koja su nastavali mrtvi *silentēs*: Verg. *Aen.* 6, 264).

Ovo su osnovne crte povijesnog konteksta koje nam pomažu objasniti polaganje sisačke defiksije sa zamolbom riječnome bogu Savu (*Savus*). Stoga ćemo se sada pozabaviti specifičnim povijesnim okolnostima koje su dale povoda ovom činu te iznad svega, uvrštanjem važnih ličnosti iz tako dalekih krajeva, kao što su to Narbona i Hispanija, kao objektima prokletstva.

3. Ne znamo razloge zašto je *defigens* izvršio *devotio hostium* božanstvu rijeke Save prije postupka protiv njegovih neprijatelja (*adversarii*). Možda bismo morali razmisliti o tome da je riječ o skupini (*adversario nostro*), čiji interesi bi bili ugroženi budućim svjedočanstvom šestorice umiješanih osoba. Činjenica da su gotovo svi bili stranci (u samoj Sisciji) dopušta nam pretpostaviti da je riječ o lokalnoj grupi, čije bi financijske interese upletene osobe mogle ugroziti.

Siscia, Strabonova *Segestiké* (7, 313; također Geogr. Rav. 4, 20), bila je rimska kolonija osnovana na mjestu gdje rijeka *Colapis* utječe u *Savus*, a stanovništvo su joj činili Italici, Dalmatinci te doseljenici sa istoka i zapada, kao mete našeg natpisa. Grad je ustanovljen kao ključno komunikacijsko središte između sjevera i juga (Dunav-*Adria*) te istoka i zapada (*Illyricum*-Italija). Ime *Segestica* obuhvaća najranije naseljenike i pojavljuje se u izvorima iz doba Republike, dok *Siscia* prevladava u doba Carstva. Iako među filozozima nema opće suglasnosti u vezi s lingvističkom pripadnosti, činjenica je da većina imena mjesta s korijenom *Seg-* pripada keltskoj sferi, a keltski je i kulturni horizont otkriven arheološkim istraživanjima na lokalitetu Pogorelec, s građom koja se jasno može datirati u kasni laten (ŠAŠEL 1974: 704).

Grad je Tiberiju služio kao glavni stožer (11–9. g. pr. Kr.; 6–9. g. po Kr.), a kolonijalni je status stekao u vrijeme Flavijevaca (možda 71. g. po Kr.), usvajajući i ime carske obitelji (*Flavia*, potom *Aelia* pod Hadrijanom). Grad je imao *tabularium provinciae*, beneficijarsku postaju, carinarnicu *publicum portorium Illyrici* te riječnu bazu za flotu *Flavia Pannonica* (ŠAŠEL 1974: 738, s referencama). Također je imao i postaju za *Legio IX Hispana* do 42–43. g. po Kr., a *defixio*, čini se, ukazuje i na trgovinu sa zapadom preko Italije (SZILÁGYI 1979: 213), s radionicama koje su proizvodile *sigillatu* te razvijenom industrijom bronce, sudeći po kacigama pronađenima u rijeci Kupi (vidjeti također »Flux«, *RE* III A, 361 ss.; MÓCSY 1959: 24–25, 101, 138).

Nadgrobni natpisi i vojne diplome pokazatelji su mnogobrojnih pomoćnih trupa rimske vojske (*alae* i *cohortes*) smještenih u Panoniji; novačene su iz savskih i dravskih *civitates* kao što su Breuci, Kolapijani (koji su živjeli u dolini Kupe, blizu *Siscije*), Kornakati, Siscijani, Varcijani, Jasi i Latobici (MÓCSY 1974: 51). Sve ovo ukazuje na to da su keltska imena prevladavala na sjeveru i zapadu Panonije, a čini se da je lingvistički horizont u preostalome dijelu bio panonski (ilirski); *Varciani* bi pritom ipak pripadali keltskom horizontu (MÓCSY 1974: 60–61 i 64, sl. 11). Iako se čini kako teorija o kontaktu s Hispanijom, koja se temelji na imenima kao što su *Aturo*, *Ciliunus*, *Teitia* ili *Anbo* (MÓCSY 1974: 61) nema čvrsto uporište, činjenica je da astralna ikonografija na stelama iz sjeveroistočnog dijela provincije (MÓCSY 1974: 62, sl. 10) jasno pokazuje sličnosti s analognim temama na hispano-rimskim stelama na sjeveru Iberskog poluotoka (polumjeseci, svastike, lukovi te, iznad svega, kvadratični uglati motivi, »nebeske ključanice«). Ove teme, jednako kao i posmrtna gozba, naglašavaju ikonografske veze koje se čine jedinstvenima u zapadnim provincijama Carstva, iako su, daleko od toga da odražavaju hispanске utjecaje (MÓCSY 1974: 61), vjerojatno su dospjele u Hispaniju s *Legio VII Gemina* (74. g. po Kr.), nakon njezina razmjesta u *Carnuntumu* (Pannonia) umjesto *Legio XV Apollinaris*, koja se nalazila na istočnom frontu između 63. i 68. godine, a kojoj bi se moglo pripisati uvođenje tih tema u Podunavlje (MARCO 1978: 32).

Mreža cesta povezivala je Sisciju i *Sirmium* (Sremska Mitrovica), *Neviodunum* (Drnovo, u Sloveniji), *Andautoniju* (Ščitarjevo), *Seniju* (Senj, na obali), *Emonu* (Ljubljana) te *Ad Fines*, a čini

se kako je *Siscia* imala važnu ulogu u koncentraciji prometa, robe i novih proizvoda namijenjenih Italiji u odsječku između *Carnuntuma* i *Singidunuma*, odakle su lako dospijevali do Salone ili Akvileje (ŠAŠEL 1974: 730). Istaknutost grada kao središta južne Panonije odražava se u simboličkom univerzumu božanstava povezanih s trgovinom: *Silvanus* (*Magla, Domesticus, Silvestre*), *Mars Marmogius*, »ilirski« *Liber*, kao i *Hercules, Herculenis, Venus* te *Ceres* (ŠAŠEL 1974:735), sa osnovnom upravljačkom ulogom sve do markomanskih provala u vrijeme Marka Aurelija.

Imena stanovnika daju malo dokaza o izvornom stanovništvu, iako prisustvo istočnih imena ukazuje na intenzivnu trgovačku djelatnost u gradu, što se također može razvidjeti prema pristustvu (zabilježenom na nadgrobnim spomenicima) oslobođenika, primjerice pojedinca iz *Tergeste* (Trst) (MÓCSY 1974: 71).

Od šestorice koje *defigens* ili *defigentes* spominju kao protivnike, *Lucius Larcius* i *Secundus Vacarus* stanovnici su grada *Cibalae* (Vinkovci: *It. Ant.* 261, 1; 268, 4), koji leži između rijeka Drave i Save, nedaleko od *Volcae palus* (Victor, Dio Cass. 55, 32, 3), a municipija za Hadrijana (*CIL* III 3267) te *colonia Aurelia C.* od 3. st. (*CIL* VI 2833). Spomenut je narbonski *origo* Citronija Cikorrelija, a naglašava se hispano podrijetlo Licinija Sure, a potonji je bez dvojbe u rodu s moćnom obitelji koja se spominje u natpisima iz *Barcina* i drugih dijelova *Tarakone*.

Tako nam je jasno da su barem četvorica od šestorice spomenutih ljudi došljaci u Sisciju. To nas dovodi do uvjerenja da su sastavljači mogli biti domaći ljudi. Isprva su se područja domorodačkog stanovništva oko srednjeg toka Dunava, Save i Drave mogla smatrati kao *prata legionum* i znamo da su, barem tijekom 1. st. po Kr. neka od njih zadržala svoju vlastitu organizaciju pod vojničkim časnicima (*praefecti*), npr. *Antonius Naso* među *Kolapijanima* (*Colopiani*) u području Siscije (*CIL* III 14387; *ILS* 9199).

Preobrazba drevnih naselja u gradove s privilegiranim statusom obvezala bi ih da prime koloniju rimskih veterana, što bi, razumljivo, zahtijevalo reviziju izvangradskih posjeda, pri čemu bi najbolja zemlja pripala kolonistima, a domaće stanovništvo moralo bi se zadovoljiti najlošijom zemljom. S vremenom su se brojni kolonijalni i municipalni posjedi počeli gomilati u rukama skupine važnih zemljoposjednika, među kojima je bilo i došljaka iz drugih krajeva (ROSTOVITZEFF 1962: 458). To bi mogao biti povijesni kontekst defiksije iz Siscije.

4. U sedmome retku sisačke *defixio* izričito se spominje *Lucius Licinius Sura, Hispanus*. Prije više godina to bi se ime automatski identificiralo s bliskim suradnikom cara Trajana; o njegovom privatnom životu znademo malo, iako se iz izvora saznaje da je bio vrlo obrazovan i učen, osim toga što je bio neizmjereno bogat (CABALLOS 1990: I/1, 183–193).

S druge strane, uobičajeno pripisivanje natpisa na slavluku u mjestu Berà (sl. 3) Liciniju Suri, bliskome Trajanovu suradniku, gdje se spominje kao član tribusa *Sergia*, dovelo je do krive pretpostavke, da je on, kao i car rođen u Italici. Ipak, temeljita studija X. Dupréa (1994) jasno je dokazala da se luk iz Bere (Berà) zajedno s natpisom, datira u Augustovo vrijeme te da je u njemu spomenuti *Lucius Licinius Sura* bio predak – djed ili pradjed – Trajanova Licinija Sure. Potonji je stoga ostao bez jedinog dokumenta u kojem se spominje tribus *Sergia*; pa sada čak ni ne znamo kojem tribusu je ta utjecajna osoba pripadala, ukoliko se ne bismo iznova pozabavili sa tumačenjem *RIT* 358, o kojem ćemo u nastavku nešto reći.

Prema jednom ili drugom razlogu prilično je jasno da obitelj Trajanova Licinija Sure nije potjecala iz Italike, već iz *Tarakone* (*Tarraconensis*), gdje je *gens Licinia* bila dugo i široko zastupljena. U biti postojali su brojni *Licinii* i u pokrajini *Hispania citerior* i pokrajini *Gallia Narbonensis*, napose u području *Barcina* (*Barcino*) i njegovoj okolici (BERNI – CARRERAS – OLESTI 2005: 168–169).

Također, oznaka *Hispanus* navedena u defiksiji, čini se, više usmjeruje prema pokrajini *Hispania Citerior*. No, kazuje li ona o kojem je dijelu provincije riječ? *Licinii* se često javljaju, a *cognomen* Sura nalazi se na različitim kovovima iz Sagunta, Erkvike te, kako ćemo poslije vidjeti, iz Celse (BURNETT – AMANDRY – RIPOLLÈS 1992: 100, br. 201–203, i 141, br. 464–467).

Suočeni s pouzdanom datacijom luka u Beri u augustovsko doba, našu pozornost neizbježno privlači nadgrobni natpis pronađen u Zaragozi (*Caesar Augusta*), na kojem se spominje *Hyacintus, horrearius Surae* (BELTRÁN 1982: 56). Obilježja nadgrobnog natpisa naznačuju da je iz kasnog augustovskog ili ranog tiberijevskog razdoblja. Oblikovan je poput stele, s polukružnim vijencem i upuštenim poljem i sliči drugim spomenicima nađenim u Celsi (*Celsa*, Velilla de Ebro). Također znademo da su se obojica duumvira te kolonije iz trijumvirskog i augustovskog vremena zvala *L. Sura* (BURNETT – AMANDRY – RIPOLLÈS 1992: 111–112, br. 263 i 271). Te činjenice izgleda da upućuju na to da je podrijetlo obitelji Licinija Sure iz konventa grada *Caesar Augusta* (ALFÖLDY 1977: 295), na koju bi se također mogla odnositi Marcijalova opaska (*Ep.* I, 49, 19–20), u kojoj, oslovljavajući Licinijana, on spominje blago podneblje Tarakonije i Laietanije te izjavljuje »*Dum Sura laudatur tuus*«. Moguće je da je obitelj Trajana Sure izvorno potjecala iz Celse, a također prilično moguće da je predak, spomenut na luku u gradu Berà došao iz te kolonije, iako su se kasnije interesi toga gensa više usmjerili prema području Katalonije, gdje se Sura možda rodio.

Ta pretpostavka, da je Licinije Sura potjecao iz Celse potkrijepljena je nalazom pečata za crepove od lokalnog alabastera u »Kući delfina«, u toj rimskoj koloniji na obalama Ebra, s natpisom *L(ucius)*Lici(nius)*At(ticus?)* (najnovije: BELTRÁN 1997: 29). Prema arheološkom kontekstu datira se ne kasnije od 54. god., vjerojatno tijekom Tiberijeva vladanja, a osoba, možda slobodnjak, stavlja se u svezu s magistratima imenom *L. Sura* i *L. Licinius Sura* (*PIR* 2 L 258).

K tomu, znatno su povećani nalazi i epigrafičke studije o značaju roda Licinijevaca (*gens Licinia*) u području Tarakone, koja odgovara današnjim pokrajinama Tarragona i Barcelona. U biti, kako monumentalni natpisi, tako i oni na amforama i dolijima svjedoče o neprekinutoj nazočnosti obitelji *Licinii* (BERNI – CARRERAS – OLESTI 2005).

U mjestu *Barcino*, jedan *Lucius Licinius* bio je jedan od prvih magistrata kolonije, prema onome što možemo zaključiti iz kronologije blokova od kojih je sastavljena eksedra na Montjuicu (*IRC* IV, 62a, 138).

Slično, pečati na amforama proizvedenim na području Laietanije, na obali Barcelone te na području El Vallés, na tipovima oblika Pascual 1 i Dressel 2–4, pokazuju brojnost različitih Licinija u augustovskom i julijevsko-klaudijevskom vremenu (BERNI – CARRERAS – OLESTI 2005: 170–179).

Sve to pridonosi stvaranju slike o osobama koje su pripadale domaćoj eliti te bogatim seoskim veleposjednicima, koji su svoje gospodarstvo zasnivali na proizvodnji vina. Toponim *Liciniano* i njegove izvedenice (AEBISCHER 1926: 101–102, i 2006, 115–116; BERNI – CARRERAS – OLESTI 2005: 180–181) upućuju na fundijarski posjed, koji je, čini se, danas preživio u imenu Lličà u grofoviji El Vallés, premda se taj razmjerno veliki *fundus* nije morao nužno podudarati s granicama tog municipija, već je mogao biti proširen i na područja Granollera i Llerona – *Lauro* na kovovima te proizvođač dobrog vina (LLORENS – RIPOLLÈS 1998), gdje su otkrivene značajne konstrukcije (RODÁ, u tisku a).

Jedan od tih ladanjskih veleposjednika, koji je najvjerojatnije raspolagao mrežom slobodnjaka, bio je *Lucius Licinius Sura* s luka u Beri (sl. 3), izravni predak istoimene osobe, koja je dosegla najviše položaje u Trajanovoj upravi.

Pokušajmo se uživiti u to vrijeme. Nazočnost Licinija Sure posvjedočena je brojnim posvetama u Barcinu njegovom slobodnjaku i pomagaču Luciju Liciniju Sekundu, pojedincu s najvećim brojem posvetnih natpisa u rimskome svijetu (*IRC I*, 125 and *IRC IV*, 83–104, pp. 163–188). Niz natpisa (sl. 4) vrlo je jednoličan, uklesan u kratko vrijeme, između trećeg Surina konzulata i njegove smrti (107–108. g. po Kr). Kako bi zadovoljili zamašnu potražnju posvetitelja, klesari su upotrijebili raspoloživo skladište trodijelnih postolja, čak prilagodivši jedan profilirani kamen izvorno isklesan kao postolje (*IRC IV*, 96).

Taj neobični niz počasti na forumu Barcina, koji spominju ili javne ili privatne posvetitelje (MELCHOR GIL 2003) a da se ni u jednom slučaju ne pojavljuje uobičajena formulacija *LDDD*, bez sumnje može se zahvaliti ključnome položaju Licinija Sekunda, koji mu je omogućavao pristup beneficijima koji su mogli potjecati od njegova kontakta sa Surom, čijim posjedima i financijskim interesima je upravljao u tom području.

Prvi položaj Licinija Sekunda bio je onaj augustovskog sevira u Tarakoni (*Tarraco*) a onda u Barcinu (*Barcino*). Iako je slobodnjaku počast odana samo u Barcinu, njegov patron Sura mogao je imati spomenike kako u jednoj, tako i u drugoj koloniji.

Prvi natpis koji možemo proučiti (sl. 5) je onaj u kojem se, u velikim i jasnim, odlično klesanim uglatim kapitalama (24,3 cm), navodi neki *L. Licinius* koji je mogao biti darovatelj neke javne zgrade početkom 2. st. po Kr., budući da kamen pripada nekom prilično velikome epistilu, možda s nekog trijema (*IRC IV*, 38).

Temeljeći svoje mišljenje na kronologiji, mislimo da *Lucius Licinius* s tog bloka od pješčenjaka s Montjuïca mora biti ili *Sura*, ili njegov slobodnjak, *Secundus*, možda izvršitelj oporuke svog patrona. Stoga, prvotno se mislilo da se taj natpis može staviti s drugim blokom na kojemu se čitaju slova *NTO*, koja možebitno odgovaraju formulaciji *ex testamento*; ipak, u tom slučaju paleografija čini se da nas dovodi do datacije u proto-carsko ili čak augustovsko razdoblje (*IRC IV*, 376).

Liciniju Suri mogu se pripisati dva natpisa koja ćemo ovdje razmotriti. Jedan izgubljeni natpis iz Barcina, poznat prema rukopisnoj predaji (*IRC IV*, 39; *HEp* 7, 2001, 83–84, br. 207), bilježi funkcije koje je obnašala neka nepoznata osoba, koja je bila *pontifex* te član kolegija *sodales augustales* i odobreni su joj trijumfalni ukrasi i statua. Počasti se možda odnose na one ukazane 106. god. radi obilježavanja Drugoga dačkog rata te na statuu koja mu je, ako prihvatimo izvješće Kasija Diona (LXVIII, 15, 3), podignuta na Trajanovu forumu. E. Hübner prihvatio je ideju da bi se tekst tog natpisa odnosio na Suru, ponavljajući mišljenje B. Borghesija (*CIL II*, 4508), a u skladu sa G. di Vitom (1987: 335, br. 204), usprkos tome što nijedan natpis, koji se može sa sigurnošću pripisati Suri, ne spominje *ornamenta triumphalia*.

No, jedan izgubljeni ulomak natpisa iz Taragone (*Tarraco*; *RIT* 358) mogao bi se pročitati na sljedeći način: [*L. Li*][*ci*][*n*ius, -o] / *M. f. Serg*(ia) [*Sura*, -e] / [*cos II*] *desig. II*[*I*] / [*orna*][*ment*][*s*] [*triumphalibus*] (*IRC IV*, 106, br. 120; *HEp* 7, 2001, 337, br. 956). Svjesni smo da je to hipotetička rekonstrukcija, no ona posjeduje određeni stupanj plauzibilnosti. Ako bi ta hipoteza bila točna, Licinije Sura mogao bi se ponovno pripisati tribusu Sergia.

Bilo kako bilo, znademo sa sigurnošću da je izravni predak Trajanova Licinija Sure naručio izgradnju luka u gradu Berà te da se dvadeset i tri puta spominje na postoljima, podignutima u čast njegovu slobodnjaku Liciniju Sekundu, kao dio procesa, koji bismo mogli sažeti narodnom poslovičicom »*adorar el santo por la peana*« (»častiti sveca kroz postolje«).

Kako god bilo, postoje plauzibilne naznake, koje smo upravo naveli, izravnih počasti Suri u Barcinu i Tarakoni. U maloj, ali vrlo aktivnoj koloniji Barcina tijekom vladanja Trajana i Hadrijana, postojala je koncentracija interesa najutjecajnijih senatorskih obitelji toga vremena; zastupali su ih

njihovi slobodnjaci koji su *de facto* imali u rukama položaje moći. Imamo podatke o Liciniju Suri i njegovom slobodnjaku i pomoćniku Sekundu, natpise Minicija Natala (*Minicii Natales*), oca i sina (*IRC IV*, 30–35) vjerojatno u rodu s Licinijima Silvanima Granijanima (*Licinii Silvani Graniani*) iz Betulone (*Baetulo*; *IRC I*, 139–139; CABALLOS 1990 I/1: 180–183) te, u dodatku, obiteljsku predaju Pedanija (*Pedanii*), potomaka misterioznog Lucija Pedanija Sekunda Julija Persika (*Lucius Pedanius Secundus Julius Persicus*; *IRC IV*, 37; CABALLOS 1990 I/2: 421–422; NAVARRO 2003: 674), možda povezanog s Pedanijem Sekundom (*Pedanius Secundus*), koji je bio *consul suffectus* 43. god. po Kr., i s Pedanijima Salinatorima (*Pedanii Salinatores*; *IRC IV*, pp. 103–105; CABALLOS 1990 I/2: 413–421; RODÁ, u tisku *b*). To je navelo R. Symea da predloži hispansko, a napose barcinsko podrijetlo za tu obitelj (SYME 1958: 480, 599, n. 9, 785, 794, n. 15; 1981: 282).

Prema tome mišljenju također možemo odrediti prijedlog atribucije fragmentiranog natpisa, za koji smo predložili da bi se mogao odnositi na Minicija Natala Oca (*IRC IV*: 31; *HEp* 7, 2001: 76–77, br. 180) a kojeg, s druge strane F. J. Navarro (2003: *AE* 2003: 1011) tumači kao spomen Lucija Julija Ursa Servijana, koji ne samo da je mogao biti Hispanac, kao što se to do danas smatralo (CABALLOS 1990 I/2: 386–388; CASTILLO 1982: 66), nego je možda bio iz Barcina. To bi značilo da su oba konzula za 102. god. po Kr., *Licinius Sura* i *Julius Ursus Servianus*, imala slične geografske izvore.

Ipak, iako je vrlo privlačan novi prijedlog čitanja teksta, on ne nalazi potpore u postojanju portreta iz Barcina, koji E. Albertini u svome zborniku (1911–1912: 434, br. 200, sl. 228; RODÁ 1975: 245–246, sl. V) prepoznaje kao Julija Ursa Servijana. Riječ je o glavi koja je pripadala zbirci Barberà, danas u Arheološkome muzeju Katalonije u Barceloni. Iako su neki od kipova te zbirke novovjekci, onaj koji nas ovdje zanima mogao bi biti antički, premda njegov stil ne odgovara stilu početka 2. st. po Kr., nego nekom ranijem razdoblju (KOPPEL – CLAVERIA 2008: slika), usprkos činjenici da ima određenu fizionomsku sličnost s poprsjem u Stratfield Saye House, koje nosi posvetu *L. Ursum.cos III/Crescens lib* (RODÁ 1975: 246, sl. VI; OPPER 2008: 45, 219, 235, no. 155).

Ono što jest sigurno jest to da dokazi i hipoteze počinju potvrđivati da su se u Barcinu koncentrirale najvažnije ličnosti političke moći Trajanova carstva.

Ako to temeljimo na cijelom navedenom povijesnom okviru, vjerujemo da hispanskog Suru sa sisačke defiksije možemo dovesti u vezu s Trajanovim Surom, koji je igrao važnu ulogu u drugome dijelu dačkih ratova i koji je bio bliski suradnik i uživao potpuno povjerenje Trajana. On također umalo što nije postao kandidatom za carski prijestol, nakon što je bio odlučujući čimbenik kad je Nerva odabrao Trajana za svoga nasljednika. Kako god bilo siscijanska *defixio* sadrži vrlo zanimljive podatke o čaranju od strane nekih, možda domaćih *defigentes*, koji u jednoj autentičnoj *consecratio*, uključuju važne strane ličnosti kako bi istjerali nesigurnost i strah izazvane bitnim promjenama – ne samo u gospodarskom polju – nego i u shvaćanju svijeta, kakvu je rimska nazočnost donijela u provinciju *Pannonia Superior*.

Rukopis primljen 5.XII.2008.
Rukopis prihvaćen 6.XII.2008.

MATO ILKIĆ

*Odjel za arheologiju
Sveučilište u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV, 2
Hr – 23000 Zadar
milkić@unizd.hr*

POPOVAC – LOKALITET »TUNELI«

**UDK 904:72.032.77:725.969 (36:497.5)
Izvorni znanstveni rad**

Autor donosi podatke o jednom do sad nepoznatom lokalitetu na području hrvatskoga Podunavlja. Nalazi se uz središnji dio mjesta Popovac u Baranji. Otkrio ga je pregledavanjem satelitskih snimaka. Tlocrtno je približno u obliku kvadrata zaobljenih kutova. Njegov unutarnji prostor iznosi oko 7 do 9 hektara. Autor pretpostavlja da je riječ o ostatcima utvrđenja iz razdoblja Rimskog Carstva.

Ključne riječi: rimski vojni logor (castrum), limes, rimska vojska, satelitske snimke, hrvatsko Podunavlje, Baranja, Popovac.

Key words: Roman military camp (castrum), limes, Roman army, satellite pictures, Croatian Danube region, Baranja, Popovac.

Izučavanje panonskoga dijela nekadašnje rimske granice započelo je još prije više stoljeća. Jedan među prvima koji se njome bavio, i to primijenivši znanstveni kritički aparat, bio je Matija Petar Katančić.¹ No, iako je od tada proteklo mnogo vremena, do sada se nažalost malo učinilo u istraživanju rimskoga limesa na području hrvatskoga Podunavlja. Razlog tomu su vjerojatno i skromni uvjeti, osobito financijski, kojima su raspolagali istraživači. Kako god bilo, nisu uslijedila sustavna arheološka iskopavanja. Zbog toga je još znanstveno nerasvijetljena ta zahtjevna i složena arheološka problematika uz desnu obalu Dunava, tu golemu rijeku koja u graničnom prostoru Republike Hrvatske protječe u dužini od 137 km. Na tome dijelu limesa osobito su slabo poznati točni položaji i izgledi rimskih fortifikacija. Naime, dosadašnja saznanja i spoznaje o uporištima i njihovim vojnim posadama temelje se uglavnom na povijesnim literarnim izvorima, epigrafskoj građi i mahom slučajno pronađenim pokretnim arheološkim nalazima. Doduše, iako ima podosta takvih svjedočanstava, oni uglavnom samo sugeriraju postojanje vojnih instalacija na našem dijelu granice nekadašnje antičke velesile.

¹ Matija Petar Katančić, koji je imao iznimno dobru klasičnu obrazbu, autor je znanstvenoga djela pod naslovom *De columna milliaria Romana ad Eszecum reperta*, koje je objavljeno 1794. god. u Zagrebu. Tu našu prvu ar-

heološku studiju dobio sam u digitalnom obliku zahvaljujući dobroti vrsnoga poznavatelja povijesti Slavonije i Srijema, Zdenka Samaržije, na čemu mu od srca zahvaljujem.

Primjera radi, tako sam zahvaljujući proučavanju položaja nalaza različitih vrsta antičkih artefakata, ponajviše onih vojnoga karaktera, a imajući u vidu i druge važne čimbenike, osobito geomorfologiju, ušao u trag rimskome augzilijskom logoru u Sotinu (*Cornacum*). Iako nisu vidljivi gotovo nikakvi njegovi arhitektonski ostaci, topografija arheološke građe karakteristične za vojne postrojbe ukazuje na to da je logor vjerojatno bio smješten na Popinome brdu, dominantnom prostoru uz rubni dio lesne zaravni poviše desne obale Dunava (ILKIĆ 2003: 131–138, Sl. 33, karta 2, 5–7; 2005: 28–31).

Međutim, položaj, izgled i orijentaciju još jednog lokaliteta, i to s prostora Baranje, nedavno sam otkrio zahvaljujući pregledu snimaka dostupnih na Google Earthu. Ponešto je dislociran od Dunava. Smješten je uz Popovac, općinsko središte oko 5 km sjeveroistočno od Belog Manastira (Karta 1). Oko 7 km južno od toga lokaliteta s velike visine vidljiva je trasa rimske komunikacije.²

Sjeverno od Karašice i Banskoga brda, a neposredno uz južni rub središnjega dijela Popovca, na snimkama se ističu tamni i debeli obrisi koji zatvaraju veliki četvrtasti prostor, i to približno u obliku kvadrata zaobljenih kutova (Satelitska snimka 1). Vjerojatno je riječ o ostatku zaštitnoga jarka (*fossa*). On se još naslućuje kao plitka izdužena udolina (Sl. 1). Tu je zemlja vlažnija pa je i vegetacija bujnija. Nejednako je očuvan. Uglavnom je širok gotovo 80 m. No, vjerojatno je izvorno bio užji, sudeći prema vidljivom ostatku njegova dijela odmah lijevo od sjevernoga kuta, gdje je, čini se, širok oko 30 m. Zapravo, možda je riječ o dvostrukome ili čak trostrukome iskopanom zaštitnom sustavu,³ koji se tijekom vremena urušio pa je sada vidljiv još samo kao jedinstvena cjelina. Na jugoistočnoj strani za sada nije moguće pouzdano utvrditi njegov izgled, što otežava preciznu izmjeru nutarnjega prostora. No, računajući od jugozapada prema sjeveroistoku, on je dug oko 320 m, pa bi mu površina mogla iznositi između 7 i 9 hektara. Središnji dio toga lokaliteta figurira u ravničarskom krajoliku kao mala uzvisina (Sl. 2). Na njemu se danas nalazi staro groblje, a mještani ga nazivaju »Tuneli«.⁴

2 Do tih zanimljivih i vrijednih podataka, važnih za cjelovitije poznavanje hrvatskog dijela nekadašnje granice Rimskoga Carstva, došao sam posve slučajno. Naime, pripremajući za objavu deset nepoznatih spona s korpusom u obliku slova S, i to u koautorstvu s Ivicom Ćurkovićem, saznao sam da je jedan od artefakata iz te skupine otkriven u Popovcu (ILKIĆ – ĆURKOVIĆ 2008: 229, Tabla 1, 4). Pregledavajući satelitske snimke zapazili smo uz to baranjsko mjesto goleme tamne obrise nekoga lokaliteta gotovo kvadratne osnove. Odmah smo pretpostavili da se tu priroda nije poigrala s geometrijom, već da je vjerojatno riječ o djelu ljudskih ruku. To su ujedno i izvrsni primjeri koji govore o tome da snimke s velike visine mogu znatno pomoći u pronalaženju arheoloških lokaliteta. To neočekivano otkriće potaknulo me na temeljitija proučavanja zračnih fotografija, ali i arhivske građe. Do sljedećih otkrića nije prošlo mnogo vremena. Naime, ubrzo sam zamijetio, među inim, značajne ostatke rimskih cesta, i to na nekoliko različitih položaja. Jedna među njima je posve nepoznata. Vjerojatno pripada limesu. Prilog o toj problematici je u pripremi i bit će naknadno publiciran u zasebnom članku posvećenom antičkim komunikacijama na području hrvatskoga Podunavlja. S arheološkim podacima dobivenih pregledom satelitskih snimaka najprije sam upoznao studente izbornoga kolegija pod nazivom *Hrvatsko Podunavlje u antičkom razdoblju* na zadarskom Sveučilištu, i to u jed-

nom od predavanja tijekom ljetnoga semestra akademske 2007./2008. godine. Kasnije sam te rezultate dijelom prikazao i u sklopu izvješća pod naslovom *Prilog poznavanju rimske vojske na limesu u hrvatskom Podunavlju* na Znanstvenom skupu Hrvatskog arheološkog društva, održanome sredinom listopada 2008. god. u Osijeku (ILKIĆ 2008: 21). Potom je i šira domaća javnost upoznata s jednim od tih novootkrivenih arheoloških lokaliteta (KROLO 2008: 14). U koautorstvu s apsolutnicom arheologije sa zadarskoga Sveučilišta, Daškom Osonjački, koja je podrijetlom iz Popovca, prijavio sam temu pod nazivom *A contribution to the study of the Roman Limes in the Croatian Danube region* za Međunarodni arheološki kongres *Limes XXI*, koji će se održati u kolovozu 2009. u Velikoj Britaniji. Time će i inozemna javnost biti upoznata s najnovijim rezultatima u vezi s rimskom vojskom na prostoru hrvatskoga Podunavlja.

3 Poznati su brojni primjeri rimskih kastruma zaštićenih s dvostrukim ili trostrukim sustavom jaraka. O tome vidjeti u: BAATZ 2006: 88.

4 Taj sam podatak saznao zahvaljujući ljubaznošću župnika u Popovcu, vlč. Božidara Petrovića. No, u razgovoru sa Zdenkom Samaržijom doznao sam da se isti položaj, osim »Tuneli«, naziva i »Židovsko groblje«.

Karta 1 – Položaj mjesta Popovac u istočnoj Hrvatskoj.

Map 1 – The situation of Popovac in Eastern Croatia.

Položaj zapadno od Popovca je na jednoj rukopisnoj karti, nastaloj prije približno 200 godina,⁵ označen u obliku jednostavne nepravilne izdužene četvrtaste vinjete, s kratkim opisom *Rudera Arcis Romanae Quadriburgi* (Karta 2). To bi moglo značiti da su u vrijeme anonimnoga autora te karte još bili vidljivi arheološki ostaci rimske utvrde. Njezino ime, čini se, tada je bilo povezano s tegulom označenom pečatom QVADRIBVR. Jedna takva nađena je u Popovcu (ŠARANOVIĆ-SVETEK 1990: 55, 64).⁶ Ima li taj naziv doista kakve veze s gotovo kvadratnim oblikom for-

5 Karta prikazuje dio projekta Albrechtova kanala uz tok Karašice (MATIĆ 2005: 8–11). Čuva se u Državnom arhivu u Osijeku pod signaturom HR-DAOS-470/C/27/34. Digitalnu fotografiju dijela te karte dobio sam dobrotom ravnatelja Državnoga arhiva u Osijeku, Stjepana Sršana na čemu mu se od srca zahvaljujem. Vrlo je moguće da u arhivskoj građi ima još kartografskih i narativnih izvora, važnih za antičku topografiju. Na to me je u razgovoru upozorio Zdenko Samaržija, koji u tome smislu izdvaja Kanonske vizitacije Pečuške biskupije, Kartografske izvore Beljskog vlastelinstva te izvore iz Vodne zajednice za regulaciju Karašice (Darda).

6 Osim s natpisom QVADRIBVR, na području Popovca pronađen je i rimski građevinski materijal označen pečatima COH III ALP i COH VII BR AN (o tome vidjeti u: PINTEROVIĆ 1968: 71, 73–76; PINTEROVIĆ 1969: 57; ŠARANOVIĆ-SVETEK 1990: 52, 53, 64). *Cohors III Alpinorum* isprva je bila na službi u Dalmaciji (ALFÖLDY 1962: 263, 264; SPAUL 2000: 267, 268), odakle je počet-

kom 3. st. premještena, vjeruje se, u Gornju Panoniju (SPAUL 2000: 268; LŐRINCZ 2001: 28). Međutim, postoji i mišljenje da je Treća kohorta Alpinaca došla u Panoniju još potkraj 2. st., te da je bila smještena u *Ad Novas* (FITZ 1962: 74). Misli se da je to antičko mjesto bilo negdje na području Baranje, možda baš u Zmajevcu (PINTEROVIĆ 1969: 58; BULAT 1977: 84, 85; VISY 1988: 126). Tegule s njezinim pečatima datiraju se u 4. st. (LŐRINCZ 2001: 28). *Cohors VII Breucorum*, unovačena na početku julijevsko-klaudijske dinastije, isprva je bila u Germaniji. Za Flavijevaca i ranih Antonina bila je na službi u različitim provincijama. Otprilike od sredine 2. st. pa nadalje, stacionirana je u Donjoj Panoniji, vjeruje se, sa smještajem u *Lugio* (Dunaszekcso) (LŐRINCZ 2001: 31). Proizvodila je građevinski materijal u golemim količinama koji je otkriven na mnogobrojnim panonskim lokalitetima (FILIPOVIĆ – PODRUG 2007: 45). S obzirom na dodatka AN(toniniana), pečat iz Popovca može se vremenski smjestiti u razdoblje Karakale ili Elagabala.

Satelitska snimka 1. Pogled na lokalitet »Tuneli« (»Židovsko groblje«) s visine od 779 m.

Satellite picture 1 – View of the site »Tuneli« (The Tunnels) (»Židovsko groblje« – »Jewish Cemetery«) from the height of 779 m.

tifikacije ili je riječ o slučajnoj podudarnosti njegova značenja s tlocrtnim izgledom toga lokaliteta, zasad nije moguće pouzdano utvrditi. Naime, građevinski materijal označen pečatom takvoga sadržaja pronađen je na brojnim lokalitetima u Panoniji. Datiran je u kasnu antiku. Jedna opeka je otkrivena u Sirmiju (MILOŠEVIĆ 1971: 107, No. 50; ŠARANOVIĆ-SVETEK 1990: 55, 64). No, osobito su brojne analogije u mađarskom dijelu rimskoga limesa (LÓRINCZ 1976: 30, Abb. 9; LÓRINCZ 1989: 424, 425). Barnabás Lőrincz odbacuje ranije iznesenu pretpostavku o tome da *Quadriburgum* treba locirati u Ságvár, jer, kako kaže, opeke s takvim pečatom nisu otkrivene na području toga mađarskoga mjesta (LÓRINCZ 1989: 425). Dakle, pitanja ubiciranja Kvadriburga, koji spominje i *Notitia dignitatum* (Not. dign. occ. XXXIII, 60), i nadalje je otvoreno.

Kako god bilo, s područja Popovca potječu brojni i raznovrsni antički nalazi⁷ koji su slučajno pronađeni prilikom različitih zemljanih radova.⁸ Međutim, sva ta arheološka građa, koja svakako svjedoči o velikoj važnosti toga prostora u razdoblju Rimskoga Carstva, povezana je s posve drugim položajima, među kojima je u literaturi osobito istaknut »Pogan«. Za tu poziciju se kaže da je

⁷ Među inim, u stručnoj literaturi spominju se natpisi, grobovi, zavjetna pločica dunavskih konjanika, novac, (o tome vidjeti u: PINTEROVIĆ 1961: 45; BULAT 1969: 44; 1977: 81; 1984: 120; MINICHREITER 1987: 131–133; GÖRICKE-LUKIĆ 1992: 145, 146; BULAT 2002: 47).

⁸ Iz Popovca potječe i jedan dosad nepoznati antički epigrafski spomenik. Riječ je o ulomku kamenoga nadgrobnog natpisa. Članak o njemu je u pripremi za objavu.

Karta 2 Dio projekta Albrechtova kanala s označenim lokalitetom Rudera Arcis Romanae Quadriburgi.

Map 2 – Part of the Albrecht Canal project with the indication of the site Rudera Arcis Romanae Quadriburgi.

smještena zapadno od sela (BULAT 1969: 44), odnosno na njegovom sjeverozapadnom kraju (MINICHREITER 1987: 131–133). Potkraj 19. st. mislilo se da je na području Popovca, koji se tada zvao Baán, bio rimski kaštel pod nazivom *Antiana* (TOMASCHEK 1894: 2394). To su ime mnogi prihvatili, uglavnom zanemarujući samo njegov vojni karakter.

Međutim, golemi zaštićeni prostor možda se baš odnosi na jedan podatak iz *Notitiae dignitatum*. Prema njoj je *Legio VI Herculia* bila razdijeljena na tri dijela, i to u *Aureus Mons*, *Teutoburgium* i *Onagrinum* (KOVÁCS 2004: 116). Dakle, u tome važnome kasnoantičkom literarnom izvoru spominje se i *praefectus legionis sextae Herculeae cohortis quintae partis superioris Aureo Monte* (*Not. dign. occ. XXXII*, 45). Znanstvenici su već istaknuli pretpostavka o tomu da se *Aureus Mons* može povezati i s nazivom nekoga antičkoga mjesta, pa tako i uz Popovac, a ne isključivo samo s Banskim brdom (PINTEROVIĆ 1969: 57–58; RADMAN-LIVAJA 2004: 121–122). Uostalom, ta izdužena uzvisina u sjeveroistočnom dijelu Baranje nalazi se tek kilometar južno od toga arheološkoga lokaliteta. On bi mogao pripadati kasnoj antici, ukoliko je uistinu u njemu bilo sjedište prefekta Šeste Herkulove legije, jer je tu vojnu formaciju utemeljio car Dioklecijan (RITTERLING 1925: 1596–1597; DUŠANIĆ 1968: 90). Dakako, sve su to samo pretpostavke. Odgovor na pitanje je li na području Popovca u antičkome razdoblju bio *Quadriburgum*, *Antiana* ili *Aureus Mons*, zasad nije moguće pouzdano dati. Tek će buduća istraživanja, vjerujem, rasvijetliti tu problematiku. No, kako god se on bio zvao, njegova je važnost, čini se, morala biti velika, sudeći prema

golemome utvrđenom prostoru četvrtaste osnove južno od središnjega dijela današnjega naselja, arheološkome lokalitetu dobro vidljivom s velike visine.

Ovim člankom želim skrenuti pozornost na taj dosad nepoznati lokalitet u Baranji. Svojom veličinom i tlocrtnim oblikom on upućuje na rimski vojni logor. Iako toj pretpostavci idu u prilog blizina limesa, kao i mnogobrojni antički nalazi koji su slučajno pronađeni na širem području Popovca, ipak valja pričekati čvršće dokaze o njegovom postojanju na toj lokaciji. Naime, odgovor na pitanje je li tu uistinu bila stacionirana rimska vojska dat će tek buduća arheološka iskopavanja.

POPIS LITERATURE

- ALFÖLDY, G. 1962 – Die Auxiliartruppen der Provinz Dalmatien. *ActaAHung*, 14/1962: 259–269.
- BAATZ, D. 2006 – L'architecture défensive sous le Principat, in: *Les Fortifications militaires. L'architecture de la Gaule romaine*. Sous la direction de Michel Reddé, Raymond Brulet, Rudolf Fellmann, Jan Kees Haalebos † et Siegmund von Schnurbein, Bordeaux, 2006: 77–89.
- BULAT, M.
- 1969. Topografska istraživanja limesa u Slavoniji i Baranji. Zusammenfassung: Topographische Limesforschungen in Slawonien und in der Baranja. *OZ*, 12/1969: 39–52.
 - 1977. Stanje istraživanja antičkih naselja u Slavoniji. Zusammenfassung: Stand der Forschung über die antiken Ansiedlungen in Slawonien. *Materijali*, 13/1977: 63–90.
 - 1984. Neki noviji antički nalazi iz Slavonije i Baranje. Zusammenfassung: Einige neuere antike Funde aus Slawonien und Baranja. *IzdHAD*, 9, 1984: 117–128.
 - 2002. Tragovi antičkog vinogradarstva u Slavoniji. Summary: Antique Viticulture and Wine Production in Slavonia. *OZ*, 26/2002: 45–54.
- DUŠANIĆ, S. 1968 – Rimska vojska u istočnom Sremu. Summary: Roman Army in the Eastern Srem. *ZborFilozFakBeograd*, 10/1968, 1: 87–108.
- FILIPOVIĆ, S. – E. PODRUG 2007 – Neobjavljene rimske opeke i tegule s radioničkim pečatima iz Muzeja Slavonije. Summary: Unpublished Roman Tiles from the Museum of Slavonia with Imprinted Workshop Stamps. *OZ*, 28/2007: 35–55.
- FITZ, J. 1962 – A military history of Pannonia from the Marcomann wars to the death of Alexander Severus (180–235). *ActaAHung*, 14/1962: 25–112.
- GÖRICKE-LUKIĆ, H. 1992 – Prilozi poznavanju numizmatičke topografije Baranje. Zusammenfassung: Beiträge zur Kenntnis der numismatischen Topographie Baranyas. *Prilozi*, 9/1992: 135–152.
- ILKIĆ, M.
- 2003. *Cornacum, sotinski prostor i njegovo mjesto u organizaciji južnog dijela provincije Panonije*. [*Cornacum – the Territory of Sotin and Its Role in the Organisation of the Souther Part of the Province of Pannonia*], Zadar, 2003 (neobjavljena disertacija).
 - 2005. Pečati na antičkim opekama i krovnim crepovima iz Sotina (*Cornacum*). Summary: Stamps on Roman Bricks and Roof-tiles from Sotin (*Cornacum*). *VAMZ*, 38/2006: 19–54.
 - 2008. Prilog poznavanju rimske vojske na limesu u hrvatskom Podunavlju. [A Contribution to the Knowledge of Roman Army at Limes in the Croatian Danube Region], *ObHAD*, 40/2008, 2: 21.
- ILKIĆ, M. – I. ČURKOVIĆ 2008 – Prilog poznavanju spona s korpusom u obliku slova S. A contribution to understanding S-shaped clasps. *VAPD*, 101/2008: 221–231.

- KATANCSICH, M. P. 1782 – *Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta quam Petrus Katansius Pannonius o.s. Francisci schol. human. Professor p.o. conscripsit*. Eszeki, 1782: Typis Ioann. Mart. Diwalt.
- KATANCSICH, M. P. 1794 – *De columna milliaria romana ad Eszecum reperta quam Petrus Katanchich Pannonius in Archigymn. Zagreb. Schol. hum. prof. p.i. conscripsit*. Editio secunda. Zagrabiae, 1894: Typis episcopalibus.
- KOVÁCS, P. 2004 – The late Roman army in Pannonia. *ActaAntHung*, 44/2004: 115–122.
- KROLO, J. 2008 – Surfao po internetu i otkrio rimski logor. [A Roman Camp Discovered by Surfing on the Internet]. *Zadarski regional*, br. 419 (26. 11. 2008.). Zadar, 2008: 14.
- LŐRINCZ, B.
– 1976. Pannonische Stempelziegel I. Limes-Strecke Annamantia – Ad Statuas. *DissPann*, Ser II, 5/1976.
– 1989. Stamped tiles. U: D. GABLER (ur.): The Roman Fort at Ács – Vaspusza (Hungary) on the Danubian limes. *BAR* 531, 1989: 121–164; 417–425.
– 2001. *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit*. Wien, 2001.
- MATIĆ, V. 2005 – Način opisa rukopisnih karata. Summary: Manner of Description of Manuscriptial Maps. <http://www.had-info.hr/dubrovnik2005/Referat%20Matic.pdf>, 24. 01. 2009.
- MILOŠEVIĆ, A. 1971 – Roman Brick Stamps from Sirmium. Sažetak: Rimski pečati na opekama iz Sirmijuma. *Sirmium*, 1, 1971: 95–117.
- MINICHREITER, K. 1987 – Arheološko blago Baranje. Summary: Archeological treasure of Baranja. *AnOsijek*, 5/1987: 43–142.
- PINTEROVIĆ, D.
– 1961. O rekognosciranju baranjskog sektora limesa. [On the Field-Surveying of the Baranja Limes Section], *Limes u Jugoslaviji*, 1. Beograd, 1961: 43–45.
– 1968. Limesstudien in der Baranja und in Slawonien. *AJug*, 9/1968: 55–82.
– 1969. Problemi u istraživanju limesa na sektoru Batina Skela – Ilok. Zusammenfassung: Probleme der Limesforschung auf dem Abschnitt Batina Skela – Ilok. *OZ*, 12/1968: 53–69.
- RADMAN-LIVAJA, I. 2004 – Rimska brončana pločica iz Baranje. Summary: Roman Bronze Plaque from Baranja. *VAMZ*, 36/2004: 113–133.
- RITTERLING, E. 1925 – Legio. *RE*, 12, 2. Stuttgart, 1925: 1329–1829.
- SPAUL, J. 2000 – Cohors²: The evidence and a short history of the auxiliary infantry units of the Imperial Roman Army, *BAR*, 841, 2000.
- ŠARANOVIĆ-SVETEK, V. 1990 – Ciglarstvo kao značajna privredna grana na području jugoslaven-skog dela provincije Donje Panonije. Summary: Brickmaking as an Important Economic Branch on the Area of the Yugoslav Part of the Province of Low Pannonia. *RVM*, 32/1990: 41–80.
- TOMASCHEK, W. 1894 – Antiana. *RE* 2. Stuttgart, 1894: 2394.
- VISY, Z. 1988 – *Der pannonische Limes in Ungarn*, Budapest, 1988.

SUMMARY

POPOVAC – THE »TUNELI« SITE

We know too little about the Roman *limes* in the Croatian Danube region (Podunavlje) since thorough archaeological excavations have never been made in this complex and demanding area. Unfortunately particularly little is known about the exact position of military fortifications. What we know today about the extent of the Roman *limes* is largely founded on historical, literary or epigraphic sources, and archaeological material that has been found by chance and its concentration. There are a considerable number of such sources and finds but they do no more than suggest the presence of military fortifications on the Croatian part of the frontiers of the great power of that time. It was thanks to topographical information and various kinds of Roman artefacts, especially military, that led me to search for the possibility of a Roman auxiliary camp in the Sotin, (*Cornacum*) area. Everything suggests that it was situated on Popino Brdo (Priest's Hill), in a dominant position in a flat loess area on the edge of the right bank of the Danube. The part of that great river that flows on the border of Croatia stretches from Batina to Ilok, a distance of 137 km, it is perfectly logical to expect that Roman military fortresses should be found there.

However I have discovered the exact position, appearance and orientation of another site, this time in the area of Baranja owing to the pictures accessible in Google Earth. This site is somewhat dislocated from the Danube. It is situated near Popovac, the seat of a community, c 5 km NE from Beli Manastir (Map 1).

North of the Karašica and Bansko Brdo and right beside the southern edge of the central part of Popovac the camera shows dark, thick outlines enclosing a large almost square area with rounded corners (satellite picture 1). This is very likely the remains of a Roman *fossa*. It can still be observed as a long narrow ditch (fig 1). It is mainly about 80 m wide but was probably originally narrower, to judge by the visible remains immediately left of the north corner where it seems to be about 30 m wide. It may in fact be the result of a double or triple excavated defence system which in the course of time desintegrated and merged and is now seen as a single whole. On the south-eastern side it is no longer possible to see where it went which makes it difficult to measure precisely its full area. However taken from south-west to north-east it would have been about 320 m and in area could have been 7 and 9 hectares. This is very flat country and the central part of the area we are considering can be felt like a small elevation (fig 2). On it today is an old graveyard which by local people is known as *Tuneli* (Tunnels) or *Židovsko groblje* (Jewish graveyard).

On a hand drawn geographical map about 200 years old this part west of Popovac is given in a vignette with the short note »*Rudera Arcis Romanae Quadriburgi*« (map 2). This could mean that when the unknown author of the map was alive there were still visible archaeological remnants of a Roman fortress. It seems that its name then was connected with *tegula* or roof tile stamped with the mark QVADTRIBVR. One such tile was found in Popovac.

This was a region a considerable number of varied Roman remains have been found by chance as a result of agricultural work. All these archaeological finds suggest that this was a centre of some importance in the time of the Roman Empire, it had connections with quite different sites of which in the literature »Pogan« is particularly important. At the end of the 19 century it was thought that in the Popovac region, then called Baán, there was a castle called *Antiana*. This name has been accepted by many, by neglecting its military character.

However, this huge protected area is perhaps connected with a fact from *Notitiae dignitatum*. According to it *Legio VI Herculia* was divided into three parts which were *Aureus Mons*, *Teutoburgium* and *Onagrinum*. In this important late Roman literary source we also find mentioned

praefectus legionis sextae Herculeae cohortis quintae partis superioris Aureo Monte. Scholars have already mentioned the possibility that this *Aureus Mons* could be connected with some Roman place name including Popovac and not only BANSKO BRDO. In any case, that long raised area north-east of Baranja is only ten kilometres south of the locality and might date from late Roman times. If it is true that the prefect there was from the Sixth Hercules Legion, for it was founded by Diocletian.

Of course, these are only suppositions. The answer to the question whether in the region of Popovac in Roman times was *Quadriburgum*, *Antiana* or *Aureus Mons*, is not possible to today to say, only future research may solve the problem, but whatever it was called it appears to have been highly important judging from its size and position south of the central part of today's settlement, and be a huge archaeological location to be visible from such a great height.

The main aim of this contribution is to draw attention to that locality in Baranja, which was up to now unknown to the scholarly community. Both its size and plan indicate a Roman military camp. Although near-by limes and numerous Roman artifacts found at the wider Popovac area speak in favour of such a hypothesis, more exact evidence is needed in order to prove its existence at that location; i.e., the future archaeological excavations are to give the answer to the question whether the Roman army had ever been stationed there.

Rukopis primljen: 29.X.2008.
Rukopis prihvaćen: 3.XI.2008.

Slika 1 – Plitka udolina (jarak) uz rubni dio Popovca. (Stjepan Ilkić)
Figure 1 – Shallow recession (ditch) at the edge of Popovac (Stjepan Ilkić)

Slika 2 – Povišeni dio središta lokaliteta na kojemu je danas staro groblje (»Tuneli«, »Židovsko groblje«). (Mato Ilkić)

Figure 2 – The central elevated part of the site, with the old graveyard (»Tunnels«, »Jewish Cemetery«). (Mato Ilkić)

LUKA BEKIĆ

*Hrvatski restauratorski zavod
Služba za arheološku baštinu
Cvijete Zuzorić 43
HR-10000 Zagreb
lbekic@h-r-z.hr*

JOSIP VIŠNJIĆ

*Hrvatski restauratorski zavod
Služba za arheološku baštinu
Odsjek za kopnenu arheologiju Juršići
Juršići 7
HR-52342 Svetvinčenat
jvisnjic@h-r-z.hr*

JUŽNI DIO ANTIČKE NEKROPOLE NA POLOŽAJU SV. MARKO – BAŠKA

**UDK 904:726.82 (36:497.5) »2–5«
Izvorni znanstveni rad**

Zbog izgradnje nove hotelske zgrade u sklopu apartmana Adria u Baški na otoku Krku, investitoru, Hotelima Baška d.d., propisana su prije početka izgradnje zaštitna arheološka istraživanja. Sv. Marko u Baški je otprije poznato kasnoantičko nalazište ali se točno rasprostiranje nekropole nije znalo. Provedenim istraživanjem prikupljeni su svi podaci o nekropoli koja se nalazila na mjestu planirane gradnje te su izvađeni svi pokretni nalazi koji su kasnije konzervirani i restaurirani.

*Ključne riječi: Baška – Sv.Marko, nekropola, paljevinski grobovi, skeletni grobovi, Rim
Key words: Baška – Sv.Marko, necropolis, incinerary graves, skeletal graves, Rome*

Baška – Sv. Marko – zaštitno iskopavanje 2007. g.

Sklop starokršćanske crkve i popratnih prostora oko srednjovjekovne crkvice sv. Marka u Baškoj na Krku je otprije poznato arheološko nalazište. Stoga je Konzervatorski odjel Ministarstva kulture RH u Rijeci propisao obvezna zaštitna istraživanja prilikom gradnje novog hotela. Hoteli Baška d.d. naumili su na položaju stare zgrade hotela *Strand* izgraditi novu zgradu, uz već postojeći apartman Adria. Tako je *Strand*, građen početkom 20. st., srušen. Smatralo se kako se ispod njegovih temelja nalazi južni zid starokršćanske crkve.

Hrvatski restauratorski zavod je u studenom 2007.g. započeo žurna arheološka istraživanja, s obzirom da je gradnja hotelskog kompleksa već bila poodmakla.¹ Graditelji su prije našeg dolaska iskopali temelje za novu zgradu zapadno i južno od nalazišta, a prostor betonske podnice *Stranda* ostavili sačuvan za arheološka istraživanja. Nakon što je podnica površine oko 10x5 m uklonjena, pristupilo se ručnom iskopu. Osim te podnice prepoznat je i istovremeni kameno-betonski upojni bunar (SJ 4), nekoliko nosivih betonskih temelja (SJ 2, 3, 6, 44) te nekoliko ukopa za razne cijevi.²

Vrlo brzo je na sjeveru naše sonde pronađen ostatak južnog zida starokršćanske crkve (SJ 11). Također je pronađen i dio apside (SJ 36) te starijeg zida (SJ 8) koji se nalazi u nastavku južnog zida crkve prema istoku. Unutar starokršćanske crkve nalazio se veliki betonski temelj (SJ 6, 3) koji je uklonjen kako bi se naknadno moglo pristupiti konzerviranju i prezentiranju tog dijela crkve. U unutrašnjosti je otkrivena dobro očuvana žbukana podnica, osim na oltarnom dijelu gdje se vjerojatno nekad nalazio podest.

Iznenadjenje je bio pronalazak čak 30 antičkih grobova južno od toga zida, na prostoru manjem od 36 m². Grobovi su se nalazili u više slojeva, pa su pronađena čak i četiri groba jedan iznad drugoga. Otkriveni su grobovi bili kosturni u amforama, pod tegulama, u zemljanoj raci te paljevinski u zemljanoj raci, bez grobne arhitekture. Velik dio grobova, pogotovo paljevinskih, imali su jedan ili više grobnih priloga, koje su gotovo redovito činile uljanice, tanjuri i čaše.

Geološki gledano, grobovi su bili ukopani u čisti žućkasti pijesak. Debljina toga geološkog sloja je bila oko 2 metra, a ispod njega nalazila se vrlo tvrda žuta ilovača u koju se grobovi nisu ukopavali. U razgovoru sa starijim mještanima saznali smo kako je tu u blizini tekao potok, koji je sada proveden kroz cijev prema moru. Prostor crkve i toga groblja prema svjedočenju se nalazio na svojevrsnom pješčanom »uzvišenju« koji je okruživao plavljeni jarak.

Većina grobova koji su se nalazili bliže površini bili su jako oštećeni gradnjom nekadašnjeg hotela *Strand*. Grobovi u amforama nalazili su se često »prerezani« betonskom podnicom bivšeg hotela. U pijesku izvan sačuvanih grobova pronašli smo mnogo ulomaka keramičkih čaša, uljanica, amfora, tegula i dijelova ljudskih kostiju koje upućuju kako su se tu nekad nalazili još drugi grobovi, koji su posve uništeni. Također možemo zaključiti kako se groblje vjerojatno širilo na širi prostor, ali je taj dio uništen građevinskim radovima. Otežavajuća okolnost za naše radove bio je kratak rok za izvođenje iskopavanja, nepredviđeno velik broj grobova i loše vremenske prilike.³ No, sve u svemu, prilikom tog istraživanja uspjeli smo prepoznati i istražiti tridesetak grobnih cjelina te prikupiti mnoštvo nalaza.⁴ Nepokretni nalazi, tj. zidovi starokršćanske crkve i podovi, privremeno su zaštićeni prekrivanjem geotekstilom i zasipom sitnog kamena lomljenca, a njihovu konzervaciju i prezentaciju obaviti će licencirana građevinska tvrtka.

1 Voditelj arheoloških iskopavanja bio je Luka Bekić, zamjenik Josip Višnjčić, a u iskopavanju su sudjelovale i arheologinje Jasna Ujčić i Zrinka Serventi. Konzervatorski nadzor obavljala je Mia Rizner. Geodetska snimanja obavio je mjernik Vitomir Kekelj iz Krka, a ručni iskop radnici G.P. »Krk«.

2 Ako od ukupnih 50m² oduzmemo prostor u kojem su ukopani masivni betonski temelji *Stranda*, dolazimo do samo 36m² na kojima su zabilježeni antički arheološki nalazi.

3 Veliku štetu prilikom našeg iskopavanja uzrokovalo je nevrijeme s izrazito jakim pljuskom i tučom 9. studenog 2007.g. jer je bujica s ulice nanijela velike količine vode i smeća ravno u našu sondu ali i u iskope za hotel te ih potpuno poplavila.

4 Svi pronađeni pokretni nalazi konzervirani su i restaurirani u radionicama Hrvatskog restauratorskog zavoda. Keramičke uljanice, čaše, vrčići i tanjuri stručno su obrađeni u Odjelu za restauriranje kopnenih arheoloških nalaza. Pod vodstvom restauratorice Maše Vuković-Biruš, ukupno je obrađeno 35 predmeta, i to 4 tanjura, 15 čaša, 2 vrčića, 6 uljanica, 3 amfore te 2 tegule (VUKOVIĆ-BIRUŠ 2008). Metalne nalaze konzervirali su i restaurirali djelatnici Centra za podvodnu arheologiju u Zadru pod vodstvom restauratora Mladena Mustačeka (MALETIĆ – MUSTAČEK 2008). Svi ovi nalazi su nakon konačne obrade predani nadležnom muzeju, Pomorsko-povijesnom muzeju u Rijeci.

1. Radovi na nalazištu (J. Ujčić)

1. Work on the site (J. Ujčić)

Baška – Sv. Marko – kasnoantičko groblje

Grobovi koji su se nalazili izravno pod betonskom podnicom bivšeg hotela *Strand*, uglavnom, bili su kasnoantički. To su kosturni grobovi kod kojih su pokojnici položeni pod tegule, ili u amfore. Treba napomenuti kako su betonska podnica i temelji *Stranda* jako oštetili veći dio grobova, pa je naprimjer većina ukopa u amforama imala samo donju polovicu groba, jer se gornja nalazila zabetonirana podnicom. Drugi su vjerojatno bili raskopani zaravnavanjem terena i kopanjem temelja neposredno prije gradnje *Stranda*.

Grobovi »pod tegulama« slagani su tako da se na tlo postavilo nekoliko tegula kao podloga, zatim pokojnik, te se onda preko toga složio krov »na dvije vode«, također od tegula i imbreksa. Otkrivena su dva takva groba, SJ 26 i oštećeni SJ 14. U SJ 26 nalazio se nekoliko starijih ljudi, muškarac i žena, i tu nije bilo grobnih priloga.⁵ U SJ 14 pronađen je samo dio kostura odrasle žene, a uz nje ga se nalazila i brončana narukvica s narebrenim ukrasom.

Grobovi SJ 10, 12, 13, 15, 16, 25, 24, 21, 21a, i 23 su pokojnici položeni u amfore. U svim slučajevima pokojnici su bili maloljetni, starosti od nekoliko mjeseci do najviše osam godina. U dječjim grobovima bilo je prilično teško pronaći ostatke kostiju, jer je slanost obalnog pijeska većinu njih uništila. U nekim slučajevima u grobu uopće nije bilo kostiju, odnosno posve su propale. Očigledno je da najbrže propadaju kosti novorođenčadi i vrlo male djece.

Sve amfore bile su prelomljene, barem napola, ili prerezane na ramenu kako bi se pokojnik u njih mogao položiti. Neki grobovi, npr. SJ 21, bili su sastavljeni od dijelova dviju amfore, a kod nekih uopće nije bilo grla amfora, već su korišteni samo veći dijelovi trbuha (SJ 16, 25, itd.). I tu su grobni prilozima vrlo rijetki. U grobu SJ 25 pronađena je gotovo cijela staklena čaša, a u grobu SJ 21a gdje je pokopano dijete dobi od od 1,5 do 2,5 godine pronađene su četiri perle od staklene paste, koje su činile ogrlicu.

⁵ Ljudske kosti odredili su Mario Šlaus i Mario Novak s Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (ŠLAUS – NOVAK 2008).

2. Oštećeni kosturni grob pod tegulama SJ14. (L. Bekić, J. Višnjić)
 2. Damaged skeletal grave under tegulae, SJ14. (L. Bekić, J. Višnjić)

KATALOG GROBOVA KASNOANTIČKOG RAZDOBLJA

Kosturni grobovi u amforama

SJ 10 – Jako oštećeni kosturni grob u amfori. Sačuvana donja četvrtina amfore. Sačuvani su fragmenti lubanje djeteta u dobi od 3–7 godina.

Bez grobnih priloga.

– Na šiljku amfore urezana je oznaka XV u ligaturi (25⁶).

SJ 12 – Oštećeni kosturni grob u amfori. Sačuvane dvije trećine amfore. Sačuvan je samo fragment dijafize dječje bedrene kosti, starosti od 0,5 do 2 godine.

Bez grobnih priloga.

– Amfora crvene gline s bjelkastim premazom (27).

SJ 13 – Neoštećeni kosturni grob u amfori. Sačuvana cjelovita amfora. Sačuvano je petnaestak dobro očuvanih kostiju koje upućuju na dijete staro oko 9 mjeseci.

Bez grobnih priloga.

– Amfora crvene gline s bjelkastim premazom (28).

SJ 15 – Jako oštećen kosturni grob u amfori. Sačuvana polovina amfore.

Nisu pronađene kosti. Vjerojatno se u grobu nalazilo novorođenče.

Bez grobnih priloga.

SJ 16 – Oštećen kosturni grob u amfori. Sačuvana amfora bez grlenog dijela.

Sačuvano je 9 kostiju koje upućuju da je riječ o novorođenčetu.

Bez grobnih priloga.

⁶ Ovi brojevi su kataloški brojevi kojima su obilježeni i crteži na tablama.

3. Kosturni grob pod tegulama SJ26.
(Z. Serventi)
3. Skeletal grave under tegulae, SJ26.
(Z. Serventi)

4. Amfore. Nisu prikazane u točnom mjerilu.
(R. Mosković)
4. Amphorae. Not shown according to scale.
(R. Mosković)

SJ 21 – Jako oštećen kosturni grob u amfori. Sačuvana četvrtina amfore.
Sačuvano je 9 kostiju i 7 zuba djeteta starosti od 7,5 do 8,5 godina.

Bez grobnih priloga.

Unutar groba prikupljene su kućice puževa.

SJ 21a – Jako oštećen kosturni grob u amfori. Sačuvana četvrtina amfore.
Sačuvani su fragmenti lubanje i 3 zuba djeteta starosti od 1,5 do 2,5 godine.

Grobni prilozi:

- Duguljasti obli privjesak od crne staklene paste (69).
- Duguljasti obli privjesak od crne staklene paste. Ukrašen crtom od bijele paste (70).
- Duguljasti obli privjesak od staklene paste. Ukrašen crtama od plave paste (71).
- Duguljasti četvrtasti privjesak od staklene paste. Ukrašen valovitim crtama od bijele paste (72).

SJ 23 – Neoštećeni kosturni grob u amfori. Sačuvana cjelovita amfora.
Sačuvano je deset kostiju i veći broj zuba djeteta starosti od 5,5 do 6,5 godina.
U ispuni groba pronađen je i neodrediv fragment životinjske kosti.

Bez grobnih priloga.

Unutar groba prikupljene su kućice puževa i jedan kovani željezni čavao (149).

- Amfora crvene gline sa svijetlim premazom (73).

SJ 24 – Oštećen kosturni grob u amfori. Sačuvana polovina amfore.
Sačuvane su 32 kosti novorođenčeta starosti do 6 mjeseci. Na kostima je kao patološka promjena

5. Brončani ovan. (R. Mosković)

5. Bronze ram. (R. Mosković)

uočen *periostitis* koji je manifestacija zarazne bolesti na kosti. Uzrok zaraze može biti bakterijska infekcija.

Bez grobnih priloga.

SJ 25 – Oštećeni kosturni grob u amfori. Sačuvana polovina amfore bez grlenog dijela.

Nisu pronađene kosti. Vjerojatno se u grobu nalazilo novorođenče.

Grobni prilog:

– Uska i visoka konična staklena čaša bez sačuvanog oboda, svijetlozelenkaste boje (74).

Kosturni grobovi pod tegulama složenim na »dvije vode«

SJ 14 – Jako oštećen kosturni grob pod tegulama. Sačuvana samo jedna četvrtina groba s kostima zdjelice i natkoljenica.

Sačuvano je osam kostiju koje upućuju na žensku osobu staru 35 do 45 godina. Od patoloških promjena na sačuvanim kostima ove žene prepoznat je degenerativni *osteoarthritis*.

Prema izvješću, unutar toga groba pronađen je fragment kosti goveda (*Bos sp.*). S obzirom da ovakvi prilozima nisu zabilježeni u kasnijim grobovima, moguće je da je riječ o kosti koja se pomiješala s kostima pokojnika, što je vrlo moguće s obzirom na veliku oštećenost groba.

Grobni prilog:

– Brončana narukvica (125).

Unutar groba prikupljene su kućice puževa.

Ostalo:

– Tegula s pečatom (29)

SJ 26 – Lakše oštećen grob pod tegulama s dvojnim kosturnim ukopom.

U grobu su sačuvani kosturi dvaju pokojnika.

Kostur A. Prvi kostur pripada ženskoj osobi čija je doživljena starost procijenjena na više od 60 godina. Na prednjim zubima zamijećena je jaka abrazija koja upućuje na neku neodređenu habitualnu aktivnost. Kao patološke promjene na kostima se primjećuje blagi do jaki degenerativni *osteoarthritis*, te zarasli *periostitis* (manifestacija zarazne bolesti) te ankiloza prsnih kralješka. Također je zamijećena antemortalna fraktura na lijevoj tjemenoj kosti.

Kostur B. Drugi kostur pripada muškoj osobi starosti od 50 do 55 godina. Kao patološka promjena na kostima se primjećuje blagi do jaki degenerativni *osteoarthritis*, Schmorlov defekt te tragovi zarasle frakture 5. i 6. rebra. Također na lijevoj strani lubanje nalaze se tragovi dvije antemortalne frakture koje mogu biti posljedica nekog nasilja.

Grobni prilozi:

Unutar groba prikupljene su brojne kućice puževa.

Ostalo:

– Tegula s utisnutim isprepletenim crtama (75).

Grobni prilozi kasnoantičkoga groblja

Kasnoantički grobovi, pod tegulama i u amforama, mogu se dakle, datirati u 4 i 5.st. Ti grobovi uglavnom nemaju priloga osim dijelova nošnje (narukvica, ogrlica) što ukazuje na kršćanske običaje, odnosno povezanost sa starokršćanskom crkvom na tome mjestu.

Amfore

Pokapanje u amforama učestalo je bilo među siromašnijim društvenim slojevima diljem carstva u razdoblju od 4. do 6. st. Tijela pokojnika pokrivana su ulomcima više amfora ili su postavljana u samu amforu nakon što se posuda rezala na ramenu ili pri dnu. Za to su korištene, kako se čini, gotovo isključivo afričke amfore (GLICKSMAN 2006: 204). Osim njihova izduženog, cilindričnog oblika, tome je pogodovala i činjenica kako su one bile kudikamo najzastupljenija skupina amfora na Mediteranu u tome razdoblju, o čemu svjedoče podaci s mnogobrojnih istraživanja (TASSAUX 2004: 28–29; GLICKSMAN 2006: 204; VIŠNJIĆ, 2009 A).

Ukopi u amforama bili su uobičajeni duž cijele jadranske obale od Pule (MATIJAŠIĆ 1991), Rijeke (Kortil: BLEČIĆ 2001: 107), Salone (Kapljuč: GLICKSMAN 2006: 204), do Splita (Dobri, Partizanska ulica, Sućidar: CAMBI 1989: 328–330) ili Narone (GLICKSMAN 2006: 204).

Na nekropoli sv. Marko u Baški također su pronađene amfore podrijetlom iz sjeverne Afrike. Dvije amfore rekonstruirane su u cijelosti. Amfora 73 (SJ 23) pripada tipu II D (Class 34, Africana II Grande, Beltrán 56, Ostia III, Keay IV–VII) kakve su proizvođene tijekom 3. i 4. st. na području Tunisa, odnosno antičke Byzacene. Njihova primarna namjena bila je za transport ulja, a karakterizira ih dugo cilindrično tijelo s malom nožicom i vertikalnim obodom, zadebljanim u unutrašnjosti (PEACKOK – WILIAMS 1986: 155–157; CARVALE – TOFFELETTI 1997: 144; BONIFAY 2004: 115–116).

Druga rekonstruirana amfora 28 (SJ 13) pripada tipu III B (Keay XXV, 3). One su proizvođene od početka 4. do kraja 5. st. također na području Tunisa. Služile su prvenstveno transportu ribljih prerađevina, ali pokatkad i ulja (CARVALE – TOFFELETTI 1997: 146; BONIFAY 2004: 119–120). Karakterizira ih nešto uže, izduženo cilindrično tijelo, dugačak vrat koji se širi prema ramenima te izvijen obod.

Djelomično rekonstruirana amfora 27 (SJ 12) također pripada tipu II ali podskupini A. Tijelo takvih amfora nešto je kraće i šire od amfora tipa II D, a obod im je zadebljan. Podrijetlo im je također iz Tunisa, a proizvođile su se od polovine 2. do polovine 3. st (PEACKOK – WILIAMS 1986: 155–157; CARVALE – TOFFELETTI 1997: 144; BONIFAY 2004: 108–111).

I sve su ostale amfore, iako je s obzirom na stupanj očuvanosti nemoguće odrediti točan tip kojemu pripadaju, podrijetlom iz sjeverne Afrike. Ovakav zaključak možemo donijeti s obzirom na fakturu keramike, koja je u pravilu crvene boje, često s bjelkastim premazom na vanjskoj stijenci,

kao i na izdužen oblik većine ulomaka kakvi su morali pripadati cilindričnim tijelima afričkih amfora.

Možemo izdvojiti još nožicu amfore (25) na kojoj nalazimo urezan znak XV u ligaturi. Moguće je to oznaka zapremine koju je imala amfora, ali jednako tako moguće je da je riječ o oznaci cijene proizvoda koji se prevezio ili o oznaci proizvođača.

Kako proistječe prema dataciji tih nekoliko ulomaka, sve one nisu proizvođene u isto vrijeme. Pa ipak, najvjerojatnije je kako su za pogrebnu funkciju korištene u 4. i 5. st. Ulomak amfore II A (27, SJ 12) koji je prethodio tome razdoblju mogao je tek naknadno biti iskorišten za ukop, a ostala dva datirana primjerka vjerojatno su za pokop poslužila ubrzo nakon što su iskorištena u primarnoj funkciji.

Tegule

Tijekom istraživanja pronađena je i veća količina ulomaka tegula. Njihova brojnost posjeduje to da su pojedini grobovi na ovom području bili načinjeni od tegula koje su činile podlogu za polaganje pokojnike, te pokrov složen »na dvije vode«. Jedini potpuno sačuvani grob ovog tipa je SJ 26 u kojem su bile sahranjene dvije starije osobe. Drugi, djelomično sačuvani grob ovog tipa je SJ 14 u kojem su pronađeni posmrtni ostaci ženske osobe.

Na pronađenim tegulama nalazimo tri pečata proizvođača (2, 3, 29), no nažalost svi su toliko izlizani da nismo u mogućnosti utvrditi o kojem je proizvođaču riječ. Jedino se na djelomično sačuvanom pečatu (3) mogu iščitati slova ...RA... Slova se nalaze u četverokutnom polju koje je na rubovima ukrašeno trokutastim uzorcima koji se ponavljaju. Paralele za ovaj pečat nismo našli.

Osim toga, na tegulama nalazimo oznake koje su nastale utiskivanjem prstima na još svježu glinu čime su se postizale različite forme (1, 75). Iako nije ponuđeno konačno objašnjenje za ovakve oznake, najvjerojatnije su to oznake majstora, prema kojima je vlasnik kontrolirao proizvodnju (MATIJAŠIĆ 1987: 505). Također, nalazimo i otiske šapa mačaka ili manjih pasa čiji su tragovi otisnuti prilikom pretrčavanja preko još vlažnih tegula (75).

Metal

U grobu SJ 14 pronađena je lakše oštećena brončana narukvica. Pripada tipu narukvica sa zadebljanim krajem na jednoj i istanjenim krajem na drugoj strani. Kao ukras ju odlikuju pojasevi sa zarezima. Slične narukvice pronalazene su u Sisku a datiraju u kasnoantičko vrijeme, točnije 4.st. (WIEWEGH 2001: ukras T. III.-12,15; oblik T. VI.29, T. VII-33, 34).

Staklo

U grobu u amfori SJ 25 kao prilog pronađena je gotovo čitava konična čaša od zelenkastog stakla (74). Nedostaje joj samo obod i datira se u 4.st. (ISINGS 1957: form 106b, 127).

Značajan nalaz je ogrlica, odnosno četiri različite perle od crne staklene paste. Dvije perle ukrašene su valovitim bijelim ili plavim crtama. Slične konične perle datiraju se u 5–7.st. (BERNHARD 2002: Abb.39). Kod nas je slična perla (kao 72) pronađena u kasnoantičkom grobu na Štrbincima kod Đakova (MIGOTTI 2007: sl. 1).

Puževi

U najmanje četiri groba zabilježeni su nalazi malih kopnenih puževa. Oni pripadaju nekolicini vrsta puževa među kojima su najčešći vitičasti puževi vrste *Rumina decollata* (Linnaeus 1758) i *Poiretia cornea* (Brumati 1838). Među okruglim puževima prepoznata je vrsta *Eobania vermi-*

6. Perle od staklene paste. Nisu prikazane u točnom mjerilu. (R. Mosković)
6. Glass paste beads. Not shown according to scale. (R. Mosković)

culata (O.F. Müller 1774) a možda je tu još koja vrsta. Svi ti puževi pripadaju autohtonoj kopненоj malakofauni otoka Krka.⁷

No, što rade puževi u grobovima? U slučaju groba 26 pokojnici su čak bili posipani puževim kućicama od »glave do pete«. S obzirom na odliku puževa da se zatvore u kućicu i hiberniraju kroz dugo zimsko ili sušno razdoblje te zatim ponovno »ožive«, kroz povijest su upotrebljavani kao simbol ponovnog rođenja.

Baška – Sv. Marko – ranoantičko groblje

Ispod kasnoantičkih grobova, u pijesku smo otkrili crne mrlje, za koje se ispostavilo da su paljevinski grobovi. Uz njih, u istom sloju, nalazili su se i kosturni ukopi. To je bilo iznenađenje, jer u prethodnim istraživanjima oko crkve (NOVAK 2001; 2003) koja su provedena na oko 500 m² nije otkriven ni jedan takav grob.

Ovo ranije groblje je posebice zanimljivo jer spaja dva načina pokapanja, paljevinsko i kosturno. I jedni i drugi grobovi nalazili su se u zemljanoj raci, bez grobne arhitekture. Velik dio grobova, pogotovo paljevinskih, imali su jedan ili više grobnih priloga, koje su gotovo redovno činile uljanice, tanjuri i čaše.

⁷ Najsrdačnije zahvaljujem Vesni Štamol iz Prirodoslovnog muzeja u Zagrebu na ovim određenjima.

Čini se kako su pokojnici ukopavani na oba načina u isto ili približno isto vrijeme. Najzanimljiviji primjer jest skupina grobova SJ 26, 28, 27 i 41. Na vrhu se nalazio dvojni grob SJ 26, pod tegulama. Izravno pod njim nalazio se grob SJ 27, kosturni u običnoj raci. Ukopan je djelomično kroz paljevinski grob SJ 28. Ispod SJ 28 nalazio se još jedan kosturni grob u običnoj raci, SJ 41. Također treba napomenuti kako se u paljevinskim i kosturnim grobovima nalaze vrlo slični ili jednaki prilozima.

Ljudske kosti u paljevinskim grobovima su jako prepaljene, a pronađeni su i veliki rabljeni željezni čavli, neki još zabijeni u ostatke pougljenjenog drva. Očigledno je da su za lomaču upotrebljavane i masivne stare kućne grede sa zabijenim čavlima. Na jednome mjestu otkrili smo veliku količinu sivog pepela (SJ 32), u kojem nije bilo drugih nalaza. To bi možda mogao biti položaj pališta, odnosno *ustrinuma*.

Paljevinski grobovi imali su za prilog i životinjsko meso, što se očituje u pronalasku životinjskih kostiju kod tanjura. Potrebno je naglasiti da te kosti nisu bile spaljene.⁸

Prema rezultatima istraživanja antičkoga groblja na Marsovu polju u Puli, tijekom 1.st. isključivo se ukapalo u paljevinske grobove, a i tijekom 2.st. pojavili su se kosturni pokopi. Za vladavine dinastije Severa, od kraja 2.st., kosturni su grobovi već prevladavali (MATIJAŠIĆ 1991: 18). Na pulskom groblju očigledno je da su oba pogrebna običaja korištena istovremeno, a tako je to bilo i na groblju u Baški. Na grobljima Emone pak običaj spaljivanja u odnosu na kosturne ukope je prevladavao te je razvidno kako se duže zadržao (PETRU 1972).

Na groblju na Marsovu polju u Puli grobovi su u omjeru 60% paljevinskih prema 40% kosturnih (MATIJAŠIĆ 1991: 13). Tamo su se grobovi tipa kružne jame sa ostacima ohlađene lomače bez grobne arhitekture (kao u Baški) javili u 25 slučajeva, odnosno 30 posto svih paljevinskih grobova (MATIJAŠIĆ 1991: 14). Kosturnih grobova položenih u običnu zemljanu raku bez grobne arhitekture (kao u Baški) ima 28, odnosno 58% posto među svim kosturnim grobovima na tom groblju (MATIJAŠIĆ 1991: 15).

I. Tušek smatra kako su na groblju u Ptuju paljevinski grobovi bez grobne arhitekture, odnosno ukopi u običnu jamu u zemlji, bili površinski neoznačeni, jer su u često oštećeni kasnijim ukopima, baš kao i na groblju u Baški (TUŠEK 2004: 118). On smatra da je veliki broj i kontinuitet paljevinskih grobova u 3. st. u Ptuju tradicija brojnog keltskog stanovništva na tome području, jer je već u 2. st. započelo kosturno ukapanje na toj nekropoli, pa je tako cijelo stoljeće to groblje također biritualno (TUŠEK 2004: 120).

No, najbližnje groblje ovome istraženo je u Biljanima Donjim kraj Zadra (FADIĆ 1989). U Biljanama, također na pješčanom terenu, pronađeni su paljevinski i kosturni grobovi bez grobne arhitekture, bez urni, položeni u obične jame. Ovo groblje slično je i po grobnim prilozima. I. Fadić paljevinske grobove datira u 2. st i na početak 3. st., a kosturne u kraj 3. i početak 4. st. (FADIĆ 1989: 223). Ipak, vjerojatno je dobar dio tih grobova zapravo istovremen, kao i na groblju u Baški.

8 Životinjske kosti odredile su Ana Štilinović i Tajana Trbojević-Vukičević s Veterinarskog fakulteta u Zagrebu (ŠTILINOVIĆ – TRBOJEVIĆ-VUKIČEVIĆ 2008).

KATALOG GROBOVA RANOANTIČKOGA GROBLJA

Paljevinski grobovi u zemljanoj raci bez grobne arhitekture

SJ 17 – Paljevinski grob u zemljanoj raci.

Pronađeni su manji fragmenti spaljenih ljudskih kostiju, za koje se jedino može reći kako pripadaju odrasloj osobi. Stanje fragmenata je takvo da se može zaključiti kako je tijelo bilo izloženo vatri s više od 800 stupnjeva Celzija, što vrijedi i za ostale paljevinske grobove.

Grobni prilozi:

- Uljanica nad grobom. Crvene pročišćene gline sa oznakom CRESCE / S (31).
- Čaša (30).

Ostalo:

- Jedan prepaljen kovani željezni čavao sa ostacima pougljenjenog drva (126).

U sektoru I sloju SJ 9, uz SJ10, pronađeno je dvadesetak fragmenata životinjskih kosti među kojima se prepoznaje distalni fragment goljenične kosti goveda (*Bos sp.*). Moguće je da su te kosti, odnosno hrana, zapravo bile priloge grobu SJ17 koji se nalazio ispod SJ 10.

SJ 18 – Oštećen paljevinski grob u zemljanoj raci. Sačuvana samo jugozapadna polovina groba.

U ovom grobu pronađene su samo sitne mrvice spaljenih ljudskih kostiju, veći dio možda se nalazio u drugoj, uništenoj polovini groba.

Grobni prilozi:

- Tanjur (32),
- Čaša (33).

7. Paljevinski grob s priložima, SJ39. (L. Bekić, J. Višnjić)
7. Cremation grave with grave goods, SJ39. (L. Bekić, J. Višnjić)

Ostalo unutar groba:

- Ulomak oboda posude *Terra sigillata*, crvene pročišćene gline (34).
- Nespaljeni fragment desne donje čeljusti goveda (*Bos sp.*).

U južnom dijelu zapune groba, također unutar crnog pijeska zasićenog ugljenom pronađeno je 8 kostiju nogu nespaljenog pokojnika, u ovom slučaju žene starosti 35–50 godina. To može biti kosturni ukop koji je poremetio ovaj paljevinski grob, ali to nije sigurno jer je tu grob prerezan iskopom za gradnju.

SJ 19 – Paljevinski grob u zemljanoj raci.

Sačuvan je veći broj ravnomjerno spaljenih ljudskih kostiju koji se mogu pripisati odrasloj osobi.

Grobni prilozi:

- Čaša (35).

SJ 28 – Paljevinski grob u zemljanoj raci. Djelomično oštećen kasnijim ukopom groba SJ27.

Pronađeno je 6 fragmenata spaljenih ljudskih kostiju koji upućuju na dijete starosti do dvije godine.

Grobni prilozi:

- Uljanica (82),
- Čaša s vodoravnim rebrima (76),
- Čaša s vodoravnim rebrima, trbuha utisnutim na tri mjesta (77).

Sva tri grobna priloga nalazila su se na samim rubovima ukopa.

Ostalo:

- Ulomak posude iznutra crne a izvana smeđe gline, grube izrade s primjesama kamenčića (78),
- Ulomak posude iznutra crne gline, grube izrade s primjesama kamenčića (79),
- Ulomak posude iznutra oker gline, s primjesama kamenčića (80),
- Ulomak posude iznutra crvene gline, s primjesama kvarcita (81).

SJ 30 – Paljevinski grob u zemljanoj raci. Povezan s grobom SJ38 koji zadire u nj.

Sačuvan je veći broj fragmenata spaljenih ljudskih kostiju koje pripadaju odrasloj osobi.

Grobni prilozi:

- Uljanica (97),
- Tanjur (86),
- Čaša s vodoravnim rebrima (87),
- Čaša s vodoravnim rebrima i jednom ručkom (88),
- Vrčić s dvije duže ručke (89).

Ostalo:

- Ulomak posude sive gline, grube izrade s primjesama kamenčića (90),
- Ulomak posude sive gline, grube izrade s primjesama kamenčića (91),
- Ulomak posude crne gline, grube izrade s primjesama kamenčića (92),
- Ulomak posude pročišćene sive gline s crnim premazom (93),
- Ulomak posude pročišćene crvene gline, terra sigillata (94),
- Ulomak posude pročišćene crvene gline, terra sigillata (95),
- Dio koštane ukosnice (96),
- 11 dijelova kovanih željeznih čavala, među kojima neki sa ostacima pougljenjenog drva (136–139) te dio brončanog čavla (140).

Uz grob su pronađeni uljanica i tanjur (97 i 86) te dva fragmenta životinjskih dugih kostiju koja se ne mogu determinirati.

SJ 31 – Paljevinski grob u zemljanoj raci. Oštetio ukopom paljevinski grob SJ 42.

Sačuvan je veći broj fragmenata spaljenih ljudskih kostiju koje pripadaju ženskoj odrasloj osobi.

Grobni prilozi:

- Zdjela (98),
- Čaša s vodoravnim rebrima i jednom ručkom (100),
- U grobu iznad tanjura pronađena su dva fragmenta nespaljenih životinjskih kostiju koja se ne mogu determinirati.

Ostalo:

- Ulomak posude pročišćene sive gline sa crnim premazom, *terra nigra* (99),
- Ulomak posude tamno sive gline, grube izrade s primjesama kamenčića (103),
- Dio koštane igle (101),
- Dio koštane igle s tri rupice (102),
- 7 komada kovanih željeznih ojačivača (142–148),
- Jedan dio željeznog čavla (141).

SJ 34 – Paljevinski grob u zemljanoj raci. Sačuvan veći dio groba. Iz grobne jame virila su dva ulomka imbreksa spojena poput tubulusa (PN 17) u službi dimnjaka, odnosno naknadnog prilaganja žrtve ljevanice.

Sačuvan je veći broj ravnomjerno spaljenih ljudskih kostiju koji se mogu pripisati odrasloj osobi.

Grobni prilozi:

- Čaša s vodoravnim rebrima i jednom ručkom (108),
- Čaša s vodoravnim rebrima i jednom ručkom (109),
- Vrč s jednom ručkom (111).

Ostalo:

- Ulomak posude sive gline, grube izrade s primjesama kamenčića. Ukrašene metličastim ukrasom (106),

8. Paljevinski grob s prilozima i imbreksima za žrtve ljevanice, SJ34. (L. Bekić, J. Višnjic)
8. Cremation grave with grave goods and imbrices for drink offerings, SJ34. (L. Bekić, J. Višnjic)

- Ulomak posude crvenosive gline, s malo primjesa pijeska (107),
- Ulomak ručke posude crvene gline s primjesama kamenčića (110),
- Jedan dio kovanog željeznog čavla (127).

SJ 35 – Jako oštećen paljevinski grob u zemljanoj raci. Sačuvana samo sjeverozapadna četvrtina groba.

Sačuvano je nekoliko ravnomjerno spaljenih ljudskih kostiju koje se mogu pripisati odrasloj osobi.

Grobni prilog:

- Dio čaše s vodoravnim rebrima (112).

SJ 38 – Paljevinski grob u zemljanoj raci. Povezan sa starijim grobom SJ 30.

Sačuvan je veći broj ravnomjerno spaljenih ljudskih kostiju koji se mogu pripisati odrasloj osobi.

Grobni prilozci:

- Tanjur s konkavnim dnom ukrašenim kanelurama (113),
- Vrč s vodoravnim rebrima i jednom ručkom (114),
- Uljanica sa oznakom CRESCE / S (115).

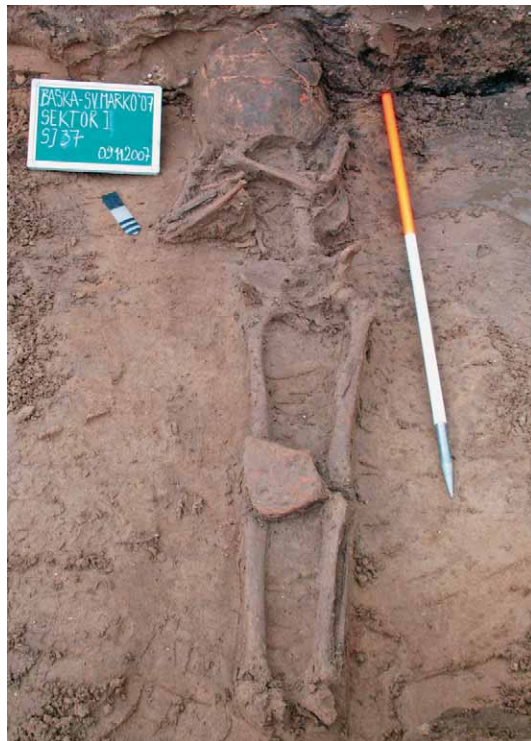
Ostalo:

- Jedan dio kovanog željeznog čavla (131).

9. Kosturni grob s priložima, SJ41.
(L. Bekić, J. Višnjić)

9. Skeletal grave with grave goods, SJ41.
(L. Bekić, J. Višnjić)

10. Kosturni grob s glavom prekrivenom
dijelom amfore, SJ37. (L. Bekić, J. Višnjić)

10. Skeletal grave with the skull covered with
part of an amphora, SJ37. (L. Bekić, J. Višnjić)

Izvan groba pronađeni su tanjur i vrčić (113, 114) koji su prilog ovome grobu, ali i nespaljene ljudske kosti koje su tragovi ukopa groba SJ 29 koji je djelomično oštetio ovaj grob.

SJ 39 – Lakše oštećen paljevinski grob u zemljanoj raci. Sačuvan većim dijelom.

U ovom grobu pronađene su samo sitne mrvice spaljenih ljudskih kostiju.

Grobni prilozi:

- Plitka zdjela (116),
- Čaša s vodoravnim rebrima (117),
- Uljanica s oznakom CRESCERE / S (118).

SJ 42 – Paljevinski grob u zemljanoj raci. Oštećen ukopom paljevinskoga groba SJ 31.

Sačuvan je veći broj ravnomjerno spaljenih ljudskih kostiju koje se mogu pripisati odrasloj osobi.

Grobni prilozi:

- Uljanica s reljefnim prikazom lica i oznakom VIBIANI (122).

Ostalo:

Oštećen kovani željezni čavao sa ostacima pougljenjenog drva (129).

SJ 45 – Paljevinski grob u zemljanoj raci. Sačuvana samo sjeverozapadna četvrtina groba, ostalo presječeno betonskim temeljem *Stranda*.

Nisu pronađeni ostaci spaljenih ljudskih kostiju.

Grobni prilozi:

- Dio čaše s vodoravnim rebrima (123),
- Dio čaše s vodoravnim rebrima (124).

Ostalo:

Jedan kovani željezni čavao (130).

Kosturni grobovi u zemljanoj raci bez grobne arhitekture

SJ 27 – Kosturni grob djelomično ukopan u paljevinski grob SJ 28.

Sačuvane su kosti muškarca starosti od 50 do 60 godina. Na kostima je zabilježen blagi degenerativni *osteoarthritis*, osifikacija apikalnog ligamenta i *apsces* na čeljusti.

Bez grobnih priloga.

SJ 29 – Uništen kosturni grob (?). Djelomično ukopan u paljevinski grob SJ 38 (?). Uz lubanju djeteta se nalazio veći kamen.

Pronađeno je više ljudskih kostiju koje su prepoznate kao tri osobe.

Kostur A – sačuvano 12 kostiju te veći broj zubi djeteta starosti od 4 do 5 godina.

Kostur B – sačuvano je 19 kostiju žene starije od 40 godina. Na desnoj sjednoj kosti prepoznat je burzitis. Uzrok te pojave je u preopterećenju zgloba pa u ovom primjeru možemo zaključiti kako je ukopana žena dugotrajno obavljala neki posao u sjedećem položaju.

Kostur C – sačuvano je 5 kostiju novorođenčeta starog do 6 mjeseci.

Bez grobnih priloga.

Ostalo:

- Ulomak staklene posude (83),
- Ulomak posude pročišćene crvene gline, cakljene površine (84),
- Ulomak oboda amfore crvene gline s malo primjesa kamenčića (85).

SJ 37 – Kosturni ukop u zemljanu raku. Na glavi, preko lica postavljen je veći komad trbuha amfore, a na koljeno veći kamen.

Sačuvan je kostur muške osobe doživljene starosti između 50 i 55 godina. Na zubima je zabilježen karijes te apces na čeljusti. Na kostima je na više mjesta uočen *myositis ossificans* te umjereni degenerativni *osteoarthritis*.

Bez grobnih priloga.

SJ 40 – Kosturni ukop u zemljanu raku. Uz glavu bio je jedan veći kamen.

Sačuvano je 18 kostiju novorođenčeta starosti do 6 mjeseci. Prepoznat je blagi aktivni *periostitis* (manifestacija zarazne bolesti).

Grobni prilog:

– Čaša s vodoravnim rebrima (119).

SJ 41 – Kosturni ukop u zemljanu raku.

Sačuvan je kostur ženske osobe doživljene starosti od 35 do 40 godina. Na zubima je prepoznat karijes a na kostima Schmorlovi defekti i umjereni zarasla *cribra orbitalia* koja vjerojatno potječe od anemije.

Grobni priloz:

– Duboki tanjur sa stajaćim prstenom (120),

– Uljanica s ručkom (121),

– Jedan veliki kovani željezni čavao (150).

Tanjur se nalazio između potkoljenica pokojnika, a uljanica u njemu.

SJ 43 – Kosturni ukop u zemljanu raku. Ispod oba koljena nalazila su se dva veća kamena.

Sačuvan je kostur ženske osobe doživljene starosti od 35 do 40 godina. Na zubima je prepoznat karijes te dvije antemortalne, dobro zarasle frakture – lijeve palčane kosti i desne lakatne kosti.

Bez grobnih priloga.

Grobni priloz ranoantičkoga groblja

Priloz su uglavnom rebraste čaše, koje pokatkad imaju jednu ili dvije male ručke uz obod. Također je pronađeno i nekoliko manjih vrčića i tanjura. Velik broj grobova za prilog ima i uljanicu.⁹ Prema tim predmetima, grobove ove vrste treba datirati u razdoblje od kraja 1. do 3.st. S obzirom na karakter priloga, riječ je o poganskom stanovništvu.

Čaše

Na groblju je pronađen velik broj rebrastih čaša,¹⁰ s ručicom ili bez ručkice pod obodom, kao prilog grobovima (30, 33, 35, 76, 77, 87, 88, 100, 108, 109, 112, 117, 119, 123, 124) ili negdje drugdje na nalazištu (26, 36, 37). Čašu gotovo identičnih dimenzija i fature nalazimo na nekropoli Burle kod Medulina, gdje je datirana u 2. ili 3. st. (GIRARDI-JURKIĆ – DŽIN 2003: 158). Iako se analogije za ovakve čaše pronalaze uistinu rijetko, identične čaše bez ručkica pronalazimo i na Emonskim nekropolama (PLESNIČAR-GEC: 1977, 48, T VI – 1–12; ISTENIČ – SCHNEIDER 2000: 341, fig. 2–5; ISTENIČ – DASZKIEWICZ – SCHNEIDER 2003: fig. 3, 5). Lj. Plesničar-Gec čaše s narebrenom površinom datira u razdoblje druge polovine 1. st. do kraja 2. st. Nije pronašla paralele u Ljubljani, kao ni drugdje u Sloveniji. I ona je pretpostavila kako je riječ o lokalnoj proizvodnji koja se ugledala na mediteranske uzore (PLESNIČAR-GEC 1977: 48), što je kasnije i potkrepljivano tezama kako je riječ o lokalnoj proizvodnji koja se ugledala na kuhinjsko posuđe

⁹ Valja razlikovati prilog grobu, odnosno pokojniku, od ulomaka predmeta koji se nalaze u grobu a tu su dospjeli slučajno ili potječu od rituala vršenih prilikom pokopa.

¹⁰ Ove posude su svrstane u grupu čaša prvenstveno zbog svojih dimenzija.

11. Čaše i vrčevi. Nisu prikazani u točnom mjerilu. (R. Mosković)
11. Tumblers and jugs. Not shown according to scale. (R. Mosković)

egejskog podrijetla (ISTENIČ – SCHNEIDER 2000: 341; ISTENIČ – DASZKIEWICZ – SCHNEIDER 2003: 90).

Vrlo slični su, dakle, rebrasti lonci tzv. egejskog tipa, koji su često nalaženi duž naše obale. Razlika je u njihovoj veličini (promjer otvora više od 10 cm) i čišćoj fakturi gline za razliku od primjera iz Baške koji su dvostruko manji i slabije pročišćene gline. Lonce egejskog tipa autori datiraju u drugu polovinu 1. st. i prvu polovinu 2. st., a nalaze se na brodolomima, naseljima i u nekropolama (Pakleni otoci: ILAKOVAC 1968: kat.br. 1746, 1751, 200; Rodik: ISTENIČ 1988: T. 3-1, Biljane Donje: FADIĆ 1989: T.III.-6, T.IV.-6; Pula-Marsovo polje: MATIJAŠIĆ 1991: 135, gr. 75). Topićeva primjerke pronađene u Naroni pripisuje posuđu za kuhanje istočnomediteranskog podrijetla, Hayesovom tipu Knossos 2, koji je datiran u 60 – 250.g. (TOPIĆ 2003: 343, kat.br. 129–152). Naši primjeri čaša s jednom ručkicom najbliži su tzv. *Cooking pots*, tipu 2 prema Jurišiću (JURIŠIĆ 2000: 35, 154). Jedina bitna razlika je u njihovim dimenzijama. Tako primjeri iz Izmetišta imaju promjer oboda od oko 10 cm, a naši primjeri dosežu promjer oboda do oko 7 cm. Takav je problem i kod čaša bez ručkica, koje također imaju slične primjere među posudama tipa *Cooking pots*, i to u Jurišićevu tipu 1, no ponovno sa sličnom razlikom u dimenzijama.

Možemo zaključiti, slično kao i za Emonu, da su naše čaše zapravo mjesne kopije izrađene po uzoru na lonce egejskog tipa i po svemu sudeći možemo ih datirati u 2. st. a vjerojatno i u 3. st.

Vrčevi

Vrču 111 vrlo slični su primjerci egejskog tipa s Paklenih otoka (ILAKOVAC 1968: k.b. 1724, 1758) koji se datiraju u drugu polovinu 1. st. i prvu polovinu 2. st.

Zdjela i tanjuri

Posude koje prema odnosu širine i visine mogu pripadati zdjelama i tanjurima kao priloga ima šest.

Prepaljena (?) zdjela iz groba SJ 39 (116), te sačuvana zdjela iz groba SJ 31 (98) pripadaju istom tipu. Slične nešto manjoj pronađenoj u paljevinskom grobu Biljanama koji se datira u 2. st. (FADIĆ 1989: T.1–13). Nekoliko takvih zdjela pronađeno je i u istraživanju Augusteuma u Naroni. Pripisuju se Hayesovom tipu 14A i datiraju u polovinu 2. st. (TOPIĆ 2002: 240, kat.br. 249–252)

Tanjuri 86 i 113 pripadali bi tipu Lamboglia 10B ili Hayesovom tipu 23B koji se datira u polovinu 2. te 3. st. (ATLANTE I: T.CVI-12, 217). Takvi tanjuri u nas pronađeni su i u Principiju u Tarsatici (PERCAN, u tisku) i Augusteju u Naroni (TOPIĆ 2003: 335, kat.br. 200)

Uljanice

Uljanica 121 pripada tipu VII po Ivanyiu i datira se u 1. st. (IVANYI 1935: 12, XXVIII-8). Jednaka je datacija i prema Menzelu, s time da on dodaje kako bi se pojedini primjerci mogli datirati do u 2. st. (*Lampen mit einfacher Rundschnauze*, MENZEL 1954: 49, 50). Ovo bi dakle bila najranija uljanica na groblju, što njenom grobu i stratigrafski odgovara.

Ostale svjetiljke pripadaju tipu zvanom *Firmalampe*, koji je nastao u posljednjoj četvrtini 1. st. (MENZEL 1954: 60). Općenito se smatra kako su te svjetiljke zbog svoje jednostavnosti bile masovnije proizvođene te time i jeftinije na tržištu. Pripadajući tom općem tipu svih naših šest dobro sačuvanih svjetiljki (31, 82, 97, 118, 115, 122) ujedno pripada i podtipu X prema Menzelu, koji on precizno datira od 100. g., odnosno u 2. st., do početka 3. st. (MENZEL 1954: 60).

12. Tanjuri i zdjele. Nisu prikazane u točnom mjerilu. (R. Mosković)

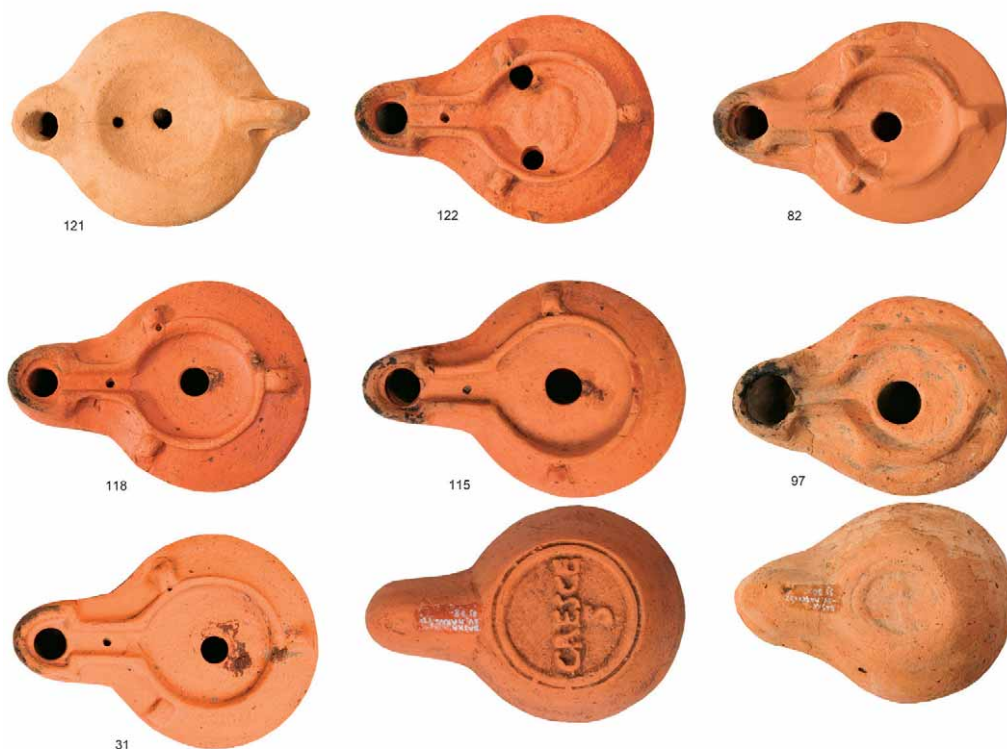
12. Plates and dishes. Not shown according to scale. (R. Mosković)

Svjetiljka 122 sa oznakom VIBIANI u sredini ima reljefni prikaz nerazpoznatljivog lica, što bi prema analogijama moglo biti lice nekog lava, satira, gorgone ili kazališne maske.

Na antičkom groblju u Ljubljani na Titovoj cesti (iskopavanja Nowotny-Schmid) uljanice sa oznakom CRESCES / S javljaju se s novcem Hadrijana (grob br. 653), Aurelijana (grob br. 794), Konstantina Velikog (grob br. 678), Maksimijana (grob br. 670) i Konstancija II (grob br. 671) što bi nas trebalo upozoriti da se usprkos Menzelu one mogu javljati i dosta kasnije (PETRU 1972). Ipak, očigledno je nazadovanje u izvedbi oznake, odnosno ona postaje s vremenom sve lošije i nepravilnije ispisana, što se lijepo vidi i na primjeru emonske nekropole. U tom slučaju naše bi CRESCES / S uljanice prije odgovarale razdoblju Hadrijana nego Konstantina i njegovih sinova.

U antičkom Ptuj (Poetovio) je među brojnim kalupima za izradu uljanica različitih majstora, pronađen i jedan od kalupa CRESCES / S (ŽIŽEK 2004: kat. 72; kat. 96, 97). To pokazuje kako su se uljanice s bilo kojom oznakom mogle proizvoditi bilo gdje na području Carstva, dok god je bilo raspoloživog kalupa. Upravo stoga ne može se odrediti točno porijeklo izrade, odnosno nabave uljanica, usprkos tome što nose čitljive oznake.

U nekoliko uljanica iz Baške pronađena je željezna žica ili njeni ostaci u vidu hrđe na otvorima uljanice (vidi sliku 13). Za slične slučajeve iz Ptuja, I. Žižek navodi kako je riječ o štapiću za čišćenje uljanice (ŽIŽEK 2004: kat. 97); međutim, prema našem mišljenju riječ je o žici oko koje je bio omotan fitilj koji je gorio na kljunu uljanice. Bez te žice ne bi bilo moguće produžiti fitilj kada dogori, a da se uljanica ne ugasi. Dio žice morao je viriti iz srednje rupe na uljanici i tako se guranjem postiglo da fitilj izlazi na kljunu u potrebnoj dužini. Treba imati u vidu i da je to bilo potrebno zbog regulacije jačine plamena, odnosno potrebne količine svjetla.

13. Uljanice. Nisu prikazane u točnom mjerilu. (R. Mosković)

13. Oil lamps. Not shown according to scale. (R. Mosković)

Metal

U gotovo svim paljevinskim grobovima pronađeni su željezni masivni kovani čavli i klinovi. Željezni čavli čest su ako ne i redovit nalaz unutar paljevinskih grobova na groblju Marsovo polje u Puli (MATIJAŠIĆ 1991), zatim u paljevinskim grobovima na nekropoli u Biljanama Donjim (FADIĆ 1989) te drugdje.

Okovi iz nekih grobova u Baški također se javljaju uz kovane čavle i u paljevinskim grobovima (npr.grob br. 569) u Emoni (PETRU 1972).

Na nekim su čavlima sačuvani pougljenjeni dijelovi drva u koji su bili zabijeni. To, kao i činjenica da su neki čavli gotovo rastaljeni daje nam za pravo da zaključimo kako su za lomače pokojnika bile često korištene i dotrajale drvene grede, vjerojatno dijelovi krovišta kuća. Različitost veličine i oblika ovih čavala ne dopušta mogućnost da su oni preostali od drvenih sanduka za pokojnike.

Koštani predmeti

Igle su čest prilog u grobovima (npr.grob br. 430, 824) rimske Emone (PETRU 1972) i drugdje. Dvije pronađene igle pripadaju dvama različitim tipovima namijenjenim prvenstveno izradi odjeće, odnosno šivanju, pletenju ili vezenju. Kod obje igle sačuvana je glava s jednom ili više

rupica. Obje igle imaju blago zaobljene i plosnate glave koje prelaze u tijelo igle kružnog presjeka. Obje igle su pronađene u grobu SJ 31.

Igla 101 ima jednu izduženu rupicu. Zbog dimenzija glave i rupice ona zasigurno nije mogla služiti šivanju tkanine. Najvjerojatnije je korištena za šivanje kože prethodno probijene šilom, pletenje ili vez. Moguće je da su takve igle korištene i za izradu ribarskih mreža. Igla pripada tipu 1.1. po Petkoviću (PETKOVIĆ 1995: 46).

Druga igla ima jednu veću izduženu rupicu i dvije manje koje se nalaze iznad i ispod nje i pripada Petkovićevu tipu 1.3. Takve igle najvjerojatnije su korištene za pletenje i vezenje s više niti koje su mogle biti i različitih boja i debljine (PETKOVIĆ 1995: 46). Postoji mišljenje kako su takve igle zajedno s koncem korištene za pričvršćivanje odjeće i to u 1. i 2. st. (BÍRO 1987: 51).

Ukosnice su također čest nalaz na antičkim nekropolama (npr. Emona, grob br. 29, 622, 662, 786, 831: PETRU 1972). Našem primjerku (96) odlomljena je karakteristična glavica, što nam onemogućuje da ju pravilno pripišemo nekom tipu ili točnije datiramo.

Ostali nalazi

Osim izdvojenih grobova i arhitektonskih elemenata, na nalazištu se nije moglo pratiti stratigrafsko uslojavanje hodnih slojeva. Stoga su razdvojena dva osnovna sloja; SJ 9 u kojem su bili ukopani mlađi grobovi i SJ 20 u koji su bili ukopani stariji grobovi. Napominjemo da se ta dva sloja po sastavu i boji (žuti pijesak) ne razlikuju pa i nisu mogli biti precizno razdvajani. Ipak, usprkos tome i velikom broju sigurnih poremećaja u vidu tisućljetnih raskopavanja položaja, možemo reći kako postoje određene pravilnosti u nalazima. Tako u većini slučajeva nalazi iz SJ 9 pripadaju kasnijem a nalazi iz SJ 20 ranijem razdoblju. SJ 33 je sloj koji je bogat paljevinom i nešto nalaza, a vjerojatno je nastao uništavanjem jednog ili više paljevinskih grobova prilikom kopanja upojnog bunara SJ 4.

U zidu SJ11 u žbuci je pronađen dio keramičke čaše s rebrima (26) kakve su najčešći prilog na ovom groblju. Tako možemo zaključiti kako je i sama gradnja starokršćanske crkve uništila dio ranijega groblja.

Nalazi iz SJ 9

- 1- Dio tegule s ukrasom.
- 2- Dio tegule s pečatom.
- 3- Dio tegule s pečatom.
- 4- Ulomak uljanice, pročišćene oker gline.
- 5- Ulomak uljanice, pročišćene smeđesive gline.
- 6- Ulomak uljanice, pročišćene crvene gline.
- 7- Ulomak posude crvene gline s primjesama kvarcita.
- 8- Ulomak posude crne gline s primjesama kvarcita.
- 9- Ulomak posude sive gline grube izrade s primjesama kamenčića.
- 10- Ulomak posude crvenosmeđe gline s primjesama kamenčića.
- 11- Ulomak posude crvene gline s primjesama kamenčića.
- 12- Ulomak poklopca oker gline, grube izrade s primjesama kvarcita.
- 13- Ulomak posude izvana crne a iznutra crvene gline s primjesama kvarcita.
- 14- Ulomak posude crvene gline s primjesama kvarcita.
- 15- Dio posude crne gline, grube izrade s primjesama kamenčića; keramika »tipa principij«.

- 16- Dio posude pročišćene sive gline s crnim premazom.
- 17- Dio posude pročišćene sive gline s crnim premazom.
- 18- Dio posude pročišćene crvene gline.
- 19- Dio posude pročišćene crvene gline.
- 20- Dio posude pročišćene crvene gline.
- 21- Dio posude pročišćene crvene gline.
- 22- Dio posude pročišćene crvene gline.
- 23- Gornji dio boce od zelenkastog stakla.
- 24- Ulomak ruba čaše od žućkastog stakla.

Nalazi iz SJ 20

- 36- Ulomak posude oker gline s primjesama kvarcnog pijeska.
- 37- Ulomak posude oker gline s primjesama kvarcnog pijeska.
- 38- Ulomak posude crvene gline s malo primjesa pijeska i crvenim premazom.
- 39- Ulomak posude oker boje s primjesama kvarcnog pijeska.
- 40- Ulomak posude crvene boje s primjesama kvarcnog pijeska.
- 41- Ulomak posude crvene gline s malo primjesa pijeska i crvenim premazom.
- 42- Dio posude crvene gline s malo primjesa pijeska.
- 43- Ulomak posude crvene gline s premazom.
- 44- Ulomak posude sivosmeđe gline s malo primjesa kamenčića.

14. Ulomci keramike. Nisu prikazani u točnom mjerilu. (R. Mosković)
 14. Pottery shards. Not shown according to scale. (R. Mosković)

- 45- Ulomak posude crvene gline s primjesama kvarcnog pijeska.
 46- Ulomak posude sive gline, grube izrade s mnogo primjesa kamenčića.
 47- Ulomak posude smeđe gline, grube izrade s primjesama kamenčića.
 48- Ulomak posude sive gline, grube izrade s primjesama kamenčića.
 49- Ulomak posude smeđecrne gline, grube izrade s mnogo primjesa kamenčića.
 50- Ulomak posude crvene gline, grube izrade s mnogo primjesa kamenčića.
 51- Ulomak posude sivocrne gline, grube izrade s primjesama kamenčića.
 52- Ulomak posude crnooker gline, grube izrade s primjesama kamenčića.
 53- Ulomak posude crvene gline, sa primjesama pijeska.
 54- Dio posude pročišćene sive gline sa crnim premazom.
 55- Dio posude pročišćene sive gline sa crnim premazom.
 56- Dio posude pročišćene sive gline sa crnim premazom.
 57- Dio posude pročišćene sive gline sa crnim premazom; keramika »tankih stijenki«.
 58- Dio posude pročišćene sive gline sa crnim premazom.
 59- Dio posude pročišćene crvene gline; *terra sigilatta*.
 60- Dio posude pročišćene crvene gline; *terra sigilatta*.
 61- Dio posude pročišćene crvene gline; *terra sigilatta*.
 62- Dio posude pročišćene crvene gline; *terra sigilatta*.
 63- Dio posude pročišćene crvene gline; *terra sigilatta*.
 64- Dio posude pročišćene crvene gline; *terra sigilatta*.
 65- Dio staklene posude.
 66- Brončani lijevani ovan.
 67- Perlica od crvene staklene paste.
 68- Ulomak oboda staklene posude.
 128- Brončano šilo.
 132- Spljošteno željezno kovano zvono.
 133- Dio brončane narukvice ili ojačanja (?).
 134- Brončani predmet nepoznate namjene s dvije rupe.
 135- Brončani kovani čavao.

Nalazi iz SJ 33

- 104- Ulomak posude crne gline, grube izrade s primjesama kamenčića.
 105- Dio posude pročišćene crvene gline; *terra sigilatta*.

Nalazi iz ovih »hodnih slojeva« tipološki i datacijski odgovaraju arheološkoj slici nalazišta. Među njima se pronalaze ulomci rebrastih čaša, tanjura afričkog porijekla, uljanica tipa »firma« i drugih nalaza koji su pronalazeni i unutar grobova. No, jedan dio tih nalaza valja posebno prikazati jer nisu zastupljeni u grobovima.

Keramika

Jedan manji ulomak s barbotin ukrasom u obliku lista (57) pripada keramici tipa »tanke stijenke« (*pareti sottili*). S obzirom da je ulomak mali, nije moguće utvrditi točan tip, ali svakako ovakva keramika datira se uglavnom u 1. st., pa je tako ovo možda i najstariji nalaz prikupljen u ovim istraživanjima.

15. Pogled na područje istraživanja pred kraj radova. (L. Bekić, J. Višnjić)

15. View of the excavation area at the end of work. (L. Bekić, J. Višnjić)

Pronađena su dva ulomka (18 iz SJ 9 i 105 iz SJ 33) zdjela afričkog porijekla tipa Hayes 8a ili Lamboglia Ia (ATLANTE I: T.XIV.3–7, 26) koji se datiraju od 80. do 160.g. Kod nas slični su pronađeni u Principiju u Tarsatici (PERCAN 2009) te Naroni (TOPIĆ 2002: 237, kat.br. 234–236). Ulomak 59 pripada pak sličnom tipu Lamboglia 2a ili Hayes 9a koji se datira od 100. do 160. g. (ATLANTE I: T. XIV.8–10, 26).

Ulomak 40 možda pripada široj zdjeli afričkog porijekla, točnije tipu Ostia I koji se datira u 3. i 4.st. (ATLANTE I: T.CV-9, 214). Osim toga zastupljeni su i drugi ulomci zdjela i tanjura afričke proizvodnje, ali njih je teško sigurno tipološki odrediti.

Ulomak grubog tanjura 15 iz SJ 9 je jedinstveni nalaz u Baški koji pripada posudu tzv.«tipa Principij» koje je pronađeno u velikom broju u ruševinama vojnog Principija u Tarsatici (BEKIĆ 2009). Po svemu sudeći ovaj nalaz možemo datirati u 4.st.

Uz ovaj ulomak pronađen je i veći broj drugih ulomaka grubog posuđa, različitih faktura i oblika. Nažalost, za njih nije moguće pronaći zadovoljavajuće paralele, jer je takva keramika uglavnom zapostavljena u objavama. S obzirom na kontekste, jedan dio ovih ulomaka (79, 90, 91, 103, 106 itd.) možemo pripisati 2. ili 3. st.

Jedini ulomak (13) s višestrukom valovnicom preko usporednih vodoravnih crta pronađen je u SJ 9. Nedostatak keramike s valovnicom (osim tog ulomka) mogao bi upućivati na to kako je groblje napušteno tijekom 5. st., jer su valovnice na kasnoantičkoj keramici tipične za razdoblje 5. i 6. st.

Ostali nalazi

Pronađen je plosnati komad željeza, koji isprva nije izgledao posebno zanimljivo, ali je zahvaljujući pažljivom radu restauratora otkriveno da se radi o željeznom zvonu. Zvono je u neko doba bilo spljošteno i odbačeno na prostoru našega groblja. Takva zvona česta su bila u kasno-antičkom i ranosrednjovjekovnom razdoblju. Najbliži nama poznati nalaz je vrlo slično željezno zvono s Principija u Tarsatici (VIŠNJIĆ, 2009 B). Veći broj ih je pronađen u Sloveniji gdje su na alpskim pašnjacima od 4. do 6. st. služili za vješanje o stoku (KNIFIC – MURGELJ 1996; KNIFIC 2006). I naš primjerak vjerojatno je služio toj svrsi.

Brončani ovan vjerojatno pripada kasnijoj fazi. Jedini nama poznat takav nalaz je vrlo slična brončana figurica ovna iz starokršćanskog kompleksa u Emoni (PLESNIČAR-GEC 1983: T40-31). Ovaj nalaz autori pobliže ne određuju, ali pripada 4. građevinskoj fazi, odnosno 5. st. (PLESNIČAR-GEC 1983: 29).

Ovan u kontekstu starokršćanske crkve nije neobičan jer potječe iz najranije simbolike kršćanstva.¹¹ Krist je prikazivan kao Dobri pastir kako na ramenima nosi ovcu ili janje ili se nalazi usred stada. Prikazi su zasnovani na tekstovima Evanđelja (prema Lk 15, 4–5 ili Iv 10, 2–16). Motiv je posuđen iz antičke mitologije (Ἑρμῆς κριοφόρος; *Hermes kriophoros*) u doba kad su kršćani morali prikrivati svoje simbole, a upotrebljava se od 3. pa sve do 7. st., kada je polako počeo nestajati iz upotrebe. U sličnom kontekstu upotrebljavan je i simbol ovna koji je kao predvodnik stada simbolizirao Krista (LEKSIKON IKONOGRAFIJE 2000: 231–232).

Ovan također označava žrtvovanje, što nas podsjeća na njegovo raspeće. Ovan kao žrtva ugodna Bogu potječe još iz Starog zavjeta, u kojem se opisuje kako je Bog poslao Abrahamu ovna za žrtvovanje. Tako ovan koji se spleo u trnje predstavlja Krista okrunjena trnjem i žrtvovana za spas ljudskog roda (LEKSIKON IKONOGRAFIJE 2000: 475).

Što se tiče staklenih nalaza izvan grobova, u SJ 9, pronađen je ulomak »zdelaste« čaše (24) s nedorađenim rubom oboda, kakve su bile česte u 3. i 4. st., (ISINGS 1957: form 96, 113). U SJ 20 pronađena je perla s alkicom za ovjes od crvene paste (67). Ova perla može se također datirati u kasnoantičko razdoblje.

Arhitektura

S obzirom da je istražen i manji segment starokršćanskog arhitektonskog sklopa oko kojeg se zapravo nekropola nalazila, potrebno je u najosnovnijim crtama donijeti podatke o njemu.

Prilikom istraživanja otkriven je dio južnog i dio sjevernog zida koji je prelazio u polukružnu apsidu (SJ 11). Ovi elementi pripadali su crkvenoj jednobrodnoj građevini s polukružnom izbočenom apsidom i zapravo su upotpunili otprije poznate arhitektonske ostatke. Crkveni pod bio je načinjen od žbuke (SJ 22), a u svetišnom dijelu nije pronađen pa pretpostavljamo da je tu bio povišen za jednu ili više stepenica.

Crkva je bila samo južni dio cjelokupnog kompleksa, dio kojeg su bili krstionica križnog tlocrta i cijeli niz drugih prostora namijenjenih vjerskoj službi. Sudeći prema mozaicima pronađenim u krstionici, kompleks je nastao najkasnije tijekom 6. st. (MEDER 2003: 72–73), no vjerojatnije je da su bar pojedini njegovi dijelovi nastajali i prije, a da je bio ukrašen višebojnim mozaicima u to vrijeme.

¹¹ Kao i neki drugi simboli (riba, križ, labarum itd.), i ovaj simbol potječe iz nekih starijih religija i vjerovanja, ali je svoje mjesto našao i u kršćanskoj simbolici.

16. Rad na nalazištu. (L. Bekić, J. Višnjić)

16. Work on the site. (L. Bekić, J. Višnjić)

Crkva je široka 8,3 m, apsida je izbočena za 2,9 m, a ukupna dužina crkve nije poznata s obzirom da se pročelje nalazilo izvan našeg zahvata. Za sada je istraženo 10,9 m južnog zida.

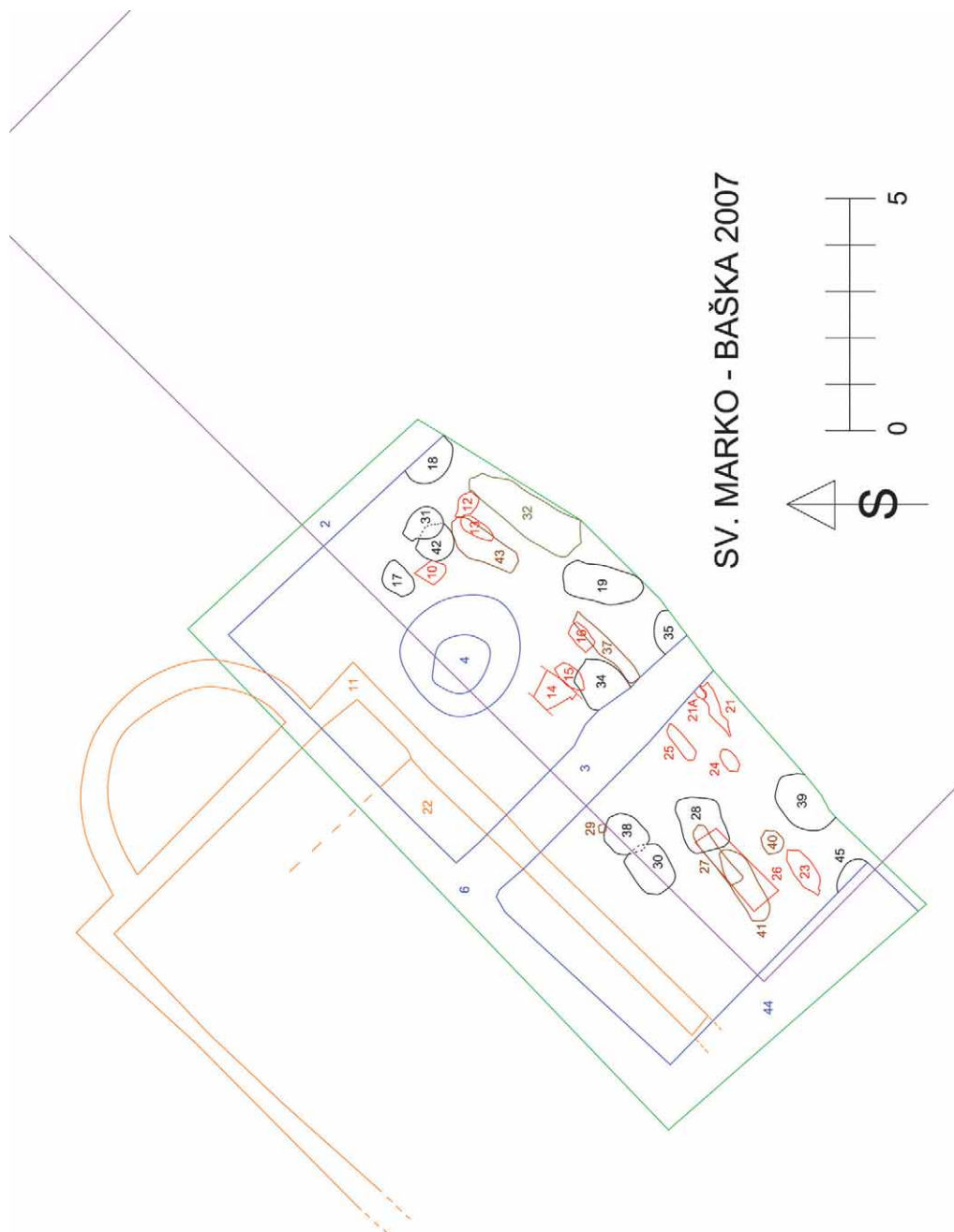
Prema pronađenim građevinskim elementima čini se kako je crkva nastala na starijoj građevini. Naime, južni zid je temeljen na starijem zidu (SJ 8) koji se nastavlja i dalje u smjeru sjeveroistoka. Vjerojatno je riječ o ranijoj antičkoj građevini oko koje se formiralo ranoantičko groblje.

Južni dio građevine, kao uostalom i istraženi dio groblja, bio je uništen gradnjom hotela *Strand* početkom 20. st. Osim uklonjenih betonskih podnica na nalazištu su uočeni istočni (SJ 2), zapadni (SJ 44), sjeverni (SJ 6) i pregradni zid (SJ 3) hotela te istovremeni upojni bunar SJ 4. Sjeverni zid je uklonjen zbog potrebe prezentacije arhitektonskih ostataka starokršćanske crkve.

ZAKLJUČAK

Na položaju južno od starokršćanskog sklopa na položaju Sv. Marko u Baški na otoku Krku, istraženo je 50 m², koji su se nalazili ispod nekadašnjeg hotela *Strand*. Tu je pronađeno 30 antičkih grobova, a očigledno duže vrijeme vršeno je pokapanje na istome mjestu, što jasno proistječe prema stratigrafiji, pogrebnim običajima, pokretnim nalazima itd.

Možemo reći kako su najraniji grobovi iz razdoblja od početka 2. st. do u 3. stoljeće, što se jasno očituje prema grobnim prilozima. Svakako je zanimljiva dvojakost pogrebnog običaja u to doba, kada se izmjenjivao običaj paljenja pokojnika i polaganja kostiju i priloga u običnu rupu u zemlji s kosturnim ukopima u običnoj raci s jednakim prilozima. Na primjeru grobova SJ 41, 27 i 28

Tloris istraženog prostora (R. Čimin) – **Zeleno** – područje obuhvaćeno ovim istraživanjem; **Ljubičasto** – položaj buduće zgrade; **Plavo** – masivni betonski temelji i upojni bunar bivše zgrade *Strand-a*; **Narančasto** – staro-kršćanska crkva; **Crno** – paljevinski grobovi; **Smeđe** – kosturni grobovi; **Crveno** – grobovi u amforama i pod tegulama; **Maslinasto zeleno** – *ustrinum*?

Ground plan of the researched area. (R. Čimin) – **Green** – the area covered by this research; **Purple** – position of future building; **Blue** – massive concrete foundations and drainage well of the former building, The Strand; **Orange** – Early Christian church; **Black** – cremation graves; **Brown** – skeletal graves; **Red** – graves in amphorae and under tegulae; **Olive green** – *ustrinum*?

to je najrazvidnije. Prvo je ukopan kosturni grob SJ 41 s priložima, zatim iznad njega paljevinski SJ 28 s priložima te kroz njega kosturni SJ 27 bez priloga, a iznad svega dvojni grob SJ 26, pod tegulama.¹²

Među grobnim priložima najčešći su skupovi koji se sastoje od jedne rebraste čaše ili vrčića, tanjura te uljanice. Rebraste čaše i vrčići vjerojatno su kopije egejskog posuđa te datiraju u 2. i 3. st. Tanjuri i zdjele uglavnom pripadaju raznim sjevernoafričkim tipovima iz 2. i 3. st. Uljanice su tipa firma, s oznakama CRESCE / S i VIBIANI, a na nekima su sačuvani ostaci željezne žice koja je služila za umetanje fitilja. U više grobova pronađeni su čavli i klinovi s tragovima ugljeniziranog drva, što upućuje na to da su se na posmrtnim lomačama korištene stare drvene grede.

Najkasniji grobovi su oni u amforama i pod tegulama koje se mogu datirati u kasnoantičko razdoblje 4–5. st. To je ujedno i vrijeme kada su ovakvi pogrebni običaji i vršeni, ali o tome nam svjedoči i većina pokretnih nalaza. Amfore pripadaju sjevernoafričkim tipovima, porijeklom uglavnom iz današnjeg Tunisa. Među grobnim priložima pronađena je staklena čaša, brončana narukvica te razne perle od staklene paste. Zanimljiv nalaz je mala brončana figurica ovna, koje se može dovesti u vezu s kršćanskom simbolikom.

S obzirom na sve predočeno, mogli bismo zaključiti kako postoji neprekidnost u tradiciji pokapanja na ovom groblju. Naime, dio ranijih grobova mogao bi se datirati u 3. st., a kasniji grobovi datiraju već od početka 4. st. Također, razvidno je da su pokojnici ukopavani na istome mjestu, što svjedoči o svijesti o groblju, neovisno o vjerskim ili civilizacijskim promjenama.

Čini se kako su u oba groblja pokapani ljudi slabijeg imovinskog stanja, jer u potpunosti nedostaju raskošniji prilozi, a antropološkom analizom je ustanovljeno kako su neki među njima patili od posljedica nehranjenosti i teškog fizičkog rada. S obzirom na veliku sličnost pogrebnih običaja sa grobljem u Biljanima kod Zadra, moglo bi se predmijevati kako su na oba bili pokapani pripadnici slabijeg, domorodačkog staleža, u oba slučaja liburnskog porijekla.

Neodgovoreno pitanje jest to zašto nema više nalaza koji bi se mogli povezati s razdobljem 5. i 6. st., u koje se, na osnovi arhitektonskih ostataka uglavnom datira ovaj ranokršćanski crkveni kompleks? Moguće je da se od tada počelo ukapati na nekom drugom mjestu ili da je ovaj istražen uzorak (oko 36 m²) premali da se na njemu prikupe svi relevantni nalazi.

LITERATURA

ATLANTE I – *Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (Medio e tardo impero)*. Roma, 1981.

ATLANTE II – *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (Tardo ellenismo e primo impero)*. Roma, 1985.

BEKIĆ, L. – J. VIŠNJIĆ 2007 – *Izvešće o zaštitnim arheološkim iskopavanjima nalazišta Baška – Sv.Marko*. Stručno izvješće. Zagreb, 2007.

BEKIĆ, L., 2009 – Gruba antička keramika. U: *Tarsatički Principij – kasnoantičko vojno zapovjedništvo*. Rijeka, 2009. 99–120.

12 Kad je ovaj članak već predan u tisak, stigli su rezultati c-14 datacije iz *Laibniz-labor*-a u Kielu, koje smo čekali duže od godinu dana. To su analize uzoraka KIA-35441 iz paljevinskog groba SJ31 sa BP datumom 1836±25 te uzorak iz groba SJ30, KIA-35440, s izmjerenom starosti BP 1780±26. Kalibracijom »sirovih« datuma, grob SJ

31 može se datirati u drugu polovinu 2.st. (calAD 175±36), a grob SJ 30 u sredinu 3.st. (calAD 250±54). Ovo potvrđuje opću dataciju paljevinskog groblja koja je u članku navedena, a potvrđuje i dvojakost pogrebnog običaja, kosturnog i paljevinskog pokapanja, kroz duže vrijeme.

- BERNHARD, A. 2002 – *Antiker Gold-, Silber-, Bronzeschmuck der Kelten, Römer und Byzantiner*. Deutschlandsberg, 2002.
- BLEČIĆ, M. 2001 – Prilog poznavanju antičke Tarsatike. Riassunto: Un appunto di conoscenza di Tarsatica antica. *VAMZ*, 3.s., 34/2001: 65–122.
- BONIFAY, M. 2004 – Études sur la céramique romaine tardive d’Afrique. *BAR, International Series*, 1301, 2004.
- CAMBI, N. 1989 – Anfore romane in Dalmazia. *Amphores romaines et histories économique: dix ans de richèrché (Actes colloque Sienne)*. Roma, 1989: 312–337.
- CARVALE, A. – I. TOFFOLETTI 1997 – *Anfore antiche. Conoscerle e identificarle*. Formello, 1997.
- FADIĆ, I. 1989 – Antička nekropola u Biljanima donjim kod Zadra. Summary: An ancient necropolis in Biljane Donje near Zadar. *Diadora*, 11/1989: 223–254.
- GIRARDI-JURKIĆ, V. – K. DŽIN 2003 – Sjaj antičkih nekropola Istre. *MonKatPula*, 13, 2003.
- GLICKSMAN, K. 2005 – Internal and External Trade in the Roman Province of Dalmatia, *OpA*, 29/2005: 189–230.
- ILAKOVAC, B. 1968 – Keramika iz antičkog broda potonulog kod Paklenih otoka. (Riassunto:) Ceramica dell’antica nave affondata nei pressi delle Isole Infernali (Pakleni otoci). *Diadora*, 4/1968: 183–202.
- ISINGS, C. 1957 – *Roman Glass from dated finds*. Groningen – Djakarta, 1957.
- ISTENIČ, J. 1988 – Kuhinjsko posuđe egejskih tipova na nalazištu Rodik – nekropola Pod Jezerom. Summary: Aegean type cooking pottery from the Rodik – Pod Jezerom cemetery. *Diadora* 10, 1988. 99–110.
- ISTENIČ, J. – G. SCHNEIDER 2000 – Aegean cooking ware in the eastern Adriatic, *Rei Cretariae Romanae Favtorvm Acta* 36, Abingdon, 2000.
- ISTENIČ, J. – M. DASZKIEWICZ – G. SCHNEIDER 2003 – Local production of the pottery and clay lamps at Emona (Italia, Regio X), *RCRFCActa*, 38, 2003.
- IVANYI, D. 1935 – *Die Pannonischen Lampen*. Budapest, 1935.
- JURIŠIĆ, M. 2000 – Ancient Shipwrecks of the Adriatic, maritime transport during the first and second centuries AD. *BAR International Series*, 828, 2000.
- KNIFIC, T. – I. MURGELJ 1996 – Železni zvonci v Sloveniji. *Traditiones* (Ljubljana), 25, 1996: 45–68.
- KNIFIC, T. 2006 – Železni zvonci iz Kamniško-Savinjskih Alp. Tone CEVC (ur.). *Človek v Alpah*. Ljubljana, 2006. 138–149.
- LEKSIKON IKONOLOGIJE, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva*. (Ur. A. BADURINA). Zagreb, 2000.
- MALETIĆ, A. – M. MUSTAČEK 2008 – *Izvešće o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na metalnim arheološkim nalazima s nalazišta Baška-Sv. Marko*. Stručno izvješće. Zadar, 2008.
- MENZEL, H. 1954 – *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*. Mainz, 1954.
- MATIJAŠIĆ, R. 1987 – Vecchi e nuovi rinvenimenti di tegole con bollo di fabbrica in Istria (Istria meridionale), *Aves* 38/1987: 161–192.
- MATIJAŠIĆ, R. 1991 – *Campus Martius*. Pula, 1991.
- MEDER, J. 2003 – *Podni mozaici u Hrvatskoj od 1. do 6. st.* Zagreb, 2003.

- MIGOTTI, B. 2007 – Rimska *bullae* u Panoniji. Summary: Roman *bullae* in Pannonia. VAMZ, 40/2007: 187–219.
- NOVAK, N. 2003 – *Izveštaj sa zaštitnih istraživanja u Baškoj na lokaciji kapelice sv. Marka*. Stručno izvješće, 2003.
- NOVAK, N. 2003 – *Prezentacija istočnog dijela arheološkog lokaliteta sv. Marko u Baški na otoku Krku*. Stručno izvješće. Kostrena, 2003.
- PEACOCK D. P. S. – D. F. WILLIAMS 1986 – *Amphorae and the Roman economy*. New York, 1986.
- PERCAN, T., 2009 – Antička fina keramika. U: *Tarsatički Principij – kasnoantičko vojno zapovjedništvo*. Rijeka, 2009. 69–98.
- PETKOVIĆ, S. 1995 – *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*. Beograd, 1995.
- PETRU, S. 1972 – *Emonske nekropole*. Ljubljana, 1972.
- PLESNIČAR-GEC, LJ. 1977 – *Keramika emonskih nekropol*. Ljubljana, 1977.
- PLESNIČAR-GEC, LJ. 1983 – *Starokršćanski center v Emoni*. Ljubljana, 1983.
- RIZNER, M. – L. BEKIĆ – J. VIŠNJIĆ – M. VUKOVIĆ-BIRUŠ 2008 – *Sv. Marko – Baška, zaštitna arheološka istraživanja 2007.g.* Katalog izložbe. Rijeka, 2008.
- ŠLAUS, M. – M. NOVAK, 2008 – *Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Baška – Sv. Marko*. Stručno izvješće. Zagreb, 2008.
- ŠTILINOVIĆ, A – T. TRBOJEVIĆ-VUKIČEVIĆ 2008 – *Arheozoološka analiza životinjskog osteološkog materijala s arheološkog lokaliteta Baška – Sv. Marko*. Stručno izvješće. Zagreb, 2008.
- TASSAUX, F. 2004 – Les relations entre la région nord – Adriatique et l’Afrique dans l’antiquité. *HistAnt*, 12/2004: 25–38.
- TOPIĆ, M. 2002 – Stolno posuđe i glinene svjetiljke iz Augusteuma Narone. (Tableware and clay lamps from Augusteum – Narona. Narona IV). *VAHD*, 95/ 2002: 183–344.
- TOPIĆ, M. 2003 – Posuđe za svakodnevnu uporabu grublje izradbe, amfore, terakote i kultne posude iz Augusteuma Narone. (Coarse ware, amphorae, terracotta and cult vessels from the Augusteum at Narona. Narona VIII). *VAHD*, 96/ 2003: 303–515.
- TUŠEK, I. 2004 – Rimska grobišta u Petovionu. U: LAZAR, I. (Ur.) *Rimljani, steklo, glina, kamen*. Celje, 2004: 116–123.
- VIŠNJIĆ, J., 2009 A – Amfore. U: *Tarsatički Principij – kasnoantičko vojno zapovjedništvo*. Rijeka, 2009. 121–152.
- VIŠNJIĆ, J., 2009 B – Antički metalni nalazi. U: *Tarsatički Principij – kasnoantičko vojno zapovjedništvo*. Rijeka, 2009. 153–182.
- VUKOVIĆ-BIRUŠ, M. 2008 – *Izvešće i dokumentacija o provedenim konzervatorsko-restauratorskim radovima na keramičkim arheološkim nalazima s lokaliteta Baška-Sv. Marko*. Stručno izvješće. Zagreb, 2008.
- WIEWEGH, Z. 2001 – Metalne narukvice iz Antičke zbirke Gradskog muzeja Sisak. *GodGMS*, 2/2001: 13–36.
- ŽIŽEK, I. 2004 – Katalog predmeta. U: LAZAR, I. (Ur.) *Rimljani, steklo, glina, kamen*. Celje, 2004: 124–144.

SUMMARY

SOUTHERN PART OF THE ROMAN NECROPOLIS ON THE SV.MARKO – BAŠKA SITE

The article describes the results of research on fifty square metres that used to be under the former Strand Hotel on the site south of the Early Christian complex at the Sv. Marko site in Baška on the island of Krk. Thirty graves from Roman times were found there, and stratigraphy, funeral customs, movable finds and the like show that the site was used as a burial place for a long time.

The oldest graves are from the early second and into the third century, as the grave goods clearly show. At that time funeral customs had a double nature, which is interesting. Cremation and laying the bones and grave goods in an ordinary hole in the earth alternated with skeletal inhumation in an ordinary grave with the same kind of goods. This is most obvious on the graves SJ 41, 27 and 28. The skeletal grave SJ 41 with grave goods was made first, above it the cremation grave SJ 28 with goods, through this the skeletal grave SJ 27 without goods, and above them all the double grave SJ 26 under tegulae.

The usual grave goods are groups of objects consisting of one ribbed mug or jug, a plate and an oil lamp. The ribbed mugs and jugs were probably copies of Aegean tableware and date from the second and third centuries. The small plates and dishes usually belong to various north African types from the second and third centuries. The oil lamps are of the *firma* type with the inscriptions CRESCERE / S and VIBIANI, and on some the remains of an iron wire that served to insert the wick have been preserved. Nails and spikes with traces of carbonised wood were found in several graves, which indicates that the cremation pyres included old wooden beams.

The latest graves are in amphorae and under tegulae and date from the late-Roman period in the fourth- and fifth centuries. The funeral customs of that time correspond with this kind of grave, and so do most of the movable finds. The amphorae are of north African type, mostly made in what is today Tunisia. The grave goods include a glass tumbler, a bronze bracelet and various beads made of glass paste. An interesting find is a small bronze figurine of a ram, which can be connected with Christian symbolism.

All that has been said suggests that the tradition of burying the dead in this graveyard was unbroken. Some of the earlier graves date from the third century and the later graves date from the early fourth century. People continued to be buried on the same site, which shows that there was a consciousness about this being a graveyard regardless of changes in religion or civilisation.

It seems that both the graveyards were for people of modest means because no rich grave goods at all were found and anthropological analysis shows that some of the deceased suffered from the effects of malnutrition and hard labour. Considering the great similarity of the funeral customs here and in the Biljani graveyard near Zadar, they were probably both reserved for members of the poorer native classes, in both cases of Liburnian origin.

There is no answer to why there are not more finds from the fifth and sixth centuries, from which this Early Christian church complex has mostly been dated on the grounds of architectural remains. It is possible that the graveyard moved somewhere else at that time, or that the researched area (about 36 m²) was too small to make all the relevant finds.

Rukopis primljen: 11.XII.2008.
Rukopis prihvaćen: 20.XII.2008.

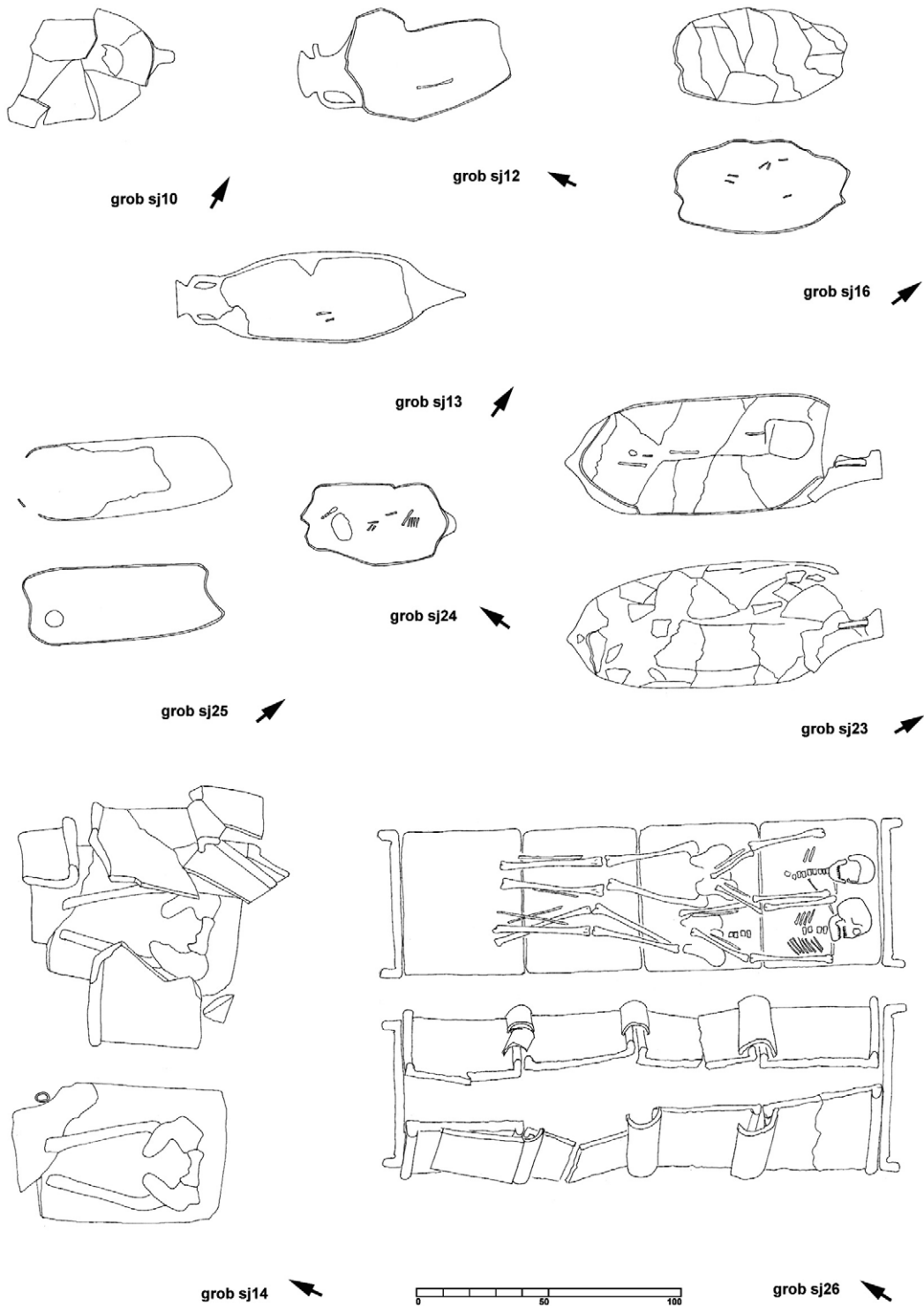

Tabla 1. Grobovi kasnoantičke faze (J. Višnjić)
 Table 1. Graves from the late-Roman phase. (J. Višnjić)

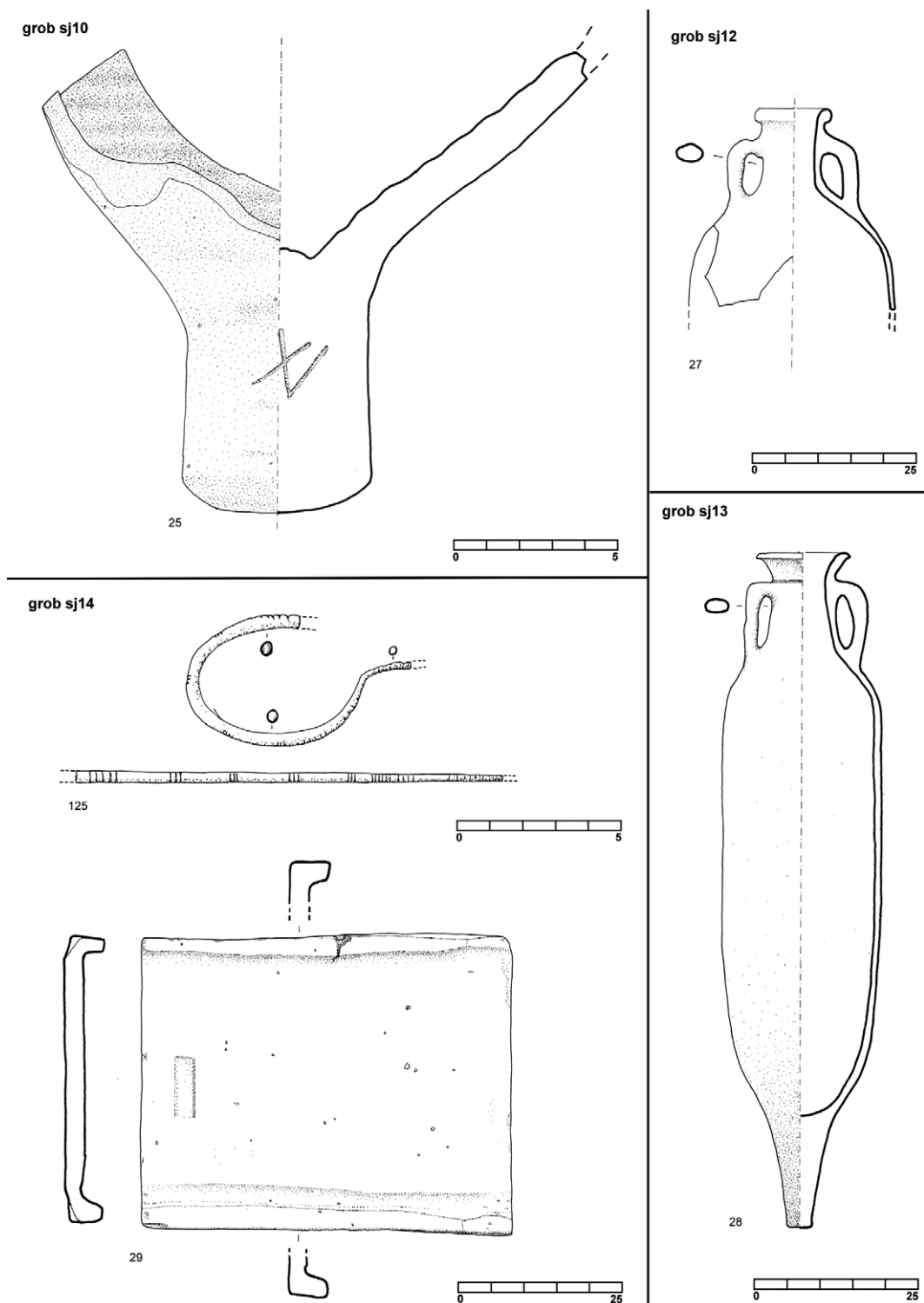

Tabla 2. Nalazi iz grobova kasnoantičke faze (M. Krmpotić, L. Bekić)
Table 2. Finds from graves from the late-Roman phase. (M. Krmpotić, L. Bekić)

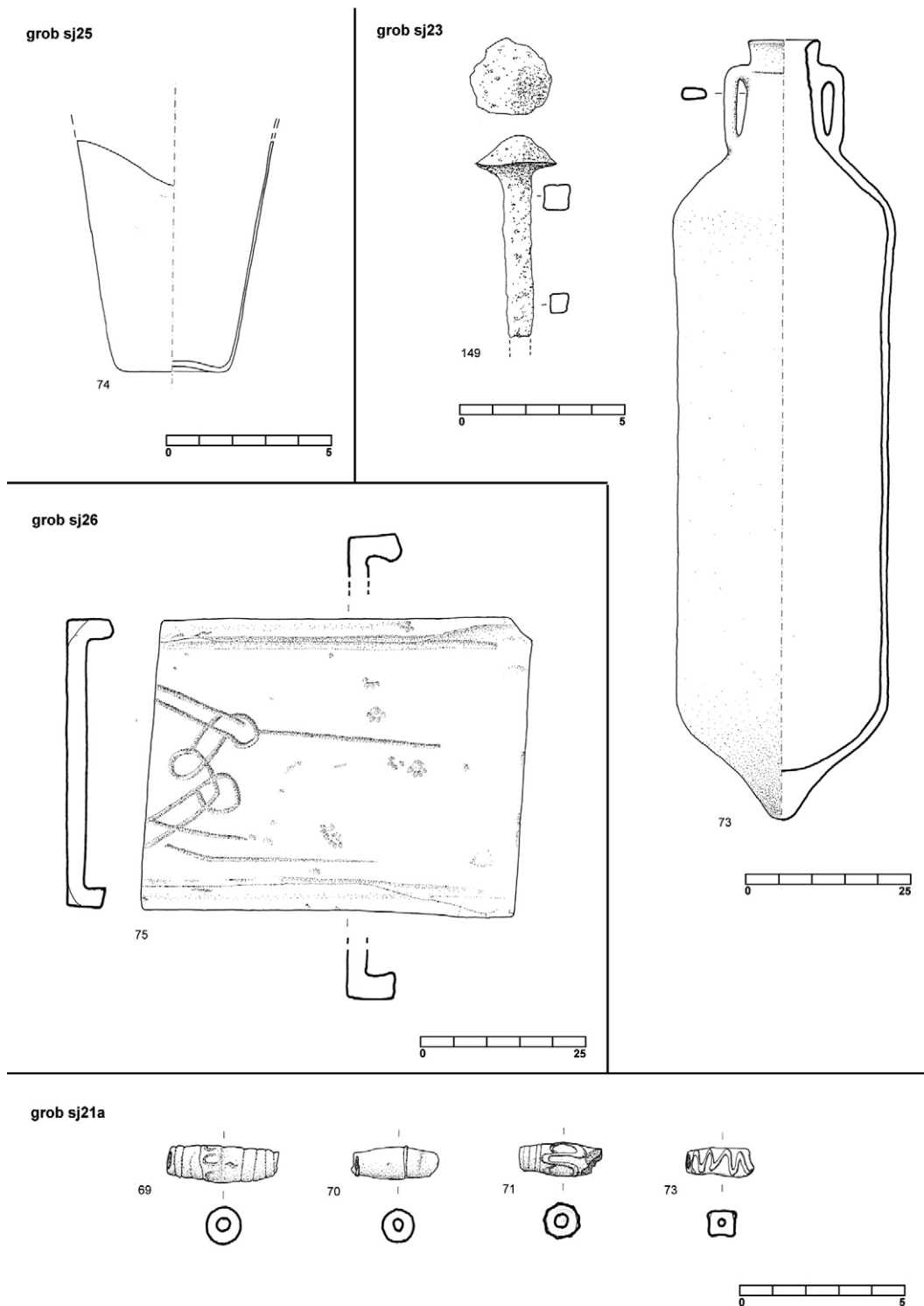

Tabla 3. Nalazi iz grobova kasnoantičke faze (M. Krmpotić, L. Bekić)
 Table 3. Finds from graves from the late-Roman phase. (M. Krmpotić, L. Bekić)

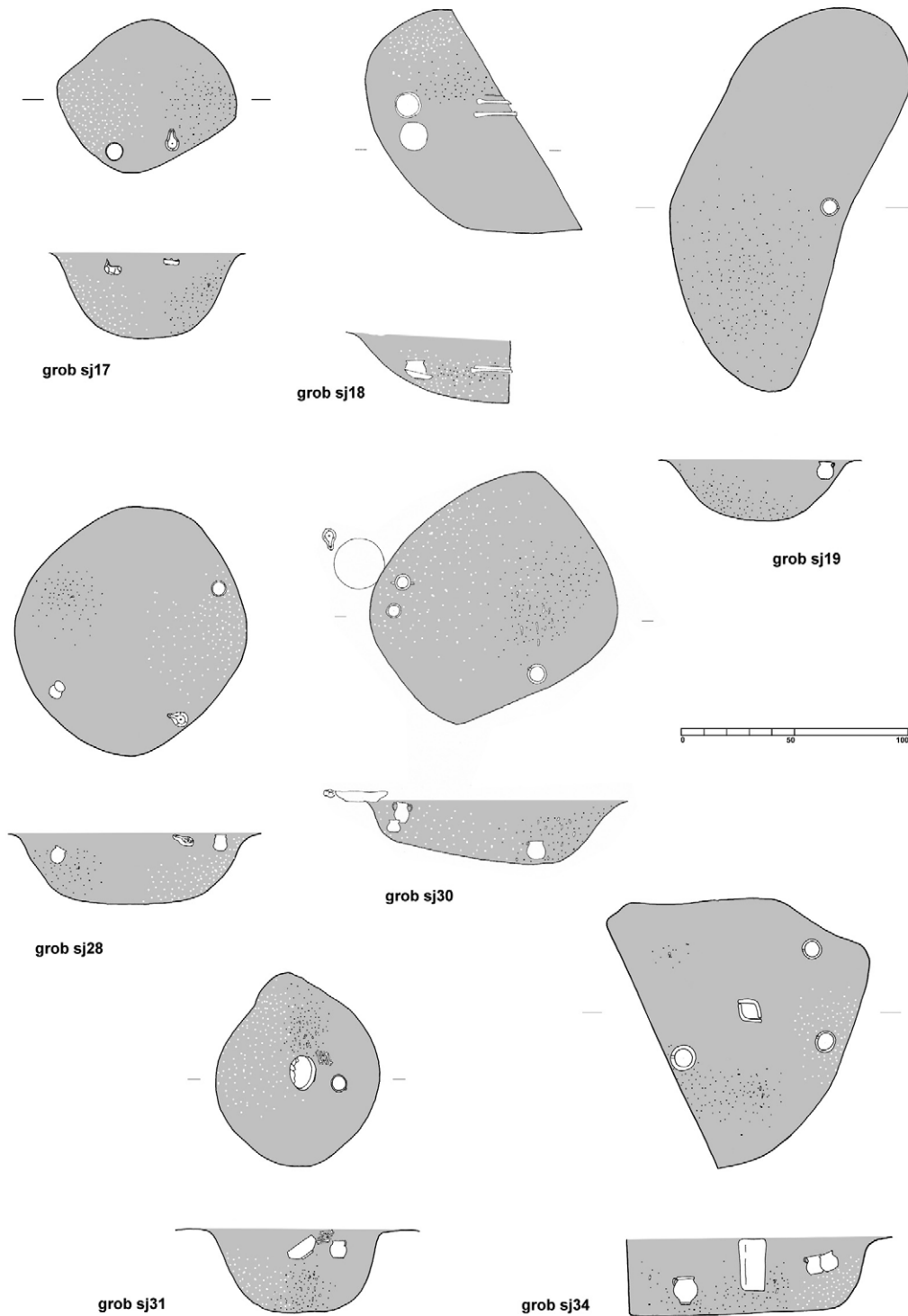

Tabla 4. Grobovi ranoantičke faze (J. Višnjić)
 Table 4. Graves from the early-Roman phase. (J. Višnjić)

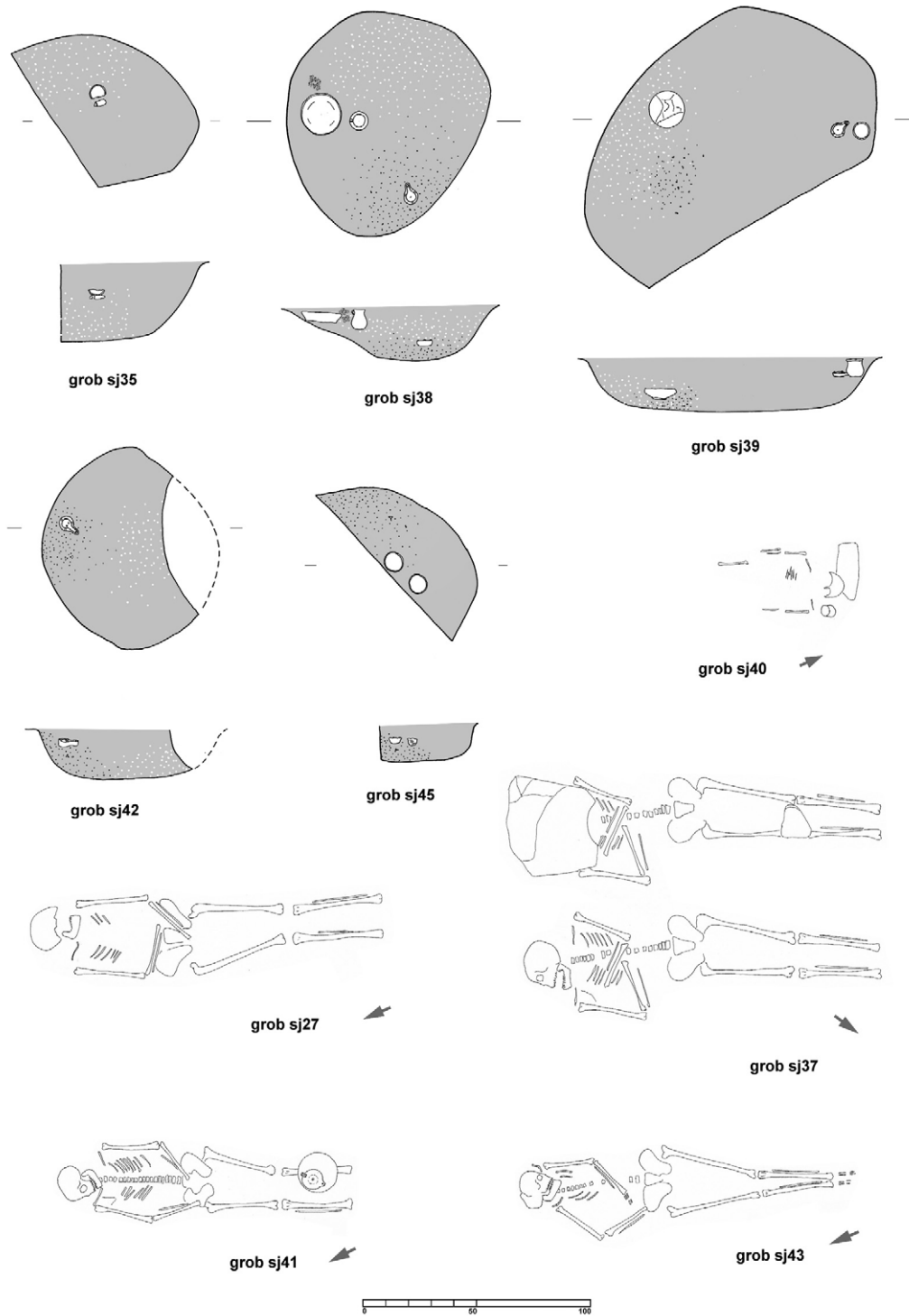

Tabla 5. Grobovi ranoantičke faze (J. Višnjić)
 Table 5. Graves from the early-Roman phase. (J. Višnjić)

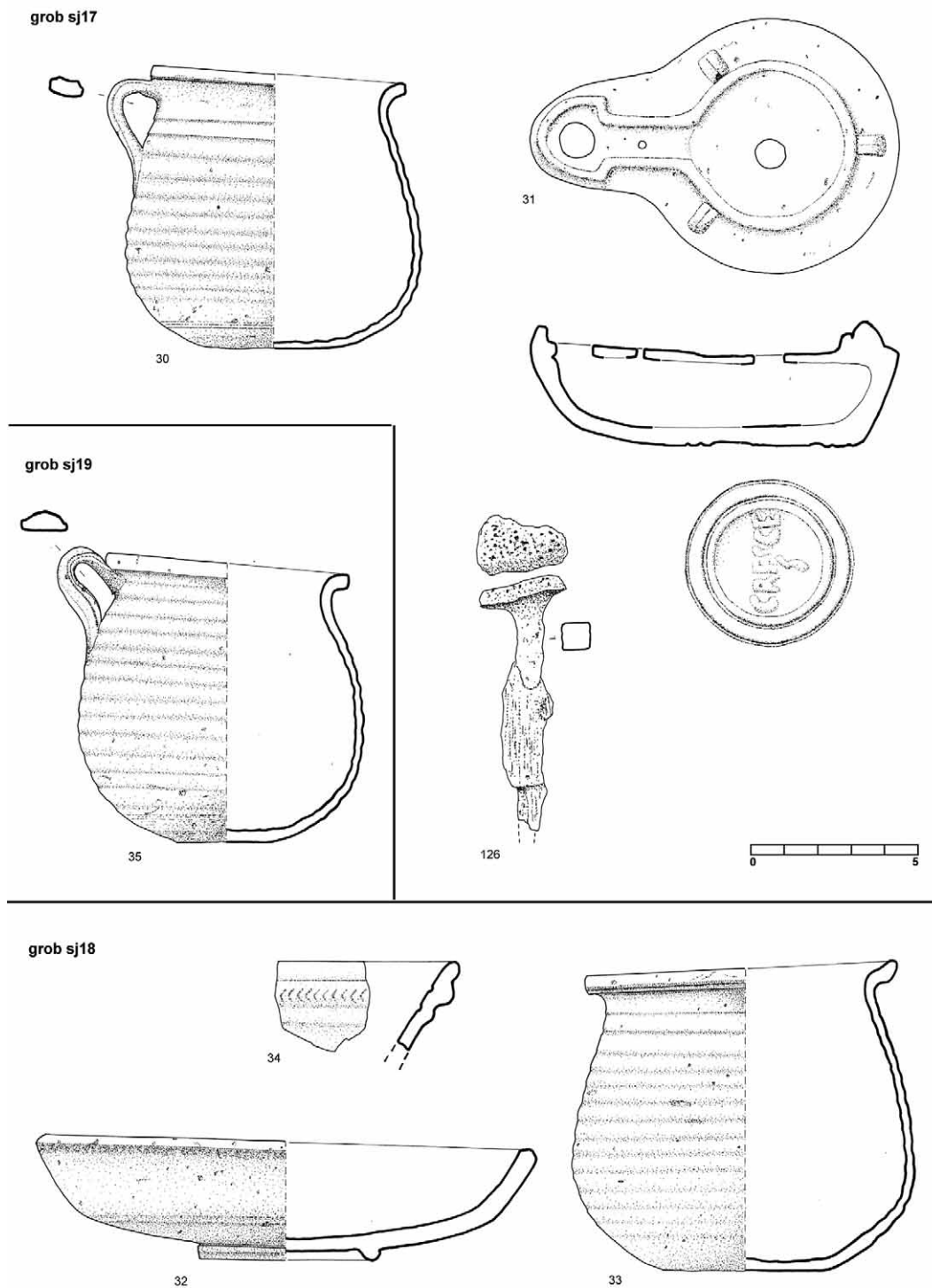

Tabla 6. Nalazi iz grobova ranoantičke faze (M. Krmpotić, L. Bekić)

Table 6. Finds from graves from the early-Roman phase. (M. Krmpotić, L. Bekić)

grob sj30

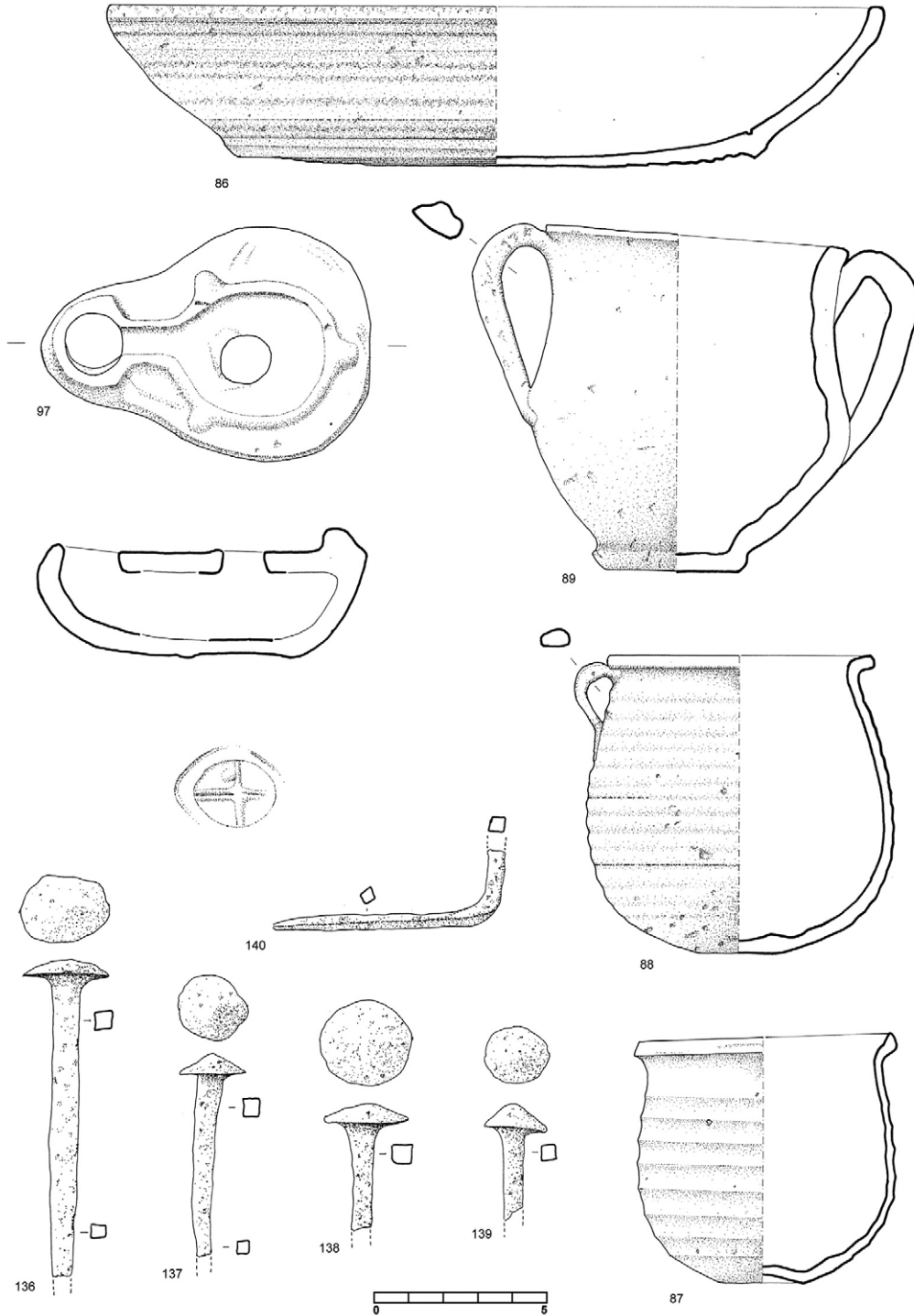
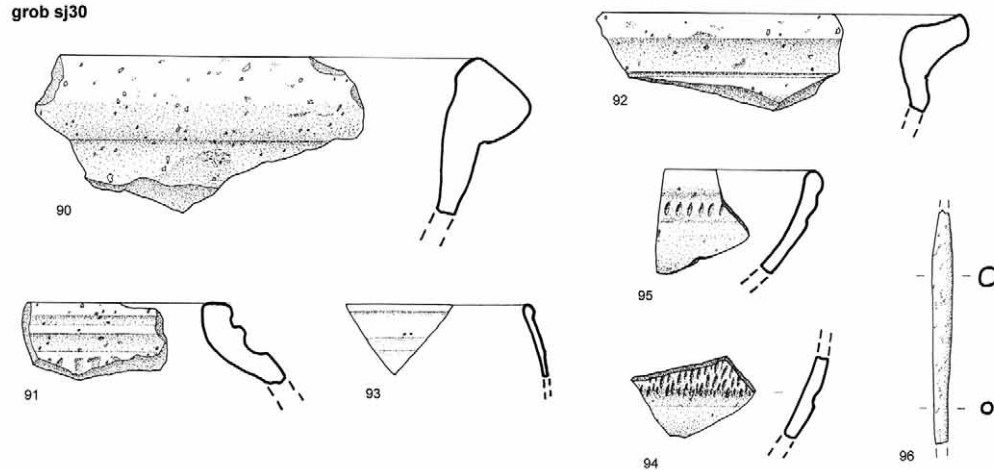

Tabla 7. Nalazi iz grobova ranoantičke faze (M. Krmpotić, L. Bekić)

Table 7. Finds from graves from the early-Roman phase. (M. Krmpotić, L. Bekić)

grob sj30

grob sj28

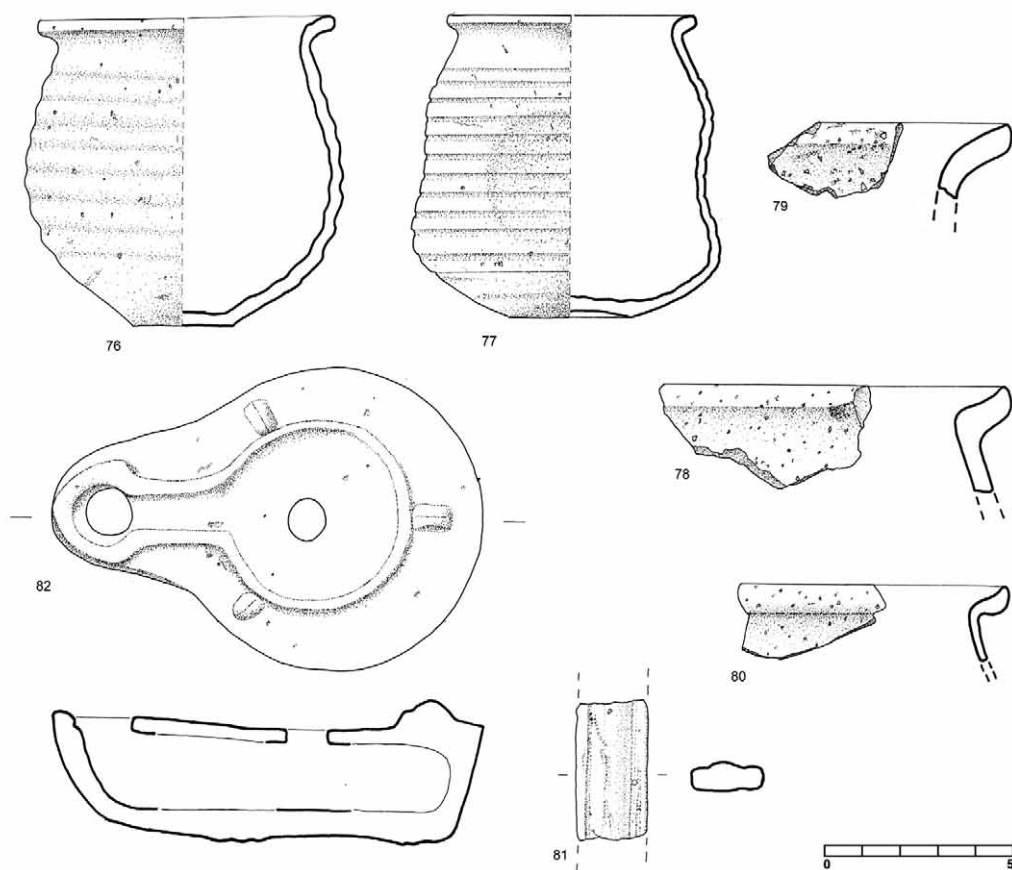

Tabla 8. Nalazi iz grobova ranoantičke faze (M. Krmpotić)
 Table 8. Finds from graves from the early-Roman phase. (M. Krmpotić)

grob sj31

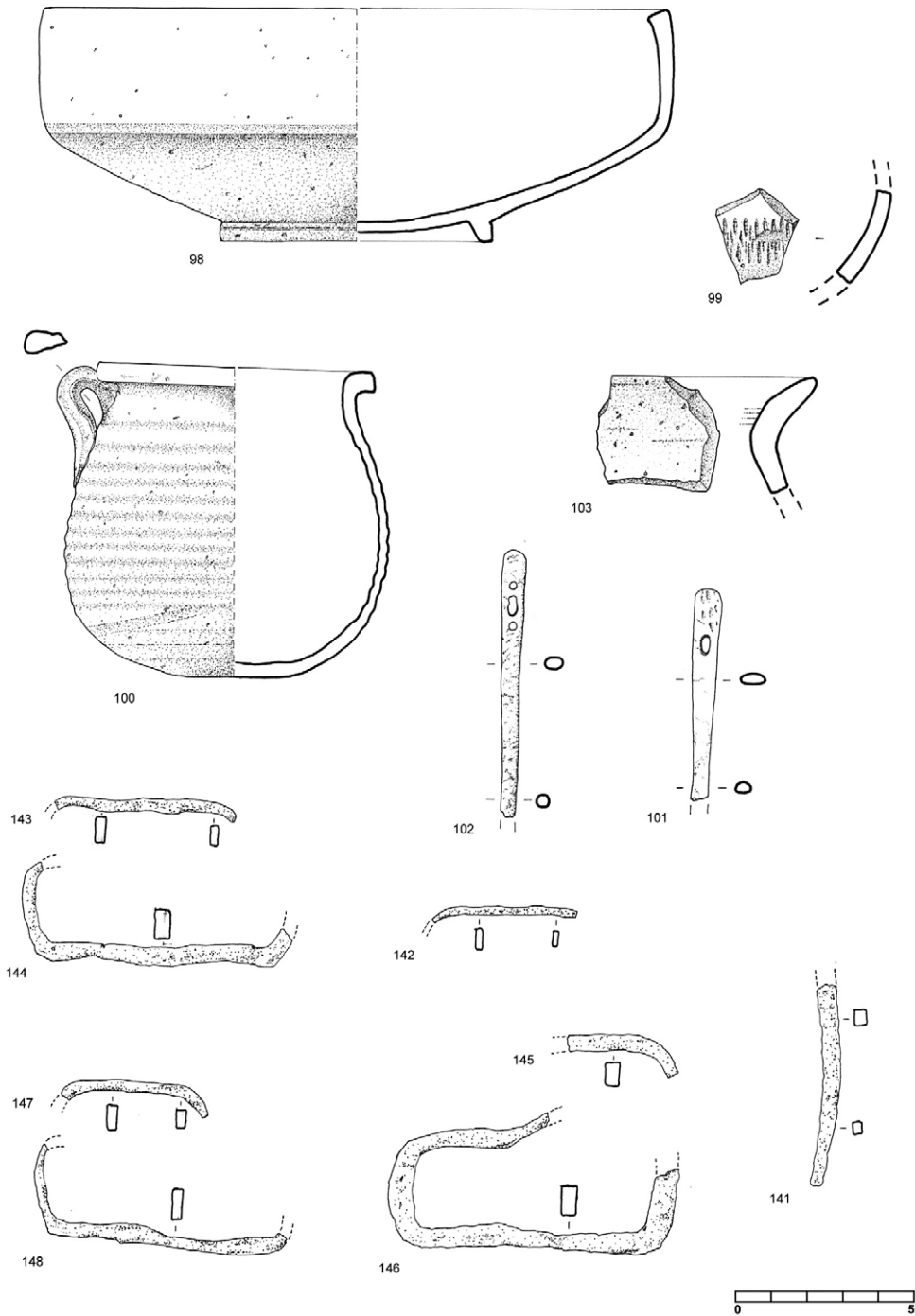
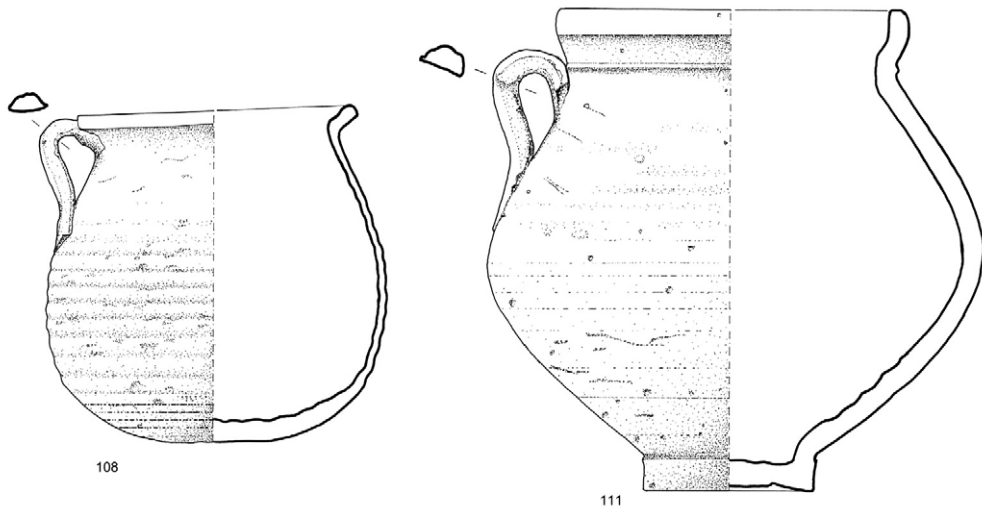
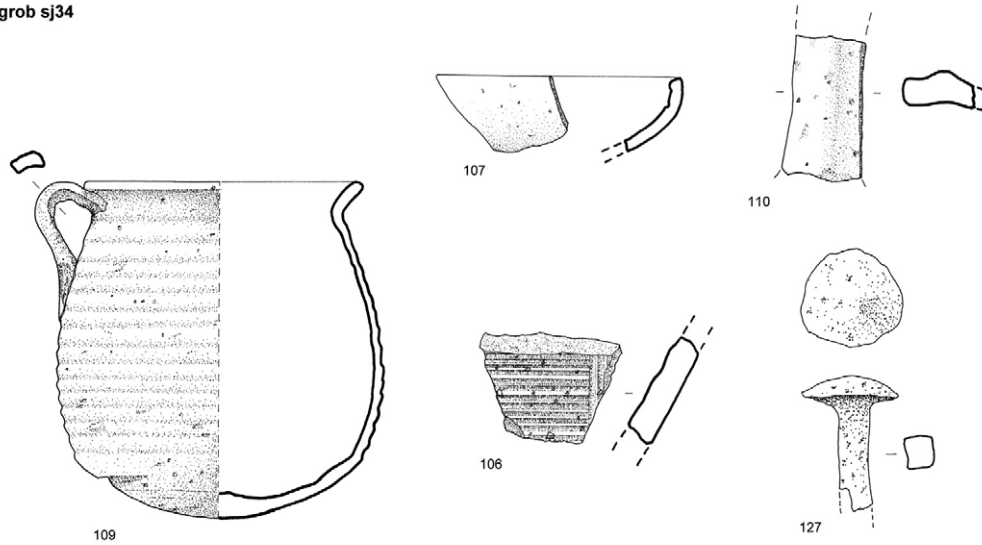

Tabla 9. Nalazi iz grobova ranoantičke faze (M. Krmpotić, L. Bekić)

Table 9. Finds from graves from the early-Roman phase. (M. Krmpotić, L. Bekić)

grob sj34

grob sj35

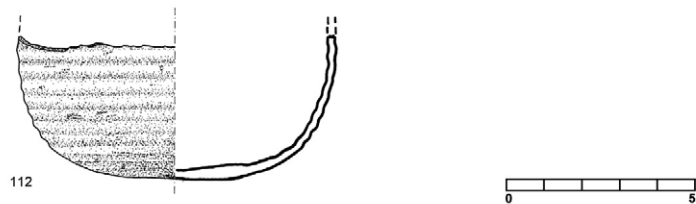
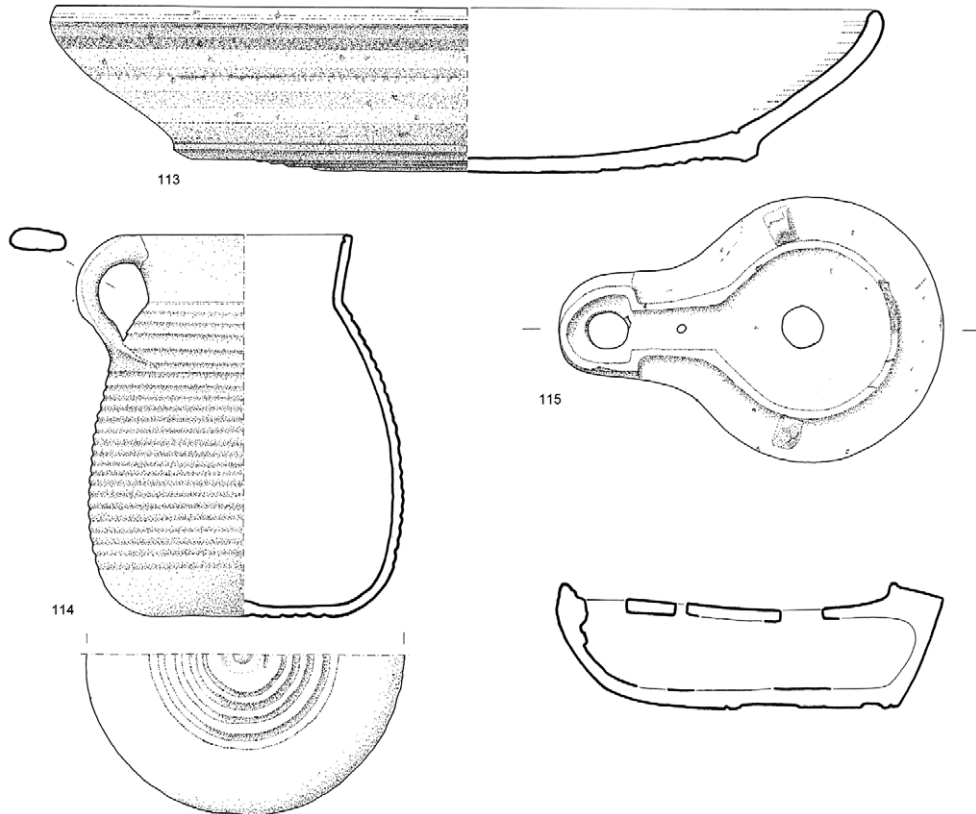

Tabla 10. Nalazi iz grobova ranoantičke faze (M. Krmpotić, L. Bekić)
 Table 10. Finds from graves from the early-Roman phase. (M. Krmpotić, L. Bekić)

grob sj38

grob sj45

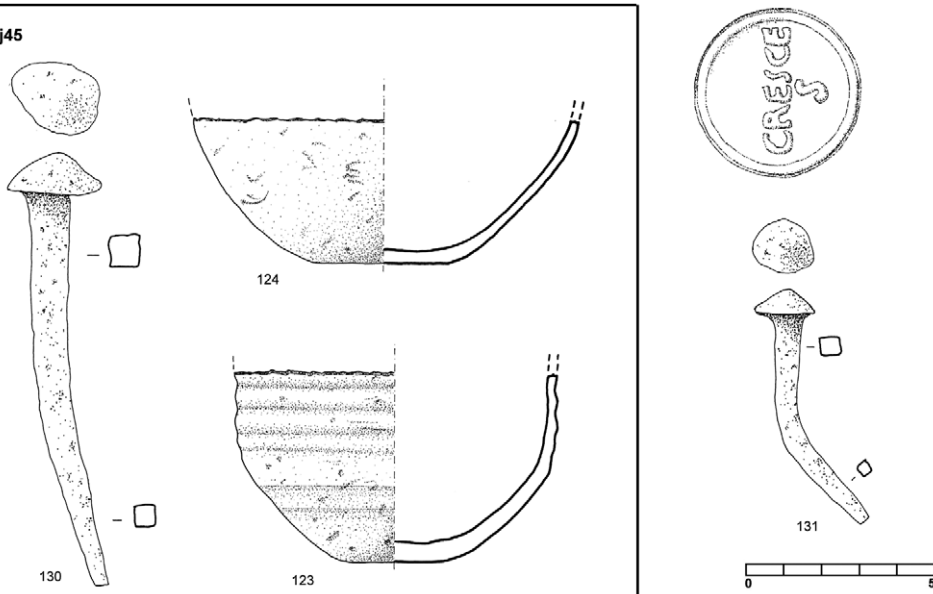
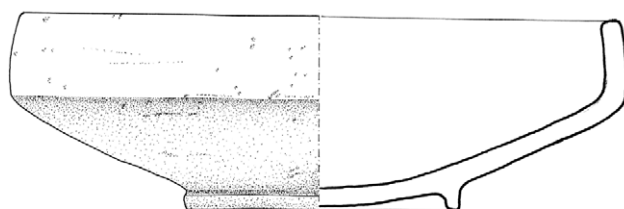

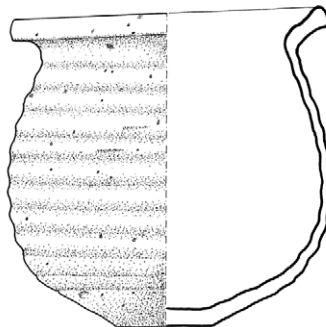
Tabla 11. Nalazi iz grobova ranoantičke faze (M. Krmpotić, L. Bekić)

Table 11. Finds from graves from the early-Roman phase. (M. Krmpotić, L. Bekić)

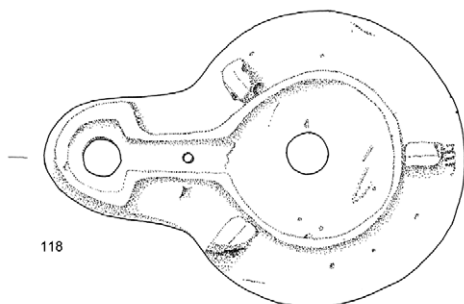
grob sj39

116

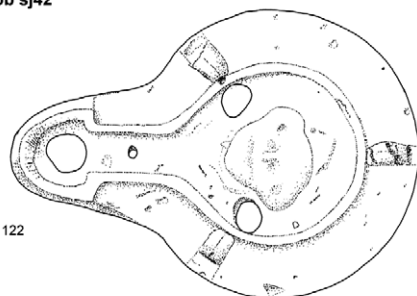

117

118

grob sj42

122

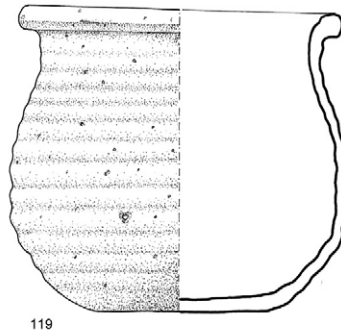

129

Tabla 12. Nalazi iz grobova ranoantičke faze (M. Krmpotić, L. Bekić)
 Table 12. Finds from graves from the early-Roman phase. (M. Krmpotić, L. Bekić)

grob sj40

grob sj41

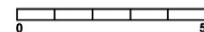
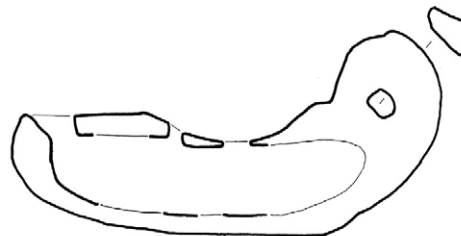
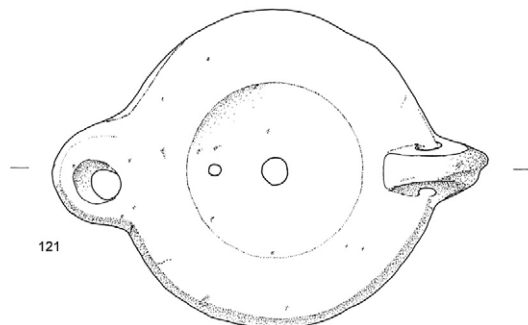
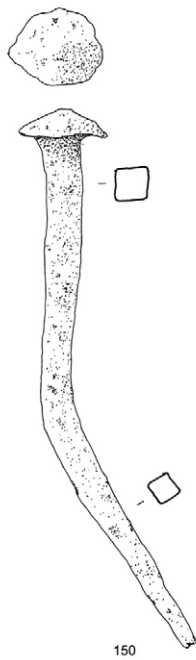
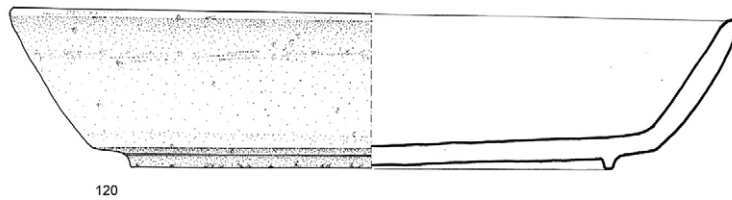

Tabla 13. Nalazi iz grobova ranoantičke faze (M. Krmpotić, L. Bekić)
 Table 13. Finds from graves from the early-Roman phase. (M. Krmpotić, L. Bekić)

sloj sj9

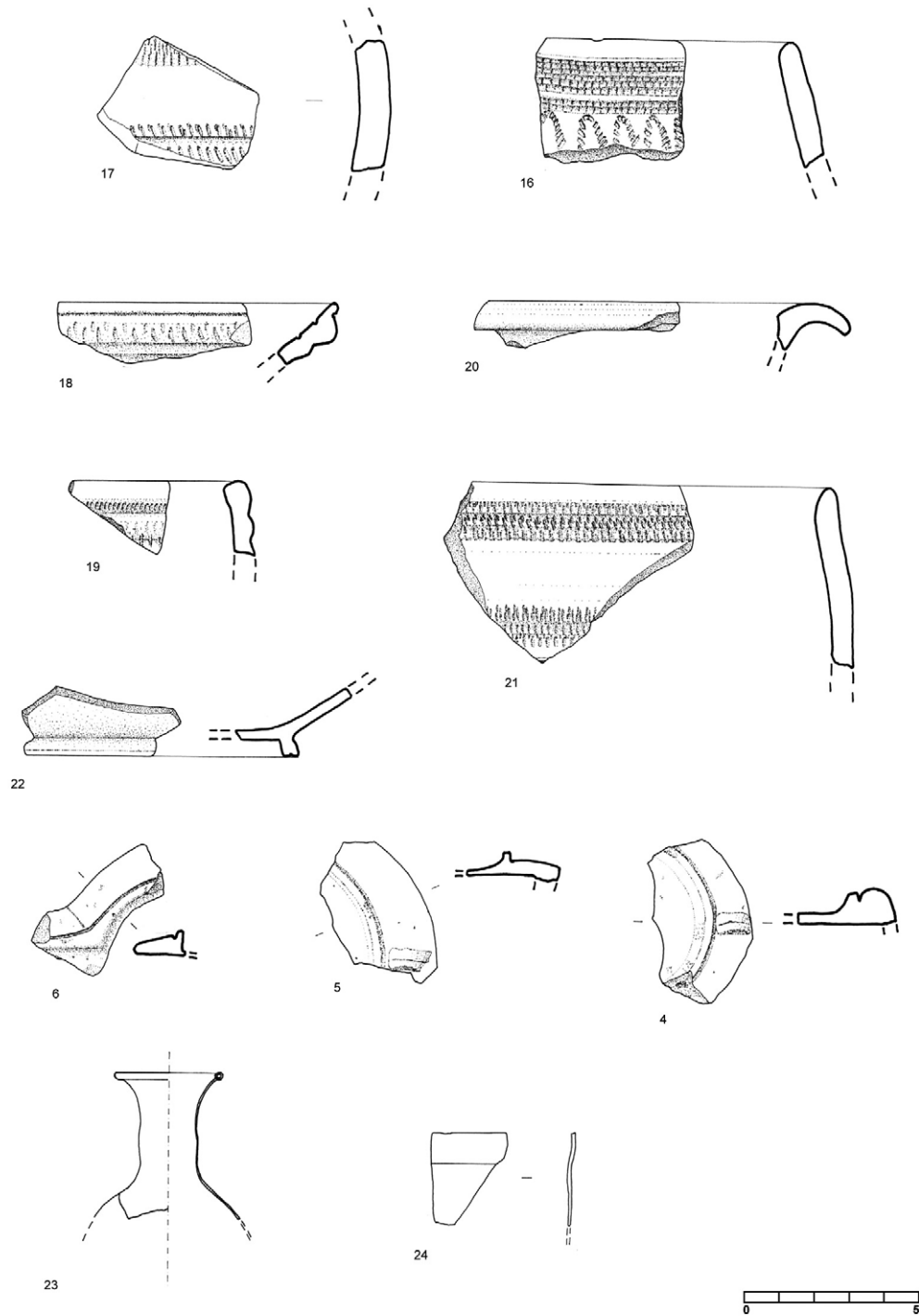

Tabla 14. Nalazi iz sloja SJ9 (M. Krmpotić)
Table 14. Find from layer SJ9. (M. Krmpotić)

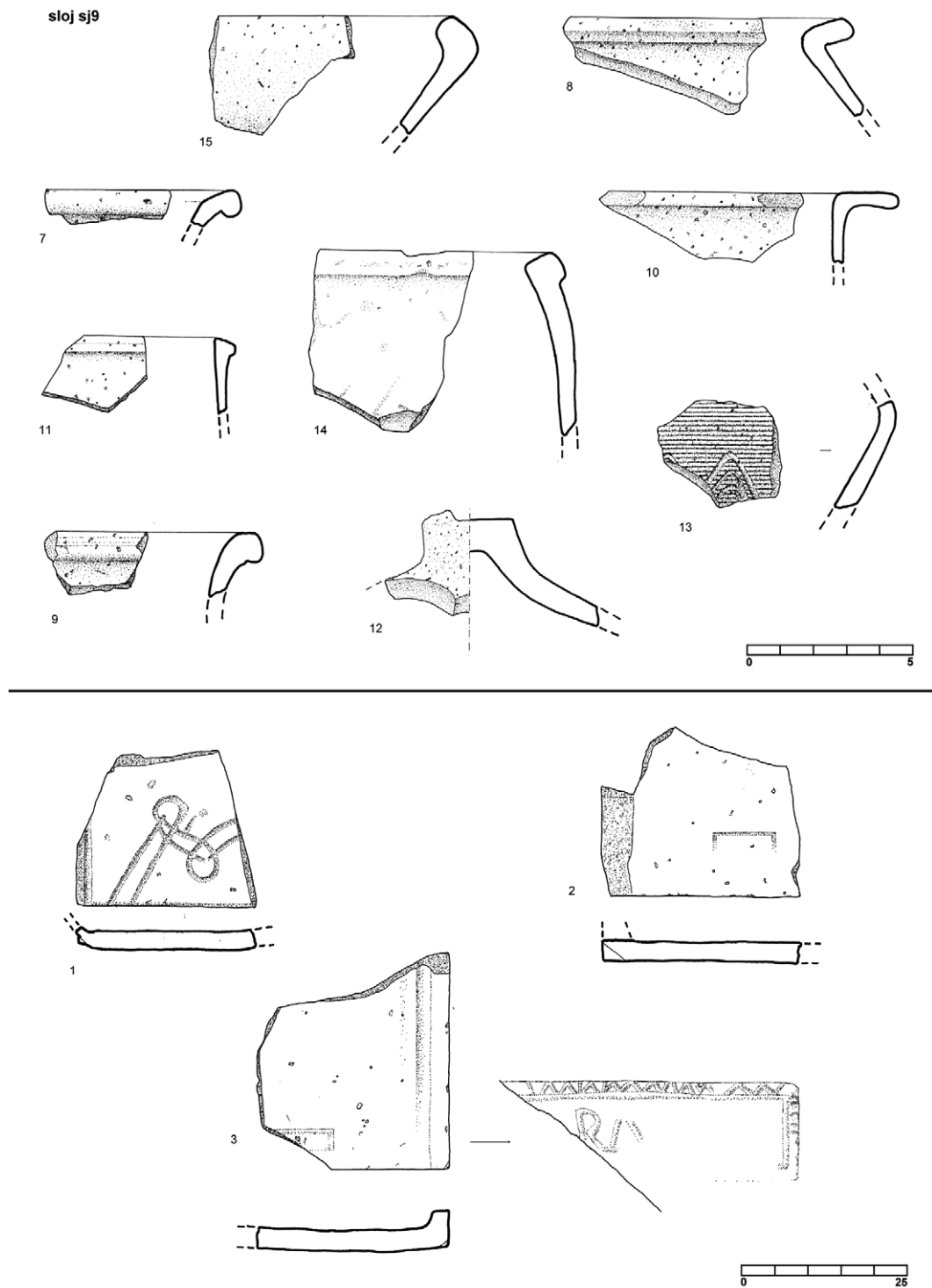

Tabla 15. Nalazi iz sloja SJ9 (M. Krmpotić)
Table 15. Find from layer SJ9. (M. Krmpotić)

sloj sj20

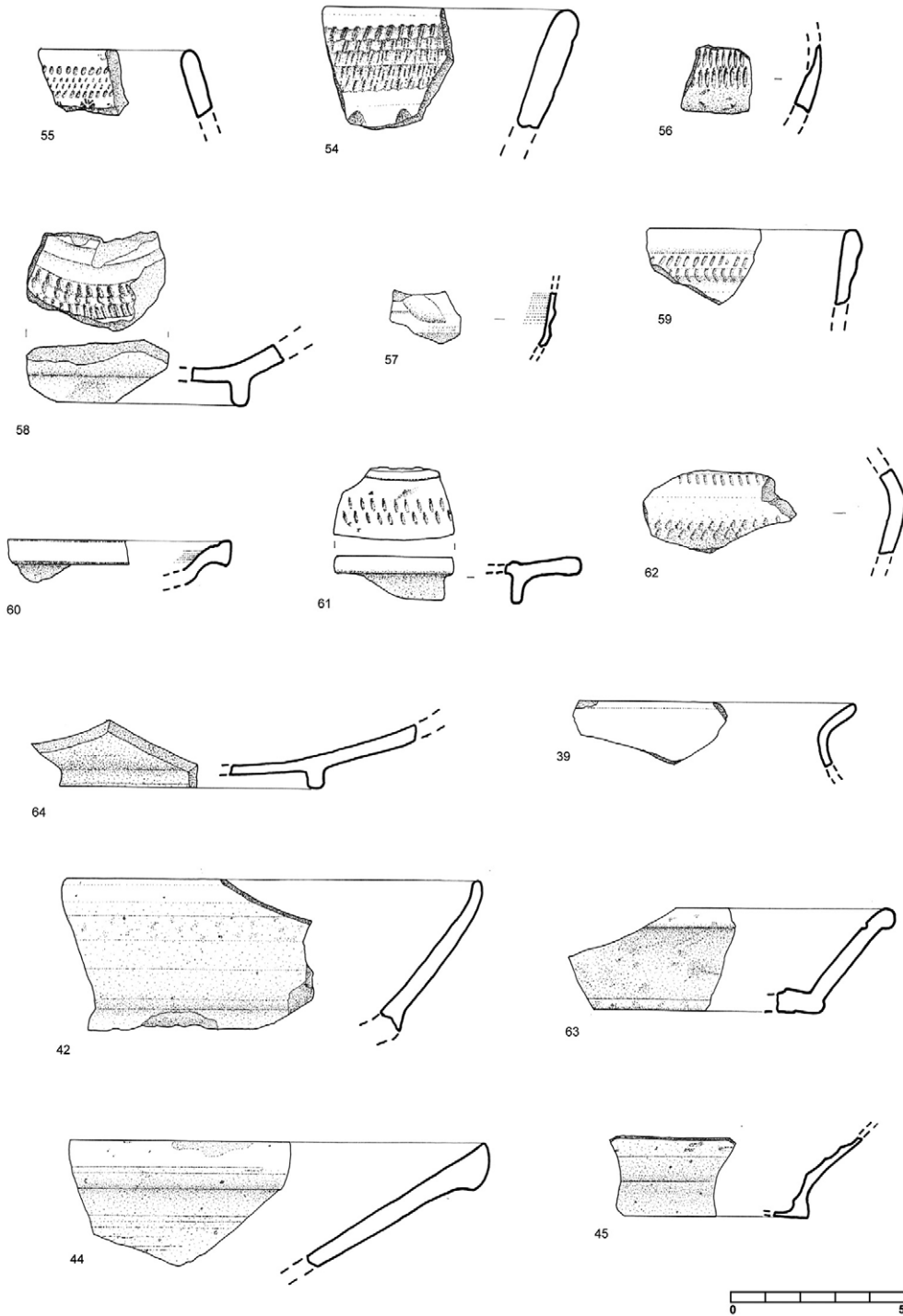

Tabla 16. Nalazi iz sloja SJ20 (M. Krmpotić)
Table 16. Find from layer SJ20. (M. Krmpotić)

sloj sj20

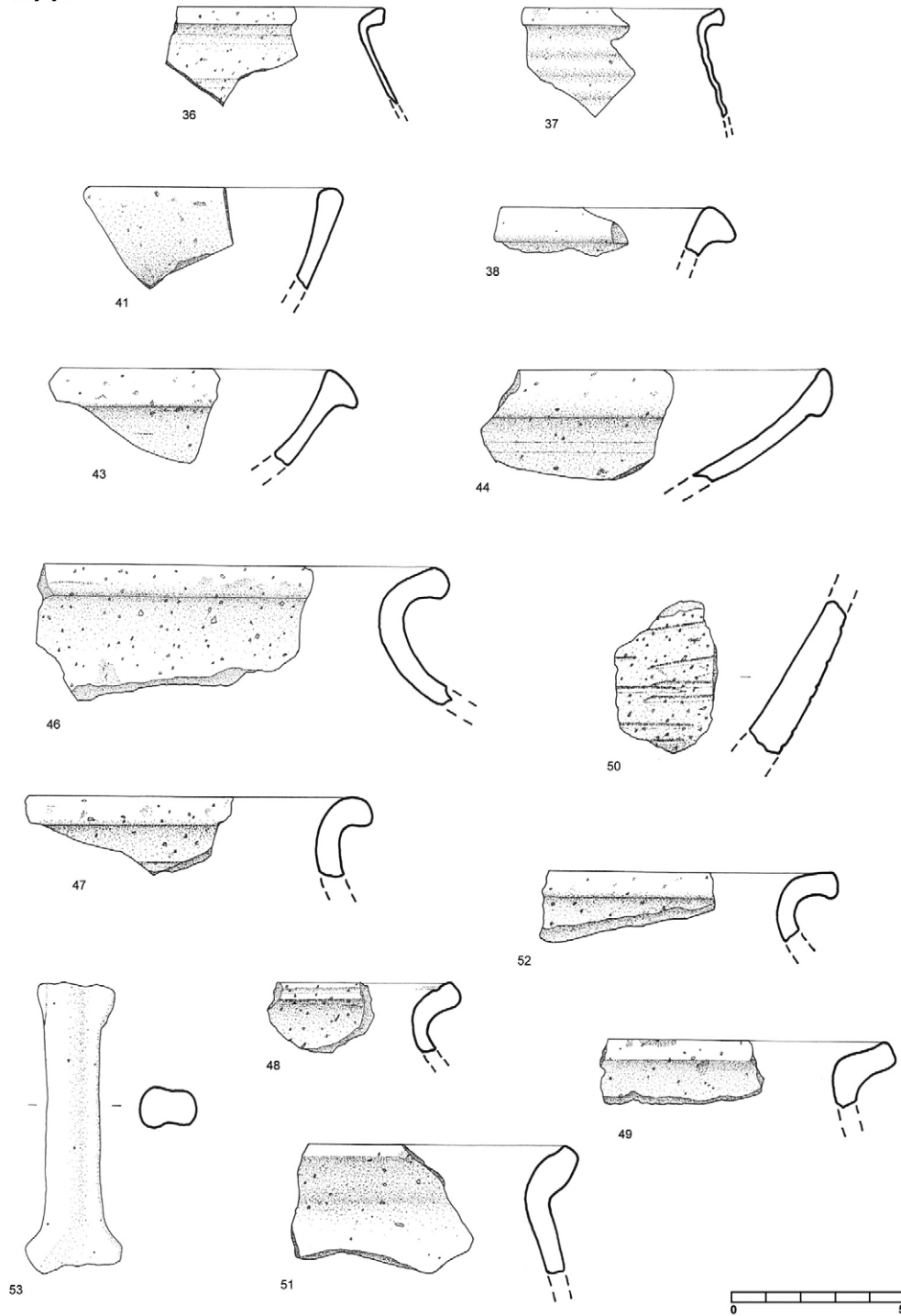

Tabla 17. Nalazi iz sloja SJ20 (M. Krmpotić)
 Table 17. Find from layer SJ20. (M. Krmpotić)

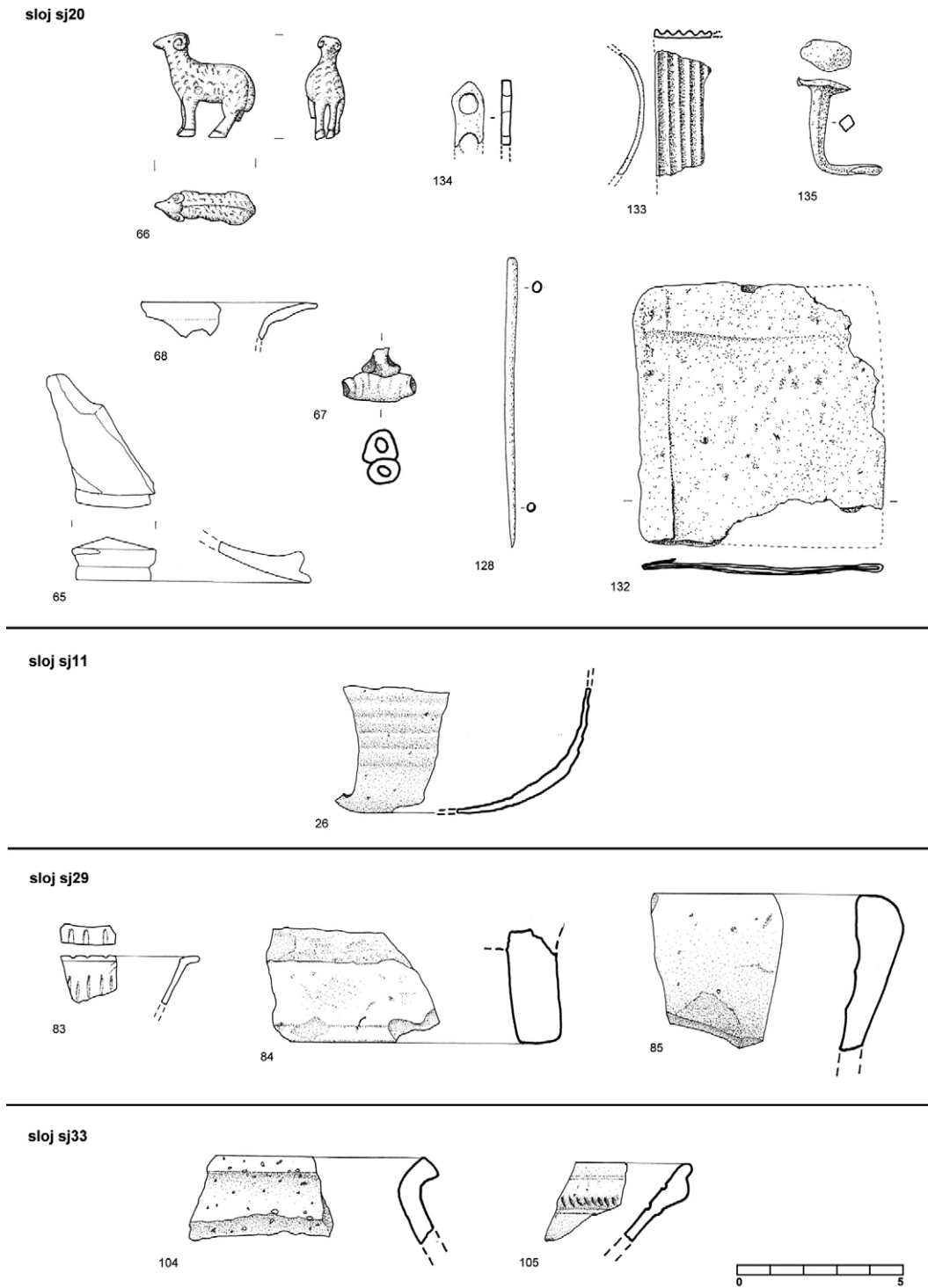

Tabla 18. Nalazi iz sloja SJ20, SJ11, SJ29, SJ33 (M. Krmptić, L. Bekić)
 Table 18. Find from layers SJ20, SJ11, SJ29, SJ33. (M. Krmptić, L. Bekić)

ANTE ŠKEGRO

Hrvatski institut za povijest
HR-10.000 Zagreb
Opatička 10

MARINKA ŠIMIĆ

Staroslavenski institut
HR-10.000 Zagreb
Demetrova 11

MARIJA MARIĆ

Franjevački muzej i galerija Gorica u Livnu
B i H-80.101 Livno
Gorička cesta bb

EPIGRAPHICA NOVA PELVENSIA

UDK 726.82 (439.56)
Izvorni znanstveni rad

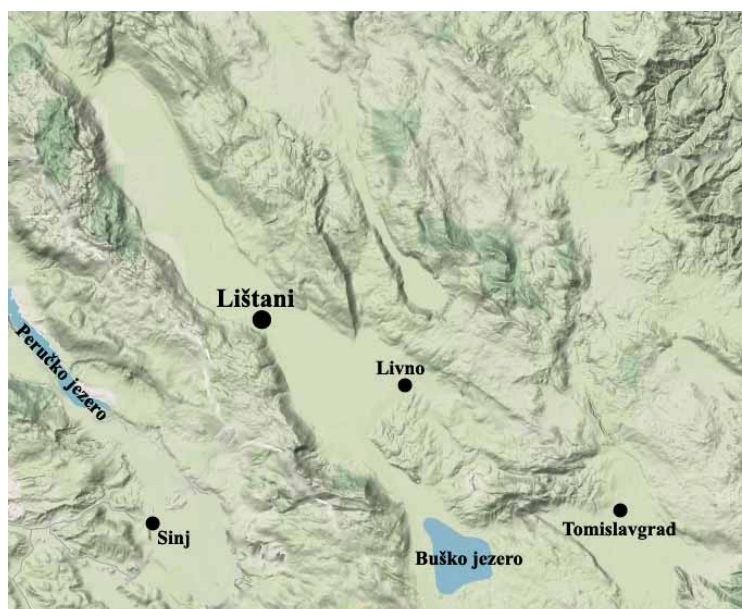
U ovom se prilogu obrađuje četrdeset šest rimskih sepulkralnih spomenika, odnosno njihovih fragmenata, koji potječu s lokaliteta Podvornice (Lištani) na jugozapadnom dijelu Livanjskog polja. U pitanju su ulomci dviju stela, fragmenti sandukâ odnosno poklopaca četvrtastih urni (ossuarium) te sanduci za pohranu kostiju (osteotheca) i njihovi poklopci. Pronađeni su tijekom sustavnih arheoloških istraživanja 2001., 2003., 2004., 2005. i 2006. g., koje je na ovom lokalitetu izvodila stručna ekipa Franjevačkog muzeja i galerije Gorica Livno. Potječu s rimske nekropole koja je prethodila gradnji ranokršćanskog kompleksa na istom lokalitetu, u kojeg su uglavnom bili ugrađeni u vidu spolija. Na kraju je natpis pisan hrvatskom ćirilicom i crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije iz druge polovice 12. st., na kojem se spominje jedan pop glagoljaš sa svojih pet umorenih sinova a koji također potječe s ovog lokaliteta

Ključne riječi: Rimska provincija Dalmacija, Pelva, Bosna i Hercegovina, Livno, Podvornice-Lištani, sepulkralni spomenici, rimska epigrafika, hrvatski ćirilski natpisi, popovi glagoljaši, Tjehodrag

Key words: Roman Province of Dalmatia, Pelva, Bosnia and Herzegovina, Livno, Podvornice-Lištani, sepulchral monuments, Roman epigraphy, croatian Cyrillic inscriptions, glagolitic priests, Tjehodrag

Uvod

Dosadašnja arheološka istraživanja lokaliteta Podvornice-Lištani kod Livna svjedoče o njevoj izrazitoj kompleksnosti. Kontinuitet življenja na tom se lokalitetu može pratiti od vremena rimske antike do kasnog srednjeg vijeka. Obličniji ga lokaliteti dovode u svezu i s prapovijesnim epohama (MARIĆ 2005a: 74). U stručnoj literaturi poznat je i pod imenom »Crkva sv. Ruže« (ATANACKOVIĆ SALČIĆ 1986: 44; 1988: 236, nr. 22.24.). Ivo Bojanovski (1915.–1993.) s ovim lokalitetom dovodi u vezu rimsku putnu postaju *Pelva (mansio Pelva)* s magistralne ceste *Salona –*

Karta 1

Map 1

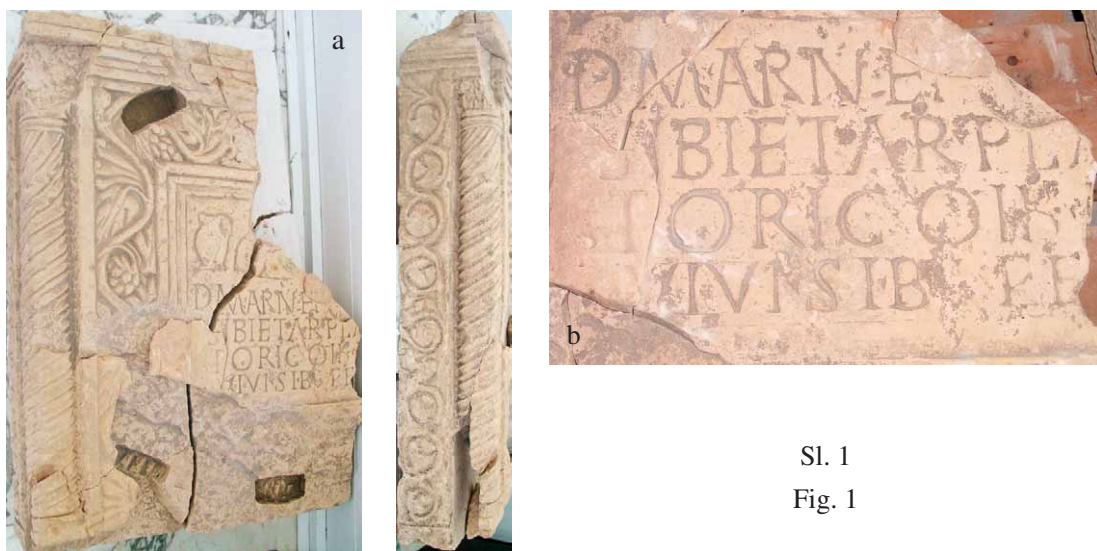
Servitium (BOJANOVSKI 1970b: 515–522; 1974b: 59, 64, 67, 68, 71, 108, 123, 124; 1988: 234, 244, 245–249, 380), poznatu s Antoninovog Itinerara (*Itin. Ant.* 269, 5). Na tom su se mjestu križali i rimski putevi kojima se putovalo prema Panoniji odnosno prema unutrašnjosti Dalmacije (BOJANOVSKI 1970b: 506; ČAČE 1995: 97). Esad Pašalić (1915.–1967.) (PAŠALIĆ 1960: 30, 105) i Géza Alföldy *Pelvu* su smatrali municipijem (ALFÖLDY 1965: 95). Sustavnim istraživanjem tragova antičkih komunikacija i naselja na terenu te raspoloživih vrela, Bojanovski je došao do zaključka da je *Pelva* ipak bila putna postaja (BOJANOVSKI 1970b: 515–520). Dosadašnja istraživanja ovog lokaliteta rezultirala su otkrićem dviju ranokršćanskih bazilika, krsnog zdenca, memorijalne kapele, osam kasnoantičkih zidanih grobnica od kojih su četiri bile presvođene i nekropole s ostacima sepulkralnih spomenika. Antičke objekte na ovom je lokalitetu preslojila srednjovjekovna nekropola dalmatinsko-hrvatskog kulturnog kruga (MARIĆ 2003: 177–184; 2005a: 74–84; 2005b: 113–120). Svojom slojevitošću i kompleksnošću ovaj je lokalitet dosta blizak onom s Grudina (Crkvine) – Čipuljić u Bugojnu (PAŠKVALIN 2003: 129–204; ŠKEGRO 2005: 369–389) i Šipovu u srednjoj Bosni (BOJANOVSKI 1974a: 347–369), s kojima se u svezu dovode i središta ranokršćanskih biskupija (ŠKEGRO 2005: 369–389; 2007: 357–365). Tijekom ranog srednjeg vijeka ovi su prostori bili u sastavu hrvatskih županija Hlebijana i Pliva (PORFIROGENET 2003: 78, 262, 263). Podvornice-Lištani treći su lokalitet s livanjskog područja na kojem su pronađene ranokršćanske bazilike. Prethodno su otkrivene na Rešetarici (VRDOLJAK 1990: 119–194) te na groblju Sv. Ive u Livnu (GLAVAŠ 1994: 105–111; VRDOLJAK 1994: 115–125; MARIJAN 1995: 120–126).

I.

Stele

Br. 1: ulomci monumentalne stele, koja je u ranokršćansko doba iskorištena kao postolje za oltarnu menzu. Tomu u prilog govori činjenica da je pronađena pred apsidom južne bazilike te udubljenja uklesana u nju a koja svojim dimenzijama i oblikom korespondiraju bazama stupova

ranokršćanskih oltarnih menzi. Razlomljena je na tri veća i nekoliko manjih ulomaka (sl. 1a, 1b).¹ Natpis na njoj uokviren je profiliranim okvirom, uklesanim unutar dvostruko šireg obruba urešenog vegetabilnom bordurom u vidu vinove loze, grožđa i palmeta. Rubovi stele izvedeni su u vidu tordiranih stupova. Gornji dio završava arhitravom koji je spajao kapitele sa završetka tordiranih stupova. Nedostaje gornji desni kut. U lijevom gornjem kutu, unutar natpisnog polja, prikazan je i motiv amfore ispod koje su provincijalnom kapitalom urezana četiri retka nadgrobnog natpisa. Ispod natpisnog polja je bazni neobrađeni dio kojim je stela bila učvršćena za podlogu.

Sl. 1

Fig. 1

Dimenzije: visina 188, širina na najširem dijelu 165, debljina 16 cm. Natpisno polje: visina 37,5, širina 37 cm (sl. 1c). Visina slova u prva tri reda je 4 a u četvrtom 3,5 cm. Interpunkcija se u vidu trokutića nazire u prvom retku iza slova *D* i *M*, u drugom redu iza sedmog slova (*R*) i u četvrtom retku iza šestog slova (*I*). Natpis glasi:

*D(is) M(anibus). Arner[ius]
sibi et Ar(ri)ae?). Plā-
tori con(iugi)
vivi sibi fe[erunt]*

Kao što iz natpisa slijedi, ovaj su *si* spomenik za života dali izraditi bračni drugovi Arnerija i po svoj prilici Arij Plator. Ime *Arneria* do sada nije bilo poznato s područja rimske Dalmacije. Gentilicij Arij (*Arrius*) od ranije je poznat s livanjskog područja sa poklopca urne koja potječe s lokaliteta Niče u Suhači kod Livna (ŠKEGRO 1997a: 94, nr. 56; 1999: 15–25). Na području Dalmacije najčešće su ga nosili Italici i Orijentalci (ALFÖLDY 1969: 61). *Plator* se kao *cognomen* na pod-

¹ Autor fotografija svih spomenika iz ovog rada (osim sl. br. 6c – koju je snimio Ćiril-Ćiro Rajić i sl. br. 48 – koju

je napravio Zoran Alajbeg) je koautor ovog rada Marija Marić.

ručju Dalmacije javlja više od dvadeset puta (OPEL 3: 145). Tipičan je za delmatske prostore (ALFÖLDY 1969: 267), s kojima se povezuje i livanjsko područje (ZANINOVIĆ 1966: 27–92; 1967: 5–101; 1994: 45–50). Poznat je s natpisâ iz Vašarovina (CIL 3: 9859; SERGEJEVSKI 1931: 20), Suhače (CIL 3: 9851) i Malog Kablića (PATSCHE 1909: 131) na Livanjskom polju. Na području Dalmacije javlja se i u formi *Platorius*, *Plaetor* te *Plaetorius*. Kod žena prevladava oblik *Plaetoria* (OPEL 3: 145). Sepulkralna formula *D(is) M(anibus)* i oblik *vivi sibi fec(erunt)*, kojom natpis završava, upućuju na zaključak da je ovaj spomenik nastao na prijelazu iz 1. u 2. st. odnosno tijekom 2. st. poslije Kr. (ALFÖLDY 1969: 28, 29).

Br. 2: ulomak donjeg dijela stele (inv. br. 484), sa plitkoreljefnim poprsjem dviju osoba u stiliziranoj niši (sl. 2). Dimenzije: visina 36, širina 60, debljina 18 cm. Kao lijevi dovratnik bio je ugrađen u presvođenu kasnoantičku grobnicu konzerviranu 1981. g. (ATANACKOVIĆ SALČIĆ 1986:

Sl. 2

Fig. 2

44), iz koje je izvađen tijekom arheoloških iskopavanja 2001. g. Slična stela s poprsjem muškarca i žene bila je u vidu desnog dovratnika ugrađena i u presvođenu grobnicu u Karahodžama kod Travnika (PAŠKVALIN 2003: 99). Da se i u ovom slučaju radi o muškarcu i ženi, govori gracilniji prikaz poprsja lijevog i robusnijeg desnog lika. Desni u svojoj, na prsa savijenoj, desnoj ruci drži probušenu kuglu, dok lijevi u svojoj desnoj ruci spuštenoj na trbuh drži klesarski čekić. Oba lika zaogrnuti su togom. Klesar na provincijalan, ali domišljat način, širim tragovima klesarskog dlijeta predočava nabore, posebno uočljive kod lijevog lika. Nabori su slični onima na togi osobe prikazane na reljefu iz Vašarovina kod Livna (PETRINEC – ŠEPAROVIĆ – VRDOLJAK 1999: 68, br. 139; ŠKEGRO 2003: 146., br. 9). Oko vrata lijevog lika ove stele naziru se tragovi nečega nalik na ogrlicu. Na desnom ramenu desnog lika nazire se fibula u obliku sidra. Portretna poprsja pokojnika karakteristična su za stele. Na njima se nerijetko susreću simboli zanata, kao što je to slučaj kod ovog ulomka. Može se pretpostaviti da se radi o nadgrobnom spomeniku klesara i njegove žene. Tip fibule u obliku sidra na odjeći muškarca pojavljuje se u 2. i traje tijekom 3. st. Na temelju stilskih obilježja ovaj fragment stele okvirno se datira u 3. st. poslije Kr.

II. Urne

Br. 3: dva ulomka sanduka urne, koji su bili ugrađeni u kasnoantičku grobnicu br. 5. (sl. 3). Dimenzije: visina 36,5, širina 51 i debljina 40,5 cm. Natpisno polje: visina 19,5, širina 28 cm. Visina slova: drugi red: 3,3 – 3,5 cm; treći i četvrti red 2,5 cm. Na donjem većem dijelu četiri su retka nadgrobnog natpisa ispisanog provincijalnom rustičnom kapitalom, od ranije dobro poznatom s rimskih spomenika s livanjskog područja. Natpisno polje uokvireno je profiliranim okvirom smještenim između dva tordirana stupa. Ispod natpisa naznačene su dvije palmine grane okrenute jedna

Sl. 3

Fig. 3

prema drugoj (sl. 4). Od prvog retka natpisa očuvali su se donji završetci nekoliko slova. Ostala tri retka neoštećena su i dobro čitljiva. Slova *M* i *A* u trećem retku urezana su u ligaturi. Slovo *O*, posljednje u trećem retku, zbog oštećenja natpisnog polja još prije urezivanja natpisa, odvojeno je od slova *S* i *V* u istom retku s kojima čini istu tiječ (*suo*). Slovo *A* je urezano bez poprečne haste. Interpunkcija u obliku točkica urezana je u drugom retku, između slova *DEF* i *AEL* te između *AEL* i *MAXI*. Natpis glasi:

 [----]aurus
def(uncto). Ael(ia) Maxi-
ma po(suit) ma(rito) suo
et sibi

Iz ovog se natpisa može iščitati da je ovaj spomenik sebi i svome mužu (*marito suo*) dala podići Elija Maksima (*Aelia Maxima*). Njen gentilicij (*Aelia*) upućuje na zaključak da se radi o osobama domaćeg porijekla, čemu u prilog govori i ženin *cognomen* (*Maxima*). Na području Dalmacije

Sl. 4

Fig. 4

učestaliji je kod muškaraca domaćeg porijekla (ALFÖLDY 1969: 242–245). Obitelj Elije Maksime građansko pravo (*ius Latii*) mogla je steći za cara Hadrijana (*Publius Aelius Hadrianus*, 117.–138.). Na livanjsko-glamočko-duvanjskom području, koji se smatraju klasičnim delmatskim ozemljem, Elijevci su prilično brojni. To govori u prilog pretpostavke da je tamošnje pučanstvo građansko pravo dobrim dijelom dobilo u vrijeme spomenutog cara Hadrijana (BOJANOVSKI 1988: 240–241, 221; ŠKEGRO 2000a: 94–95.). Gentilicij *Aelii* ovaj spomenik okvirno datira u 2. st. poslije Kr.

Br. 4a: tri ulomka sanduka urne s natpisnim poljem uokvirenim profiliranim okvirom i motivom rubne vegetabilne trake nalik palminoj gračici (sl. 5a). Dimenzije: visina 39, širina 49,5 debljina 46 cm. Natpisno polje: visina 11,5 širina 31 cm. I oni su bili ugrađeni u spomenutu kasnoantičku grobnicu br. 5. U prvom retku natpisa očuvao se samo donji dio slova, što otežava njihovo čitanje. U zadnja dva retka slova su sačuvana u cijelosti. Slova *V* i *R* u drugom retku ispisana su u ligaturi. Visina slova: drugi red: 3, treći red: 2,5 – 3 cm. Natpis glasi:

[–]CIRBINVI sibi
 et Aur(eliae) Sur(a)e caris-
 sim(a)e coniugi p(o)s(uit)

Br. 4b: ulomak lijeve strane gornjeg dijela sanduka urne s dva retka natpisa. Također potječe iz kasnoantičke grobnice br. 5. Iznad natpisnog polja uokvirenog u profilirani okvir, biljni je motiv identičan onom na prethodnom spomeniku. Osim floralnog motiva i okvira natpisnog polja s prethodnim ulomkom povezuje ga i oblik natpisnog polja te izgled i izvedba slova (sl. 5b). Na oba ulomka slova *A* urezana su bez poprečne haste. Prvi redak natpisa čini formula *D(is) M(anibus)*, odnosno posveta dušama pokojnika štovanim kao polubožanstva (MATIJAŠIĆ 2002: 77). U drugom retku je ime muškarca Aurelija Mesija (*Aurelius Messius*) koji je i dao podići ovaj spomenik. Ulomci br. 4a i 4b (sl. 5a i 5b) dio su istog spomenika. Natpis je na ovom spomeniku imao najmanje pet redaka teksta. Treći redak u prvom dijelu, zbog oštećenosti gornjeg dijela slova, nije jasan. Objedinjeni natpis (sl. 5a, 5b) glasi:

Sl. 5

Fig. 5

D(is) M(anibus)
Aur(elius) Messiv[s]
 [-]CIRBINVI sibi
 et Aur(eliae) Sur(a)e caris-
 sim(a)e coniugi p(o)s(uit)

Rodovsko ime (*nomen gentile*) muškarca s ovog spomenika svjedoči da se radilo o domorodcu čija je obitelj građansko pravo (*ius Latii*) mogla steći uredbom cara Karakale (*Constitutio Antoniniana*), koji je, kao što je poznato, građansko pravo dodijelio 212./213. g. svom slobodnom pučanstvu Carstva (ALFÖLDY 1984: 92). U prilog njegovog domorodačkog podrijetla govori i njegov *cognomen* Mesij (*Messius*), od ranije poznat s područja Dalmacije (ALFÖLDY 1969: 247). Domorodačkog podrijetla bila je i njegova supruga Aurelija Sura, koja je građansko pravo također mogla steći u sličnim okolnostima. I njezino je ime (*Sura*) poznato na području Dalmacije (CIL 3: 14780). Češće je u Italiji i Hispaniji (OPEL 3: 101). U muškoj inačici (*Surus*) učestalo je **po** diljem Rimskog Carstva (OPEL 3: 102). Na području Dalmacije nosio ga je značajan broj muškaraca (ALFÖLDY 1969: 303; ŠKEGRO 1997a: 112). Formula *D(is) M(anibus)* i pripadnost Aurelijevcima osobâ s ovog natpisa, ovaj spomenik okvirno datiraju u 3. st. poslije Kr.

Br. 4c: poklopac urne u obliku krova kuće odnosno hrama s akroterijima na uglovima urešenim palmetama. Dimenzije: visina 20, širina 60, debljina 55 cm. I on, također, potječe iz kasnoantičke grobnice br. 5. Objе bočne strane po sredini imaju poprečni zabat, što poklopcu daje for-

mu krova na četiri vode (sl. 5c). Pročelje poklopca reljefno je urešeno. U sredini zabata je osmerolatična rozeta u kružnici. Sa strana je motiv dviju nasuprotno postavljenih palminih grana. Desni akroterij je otučen, a lijevi popunjen motivom listova palmete. Ispod zabata je arhitravna greda, također urešena motivom palmine grane položene ulijevo. Klesar je na ovom objektu motiv palmine grane izradio u tri varijante prilagođavajući ih zadanim okvirima, što osim o klesarskoj vještini svjedoči i o razvijenom osjećaju za arhitektonsku kompoziciju. S donje strane poklopca je utor za nalije-ganje na sanduk urne. Dimenzije udubljenog dijela poklopca (širina 49, debljina 46 cm) i ukrasni motiv palmine grane, indicije su koje govore u prilog pretpostavci da je pripadao istoj cjelini kao i prethodno obrađena urna (br. 4a, 4b; sl. 5a, 5b).

Br. 5: dva ulomka sanduka urne, s tri retka natpisa urezanog u profiliranom okviru, s lijeve i desne strane obrubljenog floralnim motivom nalik palminom lišću (sl. 6a). I oni su također bili uzidani u kasnoantičku grobnicu br. 5. Dimenzije: visina 37, širina 47, debljina 53,5 cm. Natpisno polje: visina 6, širina 23,5 cm. Visina slova: prvi red: 2, drugi red 1,80, treći red 1 cm. Natpis je urezan rustičnom kapitalom nalik onoj na ulomcima br. 4a i 4b. Gornji dijelovi slova prvog retka natpisa oštećeni su, što nije zapreka za njegovo čitanje. Znakovi interpunkcije naziru se u drugom retku iza trećeg (S), četvrtog (A) i šestog (L), odnosno ispred sedmog slova (V). Zadnji redak natpisa seže do ruba profiliranog okvira (sl. 6b). Natpis glasi:

Sl. 6

Fig. 6

def(unctae) ann(or)um XL
pos(uit) Ael(ia) Ursa filia
matri pientissim(a)e

Iz natpisa se može zaključiti da je ovaj spomenik svojoj majci, koja je preminula u četrdesetoj godini života, dala podići kći Elija Ursa (*Aelia Ursa*). Radi oštećenosti spomenika ne može se utvrditi majčino ime. Otac Elije Urse mogao je biti Elije Urso (*Aelius Urso*), poznat s natpisa (sl. 6c) također pronađenog na ovom lokalitetu (ATA-

NACKOVIĆ SALČIĆ 1986: 44).² Može se pretpostaviti da joj je otac mogao biti i dekuriion Publije Elije Urso, poznat s natpisa iz Grkovaca kod Bosanskog Grahova (ILJug.: 1806).³ Elija Ursa je bila domaćeg porijekla. Potjecala je iz obitelji koja je građansko pravo stekla vjerojatno u vrijeme cara Hadrijana. Muška inačica njezinog imena (*Ursio, Ursius, Urso, Ursus*), bila je vrlo raširena diljem Rimskog Carstva (OPEL 4: 187). Muškarci su ga u Dalmaciji češće nosili tijekom kasnog principata (ALFÖLDY 1969: 317–318; ŠEGVIĆ 1996: 137; ŠKEGRO 1997a: 112). S područja Dalmacije poznato je dvadesetak žena s imenom *Ursa* (OPEL 4: 187). Pripadnost rodu Elijevaca ovaj spomenik okvirno datira u 2. st. poslije Kr.

Br. 6: ulomak donjeg dijela sanduka urne s natpisnim poljem (sl. 7). Bio je ugrađen u kasnoantičku grobnicu br. 5. Dimenzije: visina 34, širina 52, debljina 49,5 cm. Natpisno polje: visina 18, širina 25 cm. Prostor predviđen za prvi redak natpisa visok je 3,5, za drugi 3,3 a za treći redak 4,5 cm. Razmak među paralelnim crtama unutar kojih se urezivao natpis iznosi 1,5 cm. Natpisno polje obrubljeno je profiliranim okvirom i floralnim motivom sličnom onima na prethodnim spomenicima. Za razliku od profiliranog okvira, floralni motiv nije dovršen. Upravo ta činjenica i nedostatak natpisa govore u prilog pretpostavci da je ovaj objekt izrađen u mjesnoj radionici, specijaliziranoj za ovu vrstu spomenika. Polovična izdubljenost sanduka i nedovršena izvedba ornamentalnog motiva svjedoče da ovaj spomenik nije **ni** bio upotrebljen kao sepulkralni spomenik vjerojatno radi nepopravljivih oštećenja nastalih tijekom njegove obrade. Nedovršene urne s nepopravljivim oštećenjima nastalim tijekom njihove izrade, registrirane su i u radionicama ispod Liba na Duvanjskom polju te na Crkvini u Tomislavgradu (ŠKEGRO 1997: 83–86; 2000a: 99).

Br. 7: ulomak desne strane gornjeg dijela nadgrobno spomenika (inv. br. 490). Dimenzije: visina 16, širina 30, debljina 10 cm; visina slova 2 cm. Vegetabilna bordura s motivom palmine grančice položene ulijevo proteže se u neprekinutom nizu do sredine spomenika gdje završava dvostrukom S-viticom, na kojoj se nalaze tragovi svrdla (sl. 8). Na profiliranom okviru ispod palmine grančice urezano je slovo **M**, očito dio klasične sepulkralne formule *[D(is)]M(anibus)* koja ga okvirno datira na prijelaz iz 1. u 2. st. poslije Kr.

Sl. 7

Fig. 7

Sl. 8

Fig. 8

2 *[Ae](io) Urso [—]ciani.*

3 *Eximia laudis sum[m]ae integritatis P. [A]el(ius) Ursus dec(urio) mun(icipi) [Pe]lv(iatum) omnibus hon[or]i[bus] functus fl[...][l]em[...][±14][±14]*

[..]ae[.....]¹⁰ filiae infelic[iss(imae) q(ae) vi]xit ann(is) XVIII m[ensi(ibus)].../ vivus sibi et [suis]/ memoriam fec[it].

Sl. 9
Fig. 9

Sl. 10
Fig. 10

Sl. 11
Fig. 11

(sl. 11). Dimenzije: visina 21, širina 13,5, debljina 7,5 cm.

Br. 11: ulomak desnog ruba poklopca urne s akroterijem urešenim motivom dviju palminih grančica (inv. br. 489). Dimenzije: visina 19, širina 28, debljina 19 cm; visina slova 3 cm. Ispod akroterija urezano je slovo *M*,

Br. 8: ulomak lijeve strane donjeg dijela sanduka urne, urešen profiliranim okvirom i rubnom vegetabilnom trakom nalik motivu palmine grančice (sl. 9). Dimenzije: visina 23, širina 27, debljina 13 cm. Vrlo je sličan ornamentalnim motivima koji se nalaze na spomenicima (br. 4a, 4b, 4c odnosno sl. 5a, 5b, 5c; br. 5 odnosno sl. 6a; br. 7 odnosno sl. 8). Na ulomku se nazire i fragment bočne stranice sanduka.

Br. 9: ulomak sanduka urne s motivom palmine grančice te ostatkom profiliranog natpisnog polja (sl. 10). Dimenzije: visina 9,5, širina 12, debljina 10 cm.

Br. 10: ulomak sanduka urne s motivom palmine grane i ostatkom profiliranog okvira

Sl. 12
Fig. 12

očito ostatak uobičajene sepulkralne formule *D(is) M(anibus)*, koja ga okvirno datira na prijelaz iz 1. u 2. st. poslije Kr. Ispod je motiv palmine grane položene ulijevo (sl. 12).

Br. 12: ulomak desnog dijela poklopca urne s akroterijem. Dimenzije: visina 18, širina 17, debljina 30 cm. Akroterij je ispunjen reljefnim motivom lista palmete, a ispod je arhitravna greda s motivom palmine grančice položene ulijevo (sl. 13). Nađen je sekundarno kao jedan od obložnih kamenja srednjovjekovnog groba G-189.

Br. 13: ulomak desnog dijela poklopca urne s akroterijem. Dimenzije: visina 14, širina 19, debljina 18 cm. Urešen je motivom dviju palminih grana (inv. br. 488). Na dijelu zabatnog polja nazire se desno položena palmina gračica (sl. 14). Radi se o ornamentalnom motivu sličnom onom s prethodnih spomenika.

Br. 14: ulomak lijeve strane gornjeg dijela sanduka urne (sl. 15). Dimenzije: visina 16, širina 17, debljina 28 cm. Vegetabilna bordura s motivom palmine grančice završava ugaonom stiliziranom četverolatičnom rozetom iz čijeg središta urezane linije ortogonalno sijeku borduru po sredini. Motiv palmine grančice oborene udesno također se naslanja

Sl. 13

Fig. 13

Sl. 14

Fig. 14

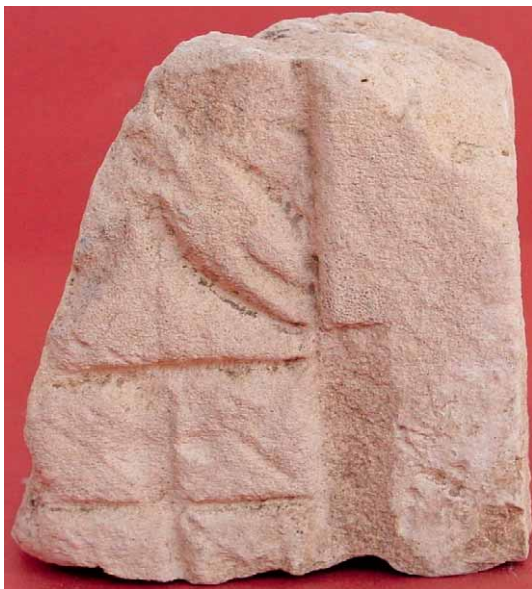

Sl. 15

Fig. 15

na rozetu. Ispod njega se naziru tragovi profiliranog okvira.

Ornamentalni motiv grančice sa stiliziranim paralelnim listovima, pojavljuje se u obliku sitnijih i krupnijih listova, listova koji se iz suprotnih pravaca spajaju po sredini spomenika ili koji teku naizmjenice. Poznat je s Podvornica, Rešetarice (VRDOLJAK 1990: 144, tab. X, br. 1) i iz Donjih Rujana (PATSCHE 1906: 168, sl. 15) na livanjskom području, iz

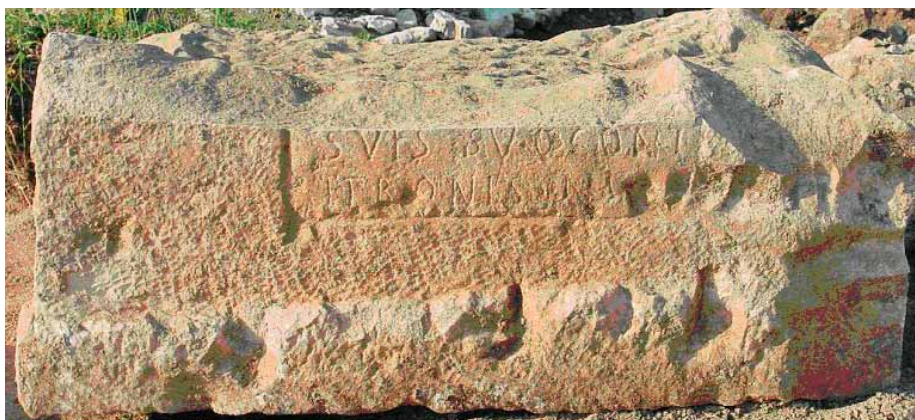
Sl. 16
Fig. 16

Otinovaca na Kupreškom polju (GUDELJ, 2000: 109, a) te s imotskih prostora: Zmijavci (CAMBI – GAMULIN – TONKOVIĆ 1999: 57–58, br. 9; 60, br. 13; 74–82, br. sl. na str. 75, 78, 79), Proložac Donji – Postranje (GUDELJ 2006: 32, 34). Radi se o jedinstvenoj pojavi iz dubljeg zaleđa *Salone*, kojoj je vjerojatno ishodište ista kamenoklesarska radionica.

Br. 15: ulomak sanduka urne s vegetabilnom bordurom i motivom četiriju kvadratića s križićima (sl. 16). Dimenzije: visina 9,5, širina 9, debljina 13,5 cm.

Br. 16: ulomak donjeg dijela sanduka urne s dva očuvana retka natpisa (sl. 17). Dimenzije: visina 38, širina 89, debljina 72 cm. Natpisno polje: visina 9,5 cm, širina 40 cm. Visina slova: prvi redak 3,2, drugi redak 3 cm. Kao i na prethodnim spomenicima, natpis je i na ovom ispisan provincijalnom rustičnom kapitalom. Gornji dijelovi slova u prvom retku natpisa neznatno su oštećeni. Tekst natpisa glasi:

suis Buo cont(tubernali)
et bonis [-]ni[-----]

Sl. 17
Fig. 17

U ovom se natpisu nazire neregularna bračna zajednica žene **Buo** s nekim muškarcem (*contubernium*). U njoj su uglavnom živjeli robovi, odnosno slobodna osoba i rob. Ime **Buo** odaje domorodačko porijeklo žene s ovog natpisa (ALFÖLDY 1969: 167). U istom je obliku zabilježeno i u Prisozju na Duvanjskom polju (BOJANOVSKI 1970a: 6–11; 1975: 42–49; ŠKEGRO 1997a: 92, nr. 43; 2000b: 536). U obliku **Buvo** registrirano je u Borčanima kod Tomislavgrada (PATSCHE 1904: 216; ŠKEGRO 2000b: 535). Ovo ime nadopunjava fond ženskih delmatskih imena sa završetkom na *-o*: (**Buvo, Dasto, Dutieio, Epatino, Iato, Ieto, Lavo, Paio, Paiio, Pano, Prevo**) (ŠKEGRO 2003: 136–138).

Sl. 18

Fig. 18

Br. 17: ulomak poklopca urne sa sačuvanim dijelom natpisa i tragovima žbuke (sl. 18). Dimenzije: visina 10,5 širina 41, debljina 30,5 cm. Visina slova: 4 cm. Sekundarno je bio uzidan u svod presvođene kasnoantičke grobnice br. 2, u koju je bilo uzidano više ulomaka. Neki su vjerojatno bili dio istog poklopca kao i ovaj ulomak, iako ih je sada teško međusobno spojiti. S donje se strane ovog ulomka naziru ortogonalno urezane linije, kao i ostatak kružnog žlijeba (promjera oko 8 cm), koji je, po svemu sudeći, služio za uglavljenje jednog od stupića ispred pročelnog dijela urne. Natpis je i na ovom spomeniku ispisan rustičnom provincijalnom kapitalom. Interpunkcija nije zamjetna. Visina slova: 4 cm. Tekst natpisa glasi:

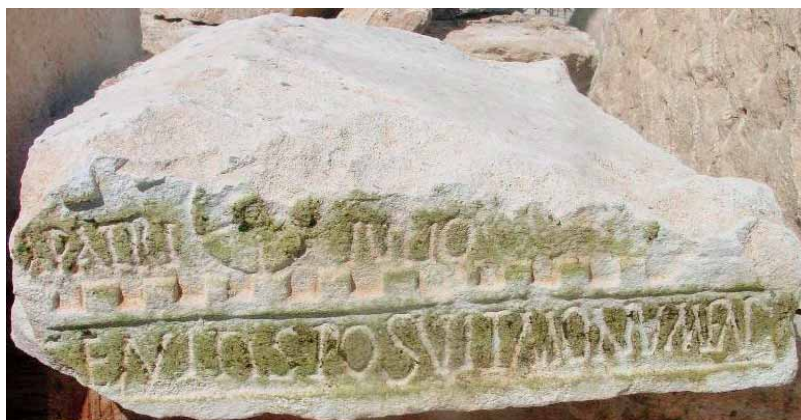
[-----] *P(ublius) Ael(ius) T(iti) Ael(ii) fil(i- -) -----*

Dimenzije ulomka i sadržaj natpisa upućuju na pretpostavku da i ovaj fragment potječe s urne koja se nalazila na istoj nekropoli kao i prethodni spomenici. Gentilicij *Elij (Aelius)* upozorava na domaće porijeklo osoba s ovog natpisa a koje su građansko pravo mogle steći za cara Harijana. Spomenuti gentilicij ovaj ulomak okvirno datira u 2. st. poslije Kr.

Br. 18: poklopac urne, znatnije oštećen s lijeve strane (sl. 19). Dimenzije: visina 12, širina 37, debljina 57 cm. Visina slova: prvi red 2, drugi red 2,5 – 3 cm. Kao desni dovratnik bio je uzidan na ulazu u presvođenu kasnoantičku grobnicu br. 1., konzerviranu 1981. g. (ATANACKOVIĆ SALČIĆ 1986: 44). Pronađen je 2001. g. tijekom arheoloških istraživanja ovog lokaliteta. Natpis se sastoji od dva retka teksta. Gornji, u sredini kojeg je šesterolisna rozeta, znatnije je oštećen i s lijeve i s desne strane. S lijeve se strane rozete nazire desni dio slova **M**, iza kojeg slijedi riječ **patri**. Iza rozete nazire se riječ **Julio**. Donji redak natpisa bolje je očuvan. Ipak, i njemu nedostaje nekoliko slova i s lijeve i s desne strane. Tekst natpisa glasi:

[*D(is) M(anibus) patri Iuli[o -----]*
[*p]ien{i}tis(simo) posuit monumen[tum -----]*]

Iz sadržaja ovog natpisa može se zaključiti jedino da se radi o poklopcu urne u koju su bili pohranjeni ostaci nekog muškarca iz roda Julijevaca. Julijevci su u Dalmaciji bili vrlo učestali. Brojniji su u njezinom primorskom dijelu, dok su u unutrašnjosti rjeđi. Potvrđeni su i u duvanjskom

Sl. 19

Fig. 19

kraju (ALFÖLDY 1969: 31–36; ŠKEGRO 2000b: 533). Na temelju oblika poklopca i formula *D(is) M(anibus)* ovaj spomenik se okvirno datira u 2. st. poslije Kr.

Br. 19: ulomak natpisa s ostatkom dva retka teksta (sl. 20). Dimenzije: visina 16,5, širina 16, debljina 23 cm. Urezan je rustičnom kapitalom između dviju paralelnih crta. Visina slova u oba retka je 4,5 cm. Prvi dio natpisa započinje donjom kosom hastom – možda slova *R*, iza koje slijede slova: *I*, *T* i *M*. U drugom su se retku očuvala slova *AGRIP*, očito dio imena *Agrip[pa]* odnosno *Agrip[pina]*. Natpis glasi:

Sl. 20

Fig. 20

[-----r]itm[-----]
[-----]Agrip[pa-----] vel Agrip[pina-----]

Radi skromne očuvanosti ovog ulomka ne može se posve točno odrediti koliko je natpis prvotno imao redaka i u kakvu je vrstu spomenika spadao. Jasno je da se na njemu spominje osoba s imenom *Agrippa* odnosno *Agrippina*. U pitanju je ime koje je bilo rašireno diljem rimske ekumene (OPEL 1: 58). I na području Dalmacije je potvrđeno nekoliko puta, uglavnom u urbanim mjestima (ALFÖLDY 1969: 145).

Br. 20: ulomak nadgrobnog spomenika s ostatkom dva retka natpisa (sl. 21). Dimenzije: visina 11,5, širina 14, debljina 10,5 cm. Visina slova u prvom retku: 3 a u drugom 3,3 cm. Natpis, urezan rustičnom kapitalom između dviju paralelnih linija, glasi:

D(is) [M(anibus) -----]

Po[-----]

U prvom retku natpisa očuvalo se prvo slovo standardne sepulkralne formule *D(is)* *M(anibus)*, na temelju koje se, a također i prema obliku slova, ovaj spomenik okvirno datira u ranocarsko doba, odnosno u 2. st. poslije Kr.

Br. 21: ulomak središnjeg dijela poklopcu urne sa šesterolisnom rozetom u gornjem i ostacima dva retka natpisa u donjem dijelu (sl. 22). Dimenzije: visina 16, širina 15,5, debljina 17,5 cm. Slova su u prvom retku visoka 2,5 cm, dok se za ona u drugom, zbog oštećenosti njihova donjeg dijela, to ne može precizirati. Natpis glasi:

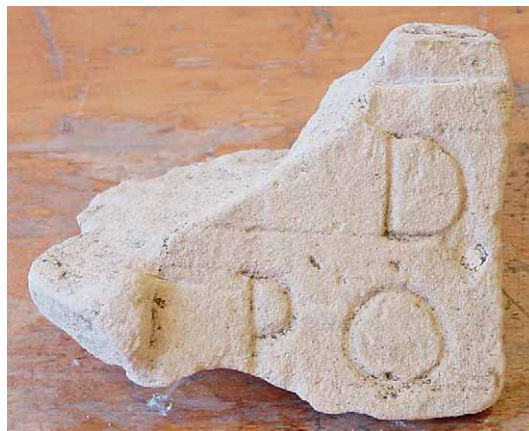
[-----]AP[-----]

[-----]OES[-----]

Sl. 23

Fig. 23

Sl. 21

Fig. 21

Sl. 22

Fig. 22

Br. 22: ulomak spomenika odbijenog sa svih strana, s ostacima dvaju redova nadgrobnog natpisa (sl. 23). Dimenzije: visina 12, širina 20, debljina 40 cm, visina slova: oko 4 cm. U prvom retku očuvao se broj *LXXIII*, vjerojatno broj godina pokojnika kojem je ovaj spomenik bio podignut. U drugom se retku prva četiri slova ne mogu odgonetnuti, već samo tri posljednja: *E, T i P*.

Sl. 24

Fig. 24

Br. 23: sanduk za kosti s poklopcem (*osteotheca*) (sl. 24a) *in situ*. Dimenzije sanduka: visina 40, širina 45, debljina 55 cm; debljina stranica 6–6,7 cm; dimenzije poklopcia: visina 16,5, širina 59, debljina 71 cm. Konstruiran je od monolitnog kamenog četvrtastog sanduka i poklopcia na dvije vode. Imitira arhitektonsku formu hrama, kako oblikom tako i ornamentom. Prednja strana sanduka urešena je motivom tzv. vrata podzemlja (*porta Inferi*), uokvirenog dvama nizovima polukružnih traka – motivom poznatim s livanjskog područja (PETRINEC – ŠEPAROVIC – VRDOLJAK 1999: 67, kat. br. 135). Četiri profilirana kasetona istih dimenzija uokvirena su paralelnim linijama, pri čemu okvir s koso urezanim linijama predstavlja dvodimenzionalni

prikaz vrata s tordiranim stupovima. Između kasetona šestarom su urezane kružnice (sl. 24b). Poklopac je izrađen u obliku krova na dvije vode s akroterijama i zabatom. Pročelna strana mu je reljefno urešena. Zabato polje je uz gornji rub optočeno arhitektonskim motivom dentikula. U središtu polja je peterolatična rozeta u kružnici. Akroteriji su ispunjeni s tri lista palmeta. Ispod zabata je široka arhitravna greda bez natpisa i ukrasa (sl. 24c). S donje strane poklopcia je rub za nalijeganje na sanduk. Ovakvu formu imaju poklopci salonitanskih, kao i drugih urni u Dalmaciji, čiji oblik proizlazi iz arhitektonskih uzoraka (CAMBI – GAMULIN – TONKOVIĆ 1999: 69). Poklopci, koji su pripadali sličnim objektima, poznati su iz Malog Kablića (PATSCHE 1906: 173; 1909: 131; ILJug.: 1807)⁴ i Suhače kod Livna (ŠKEGRO

⁴ *D[is] Manibus / [—] filia[e] vixit annos XVI Plator Carvius Batonis / posuit.*

1999: 15–25) te još nekih mjesta livanjskog kraja (PETRINEC – ŠEPAROVIĆ – VRDOLJAK 1999: 64–65). Ornamentalnim motivima s ovoga poklopca najbliži je ulomak s Grebaca kod Livna (MARIJAN 2000: 165–186). U unutrašnjosti pravokutno izdubljenog sanduka pronađena je lubanja, fragment lijeve bedrene i lisne kosti te dva vratna kralješka (sl. 24d). Dio su kostura muškarca starog između dvadeset i trideset godina života.⁵ Kako je pročelje poklopca u trenutku nalaza bilo okrenuto suprotno od pročelja sanduka, može se pretpostaviti, da je ovaj objekt naknadno otvaran. Nalazio se u kružnoj jami, načinjenoj upravo za njega. Na temelju te činjenice može se protumačiti svrha devetnaest sličnih jama pronađenih na ovom lokalitetu. Pravilnog su kružnog ili ovalnog oblika. Bile su ispunjene tamnijom zemljom, ulomcima keramike, životinjskim kostima, žbukom, ugljenom odnosno garom. Preliminarna valorizacija ulomaka keramičkih i staklenih posuda, C¹⁴ analiza drvenog ugljena te rimski novac upućuju na rimskodobno porijeklo ovih jama. Neke od jama bile su bez nalaza. S obzirom na ovdašnji nalaz *in situ*, postoji vjerojatnost da su ove jame, ili barem dio njih, služile za polaganje upravo ovakvih objekata, koji su u razdoblju ranog kršćanstva uništeni kao poganski. Na to upućuju nalazi brojnih ulomaka na ovom lokalitetu te njihovo sekundarno korištenje u ranokršćanskoj arhitekturi. Ukoliko naredna istraživanja potvrde ove pretpostavke, onda će nam kružne jame predstavljati poseban vid materijalnih ostataka nekropole iz razdoblja Rima. Udubljenja za urne registrirana su i na desitijatskoj nekropoli na Kamenjači (Breza kod Sarajeva) (PAŠKVALIN 1988: 87).

Br. 24a: tri ulomka sanduka za kosti (*osteotheca*). Sačuvan je donji dio te dva ulomka bočnih stranica (sl. 25a). Dimenzije: visina 40, širina 44, debljina 60 cm; debljina stranica 5,5 – 6 cm. Pročelna je strana urešena motivom *porta Inferi*. Plitko urezani neprofilirani kasetoni uokvireni urezanim linijama smješteni su unutar okvira urešena kao i kod prethodnog spomenika, s dva niza polukružnih traka, ali u varijanti u kojoj se dva niza spajaju na dnu. Fragmenti ovog spomenika također su bili ugrađeni u konstrukciju spominjane kasnoantičke grobnice br. 5.

Br. 24b: ulomak gornjeg dijela sanduka za kosti (sl. 25b). Dimenzije: visina 16,5, širina 22, debljina 5,5 cm. Izvedbom i ukrasnim motivom *porta Inferi*, kao i dimenzijama te oblikom kamena

Sl. 25

Fig. 25

⁵ Mario Šlaus, Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Lištani-Podvornice, Stručni izvještaj EP-103-04/06, Zagreb 2006.

od kojeg je izrađen, znatno je sličan prethodnom spomeniku, na temelju čega se može pretpostaviti da je s njim činio jedinstvenu cjelinu. Ipak, radi velike oštećenosti ovog ulomka, međusobno se teško spajaju.

Br. 25: ulomak nadgrobnog spomenika (sl. 26). Dimenzije: visina 22, širina 38, debljina 9 cm. Pravokutna polja uokvirena konkavno-konveksno profiliranim okvirima također predstavljaju ornamentalni motiv *porta Inferi*. Najvjerojatnije se radi o prednjoj stranici sanduka za kosti. Ulomak je klesarski obrađen, i sa stražnje strane.

Br. 26: ulomak sanduka prednje strane urne s profiliranim kasetonima (inv. br. 520), očito dio ornamentalnog motiva *porta Inferi* (sl. 27). Dimenzije: visina 14, širina 17,5, debljina 5 cm. **Inače** Ornamentalni motiv vratâ podzemlja (*porta Inferi*) od ranije je poznat s fragmenata ugrađenih u presvođenu grobnicu iz ranokršćanske bazilike s lokaliteta Sv. Ive u Livnu (ŠKEGRO 1997c: 85, sl. 4, 5), s urni iz duvanjskog kraja (ŠKEGRO 2000a: 100) te s nadgrobnog spomenika iz Zmijavaca kod Imotskog (CAMBI – GAMULIN – TONKOVIĆ 1999: 70–71, br. 3.). Uz motiv palmete, i ovaj ornamentalni motiv povezuje livanjski, duvanjski i imotski kraj.

Br. 27: ulomak lijeve strane gornjeg dijela sanduka urne s profiliranim okvirom između središnjeg polja i rubne trake bez reljef-

Sl. 26

Fig. 26

Sl. 27

Fig. 27

Sl. 28

Fig. 28

nog ukrasa (sl. 28). Dimenzije: visina 19, širina 28, debljina 16 cm. Sekundarno je bio uporabljen na srednjovjekovnom grobu G-119.

Br. 28: ulomak desne strane donjeg dijela sanduka urne s dijelom profiliranog okvira (sl. 29). Dimenzije: visina 11, širina 27, debljina 14,5 cm.

Br. 29: ulomak lijeve strane gornjeg dijela urne s motivom profiliranog okvira (sl. 30). Dimenzije: visina 22, širina 28, debljina 11,2 cm.

Sl. 29

Fig. 29

Sl. 30

Fig. 30

je arhitravna greda, većim dijelom otučena. Između dviju ravnih letvi bila je ispunjena reljefnim motivom šesterolatičnih rozeta u nizu, međusobno povezanih paralelnim linijama. S donje strane poklopac ima rub za nalijeganje na sanduk urne.

Br. 30: poklopac sanduka urne u obliku krova na dvije vode s akroterijima i jednim poprečnim zabatom sa šire pročelne strane reljefno urešene (sl. 31). Dimenzije: visina 27, širina 67, debljina 52 cm. Desna je strana pročelja s akroterijem otučena, s lijeve je strane akroterij djelomično očuvan i na njemu se nazire vegetabilni motiv. Zabat je također reljefno urešen vegetabilnim motivom, ali radi otučenosti teško prepoznatljivim. Ispod zabata

Sl. 31

Fig. 31

Sl. 32

Fig. 32

Br. 31: poklopac sanduka urne u obliku krova na dvije vode s akroterijima i zabatom (sl. 32). Dimenzije: visina 11, širina 63, debljina 59 cm. Lijeva i desna strana pročelja s akroterijima su otučene, baš kao i gornji dio poklopca. Djelomično je očuvan središnji dio zabata urešen vegetabilnim motivom dviju nasuprotno postavljenih palmiranih grančica. Isti se motiv ponavlja ispod na arhitravnoj gredi. S donje strane poklopca rub za nalijeganje na sanduk urne.

Sl. 33
Fig. 33

Sl. 34
Fig. 34

Sl. 35
Fig. 35

Br. 36: ulomak akroterija poklopca urne (sl. 37). Dimenzije: visina 10,5, širina 10, debljina 12 cm. Osim tragova klesarskog čekića nema drugih ukrasa. Vjerojatno je pripadao stražnjem dijelu poklopca.

Br. 32: ulomak središnjeg dijela poklopca urne sa zabatom (sl. 33). Dimenzije: visina 10,5, širina 27, debljina 60 cm. Otučen je sa svih strana. U sredini zabata uokvirenog višestrukom profilacijom je rozeta, pretpostavljamo šesterolatična, a sa strane trokutastu formu ispunjava motiv nanizanih čašica cvijeća.

Br. 33: ulomak gornjeg dijela nadgrobnog spomenika sa šesterolisnom rozetom u sredini (sl. 34). Dimenzije: visina 11,5, širina 14, debljina 6 cm. Stražnja je strana otučena. Naziru se i ostatci žbuke, što upućuje na sekundarnu uporabu.

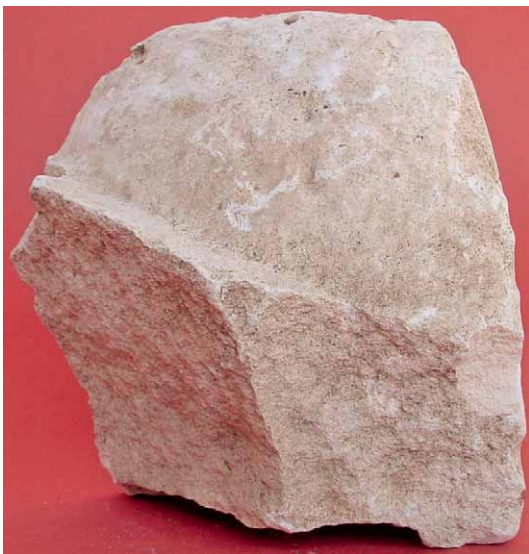
Br. 34: dva ulomka poklopca urne (sl. 35). Dimenzije: visina 10,5, širina 22,5, debljina 53 cm. S gornje se strane nazire trag akroterija, a s donje rub za nalijeganje na sanduk urne. Na površini su vidljivi tragovi žbuke. Sekundarno je bio uzidan u svod kasnoantičke presvođene grobnice br. 2.

Br. 35: ulomak akroterija poklopca urne (sl. 36). Dimenzije: visina 10,5, širina 10, debljina 12 cm. Osim tragova klesarske obrade nema nikakvih ukrasa i vjerojatno je pripadao stražnjem dijelu poklopca.

Sl. 36
Fig. 36

Br. 37: akroterij poklopca urne (inv. br. 532). S donje se strane vidi dio ruba za nalije-ganje na sanduk urne (sl. 38). Dimenzije: visi-na 16, širina 21, debljina 19 cm.

Sl. 38

Fig. 38

Br. 39: ulomak gornjeg dijela nadgrob-nog spomenika (sl. 40) na kojem je urezana klasična sepulkralna formula: *D(is) M(anibus)*. Dimenzije: visina 13, širina 43, debljina 11 cm; visina slova 3,5 – 4 cm.

Sl. 40

Fig. 40

Br. 40: ulomak nadgrobnog spomenika s ostatkom natpisa (sl. 41). Dimenzije: visina 11, ši-ri-na 26,5, debljina 15,5 cm; visina slova 3,5 cm. U prvom je retku slovo *M* upisano između dvije pa-ralelne crte, očito dio sepulkralne formule *D(is) M(anibus)*, koja ga okvirno datira na prijelaz iz 1. u 2. st. poslije Kr. U drugom, otučenom, retku slova se tek naziru. Na desnoj se strani nazire profilirani okvir natpisnog polja.

Sl. 37

Fig. 37

Br. 38: ulomak nadgrobnog spomenika (inv. br. 535). Dimenzije: visina 25, širina 35, debljina 11 cm. Pročelna je ploha spomenika ukrašena arhitektonskim motivom tordiranih polustupića povezanih dvjema arkadama, ta-kođer tordiranim i spojenim po sredini luka (sl. 39). Obrada stražnje plohe i mali fragment bočne stranice upućuje na pretpostavku da se radi o sanduku urne ili sanduku za kosti.

Sl. 39

Fig. 39

Sl. 41

Fig. 41

Br. 42: ulomak nadgrobnog spomenika (sl. 43). Dimenzije: visina 14, širina 12, debljina 8,5 cm. Na temelju očuvanost ulomka ne može se precizirati o kakvoj se vrsti spomenika radilo. Na ulomku je motiv vegetabilnog reljefnog ornamenta izrađenog od motiva vinove loze i vitice, na kojem se vide rupice od svrdla.

Sl. 43

Fig. 43

tom i motivom palmine grane u trokutastom ispunu (sl. 44). Dimenzije: visina 24, širina 27, debljina 11 cm. U središtu je zabata višelatična

Br. 41: ulomak nadgrobnog spomenika (sl. 42). Dimenzije: visina 15,5, širina 16, debljina 16 cm. Njegova oštećenost ne dopušta preciziranje o kakvoj vrsti spomenika se radilo. Ispod profiliranog arhitrava je ostatak reljefnog vegetabilnog motiva.

Sl. 42

Fig. 42

Br. 43: ulomak gornjeg dijela nadgrobnog spomenika u obliku stele s upisanim zaba-

Sl. 44

Fig. 44

stilizirana rozeta, ispod je plitko profilirana arhitravna greda. Arhitektonski tip stele s upisanim zabatom (Tip B kod Paškvalina), općenito se datira u vrijeme od 1. do 4. st. poslije Kr. (Paškvalin 1996: 121).

Br. 44: ulomak nadgrobnog spomenika (sl. 45). Dimenzije: visina 13,5, širina 14,2, debljina 9 cm. Iz očuvanog se ulomka ne može razaznati o kakvoj se vrsti spomenika radilo. Ulomak je reljefno ukrašen motivom trokuta u nizu.

Br. 45: ulomak nadgrobnog spomenika (sl. 46). Visina 17, širina 18, debljina 8 cm. Očuvan je dio vegetabilne bordure, vjerojatno vinove loze, i profiliranog okvira.

Sl. 45

Fig. 45

Sl. 46

Fig. 46

Br. 46: ulomak nadgrobnog spomenika (inv. br. 508) na kojem se vide urezana dva međusobno povezana bršljanova lista. Dimenzije: visina 14, širina 7,5, debljina 2,8 cm. Sa strane je ulomak tordiranog polustupa (sl. 47). Inače, motiv bršljana je vrlo raširen u dekoraciji rimskih spomenika, često geometrijski stiliziran, a veže se uz kult Dionizija (ČREMOŠNIK 1957: 224).

Sl. 47

Fig. 47

Br. 47: dva ulomka vapnenačne ploče s natpisom u dva reda (sl. 48). Dimenzije: 195 x 47 x 11,5 cm; visina slova u prvom retku: 5,5 – 8,6 cm; u drugom retku: 5,2 – 8 cm (inv. br. Ka-539). Pronađena je 2003. g. u grobu br. 21. tijekom druge istraživačke kampanje ovog lokaliteta. Služila je kao bočna obložna ploča, u grobu u kojem su jedan iznad drugoga bila ukopana dva pokojnika (sl. 49). Kostur gornjega bio je netaknut, dok su kosti donjega u vrijeme istraživanja bile dislocirane ukopom gornjega pokojnika. Gornjem je desna ruka bila položena na bedrenu kost a lijeva na na zdjelicu (sl. 50).

Sl. 48

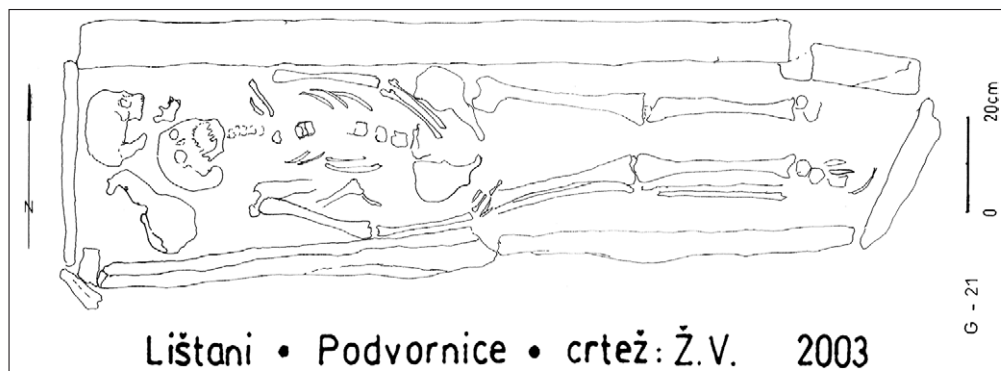
Fig. 48

Sl. 49

Fig. 49

Natpis u dva retka teksta sastavljen je od 15 slavenskih leksema. Pisan je hrvatskom ćirilicom i crkvenoslavenskim jezikom hrvatske redakcije. Usporediv je sa srednjovjekovnim lapidarnim natpisima pisanim hrvatskom ćirilicom, nekim hrvatskim ćirilskim rukopisima, hrvatskoglagoljskim tekstovima te bosanskim rukopisima. Nalazi se u lapidarnoj zbirci *Franjevačkog muzeja i galerije* na Gorici-Livno. Transliteracija:

Sl. 50

Fig. 50

† se ležitb : p(o)pb : tēhodragb : a e imētb : ã synovb : tere
rēđb edinēmb godē stry e

Transkripcija:

† se ležitb : p(o)pb : tēhodragb : a (j)e imētb : ã (= 5) synovb : tere
rēđb (j)edinēmb godē stry (j)e

Prijevod na suvremeni hrvatski jezik:

† tu leži pop tjehodrag imao je pet sinova
svi su u jednoj (istoj) godini bili ubijeni

Svi pokazatelji upućuju na zaključak da je ovaj natpis nastao tijekom 12. st. Riječ je o jednom od najstarijih natpisa pisanih hrvatskom ćirilicom, na kojem se spominje najstariji imenom poznati pop glagoljaš – Tjehodrag. U drugom retku stoji da su tijekom jedne godine ubijena petorica njegovih sinova. Sinovi i ukop ženske osobe u popov grob, svjedoče da se radilo o obiteljskom čovjeku. Kao nelatinski svećenik Tjehodrag je mogao imati djecu sa zakonitom ženom na valjan, ali ne i na dopušten način. Svećenicima latinskoga obreda ženidba uglavnom nije dopušтана. Ovome u prilog govori i slučaj splitskoga biskupa Dabrala, koji je 40-tih godina 11. st. svoj bračni status pred papinim izaslanikom opravdavao običajem Istočne Crkve (*consuetudine Orientalis Ecclesiae*).⁶ Prvi lateranski koncil zabranio je 1123. g. svećenicima i đakonima suložništvo sa svakom ženom.⁷ Drugi

⁶ *Historia Salonitana. Toma Arhiđakon. Povijest salonitanskih i splitskih proosvećenika*, Split, 2003., 64–65.

⁷ **Prvi lateranski koncil**, kan. 7: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* (curantibus J. Alberigo, P.P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi, consultante H. Jedin), Friburgi Brisgoviae, Herder, 1962., str. 167: »Presbyteris, diaconibus et

subdiaconibus concubinarum et uxorum contubernia penitus interdicimus et aliarum mulierum cohabitationem...«. (Svećenicima, đakonima i subđakonima posve zabranjujemo zajedničko stanovanje s priležnicama i suprugama i suložništvo s drugim ženama...).

lateranski koncil 1139. g. proglasio je nevaljanom ženidbu koju bi sklopili klerici.⁸ Brak klerika, iako nedopušten, bio je valjan i nerazrješiv sve do održavanja ovih sabora, odnosno do donošenja spomenutih propisa. Očito zbog njihovog nepoštivanja, slične su uredbe i kasnije proglašavane odnosno primjenjivane. Tako je izaslanik pape Honorija III. (1216.–1227.) Akoncije iz Viterba 1221. g. naredio da kler splitske crkve mora otjerati sve svoje prilježnice (*cunctas expelli focarias*).⁹ *Tridentiski koncil* je 1563. g. ženidbu i svečane zavjete proglasio zaprekom za primanje viših kleričkih redova.¹⁰ Sukladno navedenom, opravdano je pretpostaviti da je pop s ovog natpisa živio tijekom prve polovice 12. st. Ovome u prilog ide i činjenica da se epigrafski spomenici s pomiješanim glagoljskim i ćirilskim grafemima, kakav je i ovaj natpis, pojavljuju tijekom 11. i 12. st. (*Kninski ulomak, Plastovski ulomak, Humačka ploča*) (MARIĆ – ŠIMIĆ – ŠKEGRO 2007: 9–32; ŠIMIĆ 2007: 50–51, sl. 1).

Zaključak

Ugrađivanje ulomaka rimskih sepulkralnih spomenika u konstrukcije kasnoantičkih grobnica, na lokalitetu Podvornice-Lištani kod Livna, svjedoči o devastaciji antičke nekropole tijekom dominata. Ovo posebice dolazi do izražaja kod kasnoantičke grobnice br. 5, koja je u cijelosti izgrađena od ulomaka rimskih urni, osuarija odnosno osteoteka. U njoj je pronađena velika količina neobrađenog kamenja te dislocirane kosti više osoba (dvaju odraslih muškarca, žena i četvero djece). (Mario ŠLAUS, Rezultati antropološke analize ljudskog osteološkog materijala s nalazišta Lištani-Podvornice, *Stručni izvještaj EP-103-04/06*). Radi urušavanja grobnice i dislociranosti kostiju, ne može se posve precizirati jesu li ove osobe bile i primarno ukopane u ovu grobnicu ili su im kosti sekundarno u nju položene. Grobnica je orijentirana u smjeru istok-zapad, s ulazom na zapadnoj strani.

Pojedini ukrasni motivi sa sepulkralnih spomenika pronađenih na Podvornicama, posebice motivi palmete i tzv. vrata podzemlja (*porta Inferi*), pojavljuju se i na drugim lokalitetima na livanjskom, duvanjskom i imotskom području. S obzirom na veliku sličnost, može se pretpostaviti da imaju i jedinstveno ishodište, odnosno da potječu iz istih klesarskih škola odnosno radionica. Jedna je, bez sumnje, djelovala i na području Lištana. Među njima se mogu izdvojiti i posebne stilske skupine, karakteristične po kombiniranju ornamentalnih elemenata. Spomenike s Podvornica-Lištani može se izdvojiti kao zasebnu skupinu, odnosno radioničku cjelinu. Njihova je karakteristika odsustvo figuralnih simboličkih scena, čestih na spomenicima iz Vašarovina i samog Livna. Ipak, u jedinstvenu kulturnu cjelinu povezuje ih dosta zajedničkih elemenata.

Spomenik s četvrtastim kamenim sandukom i poklopcem na dvije vode (rjeđe na četiri s poprečnim zabatima), predstavlja osnovni oblik sepulkralnog spomenika s livanjskih i duvanjskih prostora. Na lokalitetu Podvornice prvi put je pronađen *in situ* kao cjelina (br. 23, sl. 24a, 24b, 24c, 24d). Do sada se uglavnom radilo o pojedinačnim nalazima, bilo poklopaca, bilo sanduka, bilo njihovih ulomaka. Osim na Livanjskom i Duvanjskom polju, brojni su i u dolini gornje Cetine (ZANI-NOVIĆ 1967: 33). Rjeđi su u šibenskom zaleđu (MILOŠEVIĆ 2000: 22), a ima ih i na području

8 **Drugi lateranski koncil**, kan. 7: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, str. 174: »Huiusmodi namque copulationem, quam contra ecclesiasticam regulam constat esse contractam, matrimonium non esse censemus.« (Takvu vezu, za koju se ustanovi da je sklopljena protiv crkvenoga pravila, ne smatramo ženidbom).

9 *Historia Salonitana*, 150–151.

10 **Tridentiski koncil**, *Canones de sacramento matrimonii* (11.11.1563.), kan. 9: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, str. 731: »Si quis dixerit, clericos in sacris ordinibus constitutos, vel regulares castitatem solemniter professos, posse matrimonium contrahere, contractumque validum esse, non obstante lege Ecclesiastica vel voto... anathema sit« (Ako tko kaže da zaređeni klerici ili redovnici koji su svečano položili čistoću, mogu sklopiti brak i da je taj brak valjan, suprotno crkvenom zakonu i zavjetu, neka je anatemiziran).

Imotskog. Spomenici s Podvornica-Lištani izrađivani su od mekog i za obradu pogodnog kamena, vapnenca s nekog obližnjeg nalazišta kakvih ima diljem Livanjskog polja.

Na lokalitetu s kojeg potječe natpis br. 47. pronalaze se grobovi iz starohrvatskog i kasnosrednjovjekovnog razdoblja. Tijekom dosadašnjih šest istraživačkih kampanja istraženo ih je 195, iako su istraživanja daleko od završetka. Riječ je o ukopima na redove, sa starijim i mlađim horizontom kontinuiranog ukapanja. Stariji (starohrvatski) karakteriziraju nalazi karičica, jednojagodnih naušnica, prstenja i ostruga iz vremena od 9. do 12. st. Zavidna izvedba natpisa upućuje na zaključak da je njegov sastavljač, baš kao i urezivač slova, bio vrlo vješt pismu odnosno klesarstvu – stoljetnim tradicijama na livanjskom području. Kontinuitet življenja i umiranja na lokalitetu Podvornice-Lištani može se pratiti od vremena rimske antike do kasnoga srednjega vijeka.

KRATICE

- CIL 3 *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Asiae Provinciarum Graecarum Illyrici Latinae III*, Berolini, 1873 – 1902.
- CIL 5 *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Galliae Cisalpinae Latinae*, Berolini, 1872, 1877.
- OPEL 2 *Onomasticon provinciarum Europae latinarum, Vol. II: CABALICIVS – IXVS. Composuit et correxit Barnabás Lörincz.* – Wien, 1999.
- OPEL 3 *Onomasticon provinciarum Europae latinarum, Vol. III: LABAREVS – PYTHEA. Zusammengestellt und bearbeitet von Barnabás Lörincz.* – Wien, 2000
- OPEL 4 *Onomasticon provinciarum Europae latinarum, Vol. IV: QVADRATIA – ZVRES. Zusammengestellt und bearbeitet von Barnabás Lörincz.* – Wien, 2002.

BIBLIOGRAFIJA

ALFÖLDY, G.

- 1965. *Epigraphica. Situla* 8, 1965: 93–112.
- 1969. *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatien*. Heidelberg, 1969: Carl Winter Universitätsverlag.
- 1984. *Römische Sozialgeschichte. 3., völlig überarbeitete Auflage*. Wiesbaden, 1984: Verlag Steiner.

ATANACKOVIĆ SALČIĆ, V. 1986 – Lištani kod Livna. Antička grobnica na svod sa memorijom. *AP*, 25/1986: 44.

ATANACKOVIĆ SALČIĆ, V. 1988 – Crkva sv. Ruže, Lištani, Livno. *Arheološki leksikon*, III. Sarajevo, 1988: 236, br. 22.24.

BOJANOVSKI, I.

- 1970a. Nova epigrafska potvrda Delminiuma sa Duvanjskog polja. *GZM*, 25/1970: 5–18.
- 1970b. Pelva i Salviae. Prilog antičkoj topografiji rimske provincije Dalmacije. *Adriatica praehistorica et antiqua. Zbornik radova posvećen Grgi Novaku*. Zagreb, 1970: 503–522.
- 1974a. *Baloie* – rimski municipij u Šipovu na Plivi. *ARadRaspr*, 7/1974: 347–369.
- 1974b. *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*. Sarajevo, 1974: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH.

- 1975. Nouvelle confirmation epigraphique de Delminium dans le champ de Duvno. *WMBHL*, 5/1975: 41–56.
- 1988. *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo, 1988: Centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH.
- CAMBI, N. – GAMULIN, A. – TONKOVIĆ, S. 1999 – *Starokršćanska bazilika u Zmijavcima*. Split – Zmijavci, 1999: Zbornik Kačić – Poglavarstvo Općine – Župski ured Svih Svetih.
- ČAČE, S. 1995 – *Civitates Dalmatiae u »Kozmografiji« Anonima Ravenjanina*. Zadar, 1995: Arheološki muzej Zadar.
- ČREMOŠNIK, I. 1957 – Narodna simbolika na rimskim spomenicima u našim krajevima. *GZM*, 12/1957: 217–234.
- GLAVAŠ, T. 1994 – Otkrivanje sv. Ive (dosadašnji rezultati istraživanja ostataka prvog franjevačkog samostana u Livnu). *Livanjski kraj u povijesti*. Split – Livno, 1994: 105–111.
- GUDELJ, LJ. 2000 – Ranokršćanski kompleks u Otinovcima na Kupreškoj visoravni. *SP*, 3. s., 27/2000: 95–113.
- GUDELJ, LJ. 2006 – *Od svetišta Mitre do crkve Sv. Mihovila. Rezultati arheoloških istraživanja kod crkve Sv. Mihovila u Prološcu Donjem-Postranju (1986.–1997. godine)*. Split, 2006: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- KONSTANTIN PORFIROGENET 2003 – *O upravljanju Carstvom*. Zagreb, 2003: Dom i svijet.
- MARIĆ, M.
- 2003. Ranosrednjovjekovne ostruge iz Lištana kod Livna. *SP*, 3.s., 30/2003: 177–184.
 - 2005a. Rezultati arheoloških iskopavanja u Lištanima kraj Livna, lokalitet Podvornice (Bosna i Hercegovina). *ObHAD*, 37/2005, 1: 74–84.
 - 2005b. Nastavak sustavnog arheološkog iskopavanja na lokalitetu Podvornice u Lištanima kraj Livna. *ObHAD*, 37/2005, 3: 113–120.
 - 2006. Pregled dosadašnjih rezultata arheološkog iskopavanja u Lištanima kraj Livna. *Hercegovina: godišnjak za kulturno i povijesno naslijeđe*, 20/2006: 25–40.
- MARIĆ, M. – M. ŠIMIĆ – A. ŠKEGRO 2007 – Pop Tjehodrag i njegov natpis. *PovPril*, 33/2007: 9–32.
- MARIJAN, B. 1995 – Bistrički samostan na groblju sv. Ive u Livnu (ili: Starokršćanski i srednjovjekovni nalazi na groblju sv. Ive u Livnu). *Kalendar svetoga Ante 1995*. Livno, 1995: 120–126.
- MARIJAN, B. 2000 – Ploče rimskih urna na Grepcima kod Livna. *VAMZ*, 32–33/2000: 165–186.
- MATIJAŠIĆ, R. 2002 – *Uvod u latinsku epigrafiju*. Pula, 2002: Filozofski fakultet.
- MILOŠEVIĆ, A: 2000 – *Očekujući arheološku zbirku Franjevačkog muzeja u Livnu*. Split, 2000: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika.
- PAŠKVALIN, V.
- 1988. Doba Rimskog Carstva (Principat). *Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine*, I. Sarajevo, 1988: 86–87.
 - 1996. Kulturno-povijesna problematika sepulkralnih spomenika rimskog doba s područja Bosne i Hercegovine. *GZM*, 47/1996: 117–145.
 - 2003. *Kršćanstvo kasne antike u zaleđu Salone i Narone. Arheološka istraživanja kasnoantičkog kršćanstva u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 2003: Vrhbosanska katolička teologija.

PATSCHE, C.

- 1904. Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. VI. Teil. *WMBH*, 9/1904: 171–301.
- 1906. Arheološko-epigrafska istraživanja povijesti rimske provincije Dalmacije. VII. Dio. *GZM*, 18/1906: 151–181.
- 1909. Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. VII. Teil. *WMBH*, 11/1909: 104–183.

PETRINEC, M. – T. ŠEPAROVIĆ – B. M. VRDOLJAK 1999 *Arheološka zbirka Franjevačkog muzeja u Livnu*. Split – Livno, 1999: Muzej arheoloških spomenika – Franjevački muzej i Galerija Gorica.

SERGEJEVSKI, D. 1931 – Rimski spomenici iz Livna i Prekaje. *GZM* 43/1931: 19–23.

ŠEGVIĆ, M. 1996 – Croatiae schedae epigraphicae latinae (CSEL). Inscriptiones quae in Croatia ab anno MCMXCI usque ad annum MCMXCV repertae et editae sunt. *OpA*, 20/1996: 131–139.

ŠKEGRO, A.

- 1997a. Inscriptiones latinae et graecae Bosniae et Hercegovinae. *OpA*, 21/1997: 86–116.
- 1997b. Rimski spomenici iz Ruševca kod Brestovskog u središnjoj Bosni. *OpA*, 21/1997: 235–238.
- 1997c. Ulomak stele s motivom *Porta Inferi* s Liba kod Tomislavgrada (Zapadna Bosna). *ObHAD*, 29/1997, 3: 83–86.
- 1999. Inschrift eines Veteranen von *Legio I Adiutrix*. *RadFilZad*, 24, 1999: 15–25.
- 1999a. Inscriptiones latinae et graecae Bosniae et Hercegovinae. *OpA*, 21/1999: 85–116.
- 2000a. Duvanjski prostori u antici. *Duvanjski zbornik. Zbornik radova s međunarodnog aznanstvenog skupa »Duvanjski kraj kroz povijest«, Tomislavgrad, 6–7. srpnja 2000.* Zagreb – Tomislavgrad, 2000: 79–113.
- 2000b. Epigraphica latina delmensia. *Duvanjski zbornik. Zbornik radova s međunarodnog aznanstvenog skupa »Duvanjski kraj kroz povijest«, Tomislavgrad, 6–7. srpnja 2000.* Zagreb – Tomislavgrad, 2000: 531–539.
- 2003. Rimski spomenici iz Bosne i Hercegovine. *VAMZ*, 3.s., 36/2003: 135–164.
- 2005. The Bestoen bishopric in the light of prior research. *AVes*, 56/2005: 369–389.
- 2007. T. *AVes*, 58/2007: 357–365.

ŠIMIĆ, M. 2007 – Nazivlje za klerička i redovnička zvanja na hrvatskim ćirilskim natpisima. *Hrvatska misao. Matica hrvatska Sarajevo. Časopis za umjetnost i znanost*, 11/2007, 4/07(45), n.s., 32: 45–60.

VRDOLJAK, B. M. 1990 – Starokršćanska bazilika i ranosrednjovjekovna nekropola na Rešetarici kod Livna. *SP*, 3.s. 18/1988 (1990): 119–194.

VRDOLJAK, B. M. 1994 – Franjevački samostan sv. Ive u Livnu tijekom 14. i 15. stoljeća. *Livanjski kraj u povijesti*. Split – Livno, 1994: 115–125.

ZANINOVIĆ, M.

- 1966. Ilirsko pleme Delmati. *GCBI*, 4/2, 1966.: 27–92.
- 1967. Ilirsko pleme Delmati, II. dio. Materijalna i duhovna kultura. *GCBI*, 5/3, 1967: 5–101.
- 1994. Livanjsko polje u antici kao primjer delmatske zajednice. *Livanjski kraj u povijesti*. Split – Livno, 1994: 45–50.

SUMMARY

EPIGRAPHICA NOVA PELVENSIA

The professional team of the *Gorica Livno Franciscan Monastery and Gallery* carried out archaeological research on the Podvornice (Lištani) site in the south-eastern part of Livanjsko polje in 2001, 2003, 2004, 2005 and 2006, during which they found, among other objects, forty-six Roman funerary monuments or their fragments: parts of two steles, fragments of chests and covers for rectangular urns (*ossuarium*) and chests for keeping bones (*osteotheca*) and their covers. Almost all of them were Roman. Most had the remains or traces of a grave inscription which, just like the ornamentation, date them to the time of the early principality. They originated from a Roman necropolis that occupied the site before the construction of the Early Christian complex, into which they were in most cases built as spolia. An inscription in the Croatian Cyrillic script and in the Early Church Slavonic language from the second half of the twelfth century, mentioning a Glagolitic priest and his five murdered sons, was found on the same site. This inscription is precious evidence of the Glagolitic priests in the Livno area, which was at that time under the jurisdiction of the Split archbishop. It is a very important link between the older and younger generation of Glagolitic priests (*presbyteri Illyrici*) in the deep hinterland of Split (the Livno-Duvno area, western Herzegovina), where Glagolitic priests managed to survive until the middle of the nineteenth century.

Earlier research in the Podvornice (Lištani) site resulted in the discovery of two Early Christian basilicas, a baptismal font, memorial chapel, eight late-Roman built tombs, four of them vaulted, and a necropolis with the remains of funerary items. The Roman items on this site were covered by a medieval necropolis of the Dalmatian Croatian cultural circle. In diversity and complexity this site is very similar to those in Grudine (Crkvine) – Čipuljić in Bugojno and Šipovo in central Bosnia. In the early Middle Ages the Livno area was part of the Croatian County of Hlebijani and the Bugojno and Šipovo areas part of the County of Pleba (Pliva). Podvornice (Lištani) is the third site in the Livno area where Early Christian basilicas were found, after the finds in Rešetarica and on St Ivo's graveyard in the centre of Livno. One of the two basilicas in Podvornice (the northern one) could have kept its original function in the high Middle Ages. This is supported by the find of a Eucharistic spoon on the same site (grave no. 12), tentatively dated to the tenth-twelfth centuries. The Glagolitic priest mentioned on the last inscription could therefore have served in a community whose members were buried in the Podvornice graveyard, where he himself was buried as well.

Research showed the great complexity of the Podvornice (Lištani) site. People lived there continuously from late Roman times to the late Middle Ages. Nearby sites connect it with some pre-historic ages. In professional literature it is also known as St Rose's Church (*Crkva sv. Ruže*). Ivo Bojanovski (1915–1993) considered this the site of the Roman travel station *Pelva* (*mansio Pelva*) on the main *Salona – Servitium* road known from Antonine Itinerary (*Itin. Ant.* 269, 5). It was the junction of Roman roads leading from *Salona* to Pannonia and to the Dalmatian hinterland. Some other authors, such as Esad Pašalić (1915–1967) and Géza Alföldy, considered *Pelva* a *municipium*. After systematic field research into the traces of communication routes and settlements, and from the study of sources, Bojanovski convincingly concluded that *Pelva* was after all a travel station.

Rukopis primljen: 22.IV.2008.
Rukopis prihvaćen: 28.IV.2008.

TOMISLAV BILIĆ

*Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR-10000 Zagreb
tbilic@amz.hr*

SKUPNI NALAZI NOVCA IZ HRVATSKE
XVI. SKUPNI NALAZ ANTONINIJANA IZ GORNJEG TABORIŠTA

737.122.2/123 (497.5) »3«
Izvorni znanstveni rad

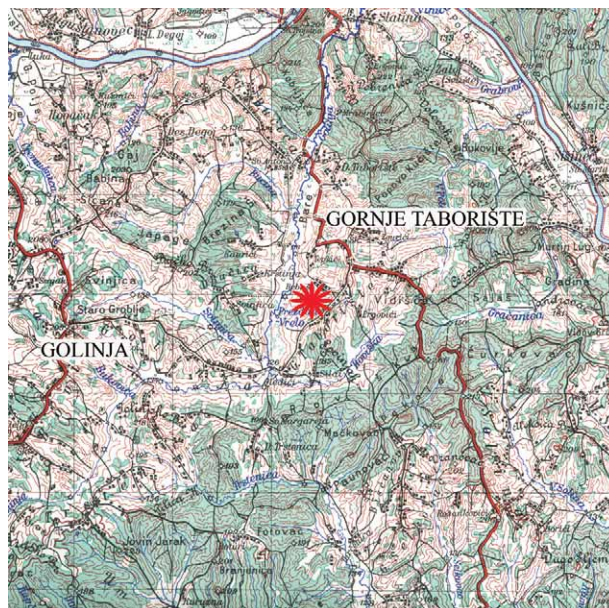
Početkom lipnja 2007. godine Arheološki muzej u Zagrebu otkupio je od Zvonka Botića iz Zagreba 34 primjerka rimskog srebrnog novca 3. st., koje je on pronašao na svom imanju u Gornjem Taborištu između Pokupskog i Gline. Samo mjesto nalaza, prema riječima nalaznika gosp. Botića, na njegovom je imanju u Gornjem Taborištu, uz cestu prema obližnjem naselju Golinji.

*Ključne riječi: antoninijani, Gornje Taborište, skupni nalaz novca
Key words: antoniniani, Gornje Taborište, win hoard*

Skupni nalazi rimskog novca 3. st. na području sjeverozapadne Hrvatske južno od Kupe izrazito su rijetki. Nalaz u Brđanima pokraj Dvora na Uni iz 1938. godine sadržavao je najmanje 26 primjeraka brončanog novca Galijena i Klaudija II (DUKAT – MIRNIK 1978a: 17 br. 14; MIRNIK 1981: 60 br. 155). Najmanje 8 denara pronađeno je 1896. godine u selu Sv. Petar Mrežnica pokraj Duge Rese (M. Aurelije, S. Sever, J. Domna, Karakala; MIRNIK 1981: 72, br. 233), a u Trošmariji pokraj Ogulina pronađeno je desetak primjeraka brončanog novca Gordijana III, Filipa I, Valerijana, Galijena i Dioklecijana (MIRNIK 1981: 72, br. 238).

Između Kupe i Save te na moslavačkom području situacija je nešto povoljnija; iz Kravarskog potječe nalaz srebrnog novca iz razdoblja od Gordijana III do Galijena (MIRNIK 1981: 65, br. 182), koje je u muzej poslao Ljudevit Kučmanić 1899. godine. Još jedan sličan nalaz onaj je iz Podvornice kraj Velike Gorice, pronađen 1899. godine; 63 antoninijana stigla su u AMZ, a ostatak je raspršen (BRUNŠMID 1901; KLEMENC 1938: 34; DUKAT – MIRNIK 1978: 205, br. 9, 207, br. 56; MIRNIK 1981: 68, br. 208). DEMO 1982: 363 smatra kako su to zapravo dva dijela jedne te iste ostave, s vremenskim rasponom kovanja od 241. do 259. godine (DEMO 1982: 365–367); također, Brunšmidov popis od 75 (BRUNŠMID 1901: 235) primjeraka proširuje na 92 (DEMO 1982: 364, 421).

U Repušničkoj Tucilači pokraj Kutine 1941. godine pronađen je skupni nalaz srebrnog novca Valerijana I, Gordijana III, Filipa I i Salonine (DUKAT – MIRNIK 1978a: 25, br. 94; MIRNIK 1981: 69, br. 211), o čemu svjedoči izvještaj M. Šepera, tada kustosa-pripravnika u današnjem

Sl. 1. Točno mjesto nalaza prema izjavi nalaznika gosp. Z. Botića (autor: T. Bilić, 2008).

Fig. 1 Exact site of the coin hoard, according to the finder Z. Botić (author: T. Bilić, 2008).

Arheološkome muzeju u Zagrebu. Šeper je uspio locirati nešto manje od 200 primjeraka, a pretpostaviti je kako je nalaz bio brojniji, što danas više nije moguće utvrditi. DEMO 1981: 11 br. 1, 1982: 373, 440 donosi popis od 126 primjeraka novca iz Repušnice.¹ Nešto manje od ½ kg brončanog novca Filipa I, Valerijana I i Salonine pronađeno je iste godine kod sela Gračnica pokraj Popovače (DUKAT – MIRNIK 1978a: 19, br. 37; MIRNIK 1981: 63, br. 173, s. Gušče), a Ž. Demo (1982: 371–372) smatra kako i taj nalaz pripada Repušničkom, s vremenskim rasponom kovanja od 241. do 260. godine (DEMO 1982: 372–373).

Skupni nalaz srebrnog novca iz Kurilovca pokraj Velike Gorice iz 1944. godine s više od 2000 primjeraka antoninijana² kovanih od Severa Aleksandra do Salonina, sličan je našem skupnom nalazu iz Gornjeg Taborišta po vremenskom rasponu koji obuhvaća, ako ne po brojnosti (BROZ 1953; 1964; HABUŠ 1969; DUKAT – MIRNIK 1978: 205, br. 5; 1978a: 21, br. 54; KOS 1979: 112; MIRNIK 1981: 65, br. 185; DEMO 1982: 367–370, 426–436). P. Broz (1953: 19; 1956: 12–13) tvrdi kako je vremenski raspon nalaza od 222. do 268. godine, zapravo poslije 259. godine, a Demo (1982: 368) preciznije datira raspon od 229. do 260. godine.³

1 Gordijan III (3), Filip I (4), Otacilija Severa (1), Trajan Decije (3), Herenije Etrusk (1), Trebonijan Gal (5), Volusijan (5), Valerijan I (58), Galijen (22), Marinijana (2), Salonina (17), Valerijan II (3), Salonin (1), Postum (1).

2 Prema kazivanju jednog očevidca (BROZ 1953: 17). Oko 980 primjeraka stiglo je iste godine u AMZ, dok je 83 primjerka zadržao P. Broz. Broz (1964: 12) uspijeva locirati ukupno 299 primjerka izvan AMZ-a, uključujući svojih 83.

3 Analiza 299 Brozovih primjeraka prema carevima (BROZ 1964: 12) uz 43 dodatna primjerka koja je obradio

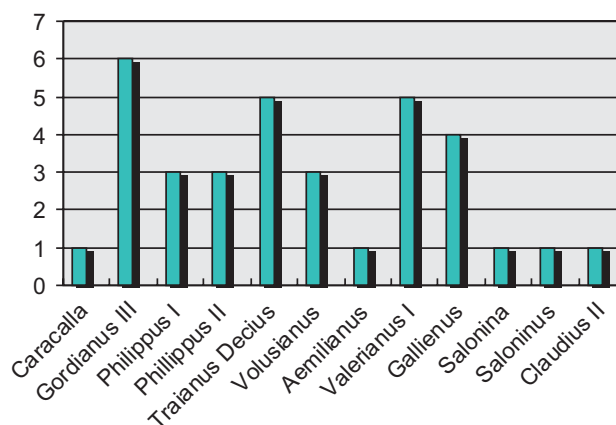
HABUŠ 1969: 19 (DEMO 1982: 426–427): Aleksandar Sever (1), Gordijan III (20), Filip I (37), Otacilija Severa (5), Filip II (6), Trajan Decije (10), Herenija Etruscila (6), Herenije Etrusk (5), Trebonijan Gal (42), Volusijan (22), Emilijan (5), Valerijan I (75), Marinijana (7), Galijen (66), Salonina (21), Salonin (12), restitucioni (2); u sustavnoj zbirci AMZ-a obrađeno je daljnjih 404 primjerka (Ž. Demo): Valerijan I (146), Galijen (73), Gordijan III (20), Filip I (21), Otacilija Severa (1), Trajan Decije (16), Herenija Etruscila (2), Herenije Etrusk (2), Hostilijan (1), Trebonijan Gal (5), Volusijan (25), Emilijan (3), Salonina (50), Valerijan II (39).

Neutvrđeni broj srebrnog novca Julije Mameje, Pupijena, Klaudija II, Aurelijana, Proba i Karina 1940. godine pronađen je u Kačićevoj ulici u Sisku (DUKAT – MIRNIK 1978a: 26, br. 103; MIRNIK 1981: 70, br. 217).

U Arheološki muzej u Zagrebu pristigla su 34 dobro očuvana antoninijana iz Gornjeg Taborišta s tragovima nestručnog čišćenja nepoznatim kemijskim sredstvom. Izvjesno je kako je samo mali dio ostave stigao do Muzeja, a tomu svjedoči i veliki hijatus između najranijeg novca, kovanog za vrijeme cara Karakale u ime njegove majke Julije Domne (između 211. i 217. godine) i kronološki prvog sljedećeg primjerka Gordijana III iz 238. ili 239. godine. Iako nije nemoguće, teško je vjerovati da je pronađen samo jedan primjerak novca iz drugog desetljeća trećeg stoljeća, nasuprot već 6 primjeraka novca Gordijana III, a niti jedan kov Aleksandra Severa (222–235.) ili Maksimina Tračkog (235–238. godine). Od Gordijana III do Klaudija II zastupljeni su gotovo svi carevi kao i neki članovi carske obitelji, što može sugerirati, uzevši u obzir ukupno mali broj primjeraka (34), svjestan odabir reprezentativnih i raznolikih kovova (no, ne znamo da li od strane »sakupljača« ili »pronalazača«). Iako cezure u kronološkom nizu mogu odavati činjenicu da je ostava ukopana (ili barem sakupljena i »zatvorena«) s određenim vremenskim odmakom od godine kovanja najmlađeg primjerka novca (ROBERTSON 1974: 15), a u našem slučaju ova bi se teza mogla potkrijepiti neospornom istrošenošću najmlađeg antoninijana u ostavi koji je iskovan za vladavine Klaudija II, kao i istrošenošću njemu kronološki najbližih primjeraka, čini se da sa sigurnošću možemo ustvrditi kako 34 primjerka koji su našli put do AMZ-a nisu i ukupni broj primjeraka u ostavi. No, ipak, čini se kako je ostava ukopana – ili je sakupljanje prestalo – s određenim vremenskim odmakom od 268. do 270. godine.

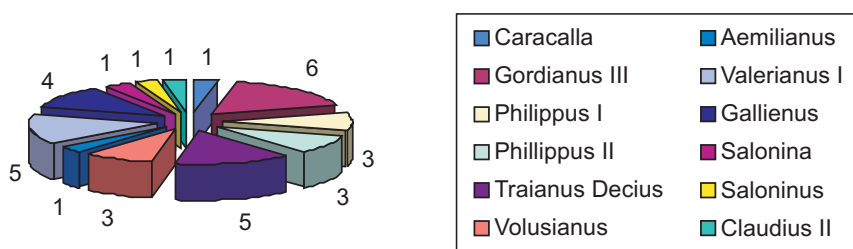
POPIS CAREVA

Karakala (211–217)		
Julija Domna (193–217)	1	2.94%
Gordijan III (238–244)	6	17.65%
Filip I (244–249)	3	8.82%
Filip II (cezar 244–246)	2	5.88%
Filip II (august 246–249)	1	2.94%
Trajan Decije (249–251)	5	14.71%
Volusijan (251–253)	3	8.82%
Emilijan (253)	1	2.94%
Valerijan (253–260)	5	14.71%
Galijen (253–268)	4	11.76%
Salonin (cezar 258–260)	1	2.94%
Salonina (253–268)	1	2.94%
Klaudije (268–270)	1	2.94%
ukupno	34	100.00%

Dijagram 1. Broj primjeraka po carevima

Chart 1 Number of specimens by emperors

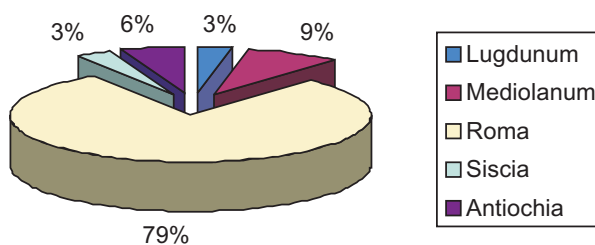

Dijagram 2. Postotak primjeraka po carevima

Chart 2 Percentage of specimens by emperors

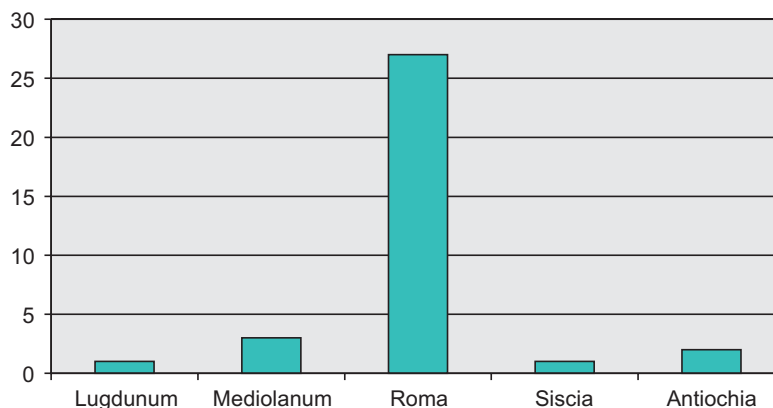
Prema kovnicama, podjela je sljedeća:

Roma	27	79.41%
Mediolanum	3	8.82%
Antiochia	2	5.88%
Lugdunum	1	2.94%
Siscia	1	2.94%
ukupno	34	100.00%

Dijagram 3. Postotak primjeraka po kovnicama

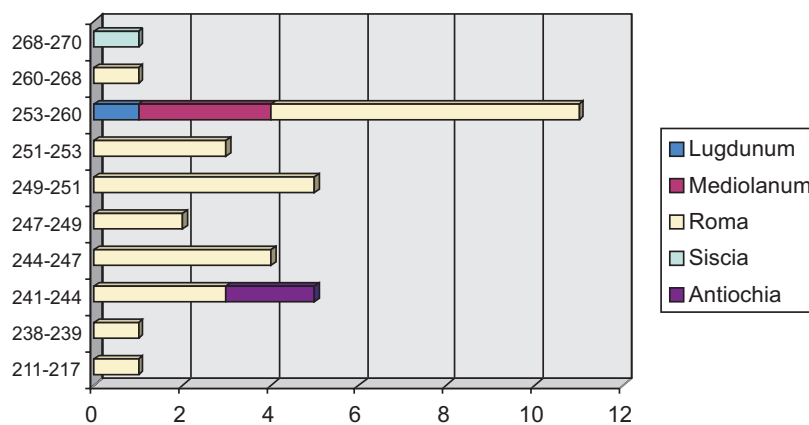
Chart 3 Percentage of specimens by mints

Dijagram 4. Broj primjeraka po kovnicama

Chart 4 Number of specimens by mints

Kako je zbog pretpostavljene necjelovitosti ostave iz Gornjeg Taborišta gotovo nemoguće govoriti o povijesnim okolnostima vezanim uz njezino zakopavanje, uz opasnost da nehotice »zlorabimo materijalne povijesne izvore« (KOS 1997: 107), spomenimo samo kako analize sastava ostava rimskog novca snažno naznačuju kako su ekonomski odnosi unutar Carstva čest razlog za stvaranje ostava, prije nego neposredna ratna opasnost uzrokovana kakvom provalom barbara ili građanskim ratovima (KOS 1997: 109). Također, vrlo je teško odrediti *terminus post quem* ove ostave, jer je upravo najmlađi primjerak novca, gotovo bismo mogli reći, najistrošeniji, kao da je najduže bio u upotrebi. A kako znamo da su upravo najbolje očuvani primjerci – sukladno tome i najmlađi – najprivlačniji numizmatičkom tržištu (KOS 1997: 107), mogućnost pogreške u određivanju datuma ukopa te ostave uistinu je golema. Vjerojatno nećemo previše pogriješiti ako ustvrdimo kako je ostava zakopana nakon smrti Klaudija II, negdje u sedamdesetim godinama 3. st., no to je samo zaključak stvoren prema 34 primjerka novca pristigla u AMZ; novi primjerci novca mogli bi izmijeniti ovu dataciju, na što osobito upućuje stupanj istrošenosti najmlađeg primjerka iz Gornjeg Taborišta.

Dijagram 5. Učestalost novca po godinama

Chart 5 Frequency of coins by years

KATALOG NOVCA*

1. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Caracalla

(Iulia Domna)

b.g.(211–217)

An, Rom, RIC 388a (iv.1.274)

Av.: IVLIA PIA – FELIX AVG. Pop.: Poprsje d., na glavi dijadem, na polumjesecu, biserna kružnica. Rv.: VENVS GENETRIX; Venera sjedi l., u ispruženoj d. ruci (drži pateru), u l. žezlo.

Dim.: 23x24mm. Težina: 5.08g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37894.

2. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Gordianus III. (238–244)

b.g.(238–239)

An, Rom, RIC 6 (iv.3.16)

Av.: IMP CAES M ANT GORDIANVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: VIRTVS AVG; *Virtus* stoji frontalno u vojnoj opremi, glava l., odmara d. ruku na ovalnom štitu postavljenom na zemlji, u l. ruci drži uspravno koplje.

Dim.: 22mm. Težina: 4.13g. Pol. kal.: 7.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37895.

3. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Gordianus III. (238–244)

b.g.(241–243)

An, Rom, RIC 86 (iv.3.25)

Av.: IMP GORDIANVS PIVS FELIX AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: LAETITIA AVG N; Leticija stoji l., drži vijenac i sidro.

Dim.: 23x21mm. Težina: 4.21g. Pol. kal.: 11.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37896.

4. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Gordianus III. (238–244)

b.g.(242–244)

An, Ant, RIC 212 (iv.3.37)

Av.: IMP GORDIANVS PIVS FELIX AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: MARTI PACIFERO; Mars trči l., drži grančicu, koplje upereno prema zemlji i štit.

* Novac je obrađen pomoću računalnoga programa NUMIZ (Numizmatički Zabinet, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana)

Dim.: 22x21mm. Težina: 4.78g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37897.

5. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište
Gordianus III. (238–244)
b.g.(241–243)
An, Rom, RIC 92 (iv.3.25)
Av.: IMP GORDIANVS PIVS FELIX AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna,
draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: P M TR P IIII COS II P P; Gordijan
u vojnoj opremi stoji d., drži kuglu i koplje poprečno.
Dim.: 23x22mm. Težina: 5.63g. Pol. kal.: 6.
-

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37898.

6. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište
Gordianus III. (238–244)
b.g.(242–244)
An, Ant, RIC 216 (iv.3.37)
Av.: IMP GORDIANVS PIVS FELIX AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija,
oklop. Rv.: SAECVLI FELICITAS; Gordijan stoji d., drži kuglu i koplje poprečno.
Dim.: 21x20mm. Težina: 4.85g. Pol. kal.: 5.
-

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37899.

7. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište
Gordianus III. (238–244)
b.g.(241–243)
An, Rom, RIC 84 (iv.3.25)
Av.: IMP GORDIANVS PIVS FELIX AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna,
draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: IOVI STATORI; Jupiter stoji
frontalno, drži dugačko žezlo i munju.
Dim.: 22x21mm. Težina: 4.15g. Pol. kal.: 6.
-

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37900.

8. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište
Philippus I.
b.g.(244–247)
An, Rom, RIC 38b (iv.3.72)
Av.: IMP M IVL PHILIPPVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija,
oklop, biserna kružnica. Rv.: LIBERALITAS AVGG II; *Liberalitas* stoji l.,
drži abakus i kornukopiju.
Dim.: 22x21mm. Težina: 3.98g. Pol. kal.: 12.
-

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37901.

9. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Philippus I.

b.g.(244–247)

An, Rom, RIC 28c (iv.3.71)

Av.: IMP M IVL PHILIPPVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: ANNONA AVGG; Anona stoji l., drži klasje iznad modija i kornukopiju.

Dim.: 22x21mm. Težina: 2.80g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37902.

10. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Philippus I.

b.g.(247–249)

An, Rom, RIC 59 (iv.3.75)

Av.: IMP PHILIPPVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: ANNONA AVGG; Anona stoji l., drži klasje iznad krme i kornukopiju.

Dim.: 23x22mm. Težina: 3.97g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37903.

11. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Philippus I.

(Philippus II.)

b.g.(244–246)

An, Rom, RIC 219 (iv.3.96)

Av.: M IVL PHILIPPVS CAES. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: PRINCIPI IVVENT; Filip II. stoji l., drži kuglu i standard, pod nogama zarobljenik.

Dim.: 22x21mm. Težina: 4.03g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37904.

12. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Philippus II.

b.g.(247–249)

An, Rom, RIC 230 (iv.3.97)

Av.: IMP PHILIPPVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: LIBERALITAS AVGG III; Filip I. i II. sjede l. na kurilskim stolicama; Filip I., bliži gledatelj, drži kratko žezlo.

Dim.: 23mm. Težina: 4.18g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan.
538:ZAG C37905.

13. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Philippus I.

(Philippus II.)

b.g.(244–246)

An, Rom, RIC 218d (iv.3.96)

Av.: M IVL PHILIPPVS CAES. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: PRINCIPI IVVENT; Filip II. stoji l., drži kuglu i standard.

Dim.: 23x21mm. Težina: 3.38g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Dobro sačuvan. 538:ZAG C37906.

14. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Traianus Decius (248–251)

b.g.(249–251)

An, Rom, RIC 21b (iv.3.122)

Av.: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: PANNONIAE; Dvije Panonije zaogrnutе velom stoje frontalno okrećući se jedna od druge; obje drže po jedan standard, odjevene su u haljine koje dosežu do tla, d. podiže d. ruku.

Dim.: 21mm. Težina: 4.31g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Dobro sačuvan. 538:ZAG C37907.

15. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Traianus Decius (248–251)

b.g.(249–251)

An, Rom, RIC 18 (iv.3.122)

Av.: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: GENIVS EXERCITVS ILLVRICIANI; Genius s polosom na glavi stoji l., drži pateru i kornukopiju; d. standard.

Dim.: 24x21mm. Težina: 4.21g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37908.

16. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Traianus Decius (248–251)

b.g.(249–251)

An, Rom, RIC 29c (iv.3.123)

Av.: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: VICTORIA AVG; Viktorija trči l., drži vijenac i palminu grančicu.

Dim.: 24x21mm. Težina: 3.28g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37909.

17. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Traianus Decius (248–251)

b.g.(249–251)

An, Rom, RIC 21b (iv.3.122)

Av.: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: PANNONIAE; Dvije Panonije zaogrnutе velom stoje frontalno okrećući se jedna od druge; obje drže po jedan standard, odjevene su u haljine koje dosežu do tla, d. podiže d. ruku.

Dim.: 23x21mm. Težina: 4.75g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37910.

18. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Traianus Decius (248–251)

b.g.(249–251)

An, Rom, RIC 28b (iv.3.123)

Av.: IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: VBERITAS AVG; *Uberitas* stoji l., drži kesu i kornukopiju.

Dim.: 23x21mm. Težina: 2.85g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Dobro sačuvan. 538:ZAG C37911.

19. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Aemilianus

b.g.(253)

An, Rom, RIC 1 (iv.3.194)

Av.: IMP AEMILIANVS PIVS FEL AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: APOL CONSERVAT; Apolon stoji l., drži granu i odmara l. lakat na liri na stijeni.

Dim.: 22x20mm. Težina: 3.65g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Otkrhnut. 538:ZAG C37912.

20. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Valerianus I.

(Gallienus)

b.g.(254–255)

An, Rom, RIC 143 (v.1.81)

Av.: IMP C P LIC GALLIENVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: IOVI CONSERVA; Jupiter stoji l., drži munju i žezlo.

Dim.: 21x20mm. Težina: 4.02g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37913.

21. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Valerianus I.

(Gallienus)

b.g.(257–258)

An, Med, RIC 397 (v.1.99)

Av.: IMP GALLIENVS P AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: SALVS AVGG; *Salus* stoji l., hrani zmiju koja se izdiže iz oltara, drži žezlo u l. ruci.

Dim.: 22x20mm. Težina: 3.95g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37914.

22. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Valerianus I.

(Gallienus)

b.g.(258–259)

An, Med, RIC 405 (v.1.99)

Av.: IMP GALLIENVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: VICTORIA AVGG; Krilata Viktorija stoji između dva ovalna štita, drži s obje ruke razvezani dijamem.

Dim.: 23x22mm. Težina: 2.93g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37915.

23. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Gallienus (260–268)

b.g.(260–268)

An, Rom, RIC 168 (v.1.145)

Av.: GALLIENVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, biserna kružnica. Rv.: APOLLO CONSER; Apolon stoji l., drži maslinovu grančicu.

Dim.: 21x20mm. Težina: 4.32g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Izlizan. 538:ZAG C37916.

24. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Gallienus (260–268)

(Saloninus)

b.g.(258–260)

An, Lug, RIC 10 (v.1.124)

Av.: SAL VALERIANVS CS. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, biserna kružnica. Rv.: PRINC IVVENT; Salonin stoji l., drži palicu i koplje; d. standard.

Dim.: 22x21mm. Težina: 3.21g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Dobro sačuvan. 538:ZAG C37917.

25. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Volusianus

b.g.(251–253)

An, Rom, RIC 179 (iv.3.178)

Av.: IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVGG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: PAX AVGG; Pax stoji l., drži granu i koplje poprečno.

Dim.: 23x22mm. Težina: 3.00g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37918.

26. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Volusianus

b.g.(251–253)

An, Rom, RIC 173 (iv.3.178)

Av.: IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVGG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: IVNONI MARTIALI; Junona sjedi frontalno u hramu kružnog tlocrta; u polju d. zvijezda.

Dim.: 23x19mm. Težina: 2.73g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37919.

27. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Volusianus

b.g.(251–253)

An, Rom, RIC 180 (iv.3.178)

Av.: IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVGG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: PAX AVGG; Pax stoji l., drži granu i koplje poprečno.

Dim.: 22x21mm. Težina: 2.95g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Dobro sačuvan. 538:ZAG C37920.

28. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Valerianus I.

(Salonina)

b.g.(253–260)

An, Med, RIC 70 (v.1.115)

Av.: SALONINA AVG. Pop.: Poprsje d., na glavi dijadem, draperija, na polumjesecu, biserna kružnica. Rv.: VESTA; Vesta sjedi l., drži Viktoriju i žezlo.

Dim.: 24x22mm. Težina: 2.66g. Pol. kal.: 7.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37921.

29. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Valerianus I.

b.g.(255–256)

An, Rom, RIC 93 (v.1.46)

Av.: IMP C P LIC VALERIANVS P F AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: IOVI CONSERVA(T); Jupiter stoji l., drži munju i žezlo.

Dim.: 21mm. Težina: 2.45g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Dobro sačuvan. 538:ZAG C37922.

30. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Valerianus I.

b.g.(255–256)

An, Rom, RIC 101 (v.1.46)

Av.: IMP C P LIC VALERIANVS P F AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: LIBERALITAS AVGG; *Liberalitas* sjedi l., drži teseru i kornukopiju.

Dim.: 22x20mm. Težina: 3.27g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37923.

31. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Valerianus I.

b.g.(256–257)

An, Rom, RIC 128 (v.1.48)

Av.: IMP C P LIC VALERIANVS P F AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop. Rv.: VICTORIA AVGG; Viktorija stoji l., oslanja se na štit i drži palminu granu.

Dim.: 21x20mm. Težina: 3.09g. Pol. kal.: 6.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Dobro sačuvan. 538:ZAG C37924.

32. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Valerianus I.

b.g.(255)

An, Rom, RIC 106 (v.1.47)

Av.: IMP C P LIC VALERIANVS P F AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop, biserna kružnica. Rv.: ORIENS AVGG; Sol hoda d., d. ruka uzdignuta, drži bič u l. ruci.

Dim.: 21x19mm. Težina: 2.51g. Pol. kal.: 12.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37925.

33. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Valerianus I.

b.g.(256–257)

An, Rom, RIC 72 (v.1.44)

Av.: IMP C P LIC VALERIANVS P F AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, draperija, oklop. Rv.: APOLINI CONSERVA; Apolon stoji l., drži grančicu lovora i liru.

Dim.: 22x19mm. Težina: 2.20g. Pol. kal.: 11.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Odlično sačuvan. 538:ZAG C37926.

34. Karlovac; Pokupsko; Gornje Taborište

Claudius II. (268–270)

b.g.(268–270)

An, Sis, RIC 183 (v.1.226)

Av.: IMP CLAVDIVS AVG. Pop.: Poprsje d., zrakasta kruna, oklop, biserna kružnica. Rv.: LIBERAL AVG; Liberalitas stoji l., drži teseru i kornukopiju; u polju l. S.

Dim.: 20mm. Težina: 3.52g. Pol. kal.: 8.

Pregledan. Porijeklo: Z. Botić, Zagreb. Datum: 2007. Dobro sačuvan. 538:ZAG C37927.

TABLICE

VLADAR	GODINA	KOVNICA					UK.
		LUG.	MED.	ROM.	SIS.	ANT.	
Caracalla	211–217			1			1
Gordianus III	238–239			1			6
	241–244			3		2	
Philippus I	244–247			2			3
	247–249			1			
Philippus II	244–246			2			3
	247–249			1			
Trajanus Decius	249–251			5			5
Volusianus	251–253			3			3
Aemilianus	253			1			1
Valerianus I	255			1			5
	255–256			2			
	256–257			2			
	254–255			1			4
Gallienus	257–258		1				
	258–259		1				
	260–268			1			
	253–260		1				1
Salonina	253–260		1				1
Saloninus	258–260	1					1
Claudius II	268–270					1	1

KOVNICA	Frekvencija prema vremenu kovanja										Ukupno
	211–217	238–239	241–244	244–247	247–249	249–251	251–253	253–260	260–268	268–270	
Lugdunum								1			1
Mediolanum								3			3
Roma	1	1	3	4	2	5	3	7	1		27
Siscia										1	1
Antiochia			2								2
ukupno	1	1	5	4	2	5	3	11	1	1	34

Tip	Datum	Kovnica					Uk.
		Lug.	Med.	Rom.	Sis.	Ant.	
VENVS GENETRIX	211–217			1			1
VIRTVS AVG	238–239			1			1
IOVI STATORI	241–244			1			1
LAETITIA AVG				1			1
P M TR P IIII COS II P P				1			1
MARTI PACIFERO						1	1
SAECVLI FELICITAS						1	1
ANNONA AVG		244–249			2		
LIBERALITAS AVGG II				1			2
PRINCIPI IVVENT				2			2
LIBERALITAS AVGG III				1			1
GENIVS EXCERCITVS ILLVRICIANI	251–253			1			1
PANNONIAE				2			2
VBERITAS AVG				1			1
VICTORIA AVG				1			1
IVNONI MARTIALI	251–253			1			1
PAX AVGG				2			2
APOL CONSERVAT	253–260			1			1
ORIENS AVGG				1			1
IOVI CONSERVA(T)				1			1
LIBERALITAS AVGG				1			1
APOLINI CONSERVA				1			1
VICTORIA AVGG			1	1			2
SALVS AVGG			1				1
IOVI CONSERVA				1			1
VESTA				1			1
PRINC IVVENT			1				1
APOLLO CONSER	260–268			1			1
LIBERAL AVG	268–270				1		1
ukupno		1	3	27	1	2	34

GODINA	Učestalost	Trajanje	Ispravljena učestalost	Kumulativno
211–217	1	7	0.14	1
238–239	1	2	0.5	2
241–244	5	4	1.25	7
244–247	4	4	1	11
247–249	2	3	0.67	13
249–251	5	3	1.67	18
251–253	3	3	1	21
253–260	11	8	1.38	32
260–268	1	9	0.11	33
268–270	1	3	0.33	34

POPIS KORIŠTENE LITERATURE

- BROZ, P. 1953 – Nalaz rimskog carskog novca iz Kurilovca kod Velike Gorice 1944. god.. Résumé: Une découverte de monnaies romaines de Kurilovec près de Velika Gorica (Croatie) en 1944. *Numizmatika*, 5, 1953: 17–26.
- BROZ, P. 1964 – Nalaz rimskog carskog novca III stoljeća n. e. Kurilovec kraj Vel. Gorice godine 1944 (nastavak). *NumVij*, 11/1964, 21: 12–22.
- BRUNŠMID, J. 1901 – Nekoliko našašća na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji. XII. Našašće rimskih Antoninijana u Podvornici (kotar Velika Gorica). *VHAD*, N.S., 5/1901: 235–239.
- DEMO, Ž. 1981 – Iz numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. Postum (260–268). Summary: From collection of Archaeological Museum of Zagreb – Postumus (260–268). *NumVij*, 24/1981, 35: 11–28.
- DEMO, Ž. 1982 – Münzfunde aus der Zeit Gallienus im Gebiet zwischen den Flüssen Sava und Drava. (Ein Beitrag zur militärpolitischen, ökonomischen und wirtschaftlich-monetären Geschichte des südlichen Pannoniens um die Mitte des 3. Jh. N.Ch.). *ArhVes*, 33/1982: 258–498.
- DUKAT, D. – I. MIRNIK 1978 – Skupni nalazi novca u Sjevernoj Hrvatskoj. U: Arheološka istraživanja u Sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Summary: Coin hoards in Northern Croatia. *IzdHAD*, 2, 1978: 197–208.
- DUKAT, D. – I. MIRNIK 1978a– Skupni nalazi novca od 1936. godine do danas. Summary: Finds of coins from 1936 up do nowadays (sic). *Numizmatika*, 6/1978: 15–33.
- HABUŠ, Z. 1969 – Prilog nalazu antoniniana iz prve polovine III st. u Kurilovcu. Summary: A contribution of the knowledge of the antoninians found in Kurilovec. Zusammenfassung: Ein Beitrag zur Kenntnis der Fundes von Antoninianen in Kurilovec. *NumVij*, 16/1969, 27: 19–20.
- KLEMENC, J. 1938 – *Archäologische Karte von Jugoslawien: Blatt Zagreb*. Beograd, 1938.
- KOS, P. 1979 – Forschungsstand der Antiken Numismatik in Jugoslawien. *Studien zu Fundmünzen der Antike*, 1/1979: 103–119.
- MIRNIK, I. 1981 – Coin Hoards in Yugoslavia. *BAR International Series*, 95/1981.

- MATTINGLY, H. – E. SYDENHAM 1968. *The Roman Imperial Coinage*, IV,1. *Pertinax to Geta*. London, 1968. (=RIC IV,1)
- MATTINGLY, H. – E. SYDENHAM – G. SUTHERLAND 1968 – *The Roman Imperial Coinage*, IV,2. *Macrinus to Pupienus*. London, 1968. (=RIC IV,2)
- MATTINGLY, H. – E. SYDENHAM – G. SUTHERLAND 1968. *The Roman Imperial Coinage*, IV,3. *Gordian III – Uranius Antoninus*. London, 1968. (=RIC IV,3)
- MATTINGLY, H. – E. SYDENHAM – G. SUTHERLAND 1968 – *The Roman Imperial Coinage*, V,1–2. London, 1968. (=RIC V,1–2).
- ROBERTSON, A. 1974 – Romano-British Coin Hoards: Their Numismatic, Archaeological and Historical Significance. In: CASEY, J. – R. REECE (eds.): *Coins and the Archaeologist*. *BAR*, 4, 1974: 12–36.

SUMMARY

THE HOARD OF ANTONINIANI FROM GORNJE TABORIŠTE

In June 2007 Z. Botić of Zagreb residence sold to the Archaeological Museum in Zagreb 34 specimens of Roman 3rd-c. silver coins, which he had found on his farm in Gornje Taborište, between the communities of Pokupsko and Glina. Coins have been inadequately treated and therefore somewhat suffered in quality. Evidently only a part of the hoard arrived to the Museum, which is evident by a large gap between the earliest coin, that of Iulia Domna, and the first succeeding piece, that of Gordianus III. Among the specimens that arrived to the Museum were also coins of the Philippi, Trajanus Decius, Volusianus, Aemilianus, Valerianus I, Gallienus, Salonina, Saloninus, and, finally, Claudius II. It is hard to date the hoard in the reign of Claudius, because the latest coin among the 34 is the one most damaged. Therefore, we are inclined not to date this Antoniniani-hoard more precisely than the last quarter of the third century.

Rukopis primljen: 6.V.2008.
Rukopis prihvaćen: 25.V.2008.

Julia Domna

1

Gordianus III

2

3

4

5

6

Philippus sen.

7

8

9

10

Philippus iun.

11

12

Trajanus Decius

13

14

15

16

17

18

Aemilianus

19

Valerianus I (Gallienus)

20

21

22

Gallienus

23

Gallienus (Saloninus)

24

Volusianus

25

26

27

Valerianus I (Salonina)

28

Valerianus I

29

30

31

32

Claudius II

33

34

ROZINA PALIĆ-JELAVIĆ

*Odsjek za povijest hrvatske glazbe
Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Opatička 18
HR – 10000 Zagreb
e-mail: rozina@hazu.hr*

ZVONO IZ 1383. GODINE IZ KAPELE SV. TROJICE U GROBNIKU
NAJSTARIJE DATIRANO ZVONO U ZBIRCI ZVONA U MUZEJU ZA
UMJETNOST I OBRT U ZAGREBU*

**UDK 739.5 (497.5) »1383«
Izvorni znanstveni rad**

U tekstu su otprije poznati podaci sakupljeni i upotpunjeni temeljem proučavanja publiciranih radova te dostupne literature koja je tematizirala srednjovjekovna zvona, poglavito ona s nalazištem u Istri, Kvarneru i Hrvatskome primorju. S kraja 14. stoljeća potječe zvono iz kapele sv. Trojice u Grobniku, s gotskim natpisom majstora Micaela i godinom 1383., koje se doista i nalazilo u kapeli sv. Trojice u grobničkoj župi, i to do 1916. godine, u vrijeme službovanja župnika Andrije Loušina. Premda zvono iz kapele sv. Trojice u Grobniku – što se danas nalazi u stalnome postavu »Muzeja za umjetnost i obrt« u Zagrebu – svojim jednostavnim natpisom ne daje mogućnosti precizna tumačenja o tome tko je bio naručitelj, kome je zvono bilo posvećeno kao ni gdje je ono izliveno, ipak se na zvonu sasvim jasno očitovalo (samo) ime lijevača majstora Micaela i godina lijevanja (1383.), što je i inače bilo uobičajeno za zvonoljevarstvo druge polovine 14. stoljeća. Zvono je značajno i stoga što je – uz još jedno nedatirano, ali stilski pripadajuće istome razdoblju rane gotike (14. stoljeća) majstora Petrusa – ujedno i najstarije datirano zvono unutar muzejske Zbirke zvona (Zbirke metala). U Muzej je bilo dopremeljno 1917. godine te je, s obzirom na to da su sva stara zvona grobničkih crkava dospjela na popis ratnih davanja, bilo spašeno od rekviriranja u kriznim godinama Prvoga svjetskog rata.

*ključne riječi: zvono, campanologija, zvonoljevač, zvonoljevarstvo, gotika, srednjovjekovlje, Micael, Sv. Trojica, Grobnik, Muzej za umjetnost i obrt
Key words: bell, campanology, bell-founder, bell casting, Gothic, Middle Ages, Micael, Holy Trinity, Grobnik, Museum of Arts and Crafts*

* Članak predstavlja proširenu, dorađenu i dopunjenu verziju referata, što ga je – pod naslovom *Najstarija datirana zvona u Istri i Hrvatskom primorju s posebnim obzirom na zvono iz 1383. godine iz kapele sv. Trojice u Grobniku* – autorica izložila na IV. Međunarodnom muzikološkom

skupu »Iz istarske glazbene riznice«: »Luigi Dallapiccola i njegovi suvremenici«, u organizaciji Pučkog otvorenog učilišta Pazin i Katedre čakavskog sabora za glazbu Novigrad-Cittanova, održanom u Pazinu i Novigradu od 7.–9. listopada 2004.

Uvodne napomene

Zvonu se tijekom povijesti oduvijek pridavalo višestruko značenje: uz isticanje njegove prisutnosti u svakodnevici ljudskoga života, nudila su se i mnoga tumačenja o povezanosti čovjeka i zvona na psihološkoj i simboličkoj razini.

Naime, premda još i sada nedostaju pouzdani podaci o tome kada i gdje, pretpostaviti je da je zacijelo vrlo davno u hrvatskim krajevima bio uveden običaj oglašavanja vjerskih obreda zvonjavom, a u kršćanskoj je tradiciji to bilo ustanovljeno dekretom pape Sabinijana (604–606). I kasnije, u uvjetima već prihvaćene religije, zvuk zvona koje je pozivalo na bogoslužbu trebao je pridonijeti što većoj javnosti crkvene uloge u vremenu i prostoru (FISKOVIĆ 1984: 116). Zvonjavom se zvona, osim obreda dakako, najavljuvao početak i svršetak ljudskoga života, u prigodnim svečanostima krštenja odnosno oglašavanja smrti i sprovoda, pa su se tako i na mnogim starim srednjovjekovnim zvonima nalazila obilježja jasnih evanđeoskih znakova: alfe i omega, posvetnoga početka i kraja, Boga.

Crkveno zvono kao glazbalo nije bilo predmetom sustavnog istraživanja hrvatskih autora. O zvonu kao simbolu glazbe i/ili glazbalu moglo se promišljati tek u širem smislu riječi, a raznolikost zvonjave koja se pratila od zvona do zvona, štoviše, od pojedinog mjesta i njegovih običaja, i koja je gdjekad znala podsjećati »na igranje sa zvonima«, glazbenim se znakovljem mogla izraziti kao niz melodijsko-ritamskih figura (PREPREK 1935: 14).

S aspekta etnomuzikoloških istraživanja o zvonu i zvonjavi, te načinu izvođenja ritamskog obrasca u zvonjenu na tri zvona, bilo je riječi u radovima Krešimira Galina: on je naime, 1995. godine započeo istraživanje (videosnimanje) tradicijskog fenomena »kampananja« na Grobnišćini i širem području (otoka Paga i Cresa), ukazujući na potrebu izrade budućeg projekta koji bi obuhvaćao istraživanje na području cijele Hrvatske, ali i pokazujući da je – suprotno tvrdnjama slovenske etnomuzikologinje Zmage Kumer, koja je neposredan način zvonjave zvonima označila kao »slovensku posebnost koja ne prelazi etničke granice«¹ – »kampananje značajan dio još neistražene hrvatske tradicijske glazbene baštine s višestoljetnom tradicijom« (GALIN 2005: 189–200).

Zvona i opisi zvonjave češće su se pak javljali u pisanoj literaturi (starijim književnim radovima i folklornim zapisima) a tek ponegdje u starijim likovnim izvorima (o čemu svjedoče i sačuvani prikazi zvona u raznim oblicima i veličinama u šest slučajeva) (TUKSAR 1992: 144–145).

I u studiji Koraljke Kos, pod naslovom *Muzički instrumenti u srednjovjekovnoj likovnoj umjetnosti Hrvatske*, spominje se nekoliko, od inače malobrojnih prikaza muziciranja na zvonima (KOS 1969: 167–270). Jedan je primjer bio likovni zapis, što se našao u rukopisnom *breviarumu* iz 15. stoljeća u knjižnici franjevačkog samostana u Kampoju na Rabu, a prikazivao je »redovnika koji pjeva i zvonu, pokrećući istodobno desnom i lijevom rukom klatna dvaju zvona u modernom obliku čaške tulipana« (KOS 1969: 217–218, prilog 77, bilj. 187); drugi je primjer – sadržan u *Antiphonariumu* iz 14. stoljeća u Splitu – ukazivao na očitu uporabu zvona kao glazbala, prikazujući »ministranta koji u lijevoj ruci drži upaljenu svijeću i poteže desnom uzicu zvonca (...) pričvršćeno o prečku iznad glave ministranta (...) a iz uskog koničnog plašta instrumenta, karakterističnog izduženog ranogotičkog oblika, vidljivo izlazi klatno.« (KOS 1969: 216–217). Također se navodilo inače rijetko srednjovjekovno glazbalo, poznatije kao kolo sa zvoncima, koje je bilo sačinjeno od više manjih zvona (KOS 1969: 189, 211, pr. 22 i 58).

Valjalo bi spomenuti i jedan od zacijelo najpoznatijih likovnih izvora, oslikanih u *crkvi Majke Božje na Škriljinah* kod Berma, a znanih kao *Istarske freske iz Berma*, bogatih među inim i mno-

1 Autorica navodi sljedeće: »Morda se z ničemer bolj prepričljivo ne dokazuje, da je Slovencu zvon zares glasbilo, kot prav s pritrkavanjem. Saj je to po dosedanjih raziskavah slovenska posebnost, ki ne seže prek etniških meja (podčrtala R. P. J.) in drugod doslej še nismo zasledili pov-

sem enakega, tako da ga imamo za zdaj še za izvorno domače, utegnili pa bi imeti korenine v glasbenom izročilu predсловanskih prebivalcev naše zemlje.« Usp. KUMER 1983: 31.

gobrojnim minijaturama s glazbalima. Jedna je među njima prikazivala i svirača zvona, opisanog kao redovnika koji »pjeva i zvoni pokrećući klatno dvaju zvona s obje ruke, dok mu je u pjevanju napregnut izraz lica i napregnut vrat.« Tu je minijaturu autor protumačio kao prikaz tzv. »kampananija« tj. »oglašivanja zvona bez potezanja užetom, što se i danas, kao poseban ugođaj prigodom oglašivanja vatre ili u kakvim drugim prilikama, prakticira najviše upravo po crkvama ovog područja. Kod takva načina zvonjave zvonar mora otvoriti usta da izjednači zvučni pritisak na bubnjiće u uhu, kako to izgleda i na dotičnoj minijaturi.« (FAJDETIĆ 1971: 72).

Prema takvim su se vizualiziranim opisima zvona i zvonjave mogle spoznati mnoge sličnosti, pa tako i utvrditi razlike u slojevima starosti pojedinih zvona, na koje su upućivali ponajprije njihovi duguljasti, odnosno čunjasti ili valjkasti oblici srodni obliku pletene košnice. Vanjski plašt zvona bio je obično ukrašen ornamentima, zavjetnim znakovima i natpisima. Kod starijih zvona takav je natpis često nedostajao ili je bio nejasno, a katkada i netočno ispisan (nerijetko i zbog tada uobičajene prakse obrnutog urezivanja slova u kalup). Ljevači su, nadalje, na zvona stavljali »gotove male reljefe, plakete, medalje, novac ili otiske pečata« a također su vrlo rano imali i »pojedinačna slova pomoću kojih su stavljali natpise na zvonima« (PETRICIOLI 1980: 247). Značajno je napomenuti i to da je još od 12. stoljeća, kada su pojavom građanskih zvonoljevača zvonjava i zvono izišli iz samostanskih okvira i prešli među laičke krugove, tehnika lijevanja zvona bila na relativno visokoj razini, kao i to da su se – u smislu današnjeg poimanja njihove prosječne veličine i oblika – takva zvona bila ustalila uglavnom u 14. stoljeću. Također, u tom se razdoblju, između 12. i 14. stoljeća, ustanovio profesionalni umjetnički obrt zvonoljevarstva, a zvonoljevači, poput ostalih umjetnika, postupno su počeli potpisivati / lijevati svoja imena.

Iako je, dakle, već od 12. stoljeća (osobito u Italiji) bilo uobičajeno stavljati na zvona natpise s imenima ljevača i darovatelja zvona, datumima lijevanja, pobožnim zapisima ili pak dodavati otiske grbova, novaca i medalja, pečata i svetačkih likova, važno je istaknuti činjenicu da su zvona lijevana izvan Italije, i to osobito u 13. stoljeću, ipak rjeđe sadržavala otisnute godine lijevanja ili imena ljevača. Primjerice, takvi podaci – o majstoru te mjestu lijevanja – nisu bili poznati ni kad je bila riječ o najstarijem sačuvanom datiranom zvonu u Austriji iz 1200. godine (BACH 1972: 52, bilj. 14).

Na drugim se pak zvonima nalazio samo molitveni natpis (BACH 1972: 52, bilj. 15) bez oznake godine, ljevača ili mjesta lijevanja, dok na zvonu majstora Hainricha (Hainricusa) koje potječe iz oko 1280. godine nema ni oznake godine ni mjesta lijevanja (BACH 1972: 52, bilj. 16). Naposljetku, slično se može ustvrditi i za najstarija datirana zvona lijevana u Njemačkoj, poput zvona iz 1059. godine (»Lullus« u Hersfeldu) (*Brockhaus enzyklopädie* 1969: 406) te zvona iz 1098. godine (u Anhaltu) kao i za zvona iz 1124. godine (u Iggensbachu u sjevernoj Bavarskoj). Istom su se na zvonima iz kasnijih razdoblja, osobito od 17. stoljeća naovamo, mogli iščitavati mnogi podaci, što više, i vrlo opširni napisi, poruke i izreke; bili su to često opisi onodobnih aktualnih zbivanja važni za određen grad ili regiju i obično povezani uz prigodu za koju je neko zvono bilo izliveno, odnosno priliku u kojoj je ono zazvonilo prvi put (kao što su to mogle biti, primjerice, prigode oslobođenja tadašnjih gradova od tuđina).

Stanje istraživanja srednjovjekovnih zvona (osobito s područja Istre i Hrvatskog primorja) u hrvatskoj kampanologiji

Zahvaljujući rezultatima istraživanja hrvatskih i inozemnih kampanologa, osvijetljeno je značenje malobrojnih, stoga i vrlo dragocjenih srednjovjekovnih zvona što su se sačuvala na tlu Hrvatske, i to uglavnom na području Dalmacije, Istre te Hrvatskoga primorja.²

² Usp. FUČIĆ 1953: 122–123; BULIĆ 1920: 5; BULIĆ 1920–1922: 1–4; GNIRS 1917: 145, sl. 214; 24–25, 84, 218–219.

Na temelju okvirnog uvida u podatke o zvonima s točnom datacijom iz 13. i 14. stoljeća, koja su nastajala i/ili bila svojedobno pronađena na tlu Hrvatske, napose u Istri, Kvarneru i na otocima sjevernoga dijela hrvatskog Jadrana, došlo se do zaključka da bi njima zacijelo valjalo pridružiti i zvona na kojima nije bila izlivena godina, ali koja su svojim izgledom, stilom i starošću ili zbog navoda istih imena ljevača, upućivala na pripadnost istome razdoblju.³ U tekstu koji slijedi, otprije poznati podaci sakupljeni su i upotpunjeni temeljem proučavanja publiciranih radova te dostupne i poznate literature koja je tematizirala srednjovjekovna zvona, poglavito s nalazištem u Istri, Kvarneru i Hrvatskome primorju. I najstariji srednjovjekovni spomenici Krasa uopće odnose se na gotička zvona iz 14. stoljeća, tipičnog kruškolikog oblika; jedno je od njih datirano (1329. godina) a dva su zvona bez godine nastanka: zvono *crkve sv. Blaža* u Brgudcu s gotičkim natpisom »*Magister(er) Lucas de Veneciis me fecit*« te zvono *crkve sv. Lucije* u Trsteniku, kao najvrednija starina tog mjesta iz 14.–15. stoljeća, s nejasnim natpisom uglatom goticom »*Mar (?) + Iohannes * Luas (sic!) * Marcus * Matheus * Desheifuns (?)*« (FUČIĆ 1953: 128–129).

Prema do danas evidentiranim podacima, najstarije poznato sačuvano i datirano zvono potječe iz 13. stoljeća (1266. god.), izradili su ga zvonoljevači Jacopo i Andreotto Pisano (u Acconu), a od 1960. nalazi se u Šibeniku.⁴ Iako ih dijeli više od stoljeća, izreka u natpisu slična onoj na spomenutom najstarijem šibenskome zvonu iz Accone, također se mogla iščitavati i u natpisu drugoga šibenskog zvona u *crkvi sv. Barbare*,⁵ što ga je bio opisao don Frane Bulić, no koje, međutim, potječe s kraja 14. stoljeća, iz 1383. godine (BULIĆ 1922: 131).

Prema starosti zvona u kronološkome slijedu, osim šibenskoga, valjalo bi navesti zvono koje visi u otvorenom zvoniku *crkve sv. Petra* u Supetarskoj Dragi na otoku Rabu, a datira iz 1299. godine.⁶ Kronološkim bi redom uslijedili i zvono iz *župne crkve sv. Jurja* u Sovinjaku u Istri (u unutrašnjosti Istre, blizu Buzeta) što ga je izlio majstor Manfredin (1317. god.) te ono u Omišlju (Castelmuschio) – u kojem se spominje *crkva Uznesenja Marijina* i župa još od 1213. godine – ljevača Jakova iz Mletaka (Jacobus de Venetiis) iz 1327. godine.⁷

Također se višekratno pisalo o zvonima majstora Bela i Vivencija (čije se zvono iz 1329. godine nalazi u *župnoj crkvi sv. Trojstva* u Brestu pod Žbevnicom s natpisom: »*Magister Belo et Vivencius me fecit anno dni MCCCXXVIII*«, odnosno Vivencija i Nikole (»*Vivencius et Nicola*«) (PETRICIOLI 1980: 246–251; FABJANČIĆ 1953: 26; FUČIĆ 1953: 123), ali su se neka od njihovih zvona našla izvan teritorija današnje Hrvatske. Zapravo, kad je o zvonima iz 13. stoljeća riječ, valjalo bi podsjetiti na zacijelo najstarije datirano zvono iz 1228. god., locirano u *crkvi sv. Ivana* u Novokračini kod Jelšana, danas u Sloveniji, blizu granice s Hrvatskom, nasuprot mjesta Rupe u Hrvatskoj (*Andrees neuer allgemeiner und österreichisch-ungarischer Handatlas*, 1904), kao i na zvono u Bohinju (Wochein; 1340. god.). Osim toga, isti su se majstori povezivali i sa zvonom na *crkvi sv. Petra* u Marčenigli kod Vrha (majstor Belo) te u *crkvi Sv. Trojstva* u Kastvu u riječkome području (Kvarnera) iz 1341. (s natpisom »*M. Vivencius*«)⁸, a njihovo je i zvono kod

3 Usporedbom i uvidom u pisane izvore, iz 14. stoljeća potječe više od 30, odnosno 34 zvona u Hrvatskoj.

4 Onamo je bilo dopremljeno nakon što su ga 14. svibnja 1960. godine s dna mora izronili (između Silbe i Premude kod Gornjega Grebena) krapanjski roniaci-spužvari. Isprva je bilo postavljeno ispred zgrade Gradskog muzeja u Šibeniku, a danas je smješteno pokraj zgrade stare šibenske nekada crkvice sv. Krševana, kasnije nazvane crkvom sv. Ante. Usp. BACH 1972: 47; (J.) 1960: 5.

5 Ta je izreka nastala kao izmišljeno tumačenje vezano uz inicijale kakvi se nalaze na mramornoj ploči na grobu sv. Agate u Cremoni, koja se inače smatrala zaštitnicom od ognjenih erupcija vulkana Etne. Usp. BACH 1972: 48–50.

6 Ono je gotovo stožastog oblika, sa znatnim suženjem prema svome gornjemu dijelu, visine 78 cm i promjera 68 cm. Usp. BACH 1972: 52, bilj. 19.

7 *Enciklopedija hrvatske umjetnosti* 1996: 544; BACH 1966: 649; GNIRS 1917: 36, 173–174, 225 (Chronologische Übersicht).

8 Južno od Kastva, na brežuljku zvanom Gora Kalvarija nalazi se romanička crkvica *sv. Viktora*, u čijem se zvoniku nalazi zvono s glagoljskim natpisom, no na njemu nije izlivena godina, a potječe vjerojatno iz 16. stoljeća. Usp. DEKOVIĆ 1985: 133–134; GNIRS 1917: 84.

isusovaca u Dubrovniku iz 1355. godine (»*Vivencius et Viator ei filius*«) (PETRICIOLI 1980: 246–251; GNIRS 1917: 84, 225).

Mogla bi se tomu pridodati još neka poznata i datirana zvona iz prve polovine 14. stoljeća, osobito ona s područja Istre i sjevernog Jadrana (Hrvatskog primorja) koja se navode u nevelikoj, ali temeljitoj knjizi Antona Gnirsa *Alte und neue Kirchenglocken*: tako, primjerice, zvono iz 1333. (u župnoj crkvi Bl. Dj. Marije u Capodistrii – današnjem Kopru, u slovenskome obalnom dijelu Istre), a posve se usputno – s obzirom na godine lijevanja – može spomenuti i zvono iz 1339. god., u crkvi sv. Josipa u Novokračini u Sloveniji (GNIRS 1917: 33–34, 117, 225).

U istraživanjima arheologa don Frane Bulića spominjala su se također zvona iz 14. stoljeća, no samo su neka među njima jasno datirana i s poznatim autorima: (BULIĆ 1920: 31) zvono iz 1354. u podružnoj crkvi sv. Justine u Rabu na otoku Rabu (s ntpisom »*S. Justinianus*«) te zvono u crkvi sv. Frane u Dubrovniku iz 1370. godine (»*Viator*«) (BULIĆ 1920: 73). Važno bi bilo zabilježiti još i zvona iz druge polovine 14. stoljeća: u crkvi sv. Izidora u gradu Cresu (Cherso) iz 1360. god. te u crkvi sv. Nikole u Sovinjaku (u unutrašnjem dijelu Istre, blizu Buzeta) iz 1365. godine (GNIRS 1917: 43, 174, 225).

U značajnom prilogu o sačuvanim srednjovjekovnim zvonima u Dalmaciji što ga je bio objavio Cvito Fisković, opisana su i neka zvona izrađena u uglednoj mletačkoj majstorskoj radionici Vendramina i njegova sina Marka s kraja 14. i početka 15. stoljeća, koja se nalaze u crkvama *Gospe krunice* u selima Putniković i Janjina (1414. god.) na Pelješcu, potom zvono u crkvi sv. Andrije (*Samostana benediktinki*) na Rabu (s natpisom »*M[agister?]. Marcus filius Vendranus me fecit in Venezia ...*« iz 1396. godine) te u Blatu na Korčuli (1439. god.) (FISKOVIĆ 1984: 115–131).

Prema C. Fiskoviću, lijevaonica majstora Vendramina i Marka izrađivala je zvona ne samo za Dalmaciju nego i za sjeverni dio Hrvatske i Jadrana, pa i za crkve u Bosni. Uz spomenutoga, i drugi su autori redovito naglašavali povijesno, arheološko i kulturološko značenje preostalih sačuvanih zvona u Hrvatskoj, osobito s obzirom na činjenicu da su u vrtlozima ratova (a napose 1915. i 1916. godine), mnoga dalmatinska, primorska i istarska zvona zbog potrebe za kovinom bivala prodavana i/ili – kako je navodio Frane Bulić – »*ustupljena*« iako katkada i »*uz primjernu odštetu*«. ⁹ Ipak, najstarija i najvrednija među njima ostala su sačuvana i dostupna, neka od njih danas tek nominalno poznata, a samo poneka među njima obrađena, proučena i opisana.

Dopunom ranijih istraživanja možemo smatrati i članak o zvonu majstora Marka, danas pohranjenom u *Metropolitan Museum of Art* u New Yorku (BLAŽEKOVIĆ 1992: 173–175). Naime, kako se u tekstu navodi, ono nadopunjuje Fiskovićev popis zvona načinjenih u radionici Vendraminovog sina majstora Marka, a potječe iz 1411. godine: zvono je nekada zvonilo u tornju župne crkve Ližnjana (Lisignano) u Istri, a danas je u njujorškom muzeju izloženo u njegovoj zbirci srednjovjekovne umjetnosti.

Neke natuknice o zvonu majstora Mihaela i Nicolausa iz 1368. godine

Na temelju dosad (na)pisanih tragova o starim zvonima, kao i spoznaje o njihovu vanjskom izgledu, može se uočiti iznimna vrijednost zvona (još i sada u funkciji) na tornju crkve sv. Nikole u Janjevu, mjestu na Kosovu, čija je sedamstoljetna povijest povezana uz hrvatske krajeve, i koje postojanje svoje župe bilježi još od 1303. godine. O široj javnosti posve nepoznatom zvonu iz 1368. godine, prvi je put pisala autorica ovog teksta 1995. godine, prema dotad dostupnim izvorima

⁹ Tako su se u razdoblju između 1915. i 1916. godine odlukama Ministarstva rata u tadašnjoj Austro-Ugarskoj Monarhiji morala u ratne svrhe rekvirirati prvotno sva, a

kasnije samo zvona nastala od 1700. godine nadalje. Usp. HOFFILLER 1919: 7–11; BULIĆ 1920: 5.

(PALIĆ-JELAVIĆ 1995: 51–54), dok su se temeljni podaci javljali sporadično i u drugim, kasnije objavljenim radovima.¹⁰

Riječ je, naime, o zvonu koje je, za potrebe župe i *crkve sv. Nikole* u Janjevu (na Kosovu), bilo naručeno vjerojatno u Dubrovniku i od Dubrovčana, a lijevali su ga majstori Mihael i Nicolaus. (PALIĆ-JELAVIĆ 1995: 51–54; 2004: 57–78).

Nastojeći, međutim, proširiti i obogatiti rad novim rezultatima istraživanja, ovdje će se iznijeti neke pretpostavke: one će jednim dijelom proistjecati iz uobličanih zaključaka povijesnih istraživanja i usmene predaje, a većim dijelom iz proučavanja relevantne građe o zvonu.

S obzirom na dosad proučena i znanstveno obrađena zvana, ono bi pripalo skupini najstarijih datiranih zvona uopće. Štoviše, usporedba s nekim starim dalmatinskim zvonima toga doba, svjedoči o njegovoj srodnosti s onima koja je opisivao, primjerice, i Cvito Fisković, premda oba opisana zvana potječu s početka 15. stoljeća (FISKOVIĆ 1984: 117–119, sl. 1 i 2): to su, dakle, prije već spomenuta zvana s poluotoka Pelješca, jedno na *crkvi Gospe krunice* u selu Putnikovićima, a drugo u Janjini, mjestu koje se – kao što je razvidno iz nekih tumačenja povijesti Janjeva – dovodilo u vezu sa stanovnicima Janjeva.¹¹

Dakle, prema citiranim povijesnim radovima (bilj. 10), zvono je bilo nabavljeno u 14. stoljeću. Naime, »*uživajući povlastice kao građani Dubrovačke Republike doseljeni Dubrovčani podižu u Janjevu crkvu posvećenu sv. Nikoli koja sigurno postoji od 1346. godine kad se Janjevo izričito spominje kao katolička župa* (u pismu pape Klementa VI., op. R. P. J). *Tomu u prilog svjedoči i crkveno zvono [...] sa-liveno 1368. godine negdje u Njemačkoj i vjerojatno preko Dubrovnika dopremljeno u Janjevo*« (MAŽURAN 2003: 19), a možda naručeno i od Sasa (Nijemaca), koje je u područje Novog Brda i Janjeva doveo zajednički interes s Dubrovčanima. Međutim, u nedostatku pisanog dokumenta koji bi pružio jasniju vezu između naručitelja i izvođača, nije bilo ni moguće posve precizno odrediti porijeklo zvona (radionicu) i njegov put do *crkve sv. Nikole*. Poneki su pak usmeni tragovi upućivali na stanovito (zagubljeno ili izgubljeno) pismo iz Njemačke¹², sredine inače bogate srednjovje-

Sl. 1: Zvono Mihaela i Nicolausa iz 1368. iz *crkve sv. Nikole* u Janjevu (Fotografija: Branko Glasnović)

¹⁰ VOGRINEC 1995: 41; ČOLAK 1999: 22; ČOLAK – MAŽURAN 2000: 21; MAŽURAN 2003: 19–20.

¹¹ S obzirom na to da su »*pravi osnivači Janjeva bili Sasi i Dubrovčani, može se onda pretpostaviti da su Dubrovčani kao najbrojniji dali ime mjestu (...) ili je ime Janjevo povezano s gradićem Janjinom na poluotoku Pelješcu*

blizu Dubrovnika odakle su došli mnogi Dubrovčani.« Usp. ČOLAK – MAŽURAN 2000: 23, te bilj. 12.

¹² Navodno ga je župnome uredu u Janjevu poslao – danas nama nepoznat – zainteresirani istražitelj, koji je nastojao prikupiti što više podataka o zvonu, smatrajući ga jednim od najstarijih zvona lijevanih u Njemačkoj.

Sl. 2: Zvono iz 1368. god. – natpis na plaštu zvona Mihaela i Nicolausa

Ω o o c o
o MIhAEL o ET o nICOLAVS o MERECEPT o o M o I I I o LXVIII o o
(Fotografija: Branko Glasnović)

kovnim zvonima, gdje su se, osobito od početka 14. stoljeća, odnosno u vrijeme pojave poznatih zvonoljevača u Augsburgu i Nürnbergu, lijevala velika zvana, pa bi trag možda vodio prema tim gradovima.

Iznijet ću neke pretpostavke o tome tko bi mogli biti ljevači Mihael i Nicolaus. Prema spomenutom tipu slova u natpisu što je ispisan na zvonu u *crkvi sv. Nikole* u Janjevu te općenito zbog njihova vrlo sličnog oblika, a napose zbog jednog od imena koje se na njemu nalazi, ono podsjeća na zvono iz Grobnika koje je lijevao (možda čak i isti) zvonoljevač Mihael (Micael). (usp. sl. 1 i 2 sa sl. 3 i 4).

Na zvonu je latinskim pismom gotičkom majuskulom i minuskulom (slova u riječi MIhAEL odnosno nICOLAVS) ispisan sljedeće:

Ω o o c o
o MIhAEL o ET o nICOLAVS o MERECEPT o o M o I I I o LXVIII o o

Iako su slova na natpisu čitka i vidljiva, slova u nizu koja tvore riječ »mercept« (što može biti posljedicom tada nerijetke pojave nepreciznog lijevanja slova u kalup) valjalo bi vjerojatno iščitavati kao dvije odvojene riječi *ME RECEPT*.

Stoga bi se tumačenje riječi moglo svesti na sljedeće:

me recep(erun)t = primili su me, dobili su me, dočekali su me,¹³ dakle, »Mihael i Nicolaus primili / dobili / dočekali su me«.

Prema redoslijedu u natpisu »*Mihael et Nicolaus* ...« također je vrlo vjerojatno da je Mihael bio stariji i iskusniji majstor koji je za pomoćnika uzeo majstora Nicolausa ili kojemu je Nicolaus mogao biti i sinom.

Nadalje, u opsežnoj literaturi o povijesti zvonoljevarstva moglo se naići tek na nekoliko imena Micael,¹⁴ odnosno Nicolaus: tako su u knjizi *Alte und neue Kirchenglocken* bila spomenuta samo trojica ljevača toga imena (među kojima je posljednji navedeni Nicolaus djelovao ranije, pa se njemu ne bi moglo pripisati zvono iz 1368. godine):

Micael (Mihael) 1382., kao majstor koji je lijevao zvono u Boljuncu (1382.)¹⁵ odnosno kao lijevalac »*koji je lijevao između 1382–1383; od njega su do prvoga svjetskoga rata bila sačuvana zvona: u Boljuncu kod Doline blizu Koperia iz 1382.; bez godine lijevanja u Korniču na otoku Krku, te još jedno zvono koje navodi Šašelj (Zg. Zb. 1889, 6) iz godine 1383., bez podataka o mjestu. Moguće je Micael imao sjedište negdje u Kranjskoj ili u Primorju*«¹⁶, *Nicholaus (Nicolaus), Magister, 1360. te Nicolaus, sin Jacobusa de Venetiisa, 1319–1333.*

Naposlijetku, s kraja 14. stoljeća potječu još zvono iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku, s gotskim napisom majstora Micaela i godinom 1383. god., danas pohranjeno u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu (MUO) kao i zvono u *crkvi sv. Andrije – samostana benediktinki* u gradu Rabu (Arbe) na otoku Rabu iz 1396. godine (GNIRS 1917: 18, 225).

Zvono iz 1383. godine iz rimokatoličke kapele sv. Trojice u Grobniku

U spomenutoj knjizi Antona Gnirsa *Alte und neue Kirchenglocken*, navode se neka datirana zvona, među inim i zvona iz 14. stoljeća locirana na području Istre i Hrvatskoga primorja.

Na temelju fotografije jednoga zvona majstora Micaela iz 1382. godine u Boljuncu (sl. 5) i druge fotografije zvona s imenom ljevača Micaela (sl. 6) prikazane u knjizi (GNIRS 1917: 25, sl. 17 i 18), zaključuje se da je riječ o istome majstoru i zvonu. Dakle, u spomenutom se izvoru – koji inače donosi temeljite podatke o zvonima prema abecednome redoslijedu naziva mjesta u kojima su ona locirana – ne navodi zvono iz 1383. godine iz Grobnika,¹⁷ već, kako je rečeno, godinu dana starije

13 Drugi dio riječi »*mercept*« odnosno riječ »*recep(erun)t*« očito je vezana uz višeznačni glagol *recipio* (*recipere, recepti, receptum*) = [koga] primiti, [koga] primati, [koga] dočekati. Tako upisana riječ može se protumačiti onodobnom praksom pisanja skraćenih riječi koja je bila sukladna štednji vremena i prostora, pa tako i materijala. Usp. NOVAK 1987: 281–284.

14 Još se dvojica zvonoljevača s imenom Michael – obojica Bečani, ali i obojica iz kasnijeg razdoblja – mogu tek usputno spomenuti, jer svojim djelovanjem izlaze iz vremenskog okvira o kojem je ovdje riječ: jedan je Michael Dobler (Tobler, Doppler) poznat kao lijevalac pet zvona nastalih između 1540. i 1556. godine, a drugi Michael Anthofer, lijevalac dvaju zvona iz 1448. i 1452. godine. Usp. WEISSENBACK – PFUNDNER 1961: 204, 205, 425.

15 O Mihaelu pak stoji napomena da je on isti zvonoljevač koji je naveden na zvonu iz 1382. godine u Boljuncu, te da je po svoj prilici bio nastanjen u Kranju ili u starohabsburškome dijelu primorja. Usp. GNIRS 1917: 28, 219.

16 »*Micael je ulival v letih 1382–1383. Od njega so bili ohranjeni do prve svetovne vojne zvonovi: v Boljuncu pri*

Dolini, okraj Koper (t. 81 kg, pr. 45.7, v. 74 cm) iz l. 1382; brez letnice v Korniču na otoku Krku (t. 35 kg, pr. 35.5, v. 55 cm) ter še eden ki ga navaja Šašelj (Zg. Zb. 1889, 6) iz leta 1383 brez navedbe kraja. Mogoče je imel Mihael svoj sedež kje na Kranjskem ali na Primorskem, kakor domneva Gnirs.« Usp. FABJANČIĆ 1953: 26–27.

17 Tu činjenicu valja povezati sa 1917. godinom; u to je vrijeme, naime, bila objavljena spomenuta Gnirsova knjiga, a zvono je dospjelo u Muzej vjerojatno iste, 1917. godine; to bi, nadalje, moglo značiti da je možda već ranije, prije 1916. godine, zvono bilo negdje pohranjeno i zaštićeno, pa tako i teže dostupno. No, kao što će biti razvidno iz drugih izvora, zvono je bilo »skinuto« sa zvonika *kapele sv. Trojice* 1916. godine, te tako spašeno od ratnoga rekviriranja. Na ovome mjestu valja napomenuti i to da se u katalogu izložbe (*Umjetnička obrada metala naroda Jugoslavije kroz vekove*, knj. II, Beograd, decembar 1956 – februar 1957, red. Ivan Bach, Bojana Radojković, Đurđica Comisso, Muzej primenjene umetnosti, Beograd 1956, str. 20.) navodi neodređen podatak kako je zvono bilo »do 1916–18 god. u Grobniku«.

zvono iz 1382. godine, atribuirano majstoru Micaelu (sl. 5), s njegovim monogramom i potpisom (sl. 6), i s navodom mjesta gdje se ono nalazi(lo): u župnoj *crkvi sv. Ivana Krstitelja*, u Boljuncu kraj Doline (nedaleko Kopra) (GNIRS 1917: 26). No, zvono prikazano na drugoj fotografiji, označeno samo kao »zvono majstora Micaela« (sl. 6), neobično podsjeća na zvono iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku, koje je – kako je već rečeno – pohranjeno u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu (sl. 3), a očito ga je lijevao (isti) majstor, kao i zvono iz Boljunca.

I u abecednome popisu imena zvonolijevača, uz ime Micaela ponovno se navodi godina zvona 1382. te njegova lokacija; no, premda se Micaela, kao majstora koji je djelovao u Kranjskoj, povezuje i sa zvonom iz 1383. godine (GNIRS 1917: 219), spomenuti autor ne navodi ni fotografiju zvona ni podatke o njegovoj lokaciji. Također, samo godinu lijevanja 1383., ali ne i mjesto gdje se zvono nalazi(lo), navodi i Ivan Šašelj (*Zgodovinski zbornik* 1889: 6. Cit. prema: FABJANČIĆ 1953: 26–27).

Međutim, ime lijevača (»*Micael Magister*«), lokaciju zvona (»*crkva sv. Trojstva*« u Grobniku) i godinu (1383.) dovodi u vezu Kamilo Dočkal (1942: 92).

Dakle, zvono koje potječe iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku, pred Gradom (na Sušaku, općina Grobnik), što je izliveno u bronci s otisnutom godinom 1383. i imenom majstora zvonolijevača Micaela, nalazi se danas u stalnome postavu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu pod izložbenim brojem 8 na I. katu (sl. 3), a kako stoji u muzejskoj dokumentaciji, u Muzej je zajedno sa ostalim zvonima iz Zbirke bilo dopremeljno 1917. godine, te tako spašeno od rekviriranja u kriznim godinama Prvoga svjetskog rata.¹⁸

Unutar muzejske Zbirke zvona ono ima iznimno značenje, jer je – uz još jedno, inače nedatirano zvono, ali stilski pripadajuće istome razdoblju rane gotike (14. stoljeće) majstora Petra (Petrus) – najstarije datirano zvono.

Kataloška jedinica o zvonu – označena pod rednim brojem 193 – *zvono* – što je bila objavljena u katalogu izložbe održane u Beogradu od prosinca 1956. do veljače 1957. godine, donosi sljedeće podatke: najprije o Micaelu kao o majstoru iz Istre ili Kranja, koji je imao sjedište u Kranjskoj ili u starohabsburškome dijelu Primorja, potom slijedi opis zvona u kojemu se pogrešno navodi natpis na zvonu (**MICAEL ME FEC/IT/** umjesto **MICAEL ME F/ECIT/**; vidi sl. 4 u nastavku teksta), te ve-

Sl. 3: Zvono majstora Micaela iz 1383. godine iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku (Fotografija: Srećko Budek)

18 Na ljubazno pruženoj mogućnosti uvida u izložena zvona, izričtem zahvalu kustosu Zbirke metala u MUO, Ariani Koprčina, a također i Andrei Klobučar te Srećku

Budeku na fotografijama zvona. Usp. i: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti* 1996: 545 (slikovni prilog).

Sl. 5: Natpis godine M III LXXXII na zvonu

(BOGOVIĆ 2005: 17; 1992: 63), odnosno da je već 1288. postojala župa (BURIĆ 2003: 94). Navodi se također i to da je najstarija u grobničkoj župi *kapela sv. Trojice*, a tek potom župna *crkva sv. apostola Filipa i Jakova* (sagrađena 1105. god.) (SIRONIĆ 2005: 71; BOGOVIĆ 2005: 17). Osim toga, još početkom 20. stoljeća gotovo sve grobničke crkve imale su vrlo stara zvana, kojih doduše – prema istome izvoru – danas više nema, jer su godine 1915. sva zvana dospjela na popis ratnih davanja, a ubrzo poslije toga bila pretopljena u topove (LUKEŽIĆ, Irvin 1988b: 85). U jednoj od predaja o crkvi *sv. Trojice* odnosno o njezinim zvonima nailazimo na sljedeće: »Uz župnu crkvu nalazila se u mjestu podno grada vrlo stara, nekada župna crkve Presvetog Trojstva, ili kako narod kaže Sv. Trojice. Tradicija priča, da su Tatari u ovu crkvu, za vrijeme provale na Grobničko polje, doveli konje i privezali ih na oltaru Presvetog Trojstva. Zbog toga da su počela zvana sama na crkvi zvoniti i strijele udarati.« (Bakarska zvana 1966: 3).

Naime, niz je proturječnih navoda o postojanju zvana, ili pak o tome kad je ono bilo sklonjeno. U dnevnom je tisku (1915.) bilo zabilježeno i sljedeće: »Grobnička zvana. Između ostalih ratnih davanja određen je popis zvonova. U primorju imade mnogo starodrevnih zvonova, a naročito u župi G., koja se po starosti reda među prvimi. (...) 2. Na kapelici sv. Trojice, srednje zvono je lievano god. 1506. (409 g. staro) dočim veliko i malo ne imade oznake, nu po isklesanim godinama na kamenitom stalku, gdje su smještene, postoje valjda od god. 1663.« (Riečki novi list 1915: s. p. [1–2]; LUKEŽIĆ, Irvin 1988b: 85, 96, te bilj. 64).

Sl. 6: Natpis imena majstora ljevača Micaela (MICAEL ME ...) na zvonu

Ako se, dakle, spominjalo neko malo zvono bez oznake, a također i podatak o postojanju kapele od početka 17. stoljeća, moglo bi se pretpostaviti da je zvono iz 1383. godine bilo dopremljeno u crkvu netom po njezinoj izgradnji ili čak kasnije, pa i to da ono početkom 20. stoljeća vjerojatno nije bilo u zvoniku. S druge pak strane, ako bi kapelica po predaji mogla potjecati iz ranijeg doba, možda je to zvono bilo tada u uporabi, a onda u kasnijoj (do)gradnji crkvice (s oznakom uklesane godine), bilo pohranjeno na sigurnom, da bi ga vjerojatno zamijenila novija, modernija zvona.

Naposljetku, možda su se podaci o zvonu zametnuli, ili je ono dospjelo pod nečiju zaštitu/vlasništvo te bilo sklonjeno i prije 1915. godine te drugim putovima 1917. godine dospjelo u Muzej. Dakle, spomenuti izvori nisu navodili zvono s latiničkim zapisom iz 1383. godine, ali su (bez preciznih podataka) naveli zvono s glagoljskim natpisom iz 1334., također iz crkve *sv. Trojstva*, o kojem se, međutim, zasad ne može reći ništa pouzdano (pa je i njegovo postojanje upitno).

Međutim, da je riječ o zvonu s latiničkim natpisom iz 1383. godine koje se doista nalazilo u *kapeli sv. Trojice* u Grobniku, i to još početkom 20. stoljeća, svjedoče – između ostalih – i dva pisana izvora:

- prvi (iz 1896. godine), koji navodi točnu godinu na zvonu: »*Izvan mjesta, na maloj udaljenosti, prema jugu postoji filijalna crkva Sv. Trojstva s otvorenim zvonikom i tri zvona, na kojima su zabilježene godine lijevanja: veliko zvono nosi godinu 1383, srednje 1571, malo 1663.*«²⁰, i
- drugi izvor, koji netočno navodi godinu lijevanja zvona (ali je zacijelo riječ upravo o zvonu iz 1383. godine!): »*Kako kazuje grobnička predaja, najstarija je grobnička bogomolja kapela Sv. Trojice. Teško je reći kad je građena [...]. I njezini zvonovi svjedoče starinu hrama, jer su lijevani g. 1652., 1506. i 1386. Sigurno ne ima u nas tako starih zvonova. Kad se je u zadnjem evropskom ratu skidalo zvonove i upotrijebilo za lijevanje ubojitog oružja, na sreću je spašeno zvono lijevano g. 1386. te se nahodi u zagrebačkom muzeju.*« (RAČKI 1948: 40–41).

Kako je već rečeno, u zagrebačkome se muzeju (a iz prethodnog je navoda očito riječ o MUO) u Zbirci metala (Zbirci zvona) nalaze samo dva zvona iz 14. stoljeća, i to jedno datirano (1383.) i jedno nedatirano; zaključujemo stoga da je autor citiranog ulomka godinu lijevanja zvona vjerojatno naveo pogrešno.

Dakle, prema tome proistječe da se zvono iz 1383. godine nalazilo u *kapeli sv. Trojice* u grobničkoj župi, i to do 1916. godine. Naime, za službovanja župnika Andrije Loušina (1879–1937), koji je došao u župu Grobnik u studenom 1914. godine te bio postavljen za župnika u Grobniku 1916. godine, važno je zabilježiti sljedeće:

»1916. – *skinuta crkvena zvona radi ratne ovrhe: 2 sa župne crkve (Sv. Filipa i Jakova, op. R. P. J.), 3 iz Sv. Trojice (i ono iz 1506.)...*« (LUKEŽIĆ, Iva 2005a: 226), a na drugome se mjestu nailazi na točan nadnevak:

»*Dne 14. kolovoza 1916. skinuta su zvona u ratne svrhe, i to u župnoj crkvi dva, u kapelici Sv. Trojice tri (...)*« (Bakarska zvona 1966: 3).

Izgled zvona majstora Micaela ukazuje da je riječ o gotičkom zvonu iz 14. stoljeća, za to doba znakovitog elegantnog, vitkog, izduženog čunjastog oblika, malo ukošenih stranica (malog suženja u njegovu gornjemu dijelu). Na vratu, i to oko gornjeg dijela zvona (koje je obično i najtanji dio oboda) nalazi se neukrašena traka omeđena s dvije reljefno izbočene zaobljene linije koje odvajaju

20 »*Fuori del villaggio, a poca distanza, verso mezzodi c'è la chiesa filiale della SS. Trinità con campanile aperto e tre campane, sulle quali è indicato l'anno della fusione:*

la campana grande porta l'anno 1383, la mezzana 1571, la piccola 1663.« Usp. KOBLER 1896, 1978: 221; 1992: 146.

o trećem zvonu riječ – takvi neodređeni podaci odnosili na zvono iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku. No, to se zvono, međutim, atribuirano Micaelu i kao zvono iz *kapele sv. Trojice* locirano u Grobniku, u Gnirsovoj knjizi nije nigdje navelo eksplicitno.

Na mjestu zaključka

Iz prethodnih bi se redaka, dakle, na temelju podataka što ih je prikupila autorica ovog teksta, moglo zaključiti da je do danas opisano ili je nominalno poznato 20 sačuvanih i datiranih zvona na tlu Hrvatske, među kojima su dva zvona iz 13. stoljeća, dok 18 zvona potječe iz 14. stoljeća; drugim riječima, od najstarijeg iz 1266. god. do zvona s kraja 14. stoljeća, iz 1396. godine. Mnogi su autori svojedobno upozoravali na značenje preostalih sačuvanih zvona u Hrvatskoj, redovito podsjećajući na često nepovoljne povijesne i gospodarske prilike i/ili nesretne okolnosti njihova nestajanja. Jer, »kako spominje Ivan Krstitelj Tkalčić, u zvoniku naše Prvostolne crkve postojali su sigurno zvonovi već u 14. stoljeću, a valjda i ranije, ali nema starijih sačuvanih zvonova od 17. stoljeća. Razlog je tome, što je sva katedralna naša zvona rastalio strašan požar od 1645. godine.« (DOČKAL 1942: 23).

Činjenica pak, da je među sačuvanim datiranim zvonima zamjetan broj pripao upravo zvonima s nalazištem na području Istre, Kvarnera i Hrvatskoga primorja (jedno zvono iz 13. stoljeća, deset iz 14., a dva zvona iz 15. stoljeća, dakle, ukupno 11 od već spomenutih 20 zvona s područja današnje Hrvatske), svjedoči o intenzivnijoj zvonoljevarskoj umjetničkoj praksi i njezinu profesionalnom pozicioniranju u krajevima sjevernoga dijela jadranske Hrvatske, a to znači znatnu povezanost područja sjevernojadranskog primorja s područjima srednjoeuropskih (staroautrijskih, južnonjemačkih i sjevernotalijanskih) zemalja srednjovjekovna doba. Zbog toga, ali i zbog spoznaje da je broj u kasnijim stoljećima nastalih, pa stoga i u većoj mjeri sačuvanih zvona (bio) neusporedivo veći, ovim se radom nastojalo – među ostalim – ukazati na iznimnu povijesnu važnost i arheološku vrijednost svakog od (naj)starijih zvona, osobito iz razdoblja 13. i 14. stoljeća.

Premda zvono iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku – što se danas nalazi u stalnome postavu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu – svojim jednostavnim natpisom ne daje mogućnosti preciznog tumačenja o tome tko je bio naručitelj, kome je zvono bilo posvećeno kao ni gdje je ono izliveno, ipak se na zvonu posve jasno očitivalo (samo) ime lijevača majstora Micaela i godina lijevanja (1383.), što je i inače bilo uobičajeno za zvonoljevarstvo druge polovine 14. stoljeća. Zvono je značajno i stoga što je – uz još jedno nedatirano, ali stilski pripadajuće istome razdoblju rane gotike (14. stoljeća) majstora Petrusa – ujedno i najstarije datirano zvono unutar muzejske Zbirke zvona. U Muzej je zajedno sa ostalim zvonima iz Zbirke bilo dopremeljno 1917. godine te je, s obzirom na to da su sva stara zvona grobničkih crkava dospjela na popis ratnih davanja (i ubrzo potom pretopljena u topove), bilo spašeno od (ratnoga) rekviriranja u kriznim godinama Prvoga svjetskog rata.

BIBLIOGRAFIJA

BACH, I.

- 1943. II. Poviest upotrebne umjetnosti u Hrvatskoj [Zvonoljevačtvo]. U: LUKAS, Filip (ur.). *Naša domovina*. Zagreb, 1943: 730: knj. 1, sv. 2: Izdanje Glavnog ustaškog stana.
- 1966. Zvono. [Opći pregled povijesti starih zvona]. *ELU*, 4 (Portr-Ž), 1966: 648–650: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- 1972. Zvono iz XIII stoljeća u Muzeju grada Šibenika. *Prilozi PUD*, 19 /1972: 47–57.

BARLÈ, J.

- 1896. *Povijest župa i crkava zagrebačkih* (Župa sv. Marka). Zagreb, 1896.
- 1900. *Povijest župa i crkava zagrebačkih* (Župa sv. Ivana u Novoj Vesi). Zagreb, 1900.

- 1903. *Zagrebački arcidjkonat*. Zagreb, 1903.
- 1911. *Povijest turopoljskih župa*. Zagreb, 1911.
- 1922. Nabava novih zvona. *Sv. Cecilija*, 16/1922, 1: 13–14.
- BARTOLIĆ, M. – I. GROH (ur.) 1987 – *Crkva u Istri. Osobe, mjesta i drugi podaci porečke i pulske biskupije (stanje 1. siječnja 1987. god.)*. Poreč – Pazin, 1987: Biskupski ordinarijat Poreč – IKD »Juraj Dobrila«.
- BLAŽEKOVIĆ, Z. 1992 – Zvono majstora Marka u Metropolitan Museum of Art u New Yorku. *Arti musices*, 23/1992, 2: 173–175.
- BOGOVIĆ, M.
- 1992. Crkvena prošlost Grobnišćine. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Grobnički zbornik 2: Znanstveni skup 1242–1992, HAZU, Zagreb, 18. lipnja 1992. – Grobnički kaštel, Grobnik, 18. lipnja 1992*. Rijeka, 1992: 58–70: Odbor za obilježavanje 750. obljetnice boja Hrvata s Tatarima na Grobničkom polju.
- 2005. Crkvena povijest Grobnišćine. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik. Grobnik, posebno izdanje*, knj. 6/2005: 9–27: Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- 1996. Grobnički zborni ili kolegijalni kaptol. U: SILIĆ, Josip (ur.). *Grobnički zbornik*, 4, 5/1996, 4: 77–84: Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- BOGOVIĆ SLUNJSKI, M. 1988 – Iz naše crkvene povijesti. Prošlost crkve u Vinodolu (17). Župa Grobnik. *Zvona*, 26/rujan 1988, 9 [231]: 5.
- BULIĆ, F.
- 1920. Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci. *Sv. Cecilija*, 14/1920, 1: 5–7; 14/1920, 2–3: 30–32; 14/1920, 4: 70–74; 14/1920, 5: 97–99.
- 1922. Opaske k Dodatku II. ovoga godišnjaka: »Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci«. *BASD*, 40–42/1917–1919 (1922!), Pr. II: 1–4.
- 1922. Dodatak k članku: »Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci«. *Sv. Cecilija*, 16/1922, 5: 131–133.
- BURIĆ, J. 2003 – *Biskupije Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću*. BOGOVIĆ, M. (ur.). Gospić – Zagreb, 2003: Državni arhiv u Gospiću – Kršćanska sadašnjost.
- ČOLAK, N. 1999 – Povijest Janjeva u okviru ekonomske i kulturne funkcije Dubrovnika na Balkanu u srednjem i novom vijeku. *Zbornik radova znanstvenog skupa: »Janjevo u okviru ekonomske i kulturne funkcije Dubrovnika na Balkanu«*. Zagreb, 1999: 11–53: Udruga »Janjevo«.
- ČOLAK, N. – I. MAŽURAN 2000 – *Janjevo: Sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu*. Zagreb, 2000: Udruga »Janjevo« – Matica hrvatska.
- DEKOVIĆ, D. 1985 – Još glagoljskih natpisa u Puli i Kastvu. *Slovo*, 35/1985: 131–134.
- DOČKAL, K. 1942 – *Naša zvona i njihovi lijevaoci. Prilog hrvatskoj kampanologiji*. Zagreb, 1942: Izdao Diec[ezanski]. muzej Nadb[iskupije]. zagrebačke.
- ELLERHORST, W. – G. KLAUS 1957 – *Handbuch der Glockenkunde*. Weingarten, Württemberg, 1957.
- FABJANČIČ, V. 1953 – Prvi ljubljanski livarji zvonov in topov. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* (Ljubljana), 1/1953: 23–39: Zgodovinsko društvo za Slovenijo.
- FAJDETIĆ, V. 1971 – Freske sviraju na narodnu. *Sveta Cecilija*, 41/1971, 2: 34–36; 41/1971, 3: 72–74.

- FISKOVIĆ, C. 1973 – Zvonik filipinske crkve u Makarskoj. *Zbornik za likovne umetnosti* (Beograd) 9/1973: 275–288: Matica srpska.
- FISKOVIĆ, C. 1984 – Nekoliko starih zvona dalmatinskih crkava. *Arti musices*, 15/1984, 2: 115–131.
- FUČIĆ, B. 1953 – Izvještaj o putu po Istri 1949. godine (Labinski kotar i Kras). *Ljetopis JAZU za godine 1949–1950*, 57/1953: 67–140.
- FUČIĆ, B. 1982 – *Glagoljski natpisi*. Zagreb, 1982: knj. 57: JAZU.
- GALIN, K. 2005 – Jedinstvena glazbena struktura grobničkog »kampananja«. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik*. Grobnik, 2005: 189–200: *Posebno izdanje*, knj. 6, Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- GELCICH, J. [G.] [GELČIĆ, J.] 1891 – Die Erzgiesser der Republik Ragusa, IV–VI. *MCC*, NF, 17/1891: 18–21; 85–89; 155–163.
- GNIRS, A. 1917 – *Alte und neue Kirchenglocken: Als ein Katalog der Kirchenglocken im österreichischen Küstenlande und in angrenzenden Gebieten mit Beiträgen zur Geschichte der Gussmeister*. Wien, 1917: Kunstverlag Anton Schroll & co.
- GOMEZ-MORENO, C. 1981 – Master Marcus: Church Bell, 1411. *The Metropolitan Museum of Art: Notable Acquisitions*, 1980–1981. New York, 1981: 28–29.
- HOFFILLER, V. 1919 – Osrvt na rekviziciju zvona u Hrvatskoj. *Sv. Cecilija*, 13/1919, 1: 7–11.
- HOFFILLER, V. 1919 – Zagrebački zvonolijevci. *Sv. Cecilija*, 13/1919, 2: 41–45.; 13/1919, 3: 70–73.
- HORVAT, R. 1940 – *Zagrebačka katedrala*. Zagreb, 1940.
- (J.) 1960 – Otkriće šibenskih ronilaca. Pronađena galija iz XIII. stoljeća. *Večernji list*, 2/1960, 273: 5.
- KOBLER, G. 1896 – *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*. Collana degli atti del centro di ricerche storiche – Rovigno, N. 3, vol. I., Unione degli Italiani dell' Istria e di Fiume – Università popolare di Trieste, Fiume, 1896: 219–226.; prima ristampa: Trieste, 1978. (parte terza: IX, 7. Il dominio territoriale di Grobnico, 219–220.; 8. La chiesa collegiata di Grobnico, 220–223.; 9. Il campo di Grobnico e le invasioni dei Turchi e dei Tataři, 223–226.)
- KOBLER, G. 1992 – Zapisi o Grobniku. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Grobnički zbornik 2*, 2/1992: 145–151: Odbor za obilježavanje 750. obljetnice boja Hrvata s Tatarima na Grobničkom polju.
- KOS, K. 1969 – Muzički instrumenti u srednjovjekovnoj likovnoj umjetnosti Hrvatske. *Rad JAZU*, 1969, 351: 167–270.
- KOŠUTIĆ, I.: Zlatna riznica na dnu Jadrana (5). Turisti na tragu potonulog blaga [Crkveno zvono, staro nekoliko stoljeća, putokaz do novih otkrića u dubinama Jadrana]. *Vjesnik u srijedu*, 1960, 437: 8.
- KUKULJEVIĆ, I.
 – 1856. *Prvostolna crkva zagrebačka*. Zagreb, 1856.
 – 1858. *Sbornik umjetnikah jugoslavenskih*. Zagreb, 1858.
 – 1880. Zvonoljevarstvo u Zagrebu. *Vienac*, 12/1880, 6: 94–95; 12/1880, 7: 110–111; 12/1880, 8: 121–123; 12/1880, 9: 142–143; 12/1880, 10: 158–159; 12/1880, 11: 171–175.
 – 1891. *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkavah, javnih i privatnih sgradah u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb, 1891: Dionička tiskara u Zagrebu.
- KUMER, Z. 1983 – *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*. Ljubljana, 1983: Slovenska matica.
- LASZOWSKI, E. 1902 – *Hrvatske povjesne gradjevine. Mjestopisni i povjesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povjesnih gradjevina domovine Hrvata*. Zagreb, 1902: Knj. I: Naklada pišćeva, Tisak Antuna Scholza u Zagrebu.

- LASZOWSKI, E. 1992 – Grobnik. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Grobnički zbornik 2: Znanstveni skup 1242–1992, HAZU, Zagreb, 18. lipnja 1992.* – *Grobnički kaštel, Grobnik, 18. lipnja 1992.* Rijeka, 1992: 152–164: Odbor za obilježavanje 750. obljetnice boja Hrvata s Tatarima na Grobničkom polju.
- LEHR, A. 1995 – Mittelalterliche Glocken. *Musik in Geschichte und Gegenwart.* 3 Eng-Hamb, Kassel, 1995: 1455–1479: Bärenreiter – Verlag Karl Vötterle GmbH & Co. KG.
- LUKEŽIĆ, Irvin
- (ur.) 1988a. *Grobnički zbornik.* Rijeka, 1988: Koordinacijski odbor mjesnih zajednica Grobinštine.
 - 1988b. *Kulturna povijest Grobinštine. Osnovni tokovi razvoja.* U: LUKEŽIĆ, Irvin (ur.). *Grobnički zbornik.* Rijeka, 1988: 79–118: Koordinacijski odbor mjesnih zajednica Grobinštine.
 - (prired.) 1988c. *Izbor iz starih grobničkih listina.* U: LUKEŽIĆ, Irvin (ur.). *Grobnički zbornik.* Rijeka, 1988: 223–237: Koordinacijski odbor mjesnih zajednica Grobinštine.
- LUKEŽIĆ, Iva 2005a – Spomenica župe Grobnik. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik.* Grobnik, 2005: 223–238: *Posebno izdanje*, knj. 6. Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- LUKEŽIĆ, Iva (ur.) 2005b – *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik.* Grobnik, 2005: *Posebno izdanje*, knj. 6. Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- MANJGOTIĆ, J. 2005 – Grobnički kaštaldi, vremenita crkvena doba i grobnička župa. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik.* Grobnik, 2005: 39–49: *Posebno izdanje*, knj. 6. Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- MAŽURAN, I. 2003 – Sedam stoljeća Janjeva. *Zvono (Zagreb)*, 9/2003: 18–28.
- NOVAK, V. 1952; 1987 – *Latinska paleografija.* Beograd, I/1952; Beograd, III/1987.
- PALIĆ-JELAVIĆ, R. 1995 – Zvono iz 1368. godine. Tajna koja čeka istraživače. *Zvono*, [1]/1995: 51–54.
- PALIĆ-JELAVIĆ, R. 2004 – Zvono majstora Mihaela i Nicolausa iz 1368. godine na tornju crkve sv. Nikole u Janjevu. U: SEDAJ, E. et alii (ur.). *Dardania Sacra (Prishtinë)* 6/2004: 57–78: Fondacioni Shkencor Dardania Sacra / Scientific Foundation Dardania Sacra.
- PAOLETTI, P. 1897 – *L'architecture et la sculpture de la Renaissance à Venise.* Venise, 1897: 133.
- PETRICIOLI, S. 1980 – Zvono majstora Bela i Vivencija u Zadru. *Fiskovićev zbornik I= Prilozi PUD*, 21/1980: 246–251.
- PREPREK, S. 1935 – Pismo iz Dalmacije (1. Zvonjenje u Dalmaciji). *Sv. Cecilija*, 29/1935: 14–16.
- PRICE, P. 1980 – Bell. U: SADIE, Stanley (ur.). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians.* 2 Back-Bolivia, 1980: 424–437: Macmillan Publishers Limited.
- RAČKI, A.
- 1948. *Zabilježbe iz povijesti gospoštije Grobnik.* Rijeka, 1948: Narodna štamparija.
 - 1948. III: Crkvene prilike. *Zabilježbe iz povijesti gospoštije Grobnik.* Rijeka, 1948: 35–43: Narodna štamparija.
 - 1988. Iz najstarije povijesti Grada Grobnika. *Grobnički zbornik.* Rijeka, 1988: 13–24: Koordinacijski odbor mjesnih zajednica Grobinštine.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989 – Buličevo djelo u razvoju arheologije u Hrvatskoj. U: RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. (ur.). *Spomenica posvećena don Frani Buliću, počasnom članu JAZU. U povodu 50. obljetnice smrti (1934–1984).* Zagreb, 1989: 9–24: JAZU.

- SARTORI, P. 1932 – *Das Buch von den deutschen Glocken*. Berlin, 1932.
- SCHIAVUZZI, B. 1907 – Leggende e sigle sopra vecchie campane del territorio de Pola. *Pagine istriane*, 5/1907.
- SIRONIĆ, A. 2005 – Grobniščina. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik*. Grobnik, 2005: 65–72: *Posebno izdanje*, knj. 6. Katedra čakavskog sabora Grobniščine.
- SPIRITZA, J. 1972 – *Spišske zvony*. Bratislava, 1972: Vydavateľstvo osveta.
- ŠABAN, F. 1917 – Nekoji neobjelodanjeni sredovjekji i novovjekji nadpisi. *VKDAZ*, 19/1917: 48–77.
- THURM, S. 1959 – *Deutscher Glockenatlas / Württemberg und Hohenzollern*. München, 1959: Deutscher Kunsverlag.
- THURM, S. – G. GRUNDMANN – F. DAMBECK u. a. – *Deutscher Glockenatlas*. BISCHOFF, B. – T. BREUER (ur.). München [u. a.]: Deutscher Kunsverlag.
- TOMAŠEK, A. 1977 – Zvono. *Muzička enciklopedija*, 3, Or-Ž. Zagreb, 1977: 769: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- TUKSAR, S. 1992 – *Hrvatska glazbena terminologija u razdoblju baroka. Naziolje glazbala i instrumentalne glazbe u tiskanim rječnicima između 1649. i 1742. godine*. Zagreb, 1992: Hrvatsko muzikološko društvo – Muzički informativni centar KDZ.
- VOGRINEC, M. 1995 – M. K. Glasnović: Samoodržanje u ljubavi za vjeru i rod. *Zvono*, [1]/1995: 40–50.
- WALTER, K. 1913 – *Glockenkunde*. Regensburg, 1913.
- WEISSENBÄCK, A. – J. PFUNDNER 1961 – *Tönendes Erz. Die abendländische Glocke als Toninstrument und die historischen Glocken in Österreich*. Graz – Köln, 1961: Verlag Hermann Böhlaus nach.
- *** 1877 – *Opis i poviest narodnih glazbala Jugoslovjena*. Zagreb, 1877: Tisak Dioničke tiskare; VII. poglavlje Zvono (Campana, nola, die Glocke). Preštampano iz LX., LXII. i LXIII. knjige *Rada JAZU* filologičko-historijskoga razdjela. Zagreb, 1882: 34–54: Tisak Dioničke tiskare.
- *** 1888 – *Zgodovinski zbornik. Priloga Laibacher Dioecesanblatt-u*. Ljubljana, 1/1888, 1–3.
- *** 1901 – Bilješke o zvonu. *Nada*, Sarajevo, 1901: 286.
- *** 1904 – *Andrees neuer allgemeiner und österreichisch-ungarischer Handatlas*. Wien, 1904.
- *** 1907 – Listak. Najveća zvona na svijetu. *Hrvatska*, 70/1907: s. p. [2].
- *** 1908 – *Zgodovinski zbornik. Priloga Ljubljanskemu Škofijskemu listu*, 64–75/1908: 993–1187.
- *** 1909 – Feuilleton: Jedno od najstarijih zvona u Dalmaciji [O zvonu franjevačkog samostana sv. Franje u Zadru]. *Obzor*, 50/1909, 245: 2.
- *** 1915 – Iz mjesta i okolica. [...] Grobnička zvona. *Riečki novi list*, 9/1915, 260: s. p. [1–2].
- *** 1922 – [Pokrajinski konservatorski ured]: Prodaja na dražbi historijskih zvonova. *II. prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 45/Split 1922: 20.
- *** 1953 – *Ljetopis JAZU*. Zagreb, 1953: 123: sv. 57.
- *** 1954 – *Glocke. Der Grosse Brockhaus*. Vierter Band, Fba-Goz Wiesbaden, 1954: 688–689.; F. A. Brockhaus.

- *** 1956 – *Umetnička obrada metala naroda Jugoslavije kroz vekove. Knj. II, Katalog izložbe (Beograd, decembar 1956 – februar 1957)*. red. Ivan Bach, Bojana Radojković, Đurđica Comisso, Beograd, 1956: 20: Muzej primenjene umetnosti.
- *** 1960 – [Lutajući reporter] Zvono u moru. *Vjesnik u srijedu*, 422/1960: 16.
- *** 1966 – Na vrhu Grobnika. *Bakarska zvona*, 4/1966, 3: 3–4.
- *** 1966 – S grobničkim plovanima. *Bakarska zvona*, 4/1966, 3: 2.
- *** 1966 – Svjetla Grobniština. *Bakarska zvona*, 4/1966, 3: 1, 2, 4–5.
- *** 1969 – *Arheologija i more. Povremene izložbe Muzeja grada Šibenika* [vodič], XVI/svibanj – kolovoz 1969.
- *** 1969 – Glocke. *Brockhaus enzyklopädie*. Siebenter Band, Gec-Gz, Wiesbaden, 1969: 405–406: F. A. Brockhaus.
- *** 1975 – *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji / Cerkev v Jugoslaviji 1974*. Zagreb, 1975: Biskupska konferencija Jugoslavije.
- *** 1982 – Zvono. *Opća enciklopedija*, 8, Š-Žva. Zagreb, 1982: 722–723: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- *** 1983 – Glocke. *Grosses Modernes Lexikon*. Band 4, Ewon-Gral, Gütersloh, 1983: 518–519: Verlagsgroupe Bertelsmann GmbH / Lexikothek Verlag GmbH.
- *** 1989 – Glocke. *Brockhaus enzyklopädie*. Achter Band, Fru-Gos. Mannheim, 1989: 598–599: F. A. Brockhaus.
- *** 1994 – LUKŠIĆ, T. et al. (ur.). *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije: 10. rujna – 31. prosinca 1994*. Zagreb, 1994: Muzej Mimara – Muzejsko-galerijski centar – Institut za povijest umjetnosti – Zagrebačka nadbiskupija.
- *** 1996 – Zvono. *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 2 Novi-Ž. Zagreb, 1996: 544–545: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«.

POPIS ILUSTRACIJA FIGURE CAPTIONS

Sl. 1 – Zvono Mihaela i Nicolausa iz 1368. iz crkve sv. Nikole u Janjevu (Fotografija: Branko Glasnović)

Fig. 1 – The bell cast by Michael and Nicholas, 1368, from St. Nicholas church in Janjevo

Sl. 2 – Zvono iz 1368. – natpis Mihaela i Nicolausa na plaštu zvona **MIHAEL ET NICOLAVS MERECEPT** (Fotografija: Branko Glasnović)

Fig. 2 – The 1368 bell – the inscription of Michael and Nicholas on the bell's waist **MIHAEL ET NICOLAVS MERECEPT**

Sl. 3 – Zvono majstora Micaela iz 1383. godine iz kapele sv. Trojice u Grobniku (Fotografija: Srećko Budek)

Fig. 3 – The bell cast by Master Micael in 1383 from the Chapel of the Holy Trinity at Grobnik

Sl. 4 – Zvono iz 1383. – natpis na plaštu zvona (**MICAEL ME F/ECIT/**) (Fotografija: Srećko Budek)

Fig. 4 – The 1383 bell – the inscription on the bell's waist (**MICAEL ME F/ECIT/**)

Sl. 5 – Natpis godine M III LXXXII na zvonu

Fig. 5 – The year M III LXXXII on the bell

Sl. 6 – Natpis imena majstora ljevača Micaela (MICAEL ME ...) na zvonu

Fig. 6 – The inscription of the master founder Micael (MICAEL ME ...) on the bell

SUMMARY

A BELL FROM THE HOLY TRINITY CHAPEL AT GROBNIK. THE OLDEST DATED BELL (1383) IN THE BELL COLLECTION OF THE ZAGREB ARTS AND CRAFTS MUSEUM

As a result of the research of Zagreb campanologists a small and therefore precious number of medieval church bells have been discovered in Croatia mainly in Dalmatia, Istria and the Croatian littoral.

This text gives increased information about them and details concerning their study. The oldest dated example is from 1299 and hangs in the open bell tower of the church of St Peter in Supetarska Draga on the island of Rab. In chronological order the other bells discovered are in the parish church of St George in Sovinjak, in Istria (near Buzet) which was cast by Master Manfredin (1317), and that from Omišalj – on which is mentioned the church of the Assumption of the Virgin Mary and the parish from 1213 – cast by Jacobus de Venetiis in 1327. The late 14c bell from the Chapel of the Holy Trinity in Grobnik has a Gothic inscription by Master Micael and the year 1383. The bell in the church of St Andrew of the Benedictine convent in the town of Rab dated 1396. Although the bell from the chapel of the Holy Trinity in Grobnik, and today in the permanent exhibition of the Museum of Arts and Crafts in Zagreb, has a simple inscription, it is impossible to decipher from it precisely who it was ordered by, to whom it was consecrated and where it was cast. Only Micael, the name of the master craftsman who cast it and the year it was cast (1383) are legible. This was common at the second half of the 14 c. The bell (in the Metalwork Collection) is also interesting not only as being the only one in the museum which is dated but because it is similar to another bell, undated but stylistically from the early Gothic (14 c) period which bears the name Master Petrus. It is interesting that in 1917 all the bells from Grobnik were included in the list of war offerings (quickly to be melted down for ammunition) but were spared even in that First World War period of crisis and requisitioning.

Rukopis primljen: 18.IX.2008.

Rukopis prihvaćen: 10.X.2008.

BORIS MAŠIĆ

Muzej grada Zagreba
Opatička 20
HR – 10000 Zagreb
bmasic@mgz.hr

BUGA PANTLIK

Prigorska 15
Prekršje
HR – 10362 Kašina
buga.pantlik@gmail.com

O NALAZU NOVCA IZ GROBA 74 U PARKU GRIČ NA ZAGREBAČKOM GORNJEM GRADU¹

UDK 737.1:902.2:726.821 (497.5) »14–15«
Izvorni znanstveni rad

U radu se iznosi analiza i interpretacija novca pronađenog u Grobu 74 tijekom arheoloških istraživanja 2007. godine unutar Parka Grič, na Gornjem gradu u Zagrebu. Riječ je o 14 primjeraka novca datiranih od oko 1422. do 1595. godine. Sav novac kovan je na prostoru Rimsko-njemačkog Carstva, s kojeg su se tijekom 16. stoljeća popunjavale ugarske vojne postrojbe. Pretpostavlja se da je pokojnik položen u grob oko 1600. godine.

Ključne riječi: Zagreb, Gornji grad, Gradec, kasni srednji i novi vijek, groblje, novac
Key words: Zagreb, Upper Town, Gradec, Late Middle Age, Modern Age, cemetery, coins

Muzej grada Zagreba započeo je 2003. godine arheološke istražne radove u Parku Grič, na zagrebačkom Gornjem gradu. Tada su, na inicijativu Gradskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode, izvršena sondažna istraživanja kao preduvjet izvođenju Projekta krajobraznog uređenja Parka Grič. U tri sonde ustanovljeno je postojanje intaktnog prapovijesnog sloja, definirani su temelji srednjovjekovne jugozapadne kule srušene 1859. godine² i razina temeljenja dijela zapadnoga gradskog bedema te postojanje kosturnih grobova u središnjem dijelu Parka. Zbog svega toga istraživanja su nastavljena i sljedećih godina (MAŠIĆ 2005: 114–115; MAŠIĆ – PANTLIK 2006: 166–168).

¹ Zahvaljujemo Ivanu Mirniku na nesebičnoj pomoći tijekom rada na ovom tekstu, a ponajviše na suptilnom budenju interesa za dekodiranjem numizmatičkih nalaza kao iznimno dragocjenom sredstvu za interpretaciju povijesnog konteksta nalazne cjeline.

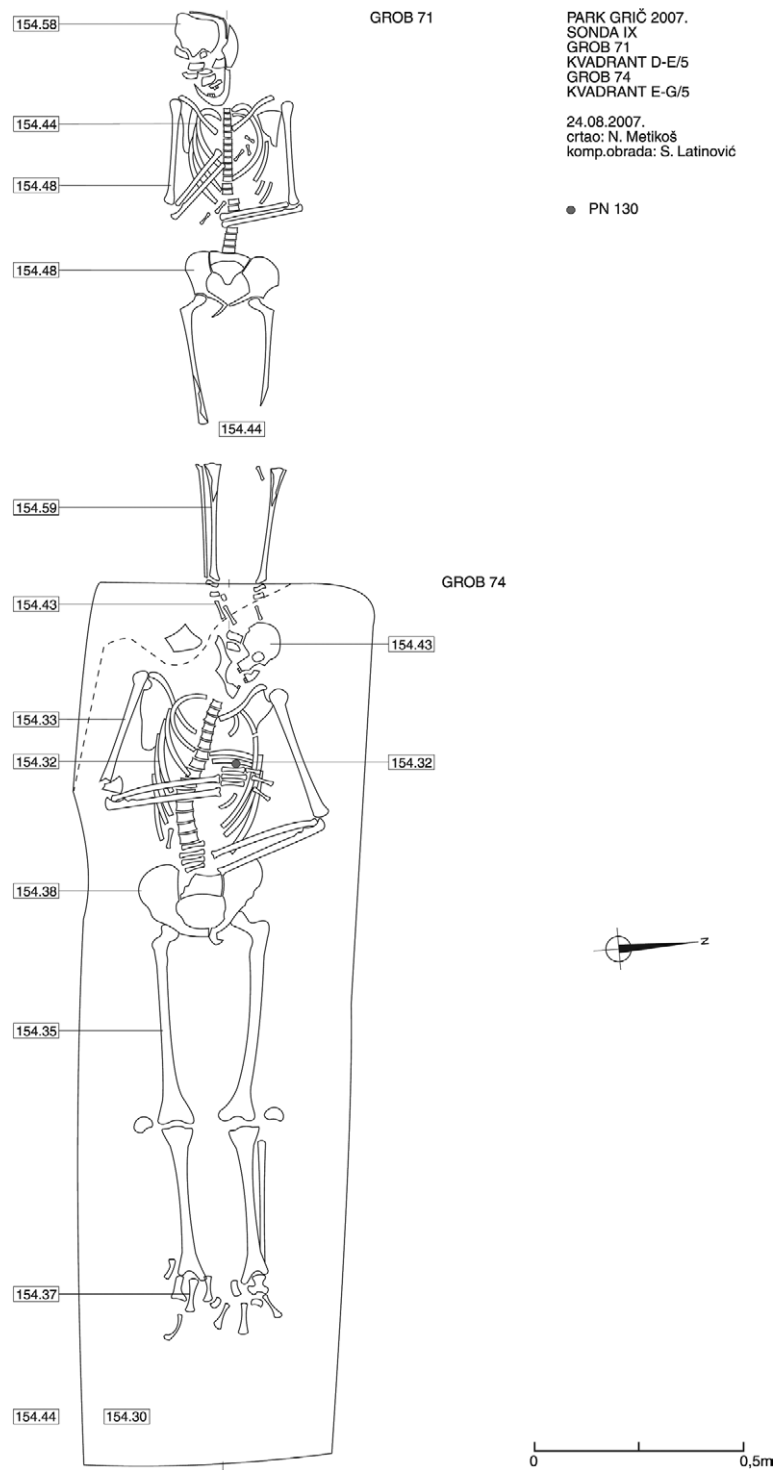
² Kula je srušena prilikom uređenja Parka. HORVAT 1942: 508.

Nekada je taj prostor s juga i zapada bio omeđen srednjovjekovnim gradskim bedemom, na čijem se jugozapadnom uglu uzdizala četverokutna branič-kula smještena unutar bedema. Od toga je danas sačuvan samo zapadni dio bedema. Neposredno uz Park nalazi se zgrada današnjeg Državnog hidrometeorološkog zavoda. Prilikom njezine izgradnje 1826. godine, u istočno krilo je inkorporirana kapucinska kapela Uznesenja Marijina iz sredine 17. stoljeća, izgrađena nakon što su kapucini preuzeli dominikanski samostan i kapelu Blažene Djevice Marije na današnjoj Vranicanijevoj poljani (DOBRONIĆ 1986: 190; JIROUŠEK 1941: 14). Iz povijesnih izvora poznato je da je prostor Parka kapucinima služio kao vrt,³ a do sredine 19. stoljeća na njemu nije bilo građevina. Čak i za zgradu na adresi Grič 1 ne postoje dokumenti stariji od 1848. godine, što je jedinstveni slučaj na Gornjem gradu (DOBRONIĆ 1959: 36–37). Stoga iz brojnih nalaza pronađenih tijekom istraživanja treba izdvojiti pronalazke temeljnog zida objekta prislonjenoga uz zapadni gradski bedem i dijela temelja zapadne kule, datiranih u 14., odnosno, 13. stoljeće. Sve navedeno nameće pitanje zašto nakon toga razdoblja na prostoru današnjega Parka Grič nije zabilježena nikakva građevinska aktivnost. Jedan od razloga treba tražiti u činjenici što je u 16. i u prvoj četvrtini 17. stoljeća taj prostor korišten kao groblje, ali i u činjenici da su ti grobovi ukopavani na parceli koja je pripadala vlasniku objekta, čiji su zidani temelji otkriveni tijekom arheoloških istraživanja. Prema dosadašnjim rezultatima istraživanja, razvidno je da navedeni zidani objekt nije bio u uporabi tijekom 16. stoljeća, što je potvrđeno nalaznom situacijom Groba 21 koji je datiran novcem kovanim između 1518. i 1520. godine (MAŠIĆ – PANTLIK 2005: 157). Premda je istražen manji dio groblja, gornja i donja vremenska granica ukopavanja pokojnika nameće se iščitavanjem podataka iz povijesnih izvora. Početak ukopavanja seže u razdoblje nakon 1473. godine, kada se dominikancima s Kaptola dopušta preseljenje na Gradec i otvaranje novog samostana i groblja (MCZ II: 354–356; KLAIĆ 1982: 207; BUNTAK 1996: 96), a prestanak ukopavanja datira oko 1620. godine, kada je otvoreno groblje u današnjoj Jurjevskoj ulici (HORVAT 1942: 508). Riječ je o razdoblju između prve pojave osmanlijske vojske u blizini Zagreba, 1469. godine (BUNTAK 1996: 133) pa sve do oslobođenja strateški značajne utvrde u Petrinji 1595. godine (KRUHEK 1995: 318). Bilo je to vrijeme u kojem su strah i oskudica gotovo ispraznili grad (KRIVOŠIĆ 1981: 70), a polja su se obrađivala noću, i to u vidokrug utvrde (HERKOV 1987: 12).

Tijekom dosadašnjih istraživanja evidentiran je 101 grob, među kojima se značenjem nalaza ističe Grob 74 (Sl. 1, 2), plitko ukopan u zdravicu, s kosturnim ostacima muškarca procijenjene starosti od 30 do 45 godina (RAJIĆ 2007: 12). Grob je bio preslojen ukopavanjem Groba 71, te njegovo ukopavanje moramo pretpostaviti bitno ranije od prestanka korištenja groblja oko 1620. godine. Posebice je zanimljivo da je, na stražnjem dijelu čeonu kosti pokojnika, blizu suture, uočen vrlo plitki duguljasti ožiljak, koji nije probio kost, a nastao je kao posljedica traume glave, te da je na desnoj grani donje čeljusti iste individue uočeno područje novog sloja kosti, a sam kut čeljusti nedostaje. Rub kuta je neravnan i izgleda kao da je nastao rezom nekim predmetom. Obje traume su se dogodile prije smrti individue, budući da je na grani donje čeljusti nastala upala, odnosno, novi sloj kosti, a oko ožiljka na čeonu kosti se također pojavio periostitis u samom ožiljku te oko njega (RAJIĆ 2007: 8).

Kao jedini nalaz u grobu evidentirana je skupina novca pronađena na lijevoj strani grudnog koša, pod prstima desne šake (Sl. 3). Nakon restauratorske obrade ustanovljeno je da je riječ o zlatnim guldenima (4), četverostrukim patarima (3), trikrajcarima (3), polutaliru (1) i grošima (3). Najstariji među njima su zlatnik grada Metza (T:I/2), kovan u prvoj polovini 15 stoljeća (WENDLING

3 Svakako treba imati u vidu da se na nacrtu iz 1776. godine vrt bilježi kao »vrt koji koriste kapucini«, a ne kao kapucinski vrt. SCHNEIDER 1930: 172

Sl. 1 – Tlocrt grobova 71 i 74 (crtao: N. Metikoš; komp. obrada: S. Latinović).

Fig. 1 – Plan of graves Nos. 71 and 74 (drawing: N. Metikoš; computer: S. Latinović).

Sl. 2 – Grob 74 (foto: B. Pantlik).

Fig. 2 – Grave No. 74 (photograph: B. Pantlik).

1979: II/F/p/2; 31, T-73) i zlatnik izbornog falačkog kneza Ludviga III (1378–1436; T:I/1), kovan u Heidelbergu oko 1422. godine (FELKE 1989: 1044; 210). Najmlađi primjerci su polutalir saskog izbornika Augusta I (1526–1586; T:I/14), kovan u Dresdenu 1584. godine (KOHL 1994: 35, 18–19) i trikrajcar nadvojvode Ferdinanda (1529–1595; T:I/10), kovan u alzaškoj kovnici u Ensisheimu između 1584. i 1595. godine (MOSER – TURSKY 1977: 564; 331). Po preporuci restauratora, potonji je ostao priljubljen uz groš Augusta I, kovan 1565. godine (KOHL 1994: 55) što se zorno iščitava s aversa (T:I/11). Svi zlatnici su bez označene godine kovanja, kao i jedan četverostruki patar Karla V (T:I/7) te trikrajcari nadvojvode Ferdinanda (T:I/8,9). Sve primjerke bez godine kovanja moguće je datirati prema analogijama ili stilskim karakteristikama, ali samo u šire razdoblje. Tako zlatnik austrijskog nadvojvode Žigmunda (1427–1496) pripada tipu zlatnoga guldena kovanog nakon njegove smrti (T:I/3). Pripisan je razdoblju djelovanja majstora Benedikta Burkharta, koji je u kovnici Hall (Tiro)l izrađivao kalupe od 1496. do 1507. godine, te se od ranijih otkova s likom nadvojvode ovaj primjerak razlikuje po tome što u legendi na reversu nedostaje riječ NOVA (MOSER – TURSKY 1977: 46; 20–22). Nadalje, zlatni gulden Karla V (1500–1558; T:I/4), kovan u Heidelbergu,

Sl. 3 – Nalazna situacija novca u Grobu 74 (foto: B. Mašić).

Fig. 3 – Coins as found in grave No. 74 (photograph: B. Mašić).

datira u prvu polovinu 16. stoljeća (SCHULTEN 1974: 57; 19), a spomenuti četverostruki patar istog vladara (T:I/7) pripada tipu kovanom u Maastrichtu između 1540. i 1555. godine (GELDER – HOC 1960: 189–2c; 88). Široko se datiraju i dva primjerka trikrajcara nadvojvode Ferdinanda (T:I/8,9). Kovani su u Hallu između 1564. i 1595. godine,⁴ za razliku od spomenutog trikrajcara istoga vladara iz kovnice u Ensisheimu (T:I/10). Stariji primjerci novca (zlatnici i četverostruki patari) znatno su izlizani, što svjedoči o njihovoj dugotrajnoj uporabi.

Prema dostupnim podacima, za primjerke novca pronađenih u Parku Grič kod nas nalazimo malo analogija. Premda saski novac čini značajan dio skupnih nalaza novca s našeg područja, kao u slučaju skupnih nalaza iz Tkalca (MIRNIK 1984: 246) ili Osijeka (KLEMENC 1936: 131), evidentiran je samo jedan polutalir Augusta I u Svinjarevcima (MIRNIK – ŽDRALOVIĆ 2006: 90).⁵ Gornjogradski primjerci četverostrukog patara (T:I/5–7) jedini su primjerci toga tipa novca kod nas, a i novac nadvojvode Ferdinanda rijetko je evidentiran u ostavama ili grobovima s područja Hrvatske (T:I/8–10). Međutim, ova konstelacija manjih nominala česta je u ostavama evidentiranim u Mađarskoj, a koje zrcale političke, ekonomske i vojne prilike 16. stoljeća (GEDAI 1997: 114). Tako ostava pronađena 1973. godine pokraj Esztergoma, ako zanemarimo očekivane mađarske novce i procentualno slabo zastupljene zemlje, pokazuje najviše sličnosti s nalazom iz Parka Grič. Naime, najzastupljeniji je saski te alzaški i tirolski novac, i to upravo nadvojvode Ferdinanda (GEDAI 1997: 115).

⁴ TI/8: MOSER – TURSKY 1977: 242, TI/9: MOSER – TURSKY 1977: – (usp. 241)

⁵ Varijanta kovana 1558 godine (KOHL 1994: 34)

Problematika nalaza novaca u srednjovjekovnim grobovima i njihova interpretacija česta je tema recentnih znanstvenih istraživanja (MIRNIK 2004; VUČIĆ 2006). Prema njima je razvidno kako polaganje veće količine novca u grob nije čest slučaj na našem prostoru te da je učestaliji u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka. Posebice je zanimljiv nalaz od gotovo tisuću kovanica iz Vukovara, gdje se prema kontekstu nalaza može zaključiti kako je riječ o polaganju novca u grob, ali nevezano uz pogrebni ritual (MIRNIK 1994: 85). Jednak je slučaj i s nalazom iz Groba 74 u Parku Grič na Gornjem gradu, gdje kontekst nalaza nesumnjivo nameće zaključak kako novac u grob nije dospio kao prilog vezan uz pogrebne običaje, već da je riječ o nalazu za koji možemo pretpostaviti da je nesvjesno ukopan zajedno s pokojnikom – ušiven u odjeću ili sakriven u platnenu vrećicu – o čemu svjedoči i otisak tkanine na reversu trikrajcara nadvojvode Ferdinanda (T:I/8). Slična situacija evidentirana je i u Grobu 1 u Sukošanu (VUČIĆ 2006: 216). Prema svemu sudeći, svjesno ili nesvjesno, ukopavanje veće količina novca zajedno s pokojnikom nije vezano uz pogrebne običaje.⁶

Iz svega navedenoga razvidno je da je u Grobu 74 u Parku Grič na Gornjem gradu u Zagrebu, oko 1600. godine, ukopan pokojnik s otprilike jednomjesečnom plaćom lakog konjanika s kraja 16. stoljeća (GEDAI 1997: 115). Novac koji je posjedovao upućuje nas na zaključak da je riječ o osobi pristigloj s područja Rimsko-njemačkog Carstva, prostora s kojeg su se u to vrijeme popunjavale ugarske vojne postrojbe u borbi protiv Osmanlija. Vojnici s tog područja donosili su sobom valutu svojih zemalja, koja je tada bila valjano sredstvo plaćanja unutar ugarskog područja (GEDAI 1997: 113).

Lako je zamisliti kako se nakon oslobođenja Petrinje, 1595. godine, jedan od vojnika zadržao na Gradecu te tu preminuo, neimavši nikoga tko bi ga adekvatno pripremio za vječni počinak. Naime, vrlo je teško zamisliti da obitelj, ili bliske osobe, obavljajući uvriježeni ritual pranja pokojnika (DEMO 2007: 51), ne bi zamijetila zveckanje kovanica prilikom svlačenja odjeće, a zvuči još nevjerovatnije da bi potom, u tada osiromašenom i opustjelom Gradecu, tu zamamnu količinu novca svjesno položila s njim u grob.

KATALOG

1. Ludvig III (1378 – 1436)

Heidelberg, bez godine, kovan oko 1422. god., MGZ 43140

Av.: LVDOVIC (C) (P) (R) DVX BAV, lik sv. Petra u punoj visini, s ključem u desnoj ruci i knjigom u lijevoj, a između potkoljenica se nalazi štitasti grb Bavarske. Rv.: MON NOV HEIDEL, u središtu kvadrirani grb (Bavarska/Pfalz) obrubljen četverolistom u čijim vrhovima su smješteni grobovi Trier, Mainza, Kölna i Heidelberga (?); gulden, zlato; dim.: ø 21 mm; t.: 3,25 gr; vidljivo izlisan uporabom.

Literatura: FELKE 1989: 1044.

2. Grad Metz

Metz, bez godine, kovan u 1. pol. 15. st., MGZ 43142

Av.: S STEPHANVS PROTHOMAR, lik sv. Stjepana u ovalnom obrubu, drži palmu u lijevoj i jabuku u desnoj ruci; Rv: MONERVS CIVITATIS METENSIS, štitasti grb podijeljen u dva dijela od kojeg je lijevi u šesterolisnom okviru; gulden, zlato; dim.: ø 22 mm, t.: 3,3 gr, dobro sačuvan.

Literatura: WENDLING 1979: II/F/p/2.

3. Postumni otkov novca nadvojvode Žigmunda Austrijskog (1427 – 1496)**Hall – Tirol, bez godine, kovan između 1496. i 1507. god., graver Benedikt Burkhart, MGZ 43138**

Av.: ARCHIDUX AVSTRIE SIGISM, okrunjena muška osoba u punoj visini, u oklopu s plaštom, drži skeptar u desnoj ruci, dok je lijeva ruka položena na balčak mača. Rv: + MONETA AVREA COMITIS TIROL, centralno postavljen križ dijeli revers na četiri dijela u kojima su smješteni štitaški grbovi; gulden, zlato; dim.: \varnothing 21 mm, t.: 3,25 gr, dobro sačuvan.

Literatura: MOSER – TURSKY 1977: 46.

4. Karlo V (1500 – 1558),**Augsburg, bez godine, kovan između 1519. i 1558. god., MGZ 43139**

Av.: + AVGVSTA VINDELICORVM, središnje smješten štitaški grb Augsburga. Rv: IMP CAES CAROLI AVG V MVNVS, u sredini okrunjeni dvoglavi orao sa štitaškim grbom (Austrija i Ugarska); gulden, zlato; dim.: \varnothing 22 mm, t.: 3,25 gr, dobro sačuvan.

Literatura: SCHULTEN 1974: 57.

5. Antwerpen, kovan 1536. god., MGZ 44228

Av.: KAROLVS DG RO IMP Z HISP REX 1536, dvoglavi orao Svetog Rimskog Carstva. Rv: DA MICHI VIRTV CO TR HOS T VOS, jedva vidljiv okrunjeni štitaški grb šahiran na šesnaest polja te kvadriran. U prvom i četvrtom kvadrantu prvi i četvrti grbovi su grbovi Kastilje te u drugom i trećem Leona. U drugom i trećem kvadrantu prvi je grb Austrije, drugi i treći Burgundije te četvrti Brabant. Cijeli grb leži na ukriženim štapovima u obliku Andrijina križa čiji vrhovi razdjeljuju legendu na četiri dijela. U zaglavlju znak četverolisne rozete, kao simbol kovnice u Antwerpenu; četverostruki patar, srebro; dim.: \varnothing 28 mm, t.: 5,85 gr, dobro sačuvan.

Literatura: GELDER – HOC 1960: 189/1a; DE MAY 1976: 443.

6. Dordrecht, kovan 1539. god., MGZ 44229

Av.: KAROL(VS) (DG) ROM IMP Z HISP REX 1539, jednako kao prethodno. Rv: DA MIHI VIR(TV T) CONT (R) (H)OS T VOS, jednako kao prethodno. U zaglavlju znak peterolisne rozete, kao simbol kovnice u Dordrechtu; četverostruki patar, srebro; dim.: \varnothing 28 mm, t.: 5,85 gr, izlizan.

Literatura: GELDER – HOC 1960: 189/6a

7. Maastricht, bez godine, kovan između 1540. i 1555. god., MGZ 44226

Av.: KAROLVS DG ROM IMP Z HISP REX, jednako kao prethodno. Rv: DA MICHI VIRTVTEM CON HOST TVOS, jednako kao prethodno. U zaglavlju znak zvijezde, kao simbol kovnice u Maastrichtu; četverostruki patar, srebro; dim.: \varnothing 30 mm, t.: 5,75 gr, malo izlizan.

Literatura: GELDER – HOC 1960: 189/2c.

8. Nadvojvoda Ferdinand (1529. – 1595.)**Hall – Tirol, kovan između 1564. i 1595. god., MGZ 44221**

Av.: FERDIN 3 DG AR AV, poprsje okrunjenog nadvojvode viđeno iz desnog profila. Rv: DVX BVR COM TIROLIS, tri štitaška grba (Tirola, Austrije, Burgundije), prostor između grbova ispunjen je floralnim motivom, prilikom restauracije ostavljen komad tkanine priljubljene uz novac; trikrajcar, srebro; dim.: \varnothing 19 mm, t.: 2,05 gr; dobro sačuvan.

Literatura: MOSER – TURSKY 1977: 242.

9. Hall – Tirol, kovan između 1564. i 1595. god., MGZ 44220

Av.: Jednako kao prethodno. Rv: jednako kao prethodno, osim što su polja između grbova ispunjena motivom »kresiva»; trikrajcar, srebro; dim.: ø 20 mm, t.: 2,4 gr; dobro sačuvan.

Literatura: MOSER – TURSKY 1977: – (usp. 241)

10. Ensisheim – Alzas, kovan između 1584. i 1595. god., MGZ 44222

Vidljiv samo revers jer je ostao priljubljen uz groš TI:11, Rv: + LANDG ALSAT CO PHIRT, tri štita grba [Austrije, Pfirta (današnji Ferrette) i Gornjeg Alzasa], prostor između grbova ispunjen je trokutasto formiranim floralnim motivima; trikrajcar, srebro; dim.: ø 19 mm, t.: –; dobro sačuvan.

Literatura: MOSER – TURSKY 1977: 564

11. August I. (1526. – 1586.)**Dresden, kovan 1565. god., MGZ 44223**

Vidljiv samo avers jer je ostao priljubljen uz trikrajcar TI: 10

Av.: AVGVSTVS (DG) DVX SAXONIE SA RO, renesansni grb Saske iznad kojeg je kaciga kao izvorište vitičasto-floralnog plašta. U kacigu su usađeni rogovi sa čije desne strane se nalazi broj 6, a lijeve broj 5; groš, srebro; dim.: ø 22 mm, t.: –; dobro sačuvan.

Literatura: KOHL 1994: 55.

12. Dresden, Hans Biener, kovan 1574. god., MGZ 44224

Av.: AVGVSTVS DG DVX SAX SA ROMAN, dva uslojena grba renesansnog oblika (Saska, Dresden), između baze grbova je monogram HB, a štitove, centralno, nadvisuje zemaljska kugla s križem, od kugle desno je broj 7, a lijevo broj 4. Rv.: IMP ARCHIMARSC ET ELECTOR, grb s dva ukrižena mača, simbol nadmaršala Svetog Rimskog Carstva, nadvisuje kaciga kao izvorište vitičasto-floralnog plašta. U kacigu su usađeni rogovi s po četiri zastavice; groš, srebro; dim.: ø 21 mm, t.: 1,9 gr; dobro sačuvan.

Literatura: KOHL 1994: 56.

13. Dresden, Hans Biener, kovan 1578. god., MGZ 44225

Av.: Jednako kao prethodno. Od kugle desno je broj 7, a lijevo broj 8. Rv: Jednako kao prethodno; groš, srebro; dim.: ø 22 mm, t.: 1,95 gr; dobro sačuvan.

Literatura: KOHL 1994: 56.

14. Dresden, Hans Biener, kovan 1584. god., MGZ 44227

Av.: AVGVSTVS DVX SAXONIE SAC ROM, poprsje Augusta I u oklopu, s bradom, viđeno iz desnog profila, s uzdignutim mačem oslonjenim na desno rame i žezlom u lijevoj ruci, u visini vrata s desne strane broj 15, a lijeve 84. Početku natpisa prethodi zemaljska kugla s križem. Rv.: ARCHIMARSCALCUS ET ELECTOR HB, štitasti grb podijeljen na četiri polja s grbovima Saske, Hessena, Tiringije i Württemberga koje centralno nadvisuje manji grb s dva ukrižena mača; pola talira, srebro; dim.: ø 33 mm, t.: 14,4 gr; dobro sačuvan.

Literatura: KOHL 1994: 3.

LITERATURA

- BUNTAK, F. 1996 – *Povijest Zagreba*. Zagreb, 1996: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- DEMO, Ž. 2007 – *Opatovina, tragovi povijesti izgubljeni u sadašnjosti*. Katalog izložbe. Zagreb, 2007: Arheološki muzej u Zagrebu.
- DOBRONIĆ, L. 1959 – *Stare numeracije kuća u Zagrebu*. Zagreb, 1959: Muzej grada Zagreba.
- DOBRONIĆ, L. 1986 – *Zagrebački Gornji grad nekad i danas*. Zagreb, 1986: Školska knjiga.
- DUKAT, Z. – A. GLAVIČIĆ 1975 – Numizmatičke vijesti iz Senja i okolice. *SenjZb*, 6/1975: 167–198.
- FELKE, G. 1989 – *Die Goldprägungen der Rheinischen Kurfürsten 1346 – 1478 – Mainz – Trier – Köln – Pfalz*. Köln, 1989.
- GEDAI, I. 1997 – Tirolski taliri u Mađarskoj. *NumVij*, 50/1997: 113–16.
- GELDER, H. E. – M. HOC 1960 – *Les Monnaies des Pays-Bas Bourguignons et Espagnols 1434 – 1713*. Amsterdam, 1960.
- HERKOV, Z. 1987 – *Povijest zagrebačke trgovine*. Zagreb, 1987: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- HORVAT, R. 1942 – *Prošlost grada Zagreba*. Zagreb, 1942.
- JAKŠIĆ, N. 1996 – Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve sv. Spasa u Vrh Rici (Analiza). *SP*, 3.s., 23/1996: 139–171.
- JIROUŠEK, Ž. 1941 – Kapucinski samostan s crkvom sv. Marije na Griču. *Hrvatski glas* (Zagreb), 8.06.1941: 14–15.
- KLAIĆ, N. 1982 – *Zagreb u srednjem vijeku*. Zagreb, 1982: Sveučilišna naklada.
- KLEMENC, J. 1936 – Nalazi novaca u Jugoslaviji. *Numismatika*, 2–4, 1936: 124–133.
- KRIVOŠIĆ, S. 1981 – Zagreb i njegovo stanovništvo od najstarijih vremena do sredine XIX. Stoljeća. *Građa za gospodarsku povijest Hrvatske*, 19/1981.
- KOHL, A. C. 1994 – *Talerteilstücke der Kurfürstentums Sachsen – Albertinische Linie 1547 – 1763*. Leipzig, 1994.
- KRUHEK, M. 1995 – *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb, 1995: Institut za suvremenu povijest.
- MCZ II = TKALČIĆ, I. *Monumenta historica civitatis Zagrabiae*, II. Zagreb, 1873/1874.
- MAŠIĆ, B. 2005 – Park Grič. *HAG*, 1/2004: 114–115.
- MAŠIĆ, B. – B. PANTLIK 2005 – O nalazu jednostranog pfeniga u Parku Grič na Gornjem gradu u Zagrebu. Summary: On the find of a uniface pfennig in Grič Park in the Upper Town in Zagreb. *NumVij*, 47/2005, 58: 154–159.
- MAŠIĆ, B. – B. PANTLIK 2006 – Park Grič. *HAG*, 2/2005: 166–168.
- MIRNIK, I. 1978 – O blagu 14.–15. stoljeća iz Rudopolja. (Zusammenfassung:) Über den Schatz in Rudopolje aus dem 14.–15. Jahrhundert. *VMKH*, 27/1978, 3–4: 5–11.
- MIRNIK, I. 1984 – Skupni nalazi novca iz Hrvatske. IV. Skupni nalaz srebrnika 14–16.st. iz Tkalaca. Zusammenfassung: Münzenfunde aus Kroatien. IV. Der Schatz von Silbermünzen des 14. Jahrhunderts aus Tkalci. *VAMZ*, 3.s., 16–17/1983–84: 241–289.

- MIRNIK, I. 1994 – Skupni nalazi novca iz Hrvatske X. Skupni nalaz akvilejskih denara 15. st. iz Vukovara. Summary: Coin hoards from Croatia X. Hoard of Aquileian denarii of the 15th c. from Vukovar. *VAMZ*, 3.ser., 26–27/1993–94: 85–123.
- MIRNIK, I. 2004 – Novac iz starohrvatskih grobova. Summary: Coins from Early Croatian graves. *VAMZ*, 3.s., 37/2004: 205–250.
- MIRNIK, I. – M. ŽDRALOVIĆ 2006 – Skupni nalazi novca iz Hrvatske. XV. Skupni nalaz osmanskog srebrnog novca 15. st. iz Županje. Summary: Coin hoards from Croatia. XV. Hoard of 15th c Turkish coins from Županja. *VAMZ*, 3.s., 40/2007: 369–390.
- MOSER, H. – H. TURSKY. 1977 – *Die Münzstätte Hall in Tirol 1477 – 1665*. Innsbruck, 1977.
- PETRINEC, M. 1996 – Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spasa u Vrh Rici (Katalog). *SP*, 3.s., 23/1996: 7–138.
- RAJIĆ, P. 2007 – *Analiza ljudskog skeletnog materijala s lokaliteta Park Grič, izvještaj*. Rukopis. Pis-mohrana Muzeja grada Zagreba, fasc. Park Grič.
- SCHNEIDER, A. 1930 – Stari zagrebački perivoji, vrtovi i šetališta. *NarStar*, 1930.
- SCHULTEN, W. 1974 – *Deutsche Münzen aus der Zeit Karls V*. Frankfurt/Main, 1974.
- VUČIĆ, J. 2006 – Nalazi grobova u crkvi sv. Martina kod Sukošana. *SP*, 3.s., 33/2006, 213–234.
- WENDLING, E. 1979 – *Corpus Numorum Lotharingiae Mosellanae I*. Metz, 1979.

POPIS ILUSTRACIJA
FIGURE CAPTIONS

- T. 1 – Novac pronađen u Grobu 74 (foto: M. Gregl).
Pl. 1 – Coins found in Grave No. 74 (photograph: M. Gregl).
- Sl. 1 – Tlocrt grobova 71 i 74 (crtao: N. Metikoš; komp. obrada: S. Latinović).
Fig. 1 – Plan of graves Nos. 71 and 74 (drawing: N. Metikoš; computer: S. Latinović).
- Sl. 2 – Grob 74 (foto: B. Pantlik).
Fig. 2 – Grave No. 74 (photograph: B. Pantlik).
- Sl. 3 – Nalazna situacija novca u Grobu 74 (foto: B. Mašić).
Fig. 3 – Coins as found in grave No. 74 (photograph: B. Mašić).

SUMMARY

COINS FOUND IN GRAVE NO. 74
IN GRIČ PARK IN THE ZAGREB UPPER TOWN

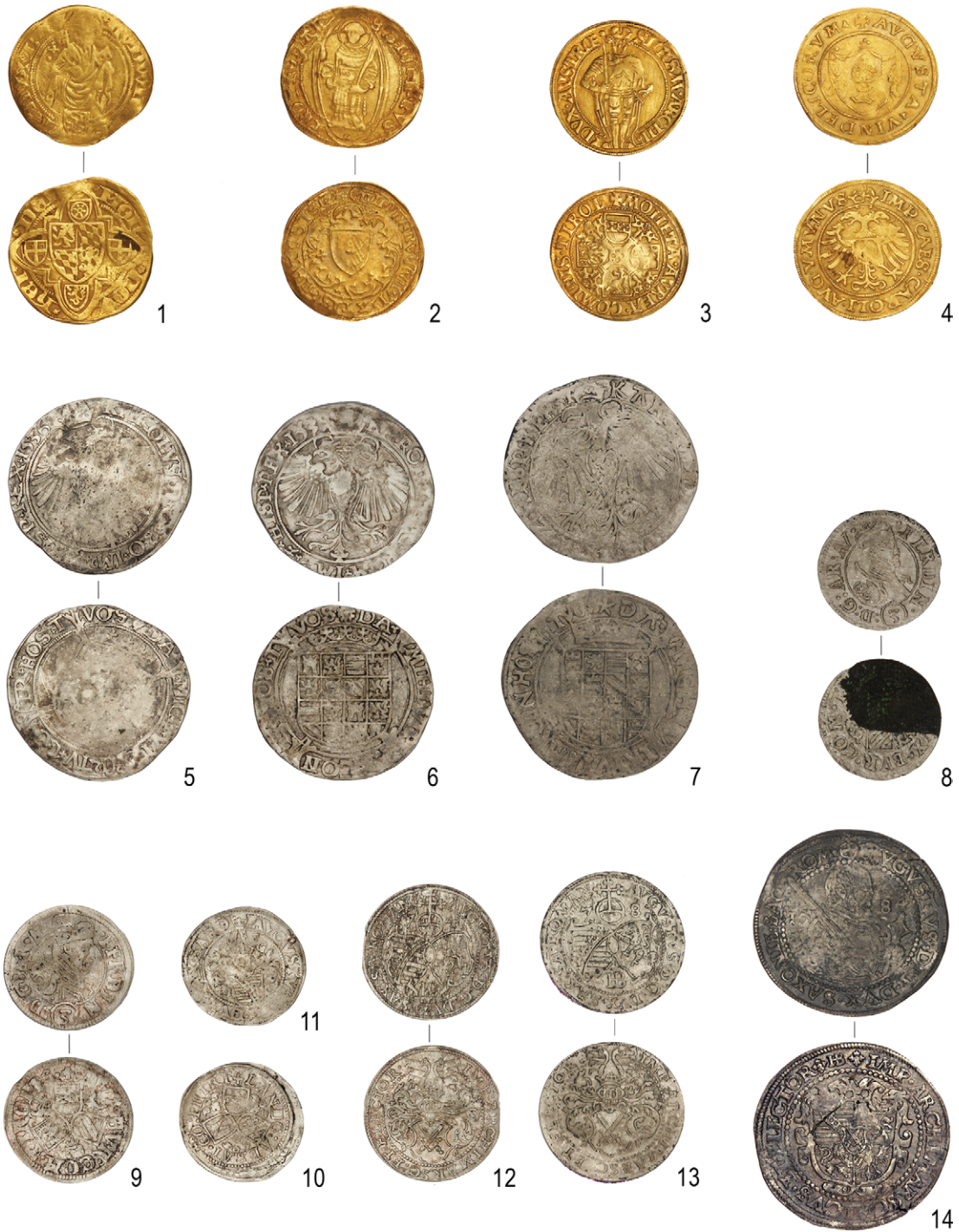
When boreholes were made during the archaeological research of Grič Park in the Zagreb Upper Town, which the Zagreb City Museum has been carrying out since 2003, intact prehistoric layers were found, the medieval fortification and a residential structure annexed to it were defined, and a graveyard was discovered in which people were buried from 1473 to about 1620. This was one of the most difficult periods in Zagreb's history when danger from the Ottoman Turks led to the desertion and impoverishment of the town. The research discovered 101 graves among which Grave 74 stands out in importance (Figs. 1, 2). It was dug shallowly into the natural ground and contained

the skeleton of a man of about 30 to 45. On the left side of his chest, under the fingers of his right hand (Fig. 3), a collection of coins was found consisting of: gold florins (4), escalins (3), grossi (3), one half taler and grossi (3). The gold coins and the escalins are much worn indicating that they were in use for a long time. The oldest among them are the gold coin of the city of Metz (T:I/2), minted in the first half of the fifteenth century, and the gold coin of Elector Ludwig III Count Palatine (T:I/1), minted in Heidelberg in about 1422. The newest are the half taler of the Saxon Elector August I (T:I/14), minted in Dresden in 1584, and the grossus of Archduke Ferdinand, minted in the Alsacian mint in Ensisheim between 1584 and 1595 (T:I/10). Considering that the remains of fabric were found on the obverse of the Archduke Ferdinand grossus (T:I/8), the coins had probably been placed in a canvas bag or sewn into the clothes and inadvertently placed in the grave with the deceased. An examination of similar cases from Croatia where considerable numbers of coins were found in graves together with the deceased showed that they were not placed there in connection with funeral rites, and the same is true in the case of the coins in Grave 74.

It seems that the man found in Grič Park in the Zagreb Upper Town was buried in about 1600, not long after the Ottoman army was defeated at Petrinja in 1595.

Rukopis primljen: 25.IX.2008.

Rukopis prihvaćen: 3.X.2008.

M 1:1

T. 1 – Novac pronađen u Grobu 74 (foto: M. Gregl).

Pl. 1 – Coins found in Grave No. 74 (photograph: M. Gregl).

EMILIO ILIČIĆ

Čikoševa 2
HR – 10000 Zagreb
emilio.ilicic@gmail.com

IVAN MIRNIK

Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR – 10000 Zagreb
imirnik@amz.hr

POVIJEST PALAČE ARHEOLOŠKOG MUZEJA U VREMENU OD NJEGOVE IZGRADNJE DO 1954. GODINE

UDK 72.03 (439.24:497.5) »1878/1954«
Izvorni znanstveni rad

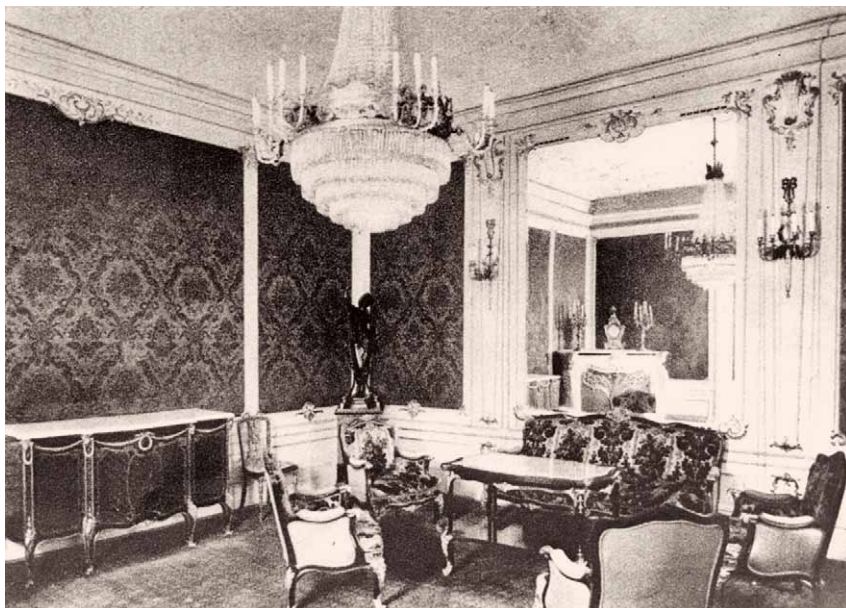
Ovim radom želi se prikazati povijest palače Arheološkog muzeja, a težište je dato boljem razumijevanju njezine arhitekture i prikazivanju pojedinih zahvata kronološkim slijedom u vremenu od njegove izgradnje do 1954. god. Rad čine dva dijela, tekstualni i grafički prilozi. U tekstualnom dijelu opisan je tijek izvedbe palače, prikazani tehnički pokazatelji ukupne potrošnje materijala i financijskih sredstava pri gradnji. Priložen je i popis vlasnika tijekom razdoblja od 1841/42. do 1908. god. U grafičkom prilogu je prikaz dijela dokumentacije, primjerice nacrt pročelja objelodanjen 1880. god., fotografije interieura, nacrt probijanja vrata za banku iz 1922. god., te nacrti dva prijedloga adaptacije, idejni pretprojekt arhitekta Mladena Kauzlarića iz 1941. god., te neostvareni projekt Zlatka Neumanna iz 1954. god.

Ključne riječi: Arheološki muzej u Zagrebu, palača Vranyczany – Hafner; interieur, exterieur, dvorište, projekti, nacrti, Kondrat Ferdo, Kauzlarić Mladen, Neumann Zlatko
Key words: Zagreb Archaeological Museum, Vranyczany – Hafner mansion, interior, exterior, courtyard, project, designs, Kondrat Ferdo, Kauzlarić Mladen, Neumann Zlatko

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU

Arheološki muzej u Zagrebu¹ jedan je među izravnim sljednicima nekadašnjeg Narodnog muzeja, najstarije muzejske ustanove u hrvatskom glavnom gradu. Ta prva nacionalna muzejska institucija javnim je djelovanjem započela 1846. god., danom otvorenja prigodne izložbe u prostorima tadašnjeg Narodnog doma, reprezentativne gornjogradske palače u Opatičkoj ul. 18, koja je

¹ MIRNIK 1996; LJUBIĆ 1996; VUKOTINOVIĆ 1996; BOJNIČIĆ 1882; 1996; ŠEPER 1996.

Slika 1–3 – Stan baruna Dragana Vranyczanyja (Auto-klub), Bel-étage (II. kat), *Svijet*, 1929.

Figures 1–3 – The apartment of Baron Dragan Vranyczany (The Automobile Club) Bel-étage (Second floor), *Svijet*, 1929.

bila ranije u vlasništvu grofa Dragutina Draškovića. Potrebno je međutim istaknuti da su poticaji osnivanju takve ustanove u Zagrebu, kao i prve značajnije inicijative u ostvarivanju tog projekta, a svakako stariji od navedenog datuma i u najvećem opsegu ih je moguće pripisati specifičnom ozračju što su ga stvarali »ilirici«, hrvatski narodni preporoditelji, koji su u osnivanju ustanove takvog profila vidjeli jačanje i afirmiranje ukupnog hrvatskog kulturnog identiteta.

Arheološke i povijesne zbirke preseljene su početkom osamdesetih godina XIX. stoljeća u relativno skućene prostore novoizgrađene Akademijine palače na Zrinskom trgu br. 11, gdje je Arheološki odjel Muzeja, kasniji Arheološki muzej, nakon niza bezuspješnih pokušaja izgradnje nove muzejske zgrade, djelovao sve do 1945. god., kada se preselio u palaču Vranyczany – Hafner na Zrinskom trgu 19, gdje je i današnje sjedište Muzeja.

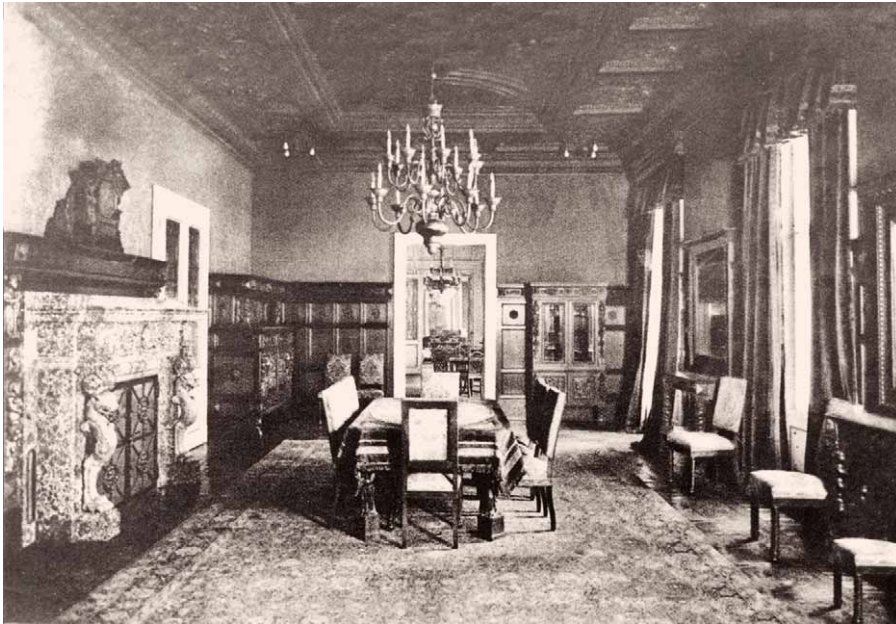
PALAČA BARUNA VRANYCZANYJA NA ZRINSKOM TRGU 19

Na Zrinskom trgu u Zagrebu, s njegove zapadne strane, druga od ugla, stoji monumentalna palača Arheološkog muzeja (KNEŽEVIĆ 1993: 33–34, 66, 78; 1996: 451). Prije no što je izgrađena, tu je stajala četverokrakna kuća obitelji Hatz. Prema istraživanjima L. Dobronić kućevlasnici bili su: god. 1841/42. – Paulus Hatz;² god. 1848. – Hatz Sophia;³ god. 1857.³ – Sophie Hatz; god. 1862. – Hatz Sofia i Pavao;⁴ god. 1878. – Vranyczany Dragan, barun; god. 1908. – Vranyczany Dragan i Ivka, barun (DOBRONIĆ 1959: 92–93).

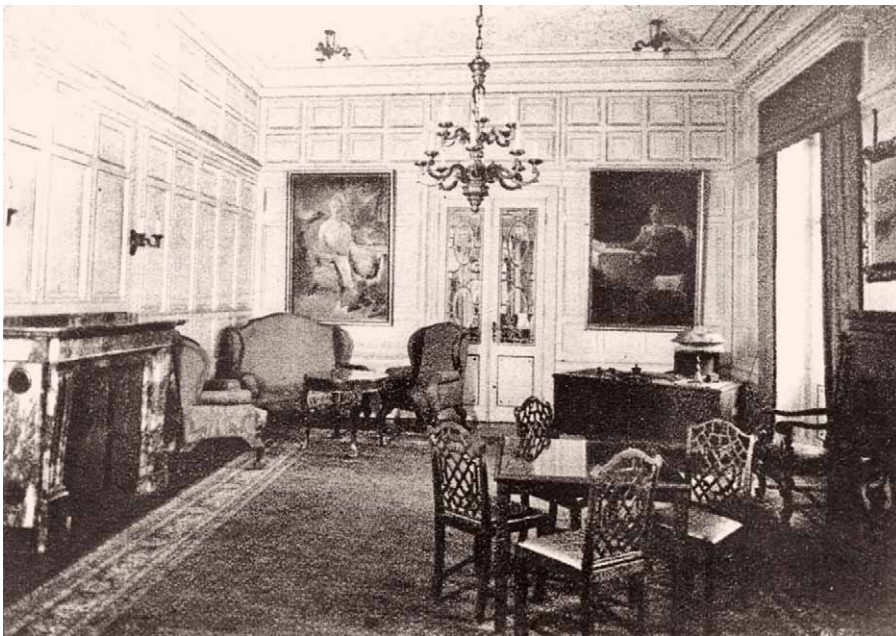
2 Pavao Hatz sen. (*1752 +20.IV.1846).

3 Sofija Hatz (*1797 +28.IX.1877), udova Pavla Hatz sen.

4 Pavao Hatz jun. (*Zagreb, 15.II.1822 + 28.V.1873), zagrebački gradonačelnik, najvjerojatnije najgojazniji tijekom povijesti. Obitelj Hatz stanovala je i u Gornjem gradu, u Gospodskoj ulici br. 3.

Slika 2
Figure 2

Slika 3
Figure 3

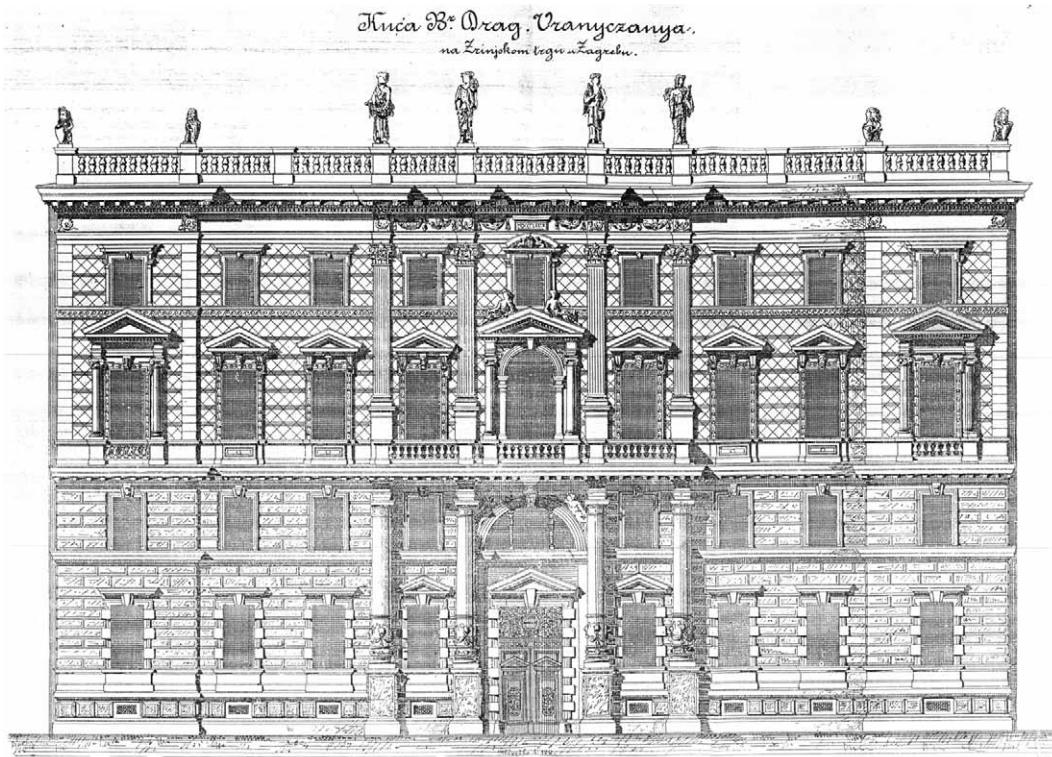
Slika 4 – Pogled na dvorište Muzeja, 1953. god.

Figure 4 – View of the Museum courtyard, 1953.

Njena bogato raščlanjena i ukrašena fasada sa svoja četiri stupa privlači (Sl. 5) pogled polaznika još iz Praške ulice, a pogotovo onih koji se šeću i zastajkivaju na srednjoj aleji i vide cijelo pročelje, zajedno s Bolléovim vodoskokom tzv. »gljivom« pred njim. U vrijeme izgradnje palača bila je prema mišljenju stručnjaka bez premca: *Jedni vele da nije po nikakvom stilu, niti grčkom, niti rimskom, niti renaissance, nego da je smjesa. Kad bi tko do mog suda držao, tad bi mu rekao da nepitam za style stare škole, nego da mi oku godi gledati tako krasne detaile od poda pa do vrh krova, izvedene luxuriozno neštedeć novcah... Nije ovo po kakvom starodavnom klasičnom slogu sagradjena palača, nego je to luxuriozno zidana kuća za najamnike stanare, jer su u toj kući sve prostorije priređene za iznajmljenje. Dosad nije u Zagrebu bilo ovakve kuće.* (Narodne novine, 6.IX. 1879; KNEŽEVIĆ 1996: 67)

*Na Zrinjevcu niču stambene i društvene palače s raskošnim fasadama. Nasuprot palači suda, na zapadnoj strani Zrinjevca gradio je luksuznu stambenu palaču Dragan Vranicani-Dobrinović, 1879. godine (danas Arheološki muzej, Zrinski trg 19). Fasada je karakteristična za objekte strogo historizma, ali je po karakteru različita od Schmidtove i Grahorove palače. Izvedbu te palače vodio je zagrebački graditelj Ferdo Kondrat. (CVITANOVIĆ 1978: 136). O nastanku same zgrade najbolje možemo saznati iz *Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu*, 1/1880. u kratkom prikazu pod naslovom:*

*Kuća baruna Dragana Vranyczany-a na Zrinjskom trgu u Zagrebu.
Osnovana i izvedena po F. Kondratu, inženiru u Zagrebu.*

Slika 5 – Pročelje kuće baruna Dragana Vranyczanyja.
Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1880.

Figure 5 – Facade of the Baron Dragan Vranyczany Mansion.
Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1880.

Ova nalik palači trokatnica kuća sagradjena je u gradjevnoj periodu 1878/9.⁵ (Vidi priložene nacрте 6–10).

Prvobitno bijaše u svakome katu po 2 stana osnovano, a kasnije tek bude veliki stan u III. katu u 2 manja podieljen.

Stanovi uredjeni su s najvećom udobnosti, te sadržavaju svaki po jednu kupaonicu i dvie sobe za služinčad. Gospodarske prostorije sasvim su izolirane od stanbenih prostorijah. Fačada izvedena je u novijem slogu talijanske renaissance.

Kod uporabe gradiva osobito je paženo, da se kamen i cementni liev u sklad dovedu. Stepennice i ploče doksata izvedene su iz istrianskoga kamena.

Stubovi su iz dalmatinskoga, a podnož od zagrebačkog odnosno šestinskog kamena.

Visina sobah u pojedinim spratovah jest sljedeća: razi zemlje 3.80 m.; mezanin 3.70 m.; belétage 4.45 m.; drugi kat 3.50 m.

5 Dozvola za useljenje izdana je dana 30. rujna 1879 god.: Br. 294/1879. Zapisnik očevida gradjevno-vatrogasnog sl. kr. glav. Grada Zagreba, držanog dne 29. rujna 1879 na licu mjesta. Prisutni: Podpisani. 1. Podnesak: Ferd. Kondrat za Dragana Baruna Vranyczany-a. Predmet:

moli dozvolu za nastavnjenje preostalih dielovah sgrade na Trinskom trgu. 3. Uspjeh očevida: Dozvoljuje se. Zaključen i podpisan: Kondrat, Dr. Šveljuga, Laginja, Melkus (jedan potpis nečitak). (Historijski arhiv u Zagrebu).

Troškovi gradnje jesu sljedeći:

<i>Nabava zemljišta</i>	<i>32.000 forinta</i>
<i>Zidarsko dielo</i>	<i>58.000 forinta</i>
<i>Klesarsko "</i>	<i>8.000 forinta</i>
<i>Kiparsko "</i>	<i>7.000 forinta</i>
<i>Tesarsko "</i>	<i>12.000 forinta</i>
<i>Pokrivanje brusilicom</i>	<i>3.000 forinta</i>
<i>Stolarsko dielo</i>	<i>14.000 forinta</i>
<i>Bravarsko "</i>	<i>6.000 forinta</i>
<i>Kleparsko "</i>	<i>1.400 forinta</i>
<i>Ličilarsko "</i>	<i>1.900 forinta</i>
<i>Staklarsko "</i>	<i>3.000 forinta</i>
<i>Slikarsko "</i>	<i>1.300 forinta</i>
<i>Lončarsko "</i>	<i>3.000 forinta</i>
<i>Vodovod</i>	<i>4.500 forinta</i>
<i>Uvedenje plina</i>	<i>1.500 forinta</i>
<i>Svota</i>	<i>156.600 forinta</i>

Sagrađena površina iznosi 764 ? m.; po tome proizlaze građevni troškovi po ? m:

156.600–32.000/764= okruglo 163.00 for. (Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1/1880, I, 1.III.1880: 15 + T. 6–10; Sl. 5–9).

Barun Dragan Vranyczany Dobrinović (*10.X.1841 – +16.XII.1910),⁶ graditelj palače, bio je sin Nikole i Ane rođ. Modrušan. Prva žena bila mu je Ivka pl. Jakopović (*1851 – +6.III.1894), kći Gabrijele i Terezije Vranyczany (od Severinske grane) s kojom se vjenčao 26.VII.1874. god., a druga Therese Komotschar (*Štajerska, ?Arnsfeld, 14.VI.1856 +?), s kojom se vjenčao 21.VI. 1896. god.

I o Ferdinandu Kondratu⁷ znademo relativno malo (KNEŽEVIĆ 1996: 67, 92, 116, 118, 352, 403–405, 408). Poznato je da je Ferdo (Ferdinand) Kondrat kao vanjski profesor od 1892/93. do 1906/07. god. predavao na Kraljevskoj obrtnoj školi u Zagrebu (predmeti: Građevni sastavi, Gospodarsko zgradarstvo) (*Imenik* 1894: 88; 1900: 347). Djelovao je i u Društvu inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji (*Imenik...* 1901: 355; 1908: 55). Stanovao je u Preradovićevoj ul. br. 29 (DUNDOVIĆ 1908: 434). Projektirao je središnji dio Sokolova doma, s adresom Sajmište br. 5, 1883. god. (KNEŽEVIĆ 1996: 606) i zgradu Matice hrvatske (KNEŽEVIĆ 1996: 462–463) na Strossmayerovu trgu br. 4 1886/87. god. Također je 1906/07. god. projektirao kuću Ane Martinić na Marulićevom trgu 15 (KNEŽEVIĆ 1996: 566). *KONDRAT, Ferdo, arhitekt. Projektirao je više*

⁶ Podatke zahvaljujemo Pavlu Mačeku i barunu Janku Vranyczanyju.

⁷ *Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevine Hrvatske i Slavonije*. Zagreb, 1894: 88. Mužka obrtna škola u Zagrebu. Eksterni učitelji – Kondrat

Ferdo inženir; *Imenik...* Zagreb, 1900: 347. Društvo inženira i arhitekata u Hrvatskoj i Slavoniji. Odbornici: Kondrat, Ferdo; *Imenik...* Zagreb, 1901: 355. isto; *Imenik...* Zagreb, 1908: 55. Kr. zem. mužka obrtna i s njom spojena građevna stručna škola u Zagreb. Eksterni učitelj: Kondrat Ferdo, inženir; DUNDOVIĆ 1908: 434.

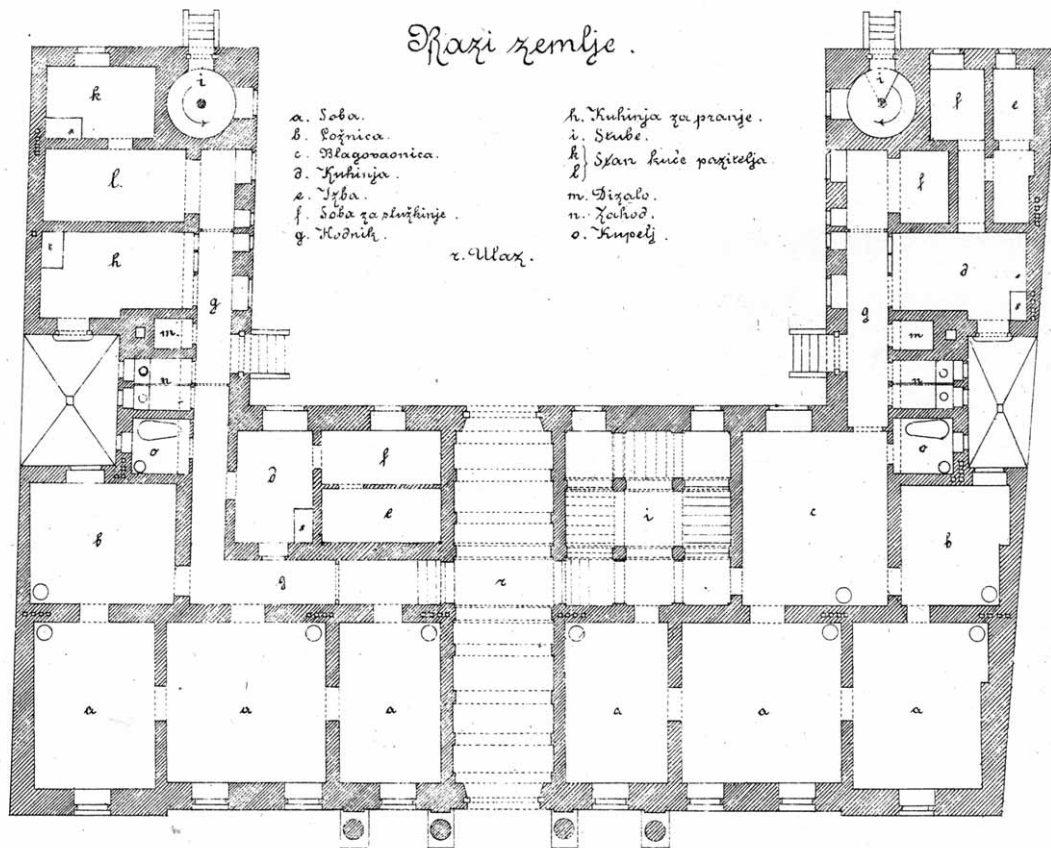
viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu.

Gv. I. g. 1880. L. 6.

Kuća Br. Drag. Vranyczanya .

na Zrinjskom trgu u Zagrebu .

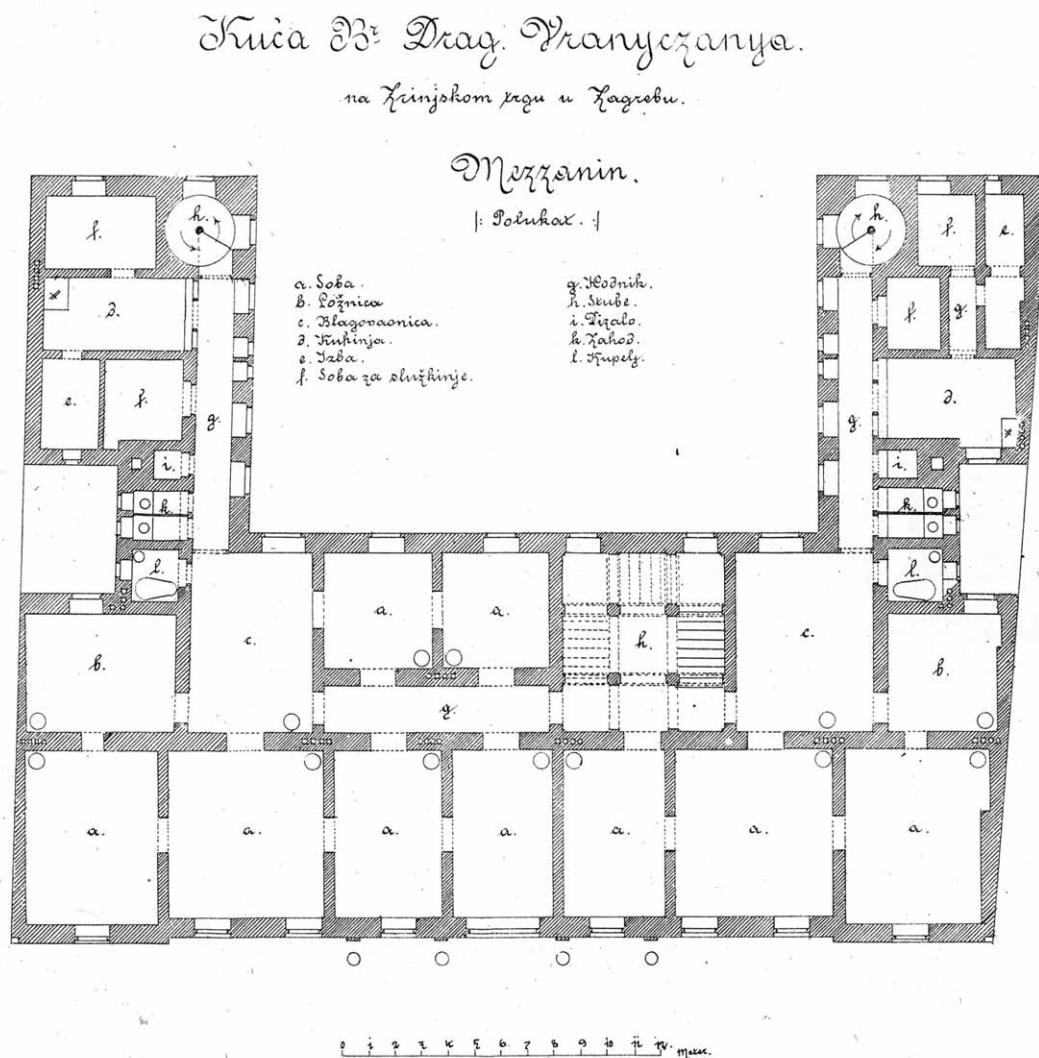
Razizemlje .

Slika 6 – Kuća Br. Drag. Vranyczanya na Zrinjskom Trgu u Zagrebu, Razizemlje.
Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1880. god.

Figure 6 – The ground floor of the Baron Dragan Vranyczany Mansion.
Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1880.

reprezentativnih građevina u Zagrebu, među kojima se ističe zgrada na uglu Tomislavovog trga i Šenoine ilice (1895) i zgrada Arheološkog muzeja (1878) u suradnji s Retterom, autorom jednog ranog projekta za restauraciju franjevačke crkve. (ČORAK 1980: 19). U jednom slučaju autorstvo zgrade na Zrinjevcu pripisano mu je uz neke rezerve, jer se navodi da je izvedbu vodio zagrebački graditelj Ferdo Kondrat (CVITANOVIĆ 1978: 136). Dozvolu za »nastanjenje preostalih dielovah sgrade na Zrinskom trgu« komisija je izdala dana 29. rujna 1879. god. (spis br. 294/1979: Zapisnik gradjevno-vatrogasnog sl. kr. glav. Grada Zagreba): Presviel. Gospodinu Draganu Barunu Vranyc-

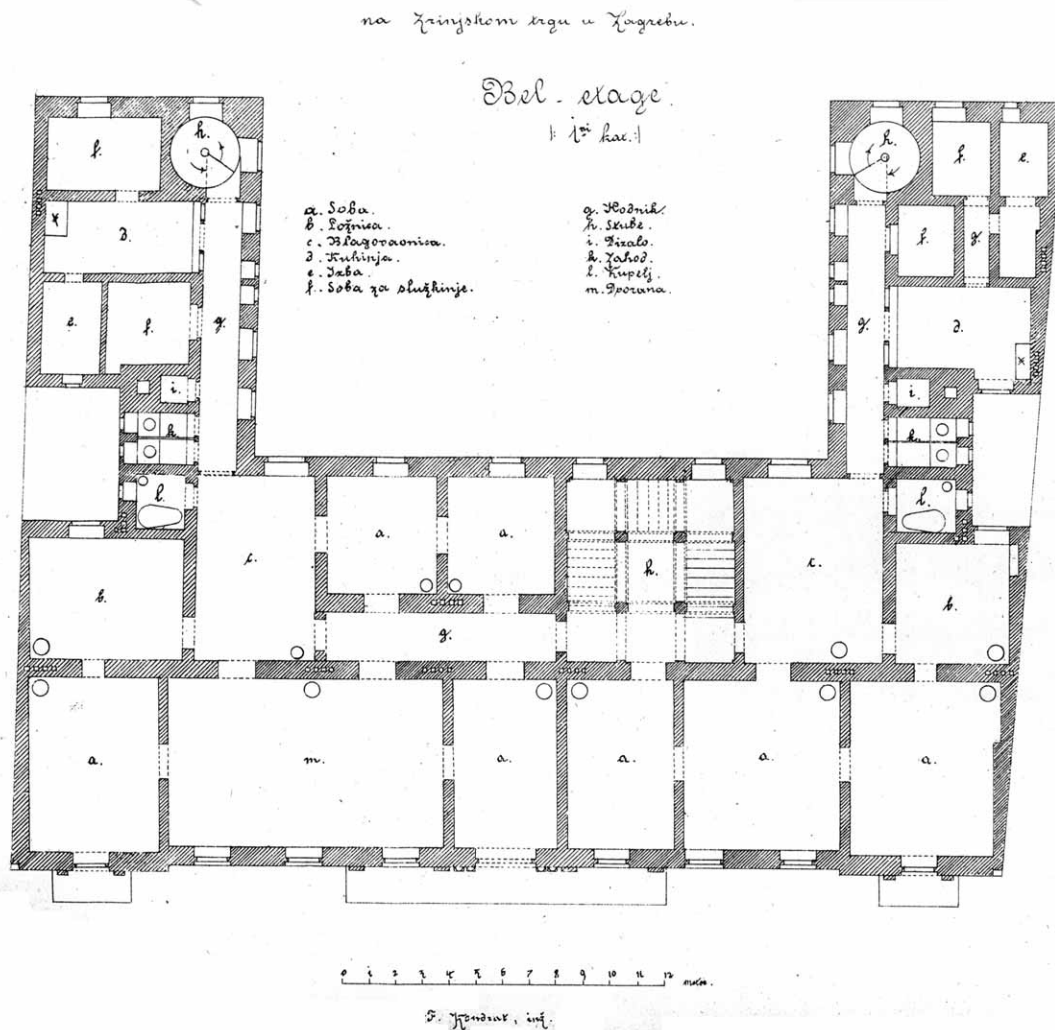

Slika 7 – Kuća Br. Drag. Vranyczanya na Zrinjskom Trgu u Zagrebu, Mezzanin.
Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1880. god.

Figure 7 – The mezzanino of the Baron Dragan Vranyczany Mansion.
Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1880.

czany Dobronoviću u ruke mjernika-graditelja g. Ferdinanda Kondrata u Zagrebu. Pozivno na ovostranu odluku od 5. rujna t.g. br. 244/gr daje Vam se, na temelju Zapisnika ob očevidu grad. Vatrogasnog odbora od 19./o. T.g., dozvola da nastanite preostale dielove Vaše nove palače na Zrinskom trgu, sagradjene na temelju dozvole od 29/07 878. br 141/gr. Zgb 30 rujna 1879. Eupfeld Laginja«

Originalni nacrti Vranyczanyjeve palače na zapadnoj strani Zrinjskog trga nisu nam sačuvani, barem do danas nisu pronađeni ni u arhivima ni u muzejima. Vjerojatno su u razdoblju od 1941. do 1945. god. za vrijeme boravka Nijemaca u toj zgradi, kao strogo povjerljivi dokumenti

Slika 8 – Kuća Br. Drag. Vranyczanya na Zrinjskom Trgu u Zagrebu, Bel-étage.
Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1880. god.

Figure 8 – The bel-étage of the Baron Dragan Vranyczany Mansion.
Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1880.

rekvirirani i kasnije im se zameo trag. Sreća je da postoje djelomično objavljeni u *Viestima kluba inženirah i arhitektah* (Sl. 5–9). Nismo mogli ni ući u trag planovima prve veće pregradnje palače za Radivoja Hafnera, a također ni onima koje je izveo Wehrmacht za Drugoga svjetskog rata.

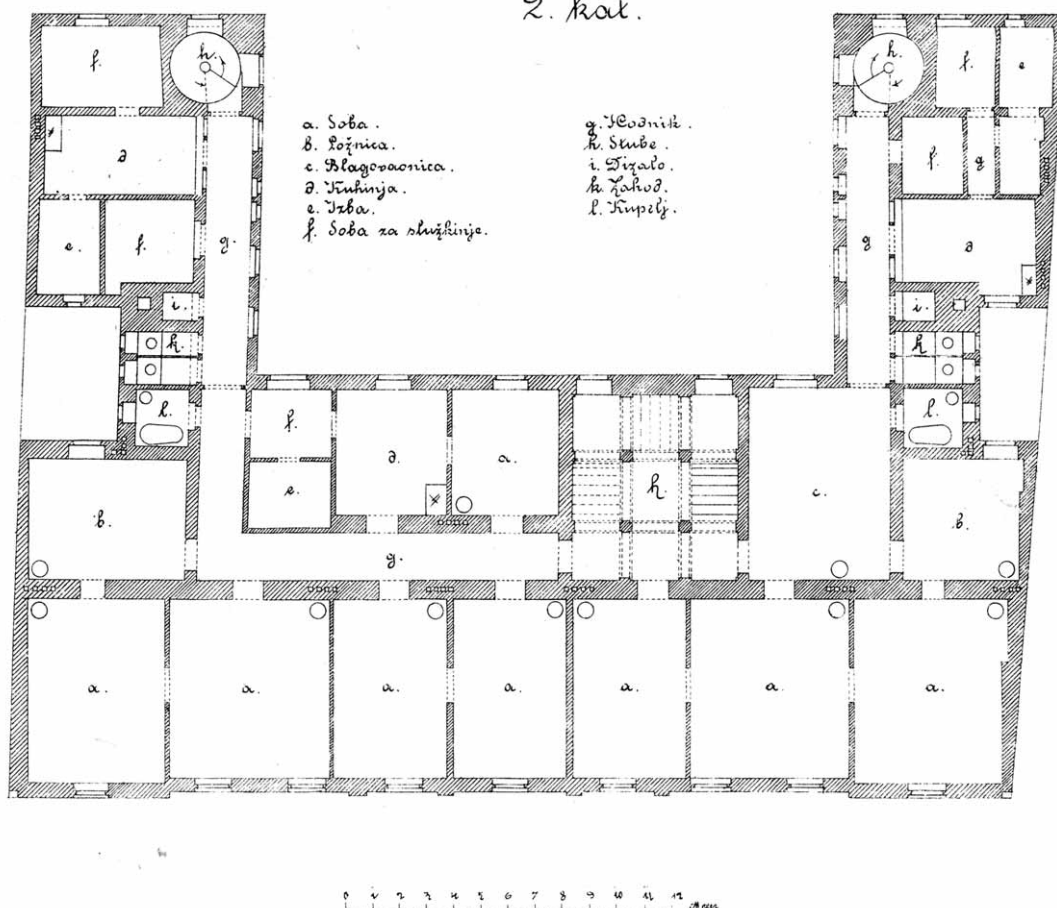
Malo tko znade da se iza te gotovo netaknute fasade iz godine 1880. krije tek dio sadržaja koji mu je dao sam projektant. To je nešto slično kao današnja Varteksova robna kuća na Jelačićevu trgu, no ne u tako drastičnom obliku.

Širina pročelja iznosi približno 37m i ima 9 prozorskih osi (Sl. 5). Palača ima pet etaža: podrum, prizemlje, mezzanin (odnosno 1. kat), 1. (*Bel étage*, odnosno 2. kat) i 2. (odnosno 3.) kat, a

Kuća Br. Drag. Vranyczanya .

na Zrinjskom trgu u Zagrebu.

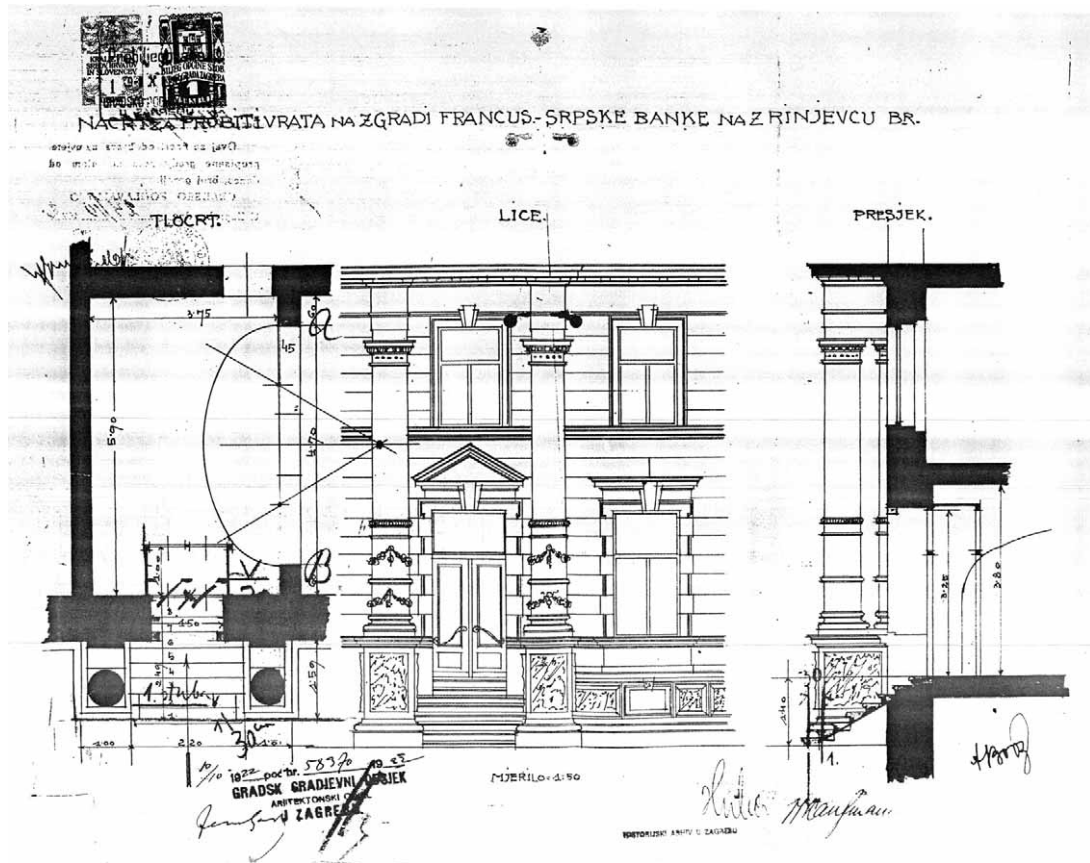
2. kat.

Slika 9 – Kuća Br. Drag. Vranyczanya na Zrinjskom Trgu u Zagrebu, 2. kat.
Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1880.god.

Figure 9 – The second floor of the Baron Dragan Vranyczanya Mansion.
Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu, 1880.

danas je, kao šesta etaža, uređeno i potkrovlje. Podnožje zgrade obloženo je kamenom, sokl i rustični kvadri koji se prekidaju na mjestu podrumskih prozora. Prizemlje i mezzanin već na fasadi imaju žbukom izvedene kvadre i vijence. Prozori imaju u renesansnom stilu izvedene okvire, u prizemlju su bogatiji, a u mezzaninu manji i jednostavniji. Četiri stupa na masivnim bazama flankiraju ulazna vrata i po jednu prozorsku os sa svake strane. Portal je naglašen i velikim odteretnim lukom u mezzaninu. Stupovi konačno nose 12 m dugačak i više od 1 m širok centralni balkon s balustradom, a po jedan balkon sa svakog kraja zgrade nose konzole. Prvi kat, tzv. *Bel étage*, nevjerepljiviji dio palače i drugi kat imaju na fasadi neke zajedničke značajke: a to su kera-

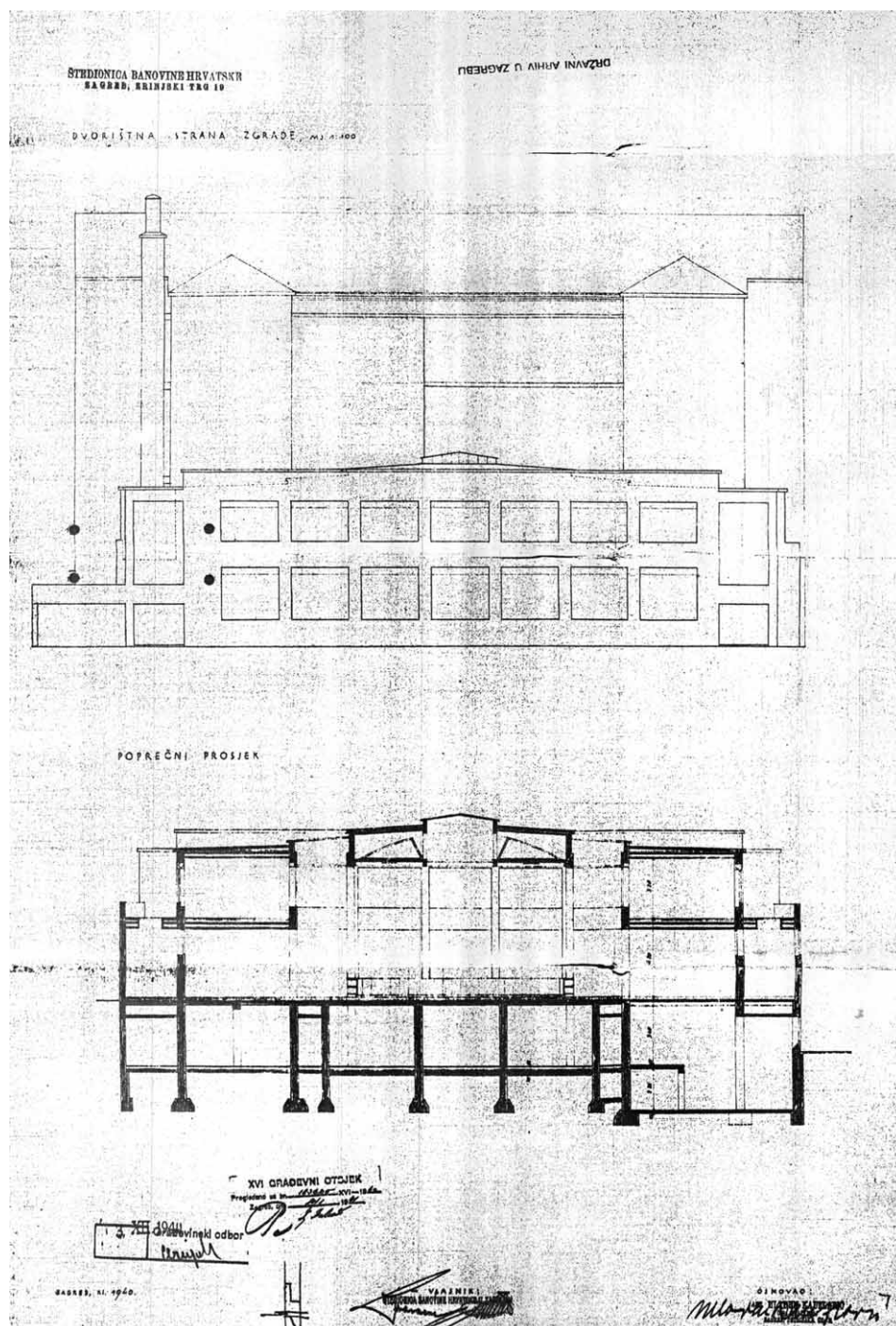

Slika 10. – Nacrt za probiti vrata na zgradi Francus.- srpske banke na Zrinjevcu br.19, tlocrt, lice, presjek, mj.1:50, Zagreb, 1922. god. Huber, M. Kaufmann, A. Broz. (Državni arhiv u Zagrebu, br. 418).

Figure 10 – Project for the new entrance on the Franco-Serbian Bank, Zrinski Square 19, ground plan, facade, cross section, scale 1:50, 1922. By Huber, M. Kaufmann, A. Broz. (The Zagreb State Archives, plan No. 418).

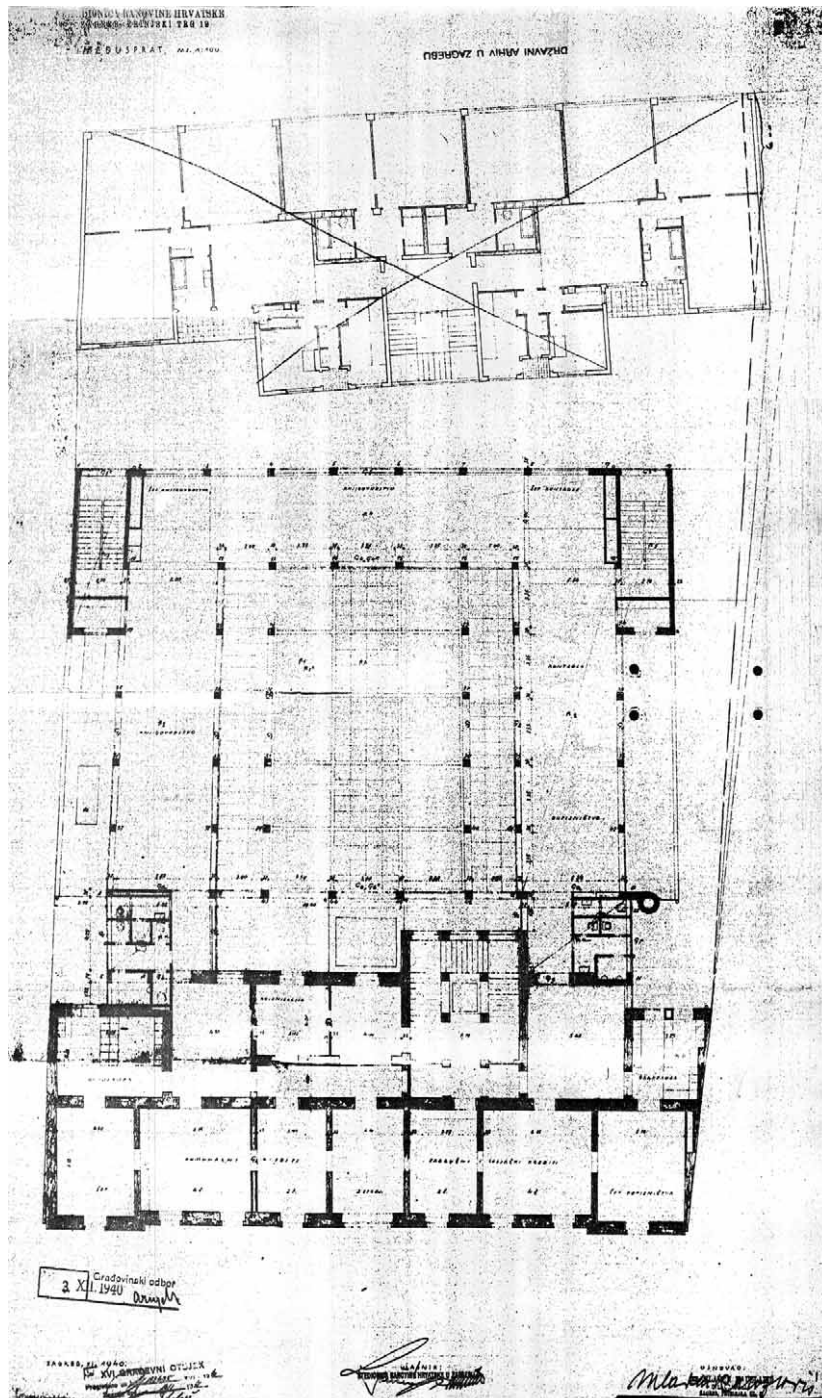
mičke pločice, kojima možemo zahvaliti da je taj dio fasade još u dobrom stanju, te kamene pilastre na srednjem dijelu, koji su u korintskom stilu i nastavak su osi stupova u prizemlju i mezzaninu. Prozorski okviri 1. kata vrlo su bogato izvedeni u štuku i kamenu, a svi nose zabate – na centralnom zabatu položene su i dvije gipsane figure. Prozorski okviri posljednjeg kata nešto su manji i skromnije izvedeni. Palača završava bogatim vijencem s konzolama i balustradom. Na projektu se vide četiri statue (najvjerojatnije godišnja doba) na sredini i po dva lava koja drže kartuše s grbom na krajevima zgrade (Sl. 5). Pročelje je na drugom katu također ukrašeno grbom obitelji Vranyczany-Dobrinović (CSERGHEŐ 1891–1892: 724–725, T. 496; BOJNIČIĆ 1899: 203, T. 147); danas je bez barunske krune, odnosno bez šljemova.

Kipovi s atike su se tijekom velikog potresa dana 9.XI. 1880. god. srušili (prema jednoj predaji upali kroz krovšte u potkrovlje zgrade): *Na Vranicanovoj palači porušila se balustrada; s krova (iznad vienca) popadali teški kameni kipovi, a unutarnji zidovi, najvećma u trećem spratu, na sve*

Slika 11. – Dvorištna strana zgrade, poprečni presjek, mj. 1:100; Zagreb, XI.1940. god., Mladen Kauzlaric (DAZ, br. 431).

Figure 11 – The back side of the building; facade and cross section. Scale 1:100; Zagreb, November 1940. By Mladen Kauzlaric (No. 431).

Slika 12. – Štedionica Banovine Hrvatske, međusprat (tlocrt),
 mj. 1:100, Zagreb, XI.1940. god., Mladen Kauzarić (DAZ, br. 433).
 Figure 12 – The Croatian Banate Savings Bank, mezzanino (ground plan),
 scale 1:100. Zagreb, November 1940. By Mladen Kauzarić (No. 433).

strane silno popucali, mjestimice više centim. na široko, dočim su svodovi popadali. (TORBAR 1880: 11; cf. WÄHNER 1883.; SIMOVIĆ 2000: 642). Kipovi vide se u daljini na Standlovoj snimci Jelačićeva trga s ulicom Marije Valerije (danas Praškom) te početkom Zrinskog trga, u knjizi vjerojatno netočno datiranoj u 1890. god. (Zagreb 1900: 35). Na kasnijim slikama kipova više nema (Zagreb 1900: 56, 58; KNEŽEVIĆ 1993: 7–9, 34, 40, 63; 1996: 67, 75, 163, 425). Kamene vaze na balkonima vide se na fotografijama do Drugoga svjetskog rata i najvjerojatnije ih je uklonila njemačka vojska iz sigurnosnih razloga – uostalom isti su razlozi zašto su betonom zaliveni svi dimnjaci, a u podrumu uređeno sklonište.

Prvotni unutrašnji raspored Vranyczanyjeve palače vrlo se mnogo razlikovao od današnjeg, pogotovo dvorišna strana i glavno stubište, a glavno je krilo ostalo gotovo netaknuto. Kad se ušlo kroz monumentalna vrata sa svake strane s po dva stupa, posjetiocu se otkrila približno 13 m dugačka veža koja je završavala dvorišnim vratima (Sl. 6). S lijeve strane nalazio se četverosobni stan s hodnicima, sobicama i spremama, a s desne strane veže nalazilo se glavno stubište, s dvorišne strane ono nije bilo naglašeno, a imalo je četiri kraka koja su počivala na četiri stupa, i bilo je kvadratnog tlocrta. Sličan četverosobni stan s predsobljem i nizom sobica nalazio se s desne (sjeverne) strane zgrade. Valja napomenuti da su prizemni stanovi imali po dva izlaza s po četiri stepenice iz dvorišnih krila na dvorište, odnosno vrt. O tim, danas više nepostojećim dvorišnim traktovima bit će riječi kasnije.

U mezzaninu (Sl. 7) su bila također dva velika stana, južni sa osam soba, sjeverni sa četiri sobe, uz to još hodnici, zahodi, kupaonice, dizala za hranu ili gorivo, kuhinje, smočnice i djevojačke sobice. I na prvom katu, tzv. *Bel étage* (Sl. 8), arhitekt je predvidio dva vrlo luksuzna stana. Južni (lijevi) imao je sedam soba, dva hodnika, jednu kupaonicu, dvostruki zahod, dizalo, dvije sobe za sluškinje, izbu, kuhinju, i na kraju dvorišnog krila, prema zapadu i zavojito stubište za posluhu i dostavu. Sjeverni stan (desni) bio je nešto manji: pet soba, jedan hodnik i dvorišni trakt sličan po namjeni onom južnom. I ovo krilo imalo je svoje zavojito stepenište na kraju. Oba stana spojena su u jedan veliki.

Vanjska stakla još uvijek su od brušenog kristala. Intarzirani parketni pod imao šest različitih motiva, a isto tako se od sobe do sobe razlikuje stropna štukatura. Stijene bijahu u donjem dijelu obložene biranom rezbarenom hrastovom oplatom, a kamini obloženi raznobojnim mramorom i provideni rešetkama od umjetnički kovanog željeza. U neo-rokoko sobi gornji dio zida bio je presvučen crvenom brokatnom tapetom ili dijelom prekriven velikim ogledalima, a štukatura dijelom beige boje i dijelom pozlaćena. Vrata, vratni i prozorski okviri, kao i karniše za zastore bili su obojeni uljenom bojom u tonu slonovače, a profilirane bordure bile su pozlaćene. U svakoj od soba nalazila se drukčija garnitura pokućstva (neo-renesansa, neo-Louis XV, neo-Chippendale itd.), i drukčiji, odgovarajući lusteri (tzv. holandeski lusteri, kristalni itd.) te perzijski sagovi, što se sve može vidjeti sa slikopisa iz kasnih 20. godina 20. stoljeća, objelodanjenih u članku od zagrebačkom Automobilskome klubu (Sl. 1–3).

Drugi kat (današnji treći; Sl. 9) je isprva imao jedan veliki stan, kako se to može razabrati iz izvještaja u *Viestima kluba inžinirah i arhitektah* u Zagrebu (1880), a tek kasnije je podijeljen u dva manja stana, koji su imali nešto različiti rapored od ostalih u zgradi – južni je npr. imao čak dvije kuhinje, tri sobe za sluškinje, dvije izbe, dva hodnika, od kojih je jedan bio pod pravim kutom. Taj stan je imao šest soba. Drugi stan na istome katu bio je manji i nešto skromniji: samo pet soba, jedna kupaonica, dvostruki zahod, jedna kuhinja, dizalo, dva hodnika, dvije služinske sobice, dvostruka smočnica. I tu je na kraju dvorišnih krila, kao i u svakom katu bilo zavojito stepenište.

Tijekom Prvog svjetskog rata palaču je od nasljednika Dragana Vranyczanyja kupio Radivoj (Hermann) Hafner (*9.V. 1874 – +Zagreb, 14.IX. 1945) i uvelike pregradio. O samome R. Hafneru piše Miro Uhrl sljedeće:

Radivoj Hafner, bogati trgovac i veleposjednik iz Zagreba kupuje zgradu obitelji Vranyczany 1917. godine. Daje urediti prizemlje, koje oblaže mramorom⁸ i postavlja liftove⁹ koji nisu ranije postojali (istočna strana zgrade). Isto tako, na zapadnoj strani (od današnje Gajeve ulice) postavlja ogradu i ulazna vrata sa svojim inicijalima što izrađuje Obrtna škola iz Zagreba. Na zapadnoj strani zgradi u dvorištu uređuje staje u kojima drži odabrane trkaće konje (američke kasače) koje uzgaja na svojoj ergeli Kerestinec kraj Zagreba (današnja Kalinovica). Njegovi konji trče u Beču, kao tadašnjem srednjoeuropskom središtu toga športa, gdje R. Hafner drži poznatu i jaku trkaću štalu. R. Hafner član je Bečkog kasačkog društva od 1916. god., a njegovo grlo Pardon 1918. god. dobiva Austrijski kasački derby (mramorni trofej nalazi se u Zagrebu kod obitelji).

Radivoj Hafner osobno je vozio svoje konje u Zagrebu, što se vidi iz programa trka (trke u Zagrebu iz godina I. svjetskog rata), gdje je njegov četveropreg crnih kasača odnio pobjedu u natjecanju u ljepoti, a ostala se grla ili plasirala ili pobijedila u kasačkim utrkama te godine. Nažalost na programu piše datum, ali ne i godina!

R. Hafner bankrotirao je 1923. god. i od tada je vlasnik zgrade Eskomptna banka i to do sve pred II. svjetski rat, a u toj zgradi djeluje Automobilski klub Zagreb i Oficirski klub. God. 1941. u zgradu useljuje se Wehrmacht, a od 1945. god. zgrada je u vlasništvu Arheološkog muzeja.

Što se kasačkog športa tiče, obitelj Hafner smatra se utemeljiteljem uzgoja američkog kasača na ovim prostorima. Osim Radivoja Hafnera, ovim športom bavio se i njegov brat Max Hafner iz Zagreba, koji je imao ergelu Rugvica i tadođer poznatu i jaku trkaću štalu u Beču. Ergela Rugvica dobila je Austrijski derby 1919. i 1920. godine (znači tri godine za redom derby su odnosili konji iz Zagreba), a Derby 1922. odnio je ponovno jedan konj iz uzgoja Radivoja Hafnera!

Uzgoj nastavljaju sinovi Radivoja Hafnera, Dragutin¹⁰ i Oskar¹¹ u ergelama Kalinovica i Brezje a Dragutin Hafner postaje europski poznati šampion-vozač u Beču, gdje profesionalno vozi punih 15 godina (od 1923. do 1938. god.), a tada se vraća u Zagreb, gdje nastavlja voziti trke u bivšoj Jugoslaviji, a zadnju trku vozi u Zagrebu u svojoj 75. godini. U Zagrebu, 09.01.1995. Miro Uhrl.

Od 1917. god. do danas, a osobito do 1954. god., što nas na ovome mjestu najviše zanima, za palaču načinjeni su brojni projekti za manje ili veće adaptacije ili proširenja i nadogradnje. Neki su izvedeni, neki ne. Autori tih projekata eminentna su imena hrvatskoga graditeljstva prve polovine 20. st.: Aladar Baranyai, Slavko Benedik, Hugo Ehrlich, Stjepan Gomboš, Mladen Kauzlarić i Zlatko Neumann.

Neposredno pred rat, prema projektu Mladena Kauzlarića, iz nepoznatih razloga srušena su dvorišna krila i nadomještена mnogo manjim krilima, a u dvorištu su sagrađena dva mala podvornička stana.

God. 1941. iseljeni su banke, klubovi i stanari iz zgrade zbog pregradnje, a kad je bila dovršena u zgradu se uselio njemački Wehrmacht, na čelu s generalom Edmundom Glaise von Horstenau (*Braunau am Inn, Austrija, 27.II. 1882 – +Langwasser/ Nürnberg, Njemačka, 20.VII. 1946; opunomoćeni general u Hrvatskoj, travanj 1941 – rujan 1944; STEIN 2002: 229–255), koji

8 I novo stubište je obloženo mramorom.

9 Ugrađeno je samo jedno dizalo. Dijelom pozlaćenu ogradu dizala ukrašenu konjima i inicijalima RH mora da je zamislio Tomislav Krizman, a izvela Obrtna škola u Zagrebu.

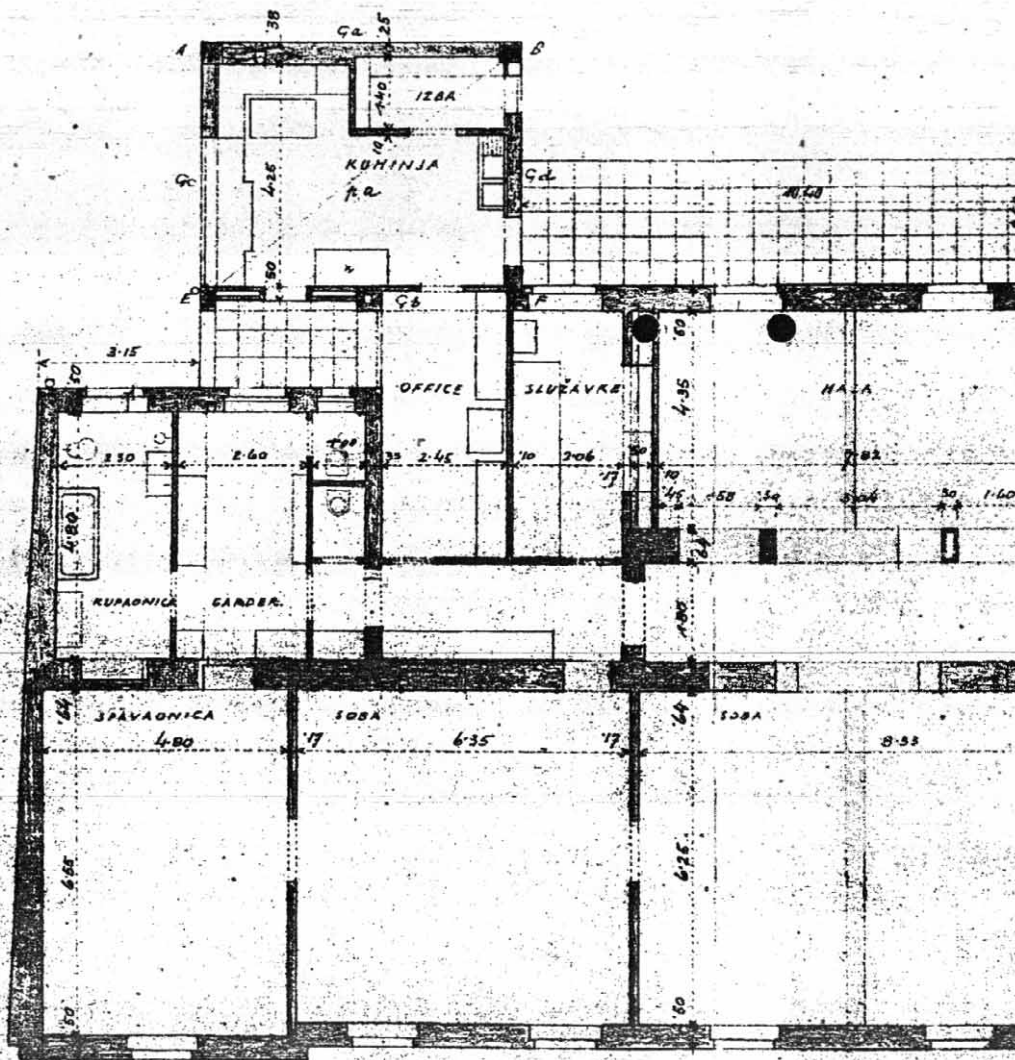
10 Dragutin Hafner (*1899 +Zagreb, 5.IX. 1978.).

11 Oskar Hafner (*1897 +Zagreb, 6.VI. 1979.)

ŠTEDIONICA BANOVINE HRVATSKE
ZAGREB, ZRINJSKI TRG 19

II. KAT, Mj. 1:100

DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU

XVI GRAĐEVNI ČIŠJEK

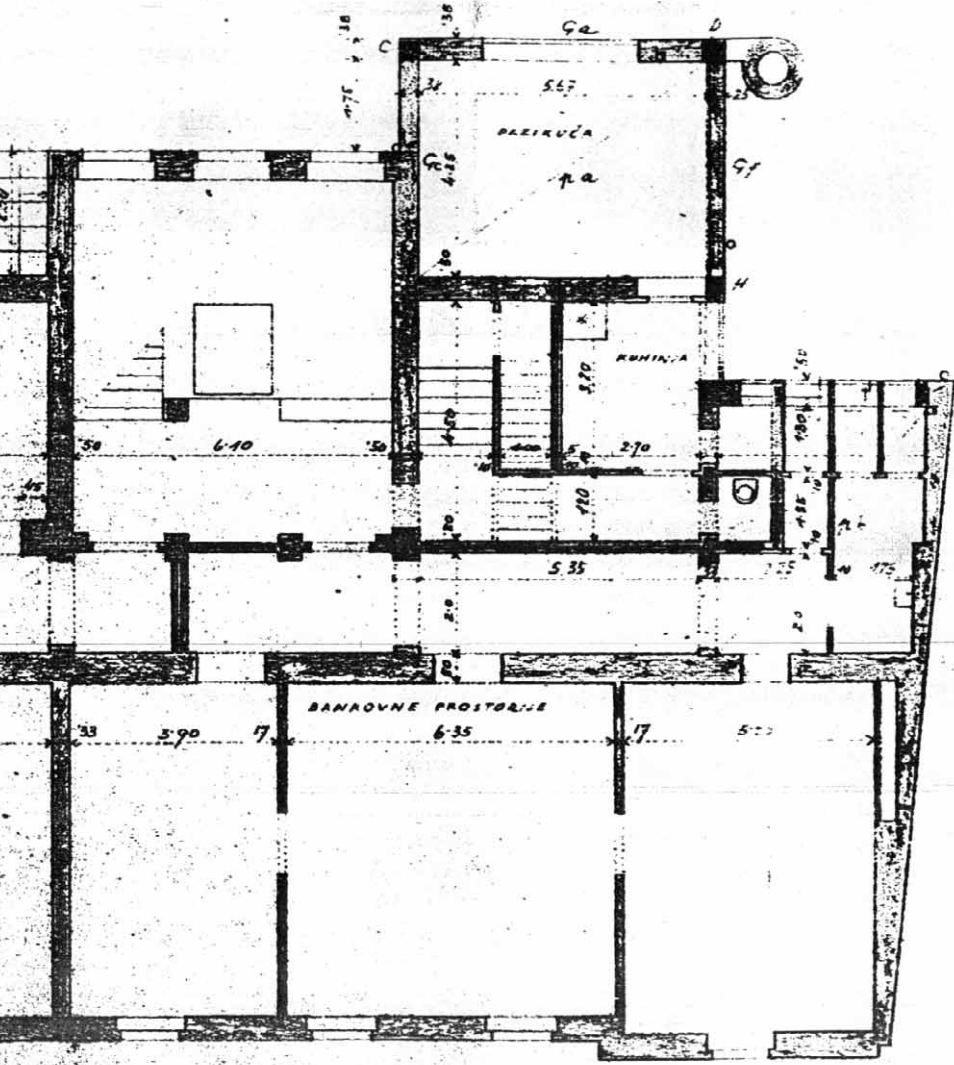
Pregledano uz br. 183635 XVI-12.44

Zagreb, dne 11. 12. 44

ZAGREB, XI. 1940.

ŠTEDIONICA B

Slika 13. – Štedionica Banovine Hrvatske, II. Kat (tlocrt), mj.
Figure 13 – The Croatian Banate Savings Bank, second floor (ground plan),

VLASNIK:
BANKOVNE HRVATSKE U ZAGREBU

OSNOVAO:

ARH. MLADEN KAUZLARIĆ
ZAGREB, PATENT. BR. 11

1:100. Zagreb, XI.1940.god., Mladen Kauzlarić (DAZ, br. 439).

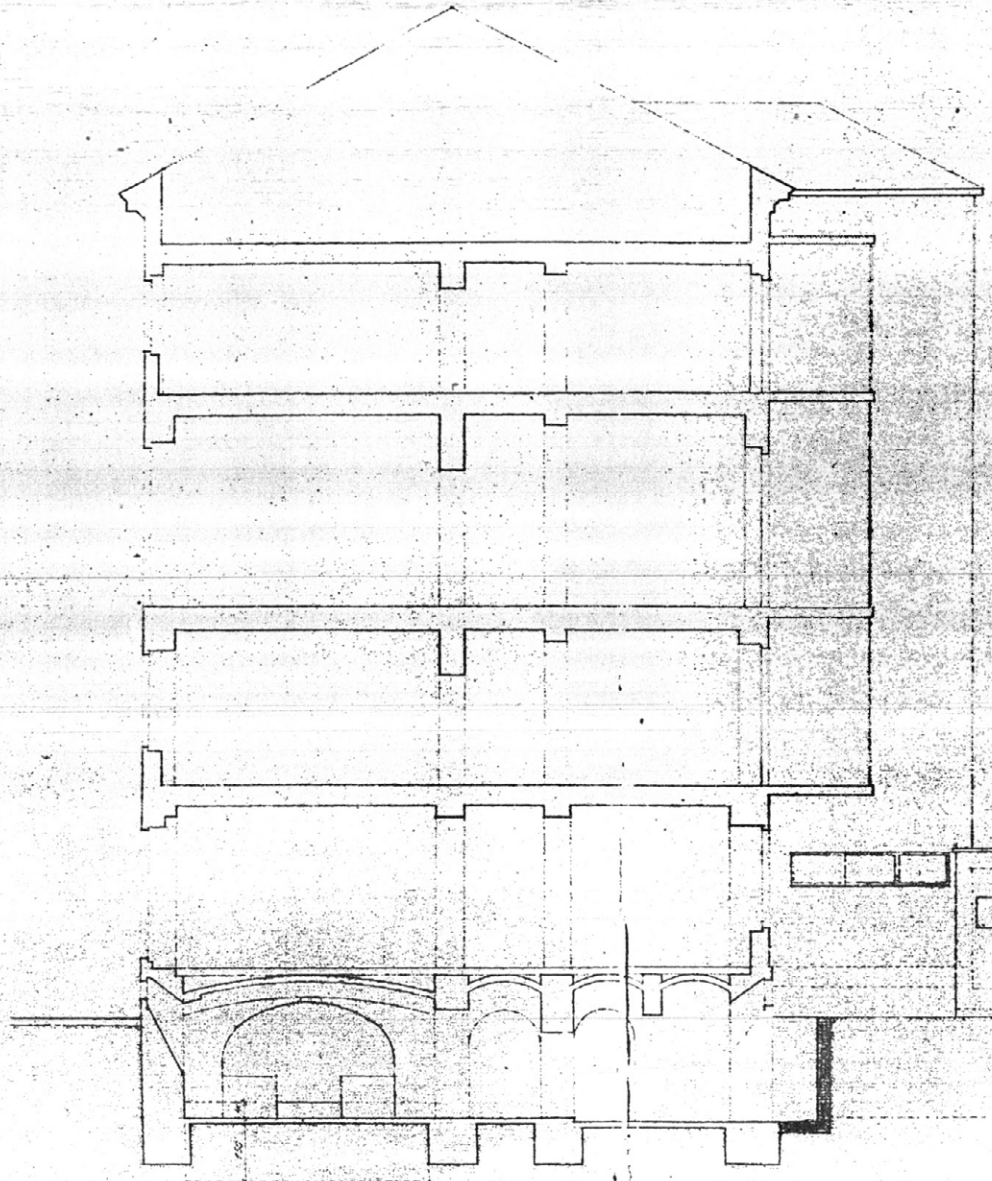
scale 1:100. Zagreb, November 1940. By Mladen Kauzlarić (No. 439).

ŠTEDIONICA NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE
ZAGREB, ZBINSKI TRG 19

PRESJEK 1/11

PROMJENBENI NACRT

DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU

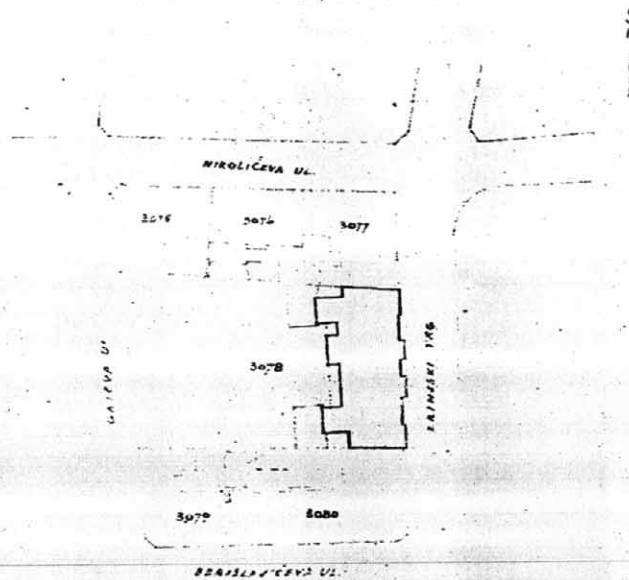
XVI GRADEVNI OTSJEK

Projekat: 1941. - XVI - 1941. - 17. 3. 41.
Arhitekt: [illegible]
[illegible]

441

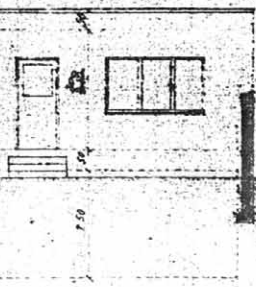
Slika 14 – Štedionica Nezavisne Države Hrvatske, promjenbeni nacrt, presjek, mj. 1:100;
Figure 14 – The Independent State of Croatia Savings Bank, alteration project, cross section, scale

POLOŽAJNI NACRT, MJ. 1:1000

LEGENDA

- PARCELA 3076 KEDIĆ Ć. BRODJOVIĆ MIRA
ZGB, NIROLIČEVA UL.
- " 3077 " " " " " "
- " 3077 MR. BRODJOVIĆ MIRA, LIJEKARNIK
ZGB, TRINJSKI TRG 20
- " 3079 SEPSKO PRIVREDNO DRUŠTVO, PRIVREDNIK
ZGB, BRANKIĆEVA UL.
- " 3080 ŠEPIĆ ANĐ. ZGB, BRANKIĆEVA UL.

STROJONICA VEŠTAČKE DRŽAVE HRVATSKE
ZAGREB

OSNOVAČ

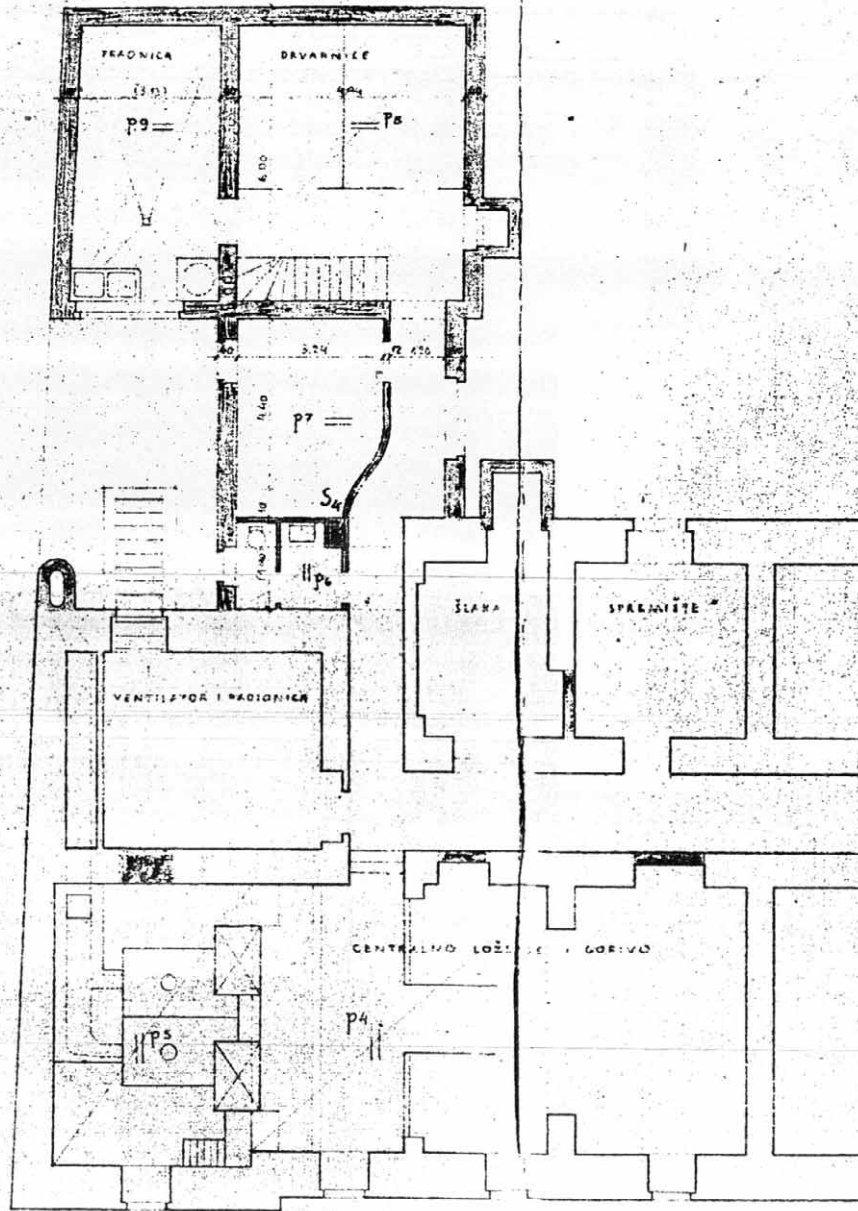
M. Kauzlarić

+ Položajni nacrt, mj. 1:1000. Zagreb, IX. 1941.god., Mladen Kauzlarić (DAZ, br. 441).
1:100; situation plan, scale 1:1000. Zagreb, November 1941. By Mladen Kauzlarić. (No. 441).

ŠTEDIONICA NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE
ZAGREB, ZBINSKI TRG 19

PODRUM

PROMIENBENI NACRT

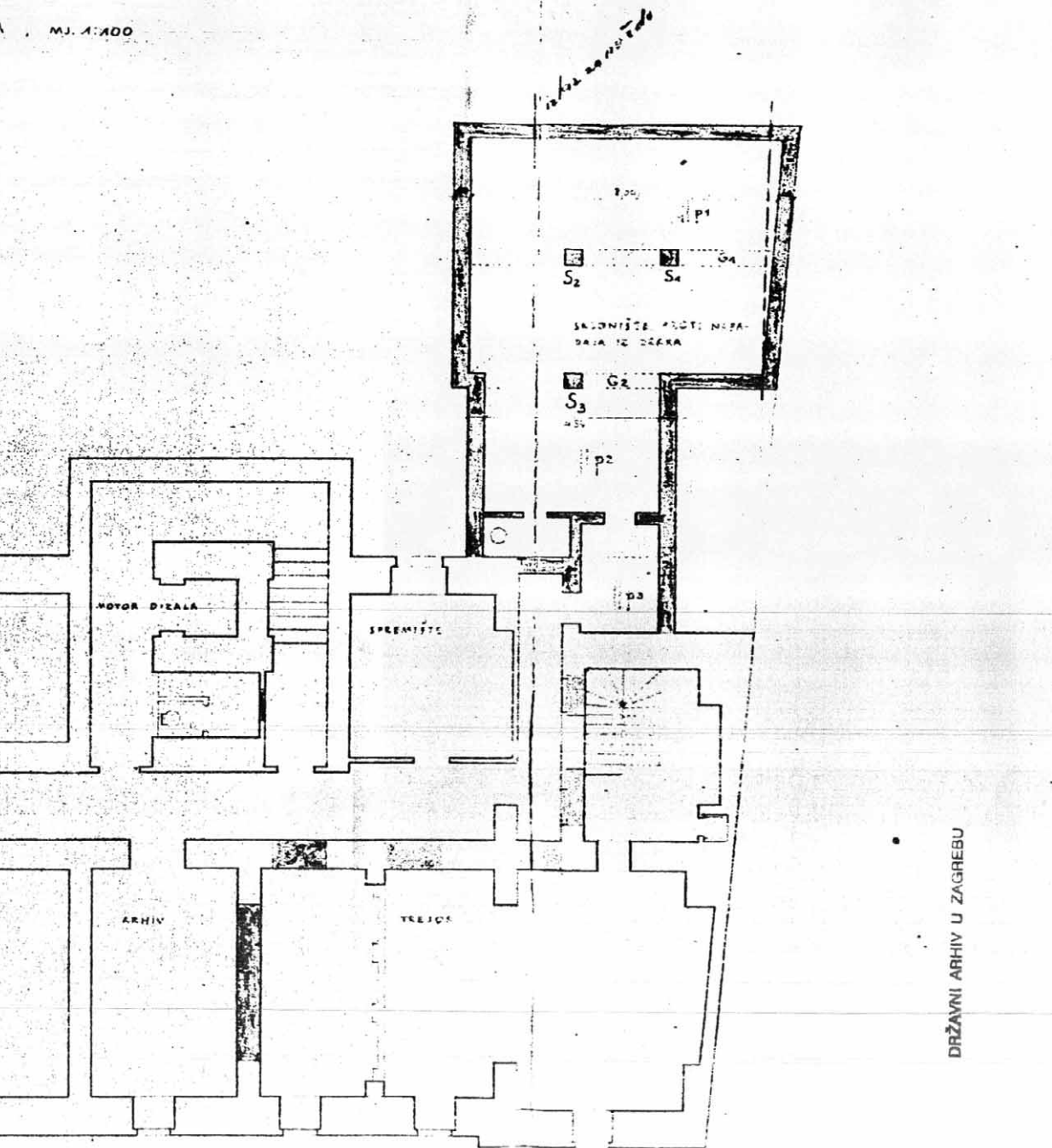

XVI GRAĐEVNI OTSJEK

Projektno uz br. *111/10* XV 65-10 *1941.*
Zagreb, dne *11/10* *1941.*

Slika 15 – Štedionica Nezavisne Države Hrvatske, promjenbeni nacrt, podrum,
Figure 15 – The Independent State of Croatia Savings Bank, alteration project, basement,

Mj. 1:100

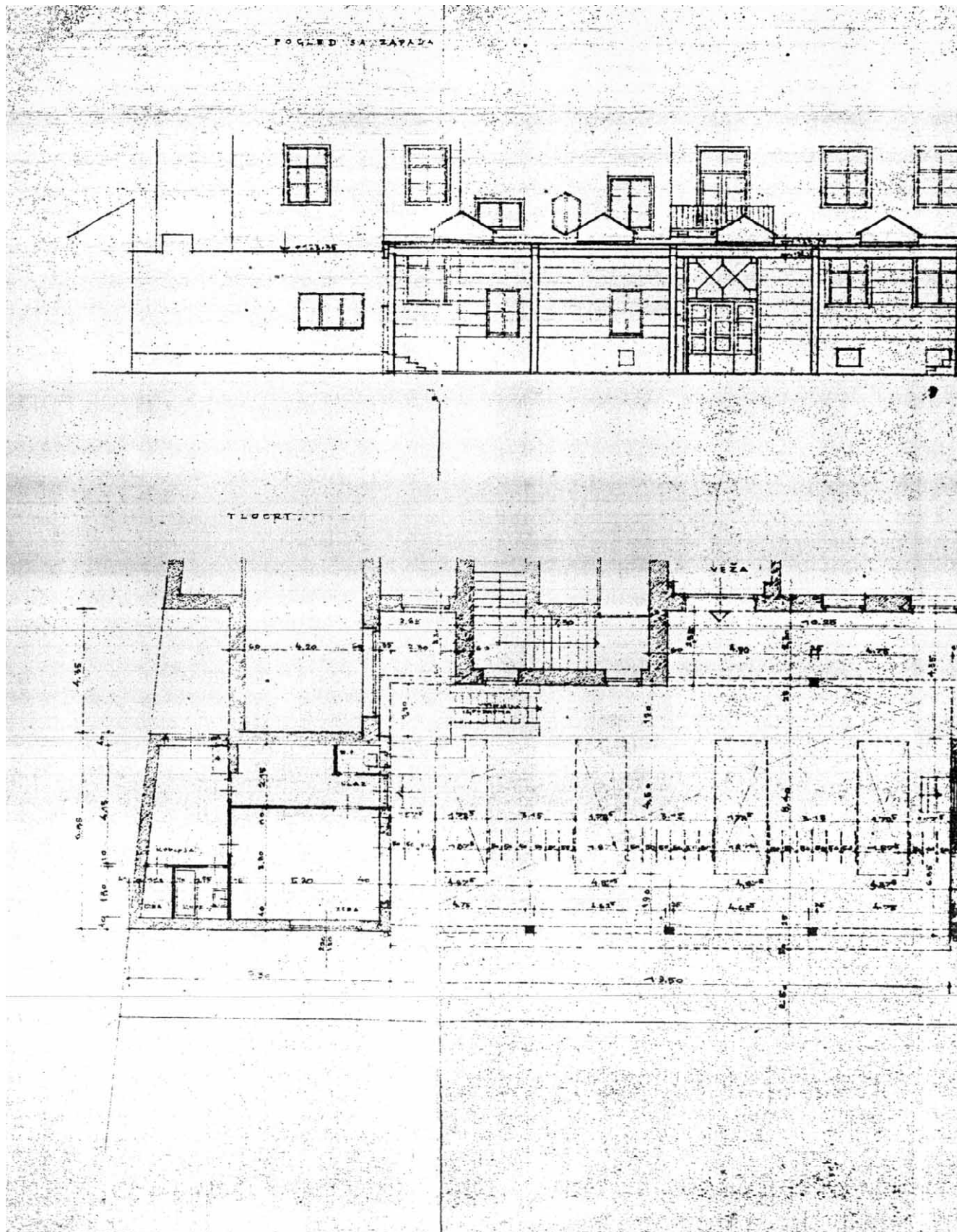
DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU

REPUBLIKA NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE
ZAGREB

OSNOVA
M. KAUZLARIĆ

mj. 1:100, Zagreb, 10.X.1941. god., Mladen Kauzarić (DAZ, br. 443).

ground floor, scale 1:100. Zagreb, October 10, 1941. By Mladen Kauzarić. (No. 443).

Slika 16 – Pogled sa zapada, tlocrt, poprečni presjek, položajni nacrt, mj.1:100, »Osnova« gradsko projektno

Figure 16 – The western facade, ground plan, cross section,

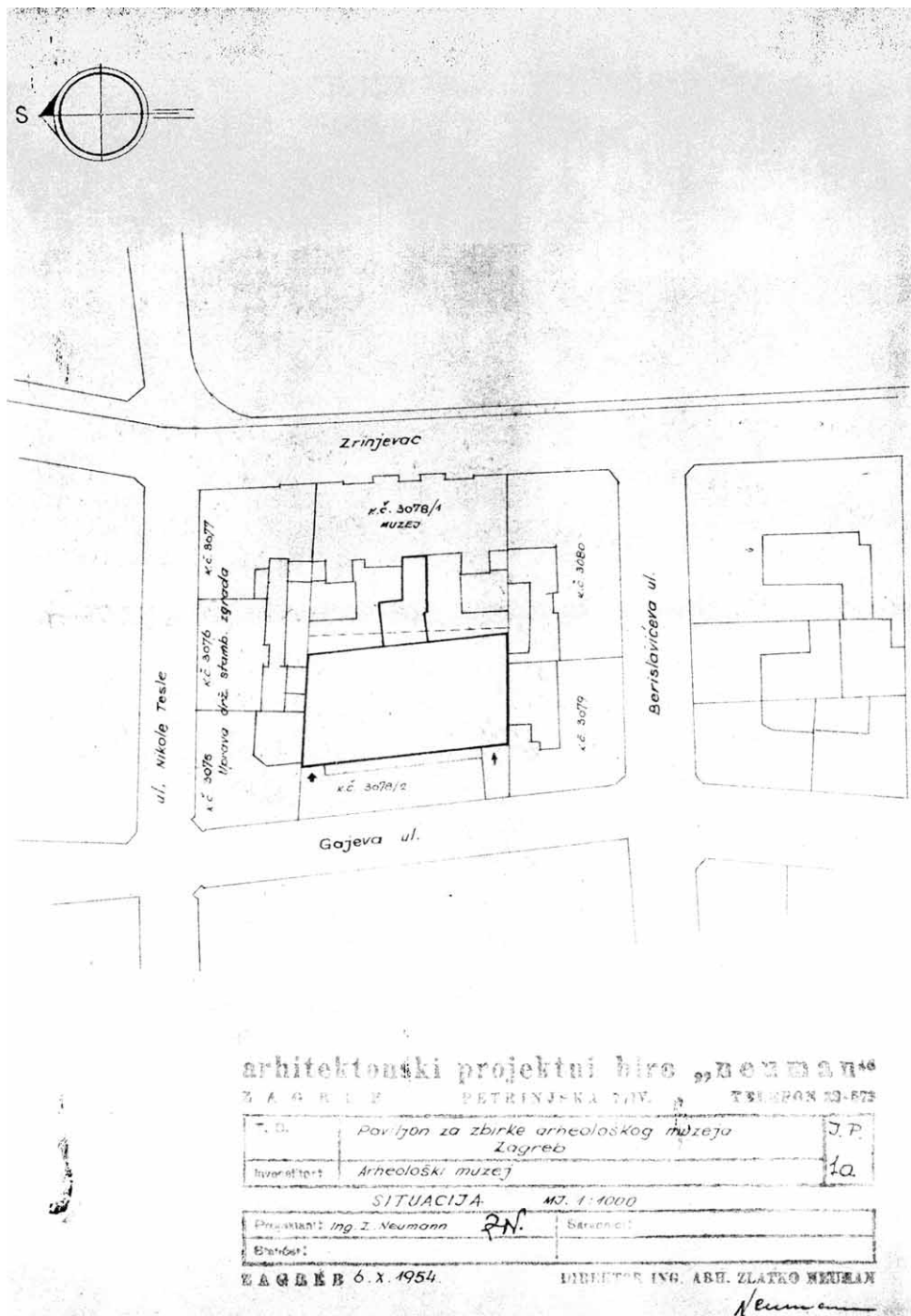
pokatkad u svojim memoarima spominje svoj ured (BROUCEK, III, 1988). Glaise von Horstenau stanovao je u vili Rendi u Mošinskoga ulici 75 (danas Nazorova 63, Lovački muzej), a često je jeo u hotelu Esplanade. Početkom svibnja 1945. god. Wehrmacht na vrat na nos napušta Zagreb, a u zgradi ostaje nešto pokućstva, brojni šljemovi i dvanaestak čeličnih trezora. Kad su trezore kasnije otvorili neki, za taj posao iz Lepoglave dovedeni profesionalni provalnici, bili su potpuno prazne.

Palaču Vranyczany za smještaj muzeja već je Mirko Šeper predlagao Ministarstvu prosvjete u dopisima od 22., 27. svibnja i 5. lipnja 1945. god. Dana 30. V. 1945. god. Ministarstvu prosvjete dobilo je od armije odobrenje za useljenje muzeja u palaču na Zrinskom trgu 19. Osim komisije građevinara i statičara svoj iskaz dala je i muzejska komisija u sastavu: Viktor Hoffiller, Ivica Degmedžić i Ksenija Gasparini. Naravno da na svijetu nema stambene zgrade koja bi u potpunosti mogla odgovarati zahtjevima za smještaj jednog muzeja. U Zagrebu su namjenski kao muzejske zgrade izgrađene samo: Strossmayerova galerija starih majstora (prizemlje Akademijine palače bilo je predviđeno za smještaj Arheološkog i Povijesnog odjela Narodnog muzeja), Muzej za umjetnost i obrt, Hrvatski školski muzej (samo dio zgrade), Etnografski muzej, Meštrovićev paviljon te u najnovije vrijeme Muzej suvremene umjetnosti. Svi ostali zagrebački muzeji useljeni su, *per nefas*, u već postojeće starije zgrade.

Dana 21. srpnja i ponovno 25. kolovoza 1945. god. Arheološki muzej u Zagrebu dobio je nalog od Ministarstva prosvjete Federalne države Hrvatske, kulturno-umjetničkog odjeljenja (potpisan je vršilac dužnosti načelnika Grgo Gamulin i pomoćnik ministra Ivo Frol) za što hitnije preseljenje, sa Zrinskog trga 11 (Akademijina palača), u palaču Vranyczany – Hafner, na istom Zrinskom trgu br. 19, istog bez ikakve pregradnje, koju muzej dobiva u vlasništvo zajedno s dvorištem na Gajevu ulicu. Ubrzo je počela selidba, pa su prvo preseljene egipatska i grčka zbirka, te dio pretpovijesne. U kolovozu su kustosi otkrili da je zgrada prepuna stjenica i ušiju, budući da je u njoj prvo boravila njemačka vojska, zatim Okružni narodni odbor i Komanda narodne milicije Okružnog narodnog odbora Zagreb, koja je vrlo nerado napustila palaču. Nakon raskušivanja tijekom rujna mogla se nastaviti selidba.

Budući da je na svoj položaj ponovno vraćen i rehabilitiran muzejski ravnatelj Viktor Hoffiller (neko vrijeme bio je na liječenju u Lipiku), to se dio mukotrpane selidbe obaju muzeja odvijao pod nadzorom kustosa Ivica Degmedžić. Kustosi su, uz pomoć njemačkih zarobljenika, osobno morali prenositi teške predmete na drvenim tačkama. Kameni spomenici, među kojima su neki prilikom selidbe oštećeni, naslagani su u dvije nekadašnje štale sa sjeverne i južne strane dvorišta, pa su ostali nedostupni više od četrdeset godina, sve do 1987. god., kad je za Univerzijade dovršen arheološki park – lapidarij – koji je već 1945. god. priželjkivao Viktor Hoffiller, zajedno sa dva spremišta za neizložene kamene spomenike. Numizmatička je zbirka 1945. god., kako nije bilo uvjeta za njen smještaj i sigurnost, također zapakirana i spremljena u podzemne trezore banke u Praškoj ulici, gdje je ostala do 1966. god.

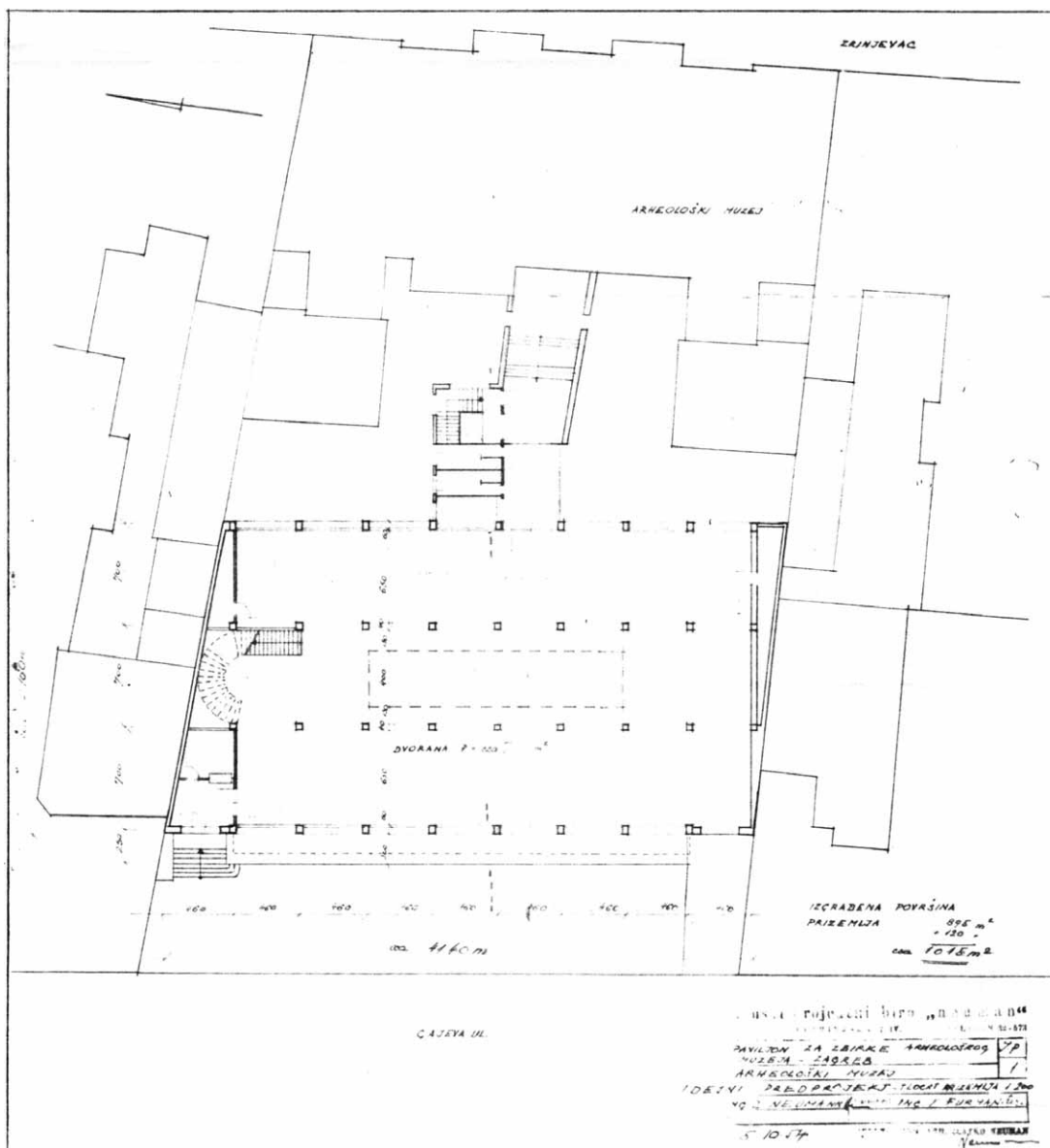
Isprva neugodna i dugotrajna selidba te sustanarstvo – s Arheološkim muzejem su zgradu dijelili Povijesni muzej, Muzej Narodno-oslobodilačke borbe, Konzervatorski zavod, Grafička zbirka i Arheološki zavod (prije toga se nalazio u privatnom stanu u Boškovićevoj ul. br. 3) – imala je u konačnici dosta dobre rezultate. Povijesni se muzej 1959. god. preselio na Gornji grad u Matoševu ul. br. 9 (palača Vojković – Oršić – Rauch), što je omogućilo Arheološkom muzeju da se proširi. Arheološki seminar Filozofskog fakulteta u Zagrebu nalazio se u prizemlju desno sve do 1964. god., da bi se taj dio uredio za potrebe Numizmatičkog odjela Muzeja. Lijevo u prizemlju bio je nekada zaslugom Vlaste Tovornik Pazdera uzorno uređeni laboratorij, zajedno s gipsaonom. U dvije sobe okrenute prema trgu radio je muzejski geodet ing. Mihailo Ščurov, no one su poslije spojene u jednu veliku dvoranu za izlaganje antičkih kipova. U prizemlju desno, desne dvije sobice, okrenute prema dvorištu, služile su u vrijeme 1941–1945. god. kao telefonska centrala Wehr-

Slika 17 – Paviljon za zbirke arheološkog muzeja – Zagreb, situacija, mj.1:1000, Zagreb, 5.10.1954. god., ing. Z. Neumann (DAZ, Br. 454).

Figure 17 – Pavillion for the collections of the Zagreb Archaeological Museum. Situation plan, scale 1:1000. Zagreb, October 5, 1954. By Zlatko Neumann (No. 454).

machta. Na prvom katu bili su uredi i biblioteka, a stalna izložba našla je mjesta na 2. i 3. katu muzeja. Nakon nekoliko godina skinuta su sva vrata na 2. katu, a moralo se odstraniti i izvornu hrastovu oplatu, mramorne kamine te lustere, i preostalo pokušstvo, budući da su posjetitelji muzeja više gledali Vranjczynejeve interieure nego izložke. Od prvotne opreme ostali su samo parketni

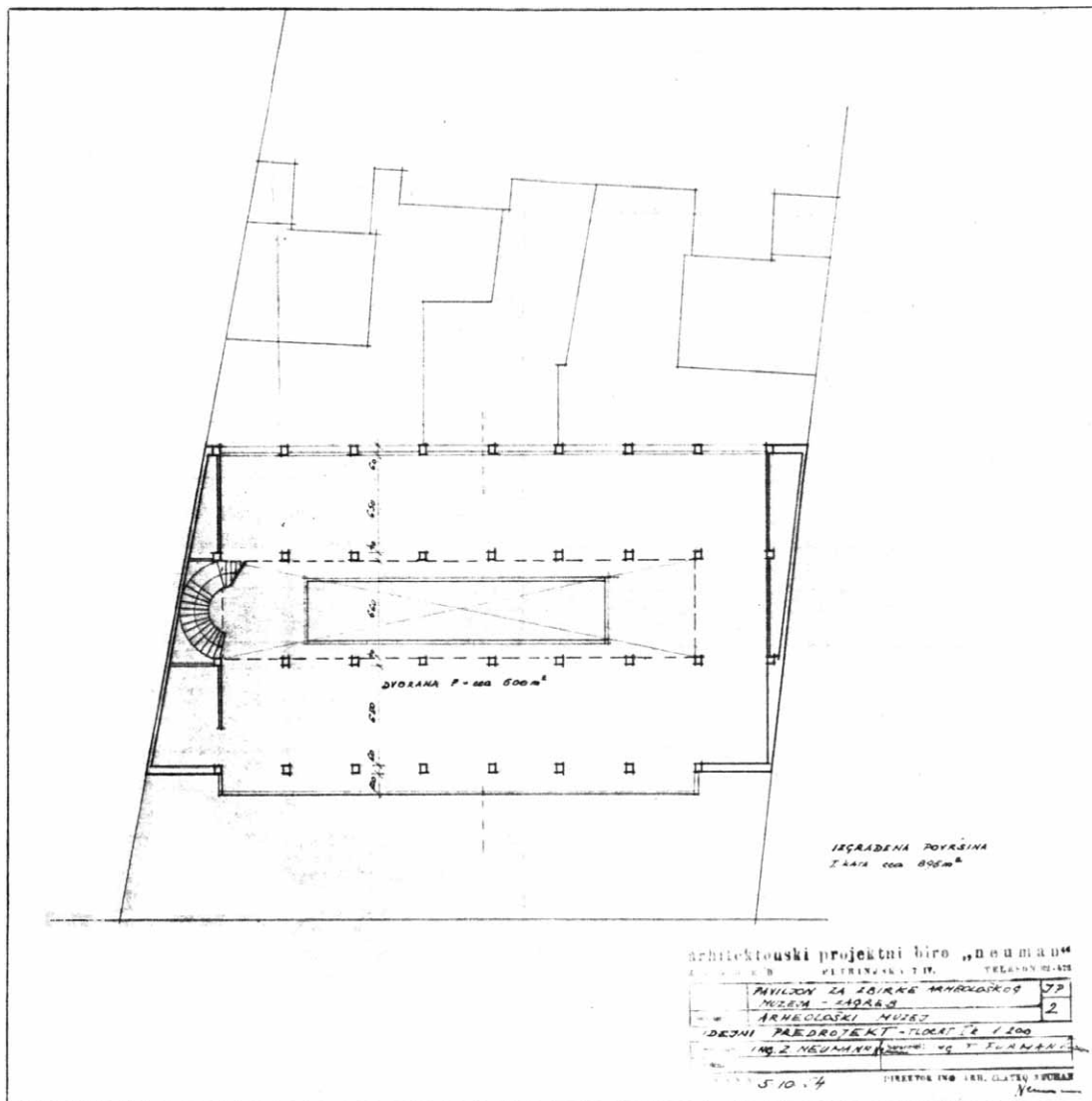

Slika 18 – Paviljon za zbirke arheološkog muzeja – Zagreb, idejni predprojekt – tlocrt prizemlja, mj. 1:200, Zagreb, 5.10.1954.god., ing. Z. Neumann, ing. T.Furman (Arhiv AMZ).

Figure 18 – Pavillion for the collections of the Zagreb Archaeological Museum. Concept design. Ground floor, scale 1:200. Zagreb, October 5, 1954. By Zlatko Neumann and T. Furman. (The Zagreb Archaeological Museum Archive)

podovi i štukaturni stropovi. Potkrovlje zgrade služilo je kao depozitarij, kao i veći dio podruma. Južni dio podruma zauzimala je ložionica i spremište za uglj.

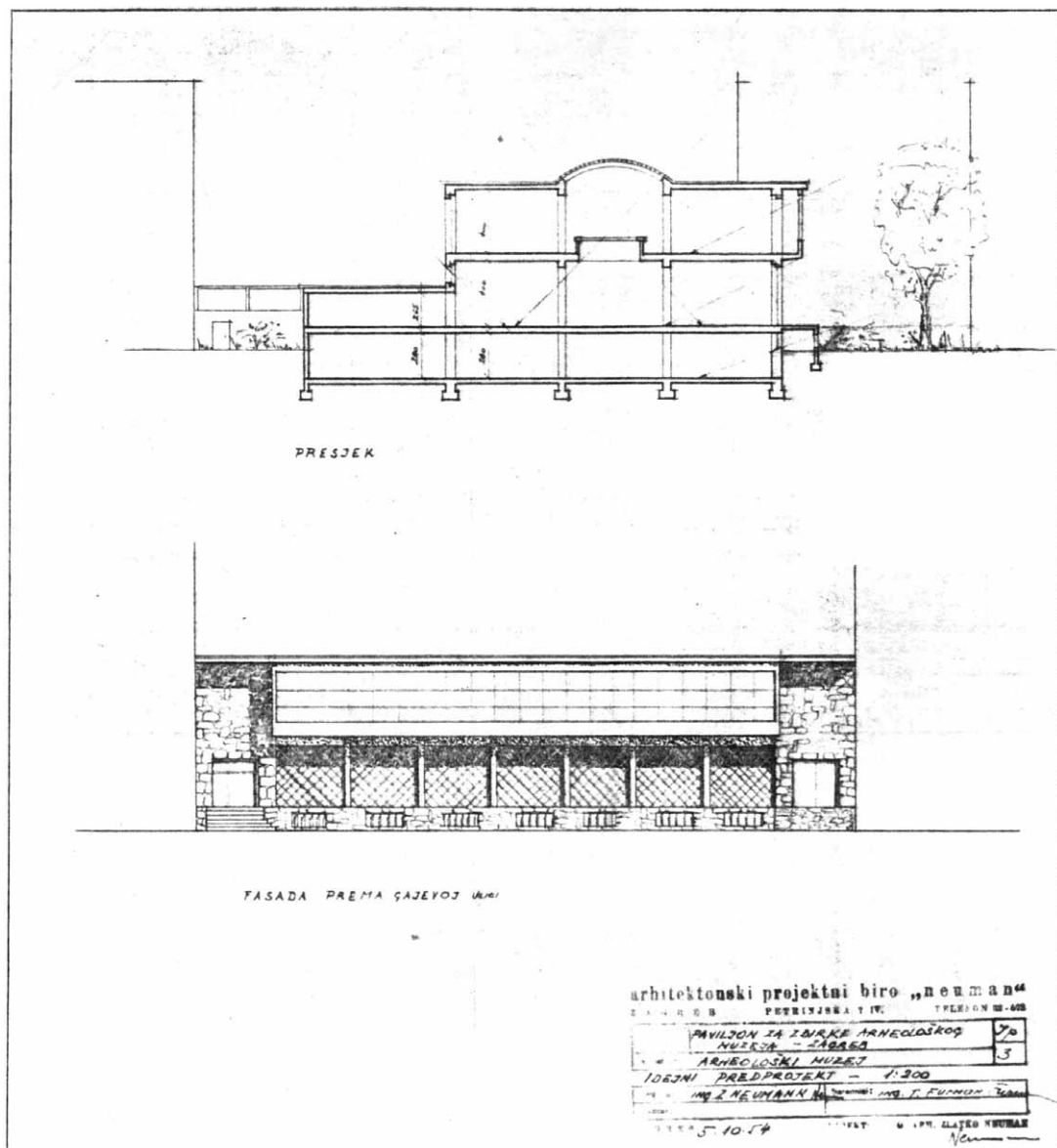
Nekoliko godina nakon preseljenja u palaču na Zrinskom trgu 19, poznati je hrvatski arhitekt Zlatko Neumann (*Pakrac, 1900 – †Zagreb, 9.I. 1969), u stilu svog vremena, izradio nacрте za novu muzejsku zgradu u dvorištu prema Gajevoj ul. (br. 13), no realizacija nažalost nije ostvarena. Kako

Slika 19 – Paviljon za zbirke arheološkog muzeja – Zagreb, idejni predprojekt – tlocrt I. kata, mj. 1:200, Zagreb, 5.10.1954.god., ing. Z. Neumann, ing. T. Furman. (Arhiv AMZ).

Figure 19 – Pavillion for the collections of the Zagreb Archaeological Museum.
Concept design. First floor, ground plan, scale 1:200. Zagreb, October 5, 1954.
By Zlatko Neumann and T. Furman. (The Zagreb Archaeological Museum Archive)

god bilo, izgradnjom novog muzeja stvorili bi se odlični uvjeti za izlaganje gotovo cijelog fundusa, napose kamenih spomenika, ali bi muzej u tom slučaju raspolagao dovoljno prostornim depozitarijima i radionicama, a stara zgrada ostala bi za smještaj ureda, biblioteke te laboratorija.

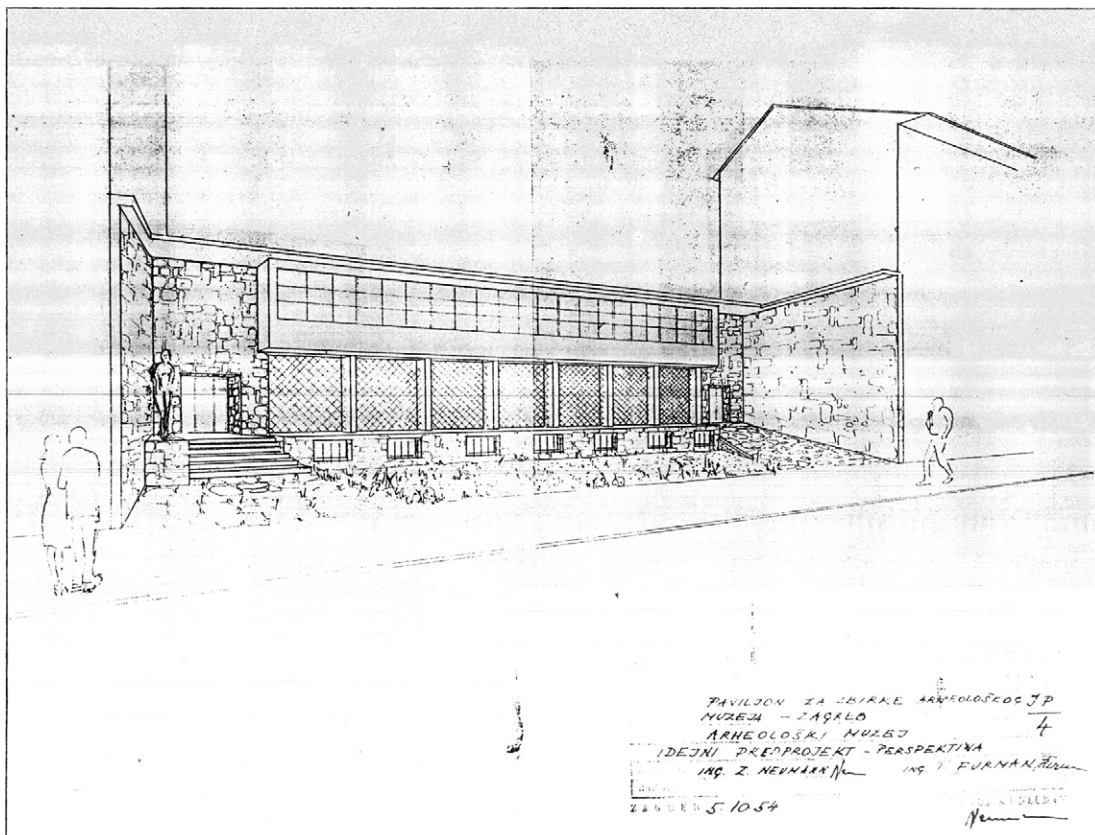

Slika 20 – Paviljon za zbirke arheološkog muzeja – Zagreb, idejni predprojekt, presjek, fasada prema Gajevoj, mj. 1:200, Zagreb, 5.10.1954.god., ing. Z. Neumann, ing. T. Furman. (Arhiv AMZ).

Figure 20 – Pavillion for the collections of the Zagreb Archaeological Museum. Concept design. Cross section, facade facing Gaj Street, scale 1:200. Zagreb, October 5, 1954. By Zlatko Neumann and T. Furman. (The Zagreb Archaeological Museum Archive)

God. 1948., valja spomenuti, Muzej je dobio u najmanju ruku neobičan nalog da ima odmah preseliti »bivšu džamiju«. Teško je i pomisliti kako bi se jedan arheološki muzej mogao smjestiti u okrugli Meštrovićev paviljon. Velikom je mukom i uzrujavanjem ravnatelja i cijelog sektora ta neugodna epizoda sretno okončana. Tamo se konačno smjestio Muzej narodne revolucije, a bivša džamija je pregrađena, na sličan način, kao što je to prethodno bio pregrađen Meštrovićev paviljon.

Oko dvorišta Muzeja su također vođene bitke. God. 1953. Novinsko poduzeće »Borba« dobilo je suglasnost da na lokaciji Gajeva 13 sagradi svoju tiskaru (sl. 16–17), s time da Muzej u zamjenu dobije (još i danas) praznu parcelu na Gornjem gradu između Vranczyanyjeve poljane i Strossmayerova šetališta. Kad je početo iskolčavanje i iskop gradilišta (Sl. 4), Zdenko Vinski, vršilac dužnosti ravnatelja Muzeja najenergičnije je protestirao te dao ostavku na položaj. Ta je gesta bila djelotvorna, pa je »Borba« svoje interese usmjerila na drugu lokaciju u Preradovićevoj ulici. (MIRNIK 1996: 23–26). Malo po malo, tijekom godina Vranczyanyjeva palača je dalje privođena svojoj novoj svrsi.

Slika 21 – Paviljon za zbirke arheološkog muzeja – Zagreb, idejni pretprojekt – perspektiva, Zagreb, 5.10.1954.god., ing. Z. Neumann, ing. T. Furman.

Figure 21. – Pavillion for the collections of the Zagreb Archaeological Museum. Concept design – prospect. Zagreb, October 5, 1954. By Zlatko Neumann and T. Furman. (The Zagreb Archaeological Museum Archive)

KRONOLOŠKI POPIS RADOVA NA PALAČI ARHEOLOŠKOG MUZEJA
U ZAGREBU DO 1954. GOD.

- 1864/65. god. – Na nacrtu grada Zagreba, i na regulatornom planu iz 1865. god. sa zapadne strane »Novoga Trga« stoji četverokrila zgrada br. 429. Kuća Pavla Hatza sen. (*1752 +20.IV.1846), njegove žene Sofije (*1797 +28.IX.1877), i Pavla Hatza jun. (*Zagreb, 15.II.1822 + 28.V.1873; zagrebački gradonačelnik 1872–1873) i njegove žene Marije rođ. Stanković (*1832 +18.X.1909), vidi se još na planu iz 1877. god. (KNEŽEVIĆ 1996: 62). Ulica Marije Valerije (Praška) još nije probijena (KNEŽEVIĆ 1996: 27, 29).
- 1878/79. god. Kuća baruna Dragana Vranyczanyja na Zrinskom trgu u Zagrebu osnovana i izvedena po F. Kondratu inženiru u Zagrebu. (Sl. 1–9). Palača se vidi na planu iz 1884. god. (KNEŽEVIĆ 1996: 73, 403).
1917. god. Proširivanje i pomicanje stubišnog prostora Arheološkog muzeja za širinu jednog traveja u dvorište. Unutarnji modul traveja unutar Arheološkog muzeja pretvara se u hodnik i od pomaknutog stubišta se odvaja u vanjska dva polja zagrađivanjem do visine parapeta, a u unutarnje polje stavljaju se ulazna vrata. Takve radnje vrše se na svim katovima osim u prizemlju. U središnji prostor trokrakog stubišta postavlja se lift. Veža i stubište dobivaju višebojnu mramornu oblogu i nove štukature na stropovima. Željeznu kovanu i dijelom pozlaćenu ogradu dizala, ukrašenu monogramom RH (Radivoj Hafner) i konjima najvjerojatnije je prema crtežima Tomislava Krizmana izvela zagrebačka Obrtna škola. Art déco štukature dodane su u prizemlju, 1. i 3. katu a 2. kat ostaje isti kao u vrijeme Vranyczanyja.
1920. god. Osnovana banka, koja 1928. god. dobiva naziv Francusko-srpska banka, a od 1941. god. Diskomptna banka.
1922. god. Probijanje vrata na ulicu u interkolumniju, u prizemlju palače na Zrinskome trgu 19 za potrebe Francusko-srpske banke (Sl. 10).
1931. god. Adaptacija prizemlja palače na Zrinskome trgu 19 za potrebe Francusko-srpske banke.
1935. god. Pregrađivanje prizemlja palače na Zrinskome trgu 19 za potrebe Francusko-srpske banke.
1940. god. Adaptacija unutrašnjosti palače na Zrinskome trgu 19 za potrebe Štedionice banovine Hrvatske: Mladen Kauzlarić i Stjepan Gomboš (Sl. 11–13).
1941. god. Pregradnja ulične trokatnice na Zrinskome trgu 19 te dogradnja dvorišne trokatnice i jednokatne izgradnje (Sl. 14–15).
- 1941/1942. god. Glavni stan njemačkog Wehrmachta. Uređenje protuavionskih skloništa u podrumu, preuređenje centralnoga grijanja, ispunjavanje dimnjaka cementom. Nedokumentirano.
1953. god. Adaptacija postojećih dvorišnih prigradnji prizemnih objekata. Projekt dograđivanja između vanjskih dvorišnih krila palače prizemnog trijema od armiranobetonske konstrukcije, za smještaj iskopina u vlasništvu Arheološkog muzeja, arhitekta Zlatka Neumanna (Sl. 17–21). Prozori soba unutar dvorišnih krila palače koji gledaju u prostor spram budućeg trijema se u projektu zazidavaju i otvaraju novi prozori u zapadnom zidu tih soba. Između postojeće izgradnje i buduće izgradnje planirao se razmak od 4m.
1954. god. Odobravanje promjene izgradnje trijema i adaptacije postojećih dvorišnih prigradnja prizemnih objekata na Zrinskom trgu br.19 (Sl. 16). Adaptacija dvorišnih objekata sastoji se u tome, da će razmak između postojećih dvorišnih stambenih prigradnja i prigradenog trijema ostati na razmaka od oko 2.30m. Prema tome se prozori u sobama tih prigradnja neće premješati, nego ostati kako su i bili na datum 8.V.1954. god.

DRŽAVNI ARHIV U ZAGREBU (OPATIČKA 29)

POPIS NACRTA (redni broj lista nacrt)

- 405-7 – Građevna i stambena dozvola za Francusko-srpsku banku za izvedena dva mansardna stana, br. 12077/1920, 30.III.1920.
- 408-9 – Osnova za napravu tavanskih stanova u kući Francusko-Srpske banke u Zagrebu – Zrinski trg 19, studeni 1919. Ing Hugo Ehrlich, 2.XII.1919.
- 410 – Osnova adaptacije staje u uredovnu zgradu za Francusko-srpsku banku u Zagrebu, Mj. 1:100. III. 1920.
- 411-12 – Građevna dozvola za adaptaciju dvorišne zgrade u Gajevoj ulici br. 13. br. 4414/1922, 20.VIII.1922.
- 413-14 – Osnova za adaptaciju dvorišne zgrade Francusko-srpske banke u Zagrebu. Br. 44413, 3.VIII.1922.
- 415-16 – Građevna dozvola za probijanje vrata na ulicu u prizemlju kuće broj 19 na Zrinjskome trgu. Br. 58370/1922, 24.X.1922.
417. – Nacrt za probiti vrata na zgradi Francus.-srpske banke na Zrinjevcu br.19, tlocrt, lice, presjek, mj.1:50, Zagreb, 1922. god.
- 418- Nacrt za probiti vrata na zgradi Francus.- srpske banke na Zrinjevcu br.19, tlocrt, lice, presjek, mj.1:50, Zagreb, 1922. god. Huber, M. Kaufmann, A. Broz (Sl. 10).
- 419-21 – Građevna dozvola za adaptaciju prizemlja u lokal na Zrinjskome trgu br 19., br. 22052/ XVI.A:1921, 26.III.1931.
- 422-23 – Pregradnja prizemlja zgrade Poljoprivredno d.d. Zagreb, Zrinjski trg 17 (sic!). Prizemlje, mj. 1:100. (tlocrt) Ing S. Benedik. Br. 22052, 7.III.1931; odobren 26.III.1931.
424. – Pregradnja prizemlja zgrade Poljoprivredno d.d. Zagreb, Zrinjski trg 19, mj. 1:20 (nacrt vratiju), Benedik i Baranyai, br. 22052, 7.III.1931.
- 425-26 – Uporabna dozvola za pregrađeno prizemlje u baraka do južne strane u kući br. 19 na Zrinjskome trgu. Br. 54018/1931, 26.III.1931.
- 427 – A Popisni list (posjedovnica). Broj redni 1; katast. 3078. Kuća popis br. 1080 zgrada i dvorište Zrinjskom trgu br. 19. Hvata 692.2, 2490 m. B. Vlastovnica. Vlasnica je: 1. Štedionica Banovine Hrvatske u Zagrebu. C. Teretovnica. Tereta nema. 23. studena, 1940 u 11 sati.
- 428-29 – Br. 37.496-XVI-1941. Štedionica banovine Hrvatske, pregradnja i dogradnja. Odluka u rješenju molbe Štedionice banovine Hrvatske zavedene 26. XI. 1940. Građevinska dozvola za pregradnju ulične trokatnice na Zrinjskom trgu 19 te za dvorišnu trokatnu i jednokatnu dogradnju. 12. S obzirom da su požarni zidovi starih dvorišnih prizemnica sjevernih susjeda u Nikolićevoj ulici situirani na zajedničkoj međi, djelomično nagnuti prema zemljištu Štedionice banovine Hrvatske, djelomično slabo izidani, a djelomično nisu međusobno spojeni, to se radovi u blizini tih zidova imaju provoditi uz najveće mjere opreza i uz stalan nadzor ovlaštenog stručnjaka.
- 430-31 – Dvorišna strana zgrade, mj. 1:100; poprečni presjek, Zagreb, XI.1940. god., Mladen Kauzlarić (Sl. 11).
- 432-33 – Štedionica Banovine Hrvatske, međusprat (tlocrt), mj. 1:100, Zagreb, XI.1940. god., Mladen Kauzlarić (Sl. 12).

- 434-35 – Štedionica Banovine Hrvatske, I kat (tlocrt), mj. 1:100, Zagreb, XI.1940. god., Mladen Kauzlarić.
- 436-37 – Štedionica Banovine Hrvatske, tavan (tlocrt), mj. 1:100, Zagreb, XI.1940. god., Mladen Kauzlarić.
- 438-39 – Štedionica Banovine Hrvatske, II. Kat (tlocrt), mj. 1:100, Zagreb, XI.1940.god., Mladen Kauzlarić (Sl. 13).
- 440-41 – Štedionica Nezavisne Države Hrvatske, promjenbeni nacrt, presjek, mj. 1:100; + Položajni nacrt, mj. 1:1000. Zagreb, IX. 1941.god., Mladen Kauzlarić (Sl. 14).
- 442-43 – Štedionica Nezavisne Države Hrvatske, promjenbeni nacrt, podrum, mj. 1:100, Zagreb, 10.X.1941. god., Mladen Kauzlarić (Sl. 15).
- 444-45 – Štedionica Nezavisne Države Hrvatske, promjenbeni nacrt, prizemlje, mj. 1:100, Zagreb, 20.X.1941. god., Mladen Kauzlarić.
- 446-47 – Štedionica Nezavisne Države Hrvatske, promjenbeni nacrt, polukat, mj. 1:100, Zagreb, 20.X.1941. god., Mladen Kauzlarić.
- 448-49 – Štedionica Nezavisne Države Hrvatske, promjenbeni nacrt, I. kat, mj. 1:100, Zagreb, 20.X. 1941. god., Mladen Kauzlarić.
- 450-51 – Štedionica Nezavisne Države Hrvatske, promjenbeni nacrt, II. kat, mj. 1:100, Zagreb, 20.X. 1941. god., Mladen Kauzlarić.
- 452-53 – Organ SKJ »Borba« iz Zagreba, građevna dozvola za gradnju armirano betonskog trijema u dvorištu na Zrinjercu br. 19 i adaptaciju postojećih dvorišnih prigradnja prizemnih objekata, br. 23576-VII-1-1953., 18.XI.1953. god.
- 454 – Paviljon za zbirke arheološkog muzeja, situacija 1:1000, 6.X.1954. god., Zlatko Neumann (Sl. 17).
- 455-56 – Pogled sa zapada, tlocrt, poprečni presjek, položajni nacrt, mj.1:100, »Osnova« gradsko projektno poduzeće, Zagreb. Prilog uz građevnu dozvolu br. 23576-VII-1-1953., 18.XI.1953. god. (Sl. 16)
- 457-58 – Organ SKJ »Borba« iz Zagreba, rješenje za promjenu izgradnje armirano betonskog trijema i adaptaciju postojećih dvorišnih prigradnja prizemnih objekata na Zrinjercu br. 19, br. 3636-VII-1-1954., 8.V.1954. god.
- 459-60 – Pogled sa zapada, tlocrt prizemlja, poprečni presjek, položajni nacrt, mj.1:100, »Osnova« gradsko projektno poduzeće, Zagreb.

IZVORI PODATAKA

IZVORI NACRTA

Arheološki muzej u Zagrebu, Trg Nikole Šubića Zrinskog 19.

Državni arhiv u Zagrebu, Opatička 29.

IZVORI FOTOGRAFIJA

Arheološki muzej, Trg Nikole Šubića Zrinskog 19.

BIBLIOGRAFIJA

BOJNIČIĆ, I.

- 1882. Das Kroatische archäologische Nationalmuseum. *Kroatische Revue. Berichte über die socialen und literarischen Verhältnisse der südslavischen Völker* (Agram), 1/1882: 129–141, 199–203.
- 1899. Der Adel von Kroatien und Slavonien. J. *Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch*, IV,13. Nürnberg, 1899.
- 1996. Hrvatski narodni arheološki muzej. *Muzeopis 1846–1996*. Zagreb, 1996: 56–64.

BROUCEK, P. 1988 – *Ein General in Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, III. Wien-Köln-Graz, 1988: Hermann Böhlaus Nachf.

CSERGHEÖ DE NAGY-TACSKÁND, G. 1891–1892 – *Wappenbuch des Adels von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephans-Krone*, IV (22–28). Nürnberg, 1891–1892. (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch...)

CVITANOVIĆ, Đ. 1978 – Arhitektura monumentalnog historicizma u urbanizmu Zagreba. *Život umjetnosti*, 26–27/1978: 127–160.

ČORAK, Ž. i drugi autori 1980 – *Retrospektiva Počeci obrtne škole i vizualni identitet Zagreba*. 15. Zagrebački salon. Zagreb, 1980.

DOBRONIĆ, L. 1959 – *Stare numeracije kuća u Zagrebu*. Zagreb, 1959.

DUNDOVIĆ, J. 1908 – Adresar. *Sveobći stanbeni obavjestnik svih oblastih, ureda, društava, zavoda, tvorničara, trgovaca, obrtnika, kućevlastnika i inih stanovnika slobodnog i kralj. glavnoga grada Zagreba. Adressenbuch. Allemeiner Wohnungs-Anzeiger aller Behörden, Ämter, Vereine, Anstalten, Fabrikanten, Kaufleute, Gewerbebetreibende, Hausbesitzer und sonstige Bewohner der Königl. Frei- und Landeshauptstadt Agram*. 1909. Zagreb, 1908: Knjigotiskara Vilima Eisenstädtera.

Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Zagreb, 1894.

Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Zagreb, 1900.

Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Zagreb, 1901.

Imenik dostojanstvenika, činovnika i javnih službenika Kraljevina Hrvatske i Slavonije. Zagreb, 1908.

Jahres-Bericht des Trabesport-Klub für 1923. (Wien, 1924)

Jahres-Bericht des Trabesport-Klub für 1924. (Wien, 1925)

Jahres-Bericht des Trabesport-Klub für 1926. (Wien, 1927)

KNEŽEVIĆ, S. 1993 – *Zrinjevac 1873–1993. U spomen stovadesete obljetnice zrinjevačkog perivoja*. Zagreb, 1993.

KNEŽEVIĆ, S. 1996 – *Zagrebačka zelena potkova*. Zagreb, 1996: Školska knjiga.

Kuća baruna Dragana Vranyczany-a na Zrinjskom trgu u Zagrebu. Osnovana i izvedena po F. Kondratu, inženiru u Zagrebu. *Viesti kluba inženirah i arhitektah u Zagrebu* 1/1880. I, 1.III.1880: 15 + T. 6–10.

LJUBIĆ, Š. 1996 – Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. *Muzeopis 1846–1996*. Zagreb, 1996: 41–47.

MIRNIK, I. 1996 – Arheološki muzej u Zagrebu. Zagreb Archaeological Museum. *Muzeopis 1846–1996*. Zagreb 1996: 17–39.

SIMOVIĆ, V. 2000 – Potresi za zagrebačkom području. (Abstract:) Earthquakes in Zagreb area. *Građevinar*, 52/2000, 11: 637–645.

- STEIN, M. 2002 – *Österreichs Generale im Deutschen Heer 1938–1945. Schwarz/Gelb – Tow/Weis/Rot – Hakenkreuz*. Bissendorf, 2002: Biblio Verlag.
- ŠEPER, M. 1996 – Hrvatski državni arheološki muzej u Zagrebu. *Muzeopis 1846–1996*. Zagreb, 1996: 65–68.
- TORBAR, J. 1882 – Izvješće o zagrebačkom potresu 9. studenoga 1880. *Djela JAZU*, 1, 1882.
- VUKOTINOVIĆ, Lj. 1996 – Kratka historija Narodnoga hrvatskoga muzeja. *Muzeopis 1846–1996*. Zagreb, 1996: 50–55.
- WÄHNER, F. 1883 – *Das Erdbeben von Agram am 9 November 1880*. Wien, 1883: Staatsdruckerei.
- Wie sollen wir in Agram Bauen? *Agramer Tagblatt*, 10/1895, 91. (*mišljenja graditelja: Hermanna Bolléa, Lava Hönigsberga, Vladimira Kondrata, Martina Pilara i Kune Waidmanna). *Zagreb 1900*. Zagreb, 1974.

SUMMARY

THE HISTORY OF THE BUILDING OF THE ZAGREB ARCHAEOLOGICAL MUSEUM FROM ITS ORIGINAL CONSTRUCTION TO 1954.

The Zagreb Archeological Museum has one of the finest facades in the city of Zagreb. It was designed by the architect Ferdo Kondrat and built in 1878/79. The building has 4 floors, the ground floor, the first floor (*mezzanino*), the second floor (*bel étage*) and the third floor (formerly the second floor). The ground floor, *mezzanino* and *bel étage* are particular for their rooms with windows on the main facade facing east. Kitchens, service rooms and apartments for servants and elevators for coal and wood used to be on each floor. The dance hall was on the *bel étage*. On each floor there were rooms for servants in the left (south) and right (north) wings of the mansion. The height of the rooms on each floor are as follows: ground floor 3.80 m, *mezzanino* 3.70m, *bel étage* 4.45 m, and second floor 3.50 m. There used to be vertical connections between all floors by three staircases. Only one remains now and there is also a lift installed in 1917. The total cost of building this mansion amounted to 156.600 florins. It survived the big earthquake in the year 1880 during which the statues adorning the top of the facade fell and were never replaced. It has also survived many adaptations and alterations while keeping its original beauty from its beginnings until our times.

The mansion is generally known for its interiors, particularly those on the *bel étage* (the actual second floor). The interior was filled with rich and elegant furniture of the period, chandeliers, and veneered parquet floor etc. Throughout its history the mansion was first used by its builder Baron Dragan Vranyczany and his family, as well as tenants, then by the second owner Radivoj Hafner, and later in the twenties and thirties of the 20th c. housed several banks (on the ground floor), the exclusive Automobile and the less exclusive Officers' Clubs (*bel étage*) as well as tenants on the third floor. In the 1941 both wings on the western side were torn down for unknown reasons. There were a few projects for some development in the courtyard, designed by the well-known Croatian architect Mladen Kauzlarić in 1941. In 1941 the German Wehrmacht moved into the building and in the summer of 1945 the Archaeological Museum together with the Croatian History Museum. The latter later moved to the 18th c. Vojković-Oršić-Rauch mansion in the Upper (Old) Town. Since from the start the building was too small for the museum, its staff tried to solve the problem and the most important projects for the new Archeological Museum, covering the western part of the courtyard, was designed by Zlatko Neumann in 1954. Unfortunately it was never realized.

Rukopis primljen: 10.XI.2008.
Rukopis prihvaćen: 20.XI.2008

ANA SOLTER – JACQUELINE BALEN

Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR – 10 000 Zagreb
e-mail: jbalen@amz.hr
asolter@amz.hr

IZRADA 3D »WIRE – FRAME« MODELA NA ARHEOLOŠKOM LOKALITETU TOMAŠANCI- PALAČA

UDK 902:903 (36:497.5)
Stručni rad

U članku je prikazan način izrade 3D modela arheoloških objekata na lokalitetu Tomašanci – Palača u okolici Đakova primjenjujući CAD tehnologiju.

Ključne riječi: Tomašanci-Palača, terenska dokumentacija, CAD, 3D model
Key words: Tomašanci-Palača, field documentation, CAD, 3D model

1. Uvod

U arheologiji se sve više primjenjuju računalne i programske podrške – programiraju se i upotrebljavaju razne baze za obradu podataka sa iskopavanja, baze podataka za primjenu u muzejima s kataloškim ispisom građe, pomoću računala izvode se statističke obrade materijala te klasifikacija predmeta. Postoje i razni geografski informacijski sistemi za obradu prostornih podataka te, naposljetku, računala se sve više primjenjuju u prezentaciji arheološke građe putem vizualizacije i animacije.

Trenutačno u hrvatskoj arheologiji za obradu prostornih podataka najviše služi računalni program AutoCAD. Computer-aided design (CAD) korištenje je računalne tehnologije kao pomoć u oblikovanju (tehničko crtanje) i izradi proizvoda. CAD programi su u početku oponašali dvodimenzionalne ručno rađene crteže. CAD programi stvaraju modele stvarnog svijeta. Termin model upotrebljava se kada govorimo o rezultatu CAD projekta, a to je datoteka iz koje se može stvoriti više zasebnih crteža. CAD softver služi najviše za dvodimenzionalno izradu, no u većini CAD softvera moguće je izraditi i trodimenzionalne modele. Bez obzira da li je model dvodimenzionalni ili trodimenzionalni, bit će to složen prikaz objekta promatranja u mnogo slojeva (»layer«). Naime, CAD programi omogućuju da se dijelovi crteža postave u slojeve koji će biti prikazani prema potrebi. Jednako, slojevi mogu činiti prostornu, vremensku i pojmovnu međusobnu razliku (Eiteljorg II – Fernie – Hugget – Robinson 2003:7). U arheologiji, na primjer, različiti slojevi mogu označavati drukčiji materijal iz različitog razdoblja ili različite kulturne grupe.

Dvodimenzionalni crteži razlikuju se od dvodimenzionalnih CAD modela po tome što crteži prikazuju jednu situaciju dok se modeli strukturirani u slojeve mogu se promatrati na više načina. Jednako, modeli se mogu prenijeti na papir u bili kojem mjerilu. Razlika između trodimenzionalnih crteža i modela mnogo je veća.

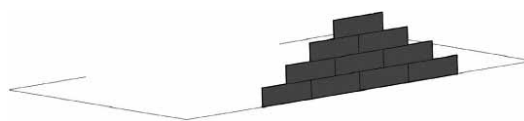
Postoje tri osnovna načina na koji možemo konstruirati trodimenzionalne modele u CAD-u:

- »Wire-frame« modeliranje
- »Surface« modeliranje
- »Solid« modeliranje

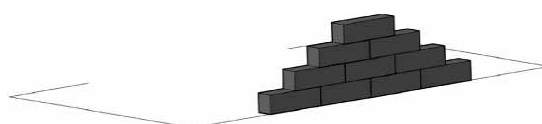
Wire – frame model sastoji se od točaka i linija nacrtanih u trodimenzionalnom prostoru. Oni definiraju rub objekta, ali ne i površinu. Wire – frame modeli mogu poslužiti kao podloga za druge oblike 3D modela (Slika 1). Surface modeli su složeniji negoli wire frame modela. Definiran je rub objekta, ali i površina (Slika 2). Surface modeli su sastavljeni od lica objekta, te čine unutrašnjost objekta šupljom, a kod solid modela unutrašnjost je ispunjena. Iako solid modeli možda izgledaju jednako kao surface modeli, ipak se njima mnogo jednostavnije rukuje, jer CAD program može kroz njih načiniti poprečni presjek (Slika 3). Solid modeli tvore se tako da se dodaje, oduzima ili mijenja jednostavan oblik kako bi se stvorio kompliciraniji (EITELJORG II – FERNIE – HUGGET – ROBINSON 2003: 16).

Slika 1

Slika 2

Slika 3

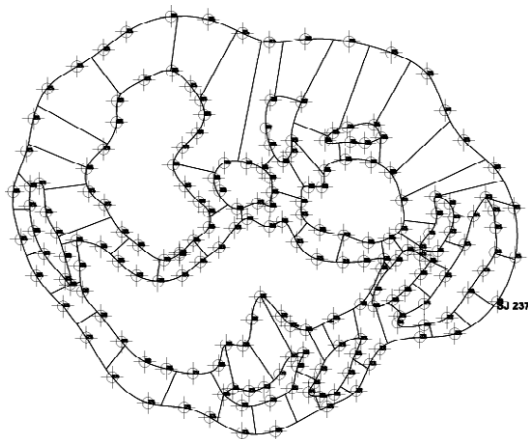
2. Izrada tehničke dokumentacije na trasi autoceste Beli Manastir – Osijek – Svilaj

Od 2006. godine Arheološki muzej u Zagrebu sudjelovao je na trasi autoceste Beli Manastir – Osijek – Svilaj na šest zaštitnih arheoloških iskopavanja. Istražena je površina od oko 178000m² (BALEN 2008b: 6). Istraženi su lokaliteti: Pajtenica, Ivandvor, Franjevac, Palanka, Palača i Stara Vodenica. Planovi Pajtenice, Ivandvora, Franjevca i Palanke su stvarani kao dvodimenzionalni modeli. Prostorni trodimenzionalni modeli, rabeći wire – frame modeliranje, rađeni su na lokalitetima Tomašanci – Palača te Jurjevac – Stara Vodenica, kao i na nekim arheološkim objektima lokaliteta Franjevac. Svi modeli izrađeni su u programu AutoCAD 2007.

Wire frame modeliranje korišteno je kao rezultat snimanja totalnom stanicom. Geodetske točke uzimane su na terenu totalnom stanicom¹ Leica 805p. Kasnije, koristeći se softverom Leica

¹ Totalna stanica je elektronski teodolit koji ima u sebi računalo, memoriju i elektronički daljinomjer (EDM) (Eiteljorg II 2002).

Geo Office Tools, podaci se prebacuju u računalo i uređuju za daljnju obradu. Jedan od prvih preduvjeta za postizanje wire – frame trodimenzionalnih oblika je snimanje većeg broja točaka nego što bi se snimalo za dvodimenzionalni model. Važno je uzimati bilježaka. Svaka točka snimljena na terenu mora imati svoje objašnjenje. Ne smije se pomisliti da će, bez bilješka, sutra biti razumljivi podaci koje smo snimili danas. Dobro vođenje bilješki s terena je posebno važno kod trodimenzionalnog modela jer, kao što smo ranije naveli, uzima se znatno veći broj točaka i lakše nastaje zabuna. Kod snimanja točaka za 3D modele mora se pripaziti da imamo dovoljno podataka kako bi se objekt u AutoCAD-u potpuno mogao obraditi. Snimanje za 3D modele je mnogo zahtjevnije od snimanja za planove. Moguće je snimiti mnogo točaka, a da nam jedna ili dvije ključne nedostaju. Zbog toga je poželjno kompliciranije situacije skicirati. Na lokalitetima se nije naišlo ni na jednu nadzemnu konstrukciju, već samo na ukope. Uzimale su se točke vanjskih i unutarnjih rubova ukopa, te svake promjene unutar objekta (Slika 4) te bi se u AutoCAD-u nacrtao trodimenzionalni objekt (Slika 5).

Slika 4

Slika 5

3. Izrada 3D »Wire – frame« modela

Na lokalitetu Tomašanci na površini od 64 000 m² zabilježeno je 2188 stratigrafski jedinica (Balen 2008:4) te je snimljena 43191 točka. Na podlogu lokaliteta u AutoCAD-u, koju su pripremile Hrvatske autoceste, ucrtana je koordinatna mreža u smjeru sjever-jug s dimenzijama kvadranta 5x5 metara. Točke snimljene totalnom stanicom prebacivale su se u računalo pomoću Leica Geo Office Tools softvera u formatu koji smo nazvali arheo. Format prikazuje broj točke, mjesto gdje se točka nalazi na y i x os te nadmorsku visinu (z/h):

broj točke	y os	x os	nadmorska visina
1	6532117.840	5028108.802	95.057

Prebačeni podaci bit će datoteke sa ASC² ekstenzijom koju čitamo kao tekst datoteku. Ti podaci prebacuju se u AutoCAD pomoću softvera EZYsurf. Da bi softver prebacio točke, mora se

² .asc ekstenzija se pokatkad služi za tekstualne datoteke, kratica je za ASCII (American Standard Code for Information Interchange). ASCII je tekstualna datoteka u kojoj svaki bajt znači jedan ASCII znak. Datoteke formatirane

programom za obradu teksta moraju biti pohranjene i prenošene kao binarne datoteke kako bi se sačuvali njihov osnovni format (Englesko – hrvatski informatički enciklopedijski rječnik).

obratiti pozornost na pravilan izgled stupaca tekstualne datoteke (Slika 6). Prebacujemo one točke koje želimo obraditi u AutoCAD-u.

Softver EZYSurf pri prebacivanju točaka u AutoCAD ubacuje one podatke koje mu zadamo. Mi ćemo zadati Pt Number, easting, northing i elevation. Taj softver prebacivanjem automatski stvara tri nova sloja: ptno, elevation i ezysurf – POINTS. Točke su u AutoCAD softveru smještene s obzirom na x, y os i prikazuju visinu, broj i oznaku točke (Slika 7).

Kada su točke prebačene u CAD, potrebno je konzultirati se s bilješkama s terena. Važno je zabilježiti datum kada su podaci snimljeni na terenu, kao i osobu koja ih snima. Ponekad nije moguće da ista osoba stvara modele u AutoCAD-u i snima na terenu pa je zato nužno da se zabilježi tko snima kako bi se mogle riješiti moguće nejasnoće.

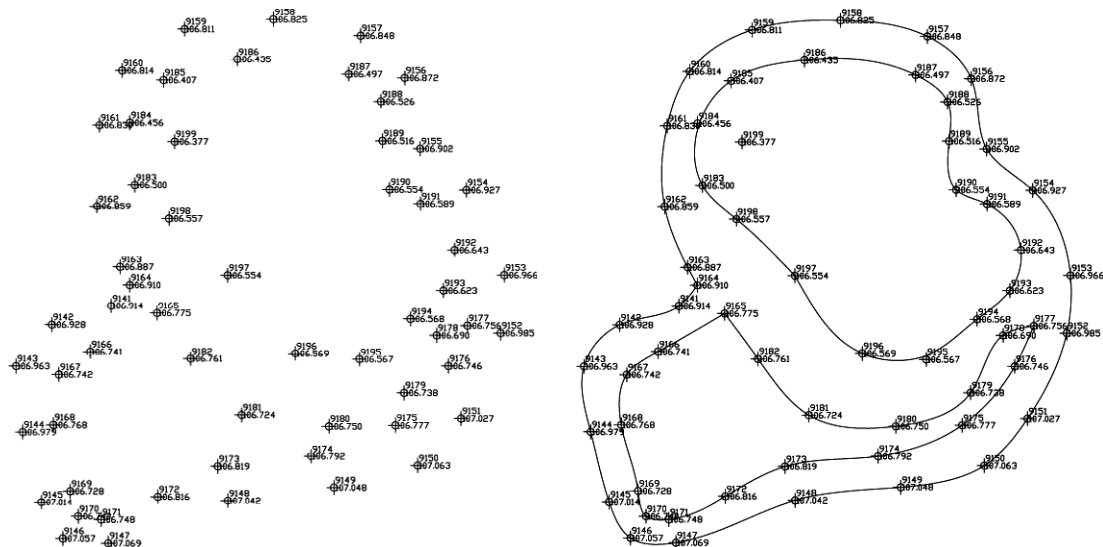
Točke spajamo prema skicama s terena (Slika 8).

No, s ovako spojenim točkama još nemamo dojam trodimenzionalnosti. Kako bismo ga postigli, povezat ćemo međusobno linije raznih visina alatom koji se naziva 3D Polyline (Slika 9).

Svi ukopi na lokalitetu Tomašanci – Palača nacrtni su kao wire-frame modeli. Mogu poslužiti u daljnjem istraživanju. Svakako su važni pri rekonstrukciji stambenih ili radnih objekata (Slika 10).

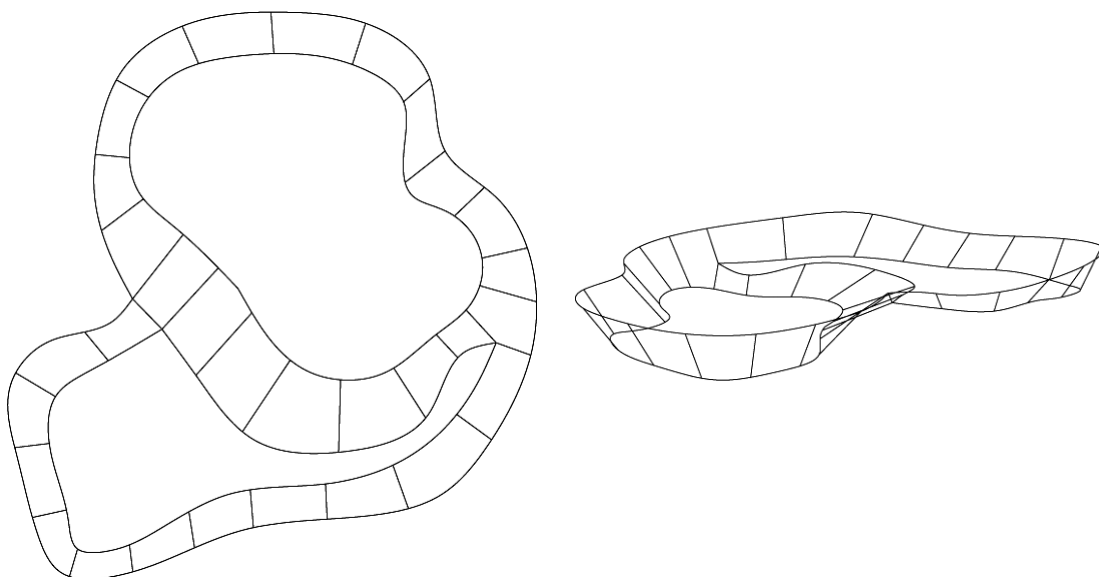
Pt Number	Easting	Northing	Elevation
9141	6531976.799	5027803.057	106.914
9142	6531976.379	5027802.923	106.928
9143	6531976.126	5027802.639	106.963
9144	6531976.173	5027802.163	106.979
9145	6531976.304	5027801.666	107.014
9146	6531976.456	5027801.410	107.017
9147	6531976.778	5027801.377	107.069
9148	6531977.623	5027801.677	107.042
9149	6531978.373	5027801.770	107.048
9150	6531978.965	5027801.924	107.063
9151	6531979.272	5027802.257	107.027
9152	6531979.551	5027802.864	106.985
9153	6531979.577	5027803.274	106.966
9154	6531979.309	5027803.878	106.927
9155	6531978.983	5027804.172	106.902
9156	6531978.873	5027804.671	106.872
9157	6531978.562	5027804.971	106.848
9158	6531977.945	5027805.086	106.825
9159	6531977.318	5027805.017	106.811
9160	6531976.876	5027804.723	106.814
9161	6531976.716	5027804.336	106.830
9162	6531976.688	5027803.763	106.859
9163	6531976.861	5027803.332	106.887
9164	6531976.930	5027803.204	106.910
9165	6531977.123	5027803.005	106.775
9166	6531976.651	5027802.733	106.741
9167	6531976.429	5027802.570	106.742
9168	6531976.390	5027802.213	106.768
9169	6531976.509	5027801.744	106.728
9170	6531976.565	5027801.565	106.740
9171	6531976.728	5027801.542	106.748
9172	6531977.128	5027801.703	106.816
9173	6531977.552	5027801.918	106.819
9174	6531978.212	5027801.991	106.792
9175	6531978.808	5027802.210	106.777
9176	6531979.182	5027802.629	106.746
9177	6531979.317	5027802.916	106.756
9178	6531979.099	5027802.848	106.690
9179	6531978.869	5027802.442	106.738
9180	6531978.338	5027802.203	106.750
9181	6531977.721	5027802.282	106.724
9182	6531977.360	5027802.682	106.761
9183	6531976.966	5027803.913	106.500
9184	6531976.931	5027804.353	106.456
9185	6531977.169	5027804.656	106.407
9186	6531977.690	5027804.804	106.435
9187	6531978.478	5027804.698	106.497
9188	6531978.703	5027804.506	106.526
9189	6531978.716	5027804.227	106.516
9190	6531978.766	5027803.882	106.554
9191	6531978.985	5027803.781	106.589
9192	6531979.226	5027803.454	106.643
9193	6531979.147	5027803.166	106.623
9194	6531978.914	5027802.963	106.568
9195	6531978.554	5027802.678	106.567
9196	6531978.100	5027802.720	106.569
9197	6531977.623	5027803.272	106.554
9198	6531977.207	5027803.674	106.557
9199	6531977.247	5027804.221	106.377

Slika 6 – Geodetski podaci stratifrgske jedinice 601

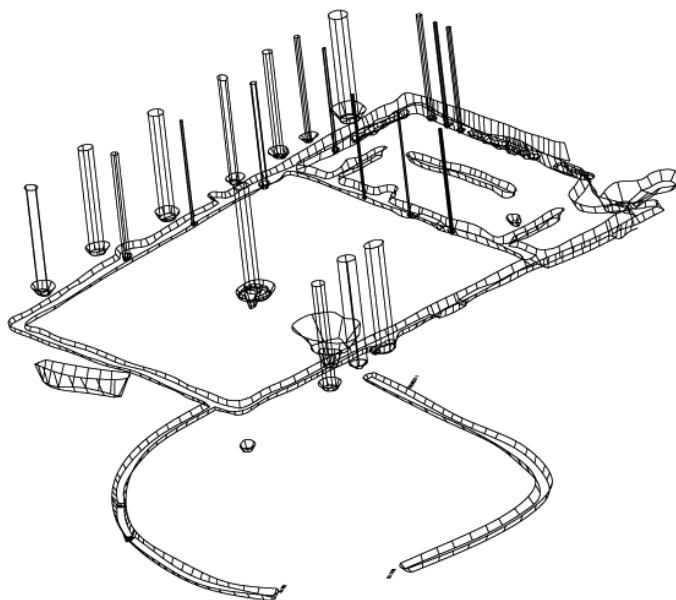

Slika 7 – Podaci stratifrgske jedinice 601 prebačeni u AutoCAD

Slika 8 – Spojene geodetske točke

Slika 9 – 3D model ukopa jame

Slika 10 – Simulacija stupova objekta 1

Iz negativa zidova ili stupova lako stvorimo *solid* 3D model s kojim možemo lakše manipulirati negoli s *wire frame* modelom. Površinama *solid* modela možemo mijenjati boju, teksturu, osvjetljenje i još mnogo toga. Serije tih sofisticiranih procesa, koje nazivamo *rendering*, razvijene su za CAD softvere kako bi dočarala izgled objekta. *Rendering* *solid* modela nam omogućuje realističniju rekonstrukciju arheoloških spomenika. No, realistični prikaz može biti varljiv ako ga ne promatramo kritično (Eiteljorg II – Fernie – Hugget – Robinson 2003:18).

4. Zaključak

Kako bismo lakše snimili veliku količinu podataka koja nam je potrebna za izradu 3D modela, mogli bismo rabiti *High Definition Survey* (HDS) opremu. HDS je 3D laserski skener koji se koristi kosom laserskom zrakom kojom prelazi preko određenog objekta te snima na tisuće točaka u nekoliko minuta.

CAD programi imaju svoje granice. Kako bismo postigli prostornu analizu podataka moramo se koristiti Geografskim informacijskim sustavom (GIS). GIS omogućuje prihvaćanje, rukovanje i prikazivanje podataka prostornog sadržaja putem računala (BARKER 2000: 257). Prostorni podaci su, najjednostavnije rečeno, informacije koje opisuju rasprostranjenost stvari na zemljinoj površini (GILLINGS – WISE 1998). GIS je program baze podataka, dok je CAD grafički program. Kod CAD softvera važne su linije, sam crtež je informacija, a kod GIS programa linije su samo prikaz podataka. GIS se razlikuje od drugih sistema zbog sposobnosti provođenja prostornih pretraživanja i preslojavanja koje stvaraju nove informacije (COWE 1988).

U radu smo prikazati samo jedan od načina 3D modeliranja. Upotreba CAD i GIS programa u arheologiji je neograničena i neizbježna.

BIBLIOGRAFIJA

- ALLEN, K.M.S. – GREEN, S.W. – ZUBROW, E.B.W. (ur.) 1990 – *Interpreting Space: GIS and archaeology*, Taylor & Francis, 1990.
- BALEN J. 2008 – *Izvešće o arheološkim istraživanjima nalazišta Tomašanci – Palača*. Zagreb, 2008.
- BALEN J. 2008a – *Rezultati zaštitnih istraživanja na trasi autoceste Beli Manastir – Osijek – Svilaj*. Katalog izložbe. Zagreb, 2008: Arheološki muzej u Zagrebu.
- BARKER, P. 2000 – *Tehnike arheološkog iskopavanja*. Split, 2000: MHAS.
- COWE, D.J. 1988 – *GIS versus CAD versus DBMS: What are the Differences?*, *Photogrammetric Engineering and remote sensing*, 54(11), 1988:1551–1556.
- EITELJORG II, H. – K. FERNIE – J. HUGGET – D. ROBINSON 2003 – *CAD: A Guide to Good Practice*. Oxbow Books, 2003.
- EITELJORG II, H. 2002 – *The CSA CAD Guide for Archaeology and Architectural History*, CSA, 2002. URL: <http://csanet.org/inftech/cadgd/cadgdtoc.html> (2.11.2008.)
- Englesko-hrvatski informatički enciklopedijski rječnik, Ž – L, autor i urednik: Prof. dr. sc. Željko PANIAN, Jutarnji list.
- Englesko-hrvatski informatički enciklopedijski rječnik, M – Z, autor i urednik: Prof. dr. sc. Željko PANIAN: Jutarnji list.
- GILLINGS M. – A. WISE (ur.) 1998 – *GIS Guide to Good Practice*, AHDS Guides to Good Practice, 1998. URL: <http://ads.ahds.ac.uk/project/goodguides/gis/> (13.11.2008.)

SUMMARY

APPLICATION OF THE 3D »WIRE – FRAME« MODEL
ON THE ARCHAEOLOGICAL SITE TOMAŠANCI – PALAČA

Since 2006 the Archaeological Museum in Zagreb has been involved in the excavation of six protected archaeological sites on the route of the highway Beli Manastir – Osijek – Svilaj. A surface area of about 178,000 m² was excavated. The localities of Pajtenica, Ivandvor, Franjevac, Palanka, Palača and Stara Vodenica were surveyed. The plans of Pajtenica, Ivandvor, Franjevac and Palanka were shaped as two-dimensional models. Spacial three-dimensional wire frame modelling was used at Tomašanci – Palača and Jurjevac – Stara Vodenica, and in some objects of the archaeological locality of Franjevac. All models were carried out by using the AutoCAD 2007 programme.

Wire-frame modelling was used as a result of collecting data with the total station. The wire-frame model consists of points and lines drawn in a three-dimensional space. These however define the edge of the object, but not its surface, and can be used as a basis for other 3D shapes. One of the major preconditions for achieving wire-frame 3D modelling is to capture a larger number of points than it would be necessary for a two-dimensional model. When gathering data points for 3D models we must make sure that we have enough information so that the object can be thoroughly processed by the AutoCAD programme.

In the archaeological sites surveyed not a single aboveground construction was found, only burial places. Points were measured both inside and outside the outer edges of the burial places and also all changes within the object were recorded in order to allow the 3D drawing of the objects in the AutoCAD programme.

In the locality of Tomašanci on an area of 64,000 m² 2,188 stratigraphic units were noted and 43,191 points were gathered. The points measured by the total station were entered into the computer by means of the Leica Geo Office Tools software. These data has an ASC extension which can be read as text file. The information is transferred into AutoCAD by means of the EZY surf software. The points in the model are connected on the basis of sketches made on-site. In order to obtain a 3D model, the lines of various height will have to be interconnected by means of the 3D Polyline tool.

Translated by Agnes Milovan

Rukopis primljen: 14.XI.2008.
Rukopis prihvaćen: 20.XI.2008.

IVAN DRNIĆ

*Slavka Kolara 81
HR – 10410 Velika Gorica*

GORAN SKELAC

*GeoArheo d.o.o.
Kneza Mislava 3
HR-10000 Zagreb*

LATENSKI NALAZI S LOKALITETA CIGLANA – ZELENO POLJE U OSIJEKU

**UDK 903 »638« (36:497.5)
Stručni rad**

U radu su obrađeni keramički i metalni nalazi koji potječu iz dva kasnolatenška objekta pronađena na lokalitetu Ciglana – Zeleno polje u Osijeku te se na osnovi usporedbe s drugim naseobinskim lokalitetima interpretira kontekst nalaza.

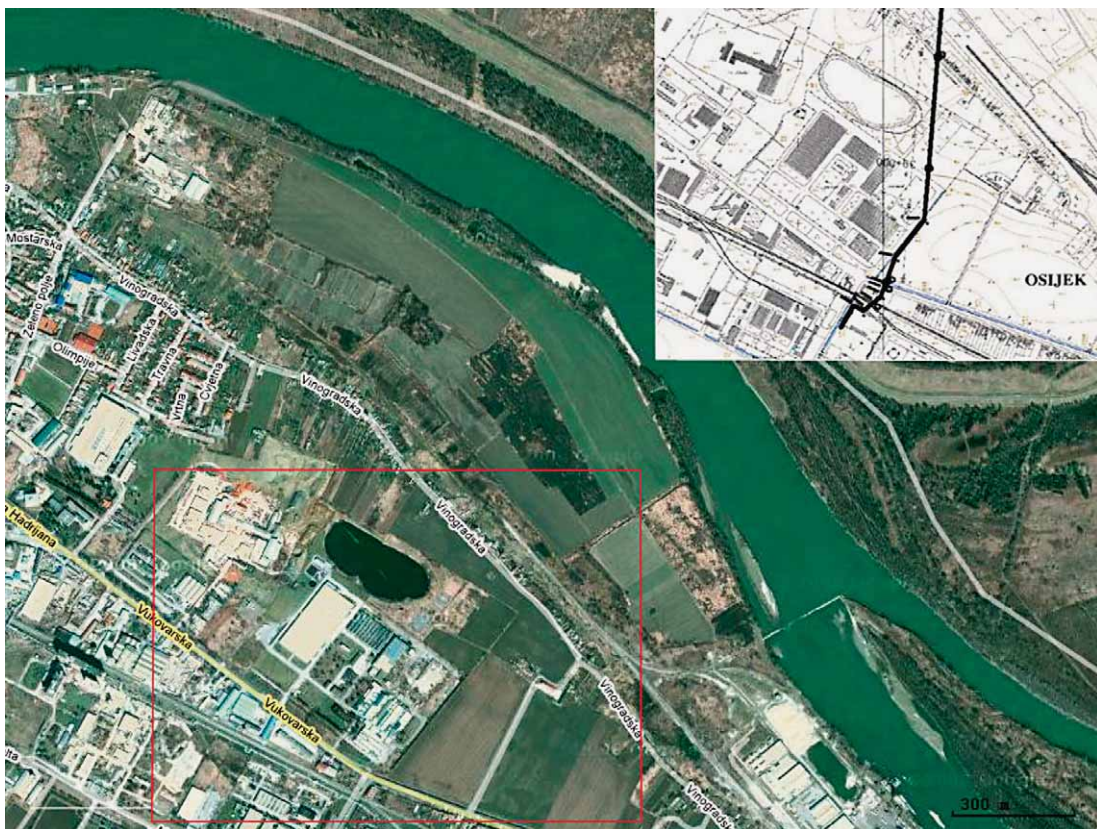
Gljučne riječi: Osijek – Donji grad, Ciglana – Zeleno polje, kasni laten – Lt D, Skordisci, naselja, keramika, fibule

Key words: Osijek – Donji grad, Ciglana – Zeleno polje, Late Iron Age – Lt D, Scordisci, settlements, pottery, fibulae

Prilikom izvedbe zaštitnih arheoloških iskopavanja na budućoj trasi magistralnog plinovoda Belišće – Osijek, tijekom rujna i listopada 2006. godine, istražen je i lokalitet Ciglana – Zeleno polje, koji se nalazi na području osječkog Donjega grada. Ovaj arheološki iznimno bogat lokalitet je smješten na povišenom položaju odnosno riječnoj terasi Drave s nadmorskom visinom od 92 metra, što odgovara kotama drugih naseobinskih nalazišta u Osijeku pa se pretpostavlja da je to bila sigurna visina do koje nije dosezao najveći vodostaj rijeke.

U istraživanjima su pronađeni ostaci paljevinog groblja kulture Južnapanonske inkrustirane keramike iz razdoblja srednjeg brončanog doba, te naseobinski objekti starijeg i mlađeg željeznog doba, rimskog perioda te ranog srednjeg vijeka (SKELAC 2007: 32, 2007a: 20). Latenski horizont zastupljen je s dva objekta; ukopani objekt SJ 006, koji je definiran kao radni prostor te objekt SJ 036 kojeg predstavljaju ostaci podnice nadzemne kuće, pravokutne osnove.

Na osnovi slučajnih nalaza latenske kulture te nalaza dobivenih u arheološkim istraživanjima, primjerice, na području Pristaništa izvedenih 1961. (BULAT 1977: 17–30) ili prilikom izgradnje zgrade Kirurgije u sklopu Opće bolnice 1988. i 1989. godine (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 258–259, ŠIMIĆ 1997: 23–25), bilo je moguće pretpostaviti veličinu i položaj naselja Skordiska na području osječkog Donjeg grada. Ono je vjerojatno bilo smješteno na visokoj obali Drave, na prostoru od Carinarnice na zapadu, na jugu vjerojatno do Vukovarske ulice i istočno do Stare kožare (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 259), iako se sporadični nalazi mogu pratiti na istok do Zelenog polja.¹

Sl. 1. Položaj lokaliteta Ciglana – Zeleno polje i trasa plinovoda

Fig. 1. Location of the site Ciglana – Zeleno polje and the course of the gas pipeline

Sam lokalitet Ciglana – Zeleno polje dobro je poznat u arheološkoj literaturi. Naime, u razdoblju od 1953. i 1966. godine prilikom iskopavanja gline za potrebe ciglane otkrivena je biritualno groblje latenske kulture sa 53 groba, među kojima su 4 bila paljevinska a ostali skeletni. Nažalost, grobovi su iskapani krajnje nestručno uz povremen arheološki nadzor bez ozbiljnije arheološke dokumentacije. Analizom grobnih priloga groblje je datirano u fazu Lt B2 (grob 29) i Lt C. (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 38; 2007: 119; BOŽIĆ 1981: 317–318).

¹ Zbog veličine prostora na kojemu su pronalazeni ostaci latenske kulture Jasna Šimić pretpostavlja postojan-

je barem dva latenska naselja, od kojih bi ono zapadnije bilo veće i značajnije (ŠIMIĆ 1997: 24).

Na području rasprostiranja latenske kulture utvrđena naselja, s funkcijom administrativno-ekonomskih i vojnih centara, počela su se graditi u mlađoj fazi srednjeg latena. U Panoniji, pa tako i u istočnoj Slavoniji uglavnom su građena na povoljnim položajima u blizini prirodnih komunikacija koji su bili naseljavani i u ranijim razdobljima prapovijesti. Naselja su bila opasana sistemom fortifikacija koji se sastojao od zemljanih bedema sa zapečenim vrhom na kojem se nalazila drvena palisada. S unutrašnje strane bedema nalazile su se prilazne rampe a ispred bedema opkopi (JOVANOVIĆ, B. – M. JOVANOVIĆ 1988: 92; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1984: 24; 1996: 257; DIZDAR 2001: 94.). Prostor unutar bedema bio je podijeljen na obrtnički i stambeni dio koji se sastojao od nadzemnih kuća pravokutne osnove koje su predstavljale osnovne stambene jedinice, kakva je pronađena i na lokalitetu Ciglana – Zeleno polje, s nabijenim zemljanim podom, zidovima izvedenim u tehnici pletera oblijepljenih blatom, što nam potvrđuju nalazi kućnog ljepa unutar naselja, i krovom na dvije vode. Ostaci nadzemnog objekta pronađeni su u istraživanima utvrđenog naselja Gradina u Privlaci pokraj Vinkovaca 1979. godine. Unutar kasnolatenskog bedema istraženi su ostaci zapečene podnice te nekoliko otpadnih jama uz samu kuću (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1984: 24). Ostaci nadzemne kuće pravokutnog oblika s nabijenom podnicom koja je imala tri obnove, pronađeni su i na Gradini u Oroliku. Uz kuću istraženo je otvoreno ognjište popločeno ulomcima grube latenske keramike te nekoliko otpadnih jama (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1984: 26). U nekoliko slučajeva, primjerice iz najranije faze naseljavanja na Gomolavi, zabilježeni su i plitko ukopani stambeni objekti (JOVANOVIĆ, B. – M. JOVANOVIĆ 1988: 74). Poluukopani objekt, koji je vjerojatno služio kao radni prostor, otkriven je zajedno s tri peći potkovičastog oblika za taljenje željeza i nekoliko otpadnih jama, u istraživanju prilikom gradnje zgrade Kirurgije (ŠIMIĆ 1997: 25).

Sl. 2. Arheološko istraživanje na trasi plinovoda
Fig. 2. Excavation at the course of the gas pipeline

Objekt SJ 006

Ukopani objekt SJ 006 je izduženog, ovalnog oblika, orijentiran u smjeru JZ – SI (Sl.3. i Sl. 9). Sastoji se od dvije komore koje su bile ispunjene zapunama SJ 005, SJ 032, SJ 033, SJ 072, SJ 073, SJ 074, dimenzija 4,25 x 2,51 m, s najvećom relativnom dubinom od 1,67 m. Moguće ga je interpretirati kao radni prostor², koji je kasnije iskorišten kao otpadna jama. Objekt je u svom donjem dijelu presjekao i djelimično uništio jednu ili dvije žare kulture Južnopanonske inkrustirane keramike, a bio je i sam presječen ukopom recentnog telekomunikacijskog kabla (SJ 003/004) (SKELAC 2007: 44, 2007a: 20). Slična situacija zabilježena je u istraživanjima na Pristaništu, gdje su ispod latenskog sloja pronađena dva kasnobrončanodobna žarna groba (BULAT 1977: 13).

U istraženom objektu SJ 006 pronađeno je ukupno 80 ulomaka keramičkih posuda. Ukupan broj ulomaka posuda izrađenih na lončarskom kolu je 68 komad (85%), za 56 (70%) je bilo moguće odrediti tipološku pripadnost. Ulomaka izrađenih rukom je 12 (15%), za njih 8 (66,4 %) određena je tipološka pripadnost. Među ulomcima izrađenih rukom jedan je grafitiran i ukrašen češljastim ukrasom. Od keramičkih oblika zastupljeni su uobičajeni tipovi posuda poznati s nalazišta Skordiska.

Keramika izrađena na lončarskom kolu:

- zdjele zaobljenog tijela i ravnog, profiliranog ruba: 1
- zdjele zaobljenog tijela i uvučenog ruba: 14 (T. 1:1–12)
- zdjele bikoničnog tijela i ravnog ruba: 5 (T. 1:13–16)
- zdjele S-profilacije: 15 (T. 2:1–10)

Sl. 3. Istraženi jamski objekt SJ 006

Fig. 3. Excavated dug-in structure SJ 006

² Prilikom istraživanja latenskog naselja u Sárváru, datiranog od faze Lt B1 od u Lt D, ustanovljeni su ukopani objekti koji su se nalazili uz objekte s nadzemnom konstrukcijom. Iako se ne može isključiti mogućnost da su

ukopani objekti korišteni za privremeni i kratkotrajni smještaj, autor smatra da ih je prikladnije okarakterizirati kao radionice ili čak svinjce, odnosno nastambe za neke druge domaće životinje (BOTOND 2006: 253).

- vrč zaobljenog tijela, stožasto oblikovana vrata i vodoravno položenog ruba: 1 (T. 3:4)
- lonci S-profilacije s najvećom širinom u gornjem dijelu: 3 (T. 3:1–3)
- lonci zaobljenog tijela i vodoravno položenog, zadebljalog ruba: 1 (T. 4:12)
- lonac bikoničnog tijela i koničnog vrata: 1 (T. 2:11)
- dna posuda: 1 ravno, 2 omphalos, 6 prstenastih i 1 noga (T. 4:1–11)

Keramika izrađena rukom:

- lonci zaobljenog tijela ukrašeni češljastim ukrasom: 1 (T. 4:13)
- ravno dno posude: 1 (T. 4:11)

Uz ostatke životinjskih kostiju te manje količine kućnog ljepa, pronađena je brončana fibula žičane konstrukcije, srednjolatske sheme (T. 3:7) te dio kamenog predmeta, možda žrvnja.

Objekt SJ 036

Objekt SJ 036 (zapune SJ 35, 41, 86, 87, 88, 89, 90, 91) je dimenzija 5,58 x 4 m, dubine 40 cm i orijentacije JI – SZ (Sl. 4–6 i Sl. 8). Definiran je kao ostatak podnice kuće, pravokutne osnove sa zaobljenim uglovima. Podnica, djelomično uništena oranjem, sastojala se od pepeljastog sloja koji ukazuje na mogućnost da je objekt gorio, ispod kojeg se nalazio zapečeni sloj crvene, tvrde zemlje. Na kraćim stranama objekta zabilježene su dvije rupe od stupova koji su vjerojatno nosili poprečnu gredu na koju se oslanjala krovna konstrukcija. Zidovi su bili načinjeni u tehnicu pletera koji je bio oblijepljen mješavinom blata i trave ili slame, o čemu svjedoči veća količina kućnog ljepa pronađena u objektu.³ Kao što je već spomenuto, ostaci sličnih objekata zabilježeni su u istraživanima utvrđenih naselja Gradina u Privlaci i Gradina u Oroliku (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1984: 24–26). Na latenskom nalazištu Budaörs u Mađarskoj⁴ zabilježen je objekt L/324 gotovo identičnog oblika koji je na osnovu keramičkog materijala pronađenog u njemu a koji se sastojao od tipičnih kasnolatskih oblika među kojima su najbrojnije zdjele S-profilacije ukrašene uglačanim valovnicama ali i rimskih oblika datiran u sam kraj faze Lt D2, kronološki u augustovsko vrijeme (OTTOMÁNYI 2005: 74–78, Sl. 3:1). Slične forme su, no ipak nešto dublji i nepravilnijeg oblika, objekti L/584 i L/588, prvi datiran u prijelaz Lt C2 u Lt D1 a drugi u Lt D2 (OTTOMÁNYI 2005: 83–85, Sl. 3:3–4). Izduženog oblika i s ostacima rupa od stupova na kraćim stranama, orijentacije SZ-JI je plitko ukopani objekt 84 s mađarskog lokaliteta Sárvár, datiran u prijelaz Lt C2 u Lt D1 (BOTOND 2006: 252, Sl. 23).

U pepeljastom sloju pronađeni su ulomci keramičkih posuda, životinjske kosti, ostaci kućnog ljepa, perla od staklene paste (Sl. 7) te nekoliko metalnih predmeta: brončana fibula sa raskovanim lukom u obliku trokuta (T. 11:3), dio fibule sa spiralom (T. 11:5), fragment okova željezne pojasne kopče (T. 11:4), brončana karika prebačenih krajeva (T. 11:10) te brončani čavao kvadratnog presjeka s kružnom glavicom (T. 11:9).

U objektu SJ 036 pronađen je ukupno 861 ulomak keramičkih posuda. Broj ulomaka posuda izrađenih na kolu iznosi 640 (74,3%), za 241 (37,6%) je bilo moguće odrediti tipološku pripadnost. Ulomaka izrađenih rukom je 221 (25,7%), a za njih 45 (25,5%) određena je tipološka pripadnost.

³ Na već spomenutom mađarskom nalazištu Sárvár, nekoliko nadzemnih objekata građeno je ponešto drugačijom tehnikom. Naime, umjesto pletera, za konstrukciju zidova korištene su drvene daske koje su, jedna do druge, postavljane vertikalno u zemlju nakon čega bi se premazale smjesom blatom i pljeve (BOTOND 2006: 253, Tabla 37).

⁴ Latensko naselje s lokaliteta Budaörs datirano je od starije faze srednjeg latena – Lt C1 do u ranocarsko razdoblje a većina istraženih objekata i materijal pronađen u njima, potječe iz faze Lt D2 (OTTOMÁNYI 2005: 124–125).

Keramika izrađena na lončarskom kolu:

- zdjele zaobljenog tijela i ravnog, profiliranog ruba: 7 (T. 6:5–6)
- zdjele zaobljenog tijela i uvučenog ruba: 42 (T. 5:1–4)
- zdjele bikoničnog tijela i ravnog ruba: 22 (T. 5:5–9)
- zdjele S-profilacije: 52 (T. 6:1–4)
- vrč zaobljenog tijela i stožasto oblikovana vrata: 1 (T. 6:7)
- kantharosi zaobljenog tijela i stožastog ili cilindričnog vrata: 7 (T. 7:1–3, 5–7)
- kantharosi S-profilacije: 4 (T. 7:4, 8, 9)
- lonci S-profilacije s najvećom širinom u gornjem dijelu: 7 (T. 9:2–3)
- lonci zaobljenog tijela i vodoravno položenog, zadebljalog ruba: 3 (T. 8:8 i T. 9:1)
- lonci zaobljenog tijela i vodoravno položenog, profiliranog ruba: 2 (T. 8:5–6)
- lonci bikoničnog tijela i i snažno izvučenog, profiliranog ruba: 3 (T. 8:1–3)
- poklopci: 9 (T. 8:9–10)
- ulomci trakastih drški: 3
- dna posuda: 11 ravnih, 10 omphalos, 28 prstenastih i 1 noga (T 11:1–2)

Keramika izrađena rukom:

- lonci zaobljenog tijela ukrašeni češljastim ukrasom: 32 (T. 10:1–8)
- zdjele zaobljenog vrata i izvučenog ruba: 2 (T. 10:9–10)
- lonac S-profilacije (T. 10:12)
- dna posuda: 7 ravnih i 1 noga (T. 10:11)

Sl. 4. Ostaci podnice nadzemnog objekta SJ 036

Fig. 4. The remains of burned floor of the above ground house

Sl. 5. Presjek podnice objekta SJ 036

Fig. 5. Cross-section of burned floor of structure SJ 036

Sl. 6. Istraženi nadzemni objekt SJ 036

Fig. 6. Excavated above ground house SJ 036 of rectangular plan

KERAMIKA IZRAĐENA NA KOLU

1. Zdjele*a) Zdjela zaobljenog tijela i ravnog, profiliranog ruba*

U objektu SJ 006 pronađen je 1 a u objektu SJ 036 ukupno 7 keramičkih ulomaka koje možemo svrstati u ovaj tip zdjele (T. 6:5–6). Raspon promjera ruba je između 17 cm i 26 cm. Raspon debljine stijenke iznosi 0,45 cm do 0,6 cm. Površina je najčešće djelomično polirana, samo u jednom slučaju glatka. Boja površine je u većinom siva, po jedan ulomak su tamno sive, oker i crne boje, a presjek je najčešće sive, u jednom slučaju oker boje. Tvrdoća je stupnja 4–tvrda keramika. Jednoj posudi moguće je izmjeriti visinu te ona iznosi 5,2 cm. Na jednom ulomku nalazi se motiv kosih crta izveden glačanjem (T. 6:5).

Zdjele ovog tipa pronađene su na utvrđenim naseljima Damića gradina u Starim Mikavcima (DIZDAR 2001: 49, T. 23:4–5, 7, T. 28:7, T. 35:2–3, T. 37:6) i Gradina kod Orolika (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 260, sl. 3:11) te na otvorenom naselju na Ervenici (DIZDAR 2001: 49, T. 2:3, T. 3:3–5). Pojavljuju se u završnoj fazi ranog latena – Lt B2 i zadržavaju se do u stariju fazu kasnog latena – Lt D1 (DIZDAR 2001: 53).

b) Zdjele zaobljenog tijela i uvučenog ruba

Nakon zdjela S-profilacije predstavljaju drugi najbrojniji keramički oblik a pronađene su u oba latenska objekta, 14 ulomaka u objektu SJ 006 (T. 1:1–12) i 42 u objektu SJ 036 (T. 5:1–4). Raspon promjera ruba je između 13 cm i 25 cm. Raspon debljine stijenke je 0,45 cm do 0,8 cm. Površina je podjednako djelomično polirana i glatka. Boja površine je siva i tamno siva, samo u dva slučaja oker boje. Presjek je najčešće sive, rijetko tamno sive boje. Tvrdoća je stupnja 3–normalno tvrda keramika i stupnja 4–tvrda keramika. Na pet ulomka sačuvao se cijeli profil te visine posuda iznose od 4 cm do 5,7 cm, dna su u dva slučaja ravna, u dva prstenasta i jedno omphalos. Na jednom ulomku nalazi se perforacija.

Zdjele uvučenog ruba najbrojnija su inačica zdjela zaobljenog tijela na naseljima Skordiska (DIZDAR 2001: 53), što je slučaj i na lokalitetu Cigłana – Zeleno polje. Od latenskih nalazišta s prostora istočne Slavonije poznati su primjerci s Dirova brijega (DIZDAR 2001: 53, T. 5: 1–3, T. 12:5, T. 15:1), Damića gradine (DIZDAR 2001: 53, T. 18: 2–3, T. 34: 6, T. 35: 8) i Gradine u Oroliku (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 260. sl 3: 43–44, 46–47). Ovaj se tip zdjele pojavljuje krajem 4. st. pr. Kr. a u razdoblju gradnje utvrđenih naselja postaju omiljen oblik, često ukrašavan glačanim ukrasom i slikanjem (DIZDAR 2001: 56)

c) Zdjele bikoničnog tijela i ravnog ruba

U objektu 006 pronađeno je 5 (T. 1:13–16) a u objektu SJ 036 22 ulomaka ovog tipa zdjele (T. 5:5–9). Raspon promjera ruba je između 19 cm i 26 cm. Raspon debljine stijenke iznosi od 0,45 cm do 0,8 cm. Površina je najčešće djelomično polirana, rijetko glatka. Boja površine je većinom siva, manje tamno siva i oker, a presjek je najčešće sive, rijetko oker boje. Tvrdoća je stupnja 4–tvrda keramika, samo u nekoliko slučajeva 3–normalno tvrda keramika. Jedna zdjela po svom presjeku pomalo odstupa od ostalih primjeraka pošto ima profiliran ravn rub. Na istoj posudi na unutrašnjoj stijenci posude nalazi se ukras u obliku girlandi izveden tehnikom plitkog žlijebljenja (T. 1:13).

Na zdjelama ovog tipa često se na ramenu nalazi vodoravno postavljani žlijeb, rijeđe su ih dva dok neki primjerci uopće nemaju žljebove na ramenu. Na jednom ulomku nalazi se perforacija. Primjerci ovog tipa zdjele pronađeni su na Dirovu brijegu (DIZDAR 2001: 56, T. 5: 4, T. 12: 4, T. 14: 5), Damića gradini (DIZDAR 2001: 56, T. 23: 6, T. 39:2, T. 41: 6), Gradini kod Orolika (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 260. sl 3: 5) te na Pristaništu u osječkom Donjem gradu (BULAT 1977:

20, T. 5: 8, T. 7: 7). Karakteristične su za nalazišta Skordiska datirana u kraj 2. i 1. st. pr. Kr., a Božić ih je, u periodizaciji latenske kulture srednjeg Podunavlja., datirao u stupanj Beograd 3, odnosno Lt D (BOŽIĆ 1981: 320, sl. 5:56).

d) Zdjele S-profilacije

Zdjele S-profilacije predstavljaju najbrojniji keramički oblik na nalazištu. Iz objekta SJ 006 potječe 15 (T. 2:1–10) a iz objekta SJ 036 52 ulomka zdjela S-profilacije (T. 6:1–4). Raspon promjera ruba je između 18 cm i 32 cm. Raspon debljine stijenke iznosi od 0,35 cm do 0,8 cm. Površina je najčešće djelomično polirana, rijetko glatka. Boja površine je većinom siva ili tamno siva a nekoliko ulomaka je oker boje a presjeka najčešće siva, iznimno tamno siva ili oker. Tvrdća je stupnjeva 3–normalno tvrda i 4–tvrda keramika. Moguće ih je podijeliti u dvije podskupine, jednu s blažim i drugu s oštrijim prijelazom donjeg dijela tijela u rame. Na 6 ulomaka nalazila se perforacija. Jedna zdjela je ukrašena na unutrašnjoj stijenci motivom valovnice izvedenom tehnikom plitkog žlijebljenja (T. 2:4).

Zdjele S-profilacije i izvučenog ruba su najzastupljeniji keramički oblik općenito na nalazištima Skordiska. Pojavile su se u 3. st. pr. Kr. a tijekom 2. i 1. st. pr. Kr. postale su najbrojniji keramički oblik izrađivan na lončarskom kolu (DIZDAR 2001: 58). Pronađene su na Dirovu brijegu, Ervenici i Damića gradini (DIZDAR 2001: 58, 63, T. 8:7, T. 9:3, T.10:5, T. 13:4 T. 15:2, T. 16:1–2, T. 19:1, T.21:1–3, T. 25:4, T. 28:4, T. 34:2, T. 37:2), Gradini kraj Orolika (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 55–56, T. 53: 3, T. 54: 2; 1996: 260, sl.3:1–2,4, 7, 9, 12–13, 16–18, 34, 36, 49–50), Gradini u Privlaci (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1984: 25, T. 3: 1), Ivanovcima Gorjanskim – Palanka (DRNIĆ 2007: 170, T. 4:1–7), Donjem gradu u Osijeku (BULAT 1977: 18–19, T. V:1–3, 7) i Vukovaru (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 52, T. L:6, T. 51:3–4). Na latenskom naselju u Budaörsu, zdjele S-profilacije predstavljaju najbrojniji keramički oblik i datirane su od faze Lt C1 do u fazu Lt D2 (najveći broj ulomaka datiran je u ovu fazu), s tim da se njihova proizvodnja nastavlja i u ranorimskom periodu. Primjerci ukrašeni poliranim ukrasom, prvenstveno valovnicama datirani su u Lt C2 – Lt D (OTTOMÁNYI 2005: 97–98, obj. L/324 T. 4:1–4, T. 10:3).

2. Kantharosi

a) Kantharos zaobljenog tijela i stožastog ili cilindričnog vrata

U objektu SJ 036 pronađeno je ukupno 7 ulomaka ovog tipa kantharosa (T. 7:1–3, 5–7). Raspon promjera ruba je između 7 cm i 11 cm. Raspon debljine stijenke iznosi od 0,4 cm do 0,5 cm. Rub je izvučen. Površina je najčešće djelomično polirana, rijetko glatka. Boja površine je siva i samo je jedan ulomak oker boje. Presjek je siv, u jednom slučaju oker. Tvrdća je stupnjeva 4–tvrda keramika. U jednom slučaju sačuvana je i trakasta drška debljine 0,8 cm. Ukrašavanje je izvedeno tehnikom glačanja motiva cik-cak linija, kosih i ravnih linija, metopa i valovnica na vratu i ramenu posuda.

Kantharosi su karakterističan keramički oblik koji se povezuje s materijalnom kulturom istočnih Kelta, prvenstveno Skordiska a porijeklo im proistječe iz dvije različite tradicije. Kantharosi izrađeni na lončarskom kolu, vitkije forme koji su se pojavili u 3. st. pr. Kr. nastaju pod utjecajem helenističkog metalnog i keramičkog posuđa dok oblici izrađeni rukom proistječu iz autohtone panonsko-ilirske keramografske tradicije (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 44; TODOROVIĆ 1972:89; 1974: 64, DIZDAR 2001: 68, 99). U fazi utvrđenih naselja, koje obuhvaća period od sredine 2. st. te 1. st. pr. Kr., javili su se niži oblici zaobljenog tijela i stožastog odnosno cilindričnog vrata koji se proizvode do u 1. st. poslije Krista (DIZDAR 2001: 67).

Pronađeni su na Damića gradini (DIZDAR 2001: 66, T. 23:3, T. 25:5–7, T. 29: 1, 5–6, T. 32:4, 7–8, T. 39:7), Ivanovcima Gorjanskim pokraj Đakova (DRNIĆ 2007: 172, T. 5:5–6), Sotinu (SLADIĆ 1986: 47, T. 49:5) i na Vučedolu (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 52, T. 52:6). Među keramičkim materijalom iz objekta 036 izdvojeno je nekoliko ulomaka trakastih ručki koje su vjerojatno pripadale kantharosima ili možda vrčevima.

b) Kantharosi S-profilacije

Ovaj oblik kantharosa pojavljuje se u tri slučaja i to u objektu SJ 036 (T. 7:4, 8–9). Promjer ruba je između 8 i 16 cm a debljina stijenke između 0,4 i 0,7 cm. Površina je djelomično polirana, sive i oker boje. Presjek je siv a tvrdoća je stupnja 4–tvrda keramika. Ukrašavanje je izvedeno glačanim ukrasom kosih linija i valovnice na vratu i ramenu posuda.

Kantharosi S-profiliranog tijela pronađeni su na naseljima Dirov brijeg, Ervenica u Vinkovcima i Damića gradina u Starim Mikanovcima (DIZDAR 2001: 67, T. 3:2, T. 11:4, T. 35:4, T. 37:5), Gradina kod Orolika (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 260, sl. 4:9) zatim u Sotinu (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 43, T. 35:2, T. 37:8) te na položaju Brodske imovne općine u Vinkovcima (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 65, T. 56: 6). Kao i prije opisani tip kantharosa, datira se u drugu polovicu 2. st. pr. Kr. do u 1. st.

3. Vrčevi

a) Vrč zaobljenog tijela i stožasto oblikovanog vrata

Pronađena su dva primjerka ovog tipa vrča, po jedan u svakom latenskom objektu (T. 3:4 i T. 6:7). Promjer rubova je 11 i 12 cm a debljina stijenki 0, 6 i 0,7 cm. Površina je djelomično uglačana, tamno sive boje a presjek je siv. Tvrdoća iznosi 4–tvrda keramika. Na prvom primjerku ukras u obliku valovnice, izveden tehnikom glačanja, nalazi se na vodoravno položenom rubu a na drugom vrču su dvije valovnice postavljene na vratu posude. Na toj posudi zamjetljive su deformacije nastale tijekom pečenja što potvrđuje činjenicu postojanja lokalne keramičarske produkcije. Naime, na prostoru Donjega grada ustanovljena su dva radionička centra s dvadesetak peći vertikalnog tipa za produkciju keramike, jedno na mjestu nove zgrade Kirurgije u sklopu Opće bolnice i drugo na položaju Vojarne (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 259, ŠIMIĆ 1997: 25). Uz peći su se često nalazile i jame za deponiranje keramičkih posuda oštećenih u procesu proizvodnje (DIZDAR 2001: 95).

Najbliže usporedbe za vrčeve ovog tipa koji su tipičan kasnolatenški oblik potječu s Damića gradine (DIZDAR 2001: 65, T. 25:2, T. 32: 2–3), Gradine kod Orolika (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 260. sl. 5:11–12), donjogradskog Pristaništa u Osijeku (BULAT 1977:23, T. 7:10) i Vukovara (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 52, T. 50:4, 9, T. 52:5).

4. Lonci

a) Lonci S-profilacije s najvećom širinom u gornjem dijelu

Među keramičkim materijalom pronađenom u SJ 006 izdvojeno je 3 (T. 3:1–3) a u onom iz objekta SJ 036 7 ulomaka ovog tipa lonca (T. 9:2–3). Raspon promjera ruba je između 27 cm i 40 cm. Raspon debljine stijenke 0,85 cm do 1,5 cm. Površina je kod svih ulomaka djelomično polirana. Boja površine je većinom siva, jedan ulomak je tamno sive boje, a presjek je siv. Tvrdoća je stupnja 4–tvrda keramika. Na jednom ulomku se iznad plastične trake, koja se nalazi na svim primjercima, nalazi motiv girlandi, izveden tehnikom glačanja.

Lonci S-profilacije s najvećom širinom u gornjem dijelu najzastupljeniji su oblik lonaca na naseljima Skordiska i jedan su među najtipičnijim keramičkim oblicima koji se javljaju u fazi gradnje utvrđenih naselja druge polovine 2. i 1. st. pr. Kr. Primjerci istovjetni onima s položaja

Ciglana – Zeleno polje pronađeni su na naseljima Dirov brijeg i Damića gradina (DIZDAR 2001: 75, T. 4: 5, T. 8:1, T. 20:1, 3, T. 25:1, 3, T. 28:1–2, T. 37:1, 3, T. 39:3, 6, T. 41: 1–3, 5, T. 42: 1–4, 6), Gradina kod Orolika (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 56., T. 53:1, T. 54:4; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 260., Sl. 3:26, Sl. 4:16–17, 20–21, Sl. 5:13), Ivanovcima Gorjanskim kod Đakova (DRNIĆ 2007: 172–173, T. 5:3–4), Vukovaru – Lijeva bara (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 52., T. 52:10) i Donjem gradu u Osijeku (BULAT 1977:21, T. 6:1). Primjerci pronađeni na lokalitetu Budaörs, većinom ukrašeni uglačanim ukrasom, najčešće valovnicom, datirani su u fazu Lt D2 (OTTO-MÁNYI 2005: 104, Obj. L/324 T. 4:7–8, Obj. L/615 T. 5:1–2 i Obj. L/575 T. 5:8).

b) Lonac bikoničnog tijela i koničnog vrata

U objektu SJ 006 pronađen je samo jedan ulomak ovog tipa lonca (T. 2:11). Promjer ruba je 18 cm a debljina stijenke 0,5 cm. Tvrdoća je stupnja 4–tvrda keramika. Površina je djelomično uglačana sive boje kao i presjek.

Ovaj oblik datira se u kasnolatsko razdoblje (BOŽIĆ 1981: 320, sl. 5:52, 54), a pronađeni su na utvrđenim naseljima Dirov brijeg i Damića gradina (DIZDAR 2001: 78, T. 19:4, T. 23:1).

c) Lonac zaobljenog tijela i zadebljalog, profiliranog ruba

Ukupno se četiri ulomka mogu svrstati u ovaj tip lonca; tri komada potječu iz objekta SJ 036 (T. 8:8 i T. 9:1) i jedan iz SJ 006 (T. 4:12). Raspon promjera ruba je između 21 cm i 32 cm a debljina stijenke između 0,6 i 0,7 cm. Površina je glatka, sive i tamno sive boje. Presjek je siv, odnosno tamno siv a tvrdoća iznosi 3-normalno tvrda keramika. Metličasti ukras, dosta duboko izveden, postavljen je na tijelu posude. Ispod zadebljalog, profiliranog ruba nalazi se žljeb. Na dva ulomka nalaze se perforacije.

Lonci koji su oblikom najbliži primjercima s položaja Ciglana – Zeleno polje, datirani okvirno u kasnolatsko razdoblje, potječu s lokaliteta Popov salaš u blizini Novog Sada (SLADIĆ: 39–40, T. 40:8) i s Gradine na Bosutu (POPOVIĆ 2003:312, T. 3:11).

d) Lonci zaobljenog tijela i vodoravno položenog, profiliranog ruba

Dva ulomka ovog tipa lonca pronađena su u objektu SJ 036 (T. 8:5–6). Promjeri ruba iznose 11 i 12 cm a debljina stijenke iznosi 0,45 cm. Površina je djelomično uglačana, sive i oker boje, sivog i oker presjeka. Tvrdoća je stupnja 4–tvrda keramika.

Primjerci ovog tipa poznati su s Dirova brijega i Damića gradine (DIZDAR 2001: 69, T. 26:3, T. 32:1, T. 43:3, 5), Gradine kod Orolika (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 56, 57, T. 54:5, T. 54:4; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 260, Sl. 3:27–28) i u Donjem gradu u Osijeku (BULAT 1977: 21, T. 7:1, 3, 8). Smatra se da je ovaj keramički oblik, datiran u kasnolatsko razdoblje, nastao pod grčkim, odnosno rimskim utjecajem a služio je za pohranu žitarica i namirnica (DIZDAR 2001: 70).

e) Lonci bikoničnog tijela i izvučenog, profiliranog ruba.

U objektu SJ 036 pronađeni su ostatci ukupno tri posude koje se mogu svrstati u ovaj tip (T. 8:1–3). Raspon ruba je između 19 i 20 cm a debljina stijenke je 0,9 mm. Površina je djelomično uglačana i uglačana, sive i oker boje. Presjek je sive i oker boje a tvrdoća stupnja 4 – tvrda keramika. Rub je snažno izvučen i dvostruko profiliran. Glačani ukras u obliku metopa, mjestimično ispunjenih okomito postavljenim valovnicama, postavljen je u dijelu ispod vrata posude, omeđenom s dvije plastične, vodoravno postavljene trake.

Ovaj oblik posuda nije zabilježen na istočnoslavonskim nalazištima a najbliže usporedbe za primjerke s Ciglana – Zeleno polje mogu se pronaći na utvrđenom naselju Gomolava kod Hrtkovca (JOVANOVIĆ, B. – M. JOVANOVIĆ 1988: 162, Faza VI b, T. 35:6), ali i na nekropoli na Karaburmi u Beogradu (TODOROVIĆ 1972: T. 40: 39–40, grob 224 i grob 264).

KERAMIKA IZRAĐENA RUKOM

1. Lonci

a) Lonci zaobljenog tijela ukrašeni češljastim ukrasom

Izdvojene su ukupno 32 posude u objektu 036 i samo jedna u objektu SJ 006 koje možemo svrstati u ovaj tip lonca, što ih čini najbrojnijim oblikom keramičkih posuda izrađenih rukom. Raspon promjera ruba je između 13 cm i 32 cm a raspon debljine stijenke posuda iznosi 0,5 cm do 1 cm. Rub je ravan, često zadebljan ili D-profilacije a od zaobljenog tijela razdvaja ga vodoravno položeni žlijeb. Površina je glatka, najčešće sive i tamno sive boje, rjeđe oker boje. Presjek je siv i tamno siv a tvrdoća je 2- mekana te 3–normalno tvrda keramika. U strukturi posude vidljive su primjese pijeska i mrvljenih puževa. Na jednom ulomku nalazi se perforacija. Češljasti ukras izveden je češljastim predmetom po tijelu posude. Najčešće su vodoravne, okomite i kose linije, koje se ponekad kombiniraju a u jednom slučaju izveden je motiv girlande.

Za razliku od ostalih keramičkih oblika izrađivanih rukom za koje se smatra da predstavljaju nasljeđe keramografije starijeg željeznog doba, lonci zaobljenog tijela su izraz latenske tradicije. Pojavljuju se u ranom latenu, broj im se povećava u srednjolatenskom razdoblju a njihova proizvodnja doživljava pravi procvat nastankom utvrđenih naselja. Najbrojniji su oblik keramičkih posuda izrađenih rukom na naseljima Skordiska a poznati su primjerci s Dirova brijega, Ervenice i Damića gradine (DIZDAR 2001: 83, T. 1:3,5, T. 4:1–3, T. 9:5, T. 10:1–2, T. 12:7, T. 14:1, T. 22:3,5, T. 26:2, T. 27:4–5, T. 31:3–6, 7, T. 36:1–2, T. 40:2–3, T. 43:4), Gradine kod Orolika (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 56, T. 53:7, 9; MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 260., Sl. 5:2–3), Gradine u Privlaci (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1984: 25), s položaja Lijeva bara u Vukovaru (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 52, T. 52:7–8) i Donjega grada u Osijeku (BULAT 1977: 23, T. 7:13). Primjerci pronađeni u latenskim objektima na lokalitetu Budaörs, osobito oni ukrašeni češljastim ukrasom, predstavljaju tipičan kasnolatenski oblik i datirani su u La D2 (OTTOMÁNYI 2005: 113, T. 17:4).

b) Lonac S-profilacije

Ovaj tip lonca zastupljen je jednim ulomkom koji je pronađen u objektu SJ 036 (T. 10:12). Promjeri ruba iznose 24 cm a debljina stijenke iznosi 0,8 cm. Površina je djelomično uglačana oker boje, oker-sivog presjeka. Tvrdoća je stupnja 3–normalno tvrda keramika.

Lonci S-profilacije izrađeni rukom predstavljaju keramički oblik naslijeđen iz kasne faze starijeg željeznog doba kojega je autohtono panonsko stanovništvo unijelo u materijalnu kulturu Skordiska u čijem je nastanku sudjelovalo. Primjerci analogni ulomku s lokaliteta Ciglana – Zeleno polje poznati su s Damića gradine u Starim Mikanovcima (DIZDAR 2001: 89–90, T. 23:2, T. 42:7, T. 44:3).

2. Zdjele

1. Zdjela zaobljenog tijela i izvučenog ruba

Pronađena su dva primjeraka ovog tipa zdjele i to u objektu SJ 036. Promjer ruba iznosi 27 i 28 cm a debljina stijenke 0,9 cm. Površina je glatka, sive i tamnosive boje a presjek je siv. Tvrdoća 3–normalno tvrda keramika.

Kao i lonci S-profilacije, zdjele zaobljenog tijela porijeklo vuku iz keramografije starijeg željeznog doba. Posude istog tipa pronađene su na utvrđenim Dirov Brijeg i Damića gradina (DIZDAR 2001: 79; T. 6:2). Nekoliko ulomaka ovih zdjela pronađeno je u istraživanjima latenskog naselja Budaörs. Njihovo porijeklo je u stariježeljeznodobnoj keramografskoj tradiciji, a u raz-

doblju Lt A počinju se proizvoditi i na kolu. Tijekom razdoblja Lt B i Lt C rjeđe se javljaju, a u većem broju su prisutne na transdanubijskim nalazištima ponovno u Lt D fazi. Izrađuju se na kolu ali i rukom te često nose i polirani ukras. (OTTOMÁNYI 2005: 98)

Pršljeni

U objektu SJ 036 pronađena su dva pršljena bikoničnog oblika. Prvi je nešto izduženijeg oblika, dužine 4,4 cm i promjera 3,8 cm (T. 11:8). Površina je glatka, sive boje. Promjer drugog pršljena (T. 11:7) iznosi 4,2 cm a visina 2,8 cm. Površina je glatka, tamno sive boje, ukrašena po sredini postavljenim žljebom te utisnutim motivima u obliku stiliziranih slova *c i s*. Ukrašeni pršljeni te oni glatke površine, zaobljenog i bikoničnog oblika, pronađeni su na naseljima Dirov brijeg, Damića gradina i Ervenica (DIZDAR 2001: T. 10:9, T. 14:6, T. 48:5–6).

Metalni nalazi

U jamskom objektu SJ 006, kao jedini metalni nalaz pronađena je glatka žičana fibula izrađena od bronce, srednjolatske sheme sa spiralom od četiri navoja koji su povezani izvana. Prebačena nožica spaja se s lukom u blizini spirale (T. 3:7). Dužina fibule iznosi 6 cm, širina luka je 0,55 cm a širina spirale 1 cm. Ovaj tip fibula nastao je u mlađoj fazi srednjolatskog razdoblja a u starijoj fazi kasnog latena potkraj 2. i u prvoj polovini 1. st. pr. Kr. postaje najbrojniji oblik na nalazištima latenske kulture (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 26, 72). Na području Vinkovaca pronađeno je nekoliko primjeraka ovog tipa fibule, primjerice na uništenoj nekropoli na položaju Blato (DIZDAR 2001: 109, T. 4:3–6) te na Ervenici (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970 : 66: sl.5: 4). Žičane fibule srednjolatske sheme pronađene su i na utvrđenom naselju na Gomolavi kod Hrtkovca te su smještene u treću skupinu datiranu u 1. polovinu 1. st. pr. Kr. (JOVANOVIĆ, B. – M. JOVANOVIĆ 1988: 84, T. XLI:11–12).

Iz objekta SJ 036 potječe brončana fibula kasnolatske sheme s trokutasto raskovanim lukom, blago trokutastog presjeka koji završava s tri skupine poprečno postavljenih žljebova, četvrtastom nožicom i spiralom od četiri iznutra povezana navoja (T. 11:3). Dužina fibule iznosi 5,1 cm, širina luka je 1,8 cm a širina spirale 1,1 cm. Ovaj tip fibula se proizvodio u obrtničkim središtima utvrđenih kasnolatskih središta na prostoru istočne Slavonije, primjerice Dirov brijeg u Vinkovcima, Damića gradina u Starim Mikanovcima, Donji grad u Osijeku itd., i to kao inačica fibula tipa Nauheim koje su prisutne na zapadnom području rasprostiranja latenske kulture a datirane su u prvu polovinu 1. st. do početka druge polovine 1. st. pr. Kr. Usporedbom s navedenim fibulama istočnoslavonske primjerke karakteristične za materijalnu kulturu Skordiska, moguće je datirati u stariju fazu kasnog latena – Lt D1 (DIZDAR 2003: 337, 341–343).⁵

Karakteristika fibule s lokaliteta Ciglane – Zeleno polje jest rebro na sredini trokutastog luka koje mu daje blago trokutasti presjek. Naime, većina poznatih primjeraka fibula s trokutasto ili listoliko raskovanim lukom ima trakasti presjek dok analogije osječkom primjerku možemo naći u dvije brončane fibule iz Sotina s položaja Vručak koje također imaju po sredini istaknuto rebro što daje trokutasti presjek luku na čijem kraju se nalaze tri poprečno postavljena žlijeba. Pravokutna ili

5 Fibule s listoliko ili trokutasto raskovanim lukom sa istočnoslavonskih nalazišta predstavljaju inačicu skupine B Nauheim fibula koju karakterizira neukrašeni luk niskoga trokutastoga presjeka (DIZDAR 2003: 341). U Sloveniji su poznata dva primjerka skupine B, iz Ljubljane – Gornji trg i iz Dolenjske, Vir na Stični –Cvinger, a porijeklo im

treba tražiti na prostoru Furlanije. U literaturi su često povezivane s fibulama tipa Gorica koje se od fibula skupine B razlikuju oblikom luka koji je uži i visoko postavljen a probušena noga je izduženija i niža te završava dugmetom ili zadebljanjem (BOŽIĆ 1993:142, Sl. 4:5–6).

trapezoidna nožica nije perforirana a spirala se sastoji od četiri navoja koji su povezani iznutra (ILKIĆ 1999: 39–40, T. 22/8–9).

Nekoliko fibula s trokutastim presjekom luka potječe s obale Dunava nedaleko Zemuna (TODOROVIĆ 1968: 153–155, T. LV:2, T. LIII:3, 18, 25, 1971: 144–148, T. LXV:3, T. LXVII:2, 4, 9).

U ostacima nadzemnog objekta SJ 036 pronađen je i željezni predmet, dužine 3,1 cm i širine 3,9 cm, koji bi mogao biti dio okova željezne kopče astragalnog pojasa (T. 11:4). Kopča je u dosta lošem stanju, s donje strane nalaze se tri polukružne ušice na koje su se pričvršćivali astragalni članci. Zbog deformiranosti kopču ne možemo sa sigurnošću pripisati karakterističnim astragalnim pojasevima tipa Beograd, poznatih primjerice s lokaliteta Surčin, Karaburma – grob 15 i Rospri Čuprija – grob 2 (BOŽIĆ 1982: 47–48, sl.3:1, sl.4:1, sl.6:1), datiranim u razdoblje kasnog latena (BOŽIĆ 1982: 48–49). Kopče ovog tipa pojasa sastoje se od pločice trapeznog oblika s pojačanjima na dužim rubovima s gornje strane i četiri polukružne ušice s donje strane, dvije kružne pločice s udubljenjem u sredini te zvonolike petlje (BOŽIĆ 1982: 47) a izrađivane su od bronce za razliku od našeg primjerka koji je od željeza.

Od ostalih metalnih nalaza, pronađena je brončana karika prebačenih krajeva i ovalnog presjeka, glatke površine, promjera 4,2 cm, brončani čavao kvadratnog presjeka s okruglom glavicom, dužine 8,8 cm te dio brončane fibule sa spiralom i trnom kvadratnog presjeka.

Perla

Perla je izrađena od staklene paste oker-kobaltnoplave boje, pravokutnog je oblika, zaobljenih rubova s ovalnom perforacijom, dimenzija 4,2 x 5,3 cm (Sl. 7). Djelomično je deformirana, vjerojatno zbog izlaganja visokoj temperaturi. Staklene perle pronađene su prilikom istraživanja latenskog naselja otvorenog tipa na Kiškorijski sjever u blizini Virovitice, datiranog na osnovi ulomaka staklenih narukvica D-presjeka u razdoblje kasnog latena, točnije u kraj 2. i početak 1. st. pr. Kr. (DIZDAR 2007: 40).

Sl. 7. Perla načinjena od staklene paste

Fig. 7. Bead made of glass paste

ZAKLJUČAK

Najstariji latenski nalazi s područja Osijeka potječu iz nekropole na položaju Ciglana – Zeleno polje, datiranoj na osnovi priloga u fazu Lt B2 i Lt C, odnosno u razdoblje doseljenja keltskih plemena u područje Donje Panonije i njihovog konsolidiranja (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1971: 38; 2007: 119; BOŽIĆ 1981: 317–318). Nažalost, ostaci naselja iz tog razdoblja do danas nisu pronađeni. U mlađoj fazi srednjeg latena na cijelom prostoru rasprostiranja latenske kulture, pa tako i na prostoru koji su naseljavali Skordisci, započela je gradnja utvrđenih naselja, s funkcijom administrativno-ekonomskih i vojnih centara. Tada se razvilo i naselje na području osječkog Donjeg grada, što su potvrdila arheološka istraživanja na donjogradskom Pristaništu provedena 1961. (BULAT 1977: 17–30) te na položaju zgrade Kirurgije 1988. i 1989. godine (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 258–259, ŠIMIĆ 1997: 23–25). Ustanovljena su dva radionička centra s dvadesetak peći vertikalnog tipa za produkciju keramike, jedno na položaju Vojarne i drugo na mjestu nove zgrade Kirurgije u sklopu Opće bolnice gdje su pored keramičarskih peći pronađene i talioničke peći potkovičastog oblika za preradu željezne rudače te grafitirane posudice korištene pri taljenju (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 259, ŠIMIĆ 1997: 25). Na osnovi ovih podataka jasno je da je naselje na području Donjega grada bilo velik i važan ekonomski centar Skordiska na području istočne Slavonije. Nažalost, do danas nisu otkriveni ostaci fortifikacija u obliku zemljanih nasipa s drvenim palisadama ispred kojih su bili iskopani duboki rovovi ali usporedbom sa sličnim naseljima, primjerice s onima na Damića gradini u Starim Mikanovcima, Gradini kod Orolika, Gomolave kod Hrtkovca i dr., moguće je pretpostavi njihovo postojanje.

U istraživanju provedenom 2006. godine na položaju Ciglana – Zeleno polje istražena su dva latenska objekta. Prvi objekt SJ 006 je ukopan i sastoji se od dvije komore, dimenzija 4,25 x 2,51 metra, s najvećom dubinom od 1,67 m a može se interpretirati kao radni prostor. Tipološko-kronološkom analizom keramičkog materijala te brončane fibule žičane konstrukcije, srednjolatske sheme, objekt 006 je moguće datirati u stariju fazu kasnolatskog razdoblja, odnosno u Lt D1.

Drugi objekt SJ 036 predstavljaju ostaci podnice nadzemne kuće pravokutne osnove i zaobljenih uglova, dimenzija 5,58 x 4 m i dubine 0,40 m. Dvije rupe, koje su zabilježene na kraćim stranama objekta, služile su za postavljanje stupova koji su nosili poprečnu gredu na koju se naslanjala krovna konstrukcija. Zidovi su bili izrađeni od isprepletenog pruća na koje se nanosila smjesa blata i organskog materijala kao što je trava ili slama. Kuća je vjerojatno uništena u požaru, o čemu svjedoči sloj pepela nad zapečenom podnicom te veća količina kućnog ljepra pronađenog u objektu. Kao i SJ 006, na osnovu keramičkog materijala te onog metalnog, misleći prvenstveno na brončanu fibulu s trokutasto raskovanim lukom, objekt SJ 036 možemo datirati u fazu Lt D1.

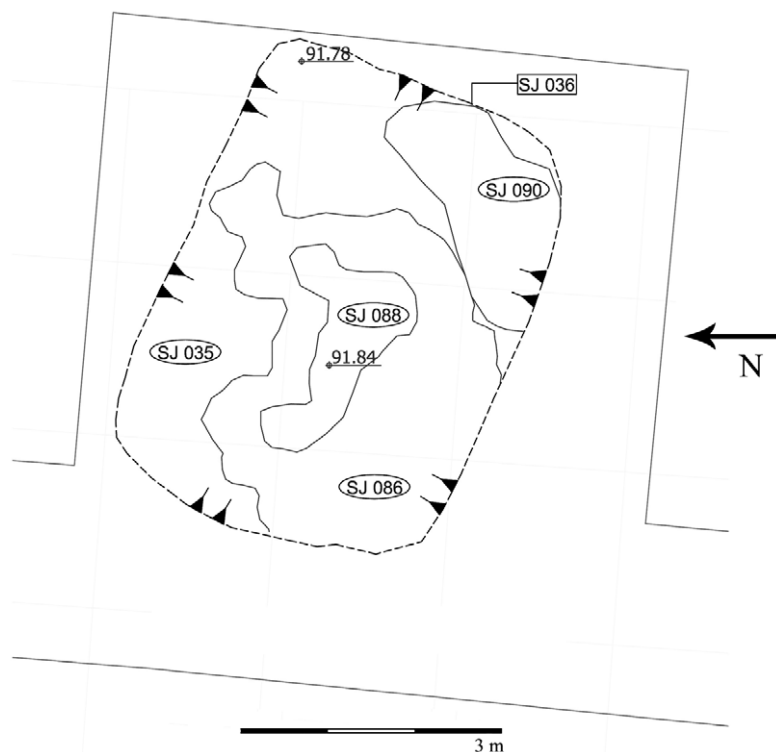
Oba objekta su vjerojatno bili dio kasnolatskog naselja otvorenog tipa koje je gravitalo većem utvrđenom naselju smještenom oko dva kilometra zapadnije na prostoru Donjega grada, od Carinarnice na zapadu, na jugu vjerojatno do Vukovarske ulice i istočno do Stare kožare. Naselje s lokaliteta Ciglana – Zeleno polje, na osnovu sadašnjeg stanja istraženosti, nije moguće dovesti u vezu s već spomenutim latenskim grobljem s istog položaja datiranim u razdoblje Lt B2 i Lt C.

Među keramičkim materijalom pronađenim u objektima SJ 006 i SJ 036 dominiraju ulomci posuda izrađenih na lončarskom kolu a od oblika zastupljeni su tipične forme latenske keramografije koji se susreću i na ostalim nalazištima Skordiska, karakteristične za fazu gradnje utvrđenih naselja, točnije drugu polovinu 2. te 1. st pr. Kr. To su zdjele zaobljenog tijela i uvučenog ruba, zdjele S-profilacije s naglašenim prijelazom ramena u donji dio, zdjele bikoničnog tijela i ravnog ruba, lonci S-profilacije s najvećom širinom u gornjem dijelu, lonac bikoničnog tijela i koničnog vrata, vrčevi zaobljenog tijela i stožastog vrata te kantharosi stožasto i cilindrično oblikovanog vrata i zaobljenog tijela te S-profilacije. U većini primjera ukras je u obliku ravno i koso postavljenih crta,

valovnica i metopa izveden u tehnici glačanja, samo na nekoliko ulomaka girlande i valovnice izvedene su plitkim žlijebljenjem, dekorativnim tehnikama koje se koje se javljaju u drugoj polovini 2. st. pr. Kr., usporedno s razvitkom utvrđenih središta, te se zadržavaju do kraja latenske kulture, pa čak i u okvirima rimske provincijske proizvodnje. Nisu pronađeni ostatci posuda ukrašenih bojanjem, tehnikom također karakterističnom za ovo razdoblje.

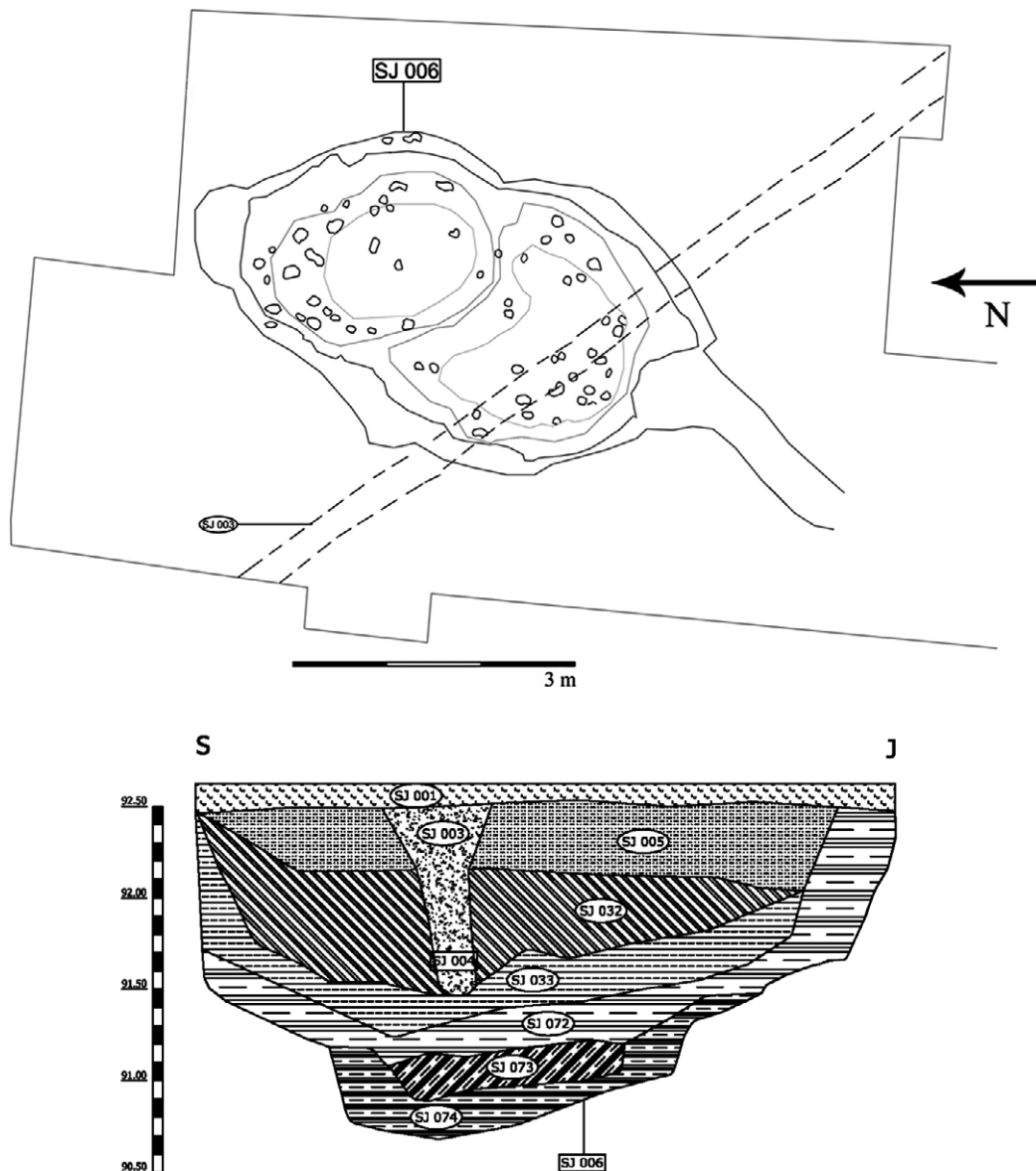
Keramika izrađena rukom znatno je slabije zastupljena. Od keramičkih oblika najviše je lonaca zaobljenog tijela ukrašenih okomitim, kosim i vodoravnim linijama te girlandama izvedenih češljastim ukrasom. Zabilježena su i dva ulomka zdjela zaobljenog tijela i izvučenog ruba, koje porijeklo vuku iz tradicije starijeg željeznog doba. Izdvojeno je i nekoliko ulomaka grafitirane keramike, ukrašenih češljastim ukrasom.

Među metalnim nalazima svakako su najzanimljivije dvije brončane fibule koje su ujedno i najprikladnije za datiranje objekata u kojima su pronađene. U ukopanom objektu pronađena je glatka žičana fibula srednjolatske sheme sa spiralom od četiri navoja koji su povezani izvana. Te su se fibule se razvile u mlađoj fazi srednjolatskog razdoblja, a u starijoj fazi kasnog latena potkraj 2. i u prvoj polovini 1. st. pr. Kr. postaju najbrojniji oblik na nalazištima latenske kulture (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 26, 72). Druga brončana fibula pronađena je u pepeljastom sloju koji se nalazio iznad zapečene podnice a karakterizira ju trokutasto raskovani luk s rebrom postavljenim po sredini tako da je presjek luka blago trokutastog oblika. Ovaj tip fibule, koji oprimjeruje istočnu varijantu široko rasprostranjenih fibula tipa Nauheim, karakterističan je za materijalnu

Sl. 8. Tlocrt objekta SJ 036

Fig. 8. Plan of the structure SJ 036

Sl. 9. Tlocrt i presjek objekta SJ 006

Fig. 9. Plan and cross-section of structure SJ 006

kulturu Skordiska, a proizvodio se na utvrđenim kasnolatskim naseljima istočne Slavonije. Na osnovi postojećih podataka datira se u stariju fazu kasnog latena – Lt D1 (DIZDAR 2003: 337, 341–343).⁶

⁶ Zahvaljujemo prof. dr. sc. Nives Majnarić-Pandžić i dr. sc. Marku Dizdaru na korisnim savjetima prilikom pi-

sanja rada te kolegicama Matrini Rončević i Miljenki Galić koje su nacrtale materijale.

BIBLIOGRAFIJA

- BOTOND, A. 2006 – Kelta Település részlete Sárvár határában. Summary: Parts of Celtic Settlement on the Edge of Sárvár. *Savaria*, 2006: xxx–289.
- BOŽIĆ, D.
 – 1981. Relativna kronologija mlađe železne dobe v jugoslovanskem Podonavju. Zusammenfassung: Relative Cronologie der jüngeren Eisenzeit im jugoslawischen Donauraum. *AVes*, 32/1981: 315–336.
 – 1982. Kasnolatenski astragalni pojasevi tipa Beograd. Zusammenfassung: Die spätlatènezeitlichen Astralgürtel vom Typ Beograd. *Starinar*, 32/1982: 47–56.
 – 1993. Slovenija in srednja Evropa v poznolatenskem obdobju. Zusammenfassung: Slowenien und Mitteleuropa in der Spätlatènezeit. *AVes*, 44/1993: 137–152.
- BULAT, M. 1977 – Nalazi s donjogradskog Pristaništa u Osijeku. Zusammenfassung: Die Funde vom Anlegeplatz in Osijek Unterstadt. *OZ*, 16/1977: 11–77.
- DIZDAR, M.
 – 2001. Latenska naselja na vinkovačkom području. Summary: La Tène Settlements in the Vinkovci Region. *DissMonZ*, 3, 2001.
 – 2001a. Nalazišta latenske kulture na vinkovačkom području. Summary: La Tène culture sites in the Vinkovci area. *Prilozi*, 18/2001: 103–134.
 – 2003. Prilog poznavanju kasnog latna u istočnoj Slavoniji. Summary: A contribution to understanding the late La Tène culture in eastern Slavonia. *OpA*, 27/2003: 337–349.
 – 2007. *Zapadna Virovitička obilaznica. Zaštitna arheološka istraživanja 2005./2006. godine*. Virovitica, 2007.
- DRNIĆ, I. 2007 – Nalazi iz razdoblja latena s lokaliteta Ivanovci Gorjanski-Palanka. Summary: La Tène Discoveries from the site Ivanovci Gorjanski-Palanka. *VAMZ*, 3.s., 40/2007: 167–185.
- ILKIĆ, M. 1999 – Hrvatsko Podunavlje u željeznom razdoblju – posljednje tisućljeće prije Krista. Zadar, 1999. (neobjavljeni magistarski rad)
- MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, N.
 – 1970. Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu. Zusammenfassung: Keltish-LaTènenenzeitliche Kultur in Slawonien und Sirmien. *AMC*, 2, 1970.
 – 1984. Prilog problematici kasnolatenskih utvrđenih naselja u Slavoniji. Zusammenfassung: Zur Problematik der befestigten Siedlungen aus der spät- La Tène-zeit in Slawonien. *OpA*, 9/1984: 22–34.
 – 1996. Einige Beispiele der spätlatènezeitlichen Siedlungen in Nord-kroatien und ihre Beziehung zu den Zentren der frühen Romanisation, *AVes*, 47/1996: 257–266.
 – 2007. Brončano prstenje iz latenskog groblja na Ciglani u Donjem gradu u Osijeku. Summary: Bronze Fingerrings from the La Tène Cemetery at Ciglana in the Lower Town in Osijek. *Prilozi*, 24/2007: 113 – 120.
- JOVANOVIĆ, B. – M. JOVANOVIĆ 1988 – Gomolava, Naselje mlađeg gvozdenog doba. Summary: Late La Tène Settlement at Gomolava. *Gomolava*, II. Novi Sad, 1988.
- OTTOMÁNYI, K. 2005 – Die Grabungen in der Spätlatènezeitlich-Römischen Siedlung von Budaörs. *ActaAHung*, 56/2005, 1–3: 67–132.
- POPOVIĆ, P. 2003 – Gradina na Bosutu kod Vašice. Summary: Gradina on Bosut near Vašica. *OpA*, 27/2003: 311–320.
- SKELAC, G. 2007 – Zaštitna arheološka istraživanja na trasi magistralnog plinovoda Belišće – Osijek, DN 400/500 I MRS MECE. Stručno izvješće.

SKELAC, G. 2007a – Lokalitet: Osijek – Ciglana i Zeleno polje. *HAG*, 3/2006: 20 – 21.

SLADIĆ, M. 1986 – *Keramika Skordiska, latenska keramika u jugoslavenskom Podunavlju*. Summary: The Pottery of the Scordisci. Beograd, 1986.

ŠIMIĆ, J. – FILIPOVIĆ, S. 1997 – Kelti i Rimljani na području Osijeka, katalog izložbe, Osijek 1997.

TODOROVIĆ, J.

– 1968. Kelti u jugoistočnoj Evropi. *DissMonB*, 1968.

– 1971. *Katalog praistorijskih metalnih predmeta*. Beograd, 1971.

– 1972. Praistorijska Karburma I – nekropola mlađeg željeznog doba Summary: Karburma – Necropolis of the Later Iron Age. *DissMonB*, 13, 1972.

– 1974. Scordisci. Summary: Scordisci – History and culture. *MonumArch*, 2, 1974.

SUMMARY

LA TÈNE FINDS FROM THE SITE OF CIGLANA – ZELENO POLJE IN OSIJEK

The oldest La Tène finds from the Osijek area in eastern Croatia come from the site of the Ciglana – Zeleno Polje necropolis dated to the stages Lt B2 and Lt C (BOŽIĆ 1981: 317–318, MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1971: 38, 2007: 119), which was the period when Celtic tribes moved into and consolidated their position in Lower Pannonia. Unfortunately, no remains of the settlements in the Osijek region from that period have been found. During the later phase of the middle La Tène period fortified settlements that functioned as administrative, social, economical and military centres were constructed over the whole area of the spread of La Tène culture, as well as in the areas settled by the Scordisci. Such settlement was also developed in Osijek – Lower town area a small part of which was born out by the 1961 archaeological research in Lower town Pristanište (Landing stage) (BULAT 1977: 17–30), and from the site of what is now the medical surgery where the excavation were held in 1988 and 1989 (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 258–259, ŠIMIĆ 1997: 23–25). Two workshop areas with twenty vertical pottery kilns were found with fire source dug into the sterile soil. One was in Vojarna (Garrison) area and the other near the new Surgery building, a part of the General hospital. Here, not only pottery kilns were found but also horseshoe-shaped melting furnaces for processing iron ore together with graphite vessels used as accessories in the melting process (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 259, ŠIMIĆ 1997: 25). On the basis of these finds it is obvious that in Osijek – Lower town settlement a large and important economic centre of the Scordisci evolved. Unfortunately, no traces of fortifications with earthen ramparts and wooden palisades with deep trenches have been found. However, by comparison with some other Scordisci settlements, such as those found in Damića gradina (Damića hillfort) in Stari Mikanovci, Gradina (Hillfort) near Orolik, Gomolava near Hrtkovci etc. we may suppose that such fortifications did exist in the Scordisci settlement in Osijek as well.

Rescue excavations carried out in 2006 in the course of the new gas pipeline on the Ciglana – Zeleno polje site in Osijek (Fig. 1.) revealed two late La Tène objects. First, dug-in structure SJ 006, oblong in the shape and consisting of two chambers with dimension 4.25 m x 2.51 m and 1.67 m deep was probably a working area, later used as a garbage pit (Fig 3., 8.). The second structure SJ 036 are the remains of burned floor with dimensions 5.58 m x 4 m and 0.4 m deep with a layer of ash over it (Fig. 4.–6, 9.) (SKELAC 2007: 32, 2007a: 20–21). These must have been the remains of square structure, probably dwelling house, destroyed in fire known from other Scordisci sites, for

example Gradina (Hillfort) near Orolik (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1984: 26) and Gradina (Hillfort) near Privlaka (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1984: 24).

Among ceramic findings from these two structures, which were quite numerous, there were typical La Tène wheel-made pottery forms characteristic of the period of fortified settlements, the second half of the second and the first century BC such as bowls of rounded body and inverted rim (Pl. 1:1–12, Pl. 5:1–3,), bowls with S-shaped body with an emphasized transition of the shoulder to the lower part (Pl. 2:1–10, Pl. 6:1–4,), bowls with biconical body (Pl. 1:13–16, Pl. 5:4–9,), S-profiled pots with the greatest width in the upper part (Pl. 3:1–3, Pl. 9:2–3,), pots with biconical body and conical neck (Pl. 2:11) and kantharoi and jugs with an S-shaped or rounded body and conical or cylindrical neck (Pl. 6:7–9, Pl. 7:1–9). In most cases decoration consisted of straight, slanting or wavy lines or metopes were carried out in the burnishing technique. Only few vessels were decorated with motifs of garlands or wavy lines rendered in shallow grooving. There are no examples of painted pottery. Handmade pottery is represented by pots with rounded body with the motifs of vertical, slanting or horizontal lines and garlands carried out with combed decoration made with an instrument (Pl. 10:1–10) and few bowls with rounded body and extracted rim (Pl. 10:9–10). One fragment of S-shaped bowl was found (Pl. 10:12).

Only few metal artefacts were found and the most interesting findings are definitely the two bronze fibulae. The first one of the late middle La Tène form made of a smooth bronze wire with a spiral of four coils linked from outside was found in dog-out structure (Pl. 3:7). This type of fibula that appeared in later phase of the middle La Tène and in the early phase of late La Tène at the end of the second and in the first half of the first century BC became the most common type at the site of Scordisci (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970: 72). The other bronze fibula was found in a layer of ashes above the burned floor of square house. It has a characteristic triangular forged bow with a rib in the middle so in the cross-section it is mildly triangular (Pl. 11:3). Similar fibulas with mildly triangular cross-section of the bow were found at the site of Vručak in Sotin on Danube (ILKIĆ 1999: 39–40, T. XXII/ 8–9) and from Danube bank in Zemun (TODOROVIĆ 1968: 153–155, T. LV:2, T. LIII: 3,18,25, 1971: 144–148, T. LXVL:3, T. LXVII:2,4,9). They are variants of triangular or leaf-shaped bow fibulas with a ribbon-like cross-section which represent an eastern variant of widespread Nauheim-type fibula and represent characteristic of the material culture of the Scordisci. Their production took place in the fortified late La Tène production centres of eastern Slavonia and present data date it to an older period of late La Tène – Lt D1 (DIZDAR 2003: 337, 341–343).

Taking into account all the details from the analysis of the pottery and metal artefacts, specially fibulae, the structures at the site of Ciglana – Zeleno polje can be dated to the early phase of late La Tène – Lt D1. Probably, they are a part of the late La Tène open-type settlements which gravitated towards the larger fortified settlement located about two kilometres to the west on what is now Lower town and stretching from Carinarnica (Customs office) to the west, probably to Vukovarska street to the south and east to the Stara Kožara (Old tannery) (MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1996: 259, ŠIMIĆ 1997: 24).

Rukopis prihvaćen: 2.XII.2008.

Rukopis primljen: 6.XII.2008.

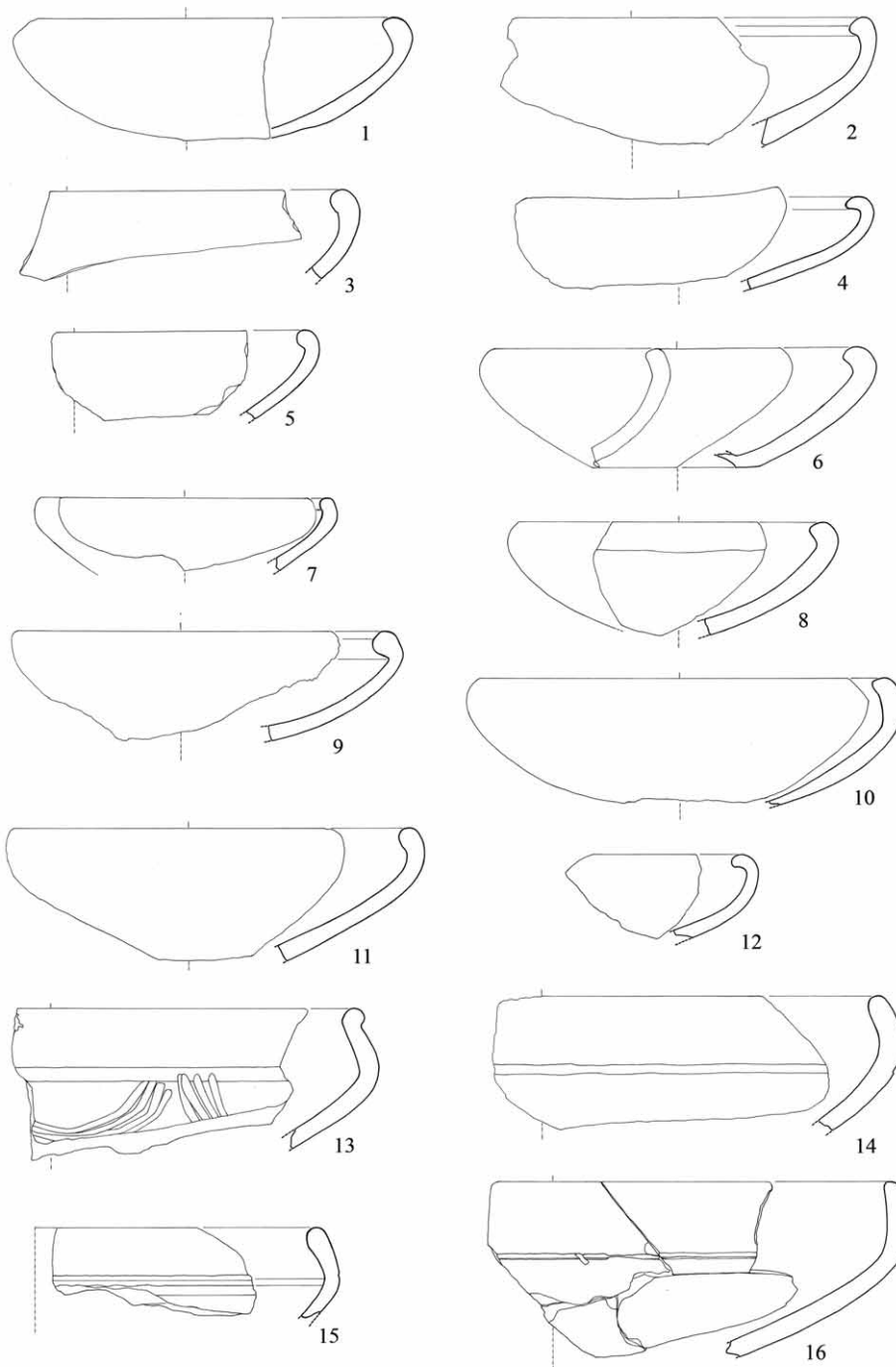

Tabla 1.

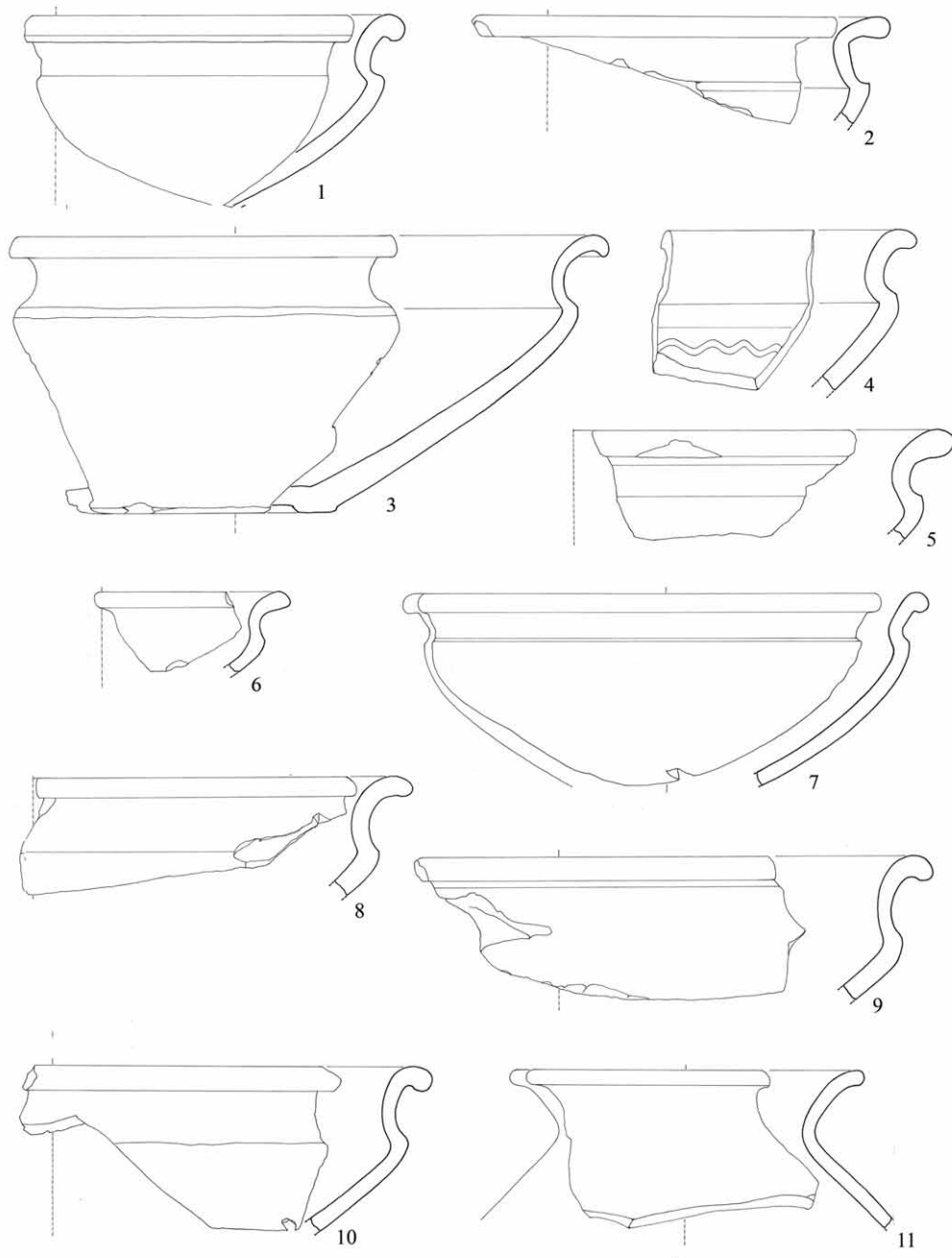

Tabla 2.

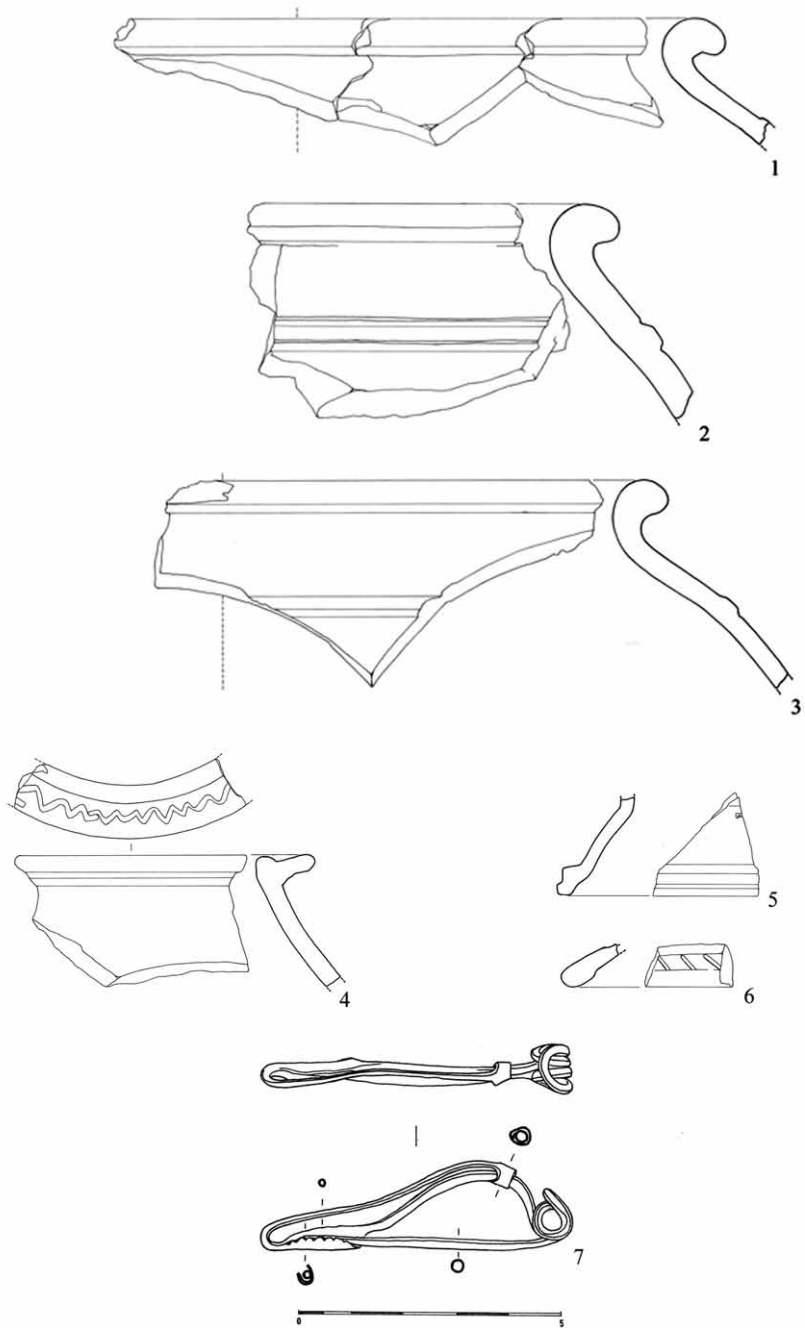

Tabla 3.

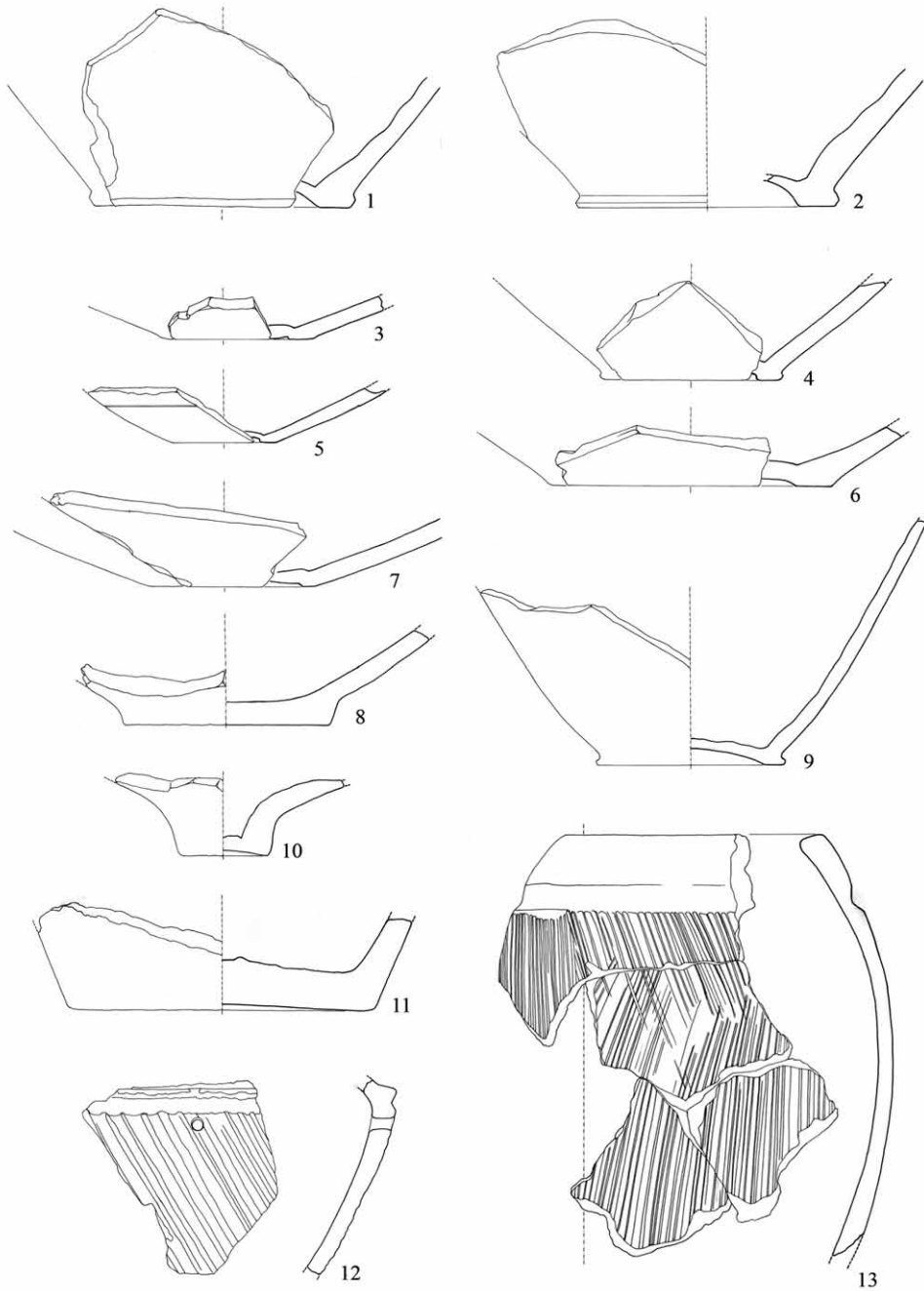

Tabla 4.

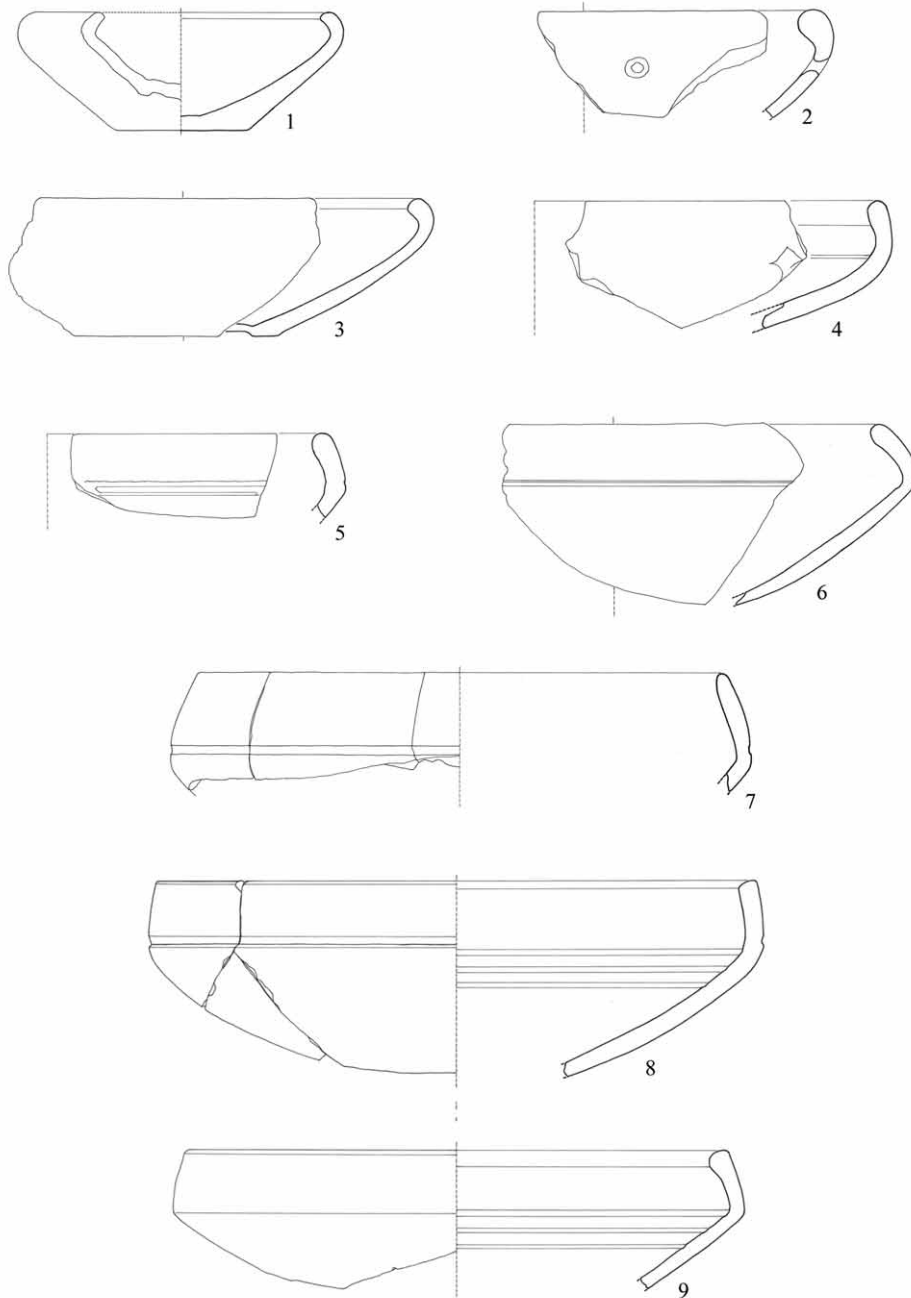

Tabla 5.

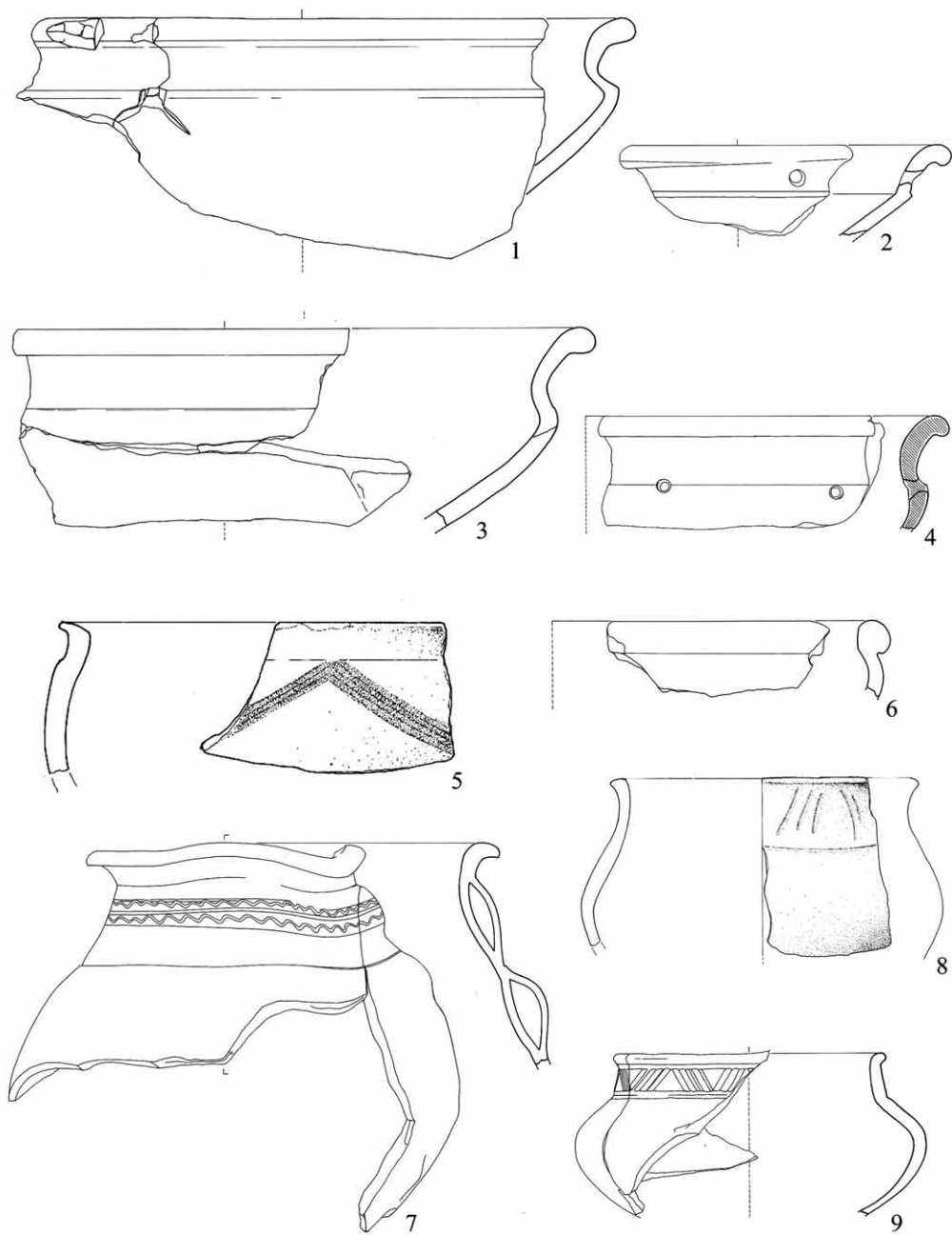

Tabla 6.

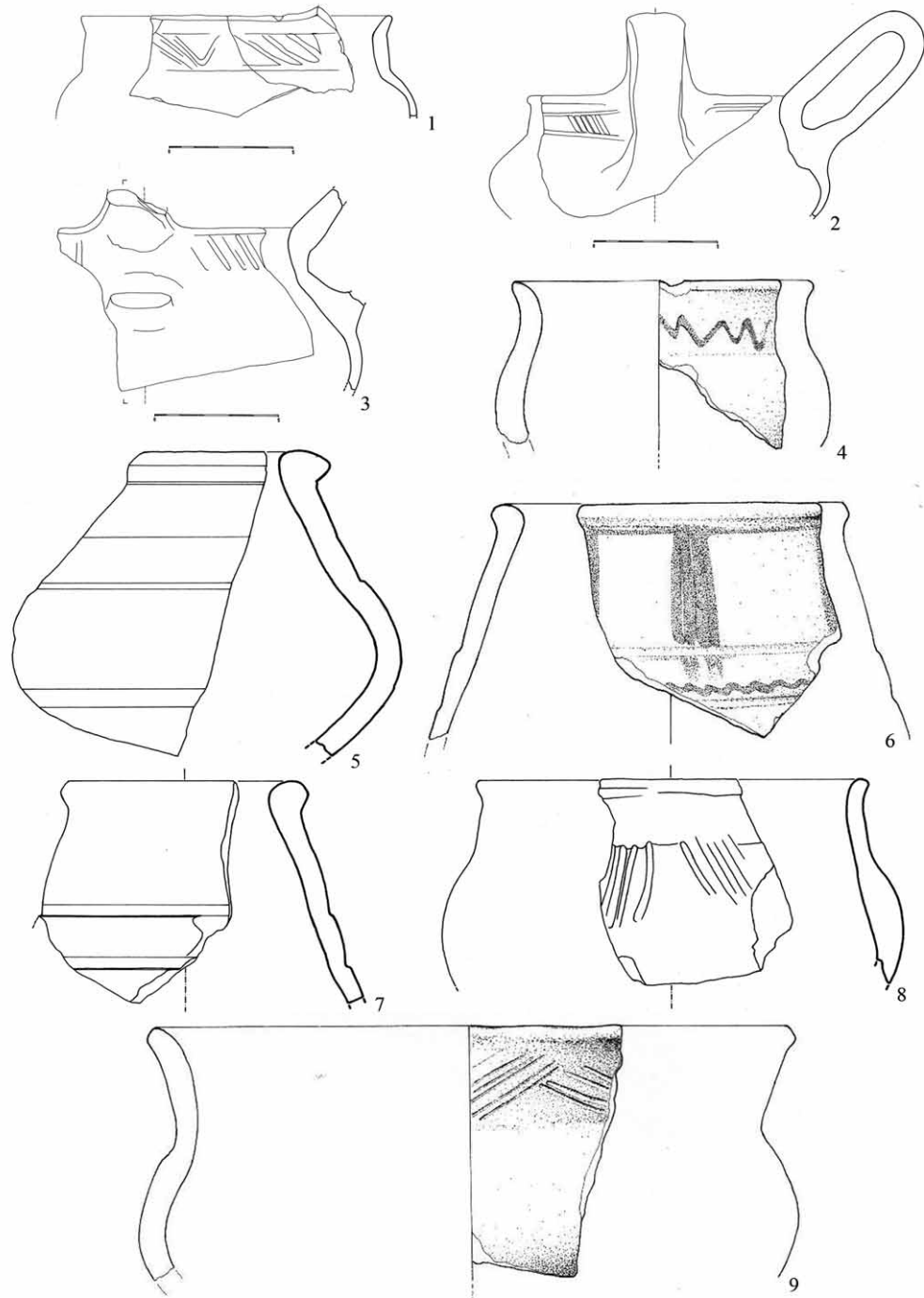

Tabla 7.

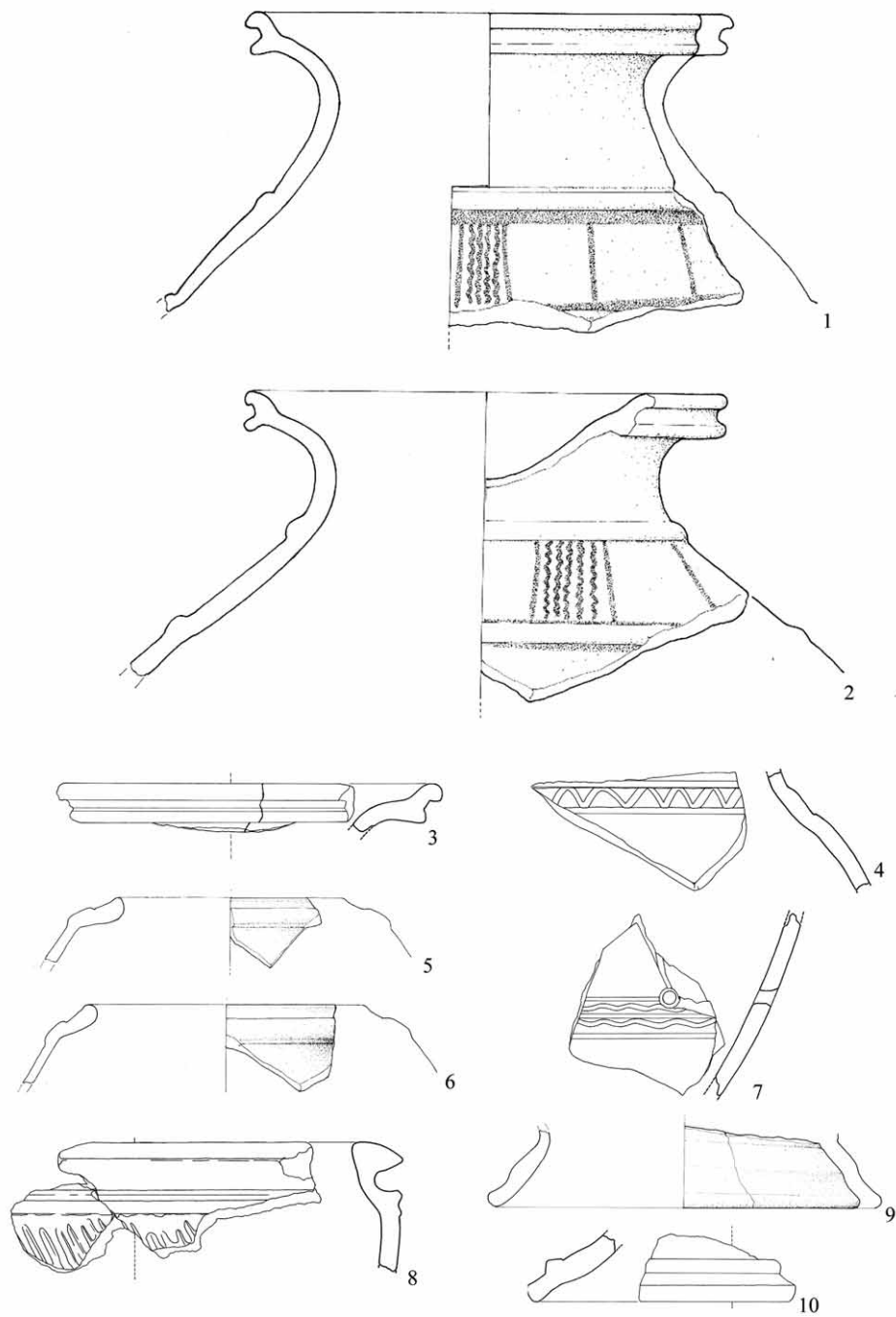

Tabla 8.

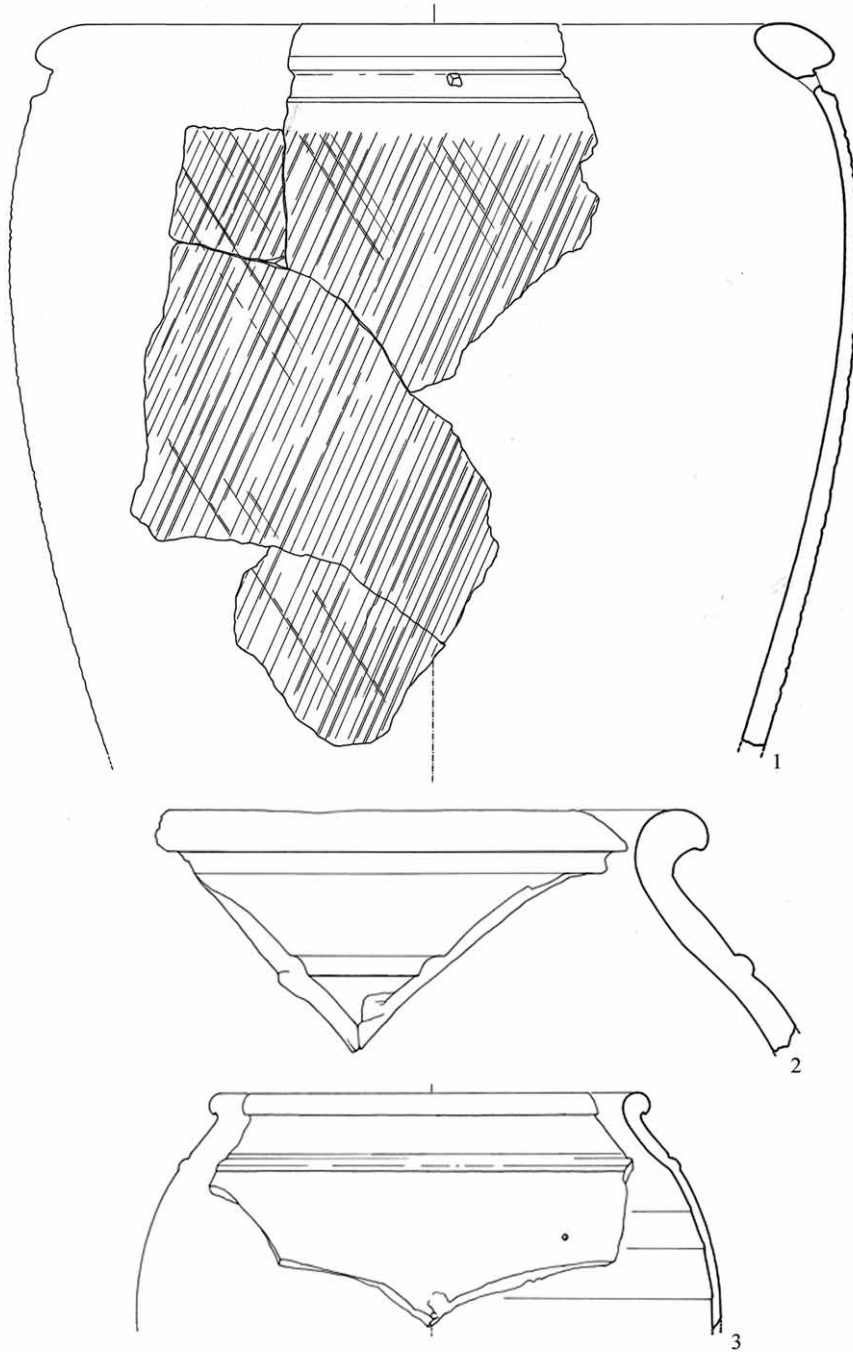

Tabla 9.

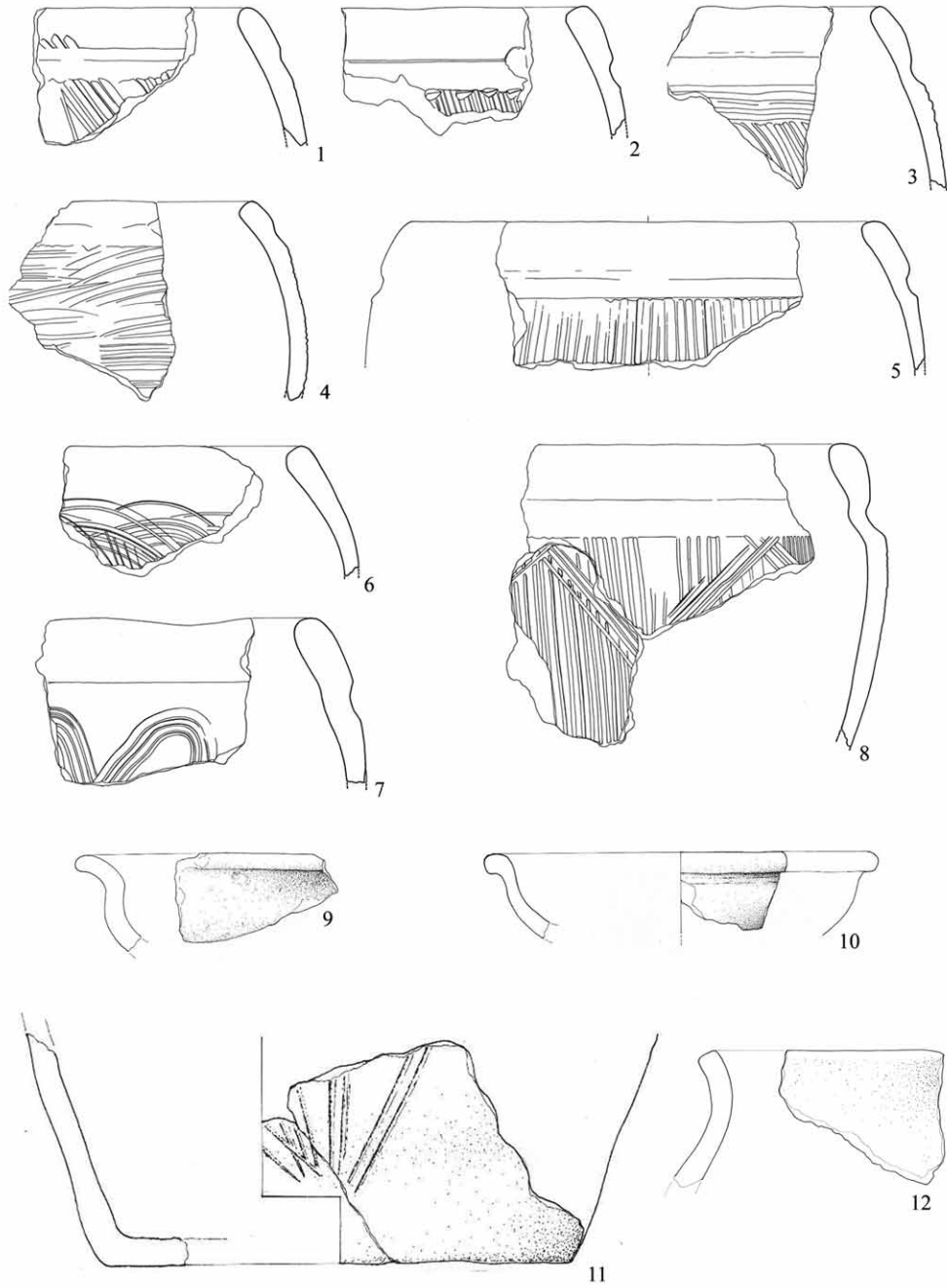

Tabla 10.

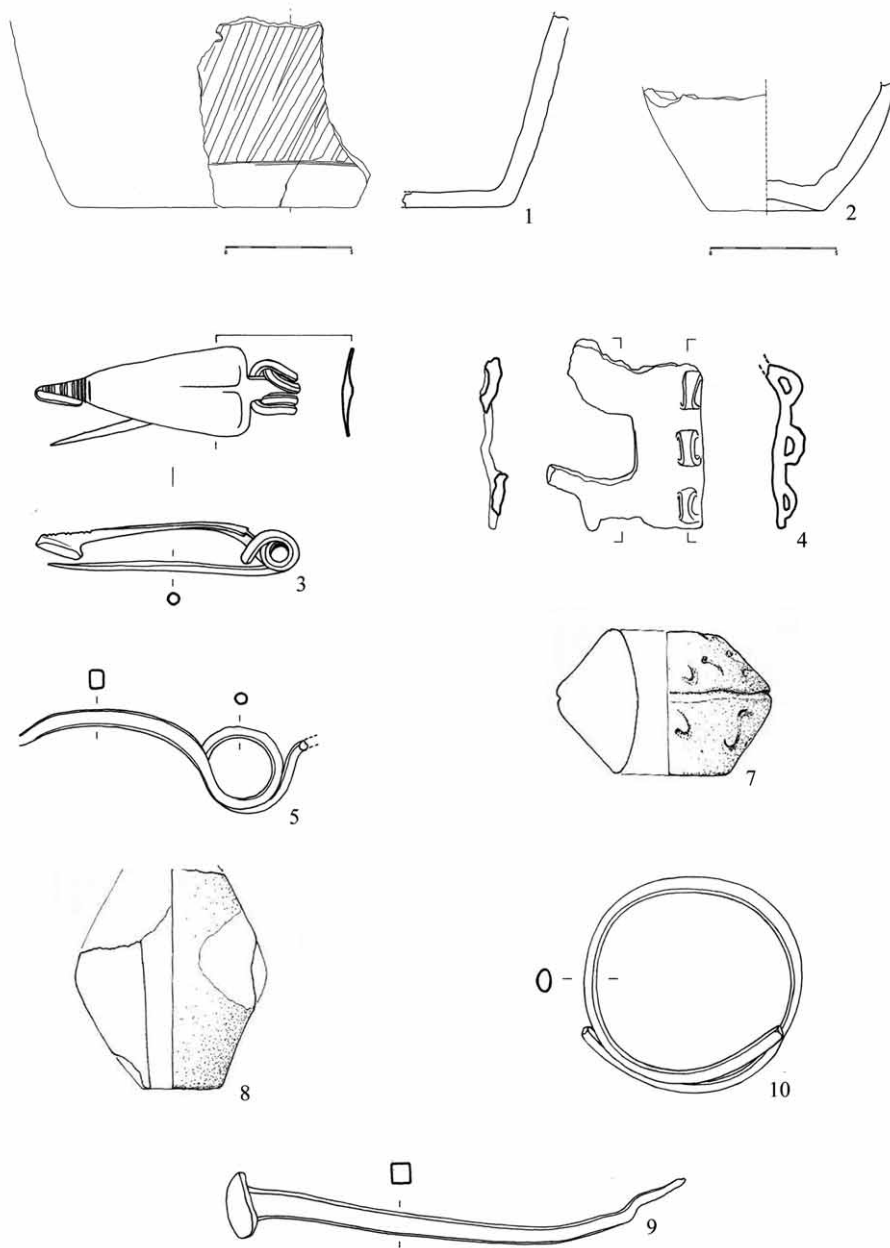

Tabla 11.

DUBRAVKA BALEN-LETUNIĆ

*Arheološki muzej u Zagrebu
Trg N. Šubića Zrinskog 19
HR- 10000 Zagreb
dbalen@zamz.hr*

IVAN RADMAN-LIVAJA

*Arheološki muzej u Zagrebu
Trg N. Šubića Zrinskog 19
HR- 10000 Zagreb
iradman@zamz.hr*

IZVORIŠTE ARHIVSKIH PODATAKA: IZVADCI IZ PUTNIH BILJEŽNICA JOSIPA BRUNŠMIDA O RIMSKIM NALAZIMA S DUNAVSKOG LIMESA

**UDK 904 (36:497.13)
Stručni rad**

Uz kratak prikaz razvoja Narodnog zemaljskog muzeja do dolaska Josipa Brunšmida za kustosa, a potom i ravnatelja Arheološkog odjela Narodnog muzeja u Zagrebu, radom su obuhvaćene i Brunšmidove putne bilježnice (Skizzenbücher) kao dio vrijedne arhivske baštine. Iz njih su, sukladno naslovu članka, izdvojeni dijelovi koji se odnose na nalaze i hrvatska nalazišta dunavskog Limesa.

*Ključne riječi: Brunšmid Josip, putne bilježnice, podunavski limes
Key words: Brunšmid Josip, sketch books, Danube limes*

Među mnogobrojnom i sadržajem raznorodnom arhivskom građom koju čuva zagrebački Arheološki muzej za struku je nedvojbeno najvažnija dokumentacija u vezi s arheološkom građom prispjelom u muzej. Najstariji podaci potječu još iz 1828. i 1829. godine koje su bile ključne za osnutak muzeja u Zagrebu (DESPOT 1960: 136–137). Tada je, naime, Ljudevit Gaj u svoj kulturni program uvrstio i osnivanje muzeja kako se starine s naših prostora ne bi odnosile u muzeje Beča i Budimpešte. Da njegov poziv nije bio uzaludan, svjedoče i mnogobrojni darovi u novcu i predmetima koji su pristizali u Pravoslavnu akademiju, u to vrijeme visoki znanstveni zavod u Zagrebu. Od 1838. godine prikupljanje arheoloških predmeta nastavilo se u okviru tada utemeljene Narodne čitaonice, a osnutkom Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva 1841. i Matice ilirske 1842. ukazala se potreba da se te tri, za kulturu ključne ustanove smjeste u zajedničku zgradu. Za tu svrhu kupljena je 1846. gornjogradska palača grofa Dragutina (Karla) Draškovića Trakošćanskog i u nju smješten Narodni dom. Početak je to javnog djelovanja Hrvatskog narodnog muzeja s bogatim

prirodnjačkim i arheološkim zbirka i bibliotekom.¹ Prvim muzejskim »čuvarom« (kustos) gotovo svih muzejskih zbirki imenovan je Dragutin Rakovec, a potom se sređivanja muzejske građe prihvatio umirovljeni c. k. major Mijat Sabljar (MIRNIK 1990: 14–18; HÖLBL 1990: 67–69). Dobar organizator, vrstan crtač, pedantan i brižan te nadasve marljiv čovjek sredio je i sastavio prvi katalog numizmatičke zbirke koju je obogatio darivanjem svoje dugo i pomno prikupljane numizmatičke kolekcije. Uskoro se skrbio gotovo o cjelokupnom fundusu muzeja, pa je i autor prvih muzejskih inventarnih knjiga. Prema njima se i danas, zahvaljujući točnim podacima i precizno crtanom građom, s lakoćom mogu prepoznati predmeti pohranjeni u zbirka. Kako smo napomenuli, Sabljar nije bio samo »čuvarom« numizmatičke i arheološke nego i mineraloške, petro-faktološke, botaničke, zoološke, sfragističke zbirke te zbirke starih listina i rukopisa. Putujući od Senja do Boke Kotorske, prikupljao je za muzej raznorodnu građu, a uz to u putne bilježnice zapisivao je svoja zapažanja pri obilasku samostana, crkava, arheoloških lokaliteta nadopunjavajući ih planovima i tlocrtima ili preciznim crtežima spomenika pretpovijesnih i povijesnih razdoblja, a arhivski važne dokumente je prepisivao ili ih je dao prepisati. Sabljar je naime, bio vojni građevinski inženjer tako da je njegova dokumentacija – bilo da je riječ o muzejskoj ili terenskoj – uzor točnosti. Tridesetak njegovih putnih bilježnica, danas razasutih po mnogim kulturnim ustanovama u Zagrebu, neprocjenjiv su izvor podataka.² Njegovim bilješkama i crtežima s puta po Dalmaciji poslužio se i čuveni njemački povjesničar i epigrafičar Theodor Mommsen tako što je njegove prijepise tekstova s različitih antičkih epigrafičkih spomenika uvrstio u *Corpus Inscriptionum Latinarum* ističući u riječima zahvale njegovu zaslužnost i dobrohotnost (CIL III/1 1873: 279).

Nitko prije Sabljara, i dugo poslije njega sve do dolaska Josipa Brunšmida, dugogodišnjeg ravnatelja Muzeja i osnivača katedre za arheologiju zagrebačkog Sveučilišta, nije se odlikovao tolikim znanjem i marljivošću.

Dolaskom Šime Ljubića 1867. godine za »čuvara« arheološkog odjela, a potom 1871. i ravnatelja Narodnog zemaljskog muzeja, zbirke su planski popunjavane ne samo darivanjem, otkupom već i arheološkim iskopavanjima. Radi toga je organizirao mrežu muzejskih povjerenika – arheologa amatera – koji su po njegovim uputama i nadzorom prikupljali građu, ali i obavljali iskopavanja (BALEN-LETUNIĆ – RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1999: 251–256). Vrlo brzo, već 1875. objelodanjena je prva objava prikupljenog numizmatičkog materijala, tiskanjem njegova znamenitog djela *Opis jugoslavenskih novaca* (LJUBIĆ 1875), a potom 1890. i popisa zbirke rimskog carskog novca pod naslovom *Numizmatička zbirka od najstarije dobi do cara Dioklecijana* (LJUBIĆ 1890). Premda je bio skloniji obradi pisane građe – epigrafija, numizmatika, pisani izvori – 1876. prihvatio se izradbe kataloga dotada prikupljene građe pretpovijesnih razdoblja pod naslovom *Popis predmeta iz predhistoričke dobe u Nar. Zem. Muzeju u Zagrebu* na stranicama *Viestnika* (LJUBIĆ 1876: 1–56), glasila koje je 1870. pokrenuo. Uredio je četrnaest svezaka koji su sadr-

Slika 1
Figure 1

1 LJUBIĆ 1870: 3–16; VUKOTINOVIĆ nakon 1870; BOJNIĆ 1882: 56–64; HOFFILLER 1921a,b: 23–24, 41–43; ŠEPER 1945: 65–68; VINSKI GASPARI 1966: 8–11; MIRNIK 1996: 17–39.

2 MIRNIK 1981: 209–240; VUJNOVIĆ 1990: 26–31. Za izvore koji se odnose na muzeološku djelatnost Mijata Sabljara cf. *Muzeologija* 28, 1990, 33–75.

žavali njegove brojne autorske priloge. Drugi, mnogo bogatije i kvalitetnim crtežima opremljen katalog ili *Popis arheološkoga odjela Nar. Zem. Muzeja u Zagrebu*, obuhvaća građu iz Egipatske i Pretpovijesne zbirke tiskan je godine 1889 (LJUBIĆ 1889: 1–25, 26–192). To još i danas citirano djelo pruža osnovne podatke i crteže predmeta o prikupljenoj građi pretpovijesnih razdoblja kojima je to bila prva, a nekima od njih i do danas jedina objava.

Značenje koje muzejske zbirke imaju danas u zemlji i svijetu zasluga je Josipa Brunšmida koji je prikupio golemi fundus dajući mu čvrste znanstvene temelje.³ Muzejskom glasilu *Vjesnik* promijenio je grafički izgled te ga, ne samo kvalitetom pisanih radova, već i vizualno uveo u europsko časopistvo tog vremena. Školovan na bečkom sveučilištu, kao i njegov prethodnik Ljubić, doktorirao je tezom *Zur Geschichte der griechischen Colonien in Dalmatien*, a dio doktorata tiskan je u Beču 1898. pod naslovom *Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens* (BRUNŠMID 1898; MIRNIK 1973: 3–8). Tijekom cijeloga radnog vijeka numizmatičkoj je zbirci posvetio posebnu pozornost te joj je darovao svoju vrijednu zbirku od 9000 komada starog novca. No, s jednakom je pažnjom istraživao i objavljivao građu iz gotovo svih pretpovijesnih razdoblja, te antike i srednjovjekovlja. Stručnjak svjetskog ugleda, ali i vrstan organizator, postojeću je mrežu muzejskih povjerenika reorganizirao angažirajući veliki broj ljudi različitih profesija – liječnika, profesora, učitelja, svećenika, trgovaca, bilježnika, ali i seljaka koji su obrađujući zemlju i najčešće nalazili arheološke predmete – koji su na terenu uz građu sakupljali i različite podatke koje su muzeju dostavljali u posebnim, za tu svrhu tiskanim kovertama oslobođenim poštarine. Brunšmid je gotovo svakodnevno pisao ili odgovarao na desetke pisma muzejskih povjerenika, a velik dio tih pisama objavljivao je u muzejskom glasilu *Vjesnik* u rubrici *Izveštaji muzejskih povjerenika i prijatelja*. Valja imati u vidu da je Brunšmid mrežom muzejskih povjerenika pokrивao područja međuriječja Save, Drave i Dunava, tj. od Zemuna do Sutle te od Drave do Hrvatskog primorja koja su bila pod nadležnošću muzeja. Jednako tako, redovito se dopisivao s eminentnim arheolozima iz gotovo svih srodnih europskih ustanova.

Tijekom radnog vijeka, poglavito 1894. 1895. god. poduzeo je brojna putovanja – obilazeći lokalitete, revnosno je provjeravao i nadopunjavao podatke dobivene od muzejskih povjerenika. Mnoge je i sam otkrivao, a neke od i njih istraživao, što je zamjetljivo iz bogatog popisa njegovih radova (VEJVODA – MIRNIK 1979:17–22). Na tim putovanjima sa sobom je redovito nosio *Skizzenbuch*, odnosno blok za crtanje tvrdih korica, džepnog formata (21 x 14 cm) koji su u to vrijeme služili za skiciranje, odnosno crtanje izvan ateljea. Jednako je formata i jedna bilježnica kupljena u papirnici F. C. Kunz u Beču. Tanjih je listova papira na kojima su njemačkim jezikom tiskane rubrike preuzete od Eugena Bormanna, uglednog profesora epigrafije bečkog sveučilišta; naziv predmeta, mjesto nalaza, materijal, dimenzije, oblik i očuvanost predmeta, broj i oznaka mjesta gdje se čuva otisak (otisak u bugaćici), bilješka o vremenu natpisa i uvjetima nalaza. U njih je Brunšmid bilježio i svoja zapažanja, crtao arheološku pokretnu i nepokretnu baštinu, unosio popise muzejskih povjerenika, putne troškove, razgovore s ljudima različitih profesija i tome slično. Podatke koji se odnose na arheologiju sistematizirao je po lokalitetima te ih prepisao, a predmete pažljivo preisao na »kartice«. Podatke o građi, osim u kartice, unosio je i u knjigu inventara. Svaka »kartica« nosi signaturu Sk. (*Skizzenbuch*), broj i stranicu bilježnice iz koje su podaci preneseni, odnosno prepisani.

Zbog raznolikosti podataka putne su bilježnice, ne samo Brunšmidove, izvorište za proučavanje arheološke ostavštine, povijesnih, političkih i društvenih prilika tijekom 19. i 20. stoljeća. S rastom zbirki rastao je i arhiv muzeja, ali putne se bilježnice, premda se muzejska tradicija održala

3 RENDIĆ-MIOČEVIĆ 1979: 23–30; DIMITRIJEVIĆ 1979: 41–53; DIMITRIJEVIĆ 1981: 47–63; HOFFILLER

1935: 3–4. Za nadopunu literature o J. Brunšmidu cf. VEJVODA – MIRNIK 1979: 22.

gotovo do danas, više ne prilažu u arhivsku dokumentaciju. Izvješća bilo putna ili terenska pisana su strojopisom, a u novije vrijeme na osobnom računalu i ne sadržavaju, ili vrlo rijetko, podatke izvan struke. Autore odaje tek njihov potpis.

Ovom prilikom, kako je i naslovom naznačeno, donosimo prijepise zapisa iz putnih bilježnica u kojima Brunšmid spominje nalazišta i nalaze s dunavskog limesa na prostoru Hrvatske, kao i preslike stranica na kojima su ti podaci potkrijepljeni crtežima.

Slika 2

Figure 2

PUTNA BILJEŽNICA I (*Skizzenbuch I = Sk I*)

(7/5 1905)

VUKOVAR – Nikodem Vlašić. *Ima opet nekoliko prehistorijskih posuda iz Vukovara i dva vinska vrča rimska iz Sotina, jedan obični bronsani kelt i bakrenu sjekiru (crtež). Vrijednost 25 – 30 kruna, ali traži 100 kruna, pa stoga nisam kupio.* (Sk. I, str. 14)

8/5 1905

DALJ – Bankir i veleposjednik Hofmann ima osim više diluvijalnih kostiju (lijepa lubanja od *Cervus eurycerus* sa oba roga, koji su nepotpuni) i nešto rimskih i prehistorijskih starina. Med ostalim jedna zemljana lampa *SEXTVS/F*, lijepa oštećena rimska posuda sa reljefnim ornamentima, žuto firmisovana, nekoliko željeznih rimskih i sredovječnih predmeta. Nisam mogao osobno s njime biti, jer je bio bolestan i prilegao.

DALJ – Julius Weiss, trgovac vinom ima starih novaca. Nešto je prodao nekom gospodinu iz Stolnoga Biograda (*Lichtenecher*). Nisam mogao viditi ništa, jer je bio na putu.

DALJ – trgovac Josip Škiva (gospođa Hrvatica, rodom iz Karlovca) ima slomljenu halštatsku urnu (kaneliranu), ulomak halštatske zdjelice s manjkajućom vertikalnom ručicom i ulomak rano rimske posude, željezan rimski nož, slomljen nakit sredovječni sa filigran radnjom, od tuča, običnih rimskih novaca srebrnih, velikih bronsanih i bakrenih, jednu drahmu grada Apollonije, jedan denar

obitelji Papia. Na ciglani na sjevernom kraju sela našao se lijevi lav od obična para kamenih lavova. Mnogo je stvari (naročito posuda prehistorijskih) prodao preprodavaocu H. Batoru, umirovljenu željezničkom oficijalu u Zomboru, koji obično u Dalj zalazi.

DALJ – Ferdinand Schmiederer, postolar (Hrvat). Glavni je sabirač i trgovac starinama. Bator je baš danas (8/5) od njega odneo 5 – 6 rimskih novaca i željezni pupak od štita,⁴ za što je u odsutnosti vlasnika ženi platio 3 Krune, čime Schmiederer nije zadovoljan. Bator je već mnogo prodao, a i već spomenutom gospodinu (Lichteneck) u Stolnom Biogradu, za kojeg ima tri male zemljane halštatske posude, plaćene sa 1 Krunom po komadu. Bator mu obično ostaje dužan i plati tekar iza nekog vremena. Za jedan latenski mač mu je platio 30 Kruna, za koji je Schmiederer sâm dao 24 Krune. Schmiederer je šiljao i u sarajevski muzej, koji je od njega stvari kupovao, ali mu ih i vraćao, jer su bile preskupe. Bator je na to više plaćao nego što su Sarajevci nudili. (Sk. I, str. 15–16)

8/5 1905 – Dr. Paul Traeger iz Berlina od nekoga vremena dolazi u Srijem, gdje kupuje diluvijalne kosti i starine. U Vukovaru je za 200 for kupio oveću zbirku kostiju od Nikodema Vlašića, ali ne za sebe nego navodno za neki muzej u Berlinu. Kupovao je i u Sotinu. Iz Novih Banovaca poslao mu je kolar Höger zemljanih posuda prije jedno 14 dana, dočim sam bronsanu rimsku narukvicu mogao kupiti za muzej. Iz Indije poslao je Traeger u jesen 1904 navodno oko 50 Kgr. starina (i kostiju?), što ih je skupio po obližnjim pustarama i iz Indije je (željezni mač sa ciglane). Traegera gravira i ta činjenica, što je baš on najviše navukao velikog župana Hideghethyja da osnuje županijski muzej. Čini se, da ga je vodila misao, da stvori dobro fundiran zavod protiv zemaljskog zavoda, kraj kojega bi on (koji se je finim društvenim formama velikom županu ulagao), mogao za sebe nabavljati starine i izvoziti ih u Njemačku. (Sk. I, str. 17)

9/5 SARVAŠ – ovdje se bavi sakupljanjem Karl Penzinger, koji šilje Traegeru u Berlin. Pred uskrš je poslao 2 puna sanduka. Nisam ga našao kod kuće, jer je bio u Osijeku. Traeger ga je jesenas pozvao u Vinkovce i poveo u Srijem sa sobom na dulje vremena. Uz put ga je častio i na rastanku mu dao kao nagradu 5 for. Čini se da je toga čovjeka sasma za sebe predobio, a šilje mu još i sada katkada njemačkih knjiga.

Učitelj Klausner, rodnom Sarvašanin, tekar je nekoliko mjeseci ovdje te nije imao prilike sakupljati; obećaje da će to u ostalom od sele činiti. Dobio sam od njega nekoliko hrbina, koje je još učitelj Schäfer sabrao. Vidio sam u Klausnera nešto novca, ali su svi noviji. Ima par komada denara ugarskih od Ferdinanda II iz skupnoga nadođaja u loncu u Erdutu.

SARVAŠ, Herrschaftschügel. Neolitička naseobina sa keramičkim proizvodima koji odgovaraju onima u Streimovom vinogradu u Vučedolu kod Vukovara. Ovdje imaju vinograde (dole) Matthais Utzi, Josef Gassenheimer, Andreas Enderle, (gore) Karl Schnur, Leopold Firli, Georg Gasser. Ima tu i rimske cigle (od grobova

i ulomaka latensko – rimskih sivih posuda (urne, zdjele). M. Utzi je jedini u novije vrijeme rigolovao, ali je nađene stvari opet zatrpao. Obećao je, da će ih ubuduće čuvati. (Sk. I, str. 18–19)

PUTNA BILJEŽNICA II (Skizzenbuch II = SK II)

3/10 1901. LOVAS. Pokojni župnik Hartel darovao je pređašnjih godina prehistorijskih predmeta, koji su se našli u novom vinogradu iza kalvarije na južnoj strani sela. Obišao sam taj vinograd i vidio po površini ulomaka zemljanih posuda; međ ostalim od sivih posuda latenskog

4 Po svemu sudeći nije riječ o jednom od dva umba koje je V. Hoffiller objavio u *Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva* 1912. godine; cf. HOFFILLER 1912: 67.

doba. Kremena nisam spazio. Na uglu ispred vinograda ima ošančen gradac, na kojem su krstovi kalvarije. Tu je valjda bila »turska«(?) kula. U ostrmini ceste južno od crkve vide se ostanci trijuh krušnih peći ovoga oblika (crtež). Tu su se našli i pećnjaci (crtež), što je Hartel muzeju darovao. U župnom vrtu nalazilo se je rimskih novaca, jedno željezno (?) koplje, koje još nisam dobio i bronzan prsten XVIII. vijeka. (Sk. III, str. 31.)

1902 9/4. SOTIN, kuća Andrije Ilkić br. 77. Nađeno prije jedno 40 godina u kućnom vrtu zajedno sa okruglim šupljim stupom. Žrtvenik od vapnenca (0.70) d., 0.35 šir.⁵ U vrtu fundamenti, tako te posađene šljive ne napreduju, pa iza nekoliko godina usahnu.

SOTIN, Gavro Kušić, k br. 142. Momci rigolovali vinograd više skele (u Novoselo) i našli grobo sa paljevinom. Dvije posude sam kupio a bio je još tanjur, koji se je zdrobio pa ga nisu pokupili. (Sk. II, str.54)

1902 9/4. OPATOVAC. Gjoka Mihajlović ekonom našao u svom vinogradu u Baščini pri rigolovanju (leži spram kapele sv. Petke kod šume zapadno od sela) mnogo hrbina od suđa, dva lončića (jedan čitav darovao, drugi oštećen se zametnuo) bronsanog doba. U blizini u Lazićevom vinogradu bilo mnogo većih lonaca sa pepelom i kostima, a u svakom većem jedan manji. Odande sačuvao dječak Mihal Mulato jedan lončić, koji sam kupio.

U selu se nalazi rimskih novaca od kojih sam vidio jedno 20. Počinju sa Gordianom III (Nikaia), a bilo je Claudius II, Aurelian, Probus, Numerianus, Constantinus i njegova familija, Valentinijan I i njegova familija. Od kasnijih novaca vidio sam komada iz vremena Leopolda I.

1902 9/4. MOHOVO. Kovač našao željezni (od čelika) nož sjekač od jedno 0.30 m duljine. Naznačih oblik ovako (crtež). Doznao sam za to u Šaregradu.

Nalazi se tu i novca. Da li rimskih ne znam, ali srebrnih madžarskih od Leopolda I. sigurno.

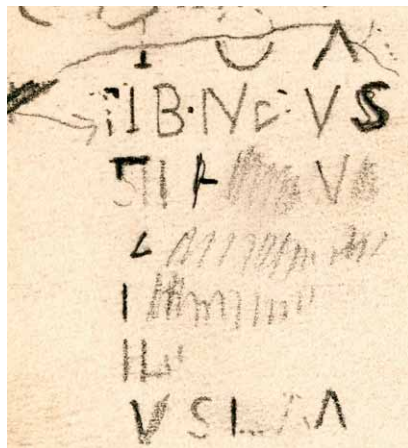
ŠARENGRAD. Pripisao sam po pripovijedanju Stipana Gjipenovića kod prijašnjih bilježaka. Nalazi se rimskih novaca (vidio sam jedan Konstantinovog doba) i iz vremena Leopolda I. (Sk. II, str. 55)

PUTNA BILJEŽNICA IV (Skizzenbuch IV = Sk IV)

(1904 19 i 20/4)

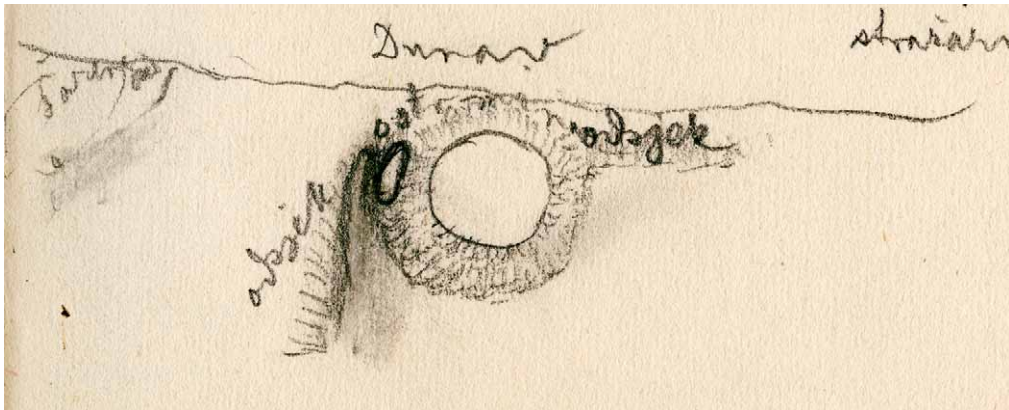
ŠARENGRAD. Na istočnoj strani ima čunjasti mali, ali strmi brežuljak Gradac (Gradina) sa dubokim šancem na okolo i strmom šancem na zap. strani. Visina po prilici 25 m – 30 m nad cestom. Promjer na briežuljku 9–10 m. Arsenić je pokušao kopati te je gore našao komadića kamena i ciglje i školjke, a na obronku criepića. Moguće je pomisliti na rimsku stražarnicu koja je imala pogled u barbarsku zemlju. (Sk. IV, str. 23) (BALEN-LETUNIĆ 2004: 18, T. 9:3)

⁵ Po crtežu je nesumnjivo riječ o žrtveniku posvećenom Jupiteru (I O M), no nema podataka o sudbini tog spomenika.

Slika 3

Figure 3

Slika 4

Figure 4

ILOK kod turske skele u vlastelinskom vinogradu (?). Ekspoziran humak sa šamcima. Zbijeg za naselbinu u Živkovića vinograda etc? Rimska stražarnica? (Sk.IV, str. 24)

ILOK. Jugoistočno od pravosl. groblja našao je Madžarević zidan rimski grob provaljen. Rimski novac od Fauste priložen. U blizini tri groba (dječja) sa cigljom poredanom na način krova. (crtež)

Na kraju Šimića strane prema Ljubi na l. strani na općinskom pašnjaku više puta se na plitko vidilo kostiju. Na jednom mjestu našao Arsenić uz kostur oštećenu posudu (rimsku vjerojatno). (crtež) (Sk. IV, str. 25)

HARASTIN. Kod regulacije Vuke istočno od sela naišlo se na zidan rimski grob koji su radnici razrušili. Tom prigodom nađena je i vapnenjačka ploča sa reljefom, od kojega se spasila samo maska ženskog lica, surovo rađena. Vis. 0.18, šir. 0.16, deblj. 0.06. Prilično izlizano. (crtež)⁶ (Sk. IV, str. 45)

VINKOVCI, kamen. Ulomci sa napisom. (Sk. IV, str. 54–55)

1. 0.32, 0.31, 0.14 (KS 764 D)⁷

2. 0.255, 0.16, 0.17 (KS 764 A)

3. 0.15, 0.20, 0.12 (KS 765)

4. 0.10, 0.20, 0.135 (KS 764 F)

5. 0.155, 0.27, 0.15 (KS 764 B)

6. 0,085, 0.08, 0.105 (KS 765)

7. 0.06, 0.11, 0.11 (KS 764 J)

8. 0.155, 0.16, 0.08 (KS 764 G)

9. 0.24, 0.28, 0.075 (KS 764 C)

10. 0.125, 0.18, 0.15 (KS 764 H)

6 Daljnja sudbina tog spomenika nije poznata.

7 KS = Kameni spomenici, cf. BRUNŠMID 1904–1911

11. 0.15, 0.20, 0.16 (KS 764 E)

12. 0.10, 0.16, 0.125 (KS 764 K)

13. 0.16, 0.175, 0.15⁸

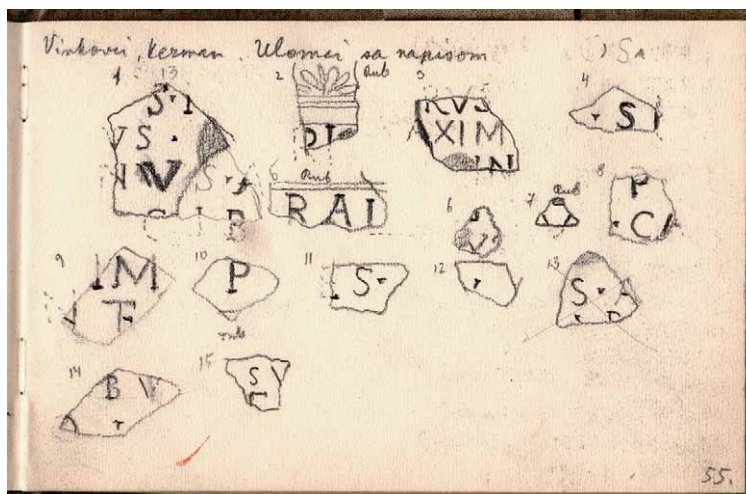
14. 0.155, 0.255, 0.13 (KS 764 L)

15. 0.125, 0.145, 0.15 (KS 764 I)

1	0.32	0.31	0.14 (negativ)	Skupina spatalaju 2, 8, 9 4, 5, 7, 11, 10, 1, 13, 12 14, 15 Zbogom 3, 6
2	0.255	0.16	0.07	
3	0.18	0.20	0.12 (negativ)	
4	0.10	0.20	0.135	
5	0.155	0.27	0.15	
6	0.085	0.08	0.165	
7	0.06	0.14	0.19 (negativ)	
8	0.155	0.16	0.08	
9	0.24	0.28	0.075	
10	0.105	0.18	0.15	
11	0.15	0.20	0.16	
12	0.10	0.16	0.125 (negativ)	
13	0.16	0.175	0.15 (negativ)	
14	0.155	0.255	0.13 (negativ)	
15	0.125	0.145	0.15	

Slika 5

Figure 5

Slika 6

Figure 6

⁸ Taj ulomak nije naknadno publiciran, no zanimljivo je da je osobno iskrizao taj crtež.

Skupa pripadaju

2, 8 i 9

4, 5, 7, 11, 10, 1, 13,

12

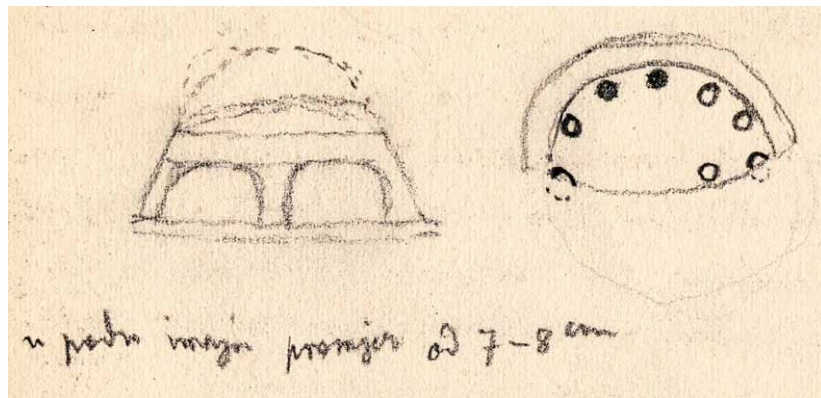
? 14, 15

Drugamo 3, 6

1904 6/4

VINKOVCI, rimska peć spram kuće br. 6.b (Miroslavljević) na bosutskom bajeru.

(crtež) Debljina zida 14–15 cm. Debljina gornjeg poda 22 cm. Gornji pod i gornji svod bijahu izmazani. Pod je bio cigljom pokriven, a svod izložen crijepom, izvan kojeg se je okolna zemlja spekla. Luknje u podu imaju promjer od 7–8 cm. (Sk. IV, str. 56)

Slika 7

Figure 7

PUTNA BILJEŽNICA V (Skizzenbuch V = Sk V)

(1893)

ILOK, Devalug, sarkofag nađen u zimi 1893 po prilici 0.80 duboko, kada se je rigolovala zemlja neposredno kod krsta da se sadi američka loza. Nema nikakva ukrsa. Vapnenjak.

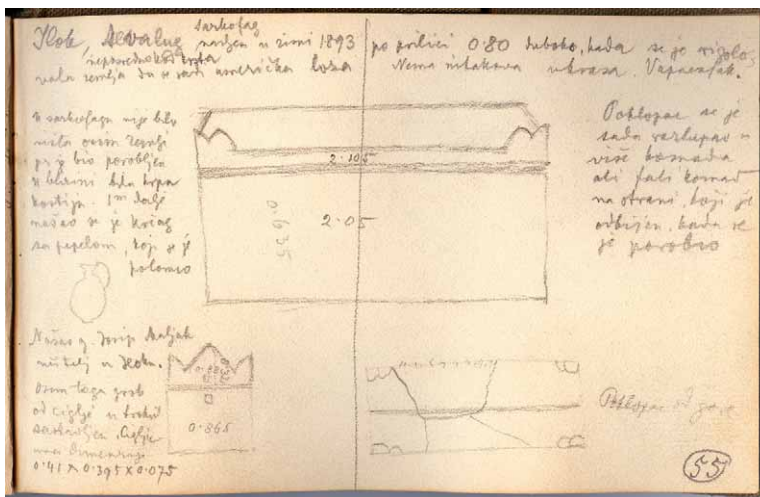
U sarkofagu nije bilo ništa osim zemlje pa je bio porobljen. U blizini bila hrpa kostiju 1 m dalje našao se je krčag sa pepelom, koji se je polomio.

(crteži)

Poklopac se je sada razlupao u više komada ali fali komad na strani koji je odbijen, kada se je porobio.

Našao g. Josip Maljak, učitelj u Iloku. Osim toga grob od ciglje u trokut sastavljen. Ciglja ima dimenzije 0.41 x 0.395 x 0.075. (Sk.V, str. 55)

ILOK krstbajer na brežuljku po kazivanju g. Maljaka nalazi se sudje i kosti iz starinskih grobova. Ljudi sada tamo zidaju kuće.

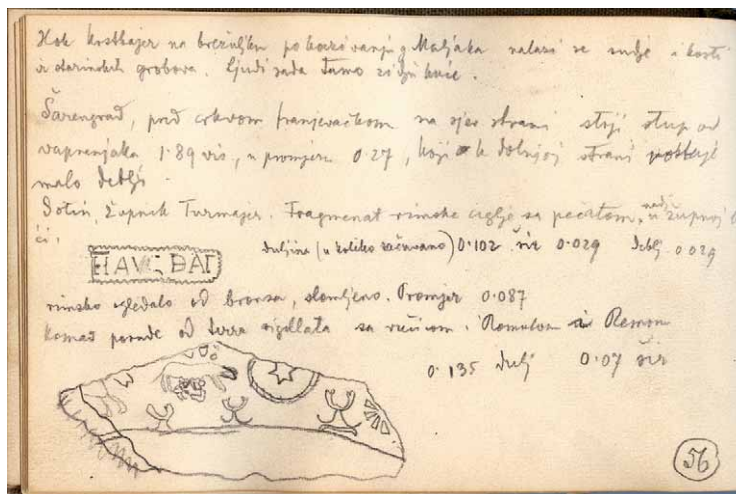

Slika 8
Figure 8

ŠARENGRAD, pod crkvom franjevačkom na sjev. strani stoji stup od vapnenjaka 1.89 vis., u promjeru 0.27, koji k donjoj strani postaje malo deblji.

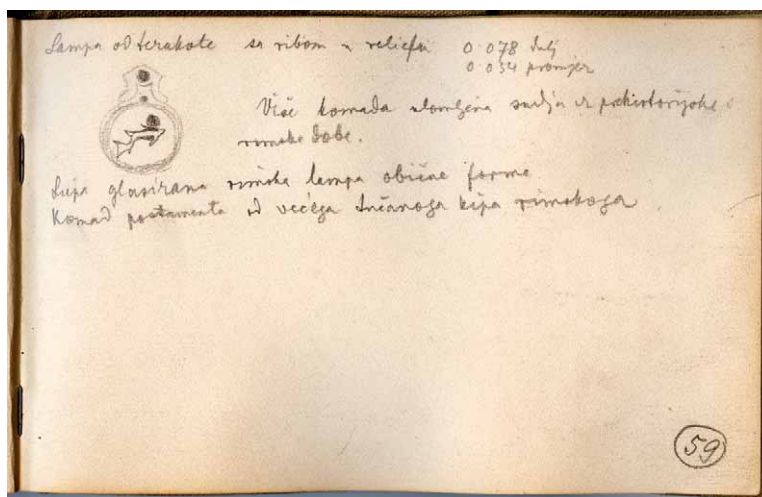
SOTIN, župnik Turmajer. Fragmenat rimske ciglje sa pečatom, nadjen u župnoj bašči. Dužina (u koliko sačuvano) 0.102 šir. 0.029 deblj. 0.029. (crtež) rimsko ogledalo od bronce, slomljeno. Promjer 0.087.

Komad posude od terra sigillata sa ručicom i Romulom i Remom 0.135 dulj, 0.07 šir. (crtež) (Sk. V, str. 56)

Slika 9
Figure 9

- La Tène fibula, u mjestu 0.093 (crtež)*
Rimska obična Ambrustfibula 0.08
Rimska lampa od crvene zemlje 0.063 PHOETASPI
Rimska provinc fibula 0.056 (crtež)
Rimska fibula 0.058 Posrebrena (crtež)
Narukvica u obliku zmijsa. Promjer 0.062, debljina 0.002, Postrance 0,006 (crtež)
Ringschlussel, bronca 0.036 (crtež)
Ključ rimski od željeza 0.05 (crtež) (Sk. V, str. 57)
*Kelt od bronza bez ušice. Sa svake strane po jedna okrugla rupica za učvršćivanje. dulj 0.096
 šir. gore 0.042 deblj. gore 0.032 (crtež)*
Bronsani fragment oble fibule. Promjer 0.045 (crtež)
Željezno koplje sa Düllom, 4 puta probušeno na bodu 0.092 (crtež)
Zlatna mala sjekirica 0.015 duljina (crtež)
*Intaglio od fleischfarb kamena sa karneolovim i bielim pjegama i prugama. Dioskuri sa
 konjima, kopljima i zvjezdama, jedan spram drugoga. (Sk. V, str. 58)*
*Lampa od terakote sa ribom u reliefu 0.078 dulj 0.054 promjer. Više komada ulomljena sudja
 iz prehistorijske i rimske dobe. Liepa glasirana rimska lampa obične forme. Komad postamenta od
 većega otučenoga kipa rimskoga. (crtež) (Sk. V, str. 59)*

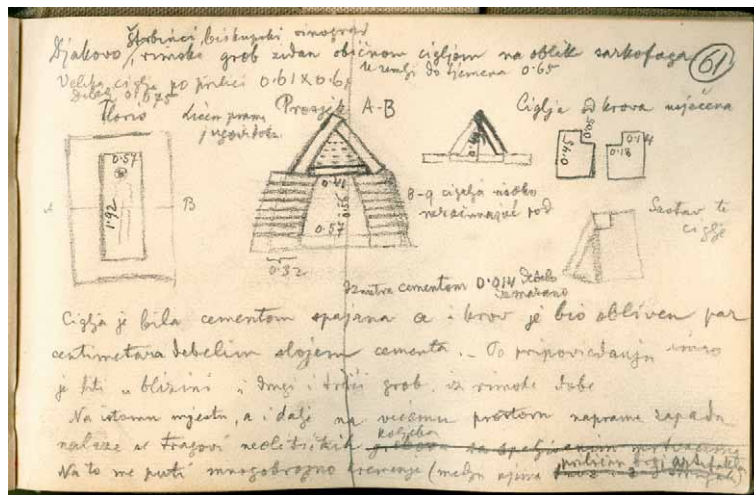

Slika 10

Figure 10

DJAKOVO, ŠTRBINCI, biskupski vinograd, rimski grob zidan običnom cigljom na oblik sarkofaga u zemlji do tjemena 0.65. Velika ciglja po prilici 0.61 x 0.61. (crteži) Ciglja je bila cementom spajana a i krov je bio obliven par centimetara debelim slojem cementa. – Po pripoviedanju imao je biti u blizini i drugi i treći grob iz rimske dobe.

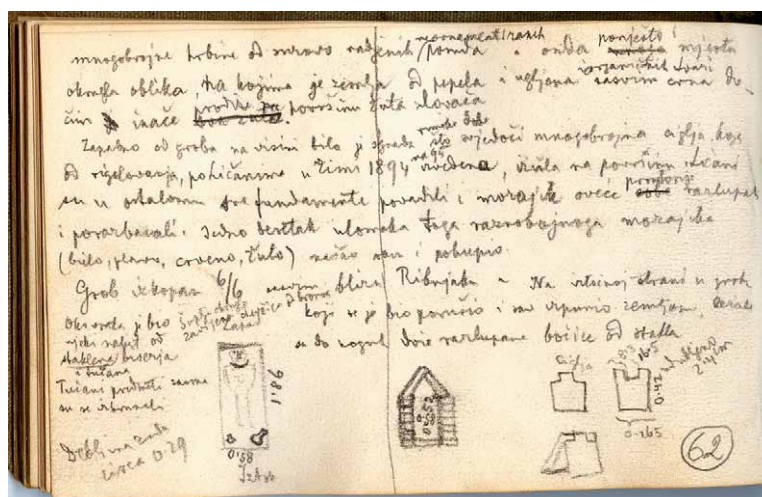
Na istomu mjestu, a i dalje na većem prostoru naprama zapadu nalaze se tragovi neolitičkih koljiba. Na to me puti mnogobrojno kremenje (među njima priličan broj artefakata). (Sk. V, str. 61)

Slika 11

Figure 11

Zapadno od groba na visini bilo je skroz rimsko doba što svjedoči mnogobrojna ciglja koja od rigolovanja, po Ličanima u zimi 1894 na 95 izvedena, izišla na površinu. Ličani su uostalom sve fundamente povadili i mozajik oveće prostorije razlupali i porazbacali. Jedno desetak ulomaka toga raznobojnoga mozajika (bijelo, plavo, crveno, žuto) našao sam i pokupio.

Slika 12

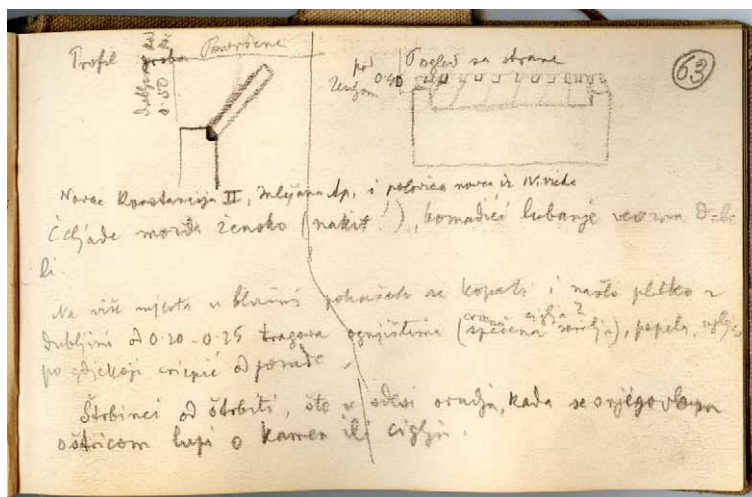
Figure 12

Grob izkopan 6/6 sasvim blizu Ribnjaka – Na istočnoj strani u grobu koji se je bio porušio i sav izpunio zemljom. Našli su do nogu dvie razlupane bočice od stakla. (crteži) (Sk. V, str. 62)

(crteži) Novac Konstancija II, Julijana Apostate i polovica novca iz IV. vieka. Čeljade možda žensko (nakit!), komadići lubanje veoma debeli.

Na više mjesta u blizini pokušalo se kopati i našlo plitko u dubljini od 0.20 – 0.25 tragove ognjištima (crvena spečena zemlja, ciglja?), pepela, ugljena i po gdjejkoji criepić od posude.

Štrbinci od štrbiti, što se sdesi orudju, kada se s njegovom oštricom lupi o kamen ili ciglju. (Sk. V, str. 63)

Slika 13

Figure 13

Novci, koji su se našli počinju Trajanom. Imam jedan od star. Faustine (?) Julije Domne, sr. fals. Severa Aleks. Više od Klaudija II., Proba, te od vladara IV. vieka. Srebrnih sam vidio u sadžije od S. Severa i Aleksandra. ... ima sadžija vel. bakr. od Valentinijana. Novci prestaju Valentinijanom i Valensom. Vidio sam svega preko 250 kom. novaca. (Sk. V, str. 64)

PUTNA BILJEŽNICA VIII (Skizzenbuch VIII= Sk.VIII)

VINKOVCI. 28/9 1900 G. Antun Marek, mesar u Vinkovcima, k. br. 518 našao je u svojem dvorištu na istomu mjestu (u istom zidanom rimskom grobu) odakle potječe zlatan prsten, srebrna fibula, bronsana posudica u obliku poprsja) bakreni vrč 0.23 vis, sastavljen od tri komada i zdrepan (crteži)

bronsana zdjela 0.235 duga i pokidana. Ručica duga 0.115, sačinjena je od istoga komada lima, a ne predstavlja duljinu od prilike 0.06, promjer gore od prilike 0.10

Kupljeno za 8K za muzej. (Sk. VIII, str. 14)

SOTIN Jakob Szabo Kbr.? (prije Eduard Mazarek). God. 1891 je prijašnji vlasnik kad je kopao podrum naišao na zidan rimski grob sa kosturom, uz koji je bio prsten. Cigljom je taracao dio

svoga dvorišta, a ima je jednostavne i duple. To je na kraju ulice u Grabovo na lijevo. Tuda u pokrajnu ulicu, uz put navodno nalaze se grobovi. Meni se čini da bi uz cijeli put u Grabovo iz Sotina do Szaboa moglo biti grobova, pošto su ... nalazišta starina.

SOTIN, zbirka župnika Turmayera⁹

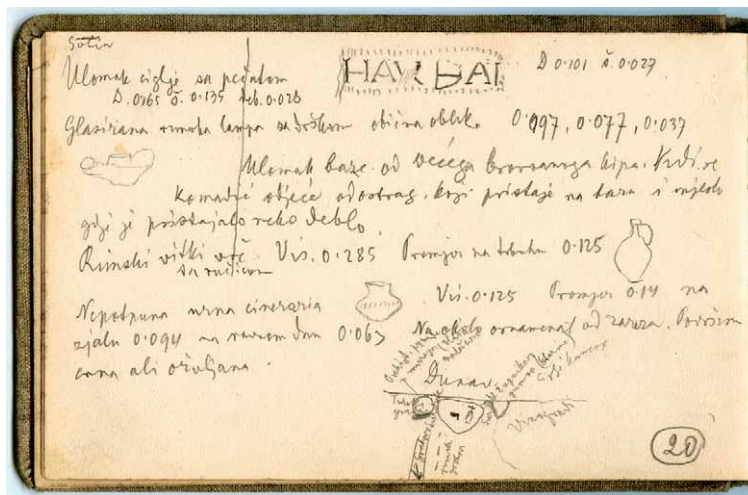
- 1) Narukvica od bronse sa zmijama na kraju. Iskopana 1881 na ciglani. Promjer 0.065 i 0.058. Širina 6 mm. Zmijске glave stilizirane sa gukama u daljinu od 3.5 cm
- 2) Prsten sa CA VI R· I.
- 3) Bronsana rimska fibula II. vijek, Ciglana 1879.
- 4) Ključić od bronsa (crtež) D. 0.036. Nađen 1877 u vrtu kuće br. 116.
- 5) Okov od bronsa (patina skinuta) (crtež) 0.082, Župski vrt 1881.
- 6) Rimski ključ (crtež) D. 0.057, d. Luka 0.024, Ciglana 1880.
- 7) Jedna strana emajlirana roščića za barut XVII v. Iskopana 1876 u vrtu kuće br. 116. 8) Rimsko ogledalo, promjer 0.086, slomljeno. Od ruba 7 mm daleko vidi se zarez naokolo. Ciglana 1880. Kod vađenja razlupano na 5 kom. (Sk. VIII, str. 15)

SOTIN

- 9) Okrugli prutić sa izbojcima (ulomak žvala) (crtež) D. 0.076, deblj. 0.012. Ciglana 1881 zajedno sa 10 i 11.
- 10) Kotačić od tuča. (crtež) Promjer 0.043. Na protivnoj strani se vidi komad željeza (ukras na kajišu). Ciglana 1881.
- 11) Veća konveksna pločica, u sredini rađena na proboj. Raskinuta na troje, a neznatniji ulomci fale. Promjer 0.058 (crtež) S protivne strane dvije previnute kukice. Ciglana 1881.
- 12) Ocilo za kresanje vatre umetnuto u držak od bronse. D. 0.058. Vis. 0.026 (crtež)
- 13) Sjekirica od zlata. $\frac{3}{4}$ # teško. Nađeno 1880 u Surduku u župskom vrt (crtež) D. 0.015
- 14–15) Razne perle, privjesci i t.d.
- 16) Zemljana lampa III–IV. vijek sa pečatom PHOETASPI. Iskopana g. 1880 na ciglani skupa sa ogledalom br. 8 D. 0.065, šir. 0.044, vis. 0.022.
- 17) Ulomak posude od terra sig. sa vučicom koja doji Romula i Rema. Nađ. g. 1877 u klancu preko puta od opć. kuće.
- 18) Kruglja od bronse bez patine. Nađena 1880 kraj bare prema Tompojevcima (atar Sotin).
- 19) 3 kom jedne zdjele od terra sig. sa girlandom u reljefu.
- 22) bronsani prsten sa nastavkom za navlačenje luka (crtež) D. 0.021, š. 0.018. Nađen na njivi g. 1876.
- 23) Lampa II. vijeka sa reljefom (delfini u reljefu) (crtež) 0.078 0.055. Iskopana 1878 na ciglani. (Sk. VIII, str. 16)
- 24) Kelt od bronsa bez ušice, a sa dvije rupice (crtež), u novije doba naoštrena. D. 0.097 š. oštrice 0.04. (crtež) po strani (crtež)
- 26) sredovječna kopča rađena na proboj
- 26) Srednje la Tenska fibula sa iglama (patina skinuta), na doljnjem kraju prelomila (crtež) D. 0.093. Vis. 0.019.
- 28) Kasnorimska fibula mit Zwiebelknöpfen od bronsa d. 0.081, š. 0.05. (crtež) Ulomak ploče od zemlje sa geom ornamentima Deblj. 0.01
- 29) Lampa IV. vijeka, tanjur razbijen. Pečat C DESSI 0.078, 0.055, 0.028.

⁹ Tu je zbirku J. Brunšmid predstavio u *Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva*, cf. BRUNŠMID 1901: 140–145.

- 30) Ulomak oklopa sastavljen od tankih pločica (crtež) D. 0.027, š. 0.014.
 31) Bronsani utez (crtež) obična oblika. Gore bilo umetnuto (crtež) ...A.
 32) (crtež) Fibula od bronsa, kasnija, D. 0.06, š. 0.036, bez igle (Sk. VIII, str. 17)
 SOTIN. Ulomak ciglje sa pečatom, D 0.165, š 0.135, deb 0.028.
 Glasirana rimska lampa sa drškom obična oblika 0.197, 0.077, 0.037
 Ulomak baze od većeg bronsanog kipa. Vidi se komadić odjeće odostrag, koji pristaje na bazu i mjesto gdje je pristajalo neko deblo. (crteži)
 Rimski vitki vrč sa ručkom. Vis. 0.285. Promjer na trbuhu 0.125.
 Nepotpuna urna cineraria. Vis. 0.125. Promjer 0.14 na zjalu 0.094 na ravnom dnu 0.063. Na okolo ornament od zareza. Površina crna ali ožuljana. (Sk. VIII, str. 20)

Slika 14

Figure 14

KUPINOVO, ciglana Vendelina Klema. Prigodom kopanja zemlje u oktobru 1899 za gradnju ciglje našlo se na više grobova sa paljevinom, a uz njih raznovrsnije biserja, bronsanih i srebrnih nakita i t.d. Nabavio Dr. Petar Marjanović i odstupio muzeju. (Sk. VIII, str.34)

OSIJEK, muzej. Pečati na posudama od terra sigillate¹⁰

- 1) Velik ulomak plitke zdjele BANNACVS FE D. 37mm, š. 5mm 367
- 2) Dno velike zdjele. GIPPI?M D. 27, š. 3 2409
- 3) Dno velike zdjele. PAT?RI?CI MA 2398 Na dnu dole urezano SISES
- 4) Dno velike zdjele. IMPRITO M 2414 (Osijek 1895)
- 5) Dno velike zdjele. VEGETI?M 2407
- 6) Dno velike zdjele. STABIRVS F 2391 Zucker

¹⁰ Brunšmid je ove podatke, bitno dopunjene, objavio u svojim arheološkim bilješkama u Vjesniku Hrvatskog arheološkog društva, cf. BRUNŠMID 1901: 130–137.

- 7) Dno velike zdjele. VICTORINVS F 2382 Zucker
- 8) Dno velike zdjele. VTEREFELIX 2384 top. voj. 1895
- 9) Dno velike zdjele, fragment. / I N? M 2415 (1895)
- 10) Dno velike zdjele, fragment. / I?I?M 2386
- 11) Polovica zdjele. IANVAR M 2403
- 12) Ulomak manje zdjelice. HA?BIL 2432
- 13) Ulomak manje zdjelice. OTTACI 1995
- 14) Dno vel. zdjele. PRIMANVS?FE 2413
- 15) Dno vel. zdjele. IVENTINV ? 2408 (Sk.VIII, str. 40)
- 16) Dno manje zdjelice. SOLLEMNI Dva put udareno, ali drugi put s druge strane 1366
- 17) Dno manje zdjelice. VENICARVS?F 2417
- 18) Dno manje zdjelice. MARTINVS F 2404
- 19) Dno veće zdjelice, fragment. / INO 2418
- 20) Dno veće zdjelice, fragment. CANT / 2431 (1895)
- 21) Dno manje zdjelice. VEGETI?M 2389
- 22) Dno manje zdjelice, fragment. CROBISO / Crobiso 2425
- 23) Dno veće zdjelice, fragment. PV 2421
- 24) Dno manje zdjelice. MACCIM?A F 2392
- 25) Dno veće zdjelice, fragm. MARINVS F 2405
- 26) Polovica veće zdjeli. FIRMVS FE 2385
- 27) Donja polovica smeđe glazirane posude. PRIVATV / 2416
- 28) Dno veće zdjelice. GIPPI?M 2376
- 29) Dno veće zdjelice. C AVR /// M 2426
- 30) Dno veće zdjelice. I?ALIVS FEC 2368
- 31) Dno manje zdjelice. LAITILO 2377
- 32) Manja zdjelica slomljena na dvoje i okrhana. CERALI?MA 2374 (Sk.VIII, str. 41)
- 33) Dno velike posude. FATO FEC 2371
- 34) Ulomak dna veće pos. / I V I X F 2369
- 35) Ulomak dna veće posude. IVLIANVS F 2422
- 36) Ulomak dna veće posude. planta pedis (crtež) 2372
- 37) Ulomak dna veće posude. GIP PI?M 2420
- 38) Ulomak dna veće posude. RI / 2358
- 39) Dno velike posude. IVNIANVS 2339
- 40) Dno velikog tanjura. G?E?L?L?I 2349
- 41) Dno velike posude od falične terra sig. oIXXXIo Osijek Svilara 1895 2353
- 42) Ulomak dna veće zdjele. /CVS?F 2361 (Sr. br. 1)
- 43) Ulomak manje zdjele. VXOPI / 2383
- 44) Dno male zdjelice. BORILLI OF 2423
- 45) Dno male zdjelice. MAMMI 2406
- 46) Dno male zdjelice. PRISCINI M 2419 Dole grafito NC HA
- 47) Dno male zdjelice, fragm. / ADGATI: MA 2370 (=61)
- 48) Dno male zdjelice. SIIXTI?M 2397 (Sk.VIII/str. 42)
- 49) Dno male zdjelice. M?ALL // 2395
- 50) Dno male zdjelice. ERICI?M 2366

- 51) Dno male zdjelice. CATV??I 2380
 52) Dno male zdjelice. VEGETI?M 1247
 53) Dno male zdjelice. / CRVCVRO FE?C 2375
 54) Dno male zdjelice. AVENTINI M 2411
 55) Dno male zdjelice. IITVRI?M 2394
 56) Dno male zdjelice. FIRMVS FE 2412
 57) Dno male zdjelice. DV IVS F 2356
 58) Dno male zdjelice. SEDATI?M 2390 Aquineum
 59) Dno male zdjelice. C?MVRRI in planta pedis 2379
 60) Dno male zdjelice. TITVRONIS 2396
 61) Dno male zdjelice, frag. CADG /// 2400 (= 47)
 62) Dno male zdjelice. SIIXTI?M 2387
 63) dno, manji fragment ATTILI M 2410
 63) a Dno manje zdjelice, frag. TITVS?F 2393 (Sk.VIII/str. 43)
 64) Ulomak dna srednje posude. GIPPI / 2401
 65) Dno srednje posude. QVARTI M 2388
 66) Dno male posude. ČRVA?? 2344
 67) Ulomak dna vel. posude. ...VS FE 2355 Na donjoj strani MSX
 68) Ulomak dna manje posude. / TIIAE. 2347
 69) Ulomak dna manje posude. COTTALVS FE 2428
 70) Ulomak dna veće posude. / EC 2364
 71) Ulomak dna veće posude. COTT / 2373 Na dnu N
 72) Dno velike posude. TASSCA FE 2338
 73) Ulomak dna veće posude. / ?ATTA?P 2341
 74) Ulomak dna male posude. / IM 2365
 75) Ulomak dna manje posude. HA?BILIS?F 2351 (= 2432)
 76) Dno srednje posude. MAMILIAN 2429
 77) Dno veće posude. GENIALIS /// 2350
 78) Mali ulomak dna. / TIOGENI M 2367
 79) Ulomak dna veće posude. GV / 2357 (Sk.VIII/str. 44)
 80) Ulomak dna veće zdjele. / IVE 2360
 81) Ulomak. Reljefni napis izvana na strani. 2359 AVCVS?T?I?N? Augustin?
 82) Ulomak. Reljefni napis izvana na strani. 2345 / ELENIVS /
 83) Ulomak. Reljefni napis izvana na strani. 2402 / NIVS kao pređašnji
 84) Ulomak. Reljefni napis izvana na strani. 2346 ČVLIŠ
 85) Ulomak. Reljefni napis izvana na strani. 2348 / ERVS
 86) Ulomak reljefom urešene posude. Udubljen napis kraj gole figure koja drži žezlo i nejasni predmet zajedno sa odjećom. 2378 :COMITIALIS F?
 86) Ulomak rel. urešene posude 2399. Na vertikalnoj vrpici udubljen napis /OTTA F?
 87) Ulomak rel. urešene posude br. 2354. / VS FE (naopako)
 88) Potpuna mala zdjelica (slomljena) 2298 PAVLI M
 89) Ulomak vel. dna. / S FE Bez. br. (Nuber)
 90) Ulomak ruba. Na vanjskoj strani zapisano. / AXIM /
 91) Ulomak dna. ČIVS F?E? Dole zapisano / A

92) Dno bez pečata veće posude. Dole zapisano IVLIA MIIS (Sk. VIII, str. 45)

OSIJEK, muzej. Nađ. g. 1895. kod gradnje topničke vojarne (Muz. br. 381) Ulomak okrugle baze mramorne figure Herakla, na kojoj se vide prednji dijelovi tijela obijuh stopala i neznatan nastavak (valjda od buzdovana) u l. ruci. Napred napis HERCVLI?AVG?AEL?MARTIN d. 0.195, š. 0.07, deb. 0.05. (Sk. VIII, str. 46)

OSIJEK muzej

1) Ulomak ciglje slomljen LIIG X G P I. (crtež) D. 0.068, šir. 0.023.

Terra sig.

93) Na vanjskom rubu reljefom urešen ulomak na vrpici udubljeno //IIATIMO)

94) Na vanjskoj strani ravna dna zapareno vel. slovima CARXI

95) Na vanjskoj strani fig. reljefom urešena vel. ulomka vel. zdjele. U reljefu MANNIO

96) Na vanjskoj strani reljefom urešena ulomka. Na vrpici udubeno vel. slova RIAL F

97) Dno manje posude sa pečatom u krug IVVENIS?FE?

98) Ulomak dna male posude. ATIM

99) Na vanjskoj strani relj. (životinje) urešene veće zdjele u reljefu (vel. slova) DVOCISI

100) Na debelom rubu vel. zdjele OFICIN 720 (Zucker) Mjera za žito

IVSTINIANI (naopako)

101) Na debelom rubu vel. zdjele IVSTINIANV

102) Na vanjskoj strani rel. ureš. zdjele na vrpici udubeno..VICAS

103). Dno veće zdjele, u dvoje slomljen FIRM... E (Sk. VIII, str. 47)

PUTNA BILJEŽNICA IX (Skizzenbuch IX = Sk. IX)

Fund- und Standort: OSIJEK, lapidarij gradskog muzeja,

Material: mramor krupnozrni

Höhe: 2.30,

Breite: 0.90

Dicke: 0.17

Buchstabenhöhe: 0.19, 0.095, 0.088, 0.088, 0.081, 0.077, 0.070, 0.065, 0.072

Form und Erhaltung: Stela, veoma dobro sačuvana, samo gore okrhana i na doljnjem nastavku.

Nummer und Ortsangabe des Abklatsches:

Wann und von wem copirt:

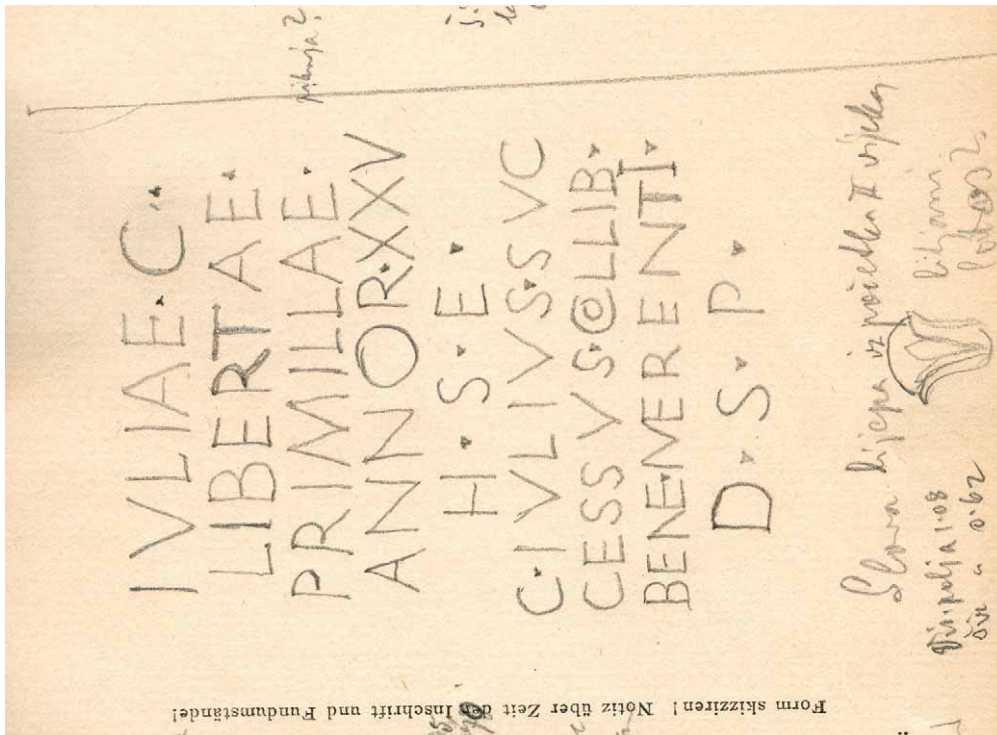
10/10 1900 Brunšmid

(crtež)

Slova lijepa iz početka II. vijeka. Vis. polja 1.08 šir. Polja 0.62 (crtež) ljljani lotos?

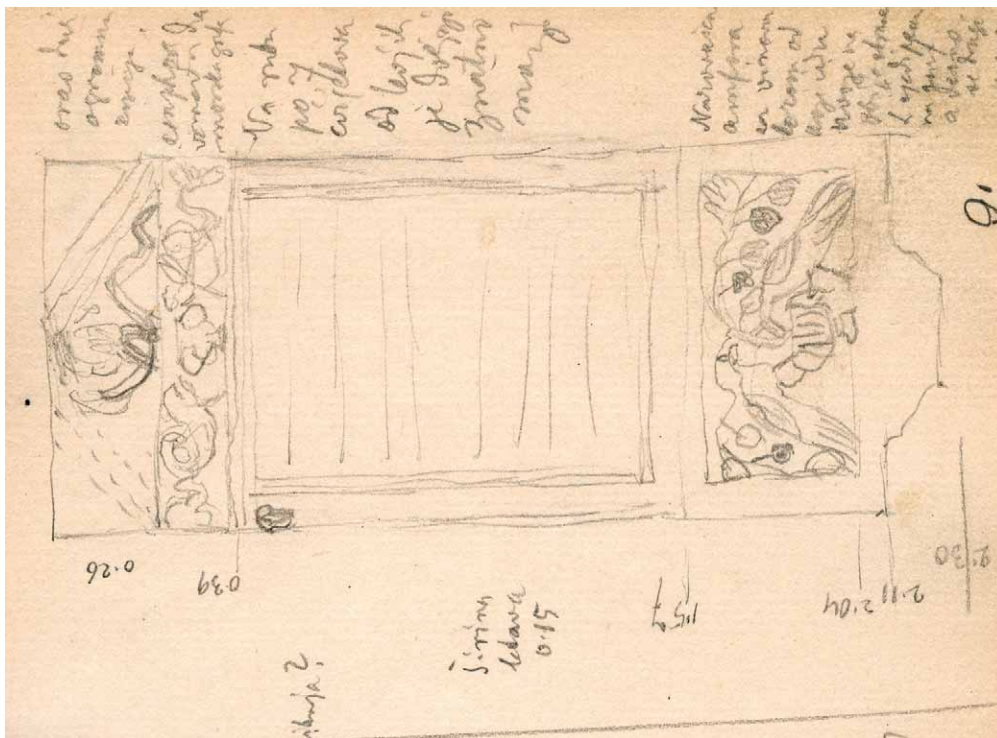
(crtež)

orao drži ogromnu zmiju

Slika 15

Figure 15

Slika 16

Figure 16

amphora između dva morska grifa

Na rubu po 7 cvijetova od kojih je doljnji znatno manji

*Narovašena amfora sa vinovom lozom od koje idu uwoje na obje strane. L sjedi paun na gore a desno se drugi penje*¹¹ (Sk. IX, str. 9)

LITERATURA

- BALEN-LETUNIĆ, D. 2004 – Prilog arheološkoj topografiji šarengradskog prostora. Summary: The contribution to the archaeology of the Šarengrad region. *OZ*, 27/2005: 15–34.
- BALEN-LETUNIĆ, D. – A. RENDIĆ-MIČEVIĆ 1999 – Djelovanje don Šime Ljubića u arheološkom odjelu Narodnog muzeja u Zagrebu. *Zbornik radova Stručnog skupa Osnivači i prvi kustosi Muzeja u Hrvatskoj*, Osijek 11.–12. prosinca 1997. Osijek, 1999: 251–256.
- BOJNIČIĆ, I. pl. 1882 – Hrvatski narodni arheološki muzej. U: *Muzeopis 1846–1996*, katalog izložbe. Zagreb, 1996: 56–64.
- BRUNŠMID, J.
- 1898. Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens. *Abhandlungen des Archäologische-epigraphischen Seminars der Universität Wien*, 13/1898.
 - 1901. Arheološke bilješke iz Panonije i Dalmacije IV. *VHAD*, n.s., 5/1901: 130–137.
 - 1904.–1912. Kameni spomenici Hrvatskoga narodoga muzeja u Zagrebu. *VHAD*, n. s. 7–11/1904–1912.
- CIL III/1, Pars tertia, Dalmatia. De Dalmaticarum inscriptionum auctoribus, s. v. L. Berolini*, 1873: 279.
- DESPOT, M. 1960 – Prvi darovi i darovatelji »Narodnom muzeju« u Zagrebu 1828. *VMKH*, 9/1960, 4: 136–137.
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1979 – Josip Brunšmid i Vinkovci /Josip Brunšmid und Vinkovci/. Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. *IzdHAD (Vinkovci)*, 4, 1979: 41–53..
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1981 – Josip Brunšmid (1858–1929) u svom i našem vremenu i prostoru. *Radovi odsjeka za povijest umjetnosti*, 7/1981: 47–63.
- GÖRICKE-LUKIĆ, H. – Sjeveroistočna nekropola rimske Murse. Osijek, 2000.
- HOFFILLER, J. 1912 – Oprema rimskog vojnika u prvo doba carstva. *VHAD*, n.s., 12/1912: 16–123.
- HOFFILLER, V.
- 1921a. Muzeji Jugoslavije I – Hrvatski Narodni muzej u Zagrebu do 1878. *Jugoslavenska njiva (Zagreb)* 2, 15.01.1921: 23–24.
 - 1921 b. Muzeji Jugoslavije II – Arheološko-historički odjel H. N. M. u Zagrebu od g. 1878. do g. 1920. *Jugoslavenska njiva (Zagreb)* 3, 22.01.1921: 41–43.
 - 1935. Dr. Josip Brunšmid. *VHAD*, n. s., 16/1935: 3–4.
- HÖLBL, N. 1990 – 200. obljetnica rođenja Mijata Sabljara. *ObHAD*, 22/1, 1990: 67–69.
- LJUBIĆ, Š.
- 1870. Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. *VNZM*, 1/1870: 3–19.
 - 1875. *Opis jugoslavenskih novaca*. Zagreb, 1875.

¹¹ CIL III 15097; BRUNŠMID 1901: 128–129; PIN-TEROVIĆ 1978: 41; GÖRICKE-LUKIĆ 2000: 29, 32–33.

- 1889. *Popis arheološkoga odjela Nar. Zem. Muzeja u Zagrebu*. (Predhistorička sbirka), 1/1. Zagreb, 1889: 26–192.
- 1890. *Popis Arheološkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu*. Odsjek II. Svezak I. Numismatička sbirka od najstarije dobe do cara Dioklecijana. Zagreb, 1890.

MIRNIK, I.

- 1973. Prof. Dr. Josip Brunšmid – U povodu godišnjice rođenja hrvatskog numizmatičara. Summary: Prof. Dr. Josip Brunšmid – commemorating the anniversary birth of the Croatian numismatist. *VMKH*, 22/1973: 63–8.
- 1981. Mijat Sabljar u Solinu i Vranjicu god. 1854. Summary: Mijat Sabljar at Solin and Vranjic in 1854. *VAHD*, 75/1981: 209–240.
- 1990. Mijat Sabljar. *Muzeologija* 28, Zagreb 1990, 14–18.
- 1996. Arheološki muzej u Zagrebu. Summary: Zagreb Archaeological Museum. U: *Muzeopis* 1846–1996, katalog izložbe. Zagreb, 1996: 17–39.

PINTEROVIĆ, D. 1978 – *Mursa i njeno područje u antičko doba*. Osijek, 1978.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1979 – Josip Brunšmid. Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata. *IzdHAD* (Vinkovci) 4, 1979: 23–30.

ŠEPER, M. 1945 – Hrvatski državni arheološki muzej u Zagrebu. U: *Muzeopis* 1846–1996, katalog izložbe. Zagreb, 1996: 65–68.

VEJVODA, V. – MIRNIK, I. 1979 – Bibliografija radova Josipa Brunšmida. Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata, *IzdHAD* (Vinkovci) 4, 1979: 17–22.

VINSKI-GASPARINI, K. 1966 – O historijatu i djelatnosti Arheološkog muzeja u Zagrebu. *VMKH*, 15/1966, 6: 8–11.

VUKOTINOVIĆ, LJ. pl. Nakon 1870 – Kratka historija Narodnoga hrvatskoga muzeja. U: *Muzeopis* 1846–1996, katalog izložbe. Zagreb, 1996, 50–55.

VUJNOVIĆ, A. 1990 – Mijat Sabljar i Lika. *Muzeologija*, 28, 1990: 26–31.

SUMMARY

THE SOURCE OF ARCHAEOLOGICAL INFORMATION:
EXTRACTS FROM JOSIP BRUNŠMID'S SKETCH-BOOKS WITH ROMAN FINDS
FROM THE DANUBE LIMES

Among the abundant and diverse archival documentation kept by the Archaeological museum in Zagreb, the archaeologists will without any doubt recognize as the most important the documentation associated with archaeological material that came to the Museum. The earliest data are from 1828 and 1829, the key dates for the foundation of the Zagreb Museum. An interesting and, above all, useful part of that documentation are Brunšmid's sketchbooks (*Skizzenbücher*). Brunšmid kept his notes from his numerous travels in them – while visiting a site he would meticulously double-check and supplement the data he received from the museum commissioners – many of those sites he personally discovered, some of them he also excavated, which is recognizable from his rich bibliography. While traveling he always had a *Skizzenbuch* with him, that is, a notebook for drawing, hard-covered, pocket-sized (21 x 14 cm), which were then used for sketches, that is, for drawing outside the atelier. One notebook, acquired from the F. C. Kunz's bookshop in Vienna, is of the identical format. Its paper is somewhat thinner, and it has headings printed in German, taken over from Eugen Bormann, the respectable professor in epigraphy of the Vienna University: type of the object, founding-site, material, dimensions, form and of degree of preservation, number and sign of the place where the imprint is kept (blotting-paper imprint), note on the period when the inscription was made and the circumstances of the find. Brunšmid also took notes of his observations, sketched archaeological heritage (both movable and immovable), recorded the lists of museum commissioners, traveling expanses, interviews with persons of different professions, etc. He collated the information pertaining to archaeology for different sites and he copied these data, while the drawings of the objects he carefully copied on »cards«. He copied the information on objects both on those »cards« and in inventory books. Every »card« had a shelf-mark Sk. (*Skizzenbuch*), a number and pagination, referring to the notebook from where the information were taken, that is, from where they were copied.

Due to the variety of information, the sketchbooks, not only Brunšmid's, are a source for the research of archaeological heritage, historical, political, and social circumstances during the 19th and 20th century. Together with the growth of collections, the archive of the Museum also increased, but the sketchbooks are no longer placed into the archive documentation, though this museum tradition was alive almost to the present day. Both traveling and fieldwork reports were typed on writing-machines, lately, of course, on the PC's, and they do not contain any information outside the scope of archaeology, or they contain it very rarely.

Rukopis primljen: 14.XI.2008.
Rukopis prihvaćen: 20.XI.2008.

TOMISLAV BILIĆ

Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR – 10000 Zagreb
tbilic@amz.hr

ZAGREBAČKA ZBIRKA SADRENIH ODLJEVA ANTIČKE SKULPTURE

UDK 73.026.4:73.027.1/2
Izvorni znanstveni rad

Otvaranje novog postava Zbirke sadrenih odljeva antičke skulpture u Gliptoteci HAZU, u čijem je postavljanju sudjelovao i sam autor, potaknulo je razmatranja o prethodnim postavima Zbirke, ali i o njezinu nastanku i razvitku. Sama ideja o muzeju sadrenih odljeva antičke skulpture nastala je u »radionici« tada sveprisutnog Ise Kršnjavija, pod čijim je ravnateljstvom Odjel za bogoštovlje i nastavu Kraljevske zemaljske vlade 1892. godine nabavljao otiske u sadri partenske skulpture. Zbirka je izlagana u atriju novoizgrađene Donjogradske gimnazije, a postavio ju je Josip Brunšmid, znameniti sveučilišni profesor arheologije i ravnatelj Arheološkog muzeja u Zagrebu. Nakon kratkotrajnog sjaja, Zbirka je odlaskom Kršnjavoga s dužnosti počela propadati, a novi život dobila je preseljenjem u tadašnju Gipsoteku, zaslugom Antuna Bauera. U međuvremenu je došlo do znatnog osipanja Zbirke, što se nastavilo gotovo do danas.

Ključne riječi: Gliptoteka, Zagreb, Hrvatska, antička skulptura, sadreni odljevi, Kršnjavi Izidor, Brunšmid Josip

Key words: Glyptothèque, Zagreb, Croatia, Greek and Roman sculpture, plaster casts, Kršnjavi Izidor, Brunšmid Josip

U proljeće 2005. godine otvoren je za javnost novi, bolje reći obnovljeni, postav antičke skulpture Gliptoteke HAZU. Sama zbirka sadrenih odljeva najznamenitijih ostvarenja grčke i rimske plastike imala je uistinu burnu prošlost, a peripetije koje je ona pretrpjela u pedesetak godina koliko je trebalo da se osigura adekvatan prostor za njezin smještaj ogledalo su čudne nebrige koju su vladajuće strukture pokazivale prema ovoj edukativnoj zbirci. Tek svojim premještanjem u današnju Gliptoteku Zbirka je dobila ono značenje u kulturnoj ponudi metropole koje zaslužuje – no ni tu nije kraj priče o njezinoj sudbini. Dvije tisuće i pet godina, nadamo se, godina je u kojoj je Zbirka trajno i na adekvatan način smještena i izložena, te ona označava kraj »lutanja« kojem je, na ovaj ili onaj način, bila izložena. U cijeloj nesretnoj priči o sudbini Zbirke najtužnije je zasigurno njezino »reduciranje« s početnih dvjestotinjak skulptura na današnjih osamdesetak. Devedesetih godina devetnaestog stoljeća Zagreb se mogao pohvaliti uistinu veličanstvenim postavom sadrenih odljeva grčke i rimske plastike. Najnoviji postav samo je tužni ostatak uništene Zbirke. Njegova neosporna privlačnost i dostojanstvenost priziva žaljenje za vremenom kada je naša metropola mogla stati uz bok zapadnoeuropskim kulturnim središtima. Sudbina Zbirke dobar je pokazatelj – možda su to ipak prestroge riječi – mentalnog stanja određenih ljudi odgovornih za njezino uništavanje.

POSTANAK ZBIRKE I NJEZINA SUDBINA

O Zbirci sadrenih odljeva antičke skulpture nemoguće je bilo što reći ili napisati a da se na samom početku ne spomene lik i djelo njezinoga inicijatora i utemeljitelja, slavnog Isidora-Ise Kršnjavog. Rođen je u Našicama 1845. godine, a njegovo slavonsko porijeklo dio je zanimljive priče o utjecaju Slavonaca na kulturni život hrvatske metropole, napose na arheologiju; od Strossmayera, potom Kršnjavog do Brunšmida i Hoffilera (posljednja dvojica rođeni su Vinkovčani). Ta imena sinonimi su zagrebačke i hrvatske arheologije kraja 19. i prve polovine 20. st. (DIMITRIJEVIĆ 1981: 47–48). Završivši studije u Beču i proputovavši Italiju, gdje je intenzivno slikao, Kršnjavi se vratio u Zagreb, prihvaćajući profesuru povijesti umjetnosti i arheologije. U ožujku 1878. godine održao je nastupno predavanje, koje je bilo, za ono doba, vrlo posjećeno (KRŠNJAVI 1927: 114; STA-HULJAK 1981: 12; MARUŠEVSKI 1981: 23, 29). Kršnjavi je tijekom tog prvog mandata na Sveučilištu utemeljio program studija na najboljim načelima svoga vremena, a njegova knjiga *Oblici graditeljstva u starom vijeku i glavna načela građevne ljepote* iz 1883. godine zanimljivo je ogledalo tadašnjeg stanja ove znanstvene grane. Potkraj 1891. godine Iso Kršnjavi postao je predstojnikom Odjela za bogoštovlje i nastavu u Khuenovoj vladi. Iz tog petogodišnjeg razdoblja njegova života proistječu sve one kontroverze koje se obično vežu uz Kršnjavijevo ime; zbog sudjelovanja u Khuenovoj vladi nikada mu nije podignut spomenik u Zagrebu, čak ni u rodnim Našicama (DIMITRIJEVIĆ 1981: 48).¹ A dovoljno je nabrojati samo neke od Kršnjavijevih projekata pa da se shvati koliku je važnost ovaj čovjek imao u genezi hrvatskog kulturnog života; za njegova mandata izgrađeni su Muzej za umjetnost i obrt, kompleks zgrada u kojem su danas Muzej Mimara, V. gimnazija i osnovna škola koja nosi njegovo ime, Hrvatsko narodno kazalište, Hrvatski glazbeni zavod, oko 90 škola i isto toliko crkava... (KRŠNJAVI 1927: 116). Reforma realne gimnazije koju je sproveo prihvaćena je u Austriji i Njemačkoj, a sveučilišno je zakonodavstvo uskladio sa suvremenim europskim normama. Nabavom zbirke klasičnih kipova grofa Nugenta – svojim riječima – stavio je Arheološki muzej u Zagrebu uz bok Beču po bogatstvu klasičnih skulptura. Nakon odstupanja iz Khuenove vlade 1896. g., sljedeće godine vratio se na Sveučilište gdje je predavao sve do umirovljenja 1918. godine. Širinu njegovih interesa pokazuje činjenica da je, pored profesorskih, graditeljskih i administratorskih obaveza, u prozi preveo Danteovu *Božansku komediju*, a u Franjevačkoj crkvi na Kaptolu naslikao, već u poznim godinama, veliku fresku od 15 m² *Sv. Franjo propovijeda pticama*... (KRŠNJAVI 1927: 117). U vrijeme dok je obnašao dužnost predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu, Kršnjavi je 1892. godine inicirao nabavu sadrenih odljeva partenonske plastike iz *British Museuma*, tzv. *Elgin Marbles*. Iste godine odljevi su počeli stizati u Zagreb (BAUER 1943: 95, 1948: 4).² U svojoj autobiografiji o motivima za nabavu sadrenih odljeva kaže sljedeće (Kršnjavi je autobiografiju pisao u trećem licu): »Da oživi filološku naobrazbu, nabavio je Kršnjavi lijep broj sadrenih odljeva klasičnih kipova i otvorio mali sadreni muzej u novoj zgradi srednjih škola. Namijenio je gombaonu te zgrade za sadrene odljeve sa atenskog Partenona. Zato dužina te gombaone odgovara širini pročelja toga hrama. Kad nije mogao postići da se nova gombaona gradi, a proširi sadreni muzej, morao je odljeve skulptura Partenona smjestiti u staru sveučilišnu zgradu, gdje su, osobito kipovi iz timpanona, vrlo nezgodno smješteni.» (KRŠNJAVI 1927: 116).³ U *Pogle-*

1 Krtalić vrlo slikovito Kršnjavija naziva »hrvatskim Faustom«. Mefisto je, naravno, Khuen Hedérvary (KRTALIĆ 1986: vi).

2 Vrijedno je istaknuti kako je još tijekom 1891. godine Šime Ljubić, tadašnji direktor arheološkog odjela Narodnog muzeja, nabavljao sadrene odljeve antičkih skulptura, napose *Laokontove grupe*. Vidljivo je to iz Ljubićeve korespondencije sa K. K. Akademie der Bildenden Künste iz Beča te upravom Königlichen Museen iz Berlina, koja se čuva u arhivu MDC-a pod predmetnicom *Gliptoteka* (spis

Sadreni odljevi potječe originalno iz arhiva AMZ-a). Ipak, ideju da se u Zagrebu osnuje *Gyps-Museum* Kršnjavi je iznio već 1874. godine u *Viencu*, br. 20, 21 (*Kako da nam se domovina obogati*; Maruševski 1992: 20).

3 U *Pogledu na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba* (KRTALIĆ 1986: 433) Kršnjavi iznosi namjeru gradnje specijalnog »muzeja za sadrene odljeve«, što nije ostvareno. Ponavlja tvrdnju kako je »sadašnja gombaona na Realnoj gimnaziji bila određena za smještaj odljeva partenonskih umjetnina, koje sam već prije bio obavio. Ona je i

du na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba Kršnjavi dodaje kako se po tom pitanju savjetovao s Ottonom Benndorfom, arheologom i sveučilišnim profesorom iz Beča. Među inim, razgovarali su »... o zbirka sadrenih odljeva, kojima bi se imala oživjeti obuka gramatike u filologiji i poduprijeti obuka u povijesti.« Jedan od rezultata toga savjetovanja bio je »... da sam nabavio sveukupne sadrene odljeve skulpturnih ostanaka Partenona, koje sam dao u drugom katu Sveučilišta smjestiti, jer onda još nije bilo boljih raspoloživih prostorija.« (KRTALIĆ 1986: 411–412). Način na koji je partenonska plastika stigla u London priča je za sebe; britanski veleposlanik u Carigradu početkom 19. st., lord Elgin, jednostavno je poskidao većinu plastike koja je ukrašavala Partenon i otpremio je brodovima u London, pritom obilno potplaćujući turske dužnosnike. Dio je to politike »spašavanja kulturnih dobara« od njihovih legitimnih vlasnika, nasljednika onih koji su te spomenike izradili. »Kulturne« nacije imale su civilizacijsku obavezu krađe umjetničkih spomenika manje »naprednih« naroda: Grka, Turaka, Egipćana, Iračana, itd. Zanimljivo je pomisliti što bi se dogodilo da je irački ili sirijski veleposlanik odlučio ukrcati, primjerice, monolite Stonehengea na brod i otpremiti ih u Damask ili Bagdad, gdje bi bili izloženi u nekom državnome muzeju.⁴ Na stranu s time, u nekoliko godina nakon te prve nabave nastavilo se prikupljanje sadrenih odljeva najznačajnijih spomenika grčke i rimske plastike. Važno je primijetiti da su sadreni odljevi antičke skulpture već i sami postali, u muzeološkom smislu, legitimni muzejski predmeti. Ne samo da su stari više od 110 godina – oni svjedoče o jednom vremenu u kojem je hrvatska kultura nastojala uhvatiti korak s razvijenijim zapadom, u čemu je uvelike uspijevala. Odljevi su ne samo kopije najznačajnijih djela grčke umjetnosti već su ujedno i svjedočanstvo kulturne atmosfere tijekom Kršnjavijevog plodnog djelovanja devedesetih godina devetnaestog stoljeća. Utoliko oni predstavljaju antičku civilizaciju kao i »Kršnjavijev« Zagreb.

U memoarima Ise Kršnjavoga pod datumom 13. 7. 1892. piše: »Nabava gipsanog odljeva Partenona«. Slično i za 17. 7. iste godine (KRTALIĆ 1986: 39–40). »Elgin Marbles« nabavljeni su naredbom Odjela za bogoštovlje i nastavu br. 7816 od 9. 7. 1892. godine (BAUER 1948: 4). Zapravo, pod urudžbenim brojem 7816 kr. dalmat.-hrvat.-slavon. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, nadnevka 9. srpnja 1892. godine, zavedena je predstava G. Glassu, Britisch Muzeum (sic!), vezano uz nabavu »odljevaka od sadre« partenonske skulpture. Pod ur. br. 8561, nadnevka 23. 07. 1892. godine, zaveden je odgovor G. Glassa; korespondencija sa G. Glassom vezano uz sadrene odljeve partenonske skulpture spominje se nadalje pod ur. brojevima 14445 (26. 9. 1892. g.), 16666 (19. 12. 1892. g.), 16999 (27. 12. 1892. g.), 3322 (24. 3. 1893. g.) itd. Kako se ni jedan od dokumenata više ne čuva, teško je rekonstruirati sam postanak zbirke, odnosno ovog njezina, možemo reći stožernog, dijela. U VHAD 1895–1896: 214 navodi se kako su odljevi nabavljeni od »tvrđke formatora i modelera britskog muzeja D. Brucciani et Comp.« (cf. *Spomenica* 1900: 111). Pod ur. brojevima 14445 i 16666 navodi se kako su odljevi bili nabavljeni za arheološki odjel Narodnoga muzeja (jednako se tvrdi u VHAD 1895–1896: 214), ali se čini kako oni nikada nisu zapravo bili tamo smješteni. U arhivu AMZ-a i MDC-a (kao dio Bauerova arhiva pod predmetnicom *Gliptoteka*) čuvaju se zapisi o dokumentima koji ipak sugeriraju da je barem dio odljeva dospio do te ustanove (ur. br. 3/1896, nadnevka 8. siječnja; 75/1896, nadnevka 17. srpnja; cf. ur. br. 17146 kr. dalmat.-hrvat.-slavon. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, nadnevka 15. prosinca 1895. g. i 966,

građena po tim mjerama.« U središtu dvorane imali su biti postavljeni zabati, a naokolo dvorane »Fidijini reljefi«. No do toga nije došlo, pa sadreni odljevi morali biti smješteni u zgradu Sveučilišta.

4 O otuđenju kulturnih dobara, osobito partenonske skulpture, vidi na <http://www.elginism.com/>. O stajalištu *British Museum*a vidi na www.thebritishmuseum.ac.uk/gr/debate.html. Da ne duljimo o tom pitanju, navedimo samo

još Byronove stihove o dolasku partenonske skulpture u London:

»Dull is the eye that will not weep to see
Thy walls defaced, thy mouldering shrines removed
By British hands, which it had best behoved
To guard those relics ne'er to be restored.«

(*Putovanje Childea Harolda*, II.15)

nadnevka 14. srpnja 1896. g.). Arheološki odjel Narodnog muzeja nije smatrao da sadreni odljevi pripadaju njegovom djelokrugu te su oni odljevi koji su stigli u Muzej promptno preusmjereni prema »Muzeju sadrenih otisaka« smještenom u Donjogradske gimnaziji (izvještaj Ravnateljstva arh. odjela. nar. zem. muz. br. 341 nadnevka 4. 11. 1895. g.).

Zbirka je u početku bila smještena u Obrtnoj školi, a zatim je preseljena u posebnu dvoranu nove donjogradske srednjoškolske zgrade u Zagrebu (BAUER 1943: 95, 1948: 4–5; VHAD 1895–1896: 214). Arheološki muzej u Zagrebu posjeduje plan postava iz 90-ih godina XIX. st. na kojem se vidi kako se tada Zbirka sastojala od 165 (!) primjeraka grčke i rimske skulpture, a na planu nisu označene partenonske metope i friz.⁵ Bauer spominje kako je Zbirka u Kršnjavijevo vrijeme sadržavala čak 199 primjeraka (BAUER 1943: 95).⁶ Njegovim odlaskom s položaja predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu zapeo je svaki dalji rad na povećanju i uređenju zbirke. Propao je i njegov plan da zbirka bude postavljena kao posebni odjel Narodnog muzeja (BAUER 1943: 96, 1948: 6). Na prijedlog profesora Brunšmida, Kršnjavijeva štićenika, tada ravnatelja Arheološkog muzeja i profesora arheologije na Zagrebačkom sveučilištu, dio zbirke je prenesen u glavnu sveučilišnu zgradu odlukom kr. dalmat.-hrvat.-slavon. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu ur. br. 7411 nadnevka 10. lipnja 1898. godine.⁷ Taj dio dalje je prenesen 1963. godine u novu zgradu Filozofskog fakulteta na Trnju. Ostatak se i dalje nalazio u atriju Donjogradske gimnazije (danas Muzej Mimara; BAUER 1948: 6–7). Takvo stanje ostalo je sve do preseljenja zbirke na njezino današnje mjesto 1940. godine – u Gliptoteku HAZU. Tijekom boravka zbirke u tim neodgovarajućim uvjetima nastala su teška oštećivanja, nestručno rukovanje, neodgovorno prenošenje i neevidentirano raznošenje. Tako je zbirka gotovo sasvim uništena (BAUER 1948: 8). Antun Bauer, koji je 1932. godine preuzeo brigu nad zbirkom, piše kako »...nije bilo ni inventara, niti se uobće znalo, gdje se sve nalaze pojedini dijelovi zbirke.« (BAUER 1943: 96, 1948: 8).⁸ Dio Zbirke bio je 1924. godine prenesen iz Donjogradske gimnazije u podrum privatne kuće u Gundulićevoj 29, zatim 1931. godine u podrum Arheološkog muzeja na Zrinskom trgu 11, te sljedeće godine u zgradu Arheološkog zavoda u Boškovićevoj 3. Konačnim preseljenjem u Gliptoteku (tadašnju *Gipsoteku*), zbirka se obnovila i izlagala za javnost. Razbijene skulpture popravljene su i restaurirane, dio djela je prikupljeno iz raznih institucija koje su ih »čuvale«, pa je gotovo 50 godina nakon Kršnjavijeve inicijative zbirka sadrenih odljeva antičke skulpture, sada temeljito osakaćena, izložena u odgovarajućim prostorijama u Zagrebu. Tisuću devetsto četrdeset i druge godine u Gipsoteci je uređen samo privremeni postav: »zbirka nije još konačno uređena, niti otvorena za javnost, a to ne će biti sve do kraja rata...« (BAUER 1943: 97; 1948: 9–10).

5 Zahvaljujem Ivanu Mirniku koji me uputio u postojanje plana te mi omogućio njegovo korištenje kao i »dešifriranje« natpisa na samom planu načinjenih olovkom; također mu zahvaljujem na podršci i pomoći u cjelokupnom istraživanju.

6 BAUER 1948: 7 dodaje kako je »... prema izvještaju fakulteta u 'Spomenici' o 25-godišnjici Sveučilišta u Zagrebu 1900. g. str 111–112 zbirka brojila ukupno 199 komada.« Popis zbirke nastao je zbog proslave 25. obljetnice Sveučilišta. »Prošle godine [1894, op. a.] nabavljen je oveći broj sadrenih otisaka od znatnijih antiknih kipova, poprsja i reljefa kod raznih formatora u Londonu, Parizu, Berlinu, Kölnu, Monakovu, Beču i Rimu...« (VHAD 1895–1896: 214; cf. *Spomenica* 1900: 111: »... nabavili su se do g. 1895 kod odličnijih formatorskih tvrdaka u Rimu, Parizu, Londonu, Berlinu, Monakovu, Kölnu i Beču još i neki drugi otisci...«). U Gliptoteci HAZU postoji nekoliko fotografi-

ja na kojima su statue koje se ne nalaze na planu iz 1894. godine, a ne spominje ih niti Bauer. Npr. statua *Mauzola* iz *British Museum*-a, te grupa *Menelaja i Patrokla* iz Firenze (od te grupe danas je u Gliptoteci sačuvana Menelajeva glava.)

7 Otpisom od 12. studenog 1897. g. ur. br. 17982 kr. dalmat.-hrvat.-slavon. zem. vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, na prijedlog I. Kršnjavoga i J. Brunšmida, Zbirka je stekla status sveučilišne zbirke.

8 »Popis zbirke iz tog vremena [1900. godine] nije nam sačuvan tako da danas neznamo detaljno što je sve tada bilo u zbirci sakupljeno.« (BAUER 1948:7). Važnost plana koji posjeduje Arheološki muzej jasna je iz ovih Bauerovih riječi – on je gotovo jedini izvor kojeg posjedujemo vezano uz skulpture koje je Zbirka sadržavala.

Sama Gliptoteka smještena je u nekadašnjoj kožari; zanimljiv je to primjer industrijske arhitekture druge polovine 19. stoljeća, svojevremeno najveći industrijski pogon u Zagrebu. Nakon raznih preturbacija koje je kompleks Gliptoteke pretrpio tijekom Drugoga svjetskog rata, u razdoblju 1945–1947. godine antička je zbirka obnovljena kao dio stalnog postava – prvi put nakon 1894. godine. Zbirku je postavio znameniti hrvatski kulturni djelatnik Antun Bauer, arheolog, koji je, među inim, sudjelovao i na slavnom iskapanju Vučedola 1938. godine. Napominjemo kako je Antun Bauer četrdesetih godina raspolagao znatno umanjenim fundusom u odnosu na prvotni izgled Zbirke (BAUER 1948: 10). Nakon njegova odlaska iz Gliptoteke nastupila je stanovita stagnacija u funkcioniranju stalnog postava antičke skulpture, a tijekom kasnijih desetljeća došlo je do ponovnog zanemarivanja i nebrige za ovu vrlo vrijednu zbirku, koju kao da prati neka zla kob još od kraja 19. stoljeća. Osamdesetih godina 20. st. zbirka više nije funkcionirala u planiranom opsegu, pa je početkom 21. stoljeća morala biti u velikoj mjeri obnovljena. Projekt ovog najnovijeg spašavanja zbirke inicirala je sadašnja (2005. g.) upraviteljica Gliptoteke Ariana Kralj, a likovni postav načinio je arhitekt Oleg Hržić, uz suradnju autora ovog rada. Od 2005. godine zbirka je otvorena za javnost kao dio stalnog postava Gliptoteke HAZU, u nadi da je to spašavanje bilo posljednje koje će trebati jednoj zaista nesretnoj, a tako vrijednoj i nadasve potrebnoj, zbirci, kroz čiju se sudbinu može dobro očitati i nemirna povijest ovih naših krajeva.

ANALIZA BRUNŠMIDOVA POSTAVA IZ 90-IH GODINA XIX. ST.

Postav iz Donjogradske gimnazije moguće je analizirati prema već spomenutom planu koji se nalazi u posjedu Arheološkog muzeja u Zagrebu.⁹ Iz njega je moguće iščitati kako je bilo izloženo 165 primjeraka antičke skulpture, ali redni brojevi izložaka završavaju tek brojem 225, pa je izvjesno kako nisu bili izloženi svi predmeti. Također je bitno napomenuti kako na planu nisu označeni partenonski friz i metope, vrlo važan dio Zbirke, sačuvan sve do danas. Možda su ti reljefi nosili redne brojeve koji nedostaju, ali to ostaje zasad u sferi nagađanja.

Izložba je bila postavljena u dvije velike dvorane. U prvoj dominiraju djela nastala u helenističkom razdoblju – ne bez iznimaka, – dok u drugoj dvorani središnje mjesto zauzimaju partenonski zabati i skulptura V. i IV. st. pr. Krista – no opet ne bez iznimaka. Zbog naravi Zbirke i izložbenog prostora nije se mogao strogo održati stilsko-kronološki kontinuitet izlaganja, iako je očito da se tome težilo.

Odmah na ulazu posjetitelja su dočekivale dvije statue atenskih državnika Fokiona, danas izgubljena, i Demostena, danas u Gliptoteci HAZU. Već sam početak analize Zbirke lijepo svjedoči o činjenici kako je većina zbirke izgubljena. Uz spomenute statue stajali su kipovi *Klečeće Afrodite*, *Dječaka koji vadi trn iz pete* te *Torza Belvedere* (koji možda prikazuje Herakla). Lijevo od njih nalazile su se statue *Usnule Arijadne* iz Vatikana, *Antinoja s Kapitola* i *Narcisa* iz Louvrea, a desno od njih *Hermafrodit*, *Apolon Kitaroed* iz Vatikana te portret *Cincinata*. Sve su navedene statue izgubljene. Do postava iz 1946. godine preživio je samo *Narcis*, ali je i on u međuvremenu nestao. Devastacija je, dakle, bila potpuna – od 12 nabrojanih statua sačuvala se samo jedna. Ništa bolja situacija nije ni s nastavkom postava. U središnjem dijelu prve dvorane nalazile su se monumentalne helenističke statue *Hrvač Borghese* (danas u Gliptoteci HAZU), veličanstveni usnuli *Faun Barberini*, *Apoksiomen*, *Umirući Gal* (također sačuvan) te *Grupa hrvača* iz Gallerije Uffizi u Firenzi. Oko njih su se nalazile figure *Plesača* iz Napulja, *Artemide Versajske*, *Apolona Belvederskog* (začudo, sve tri

⁹ Plan je izradila arhitektonska firma Ludwig & Hülsner iz Berlina i Leipziga, dakle ista tvrtka koja je pobijedila na natječaju za izgradnju ovog arhitektonskog kompleksa.

su sačuvane), *Dječaka s guskom*, prikaz *Tyche*, gradske božice Antiohije, te sačuvane *Venere – Milska i Medičejska*. Iznad njih bila je postavljena veličanstvena skulptura *Laokonta* i sinova, također danas u Gliptoteci. Iza stupova uz rub dvorane nalazilo se još dvadesetak skulptura, uključujući poznate darove pergamskog kralja Atala II-og Ateni, među kojima je većina, uključujući Darove, danas izubljena. Cijelom tom dvoranom dominiraju helenističke skulpture uz poneki rimski portret ranijeg razdoblja te neke skulpture, odnosno kopije skulptura, iz V. st. (Alkamenova ili Kresilova *Atena Velletri* iz Louvrea, Kresilov *Diomed* iz Münchenske Glyptotheke).

Drugom velikom dvoranom dominirali su zabati s Partenona, a pretpostavljamo kako su tu bile izložene i metope kao i friz s tog hrama. Uz zabate izložene su bile, s lijeve strane istočnog zabata, kopije Fidijine *Atene Parthenos* iz kasnijih razdoblja (*Atena Lenormant* i *Atena Varvakeion* koje se čuvaju u Ateni) te *Atena Lemnia* iz Dresdena, navodno djelo samog Fidije. Desno od zapadnog zabata bile su postavljene još neke skulpture iz istog ili nešto kasnijeg razdoblja (Kresilov *Periklo*, Peonijeva *Nika*, *Venera Genetrix* iz Louvrea). Od svih ovih skulptura u Gliptoteci se nalazi samo portret *Perikla*. Na svu sreću kompletni partenonski zabati su očuvani i danas su izloženi u Gliptoteci. Metope se danas nalaze u zgradi Filozofskog fakulteta, Zagreb, Ivana Lučića 3, baš kao i dio friza – ostatak je također u Gliptoteci. U središnjem prostoru bili su također izloženi modeli zabata iz Zeusova hrama u Olimpiji, a između njih i partenonskih zabata nalazili su se brojni portreti iz raznih razdoblja (*Ferekid*, *Karakala*, *Cezar*, *Ciceron*, *Aleksandar*, *Marko Antonije*, *Lepid*, itd.). Modeli zabata iz Olimpije su izgubljeni, kao i većina portreta. Nasuprot olimpijskih zabata postavljeni su bili *Egineti* sa zabata Ateninog hrama u Egini iz Münchenske Glyptotheke i *Niobide* – autorstvo grupe pripisuje se redovito Skopasu ili Praksitelu, – danas također izgubljeni. Uz zidove te dvorane bilo je postavljeno mnoštvo statua koje su bile, osim po već spomenutom stilsko-kronološkom, grupirane i prema dodatnim kriterijima. Tako s lijeve strane dvorane nalazimo na okupu Praksitelova djela, odnosno njihove imitacije (*Satir* s Kapitola, *Eros* iz Centocelle, *Hermes*, *Apolon Saurokton*), slijede dvije figure iz Asklepijova hrama u Epidauru (*Jašuća Amazonka* i *Nereida*), a zatim tri Polikletova rada (*Dorifor*, *Diadumen* i *Amazonka*). Tako su vrlo blizu smještena djela dvaju slavni kipara IV. odnosno V. st. pr. Kr. Do Polikletovih radova nalaze se dva Mironova, od kojih je poznatiji slavni *Diskobol*; do njega je *Marsija*. Uz njega se nalazio i Alkamenov ili Naukidov *Diskobol*. Od Praksitelovih djela nije sačuvano ništa, od Polikletovih čak dva (*Dorifor* i *Amazonka*), a od Mironovih *Diskobol*. Od statua koje su bile postavljene s lijeve strane dvorane, a koje pripadaju različitim razdobljima (*Atena Giustiniani* iz Vatikana, *Otmica Ganimeda*, *Izidina svećenica* iz Beča, itd.) izgubljene su sve osim *Irene s malim Plutom*. Među njima su i *Zeusova* i *Atenina grupa* iz Pergama, pa je tako čitavo pergamsko stvaralaštvo koje se nalazilo u Zagrebu (osim *Umirućeg Gala*) izgubljeno. U desnom krilu te dvorane bila su smještena neka od najslavnijih djela IV. st. pr. Kr. – *Niobida Chiaromonti*, *Nereida iz Ksanta*, *Nika Samotračka*, *Artemida iz Gabija* – a do danas je u Gliptoteci preživjela samo *Demetra Knidska*, doduše bez glave. U gornjem dijelu desnog krila dvorane bila su smještena djela kasne arhaike i pretklasike VI. i V. st. pr. Kr.: *Penelopa*, *Atena* iz Dresdena, *Artemida* iz Napulja, te niz arhajskih *Apolona* – iz Mantove, Strangforda, Choiseul-Gouffiera, Orhomena, Teneje i Tere. Od svih njih sačuvala se samo Odisejeva žena tužnoga lika. Na te ranije primjere grčke umjetnosti nastavlja se dio postava izložen u niši na samom kraju, kod izlaza. Tu su bili smješteni kipovi tiranoubojica *Harmodija* i *Aristogeitona* iz 477. godine pr. Kr., dvije arhajske baze na kojima su se nalazile *Krstionica* iz Gaete i Sosibijeva vaza, zatim arhajske Arhermova *Nika* i *Hera s Lemna*. Na suprotnoj strani *Tiranoubojica*, odmah do dvaju *Bacača diska*, bio je smješten arhajski *Moskofor*, Nosač teleta, nađan na atenskoj Akropoli. Arhajska je umjetnost u tome postavu bila zastupljena razmjerno njezinoj važnosti, a u kasnijim je postavima, kako ćemo vidjeti, gotovo uopće nema. Razlog je tomu što su arhajska i pretklasična djela iz Zbirke potpuno nestala – u nekom svom privatnom holokaustu (u grčkom značenju te riječi.) Od dvadesetak statua iz tog razdoblja, koliko ih je prvotno bilo, do Gliptoteke nije stigla ni jedna jedina! Na kraju postava nalazio se slavni reljef iz-

nad Lavljih vrata iz Mikene, što samo pokazuje koliko su minuciozno sastavljači Zbirke prikupljali materijal. Pregled grčke umjetnosti posve bi dobro funkcionirao i bez toga monumentalnog primjera mikenske umjetnosti, ali je njegovim postavljanjem izložba dobila na raznolikosti, atraktivnosti i cjelovitosti. Nepotrebno je napomenuti da je i taj reljef nestao.

Postav sadrenih odljeva antičke skulpture iz 1894. godine u Donjogradskoj gimnaziji dao je cjelovit pregled grčke umjetnosti od arhaike do rimskog doba. Gotovo je nevjerojatno da je toliki broj djela sakupljen u tako kratkom roku, uzevši u obzir da se originali nalaze raspršeni po institucijama diljem Europe. Zasigurno je bilo planirano i nadopunjavanje Zbirke radovima koji dotad nisu bili prikupljeni zbog raznih okolnosti, a koji su u tom postavu zasigurno imali svoje mjesto. Ne sumnjamo da bi se u tome i uspjelo u vrlo kratkom roku. Taj postav zasigurno je veličanstveno izgledao, a svi koji su ga imali prilike vidjeti mogu se smatrati sretnicima. Nažalost, bio je to samo kratkotrajni bljesak.

BAUEROV POSTAV IZ 1946. GODINE

Već smo opisali sve peripetije kroz koje je Zbirka prošla do konačnog preseljenja u Gliptoteku, odnosno Gipsoteku. Što se tiče postava iz 1946. godine, znatno okrnjenoj Zbirci Bauer je pridodao nekoliko statua nakon što je preuzeo brigu nad njom (*Venera Medičejska*, *Apoksiomen* iz Vatikana, *Hermes koji veže sandalu*). Već 13. 10. 1945. Zbirka je otvorena za javnost, ali je uređenje postava trajalo sve do 1947. godine. Na raspolaganju je Bauer imao cijelu dvokatnu zgradu od oko 1000 m², a bilo je planirano i proširenje nabavom novih skulptura (BAUER 1948: 10–11).¹⁰

U prvoj dvorani, na prvom katu desno, bile su postavljene skulpture V. st. pr. Kr. Kako je na raspolaganju imao cijelu golemu zgradu, postavljajući je mogao za svako razdoblje iskoristiti jednu zasebnu dvoranu, što mu je uvelike olakšalo postavljanje. No kako je zgrada izgrađena kao dio industrijskog kompleksa tvornice kože, to je postavljaju postavilo znatne probleme u vezi s rasvjetom i kontinuitetom, odnosno nedostatkom kontinuiteta, prostorija. Stoga je bilo potrebno akcentirati eksponate tako da se posjetioca »povuče« do dna dvorane i natrag te ga se tako »prisili« da obiđe cijeli postav (BAUER 1948: 15–16). S jednakim smo se problemom susreli 2005. godine, a na jednak način smo ga pokušali i riješiti.

Kako je razdoblje arhaike bilo zastupljeno samo *Aristionovom stelom* (kao i danas), ona je postavljena na stubište, a nedostatak izgubljenih skulptura pokušao se nadomjestiti »fotografijama velikog formata«. U planu je bilo premjestiti taj dio Zbirke u ulaznu dvoranu u prizemlju, kada se za to steknu uvjeti, pa bi tako svako razdoblje zaista imalo svoju dvoranu (BAUER 1948: 14–15).

Već smo spomenuli kako je u desnoj dvorani na prvom katu bila izložena skulptura V. st. Naravno, tom prostorijom dominirali su partenonski zabati, a tu je bio izložen i partenonski friz. Odmah na ulazu stajali su Polikletov *Dorifor* i *Ranjena Amazonka*. *Nosač koplja* postavljen je na sam ulaz zbog svoga golemog značenja za to razdoblje. Mironov je *Diskobol* namjerno od njega odmaknut, a sam Bauer kaže kako nije zadovoljan mjestom na koje je postavljena *Penelopa* – mislim da je u najnovijem postavu ta skulptura bolje smještena. Nakon ovog »uvodnog dijela« uz lijevi i desni zid postavljene su skulpture s partenonskih zabata. Iako se nije išlo na grupiranje figura na jednom postamentu, kako bi bilo moguće promatrati ih u tri dimenzije, jednakom visinom postamenata pokušalo se to grupiranje naglasiti. Od tog se postupka odustalo kod figure *Iride*, koja je morala biti postavljena nešto više. Tako je u neku ruku izvršena idejna rekonstrukcija zabata. Friz je postavljen

10 Na planu iz 1894. godine zamjetljivo je kako su navedene skulpture – osim *Hermesa* – već bile u Zagrebu, ta-

ko da su vjerojatno do Bauerova vremena bile izgubljene, a on je nabavio nove odljeve.

Sl. 1 – Donjogradska gimnazija, predvorje s pogledom prema Muzeju gipsanih odljeva (nepoznati fotograf, oko 1900, Muzej Mimara)
Fig. 1 – Downtown high school, the vestibule with a view towards the Museum of plaster casts (unknown photographer, c. 1900, Mimara Museum)

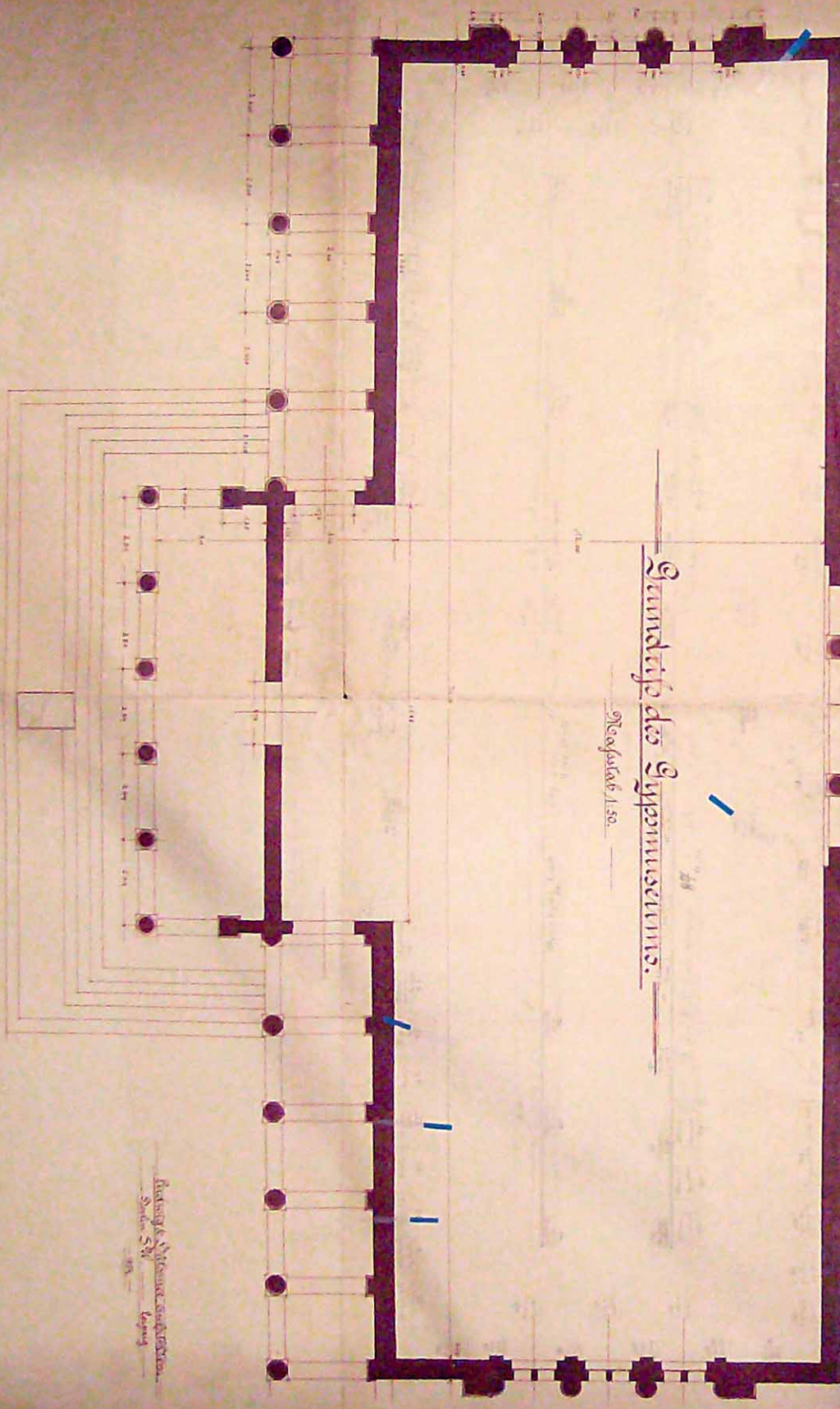

Sl. 2 – Donjogradska gimnazija, Muzej gipsanih odljeva (nepoznati fotograf, oko 1900, Muzej Mimara)

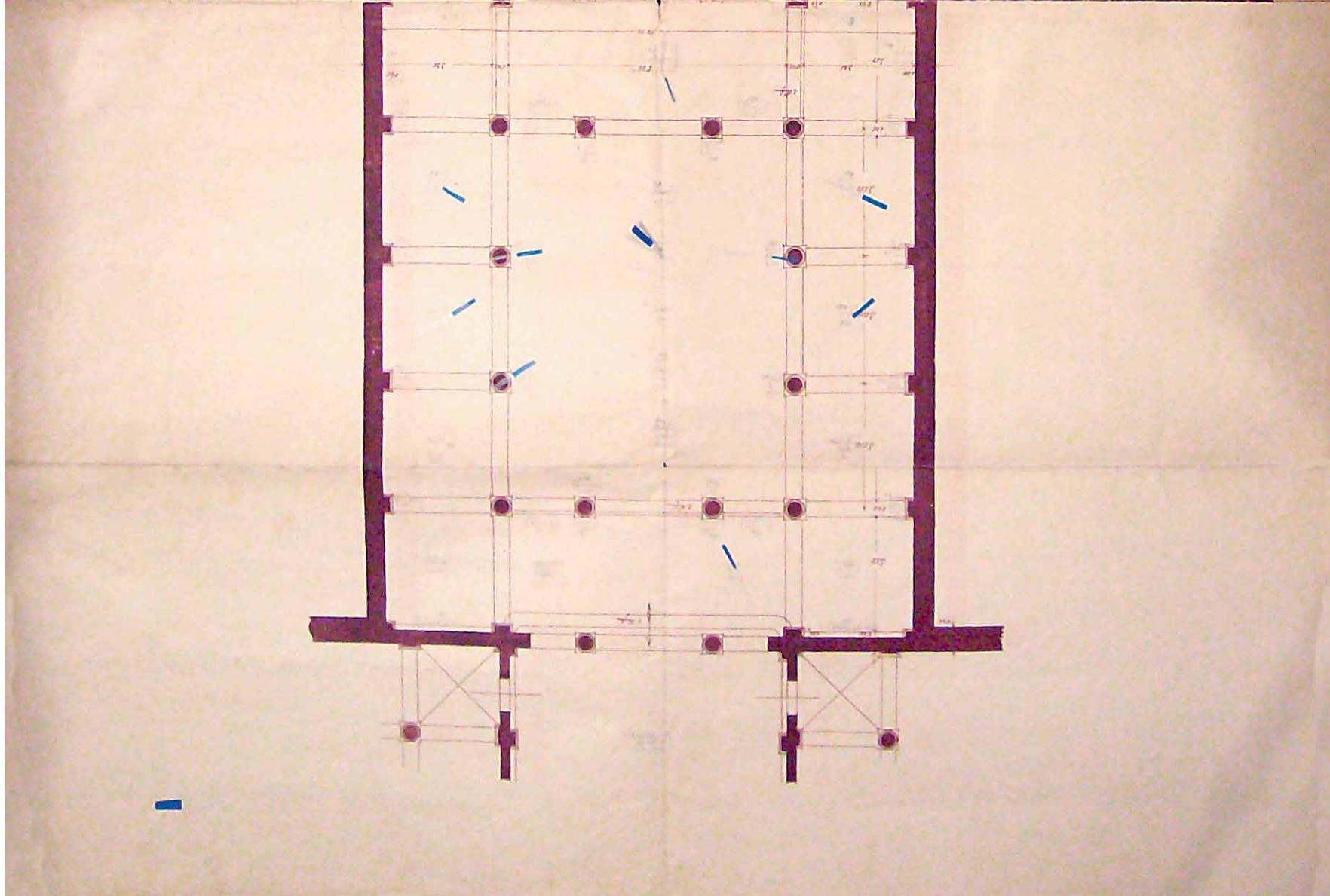
Fig. 2 – Downtown high school, the Museum of plaster casts (unknown photographer, c. 1900, Mimara Museum)

Grundriß des Lippmuseums.

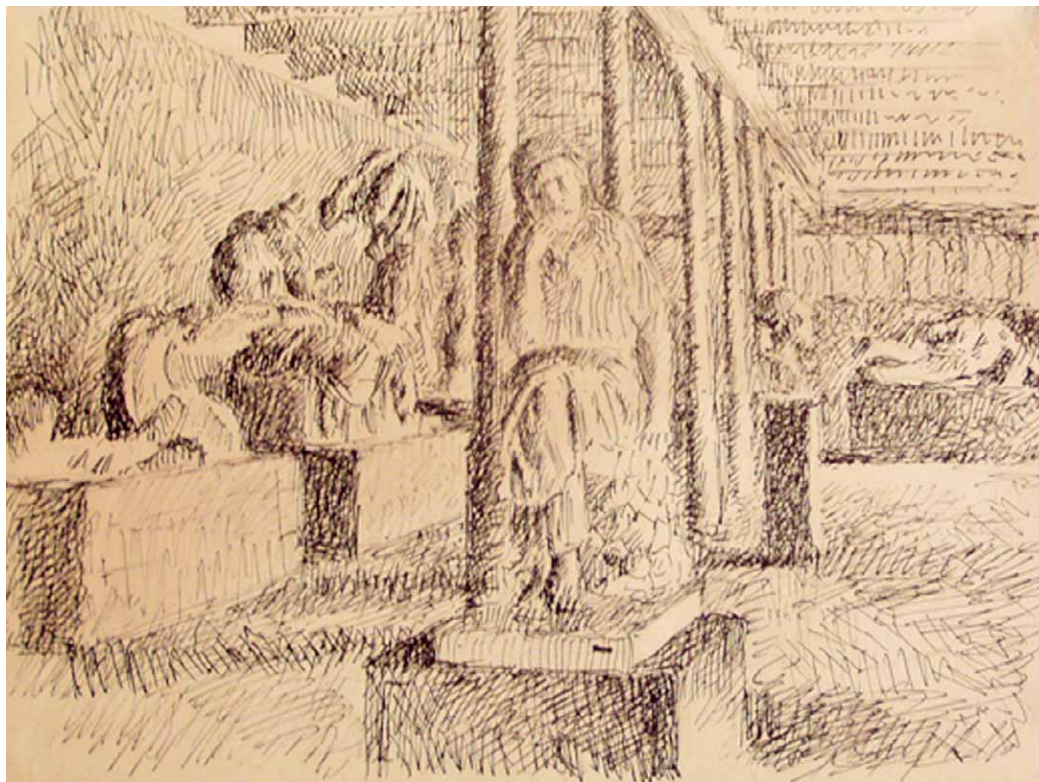
Neugutjahr 1.50.

Radnitz & Messner Architekten
Sachsenstr. Leipzig

Sl. 3 – Plan Brunšmidovog postava u zgradi Donjogradske gimnazije (AMZ)
Fig. 3 – Plan of Brunšmid's exhibition in the Downtown high school building (AMZ)

Sl. 4 – Ljudevit Šestić – Bauerov postav (foto: T. Bilić, 2006.)

Fig. 4 – Ljudevit Šestić – Bauer's exhibition (photo: T. Bilić, 2006.)

fragmentarno, uglavnom zbog činjenice da kontinuitet u metopama friza postoji samo u dvije kompozicije, a sve ostale ploče zapravo su samostalni fragmenti. »Ispod« reljefa ukomponirana je bila manja plastika (BAUER 1948: 17–25). Dakle, u toj je dvorani sakupljena skulptura V. st., ono što je od nje preostalo, te je razmještena kako su već to uvjetovali tehnički problemi. Bilo je potrebno prilagoditi postav određenim neadekvatnim postavkama vezanim uz činjenicu da je cijela zgrada, time i svaka dvorana u njenom sklopu, bila predviđena za industrijski rad, a ne za postavljanje izložaba. Nadalje, bilo je potrebno uklopiti dominantnu skulpturu partenonskih zabata kako ona ne bi svojom monumentalnošću »progutala« ostala djela iz toga razdoblja, jednako lijepa, slavna i važna. Čini se da je upravo stoga Bauer na sami ulaz postavio *Dorifora*. Napominjemo kako je u navedenim uvjetima ipak bilo moguće izložiti sve skulpture partenonskih zabata, kao i cijeli friz koji se tada nalazio u Gipsoteci, što u najnovijem postavu nije bilo moguće.

Druga dvorana smještena je nasuprot prvoj, dakle na prvom katu lijevo. Ona je znatno manja od prve, a tu je Bauer smjestio skulpturu IV. st. pr. Kr. Prvi pogled upućen na tu dvoranu pada na skulpture *Apolona Belvederskog* i *Artemidu Versajsku*. One dominiraju cijelim prostorom dvorane, a tako su postavljene jer je autor amatrao kako one »u punoj mjeri sadrže sve one karakteristike koje su značajne za stil četvrtog vijeka.« (BAUER 1948: 26). Kako bi se ublažila vertikalna akcentuiranost figura koje pripadaju tome razdoblju, između njih bili su postavljeni portreti, a nekoliko manjih portreta postavljeno je i u samo središte dvorane. Skulpture *Aresa Ludovisija* i *Talije* također su imale funkciju ublažavanja vertikale. No, takvim rasporedom izložaka prouzročena je prenatrpanost te

dvorane, a toga je i sam Bauer bio više nego svjestan. No, usprkos tome, tu su smještene i dvije vitrine s odljevima najljepših primjeraka (oko 200 komada) grčke numizmatike iz *British Museuma*. Iako je činjenica da su neka od najznačajnijih djela grčke plastike nastala upravo na tome mediju, kao i to da su neke skulpture, za koje znamo iz literarnih izvora, poznate upravo samo zahvaljujući prikazima na novcima, nije potpuno jasno kako se numizmatika uklapa u postav antičke skulpture. No, sama nabava »otisaka« svjedoči o želji autora postava da prikaže doista kompletno grčko stvaralaštvo u plastici i omogući posjetitelju cjelovitu sliku toga stvaralaštva, čiji je neosporno vrlo značajan dio i numizmatika. U tu je prostoriju postavljena i *Venera Milska*. Ona ne pripada IV.st. već je nastala u helenizmu, pa tako ne pripada toj dvorani. Bauer je i toga svjestan, ali smatra kako »polemičnost datiranja... nije uticala na smještaj figure u ovu dvoranu. Razlog je ležao u djelovanju same figure...« (BAUER 1948: 28). Tu je autor postava odustao od svojih ranije postavljenih kriterija – nije to jedini primjer takvog postupka – u korist određenih drugačijih postavki. Iz Bauerova pisanja jasno je da nije bio previše zadovoljan postavom te dvorane. Na sve je načine pokušao zadovoljiti svoje estetske kriterije, ujedno ne odustajući od kriterija struke, pa je u dvoranu postavio i »malene dekorativne grmove« kako bi oni »uravnotežili kompoziciju postava.« (BAUER 1948: 29). Prenatranost dvorane bila je time samo još jače naglašena.

Treća dvorana, na drugom katu lijevo od stubišta, bila je ispunjena skulpturama nastalima u doba helenizma. Veličinom odgovara drugoj dvorani, a također je bila »prenatranana«. No »barokni« karakter helenizma, prema Baueru, nije u sukobu s tom prenatrananošću, već je, naprotiv, komplementaran s takvim rasporedom skulptura (BAUER 1948: 30). Dvoranom, naravno, dominira *Laokontova grupa*, ali ona je smještena tako da ne zasjeni potpuno ostale skulpture. I u tu su dvoranu smještene dekorativne biljke kao i u dvoranu ispod nje. Jednaki su razlozi za to. Treba naglasiti da su mnoga najznačajnija djela helenističke umjetnosti, koja su prvotno bila u sklopu Zbirke, u međuvremenu nestala, tako da je i ovaj pregled helenističke umjetnosti u tom smislu manjkav.

Bauerov postav iz 1945–1947. godine prilagođen je uvjetima koje je postavljatelj morao repektirati. Pred njega su bili postavljeni golemi problemi: gubitak većeg dijela Zbirke i neadekvatan izložbeni prostor. Iako je Zbirka u 19. st. prikupljana sustavno, ono što je od nje preostalo nikako se ne može nazvati logičnom cjelinom i kompletnim pregledom grčke umjetnosti, već su to samo slučajni preostaci. Najbolje je to uočljivo u djelima koja pripadaju arhajskom razdoblju grčke umjetnosti; Bauer je tom problemu doskočio tako da je »izbacio« jedini primjerak skulpture na stubište, a postav je dopunio tiskanim reprodukcijama. Naravno da to nije adekvatno rješenje problema, niti je Bauer smatrao da će tako ispuniti golemu prazninu na samom početku priče. Napomenimo da se do danas nije ostvarila njegova želja da ulazna dvorana u prizemlju postane sastavni dio izložbenog prostora Zbirke. Sretna je okolnost što je Bauer imao na raspolaganju sve preostale tri dvorane zgrade, pa je mogao složiti logični slijed i podjelu V. st./IV. st./helenizam. Iako u tome nije bio do kraja dosljedan, to mu je omogućilo da ne mora činiti dodatnu selekciju ionako prisilno »selekcioniране« Zbirke. Kako je postav ponajprije imao biti edukativne naravi, tako se nije do kraja pazilo na neke kriterije koji bi u suprotnom morali biti poštovani. Tako se na kraju došlo do dvije zaista prenatrane dvorane – jednom »namjerno« i jednom »silom prilika« – a to nikako ne može biti dobro. No, naličje priče o prostoru drugi je problem koji je Bauer morao savladati. Industrijska namjena zgrade uvelike je onemogućila neki smisleniji raspored postava. Najsretnije bi rješenje, naravno, bilo da se mogao ostvariti slijed dvorana kroz koje bi posjetitelji prolazili bez stalnog i opetovanog vraćanja istim putem natrag. Dodatni problem zadaje niz stupova po sredini prve dvorane koji nose strop, kao i po dva golemo armiranobetonska stupa koji se nalaze u drugoj i trećoj dvorani. Te se smtnje ni na koji način ne daju ukloniti. Sve u svemu, možemo reći da je Bauerov postav adekvatno prikazao grčku skulpturu u uvjetima u kojima je morao biti izveden.

OBNOVLJENI POSTAV 2005. GODINE

Čini se da je sudbina Zbirke da se obnavlja ili ponovo stavlja u funkciju svakih pedesetak godina: 1894/5. – 1946/7. – 2005. Sami obnovljeni postav 2005. godine ponajviše slijedi onaj prethodni. Naime, Zbirka sadrenih odljeva ponajprije ima edukativnu funkciju upoznavanja javnosti s najznamenitijim ostvarenjima antičke skulpture; tom je postulatu podređena narav najnovijeg postava, a tim se postulatom vodio i Bauer prilikom postavljanja zbirke 40-tih godina prošloga stoljeća. Baš kao i Bauerov, novi postav kronološki slijedi promjene stilova u grčkoj umjetnosti. No, dok su prethodnom postavljaju na raspolaganju bile čak tri, odnosno, četiri dvorane, 2005. godine broj dvorana reduciran je na svega dvije. Stoga je morala biti izvršena dodatna selekcija izložaka, što je najviše (nažalost) izraženo na partenonskom frizu, koji je izložen u ponešto reduciranom obliku. Prije samog postava dvije dvorane u kojima je smještena Zbirka dobile su novo, prikladnije osvjetljenje, kao i novu boju zidova. Uz to su temeljito obnovljene instalacije i dotrajala stolarija. Također su sve statue očišćene i restaurirane u onoj mjeri koliko je to bilo moguće. Izrađeni su i novi, vrlo moderni postamenti, autorsko djelo arhitekta Olega Hrzića.

Zbirka je smještena u dvije dvorane na prvom katu najjužnije zgrade Gliptoteke (najbliže Tkalčićevoj ulici). Da bi se moglo doći do nje, mora se proći kroz jednu manju galeriju, Galeriju IV, te zatim stepenicama do prvog kata. U toj se galeriji povremeno održavaju male izložbe, pa je na neki način trebalo riješiti pitanje što s njom kada nema izložaba? To je riješeno tako da su u nju postavljena četiri poprsja – portreti *Militijada*, *Tiberija* i *Aleksandra*, te poprsje *Posejdona* sa statue iz Laterana, – koji posjetitelja nepretenciozno uvode u svijet antičke plastike. Poseban je problem dolaska do Zbirke kada se u galeriji održava neka izložba; privremeno rješenje tada je neadekvatni bočni ulaz.

Nakon uspinjanja uz stepenice stiže se na prvi kat; s desne strane ulazi se u prvu »veliku« dvoranu u kojoj smo odmah na samom početku postavili jednostavnu legendu. Njome smo nastojali olakšati praćenje različitih stilova nestručnjacima; naime, kako su nam na raspolaganju bile samo dvije dvorane, nismo si mogli priuštiti postavljanje izložbenih primjeraka svakog stila u zasebnu dvoranu pa smo zbog velikog broja izložaka u samo jednoj velikoj dvorani, izložaka koji obuhvaćaju nekoliko različitih razdoblja – od arhaike VI. st. sve do ranog helenizma potkraj IV. st. pr. Kr. – nastojali na neki način olakšati praćenje postava na način da smo *sve legende uz izložbeni primjerak jednog stila postavili u istoj boji*. Također su objašnjenja koja su postavljena na početku zasebnih dijelova postava, odnosno na točkama razgraničenja stilova, otisnuta na papiru odgovarajuće boje. Tako smo omogućili da posjetitelj lako može, pomoću boje papira na kojem je otisnuta legenda, sam odrediti kojem stilu pripada određeni izložak. To se također može reći i za općenita objašnjenja postavljena na točkama »razgraničenja«. Kako zbog raznih okolnosti nije bilo u potpunosti moguće do kraja strogo ispratiti podjelu na stilove – primjerice statua *Diskobola* nije mogla biti postavljena na mjesto koje joj stilsko-kronološki odgovara – pokušali smo na ovaj način olakšati točno praćenje nizanja različitih stilova grčke umjetnosti. Legenda na samom početku postava na jednostavan način govori koja boja odgovara kojem stilu – npr. *crvena* označava zrelu klasiku V. st., *žuta* helenizam, itd. Iz iskustva mogu reći da je to olakšalo praćenje postava osobito mlađim posjetiteljima, koji uostalom i najčešće dolaze organizirano posjetiti Zbirku. U odnosu na prethodni postav, Zbirci je dodan i relativno opsežan opis mitova koji se vežu uz pojedina grčka božanstva i junake. Jasno je da većina skulptura, ili barem znatan dio, ima određenu mitološku pozadinu; ili su u skulpturi izravno prikazana određena božanstva, npr. portreti ili skulpture Zeusa, Apolona, Artemide, Here, Dioniza, odnosno mitološki likovi kao Heraklo, Meduza, Penelopa, Nioba, Talija, ili su čak izravno prikazani određeni mitološki trenuci, kao Nioba koja štiti svoju kćer od Artemidina gnjeva ili Laokont i njegovi sinovi u trenutku kada ih ubija morska zmija. Kako su božanski i mitološki likovi imali svoju »stvarnu« vrijednost u grčkoj kulturi i religiji, oni su i portretirani u tom kontekstu. Zato smo i odlu-

Sl. 5 – Novi postav (foto: T. Bilić, 2006.)

Fig. 5 – New exhibition (photo: T. Bilić, 2006.)

čili uz gotovo svaki od prikaza božanstva ili mitološke osobe postaviti kraći opis najvažnijih mitova koji se uz nju vežu. Prilika je to da se posjetitelji upoznaju sa Zeusovim avanturama, Venerinim nevjerama, propasti Troje, o nesretnoj Meduzinoj sudbini itd. gledajući pritom najslavnije prikaze koje su grčki umjetnici ostvarili uz tu tematiku. Naravno, i tu je morala biti izvršena određena redukcija, pa su izbačene brojne priče koje bi zasigurno mogle dalje zainteresirati posjetitelje – no morali smo nešto ostaviti i kustosima!

Odmah na samom početku, na lijevoj strani velike dvorane, smještena su djela koja predstavljaju arhaiku – ponovno samo *Aristionova stela* – te pretklasiku i ranu klasiku (*Penelopa*, metopa sa Zeusova hrama u Olimpiji). Siromaštvo ovog prikaza tih ranih razdoblja grčke umjetnosti u usporedbi s inicijalnim postavom *iste* ove Zbirke nije potrebno isticati. Odmah nakon ovog »uvodnog dijela« slijede partenonski zabati. To je ujedno i središnji dio postava, zasigurno najmonumentalniji i najprivlačniji, pa je njihov smještaj odredio smještaj svih drugih skulptura. Zapravo u ograničenom prostoru koji je Gliptoteci bio na raspolaganju zabate se i nije moglo nigdje drugdje smjestiti. Također nije bilo moguće izložiti nekoliko dodatnih, manje reprezentativnih, skulptura sa zabata čije odljeve Gliptoteka posjeduje; uz to, nažalost, partenonski je friz iz tehničkih razloga morao biti smješten u drugu dvoranu, a ne uza zabate, gdje bi mu prirodno bilo mjesto. Takav raspored je doista nesretan, ali se tom postupku neizbježno morao pribjeći. Između istočnog i zapadnog zabata na zidu su postavljene njihove otisnute rekonstrukcije na kojima su označeni dijelovi koji su izloženi u postavu. Time se nastojalo omogućiti posjetiteljima da »ukomponiraju« monumentalne statue u njihovo stvarno okruženje na samom Partenonu i tako steknu cjelovitu sliku onoga što su one predstavljale

u odgovarajućem kontekstu. Uz rekonstrukcije posjetitelji mogu na lako dostupnim objašnjenjima pročitati osnovne informacije o hramu, ali i mitološku priču koja stoji iza prikaza na zabatima – rođenje Atene i njezin sukob s Posejdom oko vrhovništva nad Atikom. Nakon zabata slijede uza zid radovi koji pripadaju istom ili sličnom razdoblju. Tu su Polikletov *Dorifor*, *Ranjena Amazonka*, Alkamenova *Afrodita*, itd. U središnjem dijelu dvorane postavljeni su portreti nastali u raznim razdobljima, ali se i tu nastojalo, koliko je to bilo moguće, pratiti kronološki razvoj grčke umjetnosti. Nasuprot partenonskih zabata, uza drugi zid postavljena su ona djela umjetnosti IV. st. i helenizma koja su preostala iz prvotnog postava: *Apolon Belvedere*, *Artemida Versajska*, *Ares Ludovisi*, *Lizipov Apoksiomen*, *Hermes koji veže sandalu*, itd. Tako posjetitelj kreće u obilazak prateći lijevu stranu dvorane, prolazi uz partenonske zabate, na kraju dvorane zaokreće prema desnom zidu te kreće prema izlazu. Cijelo vrijeme ima sa svoje desne, odnosno lijeve strane, portrete u središtu dvorane. U istoj dvorani na samom kraju smjestili smo statue *Demostena* i *Eshina* na malu pozornicu. Postavljeni jedan nasuprot drugog kao da nastavljaju svoju prepirku oko savezništva s Makedonijom. Izvukavši u prostor te dvije figure, nastojali smo razbiti monotonost pravocrtnog obilaska Zbirke te pozvati posjetitelje da figure obiđu sa svih strana. Zbog nedostatka prostora to, nažalost, nije bilo moguće učiniti i sa ostalim skulpturama; jedino smo još Mironova *Diskobola* uspjeli donekle izvući u prostor, jer on se doista mora promatrati u tri dimenzije.

U drugu, osjetno manju dvoranu, smjestili smo djela nastala u helenizmu i rimske portrete, tj. ono što je od njih preostalo. Kako smo već spomenuli, u toj je dvorani smješten i partenonski friz, odnosno selekcija metopa friza koje su bile u najboljem stanju i koje tvore smislenu cjelinu. Zbog ograničene dužine zida i nemogućnosti dodatne ugradnje nosača morali smo postojeći odliveni dio friza, koji je u originalu dugačak oko 160m, reducirati na svega desetak metopa. Tako »osakaćeni« friz teško da može prikazati svu svoju vrijednost, pa se nadamo kako će to u bliskoj budućnosti biti ispravljeno. Ispod friza smjestili smo nekolicinu preostalih rimskih portreta, a središtem te dvorane dominira imponantna *Laokontova grupa*. U tako maloj dvorani do izražaja dolazi sva njezina veličina, a kako je odmaknuta malo u stranu, ta veličina nije ugrozila ostale izložke. Dapače, ona kao da dijeli dvoranu na dva dijela, pa smo iza nje uspjeli postaviti još nekoliko portreta u polukružnoj formaciji. U samom središtu dvorane, nasuprot *Laokontu*, na zajedničkom su postamentu dva plešuća *Satira*, koji dvorani daju određenu dinamiku i zaigranost. Ta zaigranost je u opreci s golemim tužnim likom *Niobe* (Skopasove ili Praksitelove) koja štiti svoju jedinu preostalu kćer, kao i likom *Umirućeg Gala*. Na samom ulazu smješten je *Hrvač Borghese*, kako bi ga se moglo razgledati sa svih strana – odostraga pri ulazu, s lica prilikom izlaska. Ako spomenemo da su u toj dvorani i *Venera Milska* te veliki kip *Dioniza*, onda je jasno kako je ona upravo prenatrpana; no to se nikako nije moglo izbjeći.

Najnoviji postav sadrenih odljeva antičke skulpture zapravo je pokušaj spašavanja ostataka koje je sakupio Antun Bauer tridesetih godina prošlog stoljeća. To je dakle reducirani postav jedne davno devastirane zbirke umjetnina. Jasno je da materijal koji nam je ostao na raspolaganju ne prezentira cjelovito razvitak grčke skulpture, kako je to mogao u integralnom obliku. Taj je reducirani postav trebalo namjestiti u svega dvije prostorije, gdje se on nalazi u funkciji jednog od stalnih postava Gliptoteke HAZU (uz Zbirku sadrenih odljeva hrvatske arhitektonske plastike koja pokriva razdoblje IX–XV. st., Zbirku sadrenih odljeva djela Jurja Dalmatinca, Zbirku odljeva stećaka, Zbirku medalja i plaketa, Zbirku crteža, Zbirku kopija fresaka, te Zbirku moderne hrvatske plastike). Prema navedenom jasno je kako je antička skulptura dio jednog vrlo širokog kompleksa koji se čuva u sklopu Gliptoteke HAZU. Unutar toga kompleksa nastojali smo antičkoj skulpturi omogućiti mjesto koje ona zaslužuje. Uz brojna ograničenja, mislim da smo u tome i uspjeli.

Zbirka je, kako smo vidjeli, u svojoj burnoj prošlosti prošla kroz nekoliko stupnjeva nebrige i devastacije. Čini se da je svaki novi postav sve siromašniji i manji opsegom. Od veličanstvenog postava iz 90-tih godina 19. st. u današnjem Muzeju Mimara, preko izvrsno izvedenog Bauerova postava iz 1946. godine, pa do današnjeg prilagođenog mogućnostima, Zbirka je sve manja i manja. No, barem možemo utvrditi da je između Bauerova i ovog najnovijeg postava nestalo mnogo manje skulptura nego između 1892. i 1940. godine, pa imamo pravo biti optimisti u pogledu nekog hipotetskog sljedećeg postava. U ovom trenutku teško je reći u kojem će se smjeru kretati daljnja sudbina Zbirke. Jasno je da bi se moralo učiniti sve da se zaustavi bilo kakvo daljnje propadanje ili osipanje; srećom, čini se da je to definitivno pitanje prošlosti. Nabava novih odljeva do broja i razine koju je inicijalno zbirka posjedovala – prije 110 godina! – u ovom se trenutku čini neostvarivom opcijom. Možda bi se mogla organizirati prodaja sadrenih odljeva antičkih skulptura – cijelih ili detalja – kao jedan realan izvor financiranja budućih otkupa. Budućnost će pokazati u kojem će smjeru ići sudbina Zbirke, ali se nadamo kako će se neki budući naraštaj baviti procjenama koja bi djela trebalo nabaviti za popunu fundusa kako bi Zbirka doista bila pregled najznačajnijih ostvarenja grčke i rimske umjetnosti. Kada se to ostvari, bit ćemo ponovno u – 1892. godini!

LITERATURA:

- BAUER, A. 1943 – Pedeset godišnjica zbirke sadrenih odljeva antikne plastike. *Alma Mater Croatica*, 6/1943: 95–97.
- BAUER, A. 1946 – *Grčka plastika u Gipsoteci. Pregled razvoja grčke plastike iz perspektive zbirke Gipsoteke*. Rukopis. Zagreb, 1946.
- BAUER, A. 1948 – *Zbirka antikne plastike u Gipsoteci. Historijat i analiza postava*. Rukopis. Zagreb, 1948.
- BRUNŠMID, J. 1897 – *Grčka plastika*. Zagreb, 1897. (*umnožena skripta predavanja)
- DIMITRIJEVIĆ, S. 1981 – Josip Brunšmid u svom i našem vremenu i prostoru. *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti* (Zagreb), 7/1981: 47–63.
- KRŠNJAVI, I. 1927 – Autobiografija. *Vijenac*, 5/1927: 112–117.
- KRŠNJAVI, I. 1986 – *Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba*. U: KRTALIĆ, I. (ur.): *Iso Kršnjavi: Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, I. Zagreb, 1986: 382–442: Mladost. *Prvotno objavljeno u: *Hrvatsko kolo*, 1905.
- KRTALIĆ, I. (ur.) – *Iso Kršnjavi: Zapisci. Iza kulisa hrvatske politike*, I–II. Zagreb, 1986: Mladost.
- MAROEVIĆ, T. – Izidor Kršnjavi. *Radovi odsjeka za povijest umjetnosti*, 7/1981: 41–45. Zagreb.
- MARUŠEVSKI, O. 1981 – Izidor Kršnjavi i »Dnevnik» njegove borbe za profesuru. *Radovi odsjeka za povijest umjetnosti* 7: 23–39. Zagreb, 1981.
- MARUŠEVSKI, O. 1992 – Školski forum Ise Kršnjavoga. The scholastic forum of Iso Kršnjavi. *Studije Muzeja Mimara*, 8, 1992.
- Spomenica 1900 – Anonimno: *Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I*. Zagreb, 1900: 111–112.
- STAHULJAK, T. – O stogodišnjici nastave povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Zagrebu. *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti* (Zagreb), 7/1981: 9–22.
- VHAD 1896– Anonimno: Muzej sadrenih otisaka u Zagrebu. *VHAD*, n.s., 1/1895–1896: 241.

SUMMARY

THE ZAGREB GREEK AND ROMAN PLASTER-CAST COLLECTION

A new permanent exhibition of Glyptothèque of the Croatian Academy of Science and Arts (Glyptoteka HAZU) Greek and Roman plaster-cast collection in 2005, with the participation of the author, stimulated a thorough inquiry into previous exhibitions, the collection's origin and later development. The idea of a museum of Greek and Roman plaster-casts originated in the then ever-present Iso Kršnjavi's circle, and his Department of Religious Questions and Education at the Royal Government of the Triune Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia acquired in 1892 plaster-casts of the Parthenon marbles. The exhibition was organized in the atrium of the newly-built Downtown grammar-school building, under the supervision of Josip Brunšmid, an outstanding professor of archaeology and the principal of the Archaeological Museum in Zagreb. After a rather short period of interest, and with Kršnjavi departing from the government the collection deteriorated, but interest was revived in a way when it was transferred to the then Glyptothèque (Gipsoteka), largely due to Antun Bauer. Unfortunately, after another shortlived period of popularity the collection continued to deteriorate, which was finally stopped in 2005.

Rukopis primljen: 10.X.2008.
Rukopis prihvaćen: 10.X.2008.

PRIKAZI

L.B. van der MEER. *Liber linteus Zagrabien-sis. The Linen Book of Zagreb. A Comment on the Longest Etruscan Text*. Louvain – Dudley, M.A., 2008; Peeters (*Monographs on Antiquity*, 4) ISBN 978-90-429-2024-8. 210 pp., 28 slika u tekstu, 12 tabli.

Pred gotovo stotinu godina stanje proučavanja Zagrebačke lanene knjige pružio je ondašnjem učenom čitateljstvu Viktor Hoffiller (*VAMZ*, n.s., 13/1913–1914: 335–345). U međuvremenu mnogo je toga objelodanjeno, kako onoga temeljenog na ozbiljnim znanstvenim istraživanjima, ali i podosta knjiga i članaka bez ikakvih znanstvenih temelja (vidi npr. uvodno poglavlje nedavno objavljenog hrvatskog prijevoda Pallottinove »Etruskologije«. Napose, kako to već biva, novinski članci često su plodovi bujne mašte. Pred dvadesetak godina, u povodu konzervacije i restauracije Zagrebačke lanene knjige u glasovitoj Fundaciji Abegg (Abegg-Stiftung) kod Berna, koju je obavila Mechthild Flury-Lemberg, a prema napatcima etruskologa Francesca Roncallija, dva sveska *Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu* dijelom su posvećena tom jedinstvenom spomeniku (*VAMZ*, 3.s., 19/1986; 3.s., 20/1987).

Nedavno je tiskana monografija posvećena isključivo Zagrebačkoj lanenoj knjizi. Na 210 stranica njen auktor, L.B. van der Meer, s Leidenskog sveučilišta, obrađuje sve moguće aspekte u svezi s tim spomenikom. Knjiga, kako je već uobičajeno, započinje sa zahvalama (Acknowledgements, VII), a slijede kratice (General and topographical abbreviations, VIII–X). Poglavlja su raščlanjena na sljedeći način: I. Uvod (Introduction, pp. 1–2); II. Povijest (History, p. 3); III. Datacija (Date, p. 4); IV. Mumija, papirus i *liber linteus* (Mummy, Papyrus and the *Liber linterus*, pp. 5–9); V. Lanene knjige (Libri lintei, p. 10); VI. Materijalni aspekti (Material Aspects, pp. 11–12); VII. Tkanina (Textile, pp. 13–14); VIII. Tekst (Text, pp. 15–27); VIII.1. Metoda i teorija (Method and Theory, p. 15–16); VIII.2. Mjesto pisanja i pisar (Place of Writing and the Scribe, pp.

16–23); VIII.3. Slojevi (Layers, pp. 23–25); VIII.4. Suvislost (Coherence, pp. 25–26); VIII.5. Poetika (Poetics, pp. 26–27); VIII.6. Elipse (Ellipses, p. 27); VIII.7. Greške u pisanju (Writing Errors, p. 27); IX. Struktura (Structure, pp. 28–41); IX.1. Kalendar (Calendar, pp. 28–29); IX.2. Godišnja doba (Seasons, pp. 29–31); IX.3. Mjesta (Places, pp. 31–33); IX.4. Rituali (Rituals, pp. 33–36); IX.5. Božanstva (Deities, pp. 36–39); IX.6. Žrtve (Offerings, pp. 40–41); X. Položaj, vlast i svećenici (Status, authorities and priests, pp. 42–43); XI. Komentar teksta lanene knjige (Comment on the LL Text, pp. 44–159); XII. Zagrebačka lanena knjiga, tekst (*Liber linteus zagrabien-sis. The text*, pp. 160–168); XIII. Sažetak (Summary, pp. 169–170); XIV. Dodaci (Appendices, pp. 171–178); IV. Bibliografija (Bibliography, pp. 179–187); XVI. Indeksi (Indices, pp. 188–198); XVI.1. Leksemi u Zagrebačkoj lanenoj knjizi (Lexemes in the *Liber linteus zagrabien-sis*, pp. 188–193); XVI.2. Natpisi (Inscriptions, p. 193); XVI.3. Topografski i hidronimski indeks (Toponymic and Hydronymic Index, pp. 194–195); XVI.4. Antički pisci (Ancient Authors, pp. 195–196); XVII. Popis slika (List of Illustrations, pp. 197–198); Table (Plates, pp. 199–210).

Van der Meer, koji suvereno poznaje svu do danas objelodanjenu literaturu i sve postojeće pisane etruščanske spomenike, piše vrlo koncizno, bez suvišnih riječi. Tako mu je dovoljno nešto više da u Uvodu najkraćim riječima opiše važnost Zagrebačke lanene knjige, povijest istraživanja svodi se na jednu, datiranje također na jednu stranicu. Prema njegovom mišljenju najprikladnija datacija lanene knjige svela bi se na kraj trećeg i drugo stoljeće prije Krista. U četvrtom poglavlju raspravlja o mumiji, među čijim povojima su nađeni ispisani dijelovi, na trake razrezane lanene knjige, kao i o knjizi mrtvih, koja je s njome stigla u Zagreb i očito ne pripada Kollerovoj zbirci staroegipatskih predmeta. Vrlo su zanimljive piščeve spekulacije glede sudbine lanene knjige i kako je završila u rukama nekog balzamatora, a ujedno citira i mišljenja prethodnih autora (str. 8). U svakom slučaju lanena knjiga nije razderana, kao što

se to već čini sa starim plahtama, npr. kad su potrebni povoji za rane, već je pažljivo razrezana. Na str. 10 možemo u nekoliko rečenica saznati što su to bili *libri lintei*.

Posebno je zanimljivo poglavlje o materijalnim potankostima lanene knjige (V). Dužina bila joj je približno 340, a visina 45 cm. Stupci su široki 24 cm, a prostor između njih 1.8–2.0 cm. Svaki stupac imao je približno 35 redaka. Riječi su razdijeljene točkama. Pisac smatra da je barem 30–40% teksta izgubljeno. On također smatra da je *Liber linteus zagradiensis* bio zamatan u svitak, a ne slagan, kao što se to vidi na dva sarkofaga u *Tomba dei Rilievi* u Cerveteri, no nakon postupka konzervacije i restauracije Zagrebačke lanene knjige, koju je obavila Mechthild Flury Lemberg u Fundaciji Abegg nedaleko Berna, pregibi i onako ne bi više mogli biti vidljivi. No, istini za volju, oni nisu postojali ni prije toga. U VII. poglavlju obrađuje se tkanina, vrlo pomno tkana i to u Etruriji.

Sa VIII poglavljem započinje najintrigantniji i najteži dio te knjige. Autor čini prvi korak interpretacije i pokušaja prijevoda tzv. kombiniranom metodom, t.j. uključena je usporedba svake sintagme i svake riječi i njenoga korijena s onim što se može uspoređivati u tekstu Lanene knjige i cijeloga korpusa od približno 11.000 natpisa. Drugi korak mu je kvazi-bilingualno istraživanje, uspoređivanjem npr. etruščanskog teksta s feničkim (zlatne pločice iz Pyrgija). Tako to ide dalje do petog stadija proučavanja. Drugo potpoglavlje VIII poglavlja nastoji pronaći mjesto nastanka Lanene knjige i tko je bio pisar. F. Roncalli smatra da je Lanena knjiga napisana u području između Perugije, Cortone i Trasimenskog jezera. Van der Meer isključuje Cortonu na temelju umbrijskog M, koje ne postoji u Lanenoj knjizi, već na temelju detaljne analize tipa alfabeta i nekih drugih potankosti smatra da je *Liber linteus* napisan u Perugi ili njenoj okolici između 200. i 150. g. pr. Kr. U sljedećem potpoglavlju (VIII.3) raspravlja o slojevitosti jezika Lanene knjige, na temelju usporedbe s drugim tekstovima te zaključuje kako se u tekstu Lanene knjige ne može otkriti stariji jezični sloj, dok najstariji arhaični elementi nisu raniji od c. 350. godine pr. Kr.. Autor

zatim raspravlja o jedinstvenom nastanku kompletnog teksta, poetskim elementima prisutnim u njemu te eliptičnim rečenicama i pogreškama koje se u njemu susreću.

Deveto poglavlje razmatra strukturu samog teksta, započevši od pretpostavke da on predstavlja ritualni kalendar, što se potkrepljuje primjerima (navođenje datuma, božanstava, riječi povezanih s ritualnim aktivnostima, itd.). Redak 6.9 možda spominje dan prije proljetog ekvinoxija, ključnog datuma u velikom broju religijskih sustava, dok se u recima 6.14–17 spominje datum nekoliko dana prije ljetnog solsticija, još jednog ključnog datuma u solarnoj godini. Iz ovih primjera jasno je da se ovdje radi o ritualnom kalendaru. Potkrepljeno je to i potpoglavljem IX.3, koje obrađuje toponime koji se spominju u tekstu, ponovno povezane s ritualnim aktivnostima, koje se detaljnije razmatraju u sljedećem potpoglavlju. Autor čitavo vrijeme minucioznom lingvističkom analizom dokazuje svoje postavke, a od toga ne odustaje ni u raspravi o božanstvima koja se spominju u samoj Lanenoj knjizi. Uspoređujući ih s brončanom modelom jetara iz Piacenze te s tradicionalnom podjelom nebesa na četiri dijela, kako ju nam prenosi astrološki pisac Nigidije Figul, autor pokušava rekonstruirati »etruščansku podjelu nebesa« (str. 39). Iz navedenih, uistinu oskudnih svjedočanstava, autor izvlači zaključak o izuzetnoj važnosti ekvinoxijских točaka u etruščanskom ritualnom kalendaru. Tako primjerice boga *Vetisa*, koje se pod tim imenom spominje u Lanenoj knjizi (10.f6), a koje je vjerojatno identično *Veivu* iz retka 11.14 (*Ve[iv]s* se spominje na natpisu na jednom kampanskom vrču iz oko 300. godine pr. Kr.), smješta u dio nebesa povezanih sa zalaskom sunca na ekvinoxije (Mart. Cap. I.59 smješta *Veiovisa* u petnaestu – od šesnaest – nebeskih regija, u zapadnom dijelu neba, dok ga jetra iz Piacenze smješta u trinaestu regiju, u *pars hostilis*); rimski bog *Ve(d)iovis* zasigurno je bio božanstvo Onostranog. Takvim ga prikazuje Makrobije (*Sat.* III.9.10), koji izravno povezuje *Veiovisa* s Onostranim navodeći primjer zazivanja (*devotio*) ispred zidina Kartage koje je služilo kao svojevrsno »preporučivanje« neprijatelja bogovima Podzemlja (*devotio*

započinje sa »Dis Pater, Veiovis, Manes«; Mart. Cap. II.166 (cf. II.142) dodaje kako *Vedius* osuđuje duše zlih na nemirno bacanje po sublunarnom području, a svojevrsna glosa uz tekst dodaje objašnjenje: »[Vedius] tj. Pluton, kojeg još nazivaju Dis i Veiovis« (cf. *Myth. Vat.* III. 6.1). Bog je možda identičan »Jupiteru podzemlja« kojeg spominje Dionys. Hal. II.10.3, dok Amm. Marc. XVII.10.2 tvrdi kako njegove munje izazivaju gluhoću (brojni autori povezuju Veiovisa i Jupitera); oltar posvećen Veiovisu poznat je iz lacijskog grada Bovillae (*ILS* 2988 = *CIL* I².1439 = *CIL* XIV.2387), Vediovis se spominje u Fastima (1 Jan – Fasti Praenestini, Fasti Antiaties Maiores; 7 Mart – Fasti Praenestini; 21 Mai – Fasti Venusini; vidi *CIL* I² 221, 231, 233; *NotSc* 18/1921: 83), itd.. Sve ove podatke o etruščanskom božanstvu van der Meer ne navodi, već se zadržava samo na relativno šturim informacijama (str. 38, 145, 150–151). Možda je lingvistički komentar zagrebačke Lanene knjige bio dobra prilika za malo opširniju analizu etruščanske religije, ali autor očigledno ne želi ulaziti u to područje. S druge strane, relativno opširno analizira leksičke termine povezane sa žrtvovanjima i ritualnim molitvama (IX.6).

Deseto poglavlje donosi definiciju Lanene knjige kao »službenog, javnog dokumenta, koji u sebi sadrži ritualni kalendar« (str. 42). Nekoliko različitih razreda svećenika koji se pojavljuju u tekstu potkrepljuju ovu tezu. Na istoj stranici autor iznosi sljedeću tezu, po kojoj »tekst nabraja uzastopne pogrebne rituale umetnute u kozmološki okvir«, što dalje razrađuje u samom komentaru.

Najveći – i najznačajniji – dio knjige sadrži komentar same *Liber linteus* (str. 44–159). Napisan je u stilu modernih lingvističkih komentara antičkih autora, ali je njegova neobičnost u tome što je predmet komentara *etruščanski* tekst. Autorove lingvističke interpretacije zasigurno će biti predmet analize (? i kritike) etruskologa, ali sam komentar neosporno će biti važna točka u svim kasnijim interpretacijama ovog prevažnog dokumenta.

Dvanaesto poglavlje donosi (etruščanski) tekst LL, a slijedi kratak sažetak, koji dobro sumira glavne autorove teze.

Knjiga je izuzetno dobro indeksirana (str. 188–196), tako da u njoj nije teško pronaći bilo koji podatak. Dodaci donose dvanaest najznačajnijih etruščanskih natpisa, zajedno s njihovim prijevodom na engleski jezik, što će se također pokazati kao njezina dodatna vrijednost.

Van der Meerova knjiga postat će nedvojbeno nezaobilazna na policama svakog ozbiljnijeg etruskologa, ali i drugih, manje specijaliziranih stručnjaka, čije se područje rada dotiče antičke religije i drugih, sličnih tema. Osobito će se vrijednom knjiga pokazati za prevođenje s etruščanskog, što je uistinu težak i, čini se, nezahvalan posao. O tadašnjim prijevodi- ma s etruščanskog A.J. Pfiffig (»Zur Heuristik des *liber linteus*/K heuristici zagrebačke Lanene knjige«, *VAMZ*, 3.s., 19/1986, 9–16, na str. 16) piše vrlo kritički: »*Da li je Etruščanima, tom narodu kojemu su se toliko divili u antici, jedinima između svih, manjkalo logično mišljenje i prirodan način izražavanja? Ne bismo li morali, suočeni s onim što ispadne u mnogim 'prijevodima', iz toga zaključiti da čudnovatosti leže u prijevodu?*« Van der Meerova knjiga pomoći će u eliminaciji brojnih »čudnovatosti« koje nalazimo u etruščanskim tekstovima.

Tomislav BILIĆ – Ivan MIRNIK

Ljubiša DOKLESTIĆ. *Stjepan Verković. Život i djelo (1821–1894)*. Zagreb, 2007: Srednja Europa. 424 stranice. ISBN 978-953-6979-39-4.

Primjerak knjige za prikazivanje u *VAMZ*-u je Arheološkome muzeju u Zagrebu poklonio izdavač Damir Agičić. Možda će se netko zapitati kakve veze ima biografija ličnosti devetnaestog stoljeća s arheologijom, ali kad se pročita knjiga profesora Doklestića, postaje jasno da je S. Verković, iznimno složena ličnost, bio prisutan u mnogim područjima i okolnostima koje su povezane s arheologijom i/ili numizmatikom.

Izdavač D. Agičić odlučio se tiskati posthumno knjigu Lj. Doklestića, dugogodišnjeg profesora pri Odsjeku za povijest Filozofskog fa-

kulteta u Zagrebu. Rođen u Skopju, Doklešćić se posebno zanimao i istraživao teme iz balkanske povijesti, napose makedonske i crnogorske (do danas je njegova knjiga *Kroz historiju Makedonije* iz 1964. godine jedina publikacija tog tipa na hrvatskom jeziku). Osim navedenih tema, a usko povezanih s njima, Doklešćić je passionirano proučavao životni put S. Verkovića, a konačni rezultat njegovih višedesetljetnih istraživanja, ova je knjiga, koju je dovršio, ali čije izdavanje, nažalost nije dočekao. Više o autoru može se pročitati u Bilješci o autoru na kraju Verkovićeve biografije.

U *Uvodu* profesor Doklešćić ukratko sažima Verkovićevo životni put, s pravom ga nazivajući »polihistorom«, možda ipak s naglaskom na negativno značenje riječi. Njegovo bezuvjetno prihvaćanje autentičnosti *Veda Slavena*, skupljanje arheoloških i numizmatičkih predmeta, popisivanje epigrafskih spomenika, kao i brojne druge slične aktivnosti, učinilo je od njega u europskim razmjerima poznatog »starinara«, »antikvara«, pa čak i »arheologa«, a tako se i sam predstavljao. No, Verković je u društveno-političkim odnosima druge polovine devetnaestog stoljeća poznatiji kao osoba od povjerenja pojedinih država (Bugarske, Srbije, Rusije...), »tajni agent«, zapravo neka vrst špijuna, koji je takvom djelatnošću financirao svoje »staretnarske« pothvate. Kao skupljač narodnog duhovnog blaga pokazao se podložan prevarama, ne susprežući se i sam poslužiti se takvim sredstvima, no ipak ostaje činjenica da je zabilježio i skupio znatan broj narodnih – prvenstveno makedonskih – pjesama, što ga je svrstalo u onu malenu skupinu ljudi koji su spašavali duhovno blago običnog naroda pred nezadrživim napretkom modernizacije.

U prvom dijelu knjige autor u devet poglavlja donosi biografiju S. Verkovića, koja se uistinu čita kao napeti roman, a pokatkad je teško oteti se dojmu da je nemoguće da je jedan čovjek bio u mogućnosti učiniti toliki broj različitih pothvata. Verković je vješto iskorištavao političke sukobe te interese velikih sila na području Balkana, gdje su se novonastale slavenske državnice ubrzo uključile i postale dio gorućih europskih geo-političkih pitanja. Drugi dio

knjige, podijeljen na tri cjeline s ukupno petnaest poglavlja, obrađuje upravo Verkovićevo političku djelatnost u turbulentnom periodu druge polovine devetnaestog stoljeća na Balkanu.

No, tek će treći dio knjige, naslovljen *Istraživanje i sakupljanje starina u Makedoniji i susjednim zemljama*, privući pažnju onih koje zanima porijeklo arheološkog materijala koji se čuva u našim muzejima. Već je u svojim ranijim radovima Doklešćić u nekoliko navrata pisao o tim aktivnostima S. Verkovića (»Historijat numizmatičkog djelovanja Stjepana Verkovića u drugoj polovini XIX stoljeća«, *Numizmatički vjesnik*, XXVII/38, 1984, 78–90; »Stefan Verković i arheološkite spomenici i predmeti od Makedonija i Trakija«, *Istorija*, XXI/1, 1985, 169–175). Kao što prof. Doklešćić na nekoliko mjesta ističe, Verković »nije bio arheolog u današnjem smislu tog zanimanja« (str. 197), već je samo registrirao natpise i sakupljao slučajne nalaze. Tako prikupljene nalaze najčešće je prodavao, ponekad i poklanjao, među inima ruskom prijestolonasljedniku, srpskom knezu Milanu Obrenoviću, ali i Narodnome muzeju u Beogradu, Ermitražu, JAZU, itd. Poticaj za prikupljanje numizmatičke građe Verković je dobio od Janka Šafarika, rukovoditelja Narodnog muzeja i autora opisa srpskog i drugog južnoslavenskog srednjovjekovnog novca. Skupljao je i antički i srednjovjekovni novac, mahom obilazeći teren i otkupljujući primjerke od lokalnog stanovništva (»kod kujundžija i zlatara koji su taj novac pretapali za izradu nakita od zlata i srebra«, str. 204), ali ga je ponekad i sam pronalazio. Što se tiče količine, izvjesno je kako je kroz Verkovićeve ruke prošlo više tisuća primjeraka novca (na str. 213 prof. Doklešćić broj procjenjuje na 5.000–6.000 komada, »ako ne i mnogo više«). Nije bio zainteresiran za znanstvenu obradu ili sakupljanje, već je prodajom novca muzejima i sličnim institucijama financirao svoje druge pothvate ili daljnje sakupljanje arheološke i numizmatičke građe. U više navrata novac je prodavao Narodnome muzeju u Beogradu, ali i tadašnjem Narodnome muzeju u Zagrebu. Tako je već 1850. godine muzej od Verkovića otkupio »znatni broj« antičkog i srednjovjekovnog novca, a kasnije je surađivao sa Šimom Ljubi-

ćem, ponekad ciljano nadpounjavajući zbirku Narodnog muzeja. Tako je 1870. godine u muzej stiglo 30 primjeraka, a 1871. godine 81 primjerak srednjovjekovnog novca. Neki novac koji je Verković darovao pojedincima u Hrvatskoj vjerojatno je također s vremenom dospio u Narodni muzej. No, čini se da je većinu novca Verković plasirao na međunarodno tržište, djelomično prema institucijama kao što su British Museum, Berlinski muzej ili Ermitraž, ali većinom prema »antikvarima« i kolekcionarima u Francuskoj, Britaniji, Njemačkoj i Rusiji, pa i u Grčkoj. Šafarik u Beogradu i Ljubić u Zagrebu imali su izrazito visoko mišljenje o Verkoviću; Doklešić navodi kako je »od ukupno 4.699 primjerka novca, koliko ih je uvrstio u svoju studiju [*Opis jugoslavenskih novaca, Zagreb, 1875*], Ljubić je za gotovo 200 naveo da potječu od Verkovića« (str. 215), ali smatra kako je taj broj mnogo veći. Čini se kako je Verković Ljubiću ciljano nabavljao srednjovjekovni balkanski novac za popunu zbirke, ali i za Ljubićev znanstveni rad. Sve u svemu, ime Stjepana Verkovića zauzima bitno mjesto u razmatranju nastanka pojedinih zbirki antičkog i, osobito, srednjovjekovnog novca u južnoslavenskim muzejima, napose onima u Beogradu (više) i Zagrebu (manje).

Pored numizantičke građe, Verković je revno pronalazio i/ili sakupljao srednjovjekovne natpise i zapise, prepisivao ljetopise i životopise, vladarske povelje, itd. U toj svojoj djelatnosti usko je surađivao s povjesničarima onog vremena, ne samo s južnoslavenskog područja. Sakupljao je i glagoljske rukopise, ali i grčke, a njegova zbirka crkvenoslavenskih rukopisa završila je u raznim institucijama, najveći dio u Narodnoj biblioteci u Beogradu, Arhivu JAZU u Zagrebu i Publicnoj biblioteci u Petrogradu.

Posebno poglavlje u Verkovićevoj djelatnosti predstavlja njegovo »sakupljanje makedonske usmene književne građe«, koje Doklešić obrađuje u četvrtom djelu knjige. Pored uistinu brojne građe koju je Verković sakupio i objavio, najviše pozornosti u južnoslavenskoj i europskoj javnosti i znanstvenoj zajednici izazvalo je njegovo »otkriće« »Veda Slavena«. Te pjesme

Verkoviću je nabavljao izvjesni učitelj Jovan Gologanov, a među njima je bilo i onih o Filipu II i Aleksandru Makedonskom, ali i o Orfeju i drugim junacima antičke mitologije. Kasniji Gologanovi »pronasci« uključivali su pjesme čiji je sadržaj otkrivao Slavene kao izumitelje pluga, alfabeta, pjesništva, filozofije, itd. Upravo kao što je danas na prvi pogled jasno da su te pjesme Gologanovi falsifikati, isto su shvatili i Verkovićeve obrazovaniji suvremenici, no i dalje začuđuje broj onih koji su »Vede« prihvatili kao autentične. Upravo je kao tvrdoglavi zastupnik teze o autentičnosti tog nevjestog palimpsesta Verković ostao zabilježen u literarnoj povijesti Južnih Slavena, što je razlogom da je Doklešić tom segmentu života svog junaka posvetio čak 43 stranice (298–341), a ukupno skupljanju usmene građe 90-tak stranica, što je oko jedna četvrtina čitave knjige.

U posljednjem, četvrtom, dijelu Verkovićeve biografije Doklešić obrađuje njegove aktivnosti vezano uz geografske i etničko-demografske podatke o Makedoniji. U turbulentnom razdoblju nakon srpskih ustanaka, obilježenom strahovitim padom utjecaja Osmanskog Carstva, kao i njegovim sve izglednijim raspadom, etnički elemenat imao je određeni utjecaj na raspored snaga među velikim silama, barem kao argument koji se upotrebljavao kada drugog nije bilo. Upravo u tom svjetlu treba promatrati Verkovićev rad na tom polju u »Makedoniji«. U razdoblju u kojem su se etnički podaci u pravilu fabricirali, a etnicitet pojedinih skupina nije bio definiran u modernom smislu te riječi, već je određivan religijskom pripadnošću ili jezikom, njegov pionirski rad ostavio je traga u suvremenim geopolitičkim pretenzijama susjednih zemalja. Što se tiče njegove aktualnosti, dovoljno je spomenuti definiranje »Egejske Makedonije« i aktualiziranje prisutnosti Slavena na tom području. Često je sa srpske strane optuživan da je bio »bugarski agent«, no uglavnom zato što je dosljedno afirmirao različitost »makedonskih Slavena« u odnosu na Srbe, na što tadašnje pretenzije srpske države nisu gledale s naklonošću.

Nakon 378 stranica teksta, Doklešić donosi kronologiju Verkovićeve života te objavljuje

vanja njegovih zbirki i radova (379–387), popis korištenih izvora (391–396), te bibliografiju sa 247 bibliografskih jedinica (397–412). Slijedi kazalo (415–423) i bilješka o autoru.

Doklestićevo djelo o životu Stjepana Verkovića zainteresirat će mnoge, prvenstveno zbog sadržaja koji su ispunjavali Verkovićevo život. Prvenstveno pod tim mislim na njegovu »špijunsku« aktivnost u pitoresknim zemljama »turskog« Balkana u drugoj polovini devetnaestog stoljeća. No, njegova »antikvarska« ak-

tivnost bitna je za povijest nastanka nekih zbirki na hrvatskom području, ponajprije numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. Verković je nabavio znatnu količinu srednjovjekovnog novca slavenskih država koja je danas dio Numizmatičke zbirke AMZ-a pa je utoliko dao svoj doprinos toj vrlo ranoj fazi stvaranja jedne među najbogatijim zbirkama ovog tipa u Europi.

Tomislav BILIĆ

POPIS KRATICA – ABBREVIATIONS

Cf.: MÜLLER, Otto v. – Wolfram NAGEL – Eva STROMMENDER. Sigelschlüssel der archäologischen Literatur. *Acta Praehistorica et Archaeologica* (Berlin), 9-10/1978-79: 167-383; *Numismatic chronicle* (London), 156/1996: xiv-xvi; *American Journal of Archaeology* (Princeton, NJ), 62/1958, 1: 1-8; 80/1976, 1: 3-8; BLASCHE, Stefan. *The History Journals Guide*; Deutsches Archäologisches Institut. *Abkürzungsverzeichnisse – Abgekürzte Zeitschriften*.

AA – *Archäologischer Anzeiger*. (Berlin)

AAWW – *Anzeiger der (Kais.) Akademie der Wissenschaften (in Wien.) Philosophisch.-historische Klasse*. (Wien)

ABAWP – *Abhandlungen., Bayerische Akademie der Wissenschaften (Philosophisch-historische Klasse)*. (München)

AbhGött – *Ahhandlungen. der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philosophisch-historische Klasse*. (Göttingen)

AcAn – *Acta Antiqua. Academia Scientiarum Hungarica*. (Budapest)

ActaAHung – *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. (Budapest)

ActaAKøb – *Acta Archaeologica*. (København)

ActaGeCro – *Acta Geographica Croatica*. (Zagreb)

ActaGothob – *Acta Universitatis Gothoburgensis. Göteborgs Universitets årsskrift*. (Göteborg)

ActaInstRomFin – *Acta Instituti Romani Finlandiae*. (Helsinki / Helsingfors)

ActaInstRomSuec – *Acta Instituti Romani regni Sueciae* (Lund)

ActaMusCib – *Acta musei cibalensis*. (Vinkovci)

ActaMusNap – *Acta Musei Napocensis*. (Cluj-Napoca)

Adriatica – *Adriatica praehistorica et antiqua miscellanea Gregorio Novak dicata*. (Zagreb, 1970)

AEA – *Archivo Español de Arqueología*. (Madrid)

AEM – *Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn*. (Wien)

AH – *Archaeologia Hungarica*. (Budapest)

AIPHOS – *Annuaire de l' Institut de philologie et d'histoire orientales et slaves. Universitaire Libre de Belgique*. (Bruxelles.)

AJA – *American Journal of Archaeology*. (Princeton, N.J.)

AJPh – *American Journal of Philology*. (Baltimore)

AJug – *Archaeologia Jugoslavica*. (Beograd)

ALaz – *Archeologia Laziale*. (Roma)

AlbaRegia – *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis. Múzeumok Közpointi Propaganda Irodája*. (Székesfehérvár)

ALBiH – *Arheološki leksikon BiH*. (Sarajevo)

AMC – *Acta Musei Cibalensis*. (Vinkovci)

- AMN** – *Acta Musei Napocensis*
- AnÉp** – *L'Année épigraphique*. (Paris)
- AnnInstArchZag** – *Annales Instituti Archaeologici*. (Zagreb)
- AnnKoper** – *Anali za istrske in mediteranske študije*. (Koper)
- AnnTransvaalMus** – *Annals of the Transvaal Museum*. (Pretoria)
- ANRW** – *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*. (Berlin – New York, 1979)
- AnOsijek** – *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*. (Osijek)
- ANSMN** – *American Numismatic Society, Museum Notes*. (New York)
- AntAlt** – *Antichità Altoadriatiche*. (Aquileia)
- Antheus** – *Antheus. Communicationes ex Instituto archaeologico Academiae scientiarum Hungaricae*. (Budapest)
- Anth** – *L'Antropologie*. (Paris)
- Antiquity** – *Antiquity*. (London)
- Anuari** – *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*. (Barcelona)
- AnZavJAZU** *Anali Zavoda JAZU*. (Osijek)
- AP** – *Arheološki pregled*. (Beograd, Ljubljana)
- APA** – *Acta Praehistorica et Archaeologica*. (Berlin)
- Apulum** – *Apulum. Buletinul muzeului regional Alba Julia*. (Alba Julia)
- AquilN** – *Aquileia Nostra*. (Aquileia)
- ArAu** – *Archaeologia Austriaca, Beiträge zur Paläanthropologie, Ur- und Frühgeschichte Österreichs*. (Wien)
- ArBel** – *Archaeologia Belgica*. (Bruxelles)
- ArBul** – *Archaeologia Bulgarica*. (Sofia)
- Archaeolingua** – *Archaeolingua*. (Budapest)
- Archaeometry** – *Archaeometry*. (Oxford)
- ArchAustr** – *Archaeologia Austriaca*. (Wien)
- ArchAustrMon** – *Archaeologia Austriaca: Monographien*. (Wien)
- Archaeology** – *Archaeology* (New York)
- ArchÉrt** – *Archaeologia Értésítő* (Budapest)
- ArchKorr** – *Archäologisches Korrespondenzblatt*. (Mainz)
- ArchRoz** – *Archeologické rozhledy*. (Praha)
- ARadRaspr** – *Arheološki radovi i rasprave*. (Zagreb)
- Argo** – *Argo*. (Ljubljana)
- Arheologija** – *Arheologija*. (Sofija)
- ArhMon** – *Arheološke monografije*. (Beograd)
- Arkiv** – *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*. (Zagreb)

- Athenaeum** – *Athenaeum*. (Pavia)
- ATr** – *Archeografo Triestino*. (Trieste)
- AttAL** – *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei*. (Roma)
- AttiIstr** – *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria*. (Venezia)
- AttiRov** – *Atti del Centro di ricerche di Rovigno*. (Trieste)
- AttiTrieste** – *Atti dei Civici musei di storia ed arte di Trieste*. (Trieste)
- ASAE** – *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*. (Le Caire)
- AUG** – *Acta Universalis Gothoburgensis. Göteborgs Högskolas årsskrift*. (Göteborg)
- AVes** – *Arheološki Vestnik*. (Ljubljana)
- AWLAG** – *Abhandlungen. der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse. Akademie der Wissenschaften inn Mainz*. (Mainz, Wiesbaden)
- Balacai közlemenyek** – *Balacai közlemenyek*. (Veszprém)
- Balcanica** – *Balcanica*. (Beograd)
- BalcPosn. Acta et studia** – *Balcanina posnaniensia. Acta et studia*. (Poznan)
- BalStud** – *Balkan Studies*.
- BAR** – *British Archaeological Reports, International Series*. (Oxford)
- BASD** – *Bulletino di archeologia e storia dalmata* (Split)
- BCH** – *Bulletin de correspondance hellénique*. (Athènes / Paris)
- BdA** – *Bollettino d'arte*. (Roma)
- BhTAVO** – *Beihefte zum Tübinger Atlas der Vorderen Orients*. (Wiesbaden)
- Bilten HAZU (JAZU)** – *Bilten (Bulletin) instituta za likovne umjetnosti HAZU (JAZU)*. (Zagreb)
- BInstALondon** – *Bulletin of the Institute of Archaeology. University of London*. (London)
- BJ** – *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande*. (Köln/Graz/Kevelaer)
- BJRL** – *Bulletin of the John Rylands Library*. (Manchester)
- BJVABh** – *Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. Beihefte*. (Bonn)
- BMC** – *British Museum Catalogue*. (London)
- BMFr** – *Blätter für Münzfreunde*. (Dresden)
- Boreas** – *Boreas. Münsterische Beiträge zur Archäologie*. (Münster)
- BRGK** – *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*. (Frankfurt / Main – Berlin)
- BSFN** – *Bulletin de la Société française de numismatique*. (Paris)
- CarArch** – *Carniola Archaeologica*. (Novo Mesto)
- CCP** – *Croatica christiana periodica*. (Zagreb)
- CH** – *Coin Hoards*. (London)
- CHL** – *Commentationes Humanarum Litterarum*. (Helsingfors)

- CIL** – *Corpus Inscriptionum Latinarum*.
- CINCR** – *Commission Internationale de Numismatique, Compte rendu*. (Wetteren, Belgique)
- CNI** – *Corpus Nummorum Italicorum*.
- ComArHung** – *Communicationes Archaeologicae Hungariae*. (Budapest)
- CR** – *Classical Review*. (Oxford)
- CRAI** – *Comptes rendus des séances de l'année ... Académie des inscriptions et de belles lettres*. (Paris)
- CSIR** – *Corpus Signorum Imperii Romani*.
- CVA** – *Corpus Vasorum Antiquorum*. (Paris et al.)
- ČIP** – *Čovjek i prostor*. (Zagreb)
- ČZN** *Časopis za zgodovino in narodopisje*. (Maribor)
- Dacia** – *Dacia*. (Bucuresti)
- DarSag** – DAREMBERG, C. – E. SAGLIO – *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris
- Dela** – *Dela Slovenske Akademije Znanosti in Umetnosti*. (Ljubljana)
- Diadora** – *Diadora*. (Zadar)
- DissArch** – *Dissertationes Archaeologicae*. (Budapest)
- DissBern** – *Dissertationes Bernenses* (Bern)
- DissBg** – *Dissertationes*. Arheološko društvo Jugoslavije. (Beograd)
- DissBreslau** – *Dissertationes*. (Breslau)
- DissGöttingen** – *Dissertationes*. (Göttingen)
- DissHalle** – *Dissertationes*. (Halle)
- DissMonBg** – *Dissertationes et Monographiae*. (Beograd)
- DissMonLj** – *Dissertationes et monographiae*. (Ljubljana)
- DisMonZg** – *Disertacije i monografije*. Arheološki zavod Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. (Zagreb)
- DissPann** – *Dissertationes Pannonicae*. (Budapest)
- DjelaCBI** – *Djela Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*. (Sarajevo)
- Dometi** – *Dometi*. (Rijeka)
- DÖAW** – *Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften*. (Wien)
- EAACO** – *Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale*. (Roma)
- DOC** – *Dumbarton Oaks Catalogue*. (Washington, DC)
- DolZbor** – *Dolenjski zbornik*. (Novo mesto)
- Dometi** – *Časopis za kulturu i društvena pitanja*. (Rijeka)
- DOP** – *Dumbarton Oaks Papers*. (Washington, DC)
- EeTM** – *Etudes et Travaux d'Archéologie marocaine*.

- EJA** – *European Journal of Archaeology* (London)
- ELU** – *Enciklopedija likovnih umjetnosti* (Zagreb)
- EphDR** – *Ephemeris Dacoromana*. (Roma)
- EphEp** – *Ephemeris Epigraphica*. (Berlin)
- Epigrafica** – *Epigrafica* (Roma)
- Epigraphica** – *Epigraphica. Rivista italiana di epigrafia*. (Milano)
- Epigraphica** – *Rivista italiana di epigrafia*. (Faenza)
- EPRO** – *Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain*. (Leiden)
- Fiume** – *Fiume Rivista* (Rijeka/ Fiume)
- FMRD** – H. GEBHARD – K KRAFT et alii (edd.). *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*. Berlin, 1960 -.
- FÖ** – *Fundberichte aus Österreich*. (Wien)
- FS** – *Fundberichte aus Schwaben*. (Stuttgart)
- FolArch** – *Folia Archaeologica*. (Budapest)
- FontAH** – *Fontes Archaeologiae Hungariae*. (Budapest)
- Gallia** – *Gallia. Fouilles et Monuments Archéologiques en France Métropolitaine*. (Paris)
- GaR** – *Greece & Rome*. (Oxford)
- GCBI** – *Godišnjak. centar za balkanološka ispitivanja ANUBiH*. (Sarajevo)
- GeolVj** – *Geološki vjesnik*. (Zagreb)
- Germania** – *Germania*. (Frankfurt / Main)
- GFFNS** – *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. (Novi Sad)
- GIIBH** – *Godišnjak Istorijskog instituta Bosne i Hercegovine*. (Sarajevo)
- GIDBH** – *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine*. (Sarajevo)
- GlasSAD** – *Glasnik Srpskog arheološkog društva*. (Beograd)
- GlasSANU** – *Glas Srpske akademije nauka i umetnosti*. (Beograd)
- GlasSrpKraljA** – *Glas Srpske kraljevske akademije*. (Beograd)
- Glaux** – *Glaux. Collana di Studi e Ricerche di Numismatica*. (Milano)
- Glotta** – *Glotta*. (Göttingen)
- GodGB** – *Godišnjak grada Beograda* (Beograd)
- GodGMS** – *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*. (Sisak)
- GOMHV** – *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Vinkovci*.
- GR** – *Građa i rasprave*. Publikacija Arheološkog muzeja Istre. (Pula)
- GrobZb** – *Grobnički zbornik*. (Rijeka)
- GSJ** – *Galpin Society Journal*. (London – Edinburgh)
- GSND** – *Glasnik Skopskog naučnog društva*. (Skopje)
- GSUFF** – *Godišnjak na Sofijskija Universitet Filologičeski Fakultet*. (Sofija)

- GZFFS** – *Godišen zbornik na Filozofski fakultet.* (Skopje).
- GZM** – *Glasnik zemaljskog muzeja.* (Sarajevo)
- HAG** – *Hrvatski arheološki godišnjak.* (Zagreb)
- HrvRev** – *Hrvatska revija.* (Zagreb)
- HTR** – *The Harvard Theological Review.* (Cambridge, Mass.)
- HBN** – *Hamburger Beiträge zur Numismatik.* (Hamburg)
- HistAnt** – *Histria Antiqua.* (Pula)
- HistArch** – *Histria Archaeologica.* (Pula)
- Historia** – *Historia.* (Wiesbaden)
- HOMÉ** – *A Herman Otto Múzeum Évkönyve.* (Pécs)
- HumMed** – *Humedales Mediterraneos.* SEHUMED. (Valencia)
- InvArch** – *Inventaria Archaeologica.*
- InvPHung** – *Inventaria Praehistorica Hungariae.* (Budapest)
- IG** – *Inscriptiones Graecae.*
- Iliria** – *Iliria.* (Tirana)
- ILS** – H. DESSAU. *Inscriptiones Latinae Selectae.*
- IstČas** – *Istoriski časopis.* (Beograd)
- IstZb** – *Istarski zbornik* (Pula)
- IzdHAD** – *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva.* (Zagreb)
- IBAI** – *Izvestija na Blgarskaja arheologičeski institut.* (Sofija)
- IID** – *Izvestija na istoričeskoto društvo.* (Sofija)
- IJNA** – *International Journal of Nautical Archeology.*
- ILJug** – *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia repertae et editae sunt.* (Ljubljana)
- IMS** – *Inscriptions dela Mésie Supérieure.* (Beograd)
- IntNumN** – *International Numismatic Newsletter.* (Wien-Padova)
- ISNZ** – *Iz starog i novog Zagreba.* (Zagreb)
- JAI** – *Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.* (London)
- JAMEvk** – *Josa Andrasy Muzeum évkönyve.* (Nyiregyhaza)
- JAS** – *Journal of archaeological science.* (Oxford)
- JBaS** – *Journal of Baltic Studies.* (Glasgow)
- JdI** – *Jahrbuch des (Kaiserlich) Deutschen Archologischen Instituts.* (Berlin)
- JEA** – *The Journal of Egyptian Archaeology.*
- JfA** – *Jahrbuch für Altertumskunde.* (Wien)
- JFAr** – *Journal of Field Archaeology.* (Boston)
- JfNG** – *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte.* (München)
- JHE** – *Journal of Human Evolution.* (Academic Press – Elsevier)

- JHS** – *Journal of Hellenic Studies*. (London)
- JMS** – *Journal of Mithraic Studies*.
- JÖAI** – *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*. (Wien)
- JÖAIBeibl** – *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts. Beiblatt*. (Wien)
- JPMÉ** – *A Janus Panonius Múzeum Évkönyve*. (Pécs)
- JRA** – *Journal of Roman Archaeology*. (Ann Arbor, Michigan)
- JRGZ** – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz*. (Mainz)
- JRS** – *Journal of Roman Studies*. (London)
- JWP** – *Journal of World Prehistory*.
- JZ** – *Jadranski zbornik*. (Rijeka – Pula)
- KatMon** – *Katalogi in Monografije*. (Ljubljana)
- KinM** – *Katalogi in monografije*. (Ljubljana)
- Klio** – *Klio*. (Leipzig / Berlin / Wiesbaden)
- KSA G** – *Kleine Schriften zur alten Geschichte*. (Leipzig)
- KSLeipzig** – *Kleine Schriften*. (Leipzig)
- KSMarburg** – *Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar Marburg*. (Marburg)
- LÄ** – *Lexikon der Ägyptologie*. (Wiesbaden)
- Latomus** – *Latomus*. (Bruxelles)
- L & GLatina & Graeca**. (Zagreb)
- LIMC** – *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae* (Basel).
- Ljetopis HAZU** – *Ljetopis Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*. (Zagreb)
- Ljetopis JAZU** – *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. (Zagreb)
- LNV** – *Litterae Numismatae Vindobonenses*. (Wien)
- LRBC** – R.A.G. CARSON – P.V. HILL – J.P.C. KENT. *Late Roman Bronze Coinage*. London, 1962.
- LT** – *Liburnijske teme*. (Opatija, Rijeka, Matulji)
- LZ** – *Lepoglavski zbornik*. (Lepoglava)
- Ljetopis JAZU** – *Ljetopis JAZU*. (Zagreb)
- MAA** – *Macedoniae Acta Archaeologica*. (Skopje)
- MAAL** – *Monumenti antichi. R. Accademia nazionale dei Lincei* (Roma).
- MAAR** – *Memoirs of the American Academy in Rome*. (Roma)
- MAGW** – *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*. (Wien)
- MAL** – *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei, Memorie. Classe di scienze morali, storiche e filologiche*. (Roma)
- MarbStud** – *Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte*. (Marburg)
- MAZ CatMon** – *Musei Archaeologici Zagrabiensis Catalogi et Monographiae*. (Zagreb)

- MBVF** – *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte.* (München)
- MdHVS** – *Mitteilungen des historischen Vereines für Steiermark.* (Graz)
- MdI** – *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts.* (Berlin)
- MCC** – *Mitteilungen der K.K. central-Commission zur (für) Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale.* (Wien)
- MEFR** – *Mélanges d'archéologie et d'histoire. École française de Rome.* (Paris)
- MemTransvaalMus** – *Memoirs of the Transvaal Museum.* (Pretoria)
- MFME** – *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve.* (Szeged)
- MIB** – W. HAHN. *Moneta Imperii Byzantini.* Wien, 1972-
- MiChA** – *Mitteilungen zur christlichen Archäologie.* (Wien)
- MittArchInst** – *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften.* (Budapest)
- MonKatPula** – *Monografije i katalogi Arheološkog muzeja Istre.* (Pula)
- MÖNG** – *Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft.* (Wien)
- MonZad** – *Monografije Filozofskog fakulteta Zadar.* (Zadar)
- MPK** – *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission.* (Wien)
- Materijali SADJ** – *Materijali Saveza arheoloških društava Jugoslavije.* (Beograd)
- MBVF** – *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte.* (München)
- Münzstudien** – *Münzstudien.* (Halle / Saale)
- Muzeji** – *Muzeji.* (Zagreb)
- MusBelge** – *Le Musée Belge.* (Bruxelles)
- MuzV** – *Muzejski vjesnik. Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske.* (razni gradovi)
- MZK** – *Mitteilungen der K.K. Zentralkommission für Denkmalpflege.* (Wien)
- NarStar** – *Narodna starina.* (Zagreb)
- NašeStar** – *Naše starine.* (Sarajevo)
- Nature** – *Nature.* (London)
- NC** – *Numismatic Chronicle.* (London)
- NK** – *Numizmatikai Közlöny.* (Budapest)
- NotNum** – *Notae Numismatae. Zapiski numizmatyczne.* (Krakow)
- Novitates** – *Novitates Musei Sarajevoensis.* (Sarajevo)
- Numizmatičar** – *Numizmatičar.* (Beograd)
- Numizmatika** – *Numizmatika* (Zagreb)
- NumVest** – *Numizmatični vestnik* (Ljubljana)
- NumVij** – *Numizmatičke vijesti.* (Zagreb)
- NZ** – *Numismatische Zeitschrift.* (Wien)
- ObHAD** – *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva.* (Zagreb)

- OJA** – Oxford Journal of Archaeology. (Oxford)
- OpA** – *Opuscula Archaeologica. Radovi Arheološkog Zavoda Filozofskog fakulteta u Zagrebu* (Zagreb)
- OpInstArSlov** – *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae.* (Ljubljana)
- OZ** – *Osječki zbornik.* (Osijek)
- PACT** – *PACT. Journal of European Study Group on Physical, Chemical and Mathematical Techniques Applied to Archaeology.*
- PamArch** – *Památky archeologické.* (Praha)
- PAS** – *Prähistorische Archäologie in Südosotropa.* (Berlin)
- PBF** – *Prähistorische Bronzefunde.* (München; Stuttgart)
- PBSR** – *Papers of the British School at Rome.* (London)
- Peristil** – *Peristil.* (Zagreb)
- Philologus** – *Philologus. Zeitschrift für das klassische Altertum.* (Stolberg et al.)
- PodZb** – *Podravski zbornik.* (Koprivnica)
- Poročilo** – *Poročilo o raziskovanju nelita in eneolita v Sloveniji.* (Ljubljana)
- PosIzdCBI** – *Posebna izdanja. Centar za balkanološka ispitivanja.* (Sarajevo)
- PosIzdSANU** – *Posebna izdanja SANU.* (Beograd)
- PosIzdŽA** – *Posebna izdanja. Živa Antika* (Skopje)
- PovPril** – *Povijesni prilozi.* (Zagreb)
- PraceKraków** – *Polska akademia nauk. Odzdzial w Krakowie. Prace komisiji archeologicznej.* (Krakow)
- Prilozi** – *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu.* (Zagreb)
- PriloziHvar** – *Prilozi povijesti otoka Hvara.* (Hvar)
- PJZ** – *Praistorija jugoslavenskih zemalja.* (Sarajevo)
- PomZb** – *Pomorski Zbornik.* (Rijeka)
- Poročilo** – *Poročilo o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji.* (Ljubljana)
- PosIzdSANU** – *Posebna izdanja SANU.* (Beograd)
- PriloziPUD** – *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji.* (Split)
- Prinosi** – *Prinosi Odjela za arheologiju u Zagrebu.* (Zagreb)
- PZ** – *Prähistorische Zeitschrift.* (Wien)
- QdAV** – *Quaderni di archeologia del Veneto, Giunta regionale del Veneto.* (Padova)
- QdSPPFVG** – *Quaderno. Società per la preistoria e protoistoria della regione Friuli- Venezia Giulia.*
- QFAGG** – *Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie.* (Berlin)
- RadCenZad** – *Rad Centra JAZU u Zadru.* (Zadar)
- RadFilZad** – *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru.* (Zadar)
- RadGo** – *Radovi Geografskog odjela.* (Zagreb)

- Rad JAZU** – *Rad JAZU*. (Zagreb)
- RadZad** – *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU (JAZU) u Zadru*. (Zadar)
- RAr** – *Revue archéologique*. (Paris)
- Razprave** – *Razprave Slovenske akademije znanosti in umetnosti*. (Ljubljana)
- RBN** – *Revue belge de numismatique*. (Bruxelles)
- RCRFCActa** – *Rei cretariae romanae factorum acta*.
- RE** – Pauly, Adolf Friedrich – Georg Wissowa – Kroll. *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.
- Revija** – *Revija*. (Osijek)
- RIAVen** – *Rivista di archeologia*. (Venezia)
- RIC** – H. MATTINGLY – E. SYDENHAM et alii. *The Roman Imperial Coinage*. London, 1923-
- RIEB** – *Revue internationale d'études balkaniques*. (Belgrade)
- Rijeka** – *Rijeka. Časopis povijesnog društva Rijeka*. (Rijeka)
- RIN** – *Rivista italiana di numismatica*. (Milano)
- RIU** – *Die römischen Inschriften Ungarns*. (Bonn)
- RN** – *Revue numismatique*. (Paris)
- RNSSP** – *Royal Numismatic Society Special Publications*. (London)
- Romanitas** – *Romanitas*. (Rio de Janeiro)
- RPC** – A. BURNETT – M. AMANDRY – P. RIPOLLÈS. *Roman Provincial Coinage*. London – Paris, 1992-
- RRC** – M.H. CRAWFORD. *Roman Republican Coinage*. Cambridge, 1974.
- RRCH** – M.H. CRAWFORD. *Roman Republican Coin Hoards*. London, 1989.
- RSPT** – *Rivista di scienze Preistoriche*. (Trieste)
- RStLig** – *Rivista di studi liguri* (Cuneo/Bordighera)
- RVM** – *Rad vojvođanskih muzeja*. (Novi Sad)
- SaalbJb** – *Saalburg Jahrbuch*. (Berlin)
- SANUBI** – *Srpska akademija nauka i umetnosti Balkanološki institut*. (Beograd)
- SBNMP** – *Sborník Národního muzea v Praze. Acta Musei Nationalis Pragae*. (Praha)
- SBWien** – *Schriften der Balkankommission*. (Wien)
- SenjZb** – *Senjski Zbornik*. (Senj)
- Sirmium** – *Sirmium*. (Beograd)
- Situla** – *Situla. Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani*. (Ljubljana)
- Sk** – *Solinska kronika*. (Split)
- SIAnt** – *Slavia Antiqua*. (Poznan / Warszawa – Poznan)
- SlovArch** – *Slovenská archeológia*. (Nitra)
- SM** – *Schweizer Münz Blätter*. (Zürich)

- SNG** – *Sylloge Nummorum Graecorum*.
- SÖAIW** – *Sonderschriften des Österreichischen archäologischen Institutes in Wien*. (Wien)
- SourcesOr** – *Sources Orientales*. (Paris)
- SP** – *Starohrvatska prosvjeta*. (Split)
- Spomenik SANU** – *Spomenik Srpske akademije nauka i umetnosti*. (Beograd)
- Spomenik SKA** – *Spomenik Srpske kraljevske akademije*. (Beograd)
- SSF** – *Societas Scientiarum fennica. Commentationes Hummanarum litterarum*. (Helsinki / Helsingfors)
- Starinar** – *Starinar*. (Beograd)
- StudAlb** – *Studia Albanica*. (Tirana)
- StudArchASH** – *Studia Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*. (Budapest)
- StudBal** – *Studia Balcanica*. (Sofija)
- StudCN** – *Studii si cercetari de numismatica*. (Bucuresti)
- StudCom** – *Studia Comitatusiensia*. (Szentendre)
- SvS** – *Schild von Steier*. (Graz)
- Swiatowit** – *Swiatowit*. (Warszawa)
- SzolnokMMÉ** – *Szolnok Megyei Múzeumi Évkönyve*. (Szolnok)
- Syria** – *Revue d'art oriental et d'archéologie*. Institut français d'archéologie de Beyrouth. (Paris)
- ŠtudZvesti** – *Študijné zvesti*. (Nitra)
- TAPA** – *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*. (Cleveland, Ohio/ Baltimore)
- ThrDac** – *Thraco-Dacica* (Bucuresti)
- Thracia** – *Thracia*. (Sofija)
- Tribunia** – *Tribunia*. (Trebinje)
- VrGI** – *Vranjski glasnik*. (Vranje)
- VAHD** – *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*. (Split)
- VAMZ** – *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3.s.* (Zagreb)
- VAPD** – *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*. (Split)
- VarSpom** – *Varstvo spomenikov*. (Novo Mesto)
- VHAD** – *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n.s.* (Zagreb)
- VHARP** – *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* (Rijeka)
- VinZb** – *Vinodolski zbornik* (Crikvenica)
- VKDAZ** – *Vjesnik Kr. državnog arkiva u Zagrebu*. (Zagreb)
- VKZA** – *Vjesnik kraljevskog zemaljskog arhiva*. (Zagreb)
- VMBP** – *Vijesti Muzeja Brodskog Posavlja*. (Sl. Brod)
- VMKH** – *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*. (Zagreb)

- VNAEN** – *La vie numismatique, Alliance Européenne Numismatique.* (Bruxelles)
- VNZM** – *Viestnik narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu za godinu 1870; 2/1876.* (Zagreb)
- VVM** – *Vjesnik vojnog muzeja Jugoslavenske narodne armije.* (Beograd)
- WestdZ** – *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst.* (Trier)
- WiadNum** – *Wiadomosci Numizmatyczne.* (Warszawa)
- WMBH** – *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina.* (Wien)
- WNum** – *Wiadomosci Numizmatyczno-archeologiczne.* (Krakow)
- ZadRev** – *Zadarska revija.* (Zadar)
- ZborADBiH** – *Zbornik Arheološkog društva Bosne i Hercegovine.* (Sarajevo)
- ZborASar** – *Zbornik ANUBH.* (Sarajevo)
- ZborFilozFakBeograd** – *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu.* (Beograd)
- ZborFilozFakLjublj** – *Zbornik Filozofske fakultete.* (Ljubljana)
- ZborInst Zad** – *Zbornik Instituta za historijske nauke.* (Zadar)
- ZborKas** – *Zbornik Kastavštine.* (Rijeka)
- ZborKM** – *Zbornik krajiških muzeja.* (Banja Luka)
- ZborPo** – *Zbornik Poreštine* (Poreč)
- ZborNMBeograd** – *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu.* (Beograd)
- ZborRadBeograd** – *Zbornik radova. Vizantološki institut.* (Beograd)
- ZfN** – *Zeitschrift für Numismatik.* (Berlin)
- ZM** – *Zalai Múzeum* (Zalaegerszeg)
- ZPE** – *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik.* (Bonn)
- ŽA** – *Živa Antika* (Skopje)
- YCS** – *Yale classical Studies.* (New Haven, Conn.)

ROLAND HEIDE

Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR – 10000 ZAGREB
rheide@amz.hr

BIBLIOGRAFIJA VJESNIKA ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

*Časopis koji je napunio 137 godina izlaženja, od 1870. do 2007. godine, zaslužio je svojim dugogodišnjim izlaženjem, velikim brojem stručnih tekstova, velikim brojem suradnika i autora, kao i svojim istaknutim mjestom u muzejskoj i arheološkoj znanosti, svoju retrospektivnu bibliografiju. Od svog početka izlaženja časopis je četiri puta mijenjao svoj naziv: **Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu, Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu.** Sve četiri dosadašnje serije opisane su svaka posebno, tako da je moguće uvidjeti osnovne razlike između njih. Prikazan je i pregledni popis svih dosadašnjih brojeva i godina izlaženja, kao i popis njihovih urednika. Bibliografija sadrži abecedni pregled svih autora kao i stručnih članaka koji će omogućiti bolji uvid i snalaženje prilikom pretraživanja.*

UVOD

Inicijative za pokretanje naših prvih muzejskih glasila stare su, mogli bismo kazati, gotovo koliko su stare i prve hrvatske muzejske institucije. Premda su ciljevi, a još više poticaji osnivanja pojedinih naših muzejskih ustanova najčešće bili posve različiti, nikako ih ne možemo pojednostavljeno izjednačavati, osim dakako u univerzalnim zadacima sabiranja i čuvanja spomeničke građe. Zajednička im je ipak bila težnja za pokretanjem stručno-znanstvenih časopisa. Vjerojatno nećemo pogriješiti ako pretpostavimo da je već u mislima osnivača prvih muzejskih ustanova bila želja za posjedovanjem vlastitog glasila¹.

Osnivanje Narodnog muzeja 1846. godine, temeljem ranijeg zaključka Hrvatskog sabora, bio je naime jedan od važnih koraka u osnivanju preporoditeljskih »domorodnih« ideja, zasnovano na potrebi buđenja hrvatskog nacionalnog duha². Riječi Šime Ljubića, ondašnjeg »muzealnog ravnatelja« Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu, najstarije hrvatske nacionalne muzejske institucije, izrečene u njegovu preglednom prilogu posvećenom ustanovi kojoj je bio na čelu, objavljenom u 1. svesku *Viestnika narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu*, za godinu 1870³., zaključuju da »Ovo

1 A. Rendić Miočević, A. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. // *Informatica museologica*. 32, 3–4(2001), str. 53–56.

2 *Muzeopis...:1846–1996*. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 1997.

3 Ljubić, Š. Narodni zemaljski muzej u Zagrebu.// *Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu* za godinu 1870. Sv.1. (1870), str.16.

osoblje sada uredjuje sbirke, te će jih lagano opisati u ovom viestniku, da dodju do znanja i našem narodu i učenom svijetu«. To je bio početak izlaženja vlastitog stručnog časopisa muzeja, koji kontinuirano izlazi do danas. Ni danas, a ni prije 138 godina realizaciju takvog časopisa nije bilo jednostavno sprovesti u djelo. Tome je više razloga, ali je važno naglasiti da dobre volje nije nedostajalo, kao ni svijesti da će tiskanjem vlastitog muzejskog časopisa muzej dobiti značenje koje su mu osnivači bili namijenili. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu svoje postojanje i kvalitetu potvrđuje svakim novim brojem i ne malom nakladom od 700 primjeraka. Iako ne postoji detaljna statistika koja bi nam vjerno pokazala zastupljenost pojedinih članaka iz Vjesnika u drugim publikacijama, možemo sa sigurnošću reći da je taj udio velik. Temeljni razlog ovog rada je dati cjeloviti povijesni pregled svih brojeva i njihovih urednika, te načiniti opsežnu retrospektivnu bibliografiju, i tako olakšati pretraživanje cjelokupnog fundusa ovog časopisa.

POVIJESNI PREGLED

Stvaranje nacionalne svijesti usko je povezano s afirmacijom nacionalnih vrednota (jezika, književnosti, povijesti, spomenika kulture). Sredina i druga polovina 19. stoljeća obilježene su u srednjoj Europi formiranjem nacija i nacionalnih programa. Iako je u nacrtu pravila Društva narodne izobrazivosti ilirske, koji je 1836. prihvatio Hrvatski sabor, bilo jasno predviđeno utemeljenje nekih ustanova koje bi utjecale na jačanje nacionalne svijesti u Hrvatskoj. Ubrzo je osnovana Narodna čitaonica (1838), zatim Narodno kazalište (1840), Gospodarsko društvo (1841), Matica ilirska (1842) i Narodni muzej (1846). Narodnim je preporoditeljima najviše bilo stalo do osnutka muzeja, ne samo zato što su se bojali da dio spomeničke baštine bude odnijet u inozemstvo, nego što su u takvoj ustanovi vidjeli i potvrdu hrvatskog kulturnog identiteta. Izravni poticaj za otvaranje muzeja i narodne knjižnice dao je Ljudevit Gaj u svom poznatom programskom članku Društvo izobrazivosti ilirske, koji je objavljen u Danici početkom 1836. godine⁴. Idućih su godina bili skupljani darovi (novac, predmeti, knjige), koji su bili izloženi u povodu svečanog otvaranja Narodnog muzeja u Zagrebu 1846. godine u Opatičkoj ulici br. 18 (danas palača Narodnog doma), a kasnije se preselio u zgradu u Demetrovoj ulici broj 1⁵. U početku se muzej financirao isključivo darovima, a tek je 1866. godine Sabor priznao Narodni muzej prvorazrednom nacionalnom ustanovom. Uvidom u knjige posjetilaca Narodnog muzeja pod nazivom »*Pohodnici muzeuma*«, vidi se da su posjetitelji muzeja bili istaknuti ilirci, prosvjetni i javni radnici, obrtnici i trgovci, a nerijetko i cijele obitelji. U muzeju su vođene knjige prihoda i rashoda koje se također čuvaju u Hrvatskom prirodoslovnom muzeju prema kojima se doznaje s kakvim su se problemima susretali njihovi ravnatelji i kustosi muzeja i kako su ih rješavali. Prema pravilima muzeja iz 1866. godine⁶, Narodni muzej podijeljen je na dva odjela: naravoslovni (prirodoslovni) i starinski (arheološki). Svakim je odjelom upravljao po jedan stručnjak, a jedan od njih je ujedno obavljao i posao ravnatelja Muzeja. Tako je kustos Arheološkog odsjeka (arheološko-numizmatičke zbirke s knjižnicom) 1867. godine bio prof. Šime Ljubić, koji je ujedno obnašao i dužnost ravnatelja Muzeja, a čuvar prirodoslovne zbirke bio je Spiridon Brusina⁷. U to vrijeme su ponovno građanima upućivani pozivi za prikupljane novčanih

4 Gaj, Lj. Društvo prijateljah narodne izobrazivosti ilirske. // Danica. 2/1836, br.33, str. 130–131.

5 Szabo, A. Osnivanje i razvoj Narodnog muzeja u Zagrebu između 1846. i 1873. godine. // Naš museum: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog prigodom proslave »150 godina od utemeljenja Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu« 1846–1996, Zagreb 12–14 studenog 1996. / J. Balabanić. Zagreb: Hrvatski prirodoslovni muzej; Hrvatski povi-

jesni muzej; Arheološki muzej u Zagrebu, 1998. Str. 27–40.

6 Pravila narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu. // Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu za godinu 1870. Sv.1. (1870), str.18–19.

7 Škiljan, M. 150 godina nacionalnog muzeja u Hrvatskoj. // Museum 1846.–1996.: katalog izložbe. Zagreb: Hrvatski povjesni muzej, 1996. str. 8–20.

priloga i predmeta za Muzej. Odaziv je bio velik pa su prikupljeni mnogi predmeti i značajna financijska sredstva, te su zato tadašnje prostorije Narodnog doma postale pretijesne, pa su ubrzo odlukom sabora premještena u Demetrovu ulicu broj 1. Jugoslavenska je akademija upravljala Narodnim muzejem do 14. rujna 1878. godine, kada je donijet Zakon o uređenju Narodnog muzeja, prema kojem se Muzej odvojio na Akademije i potpao pod izravnu upravu Zemaljske vlade, te se također podijelio na tri odjela. Zoološki, mineraloški i arheološki koji otad djeluju samostalno, kao odjeli Narodnog muzeja, svaki sa svojim ravnateljem. Zakonom iz 1939. godine Narodni muzej je prestao postojati, Arheološki odjel postao je samostalna ustanova, a službeni naziv Arheološki muzej u Zagrebu dobio je 1945. godine, kada se preselio u današnju zgradu na Trg Nikole Šubića Zrinskog 19.

Da je želja za pokretanjem muzejskoga glasila bila aktualna od samog početka osnivanja Muzeja, možemo jasno iščitati iz tvrdnje koju je Tadija Smičiklas iznio u Ljetopisu JAZU iz 1898. godine⁸, u kojem je pisao o prvom ravnatelju muzeja Šimi Ljubiću, »*Čim je nastupio, otimao se, da si stvori muzejalni organ. Već godine 1870. dade na svijet: Viestnik Narodnoga zemaljskog muzeja u Zagrebu*«. Radi boljeg razumijevanja važno je napomenuti da ondašnje prilike nisu potpuno bile naklonjene, misli se ponajprije na financijske prilike, koje je u većem dijelu financirala država, ali ne i dovoljno i ne uvijek redovito. Unatoč tomu nije splašnjavao entuzijazam znanstvene elite, koja je i nadalje nastojala obrazovati šire slojeve pučanstva i tako poticati nacionalno osvješćivanje. Ideja o pokretanju muzejskoga glasila bila je također opće prihvaćena, kao i mišljenje o arheologiji kao struci koja treba širiti kulturne i nacionalne vrednote. U uvodnom dijelu *Viestnika hrvatskoga arheologičkoga društva* iz 1879. godine⁹, jasno opisuje svoju zadaću koja glasi »*S druge strane naša zadaća ima svoju po narod stvarnu korist. Pošto je narodni muzej glavno vrielo, otkud nam je crpiti hranu za naš list...*«. Tako i danas Arheološki muzej u Zagrebu znači »hranu« za 138 godina dugu tradiciju izlaženja muzejskoga glasila.

DOSADAŠNJE SERIJE VJESNIKA

Velika novina za Muzej i arheološku znanost bilo je pokretanje muzejskoga glasila. Kako ćemo vidjeti, *Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu* zbog financijskih je razlog izašao samo dva puta, 1870. i 1876. godine, no i ta dva sveska su važna jer su oni dali pečat kasnijim izdanjima. Akciju za pokretanje *Viestnika* započeo je Šime Ljubić već sredinom 1869. kad je tražio od Akademije da kod vlade isposluje potporu za izdavanje »*kataloga sa zbirkama muzealnim*«¹⁰. Prvi broj bio je zamišljen kao katalog. Naime, uz preglede arheoloških i prirodoslovnih zbirki Muzeja, u *Viestniku* su bila objavljena i izvješća o darovima, predmetima koji su nabavljeni, vijestima o privatnim zbirkama itd. *Viestnik* se slao besplatno svim arheološkim institucijama koje bi zauzvrat slale muzeju svoja izdanja i tako obogatile muzejsku knjižnicu. Reakcije struke bile su vrlo pozitivne, što nažalost nije bilo dovoljno za pozitivnu ocjenu Akademije koja je trebala odobriti i financirati drugi broj. No, kako je već bilo prošlo pet godina od izlaska prvog sveska *Viestnika*, Ljubić je odlučio i bez vladine potpore izdati i drugi svezak *Viestnika narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu*. Ljubić također kao i u prvom svesku, naglašava potrebu besplatnog dijeljenja *Viestnika* povjerenicima i ostalim dobrotvorima kako bi se zauzvrat besplatno dobili darovi za Muzej. Ovaj drugi svezak drukčiji je od prvog po tome što se sastoji samo od jednog stručnog

8 Smičiklas, T. Život i djela Šime Ljubića. // Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1898. 12(1987), str.150–243.

9 *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. 1(1879), str. 4.

10 Luetić, T. Šime Ljubić kao ravnatelj Zemaljskog narodnog muzeja u Zagrebu od 1867. do 1878.godine. // Zbornik odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. 19 (2001), str. 215–261.

članka pod nazivom »Popis predmeta iz predhistoričke dobe u Narodnom zemaljskom muzeju u Zagrebu«, a nema, kao u prvom, nikakvih drugih vijesti, dopisa povjerenika, dodatnih rasprava i sl. Kako za daljnje izlaženje nije bilo nikakvih sredstava, to je ujedno bio i posljednji svezak tzv. *nulte serije*, kako je najčešće nazivana, da bi se razlikovala od kasnijih serija.

Iako je na odborskoj sjednici Društva za jugoslavensku povjesnicu i starine, održanoj 18. travnja 1878. godine odbor zaključio da se društvo ima razići i da se društvena imovina preda arheološkom odjelu zemaljskog muzeja, već je na slijedećoj skupštini održanoj 13. lipnja 1878. godine na prijedlog ravnatelja zemaljskog muzeja zaključeno da Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine ima nadalje opstojati, samo će suziti svoju zadaću na arheologiju, te je upućena zamolba vladi da se društvo preimenuje u »Hrvatsko arheologičko društvo«, na što je vlada i pristala svojim dopisom 25. srpnja 1878.¹¹ Ujedno je i glasilo »Arhiva za povjesnicu jugoslavensku« zamijenjeno za novi časopis s imenom novoosnovanog društva. Zaključkom već spomenutog Odbora časopis je trebao izlaziti 4 puta godišnje, a ujedno je bilo sugerirano da novoosnovano Društvo treba djelovati u uskoj vezi s Narodnim muzejem, što bi ujedno omogućilo i financiranje i tiskanje časopisa. Tako je zapravo »Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva« nastavak časopisa »Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu«. Ujedno se i cijela serija koje je tiskana u 14 svezaka, u periodu od 1879. god. pa sve do 1892. god. naziva »*stara serija*«. Važno je napomenuti da su svesci »stare serije« zadržali raniju strukturu, ali primjetna je sve veća raznolikost objavljenih priloga i rubrika. *Vjesnik* donosi popise povjerenika Društva te izvješća o njegovu radu, a redovito i zapisnike održanih sjednica društva, objavljuju se i imena članova utemeljitelja i pomagajućih članova. Uz rubriku »*Razne vesti*« pojavio se i popis institucija s kojima je uspostavljena razmjena, zatim rubrika o darovima Muzeju, a također i rubrika s naslovom »*Kritika*« koja je donosila prikaze pojedinih časopisa. Prema zapisniku sa sjednice odbora 20. prosinca 1879. godine a pod predsjedništvom Š. Ljubića među inim odlučeno je da se tiskanje *Viestnika hrvatskoga arheologičkoga društva* povjeri C. Albrechtu, pošto se njegova ponuda pronašla kao najjeftinija. Tako je i cijela serija od četrnaest brojeva, tiskana u Tiskarskom i litografskom zavodu C. Albrechta¹². Svih 14 svezaka Ljubić je ne samo uređivao, nego i znatno opskrbljivao svojim priložima. Cijela serija izlazila je kontinuirano, svake godine po jedan broj, sve do 1892. god. U rubrici *Razne vesti* iz te godine bilo je obznanjeno da se prof. Šime Ljubić povlači u mirovinu. Prije svog odlaska sazvao je sjednicu glavnog odbora na kojoj se raspravljalo o daljnjoj sudbini *Viestnika*, gospodin Ljubić umoljen da i dalje uređuje »*Viestnik*« sve dok mu se ne nađe »*sposoban*« zamjenik¹³.

Od Ljubićeva umirovljenja 1892. god., pa do 1895. god., uslijedila je stanka, prekinuta ponovnim pokretanjem *Vjesnika hrvatskoga arheološkoga društva*, *nove serije*. U toj je seriji ukupno tiskano 25 svezaka, od kojih 23 cjelovita, a dvobroj iz ratne 1943–44. ostao je nedovršen. Uprava Hrvatskog arheološkog društva uvjerala se da njezini godišnji prihodi ne dopuštaju da i nadalje izdaje ovaj časopis. Da posve ne prestane privremeno prekinuto izdavanje »*Viestnika*« društvena uprava obratila se kr. zemaljskoj vladi s molbom za subvencijom. Vlada se odazvala ovoj molbi i doznala za godinu 1895. svotu od 600 for. kao potporu za izdavanje časopisa¹⁴. Na glavnoj skupštini Hrvatskoga arheologičkoga društva održanoj 25. ožujka 1895. govorilo se o problemima koji su nastali nakon umirovljenja dotadašnjeg predsjednika i urednika *Viestnika* Šime Ljubića, te o financijskim problemima koji su bili aktualni tako da, *Viestnik* nije mogao izlaziti. U dopisu kojim je kr. zemaljska vlada omogućila izdavanje arheološkog *Viestnika* rečeno je da se potpora daje

11 *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. 1(1879), str. 31–32.

12 *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. 1(1879), str. 32.

13 *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. 14(1892), str. 91–92.

14 *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. 1(1895), str. 212.

društvu s obzirom na to da će urednik biti kustos Arheološkog muzeja Josip Brunšmid¹⁵. Prvih 14 svezaka »nove serije« Vjesnika, zaključno s brojem 14 (1915–1919) uredio je Josip Brunšmid. Za vrijeme njegova uredništva zbile su se promjene, tako je cijela serija tiskana u novom formatu, a uvedeni su i fotografski prikazi koji su znatno obogaćivali časopis. Što se tiče promjena u sadržaju važno je napomenuti veću zastupljenost povijesnih tema. Za vrijeme Brunšmidova uređivanja Vjesnik je podigao svoj ugled koji je nadišao granice lokalnog arheološkog glasila. Nakon Brunšmidova zakonskog umirovljenja, tj. njegove navršene 65. godine života, na mjestu ravnatelja Muzeja nasljedio ga Viktor Hoffiller. Nakon duže, devetogodišnje stanke, pod uredništvom Viktora Hoffillera Vjesnik je nastavio izlaženje, a prvi broj pod njegovim uredništvom 15 (1928), posvećen njegovu zaslužnom prethodniku Josipu Brunšmidu. Preostale sveske s ne manjim uspjehom uredio je Hoffiller, zaključno s brojem 22–23 (1941–42). Posljednji svezak iz ratne (1943–44) ostao je nedovršen.

U poslijeratnom razdoblju Muzej je uz ostalo počeo djelovati kao samostalna institucija, a ne više u sklopu Narodnog muzeja. Podulja stanika koja je uslijedila zbog ratnih i poslijeratnih događanja, bila je prekinuta tek 1958. god. kad je na prijedlog tadašnjeg direktora muzeja Marcela Gorenca pokrenuta tzv. **3. serija Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu**. Vjesnik je ponovno postao muzejski časopis, a ne više Vjesnik Hrvatskoga arheološkog društva. Aktualna serija našeg muzejskoga glasila, grafički i sadržajno se nastavlja na prethodnu tzv. novu seriju. U Vjesniku su objavljeni isključivo tekstovi stručnog karaktera, koje odabiralo i uređivalo uredništvo, ali kako piše na poleđini naslovne stranice prvog broja treće serije iz 1958. god. »Uredništvo prepušta autorima potpunu odgovornost za stručni sadržaj njihovih radova i za dokumentaciju njihovih iskapanja«¹⁶. U dosadašnjih 40 izašlih brojeva »treće serije« osim jedne iznimke, glavni je urednik ujedno bio i ravnatelj muzeja. Uz brojne suradnike većinu stručnih radova objavljivali su većinom djelatnici Arheološkog muzeja u Zagrebu. Karakteristika novijih brojeva je sve više slika i priloga. Stručni kolegij brinući se o kvaliteti, nastojao je objavljivati ne veliki broj stručnih članaka, tako da njihov broj varira između pet i petnaest. Sadržajno se Vjesnik sve više obogaćivao, pojavile se nove rubrike: obljetnice, arheološke rasprave i članci, novi nalazi i istraživanja, iz muzejskih zbirki, prilozi, kronika, itd. Razvojem novih tehnologija Vjesnik ima sve preduvjete za održavanje svoje visoke kvalitete, ali i za daljnji razvoj.

POPIS DOSADAŠNJIH BROJEVA I NJIHOVIH UREDNIKA

»Nulta serija«		
Naslov: <i>Vjestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu</i>		
Godina	Broj	Urednik
1870.	I	Šime Ljubić
1876.	II	Šime Ljubić

15 ibidem. str. 222.

16 Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Ser. 3, 1 (1958).

»Stara serija«		
Naslov: <i>Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva</i>		
Godina	Broj	Urednik
1879.	I / 1–4	Šime Ljubić
1880.	II / 1–4	Šime Ljubić
1881.	III / 1–4	Šime Ljubić
1882.	IV / 1–4	Šime Ljubić
1883.	V / 1–4	Šime Ljubić
1884.	VI / 1–4	Šime Ljubić
1885.	VII / 1–4	Šime Ljubić
1886.	VIII / 1–4	Šime Ljubić
1887.	IX / 1–4	Šime Ljubić
1888.	X / 1–4	Šime Ljubić
1889.	XI / 1–4	Šime Ljubić
1890.	XII / 1–4	Šime Ljubić
1891.	XIII / 1–4	Šime Ljubić
1892.	XIV / 1–4	Šime Ljubić

»Nova serija«		
Naslov: <i>Vjestnik hrvatskoga arheološkoga društva</i>		
Godina	Broj	Urednik
1895.	I	Josip Brunšmid
1896/7.	II	Josip Brunšmid
1898.	III	Josip Brunšmid
1899/1900.	IV	Josip Brunšmid
1901.	V	Josip Brunšmid
1902.	VI	Josip Brunšmid
1903/4.	VII	Josip Brunšmid
1905.	VIII	Josip Brunšmid
1906/7.	IX	Josip Brunšmid
1908/9.	X	Josip Brunšmid
1910/11.	XI	Josip Brunšmid
1912.	XII	Josip Brunšmid
1913–1914.	XIII	Josip Brunšmid
1915–1919.	XIV	Josip Brunšmid

1928.	XV	Viktor Hoffiller
1935.	XVI	Viktor Hoffiller
1936.	XVII	Viktor Hoffiller
1937–1940.	XVIII–XXI	Viktor Hoffiller
1941–1942.	XXII–XXIII	Viktor Hoffiller

« 3. serija »		
Naslov: <i>Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu</i>		
Godina	Broj	Urednik
1958.	I	Marcel Gorenc
1961.	II	Marcel Gorenc
1968.	III	Duje Rendić – Miočević
1970.	IV	Duje Rendić – Miočević
1971.	V	Duje Rendić – Miočević
1972–3.	VI–VII	Duje Rendić – Miočević
1974.	VIII	Duje Rendić – Miočević
1975.	IX	Duje Rendić – Miočević
1977–78.	X–XI	Duje Rendić – Miočević
1979–80.	XII–XIII	Branka Vikić – Belančić
1981.	XIV	Branka Vikić – Belančić
1982.	XV	Branka Vikić – Belančić
1983–84.	XVI–XVII	Zdenka Dukat
1985.	XVIII	Ante Rendić – Miočević
1986.	XIX	Ante Rendić – Miočević
1987.	XX	Ante Rendić – Miočević
1988.	XXI	Ante Rendić – Miočević
1989.	XXII	Ante Rendić – Miočević
1990.	XXIII	Ante Rendić – Miočević
1991–92.	XXIV–XXV	Ante Rendić – Miočević
1993–94.	XXVI–XXVII	Ante Rendić – Miočević
1995–96.	XXVIII–XXIX	Ante Rendić – Miočević
1997–98.	XXX–XXXI	Ante Rendić – Miočević
1999–2000.	XXXII–XXXIII	Ante Rendić – Miočević
2001.	XXXIV	Ante Rendić – Miočević
2002.	XXXV	Ante Rendić – Miočević

2003.	XXXVI	Ante Rendić – Miočević
2004.	XXXVII	Ante Rendić – Miočević
2005.	XXXVIII	Ante Rendić – Miočević
2006.	XXXIX	Ante Rendić – Miočević
2007.	XL	Ante Rendić – Miočević

BIBLIOGRAFIJA VJESNIKA

Uvod:

Pojam bibliografija pojavio se još u 5. st. pr. Kr.¹⁷, a značio je pisanje ili prepisivanje knjiga. Sastavljen je od riječi *biblion* (knjiga) i *grafein* (pisati). To značenje održalo se u toku cijelog srednjeg vijeka. Mnogo kasnije, u 17. st. izraz bibliografija počeo se upotrebljavati u značenju popisivanja ili opisivanja knjiga. U novije vrijeme, pod pojmom bibliografija podrazumijeva se djelatnost koja prikuplja, odabire, vrednuje građu, klasificira je i objavljuje, a potrebna je korisnicima za znanstveni rad ili neku drugu svrhu. Prateći razvoj *Vjesnika* od samog njegova početka, nameće se činjenica da je period od 138 godina posve dovoljan za izradu jedne opsežne bibliografije. Iako je prvi broj bio zamišljen kao »katalog po zbirka muzealnim«, s vremenom je izrastao u časopis znanstvenog i stručnog profila s mnoštvom stručnih članaka i priloga koji su u mnogo čemu nadmašili regionalne okvire i našli svoje mjesto u »arheološkom svijetu«. Od početka do danas tiskano je 66 svezaka, koji sadrže impozantan broj stručnih članaka iz područja pretpovijesti, antike, srednjeg vijeka i numizmatike.

Primarni raspored ove bibliografije je autorski, u kojem se abecednim redom navode svi dosadašnji autori stručnih članaka u *Vjesniku*. Sekundarni raspored sadrži popis stručnih članaka jednog autora u kronološkom rasporedu. Po načinu izrade bibliografija je primarna, tj. rađena na temelju izvorne građe (de visu). Iako bi se ova bibliografija mogla svrstati u kategoriju retrospektivnih, zamišljena je u budućnosti kao kumulativna bibliografija koja bi se nadopunjavala novim brojevima *Vjesnika*.

Upute za korištenje bibliografije:

Bibliografija je izrađena na osnovi Smjernica za primjenu ISBD-a na opis sastavnica, koje je odobrila Međunarodna federacija bibliotekarskih društava i ustanova. Bibliografske jedinice sadrže osim pristupnice (prezimana i imena autora) i opis sastavnice u kojoj se navodi potpuni naslov članka, kao i podaci o odgovornosti za taj članak. Za radove koji su nastali u suradnji dvaju ili više autora, autorske pristupnice su izrađene za svakog autora posebno. Slijede podaci o ilustracijama, bibliografskim bilješkama unutar članka, popisima slika, priloga, tabli, sažetaka. Drugi segment opisa je poveznica (//) formalni element koji služi za povezivanje opisa sastavnice s identifikacijom matične jedinice. Treći segment identifikacija matične jedinice odnosi se na cijelu periodičnu publikaciju, a ne na jedan sveščić u kojem se javlja sastavnica. Također se navodi Međunarodni

¹⁷ Logar, J. Uvod u bibliografiju. Sarajevo: Svjetlost, 1973.

standardni broj ako postoji. Oznake sveščića navode se u obliku koji je propisan za skupinu brojčanih podataka u ISBD(CR)-u, a smještaj sastavnice u sveščiću navodi se kao paginacija prve i zadnje strane.

BIBLIOGRAFIJA (AUTORSKI NIZ)

ABRAMIĆ, Mihovil

1. Bronsano poprsje iz okolice Sv. Jurja na j.ž. / Mihovil Abramić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + table 2. i 3. // Vjestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 49–54.
2. Novi votivni reljefi okonjenih božanstava iz Dalmacije / Mihovil Abramić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst. – Zusammenfassung. – + table 19. – 21. // Vjestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 297–307. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«

AEBERG, Nils

3. Nordische und festlandsgermanische Sonderzuege in der Fibelentwicklung der Voelkerwanderungszeit / Nils Aeberg. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 87–94. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«

ALFOELDI, Andreas

4. Apollo Pythius Aziz / Andreas Alfoeldi. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 5. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 223–224.
5. Zuegelringe und Zierbeschlaege von roemischen Jochen und Kummerten aus Pannonien / Andreas Alfoeldi i Aladar Radnoti. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst. – + table br. 22. do 34. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 309–319. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

ARNE, Ture

6. Klappern und Schellen aus Luristan / Ture Arne. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + Tabla br. 5 i br. 6. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 73–75. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

AUDOLLENT, Auguste

7. Pertit bronze tricephaletrouve en Auvergne / Auguste Audellent. – Tekst pisan na francuskom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst. – + table br. 17 i br. 18. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 293–296. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

AZINOVIĆ Bebek, Ana

8. Hodočasnici iz Čazme u 17. i 18. stoljeću / Ana Azinović Bebek. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica. – Literatura. – Summary : Pilgrims from Čazma in the 17. and 18. centuries // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 391–405.

BACH, Ivan

9. Antikni figuralni brončani predmeti Arheološko-historijskog muzeja u Zagrebu / Ivan Bach. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla br. 9. – [Resume] : Quelques bronzes antiques conserves au Musee d'archeologie et d'histoire de Zagreb // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 17(1936), str. 151–181.
10. Deux statuettes grecques en bronze au musee d archeologie et d histoire de Zagreb / Ivan Bach. – Tekst pisan na francuskom jeziku.- Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla br. 10. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 139–144. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

BAKARIĆ, Lidija

11. Rezultati novih istraživanja u Smiljanu / Lidija Bakarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Die Ergebnisse neuer Forschungen in Smiljan. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 129–140.
12. Grob 154 iz Kompolja / Lidija Bakarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis tabli. – Zusammenfassung : Grab 154 aus Kompolje. – + table 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 5–17.

BALEN, Jacqueline

13. Nalazište Lasinjske kulture u Dubrancu / Jacqueline Balen. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis citirane literature. – Popis kratica. – Zusammenfassung : Fundort der Lasinjakultur in Dubranec. – + table 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 13–31.
14. Topografija nalazišta kostolačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj / Jacqueline Balen. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : The topography of the Kostolac Culture in Northern Croatia // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 35–52.
15. Rukotvorine iz Spiennesa u svjetlu eksploatacije kamenih materijala u neolitiku / Jacqueline Balen, Ivor Karavanić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Popis ilustracija. – Resume : Les artefacts de Spiennes et l'exploitation du silex au Neolitique. – + table 1–13. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 36(2003), str. 7–27.

BALEN-Letunić, Dubravka

16. Prilog proučavanju nakita Koszider-horizonta u jugoslavenskom Podunavlju / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Beitrag zur Erforschung von Ziergebilden des Koszider-Horizontes im donaulaendischen Jugoslawien. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 10/11(1977/78), str. 97–110.
17. Grbovi kasnog brončanog i starijeg željeznog doba iz okolice Karlovca / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Spaet-bronzezeitliche und frueheisenzeitliche Graeber aus der Umgebung von Karlovac – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 14(1981), str. 11–23.
18. Prehistorijske minijaturne posude-igračke iz Arheološkog muzeja u Zagrebu / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis citirane literature. – Katalog str. 74–82. – Popis sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Vorgeschichliche kleine Spielzeuggefaesse aus dem Archaeologischen Museum in Zagreb. – + table 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165 Ser. 3, 15(1982), str. 69–87.

19. Grob starijeg željeznog doba iz Sv. Petra Ludbreškog / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj table. – Zusammenfassung : Ein Grab der Aelteren Eisenzeit aus Sv. Petar Ludbreški. – + tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 69–73.
20. Ostava kasnog brončanog doba iz Maličke / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Hortfund aus der Spaetbronzezeit in Malička. – + table 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 18(1985), str. 35–44.
21. Latenske žvale iz Slavenskog Kobaša / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj table. – Zusammenfassung : Latenetrensen aus Slavonski Kobaš. – + table 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 141–145.
22. Prehistorijski nalazi s gradine Kiringrad / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Vorgeschichtliche funde aus Kiringrad. – + table 1–12. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 20(1987), str. 1–18.
23. Nekoliko ostava iz Kasnog brončanog doba u Srijemu / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Einige Hortfunde der Spaeten Bronzezeit aus Syrmien. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 21(1988), str. 5–16.
24. Perle s tri lica pronađene na području Like / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Perlen mit drei Gesichtern aus dem Gebiet der Lika. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 41–54.
25. Nalaz ratničke opreme iz Krka / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Fund einer Kriegerausruestung aus Krk. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 21–34.
26. Figuralno ukrašene trapezoidne pojasne kopče tipa Prozor / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Zusammenfassung : Die Figuerlich verzierten trapezfoermigen Guertelbleche vom Typ Prozor. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 28/29(1995/1996), str. 23–38.
27. Japodske nekropole s ogulinskog područja / Dubravka Balen-Letunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Japodische Graeberfelder aus dem Gebiet von Ogulin. – + table 1–13. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 23–61.

BANOVIĆ, Stipe

28. Gdje se je zapravo nalazio srednjovječni neretvanski grad Ostrog / Stipe Banović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst. – Zusammenfassung : Wo lag eigentlich die mittelalterl Stadt Ostrog // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 395–399. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

BARADA, Miho

29. Tabella plumbea Traguriensis / Miho Barada. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 16(1935), str. 11–18.
30. Historicitet imena Svačić / Miho Barada. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 16(1935), str. 137–141.
31. Nadvratnik 7. stoljeća iz Kaštel Sućurca / Miho Barada. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Ein Tuerbogen aus dem 7. Jahrhundert aus Kastell Sućurac // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 401–418. – Sveske 18–21

(1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

BARLE, Janko

32. Ivan Krstitelj Tkalčić / Janko Barle. – Ilustr. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 8(1905), str. 165–171.
33. O gradnji sakristije prvostolne crkve zagrebačke / Janko Barle // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 146–148.
34. Kapela sv. Ivana Krstitelja u Družici / Janko Barle. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 12–15.
35. Nekoji prilozi za povjest kaptolske tvrđe u Varaždinskim Toplicama / Janko Barle. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 299–310.
36. Stari portal zagrebačke prvostolne crkve / Janko Barle. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 13(1913/1914), str. 307–313.

BARTZAK, Andrzej

37. The early Abbasid dinars of the Petrovci hoard / Andrzej Bartzak. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + plate 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 259–271.

BAUER, Antun

38. Rimska olovna plastika s osobitim obzirom na materijal pohranjen u Hrvatskom narodnom muzeju / Antun Bauer. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung [Roemische Bleiplastik]. – + table od 1. do 7. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 17(1936), str. 1–35.

BEGOVIĆ Dvoržak, Vlasta

39. Antička vila u uvali Verige na Brijunima / Vlasta Begović Dvoržak. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Slike u tekstu. – Summary : Roman villa in Veriga Bay, Briuni Island. – + Nacrti 1–5. na presavijenim listovima. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 97–110.
40. Rezidencijalni kompleks u Verige na Brijunima / Vlasta Begović Dvoržak. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Nacrt i slike u tekstu. – Summary : Residential complex in Verige Bay on the Brijuni Islands. – + planovi 1–3. na presavijenim listovima. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26/27(1993/1994), str. 25–54.
41. Raskoš rimskih ladanjskih vila- terme rezidencijalnog kompleksa na Brijunima / Vlasta Begović Dvoržak. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Slike u tekstu. – Literatura. – Summary : Luxurious Roman summer villa the baths of Brijuni's residential complex. – + slike 12. i 13. na presavijenim listovima. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 47–68.

BEKIĆ, Luka

42. Uvod u problematiku glinenih lula na području Hrvatske / Luka Bekić. – Ilustr. – Katalog str. 260–269. – Popis citirane literature. – Summary : Introduction into the question of clay pipes in Croatia. – + table 1–7. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 249–279.
43. Rimski i bizantski novac iz Veštra / Luka Bekić. – Ilustr. – Katalog str. 172–178. – Literatura. – Summary : Roman and Byzantine coins from Veštar // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 169–180.
44. Novi natpis vojnog obilježja iz okolice Zagreba / Luka Bekić, Milan Lovenjak. – Ilustr. – Literatura. – Summary : New military inscription from the environs of Zagreb // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 197–204.

45. Novi nalaz ranosrednjovjekovnog koplja s krilcima / Luka Bekić. – Ilustr. – Bibliografija. – Summary : New discovery of early medieval winged spear // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 36(2003), str. 165–179.

BENAC, Alojz

46. Napomene uz problematiku prahistorijske nekropole u Bezdanjači / Alojz Benac. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume : Remarques sur la problematique de la necropole prehistorique a Bezdanjača // Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26–27(1993/1994), str. 21–24.

BILIĆ; Tomislav

47. Some northern constellations used for navigation in Antiquity / Tomislav Bilić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – 4 table. – Popis izvora. – Bibliografija. – Sažetak : Antička navigacija prema sjevernim zvijezdima // Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 39(2006), str. 15–58.
48. A note on the celestial orientation : was Gilgamesh guided to the Cedar Forest by the Pleiades? / Tomislav Bilić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Sažetak : Opaska o stelarnoj orijentaciji : da li su Gilgameša do Cedrove šume vodile Plejade? // Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 11–14.

BLEČIĆ, Martina

49. Prilog poznavanju antičke Tarsatike / Martina Blečić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica. – Literatura. – Riassunto : Un appunto di conoscenza di Tarsatica antica // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 65–122.
50. Kastav u posljednjem tisućljeću prije Krista / Martina Blečić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 86–104. – Bibliografija. – Zusammenfassung : Kastav im letzten Jahrtausend vor Christus. – + table 1–13. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 67–146.
51. Grobnik u željezno doba / Martina Blečić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica. – Bibliografija. – Summary : Grobnik in the Iron age. – + table 1–9. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 47–117.
52. Status, symbols, sacrifices, offerings. The diverse meanings of Illyrian helmets / Martina Blečić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica. – Bibliografija. – [Sažetak] : Status, simboli, žrtvovanja, darivanja. Različitost značajki ilirskih kaciga // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 73–116.

BOJANOVSKI, Ivo

53. Novi Elagabalov miljokaz iz Bosanske Posavine / Ivo Bojanovski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz teks. – Popis sadržaja tabli i slika u tekstu. – Resume : Un nouveau milliaire d'Elagabal provenant de la Bosnie septentrionale (Vallee de Sava). – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 6/7(1972/1973), str. 163–174.
54. Novi spomenici Silvanove kulne zajednice s Glamočkog polja / Ivo Bojanovski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis tabli i slika u tekstu. – Resume : Nouveaux monuments representant la commune culturelle de Silvain, provenant de »Glamočko polje«. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 10/11(1977/1978), str. 115–131.

BOJNIČIĆ Kninski, Ivan

55. Hrvatski starinar u 17. vieku / Ivan Bojinčić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 3 (1880), str. 77–79.

56. Popis do sada izdanih hrvatskih pečata / Ivan Bojinčić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 1, br. 4 (1880), str. 97–101.
57. Podaci k hrvatskom pečatoslovlju / Ivan Bojinčić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 3, br. 1 (1881), str. 18–23.
58. Rimski nadpis u Varaždinskih Toplicah / Ivan Bojinčić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 4, br. 4 (1882), str. 107–108.
59. Stari grb knezova Krčkih / Ivan Bojinčić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 3 (1886), str. 75–77.
60. Nadgrobni kamen Radoslava Gorjanskoga / Ivan Bojinčić, Geza Csergheoe. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 1 (1889), str. 3–9.
61. Grb bana Sigmunda Ernusta Čakovačkoga / Ivan Bojinčić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 13, br. 3 (1891), str. 65–68.
62. Grbovnica kraljevine »Slavonije« / Ivan Bojinčić Kninski. – Ilustr. // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. God. 1(1895), str. 14–22.
63. Sfragistička istraživanja / Ivan Bojinčić Kninski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. God. 1(1895), str. 23–28.
64. Antipendij stolne crkve zagrebačke / Ivan Bojinčić Kninski // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 3(1898), str. 30–32.

BRASSLOFF, Stephan

65. Zu Inschriften aus der roemischen Kaiserzeit / Stephan Brassloff. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 237–240. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«

BREINTELFELD, Fedor

66. Pravni poslovi nekretninama u 12. i 13. vijeku u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji / Fedor Breitenfeld. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung [Rechtsgeschaeft um Ligenchaften im 12. und 13. Jahrhundert in Dalmatien, Kroatien und Slawonien.] // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 17(1936), str. 112–150.

BRKIĆ, Hrvoje

67. Paleostomatološka analiza humanog kraniofacijalnoga osteološkoga materijala sa serdnjovjekovnoga nalazišta Bijelo Brdo kraj Osijeka / Marin Vodanović, Hrvoje Brkić, Željko Demo. – Ilustr. – Popis slika. – Bibliografija. – Summary : Paleostomatological analysis of human cranial osteological material from the mediaeval site of Bijelo Brdo near Osijek // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 251–261.

BRUNŠMID, Josip

68. Dopunji i ispravci ka C. I. L.III / Josip Brunšmid. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 1 (1886), str. 7–9.
69. Skrovište rimskih novaca u Gabošu / Josip Brunšmid. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 1 (1886), str. 10–14.
70. Skrovište rimskih obiteljskih denara između Valpova i Osieka / Josip Brunšmid // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 4 (1886), str. 105–114.
71. Skrovište ugarskih srebrnih novaca Neudorfu kod Vinkovaca / Josip Brunšmid // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 4 (1887), str. 100–104.
72. Tragovi predhistorijskih naseobina u Sriemu / Josip Brunšmid. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 2. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 3 (1888), str. 65–71.

73. Nekoliko rimskih napisa iz Srijema / Josip Brunšmid // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God.11, br. 2 (1889), str. 33–40.
74. Rimski vojnički diplom iz Ilače u Sriemu / Josip Brunšmid // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God.13, br. 2 (1891), str. 33–40.
75. Nadgrobni spomenik rimskog centurijona M. Herennija Valenta nadjen u Vinkovcom / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God.14, br. 2 (1892), str. 33–43.
76. Nadgrobni spomenik M. Valerija Sperata iz Viminacija / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 1. // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. God. 1(1895), str. 1–13.
77. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. God. 1(1895), str. 96–119.
78. Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije 1. / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. God. 1(1895), str. 148–183.
79. Rimski vojnički diplom iz Bijele crkve kod Rače (Kotar mitrovački) / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. God. 2(1896/97), str. 1–6.
80. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. God. 2(1896/97), str. 43–103.
81. Prof. Šime Ljubić / Josip Brunšmid. – Ilustr. // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. God. 2(1896/97), str. 130–132.
82. Grčki napisi iz svetišta božice Ma u Vodenu (Edessa) u Macedoniji / Josip Brunšmid. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 3(1898), str. 131–136.
83. Groblje sa urnama u Krupačama kod Krašića u Hrvatskoj / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 3(1898), str. 137–143.
84. Rimski vojnički diplom iz Krnjaševaca / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 3(1898), str. 144–149.
85. Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije 2. / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 3(1898), str. 150–205.
86. Grčki nadgrobni natpis iz Kavadaraca u Macedoniji / Josip Brunšmid // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 3(1898), str. 206.
87. Colonia Aelia Mursa / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 21–42.
88. Naselbina bronsanoga doba kod Novoga grada na Savi / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 43–58.
89. Prehistorijski predmeti željeznoga doba iz Šarengrada u srijemskoj županiji / Josip Brunšmid. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 59–70.
90. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 4(1898/1900), str. 81–155.
91. Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije 3. / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 181–201.
92. Gradine na Vuki između Nuštra i Gaboša / Josip Brunšmid. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 205–207.

93. Prehistorijske starine iz rumske okolice / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 214–217.
94. Stari novci iz potoka Medveščaka u Zagrebu / Josip Brunšmid // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 217–218.
95. Stari natpisi iz okolice Požarevca u Srbiji / Josip Brunšmid, Luka Jevremović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 5(1901), str. 1–18.
96. Nov ulomak grčkoga napisa iz Lumbarde na otoku Korčuli / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 5(1901), str. 19–20.
97. Hrvatske razvaline / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 5(1901), str. 44–52.
98. Groblje bosanskoga doba na Klačenicima kod Jablanca (kotar Senj). Povjest mjesta Jablanca / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 5(1901), str. 53–62.
99. Predmeti halštatskoga doba iz grobova Vranića gomili u Širokoj Kuli (kotar Gospić) / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 5(1901), str. 63–72.
100. Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije 4. / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 5(1901), str. 87–168.
101. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 5(1901), str. 235–243.
102. Stari utezi u narodnom muzeju u Zagrebu / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 5(1901), str. 244–245.
103. Nahađaji bakrenoga doba iz Hrvatske i Slavonije i susjednih zemalja / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 6(1902), str. 32–67.
104. Predhistorijski predmeti iz srijemske županije / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 6(1902), str. 68–86.
105. Colonia Aurelia Cibalae : Vinkovci u staro doba / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 6(1902), str. 117–166.
106. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 6(1902), str. 167–184.
107. Hrvatske srednjovječne starine / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 30–97.
108. Najstariji hrvatski novci / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 182–190.
109. Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 209–240.
110. Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu : nastavak / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 8(1905), str. 35–106.
111. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 8(1905), str. 176–192.
112. Starine ranijega srednjega vijeka iz Hrvatske i Slavonije / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 8(1905), str. 208–220.

113. Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu : nastavak / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 9(1906/1907), str. 81–184.
114. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 9(1906/1907), str. 110–240.
115. Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu : nastavak / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 149–222.
116. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 223–230.
117. Predhistorijski predmeti iz srijemske županije / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 231–237.
118. Rimski vojnički diplom iz Siska / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 11(1910/1911), str. 23–39.
119. Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu : nastavak / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 11(1910/1911), str. 61–144.
120. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 11(1910/1911), str. 241–277.
121. Kameni spomenici hrvatskoga narodnoga muzeja u Zagrebu : dio 2., nastavak / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 129–197.
122. Ulomak rimskoga vojničkoga diploma iz Male Mitrovice (Srbija) / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 198–200.
123. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 260–286.
124. Antikni figuralni bronsani predmeti u hrvatskom narodnom muzeju u Zagrebu / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 13(1913/1914), str. 207–268.
125. Nekoliko našašća novaca na skupu u Hrvatskoj i Slavoniji / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 13(1913/1914), str. 269–306.
126. Ulomak rimskog vojničkoga diploma iz Siska / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 14(1915/1919), str. 19–21.
127. Rimsko čaranje na olovnoj pločici iz Kupe kod Siska / Josip Brunšmid. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 14(1915/1919), str. 176–185.

BRUSINA, Spiro

128. Nova literatura o etruščanskim povojima zagrebačke mumije / Spiro Brusina. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 1(1895), str. 184–186.

BULANDA, Edmond

129. Heracles lutent avec le Centaure / Edmond Bulanda. – Tekst pisan na francuskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla br. 44. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S.

Sv.18–21(1937/1940), str. 375–378. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

BULIĆ, Frano

130. Na obranu sjekire kamenite dobe našaste u Vrbniku / Frano Bulić – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 2 (1881), str. 41–44.
131. Nadpis Trpimira bana hrvatskoga : našast u Solinskom Polju / Frano Bulić – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br. 2 (1892), str. 54–58.
132. Pečat Deodata opata samostana Sv. Stjepana de Pinis pokraj Spljeta / Fran Bulić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 2(1896/97), str. 1–6.
133. Nadgrobni napis hrvatske kraljice Helene u Solinu / Fran Bulić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 3(1898), str. 19–24.
134. Crkva sv. Martina nad sjevernim vratima (porta aurea) Dioklecijanove palače u Spljetu / Frano Bulić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 14(1915/1919), str. 1–18.
135. Car Dioklecijan : Njegovo ime, njegova domovina i mjesto, gdje se je rodio; kada, gdje i kako je umro / Frano Bulić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + Arheološka karta Solina i okolice. – Epilog str. 161. – Dodatak str. 161–171. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 14(1915/1919), str. 99–171.
136. Sv. Venancije prvi biskup solinski i mučenik duvanjski/ Frano Bulić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 4. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 55–71.

BUNČIĆ, Maja

137. Topografija pretpovijesnih nalazišta u Vukovaru i okolici / Maja Bunčić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis nalazišta. – Izvori podataka. – Bibliografija. – Summary : Topography of prehistoric sites in Vukovar and surroundings // Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 35–72.

BUNTAK, Franjo

138. Župna crkva Sv. Marije u Zagrebu / Franjo Buntak. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis literature str. 103. – Dodatak str. 104–106. – Zusammenfassung [Die Pfarrkirche der Heiligen Maria in Zagreb] // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 17(1936), str. 37–109.

BUSULADŽIĆ, Adnan

139. Villa rustica u Bihovu kraj Trebinja / Adnan Busuladžić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : The villa rustica at Bihovo near Trebinje // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 191–196.
140. Zbirka antičkih svjetiljki iz Mogorjela / Adnan Busuladžić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog. – Literatura. – Summary : Collection of antique lamps from Mogorjelo // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 39(2006), str. 187–200.

CAMBI, Nenad

141. Bilješke uz dvije panonske nadgrobne stele / Nenad Cambi. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli. – Summary : Notes on two stelai from Pannonia. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 59–76.
142. Nadgrobne stele s portretima podrijetlom s otoka Šolte i Drvenika / Nenad Cambi. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Ilustracije u tekstu. – Summary : Tomb stelae with portraits from the islands Šolta and Drvenik // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 111–124.

143. Dvije nove akvizicije Arheološke zbirke franjevačkog samostana u Sinju / Nenad Cambi. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Two new acquisitions in the Archaeological Collection of the Sinj Franciscan Monastery // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 121–138.
144. Bilješke uz reljef Epone iz Koprna / Nenad Cambi. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : Notes on a relief of epona from Koprno // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 205–214.

CELESTIN, Vjekoslav

145. Neolitska naselbina kod Osijeka / Vjekoslav Celestin. – Ilustr // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 2(1896/97), str. 104–109.
146. Rimske svjetiljke iz Osijeka / Vjekoslav Celestin. – Ilustr // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 5(1901), str. 21–43.
147. Epigrafski prilozi iz Murse / Vjekoslav Celestin. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 6(1902), str. 99–102.
148. Grčki i rimski kolonijalni novci nađeni u Osijeku / Vjekoslav Celestin // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 15–29.

CREMA, Luigi

149. Due Monumenti sepolcrali sulla via Nomentana / Luigi Crema. – Ilustr. – Tekst pisan na talijanskom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst. – + table od 11. do 14. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 263–283. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

CRNKOVIĆ, Branko

150. Ceramics from the Roman city of Salona near Split / Branko Crnković, Dragutin Slovenec, Ana Sokač. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Figure 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 125–138.

CSERGHEO, Geza

151. Nadgrobni kamen Radoslava Gorjanskoga / Ivan Bojinčić, Geza Csergheoe. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 11, br. 1 (1889), str. 3–9.

ČELHAR, Martina

152. Dvije rijetke vrste rimskog carskog novca s područja antičke Liburnije / Mato Ilkić, Martina Čelhar. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : Two rare Roman imperial coins found in Roman Liburnia // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 333–338.

ČRNJČIĆ, Ivan

153. Još o Belom / Ivan Črnjčić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 8, br. 3 (1886), str. 66–72.
154. Kako valja čitati napis na pečatu Zavaljaskog manastira / Ivan Črnjčić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 8, br. 4 (1886), str. 114–115.
155. Napis na sakristiji Krčke stolne crkve / Ivan Črnjčić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 9, br. 3 (1887), str. 65–68.
156. Sitnica je po latinsku Murala, a Bag Scrisa / Ivan Črnjčić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God.12, br. 1 (1890), str. 7–12.

DABINOVIĆ, Anton

157. Der Patriziertitel der kroatischen Koenige / Anton Dabinović. – Tekst pisan na njemačkom jeziku // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 381–388. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

DAMEVSKI, Valerija

158. Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu : 1. dio / Valerija Damevski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Red-figured vases from the Apulian Workshops in the Archaeological museum in Zagreb 1. – + katalog i table 1–16. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 5(1971), str. 75–96.
159. Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu : 2. dio / Valerija Damevski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Red-figured vases from the Apulian Workshops in the Archaeological museum in Zagreb 2. – + katalog i table 17–26. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 6/7(1972/1972), str. 239–251.
160. Crvenofiguralne vaze iz apulskih radionica u Arheološkom muzeju u Zagrebu : 3. dio / Valerija Damevski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Red-figured vases from the Apulian Workshops in the Archaeological museum in Zagreb. Part 3. – + katalog i table 27–58. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 8(1974), str. 83–89.
161. Crnofiguralne vaze iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu / Branka Vikić-Belančić, Valerija Damevski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Summary] : Black-Figural Vases from the Collection of the Archaeological museum in Zagreb. – + katalog str. 217–230. i table 1–19. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 203–231.
162. Apulske vaze Gnathia stila u Arheološkom muzeju u Zagrebu / Branka Vikić-Belančić, Valerija Damevski. – Ilustr. – Bibliografija. – Katalog str. 108–125. – Popis i sadržaj tabli. – Kratice u katalogu. – Summary : Apulian Vases of the Gnathia Style at the Archaeological Museum in Zagreb. – + table 1–16. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 97–131.

DARKO, Eugen

163. Der Konstantinos der Ungarischen heiligen Krone / Eugen Darko. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 437–441. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«

DEGMEDŽIĆ, Ivica

164. De atheniensium in Adriatico thalassocratia opinata (Ad CIA 2. 809) / Ivica Degmedžić. – tekst pisan na latinskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Prijevod na hrvatskom jeziku, O naumu atenske talasokratije u Jadranu (Ad CIA 2. 809) str. 68–73. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 1(1958), str. 61–73.
165. Amantini : prilog proučavanju ilirskih migracija / Ivica Degmedžić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Prijevod grčkih i latinskih tekstova u bilješkama. – [Zusammenfassung] Amantini : Beitrag zur Erforschung der Migrationen illyrischer Voelker // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 2(1961), str. 139–180.
166. Sjeverno i istočno područje Ilira / Ivica Degmedžić // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3,3(1968), str. 53–62.

DEMO, Željko

167. Einige Beispiele fuer die Nachahmung antiker Muenzen auf der Grundlage von Muenzfunden im Slawonisch-Syrmischen Raum / Željko Demo. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. –

- Bibliografske bilješke uz tekst. – + table 1–8 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 211–242.
168. Srednjovjekovni mačevi u Muzeju grada Koprivnice / Željko Demo. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica. – Opis tabli. – Summary : Medieval Swords in the Muzej grada Koprivnice. – + table 1–7. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 211–240.
169. Paleostomatološka analiza humanog kraniofacijalnoga osteološkoga materijala sa serdnjovjekovnoga nalazišta Bijelo Brdo kraj Osijeka / Marin Vodanović, Hrvoje Brkić, Željko Demo. – Ilustr. – Popis slika. – Bibliografija. – Summary : Paleostomatological analysis of human cranial osteological material from the mediaeval site of Bijelo Brdo near Osijek // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 251–261.

DESPINIĆ, Petar

170. Rimski nadpisi u Smederevu / Petar Despinić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 4, br. 1 (1882), str. 9–12.

DIMITRIJEVIĆ, Stojan

171. Zur Frage der Genese und der Gliederung der Vučedoler Kultur in dem Zwischenstromlande Donau-Drau-Save / Stojan Dimitrijević. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Popis literature str. 81–84. – Sažetak : o pitanju geneze i podjele vučedolske kulture u međuriječju Dunava, Drave i Save. – Popis slika u tekstu i tabli. – + Table 1–18. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 10/11(1977/78), str. 1–84.

DIZDAR, Marko

172. Prilog poznavanju arhitekture starčevačke kulture u Vinkovcima / Marko Dizdar, Maja Krznarić Škrivanko. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis citirane literature. – Popis ilustracija. – Summary : A contribution to the study of the Starčevo Culture architecture in Vinkovci. – + 2 priloga na presavijenim listovima i table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 7–22.
173. Late La Tene bronze helmet from the river Sava near Stara Gradiška / Marija Mihaljević, Marko Dizdar. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst str. – Literatura. – [Sažetak] : Kasnolatrenska brončana kaciga iz Save kod Stare Gradiške // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 117–146.

DOMIĆ Kunić, Alka

174. Classis praetoria misenatum. S posebnim obzirom na mornare podrijetlom iz Dalmacije i Panonije / Alka Domić Kunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Dodatak : priručni korpus natpisa. – Kratice. – Literatura. – Summary : Classis praetoria misenatum. With special attention to sailors from Dalmatia and Pannonia // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 28/29(1995/1996), str. 39–72.
175. Literarni izvori za iliričke provincije (Dalmaciju i osobito Panoniju) u Naturalis historia Plinija starijeg / Alka Domić Kunić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Summary : Literary sources from the Illyrian provinces (Dalmatia and especially Pannonia) in Naturalis historia by Pliny the Elder // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 119–171.
176. Bellum Pannonicum (12.-11. pr. kr.) posljednja faza osvajanja Južne Panonije / Alka Domić Kunić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Dodatak : kronološka tablica literarnih izvora. – Bibliografija. – Antički izvori. – Summary : Bellum Pannonicum (12–11 B.C.) The final stage of the conquest of southern Pannonia // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 39(2006), str. 59–164.

DORAČIĆ, Damir

177. Restauratorsko – istraživački postupci na kasnolatenskoj kacigi iz Nove Gradiške / Damir Doračić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – [Summary]: Restoration and investigation process of the Late La Tene period helmet from Nova Geadiška // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 147–166.

DRECHSLER-BIŽIĆ, Ružica

178. Naselje i grobovi preistorijskih Japoda u Vrepcu / Ružica Drechsler-Bižić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Die Siedlung und die Graeber der urgeschichtlichen Japoden in Vrebac. – + table od 1. do 14. – + karta sonda na nekropoli »Velike njive« // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 1(1958), str. 35–60.
179. Rezultati istraživanja japodske nekropole u Kompolju 1955–1956. godine / Ružica Drechsler-Bižić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Ergebnisse der in den Jahren 1955/56 durchgeführten Ausgrabungen in der japodische Nekropole von Kompolje. – + Prilog 1–4, table 1–35. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 2(1961), str. 67–114.
180. Japodske kape i oglavlja / Ružica Drechsler-Bižić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Japodische Kappen und Kopfbedeckungen. – + table 1–10. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 3(1968), str. 29–52.
181. Cerovačka donja špilja (iskopavanja 1967. godine) / Ružica Drechsler-Bižić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary: »Lower cave« of Cerovac. Excavation in 1967. – + plan istraženog dijela na presavijenom listu i karta rasprostranjenosti lokaliteta. – + table 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 4(1970), str. 93–109.
182. Zaštitna iskopavanja pećine Golubinjače kod Kosinja / Ružica Drechsler-Bižić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary: Report about protective excavation of the cave Golubinjača. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 4(1970), str. 112–117.
183. Nekropola prahistorijskih Japoda u Prozoru kod Otočca / Ružica Drechsler-Bižić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis priloga. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung: Graeberfelder vorgeschichtlicher Japoden in Prozor bei otočac. – + Prilog 1–6. na presavijenim listovima i table 1–40. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 6/7(1972/1973), str. 1–46.
184. Istraživanje tumula ranog brončanog doba u Ličkom Osiku / Ružica Drechsler-Bižić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli, priloga i slika. – Zusammenfassung: Fruehbronzezeitliche Tumuli in Lički Osik. – + Prilog 1. na presavijenim listovima i table 1–10. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 9(1975), str. 1–19.
185. Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina / Ružica Drechsler-Bižić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung: Das bronzezeitliche Graeberfeld in der Hoehle Bezdanjača bei Vrhovine. – + table 1–44. i karta profila na presavijenom listu // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 27–78.
186. Nasebinski objekti na nekim gradinama u Lici / Ružica Drechsler-Bižić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung: Siedlungsfunde von einigen Wallburgen in der Provinz Lika. – + table 1–14. i slika na presavijenom listu // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 107–127.
187. Dva zanimljiva nalaza iz japodske nekropole u Prozoru / Ružica Drechsler-Bižić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung: Zwie interessante Funde aus dem japodischen Graeberfeld in Prozor. – + table 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 21(1988), str. 17–33.

DRNIĆ, Ivan

188. Nalazi iz razdoblja Latena s lokaliteta Ivanovci Gorjanski – Palanka / Ivan Drnić. – Ilustr. – Bibliografija. – Bibliografske bilješke uz tekst – Summary: La Tene discoveries from the site

Ivanovci Gorjanski Palanka. – Table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 167–185.

DUFAURE, Jean Jacques

189. Morska razina u rimsko doba na području Istre / Eric Fouache, Sanja Faivre, Jean Jacques Dufaure, Vladimir Kovačić, Francis Tassaix, Pierre Tronche. – Ilustr. – Bibliografija. – Popis slika. – Summary : Sea level in Roman times in Istria // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 173–190.

DUKAT, Zdenka

190. Aureus Kvinta Kornuficija / Zdenka Dukat, Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis table. – Summary : The aureus of Quintus Cornuficius. – + tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 91–93.
191. Etruščanski i umbrijski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu / Zdenka Dukat, Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 181–185. – Summary : Etruscan and Umbrian coins from the Archaeological Museum in Zagreb. – + tabla 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 179–186.
192. Nekoliko značajnijih kovova Prve tetrarhije u Arheološkom muzeju u Zagrebu / Zdenka Dukat, Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 79–81. – Bibliografija str. 82. – Opis tabli. – Summary : Some notable strikes of the Diocletianic Tetrarchy ion the Zagreb Archaeological Museum. – + tabla 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 77–90.
193. Rimski štedna kasa iz Siska / Zdenka Dukat, Ivan Šarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 102–106. – Bibliografija str. 82. – Literatura. – Summary : Roman savings box from Sisak. – + tabla 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 28/29(1995/1996), str. 97–110.
194. Skupni nalaz rimskog kasnocarskog bakrenog novca s lokaliteta Gospin otok u Solinu / Zdenka Dukat. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 125–128.
195. Numidski rimski novac s lokaliteta Plešivica-sedlo / Zdenka Dukat. – Ilustr. – Literatura. – Summary : Numidian and Roman coins from the Plešivica-sedlo site // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 59–64.
196. Nalaz grčkog novca u Zagrebu / Zdenka Dukat, Boris Mašić. – Ilustr. – Literatura. – Bibliografske bilješke uz tekst – Summary : Greek coin found in Zagreb // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 38(2005), str. 133–137.
197. Stari novci iz potoka Medveščaka u Zagrebu / Zdenka Dukat, Ivan Mirnik. – Ilustr. – Katalog. – Bibliografske bilješke uz tekst – Bibliografija. – Summary : Old coins found in the Medveščak brook in Zagreb // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 38(2005), str. 133–137.

DVORŽAK Schrunck, Ivančica

198. Dioklecijanova palaća od 4. do 7. stoljeća u svjetlu keramičkih nalaza / Ivančica Dvoržak Schrunck. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Opis tabli. – Summary : Diocletian's Palace from the 4th to 7th century in the light of ceramic finds. – + tabla 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 91–105.

DYGGVE, Ejnar

199. Ein Mausoleum des fruehen 4. Jahrhunderts in Salona / Ejnar Dyggve. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 257–261. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

EGGER, Rudolf

200. Eine Revolte im Lager von Viminacium / Rudolf Egger. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 219–224. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

EITREM, Sam

201. Der Kranz – seine religioes-magische Bedeutung bei den Griechen und Roemern / Sam Eitrem. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 105–109. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

ENSSLIN, Wilhelm

202. Zu den Grundlagen von Odoakers Herrschaft / Wilhelm Ensslin. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 381–388. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

ERCEGOVIĆ-Pavlović, Slavenka

203. Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu / Ksenija Vinski-Gasparini i Slavenka Ercegović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Das fruehmittelalterliche graeberfeld von Brodski Drenovac. – Abbildungsnachweis str. 161. – + 3. karte i table od 1. do 27. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 1(1958), str. 129–161.
204. Keltski ratnički grob s Gardoša u Zemunu / Slavenka Ercegović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Ein keltisches Reitergrab am Gardoš in Zemun. – Table 1–5. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 2(1961), str. 125–137.
205. Istraživanje srednjovjekovne nekropole u Bošnjacima / Slavenka Ercegović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Grabungsergebnisse der mittelalterlichen nekropolen von Bošnjaci. – table 1–11. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 2(1961), str. 225–239.
206. Kasnoantička tradicija u srednjovjekovnim nekropolama / Slavenka Ercegović-Pavlović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Die spaetantike Tradition innerhalb mittelalterlicher Graeberfelder. – Table 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 172–180.

FABER, Aleksandra

207. Građa za topografiju antičkog Siska / Aleksandra Faber. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz teks. – 3 slike na presavijenim listovima unutar teksta. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Materialien zur Topographie der antiken Stadt Siscia. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 6/7(1972/1973), str. 133–159.
208. Antička apsida i njezin kontinuitet u arhitekturi sakralnih objekata / Aleksandra Faber. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz teks. – Popis tabli. – Zusammenfassung : Antike Apsis und ihre Kontinuitaet in der sakralen Architektur. – + table 1–3 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 151–161.

FAIVRE, Sanja

209. Morska razina u rimsko doba na području Istre / Eric Fouache, Sanja Faivre, Jean Jacques Dufaure, Vladimir Kovačić, Francis Tassaux, Pierre Tronche. – Ilustr. – Bibliografija. – Popis slika. – Summary : Sea level in Roman times in Istria // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 173–190.

FETTICH, Nandor

210. Der Fund von Čadjavica / Nandor Fettich. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla br. 3 i br. 4. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.22/23(1941/1942), str. 55–61.

FISKOVIĆ, Cvito

211. Najstariji kameni grbovi grada Splita / Cvito Fisković. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 17(1936), str. 183–194.
212. Nekoliko neobjelodanih romaničkih skulptura u Splitu / Cvito Fisković. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla br. 45.– Zusammenfassung : Einige unveroeffentlichte romanische Skulpturen in Split // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 443–452. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«
213. Triptihon radionice Embriachi u riznici trogirске katedrale / Cvito Fisković. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 22/23 (1940/1941), str. 63–71.

FLORSCHUETZ, Josip

214. Stidon i Zrin / Josip Florschuetz. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 6(1902), str. 87–98.
215. Stidon i Zrin / Josip Florschuetz. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 6(1902), str. 226–227.

FLURY- Lemberg, Mechtild

216. Die Rekonstruktion des Liber linteus Zagradiensis oder die Mumienbinden von Zagreb / Mechtild Flury-Limberg. – Ilustr.– Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Sažetak] Rekonstrukcija Zagrebačke lanene knjige ili povoja Zagrebačke mumije // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 73–82.

FOUACHE, Eric

217. Morska razina u rimsko doba na području Istre / Eric Fouache, Sanja Faivre, Jean Jacques Dufaure, Vladimir Kovačić, Francis Tassaix, Pierre Tronche. – Ilustr. – Bibliografija. – Popis slika. – Summary : Sea level in Roman times in Istria // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 173–190.

FRANZ, Leonard

218. Ein Tierkopfring aus Armenien / Leonard Franz. – Tekst pisan na njemačkom jeziku.– Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla br. 7. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 83–85. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

FREMERSDORF, Fritz

219. Roemische scharnierbaender aus Bein / Fritz Fremersdorf. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 321–337. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

GABRIELLI, Nazzareno

220. The restoration of the Zagreb Mummy / Nazzareno Gabrielli. – Ilustr. – Sažetak: Restauriranje Zagrebačke mumije. – + karta br. 1. i table 1–5. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 38(2005), str. 111–132.

GALE, Ina

221. Vučedolsko naselje na Ervenici u Vinkovcima / Ina Gale. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : The Vučedol settlement at Ervenica in Vinkovci. – + karta br. 1. i table 1–5. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 53–66.

GALIĆ, Miljenka

222. Zaštitno istraživanje u Samoborskim Novakima 2000. godine / Miljenka Galić, Ivan Radman Livaja. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Opis tabli. – Summary : Salvage excavations at Novaki near samobor in 2000. – + tabla 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 239–248.
223. Vtere Felix – Pojasna garnitura iz Varaždinskih Toplica / Miljenka Galić, Ivan Radman Livaja. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Popis ilustracija. – [Summary] : Vtere Felix belt set from Varaždinske Toplice // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 39(2006), str. 165–186.

GASPAR, Dorotya

224. Das roemische Schloss mit Drehschluessel / Dorotya Gaspar. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis slika u tekstu. – Sažetak : Rimska brava s ključem na okretanje // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 18(1985), str. 71–76.

GEITLER, Lavoslav

225. Glagolski nadpisi / Lavoslav Geitler // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 1, br. 2 (1879), str. 44–45.
226. Glagolski nadpisi: nastavak. – + tabla 4 / Lavoslav Geitler // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 2, br. 2 (1880), str. 44–45.

GERIĆ, Dunja

227. Rekonstrukcija groba 48 s rimske nekropole Gornja Vas u lapidariju Arheološkog muzeja u Zagrebu / Dunja Gerić, Zoran Gregl. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis slika i crteža. – Summary : Rekonstruktion des Grabes 48 aus der roemerzeitlichen Nekropole Gornja Vas im Lapidarium des Archaeologischen Museums i Zagreb. – + slike 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 43–52.

GLOGOVIĆ, Dunja

228. Mačevi s jezičastim rukohvatom iz Dalmacije u svjetlu nalaza iz rijeke Cetine / Dunja Glogović. – Ilustr. – Literatura. – Popis kratica. – Summary : Flang-hilted swords from Dalmatia in the light of new finds from the Cetina river. – + table 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 28/29(1995/1996), str. 9–22.

GOESSLER, Peter

229. Zur Geschichte der Roemerstrasse-Forschung in Deutschland / Peter Goessler. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane iu tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 201–209. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

GORENC, Marcel

230. Arheološka istraživanja antiknog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1953.–1955. godine / Branka Vikić-Belančić i Marcel Gorenc. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Summary] The archaeological excavations of antique thermas at Varaždinske Toplice- Aquae Jasae /1953–

- 1955). – List of the Photographs str. 126–127. – + table od 1. do 27. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 1(1958), str. 75–127.
231. Istraživanja antiknog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1956. do 1959. godine / Branka Vikić-Belančić i Marcel Gorenc. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Untersuchungen in den Thermen von Varaždinske Toplice (Aquae Jasae) von 1956–1959. – + table 1–19. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 2(1961), str. 181–223.
232. Završna istraživanja antičkog kupališnog kompleksa u Varaždinskim Toplicama / Branka Vikić-Belančić i Marcel Gorenc. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Plan kupališnog kompleksa na presavijenom listu. – Zusammenfassung : Abgeschlossene Ausgrabungen des Antiken Badekomplexes in Varaždinske Toplice (Aquae Jasae). – + table 1–16. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 4(1970), str. 121–152.
233. Antičko kiparstvo jugoistočne Štajerske i Rimska umjetnost Norika i Panonije / Marcel Gorenc. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Antike Bildhauerarbeiten Suedoststeiermarks und die roemische Kunst Norikums und Panoniens. – + table 1–30. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 5(1971), str. 15–46.
234. Arheološko-urbanistička problematika Ludbrega / Branka Vikić-Belančić i Marcel Gorenc. – Ilustr. – Bibliografija. – Popis slika u tekstu i sadržaj tabli. – Resume : La problematique archeologique et d'urbanisme de Ludbreg. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 14(1981), str. 85–95.
235. Minerva iz Varaždinskih Toplica i njezin majstor / Marcel Gorenc. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Sadržaj tabli. – Summary : Varaždinske Toplice Minerva; The Statue and the Sculptor. – + table 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 95–108.

GRANIĆ, M. J.

236. Nova pećina (špilja) / M. J. Granić. – Ilustr. // Vjestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 3 (1882), str. 79–80.

GREGL, Zoran

237. Urne s cilindričnim vratom šireg zagrebačkog područja / Zoran Gregl. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis tabli. – Zusammenfassung : Die Zylinderhalsurnen aus dem gebiet der Stadt Zagreb. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu.. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 14(1981), str. 57–65.
238. Rimski medicinski instrumenti iz Hrvatske 1. / Zoran Gregl. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 184–192. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Die roemischen medizinischen Instrumente aus Kroatien 1. – + table 1–12. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 175–198.
239. Rimski medicinski instrumenti iz Hrvatske 2. : Prilog poznavanju farmacije u provinciji Panoniji / Zoran Gregl. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 179–180. – sadržaj tabli i slika u tekstu. – Zusammenfassung : Die roemischen medizinischen Instrumente aus Kroatien 2. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 175–181.
240. Figuralna ornamentika na urnama u obliku kuće / Zoran Gregl. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis slika i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Figurale Ornamentik an hausurnen – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 20(1987), str. 85–92.
241. Rekonstrukcija groba 48 s rimskodobne nekropole Gornja Vas u lapidariju Arheološkog muzeja u Zagrebu / Dunja Gerić, Zoran Gregl. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis slika i crteža. – Summary : Rekonstruktion des Grabes 48 aus der roemerzeitlichen Nekropole Gornja Vas im Lapidarium des Archaeologischen Museums i Zagreb. – + slike 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 43–52.

242. Antičko nalazište Repišće kod Jastrebarskog / Zoran Gregl. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Roemerzeitliche Fundstaette Repišće bei Jastrebarsko // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 145–150.
243. Nadgrobna stela iz Siska (CIL 3. 3985) / Zoran Gregl, Branka Migotti. – Ilustr. – Kratice. – Literatura. – Karta i slike. – Summary : The funerary stele from Sisak (CIL 3. 3985) // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 119–164.
244. Rimski nekropola Gornja Vas na Žumberku / Zoran Gregl. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog nalaza. – Popis literature. – Summary : The Roman period necropolis of Gornja Vas on Žumberak. – Table 1–58. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 221–331.

GROAG, Edmund

245. Zum Militaerkommando in den senatorischen Provinzen / Edmund Groag. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 217–218. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

GRUBER, Dane

246. Luka Olić- Oriovčanin kano arkeolog / Dane Gruber. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 3 (1879), str. 78–84.

GRŽETIĆ, Nikola

247. O domaćih oltarih u Slovjena / Nikola Gržetić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God.14, br. 4 (1892), str. 118–119.

GUNDRUM, Fran

248. Latinski rukopis svećenika dalmatinca iz petnaestog stoljeća / Fran Gundrum. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 6(1902), str. 110–114.
249. Tobožnja kruna iz Malina / Fran Gundrum. – Ilustr. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 124–125.

GVOZDANOVIĆ, Vladimir

250. Sv. Dimitrije u Brodskom Drenovcu / Vladimir Gvozdanović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : St. Demetrius at Brodski Drenovac // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 5(1971), str. 211–222.

HANČEVIĆ, Janko

251. X-ray analysis of the Zagreb Mummy / Branko Plavšić, Janko Hančević. – Ilustr.– Tekst pisan na engleskom jeziku. – [Sažetak] Analiza klasičnih rendgenograma Zagrebačke mumije. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 99–103.

HOFFILLER, Viktor

252. Thrački konjanik / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 6(1902), str. 192–209.
253. Antikne bronsane posude iz Hrvatske i Slavonije u narodnom muzeju u Zagrebu / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 98–123.
254. Predmeti iz rimskog groblja u Stenjevcu / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 166–178.

255. Otkriće rimskoga groba u Dolnjoj Lomnici kod Velike Gorice / Viktor Hoffiller // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 207–208.
256. Olovna pločica sa zavjetnim reljefom iz Srpske Mitrovice / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 8(1905), str. 118–128.
257. Prehistorijsko groblje u Smiljanu kraj Gospića / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 8(1905), str. 193–203.
258. Olovna pločica s reljefom iz Divoša / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 8(1905), str. 204–207.
259. O nekim rimskim starinama, nabavljenim za narodni muzej godine 1906. / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 9(1906/1907), str. 194–200.
260. Donnerov žrtvenik u crkvi Sv. Katarine u Zagrebu / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 9(1906/1907), str. 241–245.
261. Prilog poznavanju obrtničkih cehova grada Zagreba u srednjem vijeku / Viktor Hoffiller. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 107–119.
262. Staro groblje u Velikoj Gorici / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 120–134.
263. Oprema rimskoga vojnika u prvo doba carstva / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 11(1910/1911), str. 145–240.
264. Novi rimski kameni spomenici u Osijeku / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 1–7.
265. Oprema rimskoga vojnika u prvo doba carstva / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 16–132.
266. Spomenici rimskog lončarskoga obrta u Vinkovcima / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 14(1915–1919), str. 185–195.
267. Radnje ljubljanskog kipara Franje Robbe u Zagrebu / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 14(1915–1919), str. 205–235.
268. Idol od ilovače iz Dalja / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla br. 6. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 249–255.
269. Novi ulomak rimskog vojničkog diploma / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Inhalt // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 16(1935), str. 57–60.
270. Novi Tračko-Mitrički votivni reljef / Viktor Hoffiller. – Ilustr. – Inhalt // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 16(1935), str. 61–66.

HORVAT, Benko

271. Nepoznati brončani medaljon carice Faustine starije / Benko Horvat. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 263–269.

HORVAT, Zorislav

272. Kapela sv. Tri Kralja u Tkalcima nad Krapinom / Zorislav Horvat. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli. – Zusammenfassung : Die Kapelle der Heiligen Drei Koenige in Tkalci oberhalb Krapina. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 291–297.

HORVATINČIĆ, Nada

273. Radiocarbon dating of the Liber linteus Zagrabiensis / Dušan Srdoč, Nada Horvatinčić. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – [Sažetak] Određivanje starosti Zagrebačke lanene knjige metodom radioaktivnog ugljika // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 89–83.

HOVORKA Zderas, Oskar

274. Važnosti i značenju dalmatinskih gomila / Oskar Hovorka Zderas. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 3(1898), str. 127–130.
275. Narodne priče o životinjama na poluotoku Pelješcu u Dalmaciji / Oskar Hovorka Zderas. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 209–210.
276. Plinius i narodna medicina u Dalmaciji / Oskar Hovorka Zderas. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 211–214.

ILAKOVAC, Boris

277. Brončani okovi od osovina rimskih vrata iz ulice Kraljskog Dalmatina u Zadru / Boris Ilakovac. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Bronzebeschlaege einer roemischen Tuer aus der Kraljski Dalmatin-Gasse in Zadar // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 139–144.
278. Ranokršćanski relikvijari Kesenske (Cissa) biskupije iz Novalje na otoku Pagu / Boris Ilakovac. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis priloga. – Summary : Early Christian reliquaries from the Cissa Bishopric in Novalja on the island of Pag // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26/27(1993/1994), str. 47–65.
279. Postanak i razvoj ninskih (Aenona) mostova / Boris Ilakovac. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis priloga. – Summary : Origin and development of Nin (Aenona) bridges // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 28/29(1995/1996), str. 73–95.
280. Limitacija agera rimske Kise (Cissa) / Boris Ilakovac. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Land division of the Roman ager at Cissa on the island Pag // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 69–82.
281. Kad je popločen i ukrašen emporij rimske kolonije Jader / Boris Ilakovac. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Popis priloga. – Summary : When was the emporium of the Roman colony of Jader paved and decorated // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 93–105.
282. Antički geodetski instrumenti groma / Boris Ilakovac. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Popis slika. – Summary : The ancient geodetic instrument groma // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 159–171.

ILKIĆ, Mato

283. Pečati na antičkim opekama i krovnim crepovima iz Sotina (Cornacum) / Mato Ilkić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : Stamps on Roman bricks and roof-tiles from Sotin (Cornacum) // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 38(2005), str. 19–52.
284. Dvije rijetke vrste rimskog carskog novca s područja antičke Liburnije / Mato Ilkić, Martina Čelhar. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : Two rare Roman imperial coins found in Roman Liburnia // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 333–338.
285. Nalazi rimskog novca iz Pakoštana / Mato Ilkić, Marko Meštrov. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Summary : Finds of Roman coins from Pakoštane // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 339–346.

IVANČAN, Ljudevit

286. Iskapanje u rimskom groblju u Stenjevcu / Ljudevit Ivančan. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 3(1898), str. 207–214.
287. Crkva Svih Svetih u Stenjevcu / Ljudevit Ivančan. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 6(1902), str. 187–191.

IVKANEC, Ljudevit

288. Njekoih nadpisih u Ogulinu / Ljudevit Ivkanc. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 7, br. 2 (1885), str. 38–39.

JANKOVIĆ, Ivor

289. Mala stopala, veliki koraci: razvoj dvonožnosti kao prva stepenica u razvoju čovjeka / Ivor Janković. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Small feet – Large steps : The development of bipedal locomotion as the first stage in human evolution // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 38(2005), str. 111–132.

JARAK, Mirja

290. Napomene uz problem porijekla ranokršćanskog simbolizma / Mirja Jarak. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Anmerkungen zum Problem des Ursprungs des fruechristlichen Symbolismus // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 21(1988), str. 67–78.

JELIĆ, Luka

291. Zvonik spljetske stolne crkve / Luka Jelić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + table 3a i 3b // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 1(1895), str. 29–95.
292. Crtrice o najstarijoj povjest Spljeta / Luka Jelić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 2(1896/97), str. 26–41.
293. Povjesno-topografske crtrice o biogradskom primorju / Luka Jelić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 3(1898), str. 33–126.
294. Spomenici grada Nina / Luka Jelić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 156–171.
295. Spomenici grada Nina : nastavak / Luka Jelić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 5(1901), str. 184–192.
296. Spomenici grada Nina : nastavak / Luka Jelić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 6(1902), str. 103–116.
297. Duvanjski sabor / Luka Jelić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 135–145.

JEVREMOVIĆ, Luka

298. Stari natpisi iz okolice Požarevca u Srbiji / Josip Brunšmid, Luka Jevremović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 5(1901), str. 1–18.

KADI, Marijan

299. Fotogrametrijska obrada kipa Minerve iz Varaždinskih Toplica / Marijan Kadi. – Ilustr. – Sadržaj tabli. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 109–110.

KAER, Petar

300. Starine u Bristi-Pasićini okružn. poglavarstva Metkovskoga / Petar Kaer // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 7, br. 4 (1885), str. 107–113.

KAHRSTEDT, Ulrich

301. Zwei Erdlager in Jugoslavien / Ulrich Karhsted. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 183–188. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

KARAMAN, Ljubo

302. Crkvice Sv. Mihajlan kod Stona / Ljubo Karaman. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 81–116.
303. O počecima srodnojvjekovnog Splita do godine 800. / Ljubo Karaman. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Die Anfaenge des mittelalterlichen Split bis zum Jahre 800. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 419–436. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«
304. O spomenicama 7. i 8. stoljeća u Dalmaciji i o pokrštanju Hrvata / Ljubo Karaman. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 22/23(1940/1941), str. 73–113.

KARAVANIĆ, Ivor

305. Kamene rukotvorine s nalazišta Spiennes iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu / Ivor Karavanić. – Ilustr. – Bibliografija. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Stone tools from the site in Spiennes, part of holdings of the Archeological Museum in Zagreb. – Katalog str. 10–14. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26–27 (1993/1994), str. 7–20.
306. Rukotvorine iz Spiennesa u svjetlu eksploatacije kamenih materijala u neolitiku / Jacqueline Balen, Ivor Karavanić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Popis ilustracija. – Resume : Les artefacts de Spiennes et l'exploitation du silex au Neolitique. – + table 1–13 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 36(2003), str. 7–27.
307. Cijepani litički materijal s prapovijesnog nalazišta Slavča, Nova Gradiška / Rajna Šošić, Ivor Karavanić. – Ilustr. – Literatura. – Summary : Technological and typological analysis of the chipped stone assemblage from the prehistoric site of Slavča, Nova Gradiška // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 17–41.

KARAVANIĆ, Snježana

308. Ostava iz Mačkovca / Snježana Karavanić, Marija Mihaljević. – Ilustr. – Katalog str. 7–13. – Literatura. – Summary : Mačkovac hoard. – + table 1–12. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 7–36.

KARLIĆ, Petar

309. Statut Lige kotara ninskoga / Petar Karlić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 287–298.

KEIL, Josef

310. Basaltstele des Koenigs Antiochos I. von Kommagene / Josef Keil. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tablae br. 8. i br. 9. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 129–134. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

KERN, Hinko

311. Nepoznata medalja cara Vetrana / Hinko Kern // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 6, br. 1(1884); str.18.

KIŠPATIĆ, Mišo

312. Kostii iz Baračeve špilje kod Kršlja / Mišo Kišpatić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 7, br. 2 (1885), str. 33–37.
313. Predhistorijsko kameno orudje iz narodnoga muzeja / Mišo Kišpatić // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 9, br. 3 (1887), str. 76–86.
314. Predhistorijsko kameno orudje iz narodnoga muzeja: konac / Mišo Kišpatić // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 9, br. 4(1887), str. 115–121.

KLAIĆ, Vjekoslav

315. Topografske sitnice / Vjekoslav Klaić.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 2, br. 3 (1880), str. 66–69.
316. Topografske sitnice: nastavak / Vjekoslav Klaić.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 2, br. 4 (1880), str. 103–109.
317. Topografske sitnice: nastavak i konac / Vjekoslav Klaić.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 3, br. 3 (1881), str. 68–75.
318. Sirmia citerior et ulterior / Vjekoslav Klaić.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 4, br. 4 (1882), str. 101–107.
319. Croatia superior et inferior / Vjekoslav Klaić.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. God. 1(1895), str. 96–119.
320. Rodoslovje knezova Nepilića od plemena Svačić / Vjekoslav Klaić.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. God. 2(1898), str. 1–18.
321. Ime i porijeklo Frankopana / Vjekoslav Klaić. – Ilustr.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 1–20.
322. O knezu Novaku (1368) / Vjekoslav Klaić. – Ilustr.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 177–180.
323. Rimski zid od Rijeke do Prezida / Vjekoslav Klaić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 5(1901), str. 169–176.
324. Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku / Vjekoslav Klaić // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 6(1902), str. 1–31.
325. »Indagines« i »Portae« u Hrvatskoj i Slavoniji / Vjekoslav Klaić.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 1–9.
326. »Kastrum Antiquum Paganorum« kod Kašine u gori zagrebačkoj / Vjekoslav Klaić.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 10–14.
327. Građa za topografiju ličko-krbavske županije u srednjem vijeku : nastavak / Vjekoslav Klaić // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 129–144.
328. O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske (1091–1207) / Vjekoslav Klaić // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 8(1905), str. 107–117.
329. Hrvatsko kraljevstvo u 15. stoljeću i prvom četvrtini 16. stoljeća (1409–1526) / Vjekoslav Klaić.- Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 8(1905), str. 129–147.
330. Topografske sitnice / Vjekoslav Klaić // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 8(1905), str. 185–193.
331. Krapinski gradovi i predaje o njima / Vjekoslav Klaić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 1–23.
332. Zanimljiv pečat hrvatskih banova Jurja Draškovića i Franje Frankopana Slunjskoga (1567–1572) / Vjekoslav Klaić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 47–49.
333. Novi koledar u Hrvatskoj i Slavoniji / Vjekoslav Klaić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 11(1910/1911), str. 1–3.

334. Prilozi za povjest grada Zeline / Vjekoslav Klaić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 11(1910/1911), str. 13–17.
335. Zaključci hrvatskih sabora i njihova sankcija za prva tri Hasburgovca : (1527–1608) / Vjekoslav Klaić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 11(1910/1911), str. 18–22.
336. Županija Pset (Pesenta) i pleme Kolunić / Vjekoslav Klaić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 1–12.
337. Građa za topografiju i historiju hlivanjske županije i grada Hlivna / Vjekoslav Klaić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 13–24.
338. Knj. za turskoga vladanja : (1522–1688) / Vjekoslav Klaić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 257–262.

KLARIĆ, Mate

339. Obrovac srednjovjernih isprava (od 10–14 vijeka) : prilog povjesno-monumentalnoj topografiji sjeverne Dalmacije / Mate Klarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 16(1935), str. 19–56

KLEMENC, Josip

340. Nov rimski vojnički zapis iz Murse / Josip Klemenc. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 271–274.
341. Ranorimski napis iz Siska / Josip Klemenc. – Ilustr. – Inhalt // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 16(1935), str. 67–68.
342. Ostava u Ličkom Ribniku / Josip Klemenc. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 16(1935), str. 82–125.
343. Rimsko groblje u Maksimiru kraj Zagreba / Josip Klemenc. – Ilustr. – Inhalt // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 16(1935), str. 126.

KNIEWALD, Dragutin

344. Zagrebački sakramentarij Sv. Margarete MR 126 / Dragutin Kniewald. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung. – + table br. 46 do br. 49. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 453–464. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

KOCH, Ferdo

345. Mikroskopsko istraživanje nekih neolitičkih kamenih predmeta / Ferdo Koch // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 179–181.

KOGUTT, Marvin

346. X-ray analysis of three Egyptian mummies / Branko Plavšić, Ante Rendić-Miočević, Ivan Mirnik, Marvin S. Kogutt. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – [Sažetak] Radiološka analiza triju egipatskih mumija. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26/27(1993/1994), str. 157–166.

KOLANDER, Zlatko

347. »Ex libris« Zagrebačkoga nadbiskupa Aleksandra Alagovića / Zlatko Kolander. – Ilustr // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 78–80.

KOS, Milko

348. Slovenski zapisi u rukopisu Basilika : Cod. Graec. 1352. Narodne biblioteke u Parizu / Milko Kos. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 275–276.

KOS, Peter

349. A find of Celtic coins from the area of Balina Glavica (Sinotion) in Dalmatia / Peter Kos. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliography. – Sažetak : nalazi keltskog novca s područja Baline Glavice (Sinotion) u Dalmaciji // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 147–158.

KOVAČIĆ, Vladimir

350. Morska razina u rimsko doba na području Istre / Eric Fouache, Sanja Faivre, Jean Jacques Dufaure, Vladimir Kovačić, Francis Tassaux, Pierre Tronche. – Ilustr. – Bibliografija. – Popis slika. – Summary : Sea level in Roman times in Istria // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 173–190.

KRNIC, Bogoljub

351. Zagrebačka isprava iz godine 1482. o oprostima od plaćanja maltarine / Bogoljub Krnic // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 8(1905), str. 158–164.
352. Judicium Generale (opći sud) u Ugarskoj i Hrvatskoj / Bogoljub Krnic. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 9(1906/1907), str. 1–76.
353. Suvremeni izvještaj o smaknuću Zrinskoga i Frankopana / Bogoljub Krnic. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 138–142.

KRŠINIĆ, Frano Šove

354. Nalaz novih ulomaka grčkog natpisa iz Lumbarde na otoku Korčuli / Frano Šove Kršinić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Ein Neufund von Bruchstuecken der griechischen Inschrift aus Lumbarda auf der Insel Korčula. – + 2 table // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 4(1970), str. 119–120.

KRŠNJAVI, Isidor

355. Lepoglavska monstranca / Isidor Kršnjavi // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 1 (1879), str. 16–17.

KRZRNARIĆ Škrivanko, Maja

356. Prilog poznavanju arhitekture starčevačke kulture u Vinkovcima / Marko Dizdar, Maja Krzrnarić Škrivanko. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis citirane literature. – Popis ilustracija. – Summary : A contribution to the study of the Starčevo Culture architecture in Vinkovci. – + 2 priloga na presavijenim listovima i table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 7–22.

KUBITSCHER, Wilhelm

357. Aus Dalmatien und seinem Hinterlande / Wilhelm Kubitscher. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Tekst članka na njemačkom jeziku // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 35–42.

KUKULJEVIĆ Sakcinski, Ivan

358. Dva spomenika kova zlatarskoga / Ivan Kukuljević Sakcinski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 4 (1882), str. 97–101.

LANZIER, Raymond

359. Le tresor d'Atgentarie de Chalon-sur-Saone (Saone-et-Loire) / Raymond Lanzier. – Ilustr. – Tekst pisan na francuskom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst. – + table 15. i 16. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 285–291. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

LASZOWSKI, Emilijan

360. Prilog k hrvatskoj sfragistici 1. / Emilijan Laszowski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 1(1895), str. 120–136.
361. Prinosi Hrvata na mađarski narodni muzej u Budimpešti / Emilijan Laszowski. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 2(1896/97), str. 9–20.
362. Grb plemena Mogorovića / Emilijan Laszowski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 2(1896/97), str. 21–25.
363. Prilog rodopisu Hercega Sv. Save : Hrvatska grana Hercega Sv. Save. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 3(1898), str. 25–29.
364. Podjeljenje plemstva po banu Nikoli g. 1346. / Emilijan Laszowski // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 71–77.
365. Šest bilježaka iz listina 13. vijeka / Emilijan Laszowski // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 207–208.
366. Prilog k hrvatskoj sfragistici 2. / Emilijan Laszowski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 5(1901), str. 73–86.
367. Draganičke zastave / Emilijan Laszowski // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 5(1901), str. 244.
368. Dvije bilješke iz povjesti grada Zagreba u 16. vijeku / Emilijan Laszowski. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 5(1901), str. 245–246.
369. Trg kod Ozlja / Emilijan Laszowski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 6(1902), str. 215–223.
370. Nekoliko bilježaka o crkvi B.D.M. u Žukanju / Emilijan Laszowski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 6(1902), str. 224–225.
371. Povjesne crtice o gradu Beli u županiji varaždinskoj / Emilijan Laszowski. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 191–202.
372. Povjesni podaci o obitelji Vragovića maruševačkih / Emilijan Laszowski. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 203–206.
373. Stari grbovi zemalja Nezavisne Države Hrvatske / Emilijan Laszowski. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 22/23(1940/1941), str. 207–221.

LEBZELTER, Viktor

374. Zur Rassengeschichte der Jugoslaven / Viktor Lebzelter. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Tekst članka na njemačkom jeziku. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 25–30.

LUETIĆ, Tihana

375. Darovi i darovatelji Arheološkom odjelu Narodnog zemaljskog muzeja u Zagrebu od 1868. do 1875. godine / Tihana Luetić // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 217–264.

LIŠČIĆ, Vladimir

376. Nalazi noričkih tetradrahmi u posjedu Arheološkog muzeja u Zagrebu / Vladimir Liščić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli. – Zusammenfassung : Die Funde norischer Tetradrahmen im Archaeologischen Museum in Zagreb. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 10/11(1977/1978), str. 235–258.

LOEHR, August

377. Talerfunde in Suedosteuropa / August Loehr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – + table br. 66 i br. 67. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 548–552. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

LOVENJAK, Milan

378. Novi natpis vojnog obilježja iz okolice Zagreba / Luka Bekić, Milan Lovenjak. – Ilustr. – Literatura. – Summary : New military inscription from the environs of Zagreb // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 197–204.

LOŽAR, Rajko

379. Ostanke bronaste konjske statue s Trojan (Prispevek k poznanju monumentalne rimske bronaste plastike) / Rajko Ložar. – Ilustr. – Tekst pisan na slovenskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Ueberreste einer Pferdestatue aus Bronze vom Trojan (Atrans) // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 353–367. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

LUSCHIN- Ebengreuth, Arnold

380. Die ungarischen Friesacher / Arnold Luschin- Ebengreuth. – Ilustr. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 151–157.

LJUBIĆ, Martin

381. Hercegovački natpisi / Martin Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 1 (1881), str. 17–18.

LJUBIĆ, Šime

382. Kollerova egipatska sbirka / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu. – 1 (1870), str. 29–54.
383. Stari novci / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu. – 1 (1870), str. 55–146.
384. Popis predmeta iz predhistoričke dobe u Narodnom zemaljskom muzeju u Zagrebu / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + 4 table // Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu. – 2 (1876), str. 1–56.
385. Dragulj iz predhistoričke dobe / Šime Ljubić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 1 (1879), str. 6–12.
386. Biač: ulomak iz arkeol. Putopisa 1873 / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 1 (1879), str. 12–15.
387. Nadpisi rimski nepoznati ili krivo izdani / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 1 (1879), str. 21–22.
388. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju / Šime Ljubić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 1 (1879), str. 22–24.
389. Aquae Jasae: Toplice Varaždinske / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 2 (1879), str. 33–43.
390. Biač: ulomak iz arkeol. Putopisa 1873: nastavak i konac / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 2 (1879), str. 50–55.
391. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 2 (1879), str. 58–59
392. Pisani spomenici: iskopani u Sisku tečajem god. 1876–7. od arkeolog. Društva Siscia / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 3 (1879), str. 65–74.
393. Rittium (Surduk) / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 4 (1879), str. 97–101.

394. Još dvije zavjetne ruke iz bronza / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 4 i 5. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 1, br. 4 (1879), str. 107–108.
395. Kip morske boginje s jednozubnim sidrom / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 1, br. 4 (1879), str. 118–120.
396. Predhistorička venus / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 1, br. 4 (1879), str. 120–122.
397. Topusko: (Ad fines) / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + 3. tabele // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 1 (1880), str. 1–11.
398. Pisani spomenici: iskopani u Sisku od arheol. društva Siscia tečajem god. 1878. / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 1 (1880), str. 11–12.
399. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 1 (1880), str. 20–21.
400. Primjetbe na »prilog tumačenju dragulja« / Šime Ljubić – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 1 (1880), str. 21–24.
401. Topusko: (Ad fines), konac / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 2 (1880), str. 34–42.
402. Nadpisi rimski nepoznati ili krivo izdani: nastavak / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 2 (1880), str. 43–44.
403. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 2 (1880), str. 45–47.
404. Primjetbe na »prilog tumačenju dragulja«: nastavak / Šime Ljubić – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 2 (1880), str. 47–58.
405. Nekoliko glagolskih natpisa iz Grižana u Vinodolu / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 3 (1880), str. 70–71.
406. Nadpisi koji su došli ili će doći u zemaljski muzej: nastavak / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 1, br. 3 (1880), str. 72–76.
407. Panonski kipari za cara Galerija / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 3 (1880), str. 80–81.
408. Primjetbe na »prilog tumačenju dragulja«: nastavak, konac / Šime Ljubić – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 3 (1880), str. 81–90.
409. Nadpisi rimski nepoznati ili krivo izdani: nastavak / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 1, br. 4 (1880), str. 101–103.
410. Arheološke crtice iz mog putovanja po nekih predjelih Podravine i Zagorja god. 1879. / Šime Ljubić – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 1, br. 4 (1880), str. 110–120.
411. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 2, br. 4 (1880), str. 120–122.
412. Prva otkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji / Šime Ljubić – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 3, br. 1 (1881), str. 1–11.
413. Predhistoričke starine u Prozoru i u Brlogu / Šime Ljubić – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 3, br. 1 (1881), str. 11–14.
414. Nadpisi rimski nepoznati ili krivo izdani: nastavak / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 3, br. 1 (1881), str. 14–15.
415. Natpisi iz srednjeg doba / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 3, br. 1 (1881), str. 24–25.

416. Arheološka isprava / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 2 (1881), str. 44–47.
417. Alveria / Šime Ljubić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 2 (1881), str. 47–49.
418. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 2 (1881), str. 49–50.
419. O nekotih nedavno nadjenih ilirskih pjenezih : po Arturu I. Evansu / preveo Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + 2. table // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 3 (1881), str. 63–68.
420. Rimski natpis u Osjeku iskapan / Šime Ljubić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 3 (1881), str. 84–85.
421. Privoljski natpis / Šime Ljubić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 4 (1881), str. 97–99.
422. O nekotih nedavno nadjenih ilirskih pjenezih : po Arturu I. Evansu / preveo Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + 2. table // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 4 (1881), str. 99–108.
423. Arheološko iskapanje u Bakru / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + 4. table // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 1 (1882), str. 1–9.
424. Putopisne arheološke bilješke od Ogulina do Prozora / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 1 (1882), str. 12–23.
425. O nekotih nedavno nadjenih ilirskih pjenezih : po Arturu I. Evansu / preveo Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + 2. table // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 1 (1882), str. 23–25.
426. O nekotih nedavno nadjenih ilirskih pjenezih : konac / preveo Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 2 (1882), str. 38–48.
427. Arheološko iskapanje u Bakru : nastavak / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 2 (1882), str. 48–54.
428. Munjevački nadpisi / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 2 (1882), str. 54–56.
429. Sisački natpis / Šime Ljubić. – Ilustr. // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 3 (1882), str. 65–66.
430. Arheološko iskapanje u Bakru : konac / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 3 (1882), str. 66–77.
431. Rimski nadpisi u vrtu gospoje Kapor u Korčuli / Šime Ljubić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 3 (1882), str. 77–79.
432. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 3 (1882), str. 80–88.
433. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 4 (1882), str. 113–116.
434. Andautonia (Šćitarjevo) : i započetak izkapanja od strane nar. zem. muzeja na onom tlu / Šime Ljubić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 5, br. 1 (1883), str. 1–13.
435. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 5, br. 1 (1883), str. 17–18.
436. Bazilika sv. Synerotesa u Mitrovici / Šime Ljubić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 5, br. 1 (1883), str. 19.

437. Arheološka iskopanja na petrovačkoj gradini u Sriemu, gdje tobož starorimska Bassianis / Šime Ljubić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + skika i tabla // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 5, br. 2 (1883), str. 33–49.
438. Prinosak k istraživanju predmeta predhistoričke kamenite dobe u Dalmaciji i u Hrvatskoj / Šime Ljubić. – Ilustr. – + slika // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 5, br. 2 (1883), str. 49–52.
439. Arheološka iskopanja na Petrovačkoj gradini u Sriemu, gdje tobož starorimska Bassianis : konac / Šime Ljubić. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 5, br. 3 (1883), str. 66–70.
440. Hercegovački nadpisi na Radimnji blizu Stoca / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 5, br. 3 (1883), str. 80–82.
441. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 5, br. 3 (1883), str. 83–88.
442. Sustjepan kod Solina. Rimski nadpis u Sućurcu. Iskopanje starina na Solinu. / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 5, br. 4 (1883), str. 99–102.
443. O nepravilnosti naziva »ugarski ili ugarsko-skandinavski skup« u dielbi predhistoričkih predmeta iz bakrene dobe / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + 2. table // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 6, br. 1 (1884), str. 1–14.
444. Dukljanske starine / Šime Ljubić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 6, br. 2 (1884), str. 33–43.
445. Baška na otoku Krku / Šime Ljubić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 6, br. 3 (1884), str. 71–74.
446. Nadpisi rimski / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 6, br. 3 (1884), str. 75.
447. Dvie izjave o velevažnom arkeol. otkriću na Solinu prošlog stoljeća / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 6, br. 4 (1884), str. 116–119.
448. Japudija i predhistoričko otkriće u Prozoru kod Otočca / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + 3. table // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 7, br. 1 (1885), str. 1–11.
449. Starine rimske iz Mitrovice nadošle nedavno u zem. arkeol. muzej / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 7, br. 1 (1885), str. 1–18.
450. Rimski nadpisi u Rami / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 7, br. 1 (1885), str. 21.
451. Japudija i predhistoričko otkriće u Prozoru kod Otočca: nastavak / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + 3. table // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 7, br. 2 (1885), str. 39–47.
452. Prvo otkriće predhistoričkih grobja kod žara u Hrvatskoj / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla br. 4. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 7, br. 3 (1885), str. 65–72.
453. Terramara u Hrvatskoj / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 7, br. 4 (1885), str. 97–98.
454. Kaciga iz rimske dobe / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 7, br. 4 (1885), str. 113.
455. Rimske herme u Mitrovici (Syrmium) / Šime Ljubić. – + 1. tabla // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 1 (1886), str. 1–6.
456. Rimski nadpis u Senju grčkim pismeni / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 1 (1886), str. 15–16.

457. Prvi tragovi predhistoričkih opažanja u nas još početkom prošlog stoljeća / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 1 (1886), str. 17–19.
458. Srebrni novac Nikole Zrinjskoga / Šime Ljubić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 2 (1886), str. 33–36.
459. Japudija i predhistoričko otkriće u Prozoru kod Otočca: nastavak / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + 3. table // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 2 (1886), str. 39–50.
460. Prvi tragovi predhistoričkih opažanja u nas još tečajem 17. stoljeća / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 2 (1886), str. 50–52.
461. Nov, dokaz da se je otok Hvar prvobitno zvao (Pitieja) / Šime Ljubić. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 3 (1886), str. 65–66.
462. Rimski novci obiteljski ili ti konsularski nar. zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u tablah Cohenovih i kod Riccia, ili se u čem od njihovih razlikuju / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 3 (1886), str. 72–74.
463. O groblju sv. Sinerota u Mitrovici / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 4 (1886), str. 97–105.
464. Oris dosadašnjega uspjeha u istraživanju spomenika iz kamene dobe u Dalmaciji, i nov prinos / Šime Ljubić. – + tabla 1. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 1 (1887), str. 1–4.
465. Dva nova miljokaza iz okolice Sirmiuma / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 1 (1887), str. 14–19.
466. Harpocrates / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 3. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 2 (1887), str. 33–36.
467. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 2 (1887), str. 44–46.
468. Rimski nadpis našast u Potirni na otoku Korčuli / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 3 (1887), str. 69–71.
469. Riedki spomenik sriedovječni u Zadru / Šime Ljubić. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 3 (1887), str. 87–88.
470. Terramara u Hrvatskoj / Šime Ljubić. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 4 (1887), str. 97–98.
471. Staro-bosanski pečat / Šime Ljubić. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 4 (1887), str. 99–100.
472. Prvo otkriće predhistoričkog selišta iz kamene dobe u našoj zemlji / Šime Ljubić. – + tabla 1. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 1 (1888), str. 1–2.
473. Spomenici osobita lika iz kamene dobe, otkriti u Dalmaciji, a sada u arheol. muzeju u Zagrebu / Šime Ljubić. – + tabla 1. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 1 (1888), str. 3–5.
474. Znameniti natpis rimski / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 1 (1888), str. 5–7.
475. Prinesak k staro-hrvatskim spomenikom ornamentiki iz Nina / Šime Ljubić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 1 (1888), str. 13–16.
476. O napredku arheološke znanosti u našoj Hrvatskoj zemlji / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 1 (1888), str. 19–23.
477. Otkriće bakrenih i rimskih novaca iz 1. i 2. stoljeća po Isukrstu u okolici Prugovca u Podravini, svi su velikog modula / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 2 (1888), str. 33–45.

478. O napredku arheološke znanosti u našoj Hrvatskoj zemlji / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 2(1888), str. 45–57.
479. O napredku arheološke znanosti u našoj Hrvatskoj zemlji: nastavak / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 3(1888), str. 75–80.
480. Rimski nadpis iz Bosne / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 3(1888), str. 80–81.
481. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 3 (1887), str. 81–82.
482. O napredku arheološke znanosti u našoj Hrvatskoj zemlji: nastavak i konac / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 4(1888), str. 106–110.
483. Odlomak predhistoričkog groblja u Prozoru / Šime Ljubić. – + tabla 1. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 1(1889), str. 1–2.
484. Natpis rimski iz Gjurgjevca / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 1(1889), str. 2–3.
485. Iskapanje u Gradini kod Petrovasela blizu Nove Gradiške / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 3(1889), str. 70–73.
486. Crtice iz mog putovanja po južnoj strani gornje Krajine ili gospičko-otočke pukovnije / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 4(1889), str. 104–109.
487. Natpis rimski iz Mitrovice / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 12, br. 1(1890), str. 1–3.
488. Natpis rimski iz Bosne / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 12, br. 3(1890), str. 78–80.
489. Novci Jelačića bana / Šime Ljubić. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 12, br. 3(1890), str. 88–89.
490. Rimski kola / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 1. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 13, br. 1(1891), str. 1–5.
491. Rimski nadpisi iz Koljanih blizu Vrlike u Dalmaciji / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 13, br. 2(1891), str. 41–42.
492. Arheološko iskapanje u Bagu / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 13, br. 4(1891), str. 97–98.
493. Rimski nadpisi : otkriti tečajem god. 1891 u Hrvatskoj, sačuvani u nar. arheolog. Muzeju / Šime Ljubić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br. 1(1892), str. 1–4.
494. Nadpisi rimski iz Danila kod Šibenika / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br. 1(1892), str. 4–5.
495. Šubićev nadpis u Ostrovici dalmatinskoj / Šime Ljubić. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br. 1(1892), str. 8–10.
496. Topusko / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br. 3(1892), str. 65–68.
497. Napadaj Dra. Truhelke čuvara kod zem. muzeja u Sarajevu / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br. 3(1892), str. 85–86.
498. Rimski novci carski zem. muzeja u Zagrebu: kojih nema u Cohenu ili se u čem od njihovih razlikuju: nastavak / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br. 4 (1892), str. 106–109.
499. Ulomci rimskih nadpisa iz Dalmacije / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br. 4 (1892), str. 109–110.
500. Ante Simonić / Šime Ljubić // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br. 4 (1892), str. 109–110.

MAIXNER, Franjo

501. Epigrafske sitnice / Franjo Maixner. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 2 (1879), str. 55–58.
502. Prilog tumačenju » dragulja« / Franjo Maixner. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 3 (1879), str. 85–88.
503. Prilog tumačenju » dragulja«: nastavak i konac / Franjo Maixner. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 4 (1879), str. 109–118.
504. Intagliji i kamenje u osječkom grdskom muzeju / Franjo Maixner. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 2 (1881), str. 33–40.
505. Intagliji u zemaljskom muzeju zagrebačkom / Franjo Maixner. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 3(1881); str75–84.
506. Intagliji u zemaljskom muzeju zagrebačkom : konac / Franjo Maixner // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 4(1881); str108–121.
507. Tumačenje grčkog nadpisa iz blata na otoku Korčuli / Franjo Maixner. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 6, br. 1(1884); str14–17.

MAJNARIĆ, Nikola

508. Prilog za poznavanje Kunićeva prijevoda Ilijade / Nikola Majnarić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Inhalt : Beitrag zur Kenntnis der lateinischen Iliasuebersetzung vor R. Kunić // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 167–178. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

MAJNARIĆ-Pandžić, Nives

509. Kasnolatenski keltski grobovi iz Sotina / Nives Majnarić-Pandžić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Spätlatenezeitliche keltische Gräber aus Sotin. – table 1–5. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 6/7(1972/1973), str. 55–71.
510. Novi nalaz pojasnje kopče tipa Laminci iz Siska / Nives Majnarić-Pandžić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Ein neuer Guertelschnallenfund vom Typ Laminci aus Sisak. – table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 23(1990), str. 55–68.

MAKJANIĆ, Jagoda

511. Analiza legura metodom spektroskopije fluorescentnih X-zraka / Jagoda Makjanić, Ivica Orlić, Vladivoj Valković. – Ilustr. – Popis slika. – Literatuta. – Summary : Elemental Analysis of Alloys by X-Ray Emission Spectroscopy // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 59–68.

MAKJANIĆ, Rajka

512. Reljef šalice tipa »Sarius« iz Osora / Rajka Makjanić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli. – Summary : »Sarius« cups with relief decoration from Osor. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 14(1981), str. 49–55.

MAL, Josip

513. Odklonjena podložniška prisega hrvatskih stanov 1. 1814. / Josip Mal. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Der verweigerte Huldigungseid der kroatischen Staende im J. 1814. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 513–525. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

MALEZ, Mirko

514. Pećina Bezdanjača kod Vrhovina i njezina kvartarna fauna / Mirko Melez. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Die Hoehle Bezdanjača unterhalb Vatinovac bei Vrhovine in der Lika und ihre Quartaerfauna. – + table 1–6. i karta pećine na presavijenom listu. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 1–26.

MALINAR, Hrvoje

515. Konzerviranje staroegipatskih predmeta iz Arheološkog muzeja u Zagrebu / Hrvoje Malinar. – Ilustr. – Summary : Conservation of ancient Egyptian objects from Zagreb Archaeological Museum // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 281–293.

MARIJAN, Boško

516. Ploče rimskih urna na Grepcima kod Livna / Boško Marijan. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Opis slika. – Summary : Roman urn slabs in Grepci near Livno // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 165–186.

MARKOVIĆ, Zorko

517. Problem ranog eneolita u sjeverozapadnoj Hrvatskoj / Zorko Marković. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Slika 3. na presavijenom listu. – Popis slika u tekstu i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Zum Problem des fruehen Aeneolithikums in Nordwestkroatien. – + table 1–11. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 18(1985), str. 1–34.

MAROVIĆ, Metka

518. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (Bibliografija 3. serije Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu) / Metka Marović. – Summary : Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 21(1988), str. 131–155.

MARŠIĆ, Dražen

519. Ikonografski tip ninfa sa školjkama / Dražen Maršić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis slika. – Zusammenfassung : Das ikonographische Typ der Nympe mit der Muschel // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 103–124.

MAŠIĆ, Boris

520. Nalaz grčkog novca u Zagrebu / Zdenka Dukat, Boris Mašić. – Ilustr. – Literatura. – Bibliografske bilješke uz tekst – Summary : Greek coin found in Zagreb // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 38(2005), str. 133–137.

MATAS, A. K.

521. Čitluk (kod Sinja u Dalmaciji) / A.K. Matas. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 2, br. 1 (1880), str. 12–16.
522. Prinost za istraživanje tragova rimskih puteva u Dalmaciji / A.K. Matas // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 2, br. 2 (1880), str. 33–34.
523. Potravlje / A.K. Matas // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 4, br. 2 (1882), str. 33–38.

MATIJAŠIĆ, Robert

524. *Lateres siscienses* (ad CIL 3. 11378–11386) / Robert Matijašić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis tabli. – Summary : *Lateres siscienses*. – + table 1–2. // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 203–215.

MATTINGLY, Harold

525. *Aes signatum* / Harold Mattingly. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Selected bibliography // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 537–545. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«

MAYER, Antun

526. *Ime Mursa* / Antun Mayer. – Zusammenfassung // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 16(1935), str. 5–10.
527. *Iasi* / Antun Mayer. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 16(1935), str. 69–82.
528. *De Iapodibus populo Illyrico Celtis commixto* / Antonius Mayer. – Ilustr. – // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 189–199. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«
529. *Stridon* / Anton Mayer. – Zusammenfassung // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 22/23(1940/1941), str. 175–185.
530. *Vidasus, der illyrische Silvanus* / Anton Mayer. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Tekst pisan na njemačkom jeziku // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 22/23(1940/1941), str. 187–191.

MENĐUŠIĆ, Marko

531. Project »Early farming in Dalmatia« : Danilo Bitinji 2004–2005 / Andrew Moore, Marko Menđušić, Jennifer Smith, Emil Podrug. – Ilustr. – Bibliografija. – Sažetak :Projekt »Rano poljodjelstvo i stočarstvo u Dalmaciji« Danilo Bitinji 2004–2005 // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 15–24.
532. Project »Early Farming in Dalmatia« : Pokrovnik 2006 / Andrew Moore, Marko Menđušić, Jennifer Smith, Joško Zaninović, Emil Podrug. – Ilustr. – Bibliografija. – Sažetak :Projekt »Rano poljodjelstvo i stočarstvo u Dalmaciji« Pokrovnik 2006 // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 25–34.

MENGHIN, Oswald

533. *Einheimische Wurzeln der bandkeramischen Kultur* / Oswald Menghin. – Tekst na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 1–6. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

MERCKLIN, Eugen

534. *Roemische Klappmessergriffe* / Eugen Mercklin. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + table br. 35 do br. 41. // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 339–352. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

MEŠTROV, Marko

535. *Nalazi rimskog novca iz Pakoštana* / Mato Ilkić, Marko Meštrov. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Summary : *Finds of Roman coins from Pakoštane* // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 339–346.

MEYRAT, Pierre

536. The papirus Zagreb 603 / Pierre Meyrat. – ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Bibliography. – Sažetak : papirus Zagreb 603. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 36(2003), str. 181–189.

MIGOTTI, Branka

537. Grčko-helenistička keramika iz Starog Grada na Hvaru 1. / Branka Migotti. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica. – Opis tabli. – Summary : Greek-Hellenistic pottery from Stari Grad on the island Hvar 1. – + table 1–10. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 147–178.
538. Grčko-helenistička keramika iz Starog Grada na Hvaru 2. / Branka Migotti. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica. – Opis tabli. – Summary : Greek-Hellenistic pottery from Stari Grad on the island Hvar 2. – + table 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 19–42.
539. Dalmacija na razmeđu Istoka i Zapada u svjetlu međusobnog odnosa jederske i salonitanske ranokršćanske crkve / Branka Migotti. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica. – Summary : Dalmatia on the watershed between East and West in the light of the relationship between the Jadertine and the Salonitan Early Christian churches // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 163–182.
540. Ranokršćanski grobni nalaz iz Velikih Bastaja kod Daruvara / Branka Migotti. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis literature. – Kratice. – Popis karata i slika u tekstu. – Summary : Early Christian grave finds from Veliki Bastaji near Daruvar // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 28/29(1995/1996), str. 127–157.
541. Nadgrobna stela iz Siska (CIL 3. 3985) / Zoran Gregl, Branka Migotti. – Ilustr. – Kratice. – Literatura. – Karta i slike. – Summary : The funerary stele from Sisak (CIL 3. 3985) // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 119–164.
542. Rimski bulla u Panoniji / Branka Migotti. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis literature. – Kratice. – Summary : Roman bullae in Pannonia. – Table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 187–219.

MIHALJEVIĆ, Marija

543. Ostava iz Mačkovca / Snježana Karavanić, Marija Mihaljević. – Ilustr. – Katalog str. 7–13. – Literatura. – Summary : Mačkovac hoard. – + table 1–12. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 7–36.
544. Late La Tene bronze helmet from the river Sava near Stara Gradiška / Marija Mihaljević, Marko Dizdar. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst str. – Literatura. – [Sažetak] : Kasnolatrenska brončana kaciga iz Save kod Stare Gradiške // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 117–146.

MIHELIC, Sanjin

545. Prilog poznavanju pretpovijesne zemljoradnje / Sanjin Mihelić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Opis ilustracija. – Summary : A contribution to the knowledge of prehistoric agriculture. – + tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 249–264.

MILČETIĆ, Ivan

546. Glagolski natpis iz Beloga na otoku Cresu / Ivan Milčetić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 5, br. 3 (1883), str. 77–80.
547. Arheološko-istoričke crtice s hrvatskih otoka / Ivan Milčetić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 6, br. 1 (1884), str. 18–28.

548. Arheologičko-istoričke crtice s hrvatskih otoka: nastavak / Ivan Milčetić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 6, br. 2 (1884), str. 50–55.
549. Arheologičko-istoričke crtice s hrvatskih otoka: nastavak / Ivan Milčetić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 6, br. 3 (1884), str. 80–85.
550. Arheologičko-istoričke crtice s hrvatskih otoka: konac / Ivan Milčetić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 6, br. 3 (1884), str. 105–116.
551. Tri glagoljske listine iz Istre iz 15. vijeka / Ivan Milčetić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 8(1905), str. 30–33.

MILER, Adolf

552. Dva riedka rimska carska novca / Adolf Miler // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 7, br. 4 (1885), str. 114.

MILINOVIĆ, Šimun

553. Solinski Sustjepan / Šimun Milinović // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 5, br. 1 (1883), str. 13–17.
554. Solinski Sustjepan / Šimun Milinović // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 5, br. 3 (1883), str. 71–77.
555. Drid / Šimun Milinović // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 5, br. 4 (1883), str. 109–115.
556. Solinski sv. Petar / Šimun Milinović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 6, br. 2 (1884), str. 43–50.
557. Sveti Petar kod Klobuka / Šimun Milinović // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 7, br. 3 (1885), str. 77–82.

MILLER, Ferdo

558. Biljege na grobnih lampicah i vazah rimskih u osječkom muzeju / Ferdo Miler // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 9, br. 3 (1887), str. 68–69.
559. Dva rimska napisa nadjena u Osieku / Ferdo Miler // *Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva*. – God. 11, br. 1 (1889), str. 13–14.
560. Prilog numizmatičkoj terminologiji hrvatskoj / Ferdo Miler. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 1(1895), str. 144–147.

MILOŠEVIĆ, Ante

561. Ranosrednjovjekovna sjekira iz Vedrina i drugi nalazi sjekira tog vremena na području Hrvatske. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli i ilustracija. – Zusammenfassung : Fruehmittelalterliche Straitaxt aus Vedrine bei Trilj und andere Straitaxtfunde derselben Zeit in Kroatien – + table 1–2. // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 20(1987), str. 107–123.

MINICHREITER, Kornelija

562. Starčevačko naselje u Pepelanama kod Virovitice / Kornelija Minichreiter. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli. – Ilustracije u tekstu. – Zusammenfassung : Ein Ansiedlung der Starčevo-kultur in Pepelane bei Virovitica. – + Situacioni plan na presavijenom listu i table 1–9. // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 17–40.

MIRDITA, Zef

563. Teoforična imena u onomastici Dardanije u rimsko doba / Zef Mirdita. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Theoporous names in the onomastics of dardania in the Roman period // *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 33–45.

564. O južnoj granici Dardanaca i Dardanije u antici / Zef Mirdita. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : Concerning the southern boundaries of the dardanians and Dardania. – + karte 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 63–92.
565. Prisutnost orijentalnih kultova na području Dardanije / Zef Mirdita. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica. – Literatura. – Summary : The presence of orijental cults in Dardania // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 37–58.

MIRNIK, Ivan

566. Istraživanja predhistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege/ Vera Vejvoda, Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Excavations of Prehistoric Barrows at Kaptol. – table 1–14. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 5(1971), str. 183–220.
567. O skupnom nalazu zlatnog i srebrnog novca 15. i 16. stoljeća kod Opatinca / Ivan Mirnik, Muhamed Ždralović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : On the Hoard of Gold and Silver coins from the 15th and 16th Centuries found at Opatinec. – tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 8(1974), str. 119–130.
568. Skupni nalaz bizantskog brončanog novca 6. stoljeća iz Kaštel Starog / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis table. – Summary : Hoard of Byzantine bronze coins of the sixth century from Kaštel Stari. – tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 9(1975), str. 161–163.
569. Skupni nalaz novca iz Hrvatske : 1. Skupni nalaz novca iz 12. stoljeća u Dalmaciji, 2. Blago 14. stoljeća iz Svice/ Ivan Mirnik. – Ilustr. – Summary : A Hoard of Byzantine coins of the 12th cent. From Dalmatia.: The Hoard of 14th Century coins from Švica. – Katalog str. 118–132. – Tabla 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 14(1981), str. 97–133.
570. Skupni nalaz novca iz Hrvatske : 3. Skupni nalaz afričkog brončanog novca i aes rude iz Štikade/ Ivan Mirnik. – Ilustr. – Summary : Coin Hoards from Croatia 3. – The Hoards of Africn Bronze Coins and Aes Rude from Štikada. – Katalog str. 118–132. – tabla 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 149–167.
571. Aureus Kvinta Kornuficija / Zdenka Dukat, Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis table. – Summary : The aureus of Quintus Cornuficius. – + tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 91–93.
572. Skupni nalaz novca iz Hrvatske : 4. Skupni nalaz srebrnjaka 14–15. stoljeća iz Tkalaca / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 250–286. – Opis tabli. – Zusammenfassung : Muenzenfunde aus Kroatien. 4. Der Schatz von Silbermuenzen des 14–16 Jahreshundert aus Tkalci. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 241–289.
573. Nalazi novca s Majsana / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Coins found at Majsan. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 18(1985), str. 87–96.
574. Liber linteus zagrabiensis / Ivan Mirnik, Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis odabrane bibliografije str. 49–53. – Popis odabranih dokumenata str. 53–62. – Sadržaj tabli. – [Sammary] Liber linteus zagrabiensis. – + table 1–16. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 41–71.
575. Etrušćanski i umbrijski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu / Zdenka Dukat, Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 181–185. – Summary : Etruscan and Umbrian coins from the Archaeological Museum in Zagreb. – + tabla 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 179–186.
576. Liber linteus zagrabiensis 2. / Ivan Mirnik, Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis odabrane bibliografije str. 48–49. – Popis odabranih dokumenata str.

- 31–47. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 20(1987), str. 31–48.
577. Skupni nalaz novca iz Hrvatske : 5. Ostava iz Gračaca / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija str. 51–52. – Katalog str. 53–61. – Opis tabli. – Summary : Coin hoards from Croatia 5. The 1962 Gračac hoard– Table 1–9. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 20(1987), str. 49–64.
578. Skupni nalaz novca iz Hrvatske : 6. skupni nalaz zlatnog novca 15. i 16. stoljeća iz Devčić-Drage / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 71–72. – Skraćenice. – Ilustracije u tekstu i popis table. – Summary : The hoard of gold coins of the 15th and 16th centuries from Devčić-draga. – Tabla br. 10. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 20(1987), str. 65–84.
579. O skupnom nalazu srebrnog novca 15–17. stoljeća iz Pribojske Goleše / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografija. – Katalog str. 94–120. – Opis tabli. – Summary : The 15–17 c. silver coin hoard from Pribojska Goleša. – Table 1–7. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 21(1988), str. 87–129.
580. Nekoliko značajnijih kovova Prve tetrarhije u Arheološkom muzeju u Zagrebu / Zdenka Dukat, Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 79–81. – Bibliografija str. 82. – Opis tabli. – Summary : Some notable strikes of the Diocletianic Tetrarchy ion the Zagreb Archaeological Museum. – + tabla 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 77–90.
581. Skupni nalaz novca iz Hrvatske : 8. Ostava srebrnog novca iz 17. i 18. stoljeća iz Korduševca / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografija. – Katalog str. 137–144. – Summary : Coin Hoards from Croatia. 8. The 17th–18th C. silver coin hoard from Korduševci // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 135–145.
582. Skupni nalaz novca iz Hrvatske : 9. Skupni nalaz Heraklijevih zlatnika iz Zrmanje / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografija. – Summary : Coin Hoards from Croatia. 9. The hoard of Heraclius solid from Zrmanja // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 163–171.
583. Skupni nalazi slavonskih banovaca u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografija. – Zusammenfassung : Munzfunde slawonischer Banaldenare in der numismatischen Sammlung des archaeologischen Museum in Zagreb. – Katalogstr. 209–232. – + table 1–16. // Vjesnik Arheološkoga muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 183–248.
584. Skupni nalaz novca iz Hrvatske : 10. Skupni nalaz akvilejskih denara 15. stoljeća iz Vukovara / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografija. – Summary : Coin hoards from Croatia 10. Hoard of Aquileian denarii of the 15th c. from Vukovar. – Katalog 92–119. – Opis tabli. – + table 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26/27(1993/1994), str. 85–123.
585. X-ray analysis of three Egyptian mummies/ Branko Plavšić, Ante Rendić-Miočević, Ivan Mirnik, Marvin S. Kogutt. – Ilustr.– Tekst pisan na engleskom jeziku. – [Sažetak] Radiološka analiza triju egipatskih mumija. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26/27(1993/1994), str. 157–166.
586. Novac Istočnog Rimskog Carstva u numizmatičkoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Literatura. – Kratice. – Opis tabli. – Summary : Coins of the East Roman Empire in the numismatic collection of the Archaeological Museum in Zagreb // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 28/29(1995/1996), str. 159–228.
587. Byzantine coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection : Anastasius 1. (A. D. 497–518)– Anastasius 2. (A. D. 713–715) / Ivan Mirnik, Andrej Šemrov. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Bibliography // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 129–258.

588. Skupni nalaz novca iz Hrvatske 11–13. / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografija. – Summary : Coin hoards from Croatia 11. – 13.. – + slike 1a. i 1b. i table 1–12. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 207–248.
589. Genealoške bilješke Mijata Sabljara o njegovoj obitelji / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Mijat Sabljara's genealogical notes concerning his family. – Slike 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 205–215.
590. Forgeries of Polish coins from the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Catalogue str. 222–228. – Bibliography. – Sažetak : Patvorine poljskog novca iz numizmatičke zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu. – + table 1–5. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 215–237.
591. Novac iz starohrvatskih grobova / Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog novca nađenog u starohrvatskim grobovima. – Literatura. – Kratice. – Opis ilustracija. – Summary : Coins from early Croatian graves. – + table 1–21. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 205–250.
592. Stari novci iz potoka Medveščaka u Zagrebu / Zdenka Dukat, Ivan Mirnik. – Ilustr. – Katalog. – Bibliografske bilješke uz tekst – Bibliografija. – Summary : Old coins found in the Medveščak brook in Zagreb // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 38(2005), str. 133–137.
593. Skupni nalaz novca iz Hrvatske. 14. Skupni nalaz zlatnog i srebrnog novca 16. st. iz Svinjarevaca / Ivan Mirnik, Muhamed Ždralović. – Ilustr. – Bibliografija. – Katalog. – Summary: Coin hoards from Croatia. 14. Hoard of 16th c. gold and silver coins from Svinjarevci // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 39(2006), str. 217–256.
594. Skupni nalaz novca iz Hrvatske. 15. Skupni nalaz osmanskog srebrnog novca 15. st. iz Županje / Ivan Mirnik, Muhamed Ždralović. – Ilustr. – Bibliografija. – Katalog. – Summary: Coin hoards from Croatia. 15.th c. Turkish silver coins from Županja. – Table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 369–390.

MIŠKIV, Jasenka

595. Rimski vojnička diploma iz Slavanskog Broda / Jasenka Miškiv. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis ilustracija. – Literatura. – Summary : Roman military diploma from Slavonski Brod // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 83–101.

MOORE, Andrew

596. Project »Early farming in Dalmatia« : Danilo Bitin 2004–2005 / Andrew Moore, Marko Menđušić, Jennifer Smith, Emil Podrug. – Ilustr. – Bibliografija. – Sažetak :Projekt »Rano poljodjelstvo i stočarstvo u Dalmaciji« Danilo Bitin 2004–2005 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 15–24.
597. Project »Early Farming in Dalmatia« : Pokrovnik 2006 / Andrew Moore, Marko Menđušić, Jennifer Smith, Joško Zaninović, Emil Podrug. – Ilustr. – Bibliografija. – Sažetak :Projekt »Rano poljodjelstvo i stočarstvo u Dalmaciji« Pokrovnik 2006 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 25–34.

MOZSOLICS, Amelie

598. Verbreitung und einfluss der Vučedolkultur in Ungarn / Amelie Mozsolics. – Tekst na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla br. 3. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 25–29. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

MUSIĆ, August

599. Homerova Troja / August Musić // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 1(1895), str. 139–143.

NEMETH-Erlich, Dorica

600. Helenistički gutusi iz Arheološkog muzeja u Zagrebu / Dorica Nemeth-Erlich. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 82–86. – Popis i sadržaj tabli. – Slike u tekstu. – Zusammenfassung : Hellenistische Gutti aus der Sammlung des Archaeologischen Museums in Zagreb. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 75–89.

NEUMANN, Hans

601. Die Keilschrifttexte in der Sammlung des Archaeologischen Museums Zagreb / Hans Neumann. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Sažetak : Klinasti natpisi u zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26/27(1993/1994), str. 125–144.

NOVAK, Grga

602. Kolonizatorsko djelovanje Dionizija starijega na Jadranu / Grga Novak. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Die kolonizatorische Taetigkait Dionysios des Aelteren in der Adria // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 111–128. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

NOVAK, Viktor

603. Notae paleographicae chronologicae et historicae 1–7. / Viktor novak. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 159–222.

OBELIĆ, Bogomil

604. Correction of radiocarbon age of wooden beams from St. Donats church in Zadar by dendro-chronological method / Bogomil Obelić, Adela Slipčević. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Popis literature. – Sažetak : Korekcija 14 C rezultata starosti drvenih greda iz crkve sv. Donata u Zadru // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33 (1999/2000), str. 197–206.

OLESNICKI, Aleksije A.

605. Dva turska falsifikata 16. stoljeća o Kosovskom boju / Aleksije A Olesnicki. – Tekst pisan na slovenskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume : Deux documents turcs falsifiés du 16-e siecle, relatifs a la bataille de Kossovo. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 495–512. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«
606. Tko nosi odgovornost za poraz turske vojske kod Siska 20-tog Ramazana 1001. godine (22. lipnja 1593)? : kritički pregled turskih izvora o Sisačkom boju i njihovoj uzajamnoj konsektivnoj vezi / Aleksije A Olesnicki. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 22/23(1940/1941), str. 115–173.
607. Duhovna služba bektashijskog reda u akindžijskoj vojsci : prilog proučavanju kulta Đerzeleza i njegovse popularnosti u Bosni / Aleksije A Olesnicki. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 22/23(1940/1941), str. 193–206.
608. Logothet Pahomije interpolator ruskih i srbskih viesti o Kosovskom boju / Aleksije A Olesnicki. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 22/23(1940/1941), str. 223–233.

ORLIĆ, Ivica

609. Analiza legura metodom spektroskopije fluorescentnih X-zraka / Jagoda Makjanić, Ivica Orlić, Vladivoj Valković. – Ilustr. – Popis slika. – Literatura. – Summary : Elemental Analysis of Alloys by X-Ray Emission Spectroscopy // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 59–68.

OSTERMANN, Stjepan

610. Paleolitički čovjek i njegovi suvremenici iz diluvija u Krapini u Hrvatskoj / Stjepan Ostermann // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 5(1901), str. 246–247.

OŽANIĆ, Ivana

611. Tri rimske opeke s prikazom ljudskog lika iz Arheološkog muzeja u Zagrebu / Ivana Ožanić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis slika i tabli. – Bibliografija. – Summary : Three bricks showing human figures in the Zagreb Archaeological Museum. – + slike 1–4. i table 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 153–168.

PALLOTTINO, Massimo

612. Il Libro etrusco della mummia di Zagabria : significato e valore storico e linguistico del documento / Massimo Pallottino. – Tekst pisan na talijanskom jeziku. – [Sažetak] Etruščanska knjiga Zagrebačke mumije, značenje te povijesna i lingvistička vrijednost dokumenata // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 1–8.

PAULOVICS, Stefan

613. Tonform fuer Germanenkopf von Brigetio und einige »Barbarische« Bronzekoepfe aus Pannonien / Stefan Paulovics. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + table br.42 i Br. 43. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 369–373. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

PERINIĆ Muratović, Ljubica

614. Vojnički kultovi u Mursi / Ljubica Perinić Muratović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog natpisa str. 103–109. – Popis ilustracija. – Literatura. – Summary : Military cults in Mursa // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 36(2003), str. 97–112.

PERIŠA, Darko

615. Rimski carski novci s Haništa u Banjaluci / Darko Periša. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 114–124. – Bibliografija str. 82. – Literatura. – Summary : Roman imperial coins the Hanište site in Banjaluka. – + tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 28/29(1995/1996), str. 111–126.

PETKOVIĆ, Vladimir R

616. Freske 13-tog veka u manastiru Moraći / Vladimir R. Petković. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Tekst članka na ćirilici. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 31–33.
617. Jedan reljef iz Stobia / Vladimir R. Petković. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Tekst članka na ćirilici. – Zusammenfassung : Ein Relief aus Stobi // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 145–146. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

PETRIĆ, Nikša

618. Uvod u prehistoriju dubrovačkog područja / Nikša Petrić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : An introduction into the Prehistory of the Dubrovnik Region. – + Table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 14(1981), str. 1–9.
619. Srednjovjekovne svjetiljke i predromanički pilastar s Hvara / Nikša Petrić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli i slika u tekstu. – Summary : Mediaeval lamps and a Preromanesque pilaster from Hvar. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 173–182.
620. Zanimljivi crteži na pretpovijesnoj keramici hvarske kulture : Prikazi kometa iz približno 3000. god. pr. Kr. ? / Nikša Petrić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : An interesting drawing on a prehistoric Hvar sherd showing a comet about 3000 BC? // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 11–18.

PIFFFIG, Ambriz Josef

621. Zur Heuristik des Liber linteus Zagrabiensis / Ambroz Josef Pifffig. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – [Sažetak] K heuristici Zagrebačke lanene knjige // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 9–16.

PILAR, Gjuro

622. Uporaba ruda i kovova za prvih kulturnih pojava čovjeka / Gjuro Pilar // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 1 (1879), str. 18–20.
623. Uporaba ruda i kovova za prvih kulturnih pojava čovjeka: nastavak / Gjuro Pilar // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 2 (1879), str. 45–50.
624. Uporaba ruda i kovova za prvih kulturnih pojava čovjeka: nastavak / Gjuro Pilar // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 3 (1879), str. 74–77.
625. Uporaba ruda i kovova za prvih kulturnih pojava čovjeka: nastavak / Gjuro Pilar // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 4 (1879), str. 102–107.
626. Uporaba ruda i kovova za prvih kulturnih pojava čovjeka: konac / Gjuro Pilar // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 2, br. 1 (1880), str. 17–19.
627. Još nešto o predhist. sjekiri / Gjuro Pilar // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 2 (1880), str. 40–41.

PILEPIĆ, Franjo

628. Otkriće rimskog groblja u Bakru / Franjo Pilepić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 3, br. 1 (1881), str. 15–17.

PINK, Karl

629. Lokale Praegungen aus dem Sinus Rhizonicus / Karl Pink. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla br. 65. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 527–535. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

PLAVŠIĆ, Branko

630. X-ray analysis of the Zagreb Mummy / Branko Plavšić, Janko Hančević. – Ilustr.– Tekst pisan na engleskom jeziku. – [Sažetak] Analiza klasičnih rendgenograma Zagrebačke mumije // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 99–103.
631. X-ray analysis of three Egyptian mummies/ Branko Plavšić, Ante Rendić-Miočević, Ivan Mirnik, Marvin S. Kogutt. – Ilustr.– Tekst pisan na engleskom jeziku. – [Sažetak] Radiološka analiza triju egipatskih mumija. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26/27(1993/1994), str. 157–166.

PLESNIČAR-Gec, Ljudmila

632. Bronasti statueti iz Emone / Ljudmila Plesničar-Gec. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Bronze statuettes from Emona // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 49–54.

PLEŠE, Tajana

633. Arheološka istraživanja u dvorištu bivšeg pavlinskog samostana u Lepoglavi / Tajana Pleše. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica. – Izvori. – Literatura. – Summary : Archeological excavations in the courtyard of the former Pauline Monastery in Lepoglava // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 38(2005), str. 63–91.

PODRUG, Emil

634. Project »Early farming in Dalmatia« : Danilo Bitinji 2004–2005 / Andrew Moore, Marko Menđušić, Jennifer Smith, Emil Podrug. – Ilustr. – Bibliografija. – Sažetak :Projekt »Rano poljodjelstvo i stočarstvo u Dalmaciji« Danilo Bitinji 2004–2005 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 15–24.
635. Project »Early Farming in Dalmatia« : Pokrovnici 2006 / Andrew Moore, Marko Menđušić, Jennifer Smith, Joško Zaninović, Emil Podrug. – Ilustr. – Bibliografija. – Sažetak :Projekt »Rano poljodjelstvo i stočarstvo u Dalmaciji« Pokrovnici 2006 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 25–34.

PURIĆ, Josip

636. Spomenica na boravak njegovoga veličanstva u Zagrebu / Josip Purić // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 1(1895), str. 187–188.
637. Iskapanje u rimskom groblju u Stenjevcu / Josip Purić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 172–176.
638. Prehistorijske naselbine u okolici Erduta / Josip Purić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 5(1901), str. 177–183.
639. Prehistorijske naselbine u okolici Erduta / Josip Purić. – Ilustr. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 6(1902), str. 185–186.

RADIĆ, Dinko

640. O jednom zoomorfnom prikazu na keramici Hrvatske kulture / Dinko Radić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : Concerning zoomorphic motifs on Hvar Culture pottery. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 19–33.

RADIĆ, Franjo

641. Staro-kršćanski nadpis sa otočića Vrnika blizu sela Lumbarde na otoku Korčuli / Franjo Radić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 9, br.2 (1887), str. 37–38.
642. Nov predmet iz kamenitog doba u Dalmaciji / Franjo Radić. – Ilustr. // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 9, br.3(1887), str. 71–73.
643. Arheološke bilješke s putovanja po otoku Korčuli u mjesecu svibnju 1887 god. / Franjo Radić i Vid Vuletić-Vukasović. – Ilustr. // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 9, br.4 (1887), str. 104–111.
644. Tri nova predhistorička predmeta s otoka Korčule / Franjo Radić i Vid Vuletić-Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 10, br.2(1888), str. 46–47.
645. Jedna bolska uresna ploča s nadpisom iz 9. vijeka / Franjo Radić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 11, br.3(1889), str. 65–69.
646. Srednjovječni natpisi u Šibeniku / Franjo Radić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 12, br.1(1890), str. 3–4.

647. Hrvatske starine u Zadru / Franjo Radić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 12, br.2(1890), str. 34–38.
648. Predhistorički predmeti s otoka Korčule i poluotoka Pelješca u Dalmaciji / Frano Radić i Vid Vuletić-Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 12, br. 3(1890), str. 73–78.
649. Slavensko-bizantinski spomenici u Korčuli / Franjo Radić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 2. // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 12, br.3(1890), str. 81–82.
650. Kninski spomenici hrvacko-vizentinskoga sloga u zagrebačkom arheološkom muzeju / Franjo Radić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 2. // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 12, br.4(1890), str. 113–116.
651. Srednjovječni natpisi u Zadru / Franjo Radić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 12, br.4(1890), str. 119–122.
652. Najnovija otkrića predhistoričkih predmeta u Drniškoj, Kninskoj i Vrličkoj okolici / Franjo Radić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 13, br.1(1891), str. 5–9.
653. Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj Županiji (Parathalassiji) / Franjo Radić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 13, br.1(1891), str. 20–22.
654. Dva nova ulomka staro-grčkog natpisa iz Lumbarde na otoku Korčuli / Franjo Radić. – Ilustr.– Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 13, br.2 (1891), str. 42–43.
655. Četiri stupića slavensko-bizantinskog sloga na Otoku (Badiji) kod Korčule / Franjo Radić. – Ilustr.– Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 13, br.2 (1891), str. 43–45.
656. Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj Županiji (Parathalassiji) / Franjo Radić.– Ilustr.– Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 13, br.2 (1891), str. 45–53.
657. Četiri staro-hrvacke bogomolje u Primorskoj Županiji (Parathalassiji) : svršetak / Franjo Radić.– Ilustr.– Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 13, br.3(1891), str. 75–83.
658. Starodavno plosnorezano i bojadisano propeće u franovačkoj crkvi u Zadru / Franjo Radić.– Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 13, br.4 (1891), str. 114–117.
659. Ulomak nadvratnika sa natpisom i uresom hrvatsko-bizantinskoga sloga u Trogiru / Franjo Radić. – Ilustr.– Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br.1(1892), str. 16–17.
660. Sredovječni nadpisi u Trogiru / Franjo Radić.– Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br.1(1892), str. 17–19.
661. Ruševine staro-kršćanske crkvice Sv. Barbare na otočiću Sutvari prema selu Lumbarde na Korčuli / Franjo Radić. – Ilustr.– Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br.2(1892), str. 50–52.
662. Ostaci staro-rimskog prostog kupališta u luci Banji kod grada Korčule / Franjo Radić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br.3(1892), str. 77–79.
663. Gotička vrata sa figuralnom plohozobom u franovačkoj crkvi Bl. Gospe od Milosrgja na otoku (Badija) kod Korčule / Franjo Radić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br.3(1892), str. 79–83.
664. Tri nadotarska gotička križa sa naslikanim Propećem u riznici starodrevne bratovštine Svijeh Svetijeh u Korčuli / Franjo Radić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br.4(1892), str. 111–118.

RADIĆ Rossi, Irena

665. O nalazima antičkih brodskih žrtvenika u podmorju istočnog Jadrana / Irena Radić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Kratice. – Literatura. – Popisi opis tabli. – Summary : On finds of ancient ship altars from the Eastern Adriatic Sea. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 21(1988), str. 35–56.
666. Rimski svijećnjak iz podmorja Palagruže / Irena Radić Rossi. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : Roman candelabrum found under the sea in Palagruža. – Popis ilustracija. – + table 1–7. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 173–189.

RADMAN Livaja, Ivan

667. Olovna tanad iz Arheološkog muzeja u Zagrebu / Ivan Radman Livaja. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Opis tabli. – Summary : Lead sling shots in the Zagreb Archaeological Museum. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 107–118.
668. Rimski projektili iz Arheološkog muzeja u Zagrebu / Ivan Radman Livaja. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli. – Bibliografija. – Summary : Roman missiles in the Zagreb Archaeological Museum. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 123–152.
669. Zaštitno istraživanje u Samoborskim Novakima 2000. godine / Miljenka Galić, Ivan Radman Livaja. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Opis tabli. – Summary : Salvage excavations at Novaki near samobor in 2000. – + tabla 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 35(2002), str. 239–248.
670. Rimska brončana pločica iz Baranje/ Ivan Radman Livaja. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : Roman bronze plaque from Baranja. – + crtež pločice // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 36(2003), str. 113–133.
671. Vtere Felix – Pojasna garnitura iz Varaždinskih Toplica / Miljenka Galić, Ivan Radman Livaja. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Popis ilustracija. – [Summary] : Vtere Felix belt set from Varaždinske Toplice // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 39(2006), str. 165–186.

RADNOTI, Aladar

672. Zuegelringe und Zierbeschlaege von roemischen Jochen und Kummeten aus Pannonien / Andreas Alfoeldi i Aladar Radnoti. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst. – + table br. 22. do 34. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 309–319. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

RAUNIG, Branka

673. Dva kasnoantička groba iz okolice Đakova / Branka Raunig. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Zwei spaetantike Graeber aus Umgebung von Djakovo. – + table 1–7. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 151–169.

REINECKE, Paul

674. Vučedol, Vinča und Altheim-Remedello / Paul Reinecke. – Tekst na njemačkom jeziku // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 31–37. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

RENDIĆ-Miočević, Ante

675. Tri brončane statuete Silvana s područja Delmata / Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Resume : Trois statuettes de Silvain illyrien provenant de la region Delmates. – + table 1–10. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 8(1974), str. 29–42.
676. O jednoj glavi »Kourosa« iz Dubrovnika / Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Ein »Kouros-Kopf« aus Dubrovnik. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 181–202.
677. Mramorna statua Dijane iz Siska / Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis slike i tabli. – Reseme : Statue en marbre de Diane de Sisak. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 14(1981), str. 73–84.
678. Dvije brončane statuete Jupitera iz Siska / Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis slike i tabli. – Summary : Two Bronze Statuettes of Jupiter from Sisak. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 29–39.
679. Liber linteus zagrabiensis / Ivan Mirnik, Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis odabrane bibliografije str. 49–53. – Popis odabranih dokumenata str. 53–62. – Sadržaj tabli. – [Summary] Liber linteus zagrabiensis. – + table 1–16. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 41–71.
680. Minijatura brončana kompozicija s likom Dijane iz Siska / Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis slika i tabli. – Summary : The miniature bronze composition from Sisak with the figure of Diana. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 187–202.
681. Liber linteus zagrabiensis 2. / Ivan Mirnik, Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis odabrane bibliografije str. 48–49. – Popis odabranih dokumenata str. 31–47. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 20(1987), str. 31–48.
682. Rimski portretna plastika iz zbirke L. Nugenta u zagrebačkom Arheološkome muzeju i Pomorskom i povijesnome muzeju Hrvatskog primorja u Rijeci / Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli. – Zusammenfassung : Roemische Portraetplastik aus der Nugentschen Sammlung im Archaeologischen Museum in Zagreb und in Museum fuer Schiffahrt und Geschichte des Kroatischen Kuestenlandes in Rijeka. – + table 1–16. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 77–110.
683. X-ray analysis of three Egyptian mummies/ Branko Plavšić, Ante Rendić-Miočević, Ivan Mirnik, Marvin S. Kogutt. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – [Sažetak] Radiološka analiza triju egipatskih mumija. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26/27(1993/1994), str. 157–166.
684. Ulomak antičkog sarkofaga iz Baške na otoku Krku s prizorom iz Trojanskog rata / Ante Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : Fragment of an Attic marble sarcophagus from the island of Krk showing a scene from the Trojan wars // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 191–203.

RENDIĆ-Miočević, Duje

685. Novi Dolabelin »terminacijski« natpis iz okolice Jablanca / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Eine neuentdeckte Terminationsinschrift des Statthalters Dolabela aus der Jablanac Gegend. – + table 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 3(1968), str. 63–74.
686. Nekoliko novih ulomaka grčkog natpisa iz Lumbarde / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Some New Fragments of the Greek Inscription from Lumbarda. – + 1. tabla // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 4(1970), str. 31–43.

687. Ilirski vladarski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume : Monnaies des rois illyriens au Musee archeologique de Zagreb. – + table 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 6/7(1972/1973), str. 253–265.
688. Novootkiveni Domicijanov natpis o fulfinskom vodovodu / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume : L'inscription de Domitien sur l'aqueduc de Fulfinum recoment decouverte. – + tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 8(1974), str. 47–55.
689. Jedan novi legionarski spomenik iz Varaždinskih Toplica / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume : Un nouveau monument legionnaire provenant de Varažeinske Toplice. – + Table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 9(1975), str. 37–46.
690. Encore le decret Athenien / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Sažetak : Još o Atenskom dekretu. – + tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 10/11(1977/1978), str. 133–140.
691. Neki ikonografski onomastički aspekti Silvanove » panonsko-iliričke« kultne zajednice / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis slika u tekstu i sadržaj tabli. – Resume : Quelques aspects iconographiques et onomastiques de la communaute culturelle » Pannonico-Illyrique« de Silvain. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 105–123.
692. O nekim zanemarenim komponentama kod »japodskih urni« / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli. – Summary : On Some Neglected Aspects of the »Japodic Urns«. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 1–10.
693. Novi prilozi pitanju Rhedon-emisija lješke kovnice / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume : De nouveaux apports concernant les emissions a la legende Rhedon de l'atelier de Lissons // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 18(1985), str. 45–56.
694. »Illyrico-Pannonica« kao tema legendi u rimskoj numografiji / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Prilog : popis legendi. – Opis tabli. – Summary : »Illyrico-pannonica » in inscriptions on Roman coins. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 75–96.
695. O akvejesejskoj epigrafskoj baštini i o posebnostima njenih kulturnih dedikacija / Duje Rendić-Miočević. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : On the epigraphic heritage of Aquae Iasae and the peculiarities of ist cult dedication // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 67–76.

REŠETAR, Milan

696. Dubrovačka »Vijećnica« / Milan Rešetar. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 43–48.

REY, Leon

697. A propos dune porte de L Acropole D Apollonie / Leon Rey. – Ilustr. – Tekst pisan na francuskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 135–138. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

RICHTHOFEN, Bolko

698. Endbronzezeitliche und frueheisenzeitliche Illyrische brandgraeber aus Zagreb-Horvati / Bolko Richthofen. – Ilustr. – Tekst na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 43–65. – Sveske 18–21

(1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

RIX, Helmut

699. Etruskisch culs »Tor« und der Abschnitt 7. 1–2 des Zagreber liber linteus / Helmut Rix. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Sažetak] Etruščanski culs »Vrata« i odlomak 7. 1–2 Zagrebačke lanene knjige // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 17–40.

RUNES, M.

700. Noe Studie zur Pulena-Rolle / M. Runes. – Tekst pisan na njemačkom jeziku // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 155–165. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

RUZICKA, Leon

701. Inedita aus Moesia Inferior 3. / Leon Ruzicka. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 225–248.

SARIA, Balduin

702. Fibeln mit Sperrvorrichtungen / Balduin Saria. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 73–80.
703. Die roemischen Wasserleitung von Neviodunum/ Balduin Saria. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 250–256. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

SCHNEIDER, Artur

704. O tipu bogorodice »Trenoduse« / Artur Schneider. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung. – + table br. 50 do br. 54. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 465–478. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

SELEM, Petar

705. Dvije brončane statuete egipatskih božanstava : Nove akvizicije Arheološkog muzeja u Zagrebu / Petar Selem. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli. – Resume : Deux statuettes egyptiennes au Musee Archeologique de Zagreb – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 147–154.

SIMONI, Katica

706. Dva priloga istraživanju germanskih nalaza seobe naroda u Jugoslaviji / Katica Simoni. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Beitrag zur Untersuchung germanischer Funde der Voelkerwanderungszeit in Jugoslawien. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 10/11(1977/1978), str. 209–233.
707. Skupni nalaz oruđa i oružja iz Nartskih Novaka / Katica Simoni. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Ein Sammelfund von Waffen und Werkzeugen aus Nortski Novaki. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 251–261.
708. Neobjavljeni okovi i jezičci nakitnog stila Blatnica iz Arheološkog muzeja u Zagrebu / Katica Simoni. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Unveroeffentliche Beschlaege und Riemenzungen im Verzierungsstil Blatnica im Archaeologischen

- Museum in Zagreb. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 217–228.
709. Srebrna žlica iz Siska / Katica Simoni. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Ein Silberloeffel aus Sisak. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 21(1988), str. 79–86.
710. Funde aus der Voelkerwanderungzeit in den Sammlungen des Archaeologischen Museum in Zagreb / Katica Simoni. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Sažetak : Nalazi iz vremena seobe naroda u zbirkama arheološkog muzeja u Zagrebu. – + table 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 107–134.
711. Ranobizantski utezi iz srednjovjekovne zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu / Katica Simoni. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Fruehbyzantinische Gewichte aus der Mittelalterlichen sammlunge des Archaeologischen Museum in Zagreb // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33(1999/2000), str. 187–196.

SKRABAR, Viktor

712. Ein verschollenes Eponarelief aus Poetovio / Viktor Skrabar. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 379–380. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

SLIJEPCVIĆ, Adela

713. Određivanje starosti uzoraka drveta i sige iz spilje Bezdanjače / Adela Slijepčević, Dušan Srdoč. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Die Altersbestimmung der Holz-und Tropfsteinproben aus bezdanjača Hoehle. – Popis literature // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 79–85.
714. Correction of radiocarbon age of wooden beams from St. Donats church in Zadar by dendrochronological method / Bogomil Obelić, Adela Slijepčević. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Popis literature. – Sažetak : Korekcija 14 C rezultata starosti drvenih greda iz crkve sv. Donata u Zadru // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 32/33 (1999/2000), str. 197–206.

SLOVENAC, Dragutin

715. Ceramics from the Roman city of Salona near Split / Branko Crnković, Dragutin Slovenec, Ana Sokač. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Figure 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 125–138.

SOKAČ, Ana

716. Ceramics from the Roman city of Salona near Split / Branko Crnković, Dragutin Slovenec, Ana Sokač. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Figure 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 125–138.

SRDOČ, Dušan

717. Određivanje starosti uzoraka drveta i sige iz spilje Bezdanjače / Adela Slijepčević, Dušan Srdoč. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Die Altersbestimmung der Holz-und Tropfsteinproben aus bezdanjača Hoehle. – Popis literature // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 79–85.
718. Radiocarbon dating of the Liber linteus Zagrabiensis / Dušan Srdoč, Nada Horvatinčić. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – [Sažetak] Određivanje starosti Zagrebačke lanene knjige metodom radioaktivnog ugljika // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 89–83.

SMITH, Jennifer

719. Project »Early farming in Dalmatia« : Danilo Bitinji 2004–2005 / Andrew Moore, Marko Menđušić, Jennifer Smith, Emil Podrug. – Ilustr. – Bibliografija. – Sažetak :Projekt »Rano poljodjelstvo i stočarstvo u Dalmaciji« Danilo Bitinji 2004–2005 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 15–24.
720. Project »Early Farming in Dalmatia« : Pokrovnik 2006 / Andrew Moore, Marko Menđušić, Jennifer Smith, Joško Zaninović, Emil Podrug. – Ilustr. – Bibliografija. – Sažetak :Projekt »Rano poljodjelstvo i stočarstvo u Dalmaciji« Pokrovnik 2006 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 25–34.

STANIĆ, Petar

721. Srednjovječni spomenici u Vrličkoj okolici / Petar Stanić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 13, br. 1(1891), str. 9–13.
722. Rimski spomenici Vrličke okolice u Dalmaciji / Petar Stanić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 13, br. 3(1891), str. 68–74.
723. Rimski spomenici Vrličke okolice u Dalmaciji : svršetak / Petar Stanić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 13, br. 4(1891), str. 99–108.
724. Starinske izkopine u Kotluši i Stražinama pokraj Vrlike u Dalmaciji / Petar Stanić. – Ilustr. // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br. 1(1892), str. 10–16.
725. Predpovjestni spomenici vrličke okolice u Dalmaciji / Petar Stanić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br. 2(1892), str. 43–50.
726. Predpovjestni spomenici vrličke okolice u Dalmaciji : nastavak / Petar Stanić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br. 3(1892), str. 68–71.
727. Izvješće o izkopinama na starohrvatskoj crkvi u gornjim Koljanima kod Vrlike / Petar Stanić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br. 3(1892), str. 73–76.
728. Rimski putevi od Aequuma do Leusabe / Petar Stanić // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 14, br. 4(1892), str. 97–106.

STARE, France

729. Upodobitev rojstva na pektoralu iz Ulake na Notranjskem / France Stare. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Darstellung der Geburt auf dem Pektoral aus Ulaka in Notranjsko (Innerkrain). – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 4(1970), str. 13–27.

STEIN, Arthur

730. Neues roemischen Statthaltern von Thrakien / Arthur Stein. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21 (1937/1940), str. 211–215. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

STELE, France

731. Stenske slike v ladji cerkvena Vrzdencu : Študija zgodnjegotskem slikarstvu v Sloveniji / France Stele. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 15(1928), str. 117–147.
732. Spomeniki srednjoveškega stenskega slikarstva v Sloveniji / France Stele. – Tekst pisan na slovenskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Denkmaler der mittelalterlichen Wandmalerei in Slowenien. – + table br. 55. do br. 64. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 479–494. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

STICOTTI, Piero

733. Pago / Piero Sticotti. – Tekst pisan na talijanskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 179–181. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

STROHAL, Rudolf

734. Nekoliko riječi o hrvatskim glagolskim notarskim knjigama i o glagolskim ispravama / Rudolf Strohal // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 11(1910/1911), str. 4–12.
735. Glagolski napis u crkvi Sv. Lucije kod Baške na otoku Krku / Rudolf Strohal. – Ilustr. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 8–11.
736. Kakovim su pismom Hrvati pisali od početka svoje prosvjete do danas / Rudolf Strohal // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 14(1915/1919), str. 172–175.

SUIĆ, Mate

737. Mursensia quaedam : (ad CIL 3. 3288; CIL 3. 3289. 10260) / Mate Suić. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume : Mursensia Quaedam // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 18(1985), str. 57–70.
738. Nekoliko primjera toponomastičkih refleksa kontinuiteta i pomicanja naselja iz antičke Liburnije / Mate Suić. – Osnovna literatura. – Riassunto : Alcuni esempi dei riflessi della continuata e spostamenti degli abitati nella Liburnia antica // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 69–74.
739. Liburnija i Liburni u vrijeme velikog ustanka u Iliriku od 6. do 9. godine poslije Krista (uz CIL 5. 3346) / Mate Suić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Riassunto : Liburniae e Liburni durante la grande insurrezione nell' Illirico a 6. 9. dopo Cr.(ad CIL 5. 3346) // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 55–66.

SYME, Ronald

740. Roman Senators from Dalmatia / Ronald Syme. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21 (1937/1940), str. 225–232. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

SZABO, Gjuro

741. Tri benediktinske opatije u županiji požeškoj (Sv. Jelena de Podborje, Bijela, Rudin) / Gjuro Szabo. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 9(1906/1907), str. 201–209.
742. Dobra kuća / Gjuro Szabo. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 33–39.
743. Lijesnica / Gjuro Szabo. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 40–46.
744. Prilozi za povjesnu topografiju požeške županije / Gjuro Szabo. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 11(1910/1911), str. 40–60.
745. Terra Dobouch : Historijsko-topografska studija / Gjuro Szabo. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 124–128.
746. Izvještaj o radu zemaljskoga povjerenstva za očuvanje umjetnih i historičkih spomenika u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji u godini 1912. / Gjuro Szabo. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 12(1912), str. 201–259.
747. Orahovičke gradine / Gjuro Szabo. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 13(1913/1914), str. 94–102.

748. Spomenici kotara krapina i Zlatar / Gjuro Szabo. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + Pregledna karta // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 13(1913/1914), str. 103–205.
749. Tadija Smičiklas / Gjuro Szabo. – Ilustr. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 13(1913/1914), str. 314–316.
750. Spomenici kotara Ivanec / Gjuro Szabo. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + Pregledna karta // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 14(1915/1919), str. 22–97.

ŠARIĆ, Ivan

751. Novi nalazi starohrvatskog oružja u Lici / Ivan Šarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Resume : Nouvelles trouvailles d'arme ancienne croate a Lika. – + table 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 6/7(1972/1973), str. 229–235.
752. Japodske urne u Lici / Ivan Šarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli i slika. – Resume : Les urnes japodiques en Lika. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 9(1975), str. 23–32.
753. Kamenolomi gdje su se u rimsko vrijeme izrađivali sarkofazi / Ivan Šarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli i slika. – Zusammenfassung : Steinbrueche, in denen Sarkophage verfertigt wurden. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 43–52.
754. Poklopac »japodskog« osuarija / Ivan Šarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis tabli. – Crteži u tekstu. – Summary : The Lid of the »Japodic« Ossuary. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 111–117.
755. Dva zanimljiva rimska nadgrobna spomenika na području Korduna / Ivan Šarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Two interesting Roman sepulcral monuments from the Kordun Area. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 111–120.
756. Rimska štedna kasica iz Siska / Zdenka Dukat, Ivan Šarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 102–106. – Bibliografija str. 82. – Literatura. – Summary : Roman savings box from Sisak. – + tabla 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 28/29(1995/1996), str. 97–110.
757. Arupijski prostorni koncept u arealu Gackoga polja / Ivan Šarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Summary : The area of Arupium in gacko Valley // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 43–46.

ŠARIĆ-Šegvić, Marina

758. Rimski grob u Topuskom / Marina Šarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 140–146. – [Zusammenfassung] : Das roemische grab aus Topusko. – + table 1–7. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 125–149.
759. Žrtvenik Libera i Libere u Topuskom / Marina Šarić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume : L'autel de Liber et Libera a Topusko. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 14(1981), str. 67–72
760. Ponovo o rimskom grobu u Topuskom / Marina Šarić-Šegvić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 171–172. – Opis tabli. – Zusammenfassung : Nachtrag zum roemischen Grab aus Topusko. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 167–174.
761. Natpis veterana 15. Apolinarske legije u Topuskom / Marina Šegvić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Resume : L'inscription du veteran de la 15e Legion Apollinaire a Topusko. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350–7165. – Ser. 3, 21(1988), str. 57–66.

ŠEMROV, Andrej

762. Byzantine coins in the Zagreb Archaeological Museum Numismatic Collection : Anastasius 1. (A. D. 497–518)– Anastasius 2. (A. D. 713–715) / Ivan Mirnik, Andrej Šemrov. – Ilustr. – Tekst pisan na engleskom jeziku. – Bibliography // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 129–258.

ŠENOVA, August

763. Srebrni novac Konstancija III. / August Šenoa. – Ilustr. // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 1, br. 1 (1879), str. 20–21.

ŠEPER, Mirko

764. Antike geme-amuleti nazvane Gnostičkim gemama / Mirko Šeper. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis kratica str. 52–53. – + tabele br. 1. i br. 2. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.22/23(1941/1942), str. 5–53.
765. Nekoliko novih rimskih nalaza u Hrvatskoj / Mirko Šeper. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung. – + tabele br. 1. i br. 2. – Tekst članka objavljen u rubrici Prilog na kraju Vjesnika. Str..3–12. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.22/23(1941/1942), str. 3–12.

ŠIPUŠ, Nikola

766. Brončani novci rimskog cara Honorija s kovničkom oznakom »SM« / Nikola Šipuš. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis slika u tekstu i sadržaj tabli. – Summary : Bronze coins of the Roman Emperor Honorius with the mint-mark »SM«. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 18(1985), str. 77–86.
767. Skupni nalaz rimskih brončanih novaca iz sredine 4. stoljeća nađen u Sisku godine 1985. / Nikola Šipuš. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 96–98. – Opis tabli. – Summary : A hoard of Roman bronze coins from the mid-4th century found in Sisak in 1985. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 20(1987), str. 93–106.

ŠIŠIĆ, Ferdo

768. O podrijetlu zaslužjesnju hrvatskoga kralja Slavića (1074–1075) : istorijska studija / Ferdo Šišić.– Bibliografske bilješke uz tekst. – Dodatak str.156–165 // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 7(1903/1904), str. 145–165.
769. O smrti hrvatskoga kralja Zvonimira / Ferdo Šišić.– Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 8(1905), str. 1–29.
770. Prilog rodoslovlju Kurjakovića, knezova krbavskih od plemena Gušić / Ferdo Šišić.– Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 9(1906/1907), str. 77–80.
771. Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman / Ferdo Šišić.– Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 10(1908/1909), str. 50–106.
772. Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji / Ferdo Šišić.– Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 13(1913/1914), str. 1–93.

ŠKEGRO, Ante

773. Rimski spomenici iz Bosne i Hercegovine / Ante Škegro. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Summary : Roman stone monuments from Bosnia and Herzegovina// Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 36(2003), str. 135–164.
774. Brotnjom od pretpovijesti do srednjeg vijeka / Ante Škegro. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Zusammenfassung : Brotnjo von der Urgeschichte bis zum Mittelalter // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 38(2005), str. 7–17.

775. Rimski spomenici iz Tomislavgrada / Ante Škegro. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Zusammenfassung : Roemische Dankmaeler aus Tomislavgrad // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 38(2005), str. 55–60.

ŠOŠIĆ, Rajna

776. Cijepani litički materijal s prapovijesnog nalazišta Slavča, Nova Gradiška / Rajna Šošić, Ivor Karavanić. – Ilustr. – Literatura. – Summary : Technological and typological analysis of the chipped stone assemblage from the prehistoric site of Slavča, Nova Gradiška // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 17–41.

ŠVOB, Držislav

777. Postanak Vidinske države cara Sracimira / Držislav Švob. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 16(1935), str. 127–136.
778. Krivotvorine o Svetom Jurju Putaljskom / Držislav Švob. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Auf Sankt Georg zu Putalj bezuegliche Faelschungen // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.17(1936), str. 195–207.
779. Krnji ljetopis splitski / Držislav Švob. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Ueber die » Unvollstaendige spalatinische Chronik« // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.17(1936), str. 209–217.
780. O hronologiji Krnjeg ljetopisa splitskog / Držislav Švob. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Zur Chronologije der Unvollstaendingen spalatinishen Chronik // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.22/23(1941/1942), str. 1–3.

TASSAUX, Francis

781. Morska razina u rimsko doba na području Istre / Eric Fouache, Sanja Faivre, Jean Jacques Dufaure, Vladimir Kovačić, Francis Tassaux, Pierre Tronche. – Ilustr. – Bibliografija. – Popis slika. – Summary : Sea level in Roman times in Istria // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 173–190.

TEŽAK-Gregl, Tihomila

782. Certosa fibule na centralnom jopodskom području / Tihomila Težak-Gregl. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis tabli. – Zusammenfassung : Die Certosafibeln im japodischen zentralgebit von Lika. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 14(1981), str. 26–48.
783. Neolitička i eneolitička antropomorfná plastika iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu / Tihomila Težak-Gregl. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str. 31–42. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Neolithische und aeneolithische anthropomorfe Plastik aus dem Fundus des Archaeologischen Museums in Zagreb. – + table 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 15–48.

TKALČIĆ, Ivan

784. Staroglagoljski nadpis u Bakru / Ivan Tkalčić // Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga društva. – God. 13, br. 1(1891), str. 13–14.
785. Pavlinski samostan u Dubici / Ivan Tkalčić. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 1(1895), str. 189–202.
786. Cistercitski samostan u Topuskom / Ivan Tkalčić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. God. 2(1896/97), str. 110–129.
787. Imenik zaređenih u Zagrebačkoj biskupiji sredinom 14. vijeka / Ivan Tkalčić // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 3(1898), str. 215–216.

TKALČIĆ, Vladimir

788. Željezna ploča s reljefom u hrvatskom narodnom muzeju / Vladimir Tkalčić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 14(1915–1919), str. 196–204.

TOMIČIĆ, Željko

789. Brončana statueta Herkula iz okolice Goričana u Međimurju / Željko Tomičić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis slika u tekstu i sadržaj tabli. – Karta lokaliteta na presavijenom listu. – Summary : The Bronze Statuette of Hercules from the Surroundings of Goričan in Međimurje. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 15–25.
790. Materijalni tragovi ranobizantskog vojnog graditeljstva u Velebitskom podgorju / Željko Tomičić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Literatura. – Skraćenice. – Opis tabli. – Summary : Traces of Early Byzantine military building below Velebit. – + table 1–9 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 139–162.

TOMPA, Ferenc

791. Neolithische kulturen in der Draugegend / Ferenc Tompa. – Tekst na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 7–9. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

TRONCHE, Pierre

792. Morska razina u rimsko doba na području Istre / Eric Fouache, Sanja Faivre, Jean Jacques Dufaure, Vladimir Kovačić, Francis Tassaux, Pierre Tronche. – Ilustr. – Bibliografija. – Popis slika. – Summary : Sea level in Roman times in Istria // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 173–190.

TSCHUMI, Otto

793. Zur deutung der Verziherungen auf urgeschichtlichen Fundgegenstaenden / Otto Tschumi. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 77–81. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

TUDOR, Dimitrie

794. Ein konstantinischer Meilenstein in Dazien / Dimitrie Tudor. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke pisane uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 241–247. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

TURKOVIĆ, Milan

795. Našašća ostanaka prehistorijskoga doba u Kutjevačkoj okolici / Milan Turković. – Ilustr. // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 4(1899/1900), str. 204–205.

TVRTKOVIĆ, Nikola

796. O nalazu lubanje mačke među fragmentima vijenca »Zagrebačke« mumije / Nikola Tvrtković. – Summary : On the skull of a cat found among the fragments of the wreath of the »Zagreb« Mummy // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 19(1986), str. 105–106.

URANIĆ, Igor

797. Pogrebna stela Min-Nakhta u Arheološkom muzeju u Zagrebu / Igor Uranić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Prijevod teksta. – Summary : The Min-Nakht funerary stele in the Zagreb Archaeological Museum. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 23(1990), str. 183–189.
798. Prilozi o sakrabejima srca u Arheološkome muzeju u Zagrebu / Igor Uranić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Ilustracija u tekstu. – Opis tabli. – Summary : A contribution to the study of the heart scarabs in the Zagreb Archaeological Museum. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 249–262.
799. Sarkofag i kartonaža u Kaipamau / Igor Uranić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : The coffin and the cortonnage of Kaipamaw. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26/27(1993/1994), str. 145–153.
800. Egipatska skulptura u Arheološkom muzeju u Zagrebu / Igor Uranić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Egyptian sculpture in the Archaeological Museum in Zagreb // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 28/29(1995/1996), str. 229–251.
801. Akvizicija zbirke sakrabeja i skaraboida Arheološkog muzeja u Zagrebu / Igor Uranić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Acquisition of collection of scarabs and scaraboids by Zagreb Archaeological Museum // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 30/31(1997/1998), str. 273–279.
802. Dubrovačka zbirka egipatskih starina / Igor Uranić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis predmeta. – Summary : The Egyptian collection in Dubrovnik. – + slike 1–17. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 34(2001), str. 181–204.
803. Sedam brončanih kipova Harpokrata / Igor Uranić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Katalog str 196–198. – Literatura. – Summary : Seven bronze statuettes of Harpocrates. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 36(2003), str. 191–203.

VALKOVIĆ, Vladivoj

804. Analiza legura metodom spektroskopije fluorescentnih X-zraka / Jagoda Makjanić, Ivica Orlić, Vladivoj Valković. – Ilustr. – Popis slika. – Literatura. – Summary : Elemental Analysis of Alloys by X-Ray Emission Spectroscopy // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 59–68.

VASIĆ, Miloje M

805. Bronsani sud iz Viminacija / Miloje M Vasić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 8(1905), str. 148–158.
806. Meandrasto drvo (Maeanderbaum) / Miloje M Vasić. – Tekst pisan ćirilicnim pismom. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Der Maeanderbaum // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv. 18–21(1937/1940), str. 67–71. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

VEJVODA, Vera

807. Japodske dvokrake igle / Vera Vejvoda. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Japodische doppelte Ziernadeln. – + table od 1. do 7. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 2(1961), str. 115–124.
808. Istraživanja predhistorijskih tumula u Kaptolu kraj Slavonske Požege/ Vera Vejvoda, Ivan Mirnik. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Excavations of Prehistoric Barrows at Kaptol. – Table 1–14. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 5(1971), str. 183–220.

VETTER, Emil

809. Oskische Fluchtfalen / Emil Vetter. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18–21(1937/1940), str. 147–154. – Sveske 18–21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

VIKIĆ-Belančić, Branka

810. Arheološka istraživanja antiknog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1953.–1955. godine / Branka Vikić-Belančić i Marcel Gorenc. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Summary] The archaeological excavations of antique thermas at Varaždinske Toplice- Aquae Jasae /1953–1955). – List of the Photographis str. 126–127. – + table od 1. do 27. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 1(1958), str. 75–127.
811. Istraživanja antiknog kupališta u Varaždinskim Toplicama od 1956. do 1959. godine / Branka Vikić-Belančić i Marcel Gorenc. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Untersuchungen in den Thermen von Varaždinske Toplice (Aquae Jasae) von 1956–1959. – + table 1–19. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 2(1961), str. 181–223.
812. Istraživanja u Jalžabetu kao prilog upoznavanju života u zaleđu dravskog limesa / Branka Vikić-Belančić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Die Forschung in Jalžabet, ein Beitrag der Kenntnis des Lebens im Hinterland des Drava Limes. – + table 1–11. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 3(1968), str. 75–102.
813. Završna istraživanja antičkog kupališnog kompleksa u Varaždinskim Toplicama / Branka Vikić-Belančić i Marcel Gorenc. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Plan kupališnog kompleksa na presavijenom listu. – Zusammenfassung : Abgeschlossene Ausgrabungen des Antiken Badekomplexes in Varaždinske Toplice (Aquae Jasae). – + table 1–16. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 4(1970), str. 121–155.
814. Istraživanja u Vinkovcima 1966. godine / Branka Vikić-Belančić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : The archaeological researches in Vinkovci in 1966. – + table 1–12. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 4(1970), str. 159–176.
815. Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu 1. / Branka Vikić-Belančić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Antike Lampensammlung in Archaeologischen Museum in Zagreb. 1. Teil – + katalog i table 1–28. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 5(1971), str. 97–182.
816. Prilog istraživanju antičkog naseobinskog kompleksa u Varaždinskim Toplicama / Branka Vikić-Belančić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz teks. – Prilozi 1–5. – popisi sadržaja slika u tekstu, priloga i tabli. – Zusammenfassung : Beitrag zur Erforschung des antiken Ansiedlungskomplexes in Varaždinske Toplice. – + table 1–20. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 6/7(1972/1973), str. 75–127.
817. Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu 2. / Branka Vikić-Belančić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Antike Lampensammlung in Archaeologischen Museum in Zagreb. 2.Teil. – + Katalog str. 73–160, prilozi 1–4., table 29–56. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 9(1975), str. 49–70.
818. Crnofiguralne vaze iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu / Branka Vikić-Belančić, Valerija Damevski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Summary] : Black-Figural Vases from the Collection of the Archaeological museum in Zagreb. – + Katalog str. 217–230. i table 1–19. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 203–231.
819. Arheološko-urbanistička problematika Ludbrega / Branka Vikić-Belančić i Marcel Gorenc. – Ilustr. – Bibliografija. – Popis slika u tekstu i sadržaj tabli. – Resume : La problematique archeologique et d'urbanisme de Ludbreg. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 14(1981), str. 85–95.

820. Apulske vaze Gnathia stila u Arheološkom muzeju u Zagrebu / Branka Vikić-Belančić, Valerija Damevski. – Ilustr. – Bibliografija. – Katalog str. 108–125. – Popis i sadržaj tabli. – Kratice u katalogu. – Summary : Apulian Vases of the Gnathia Style at the Archaeological Museum in Zagreb. – + table 1–16. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 15(1982), str. 97–131.
821. Sustavna istraživanja u Ludbregu od 1968–1979. godine / Branka Vikić-Belančić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Slika 8. na presavijenom listu. – Popis slika i sadržaj tabli. – Summary : Systematic Excavations at Ludbreg 1968–1979. – + table 1–12. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 119–166.
822. Ranocarska svjetilja iz Siska : Nova akvizicija Arheološkog muzeja u Zagrebu / Branka Vikić-Belančić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Early Imperial lamp from Sisak. – + table 1–2. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 53–58.

VINSKI, Zdenko

823. Brončanodobne ostave Lovas i Vukovar / Zdenko Vinski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Die bronzezeitlichen Hortfunde von Lovas und Vukovar. – + table od 1. do 10. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 1(1958), str. 1–34.
824. O oružju ranog brončanog doba u Jugoslaviji / Zdenko Vinski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Zu fruehbronzezeitlichen Waffenfunden aus Jugoslawien. – + table od 1. do 9. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 2(1961), str. 1–37.
825. Kristoliki nakit epohe seobe naroda u Jugoslaviji / Zdenko Vinski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Kreuzfoermiger Schmuck der Voelkerwanderungszeit in Jugoslawien. – + table 1–10. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 3(1968), str. 103–168.
826. O postojanju radionica nakita starohrvatskog doba u Sisku / Zdenko Vinski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Zur Frage des Bestehens von Schmuckwerkstaetten aus altkroatischer zeit in Sisak. – + table 1–8. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 4(1970), str. 45–81.
827. Rani srednji vijek u Jugoslaviji od 400. do 800. godine / Zdenko Vinski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zur Beachtung. – Prilog. – + table 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 5(1971), str. 45–71.
828. O rovašenim fibulama Ostrogota i Tirinžana povodom rijetkog tirinškog nalaza u Saloni / Zdenko Vinski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis slika u tekstu. – Tumač reproduciranih nalaza. – Zusammenfassung : Zu ostgotischen und thueringischen Fibeln anlaesslich eines seltenen thueringischen Fundes in Salona. – + table 1–14. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 6/7(1972/1973), str. 177–216.
829. O kasnim bizantskim kopčama i o pitanju njihova odnosa s avarskim ukrasnim tvorevinama / Zdenko Vinski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Zu Spaeten byzantinischen Schnallen und Frage ihrer Beziehung zu awarischen Ziergebilden. – + table 1–5. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 8(1974), str. 75–81.
830. Novi ranokarolinški nalaz u Jugoslaviji / Zdenko Vinski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Fruehkarolingische Neufunde in Jugoslawien. – + table 1–17. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 10/11(1977/1978), str. 143–208.
831. Ponovo o karolinškim mačevima u Jugoslaviji / Zdenko Vinski. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis karolinških mačeva u Jugoslaviji. – Popis slika. – Zusammenfassung : Abermals zu karolingischen Schwertern in Jugoslawien // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 183–210.
832. Uz problematiku starog Irana i Kavkaza s osvrtom na podrijetlo Anta i bijelih Hrvata / Zdenko Vinski. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Zusammenfassung : Zur Problematik des altern Iran

und Kaukasus mit Hinblick auf die herkunft der Anten und Weissen Kroatien. – Summary : The problems of Old Iran and Caucasus with regard to the region of the antae and the White Croatsians // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 26/27(1993/1994), str. 67–84.

VINSKI-Gasparini, Ksenija

833. Ranosrednjovjekovno groblje u Brodskom Drenovcu / Ksenija Vinski-Gasparini i Slavenka Ercegović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Das fruehmittelalterliche graeberfeld von Brodski Drenovac. – Abbildungsnachweis str. 161. – + 3. karte i table od 1. do 27. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 1(1958), str. 129–161.
834. Iskopavanje kneževog tumulusa kod Martijanca u Podravini / Ksenija Vinski-Gasparini. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Ausgrabung eines hallstaettischen Grabhuegels bei Martijanec in Draugebiet. – + 2. karte (prilog A,B) i table od 1. do 10. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 2(1960), str. 39–66.
835. Najstarija brončana vedra jugoslavenskog Podunavlja / Ksenija Vinski-Gasparini. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Die Aeltesten Bronze-Eimer im jugoslawischen Donauraum. – + table 1–3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 3(1968), str. 1–28.
836. Mač tipa Moeringen iz Draganića u sjeverozapadnoj Hrvatskoj / Ksenija Vinski-Gasparini. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – [Zusammenfassung] Ein Schwert vom Typ Moeringen aus Draganići in Nordwestkroatien. – + table 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 4(1970), str. 3–9.
837. Srednje i kasno brončano doba u zapadnoj Jugoslaviji / Ksenija Vinski-Gasparini. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis literature. – Popis i sadržaj tabli. – Zur beachtung. – + table 1–4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 5(1971), str. 1–14.
838. Fibule u obliku violinskog gudala u Jugoslaviji / Ksenija Vinski-Gasparini. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis slike u tekstu. – Popis i sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Die Violinbogenfibeln in Jugoslawien. – + table 1–10. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 8(1974), str. 1–23.
839. Ostava kasnog brončanog doba iz Punitovaca kod Đakova / Ksenija Vinski-Gasparini. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Sadržaj tabli. – Zusammenfassung : Ein spaetbronzezeitlicher Hortfund aus Punitovci bei Đakovo. – + table 1–6. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 12/13(1979/1980), str. 87–103.
840. Brončani kratki mač nađen u Indiji i njemu srodni primjerci u Hrvatskoj / Ksenija Vinski-Gasparini. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis table. – Zusammenfassung : Ein bronzezeitliches Kurzschwert aus Indija ihm verwandte Exemplare in Kroatien. – + tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 16/17(1983/1984), str. 49–67.

VODANOVIĆ, Marin

841. Paleostomatološka analiza humanog kraniofacijalnoga osteološkoga materijala sa serdnjovjekovnoga nalazišta Bijelo Brdo kraj Osijeka / Marin Vodanović, Hrvoje Brkić, Željko Demo. – Ilustr. – Popis slika. – Bibliografija. – Summary : Paleostomatological analysis of human cranial osteological material from the mediaeval site of Bijelo Brdo near Osijek // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 37(2004), str. 251–261.

VUKELIĆ, Vlatka

842. Prilog istraživanju antičke Siscije. Prvi pisani spomen Severillina sarkofaga u ranom novovjekovlju i pokušaj rekonstrukcije njegovog izvornog nalazišta / Vlatka Vukelić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Popis literature. – Kartografski izvori. – Arhivski izvori. – Summary : A contribution to research in Roman Siscia. The first written reference concerning Severilla's

sarcophagus in modern history and an attempt to reconstruct its original location // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 39(2006), str. 201–216.

843. Prilog proučavanju razvoja sisačke arheologije u drugoj polovini 19. i prvoj polovini 20 stoljeća. Andrija Colussi – pionir sisačke arheologije / Vlatka Vukelić. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Bibliografija. – Kartografski izvori. – Arhivski izvori. – Summary : A contribution to the study of the development of archeology in Sisak in the second half of the 19th and the first half of the 20th century. Andrija Colussi – pionner of archaeology in Sisak // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 347–368.

VULETIĆ – Vukasović, Vid

844. Natpisi u Slanom kod Dubrovnika od god. 1420. / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 4, br. 1 (1882), str. 23.
845. Mato Kapor : starinar / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 4, br. 4 (1882), str. 108–113.
846. Nadpisi / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 5, br. 2 (1883), str. 55–56.
847. Rimski natpis iz Korčule / Vid Vuletić- Vukasović. Ilustr. // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 5, br. 2 (1883), str. 70–71.
848. Ulumci starogrčkog natpisa iz otoka Korčule / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 5, br. 4 (1883), str. 97–99.
849. Drvena špila na otoku Braču kod samostana (herema) Stipančića / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 5, br. 4 (1883), str. 107–109.
850. Hercegovački nadpisi / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 5, br. 4 (1883), str. 116–118.
851. Rimski nadpisi na Bolu (na otoku Braču) / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 5, br. 4 (1883), str. 118.
852. Hercegovački nadpisi / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 6, br. 1 (1884), str. 28–29.
853. Rimski natpis kod Kambelovca blizu Solina / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 6, br. 2 (1884), str. 56.
854. Hercegovački nadpisi / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 6, br. 3 (1884), str. 75–76.
855. Natpis u Lukšiću (Castel Vitturi) kod Spljeta / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 7, br. 1 (1885), str. 18.
856. Starobosanski nadpisi u Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 7, br. 1 (1885), str. 19–21.
857. Starobosanski nadpisi u Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 7, br. 2 (1885), str. 48–49.
858. Natpis u Staromu (Castel Vecchio) kod Spljeta / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 7, br. 2 (1885), str. 50.
859. Starobosanski nadpisi u Stonu / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 7, br. 3 (1885), str. 72–76.
860. Starobosanski nadpisi u Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 7, br. 3 (1885), str. 76–77.
861. Starobosanski nadpisi u Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 7, br. 4(1885), str. 98–99.
862. Nadpisi u luci Šipanjskoj kod Dubrovnika / Vid Vuletić- Vukasović // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 7, br. 4(1885), str. 99–101.

863. Starobosanski nadpisi u Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 1(1886), str. 14–15.
864. Starobosanski nadpisi u Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 2(1886), str. 36–38.
865. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 8, br. 4(1886), str. 115–121.
866. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Ilust. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 1(1887), str. 9–14.
867. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br.2(1887), str. 39–44.
868. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 3(1887), str. 73–76.
869. Srednjovječni nadpisi na Mljetu (Meleda) / Vid Vuletić- Vukasović. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 3(1887), str. 86–87.
870. Arheološke bilješke s putovanja po otoku Korčuli u mjesecu svibnju 1887 god. / Franjo Radić i Vid Vuletić-Vukasović. – Ilustr. // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br.4 (1887), str. 104–111.
871. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 9, br. 4(1887), str. 111–115.
872. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 1(1888), str. 16–19.
873. Tri nova predhistorička predmeta s otoka Korčule / Franjo Radić i Vid Vuletić-Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br.2(1888), str. 46–47.
874. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 2(1888), str. 47-53.
875. Dodatak o nadpisu Hercega Stjepana / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 2(1888), str. 57-59.
876. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 3(1888), str. 71-75.
877. Rimski nadpisi iz Bosne / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 4(1888), str. 99-101.
878. Bilješke o predhistoričkijem gomilama, špilama i t. D. U Herceg-Bosni / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 10, br. 4(1888), str. 110-116.
879. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 1(1889), str. 8-13.
880. Dvije drevne lubanje iz Bosne/ Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 2(1889), str. 40-43.
881. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 2(1889), str. 43-50.
882. Rimski nadpisi u Bosni / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 3(1889), str. 73-74.
883. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 3(1889), str. 74-82.
884. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 11, br. 4(1889), str. 110-114.
885. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 12, br. 1(1890), str. 4-7.
886. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 12, br. 2(1890), str. 39-44.

887. Predhistorički predmeti s otoka Korčule i poluotoka Pelješca u Dalmaciji / Frano Radić i Vid Vuletić-Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 12, br. 3(1890), str. 73-78.
888. Srednjovječni natpis na otoku Šipanu (Giupana, kod Dubrovnika) / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 12, br. 3(1890), str. 83.
889. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 12, br. 3(1890), str. 84-88.
890. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 12, br. 4(1890), str. 117-119.
891. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 13, br.1(1891), str. 15-20.
892. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 13, br.3(1891), str. 74-75.
893. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 13, br.4(1891), str. 108-114.
894. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br.1(1892), str. 5-7.
895. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br.2(1892), str. 53-54.
896. Sredovječni natpis na O. Mljetu (u Dalmaciji) / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br.3(1892), str. 71-73.
897. Starobosanski nadpisi u Bosni i Hercegovini / Vid Vuletić- Vukasović // *Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – God. 14, br.3(1892), str. 84-85.

VULIĆ, Nikola

898. Dva rimska napisa iz Crne Gore / Nikola Vulić // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 8(1905), str. 172-175.
899. Jedan nov grčki natpis / Nikola Vulić. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 15(1928), str. 149-150.

VULPE, Radu

900. Hache de bronze du type de Scutari decouverte en Moldavie / Radu Vulpe. – Tekst na francuskom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv.18-21(1937/1940), str. 39-42. – Sveske 18-21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

WALTER, Otto

901. Ein Beitrag zur Aussprache des Griechischen / Otto Walter. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv. 18-21(1937/1940), str. 101-103. – Sveske 18-21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

WILLVONSEDER, Kurt

902. Funde des Kreises Vučedol-Laibach in Oesterreich / Kurt Willvonseder. – Tekst na njemačkom jeziku. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + Table 1. i 2. // *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva*. – N.S. Sv.18-21(1937/1940), str. 11-23. – Sveske 18-21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

ZANINOVIĆ, Joško

903. Project »Early Farming in Dalmatia« : Pokrovnik 2006 / Andrew Moore, Marko Menđušić, Jennifer Smith, Joško Zaninović, Emil Podrug. – Ilustr. – Bibliografija. – Sažetak :Projekt »Rano poljodjelstvo i stočarstvo u Dalmaciji« Pokrovnik 2006 // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 25-34.

ZANINOVIĆ, Marin

904. Heraclea Pharia / Marin Zaninović. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : Heraclea Pharia // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 24/25(1991/1992), str. 35-48.

ZEISS, Hans

905. Avarenfunde in Korinth? / Hans Zeiss. – Ilustr. – Tekst pisan na njemačkom jeziku.- Bibliografske bilješke uz tekst // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18-21(1937/1940), str. 95-99. – Sveske 18-21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

ZINGERLE, Josef

906. Dumopireti / Josef Zingerle. – Tekst pisan na njemačkom jeziku // Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. – N.S. Sv.18-21(1937/1940), str. 233-235. – Sveske 18-21 (1937/1940) objedinjene su u jednu svesku pod nazivom »Hoffillerov zbornik« = »Serta Hoffilleriana«.

ZLATAR Montan, Vjera

907. Quatro ceramicos precolombinos en Zagreb / Vjera Zlatar Momtan. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Opis tabli. – Sažetak : Čtiri primjerka pretkolumbijske keramike u Zagrebu. – + table 1-3. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 22(1989), str. 155-165.

ZLATOVIĆ, Stjepan

908. Stare narodne zadužbine hrvatskih kralja u Dalmaciji / Stjepan Zlatović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 5, br. 2 (1883), str. 52-55.
909. Stara crkva i grobišće u Vrelu Cetine / Stjepan Zlatović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God. 5, br. 4 (1883), str. 102-107.
910. Latinske starine na Danilu / Stjepan Zlatović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God.6, br. 3 (1884), str. 65-71.
911. Cetinu: gdje se je obavio izbor Hasburgovaca na prijestol hrvatski / Stjepan Zlatović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God.6, br. 3 (1884), str. 76-79.
912. Cetinu: gdje se je obavio izbor Hasburgovaca na prijestol hrvatski: konac / Stjepan Zlatović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God.6, br. 4(1884), str. 97-105.
913. Gradina Ključice na Čikoli / Stjepan Zlatović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God.7, br. 4(1885), str. 101-107.
914. Nešto o slogu u gradjevinah i ornatih starih Hrvata / Stjepan Zlatović. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 2. // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God.9, br. 1(1887), str. 4-9.
915. Hrvatske starine u Kninu / Stjepan Zlatović. – Bibliografske bilješke uz tekst // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God.9, br. 1(1888), str. 8-13.
916. Hrvatske starine u Kninu / Stjepan Zlatović // Viestnik hrvatskoga arheološkoga društva. – God.10, br. 4(1888), str. 102-105.

ZLATUNIĆ, Romuald

917. Neolitički pogrebni ukopi na prostoru istočne Jadranske obale i u njezinu širem zaleđu (prijelazna zona) : Tipološko-statistička analiza / Romuald Zlatunić. – Ilustr. – Bibliografija. – Summary : Neolithic inhumation on the eastern Adriatic shore and ist wider hinterland (The transitional zone). Typological – statistical analysis // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 36(2003), str. 29-95.

ZUKERKANDL, Josef

918. Bericht ueber die drei eingesendeten Schädel / Josef Zukerkandl. – Bibliografske bilješke uz tekst. – + tabla 3. // Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. – God. 10, br. 4 (1888), str. 97-98.

ŽDRALOVIĆ, Muhamed

919. O skupnom nalazu zlatnog i srebrnog novca 15. i 16. stoljeća kod Opatinca / Ivan Mirnik, Muhamed Ždralović. – Ilustr. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Summary : On the Hoard of Gold and Silver coins from the 15th and 16th Centuries found at Opatinec. – Tabla 1. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – Ser. 3, 8(1974), str. 119-130.
920. Skupni nalaz novca iz Hrvatske. 14. Skupni nalaz zlatnog i srebrnog novca 16. st. iz Svinjarevaca / Ivan Mirnik, Muhamed Ždralović. – Ilustr. – Bibliografija. – Katalog. – Summary: Coin hoards from Croatia. 14. Hoard of 16th c. gold and silver coins from Svinjarevci // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 39(2006), str. 217-256.
921. Skupni nalaz novca iz Hrvatske. 15. Skupni nalaz osmanskog srebrnog novca 15. st. iz Županje / Ivan Mirnik, Muhamed Ždralović. – Ilustr. – Bibliografija. – Katalog. – Summary: Coin hoards from Croatia. 15.th c. Turkish silver coins from Županja. – Table 1-4. // Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. – ISSN 0350-7165. – Ser. 3, 40(2007), str. 369-390.

LITERATURA

- Gaj, Lj. Društvo prijateljah narodne izobrazenosti ilirske. // Danica. 2/1836, br. 33, str. 130-131.
- Luetić, T. Šime Ljubić kao ravnatelj Zemaljskog narodnog muzeja u Zagrebu od 1867. do 1878. godine. // Zbornik odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti. 19 (2001), str. 215 – 261.
- Ljubić, Š. Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. // Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu za godinu 1870. Sv.1. (1870), str.16.
- Logar, J. Uvod u bibliografiju. Sarajevo: Svjetlost, 1973.
- Muzeopis... :1846-1996. Zagreb: Arheološki muzej u Zagrebu, 1997.
- Pravila narodnoga zemaljskoga muzeja u zagrebu. // Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu za godinu 1870. Sv.1. (1870), str. 18-19.
- Rendić Miočević, A. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. // Informatica museologica. 32, 3-4 (2001),str. 53-56.
- Škiljan, M. 150 godina nacionalnog muzeja u Hrvatskoj. // Museum 1846.-1996.: katalog izložbe. Zagreb: Hrvatski povjesni muzej, 1996. Str. 8-20.
- Smičiklas, T. Život i djela Šime Ljubića. // Ljetopis Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti za godinu 1898. 12(1987), str. 150-243.
- Smjernice za primjenu ISBD-ana opis sastavnica. Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1989.

Szabo, A. Osnivanje i razvoj Narodnog muzeja u Zagrebu između 1846. i 1873. godine. // Naš museum: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog prigodom proslave »150 godina od utemeljenja Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu«1846-1996, Zagreb 12-14 studenog1996. / J.Balabanić. Zagreb : Hrvatski prirodoslovni muzej: Hrvatski povijesni muzej: Arheološki muzej u Zagrebu, 1998. Str.27-40.

Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu. God. 1(1870) – God. 2(1876)

Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva. God. 1(1879) – God. 14(1892)

Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva. N.S. God. 1(1895) – N.S. Sv. 22/23(1941/1942)

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu. Ser. 3, 1(1958) – Ser. 3, 40(2007)

SUMMARY

VJESNIK ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU BIBLIOGRAPHY

Magazine that has turned 137 years of publication, since 1870th till 2007th, deserved with its long term publication, huge amount of specialized texts, great number of assistants and authors, such as it's prominent position in museum's and archaeological's science, his retrospective bibliography.

Through historical view it's showed continuum of events dealing with initiative and publication of Vjesnik, as well as political, social and economical circumstances of that very period. Sequence of historical facts and documents, show important position of Vjesnik in affirmation of national values which were in that very time of crucial importance for awakening of national question in Croatia. From it's beginning magazine has changed his name for four times: Viestnik narodnoga zemaljskoga muzeja u Zagrebu, Viestnik hrvatskoga arheologičkoga društva, Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu.

All four former series were described for themselves, so it is possible to notice main differences among them. It was showed articulated list of all former numbers and years of publication, as well as a list of its editors. Multiannual editions had changed greater number of editors, but the main policy of edit hasn't changed too much. It is important to mention, that this bibliography has been made on source documents bases (de visu), which are hold in Archaeological museum library in Zagreb. Bibliography contains continuum overview of all authors such as experts' articles that will make possible better insight and navigation during search.

Guided by fact of main aim of this bibliography is to organize the list of content therefore affording optimal conditions of access and finding subjects. I decide to make bibliography according alphabet order of listed authors.

Hopping that long tradition of publication of Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu won't be interrupted, work out of this bibliography is represent as a future part of a extended version of floating bibliography which could be updated with new numbers of Vjesnik.